

การนำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

นางสาวกาญจนา หงษ์รัตน์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

PROPOSED GUIDELINES FOR KNOWLEDGE MANAGEMENT OF COMMUNITY
FORESTS FOR THE PROMOTION OF LOCAL WISDOM

Miss Kanjana Hongrat

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Development Education

Department of Education Policy, Management and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic year 2010

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การนำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริม ภูมิปัญญาท้องถิ่น
โดย	นางสาวกาญจนา หงษ์รัตน์
สาขาวิชา	พัฒนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	รองศาสตราจารย์ ดร.จรรยาศรี มาติลลโกวิท
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	รองศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

..... คณบดีคณะครุศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย กาญจนวาสี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รักษ์พลเมือง)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.จรรยาศรี มาติลลโกวิท)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(รองศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชื่นชนก โควินท์)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ สุขวงศ์)

กาญจนา หงษ์รัตน์ : การนำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น. (PROPOSED GUIDELINES FOR KNOWLEDGE MANAGEMENT OF COMMUNITY FORESTS FOR THE PROMOTION OF LOCAL WISDOM)

อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รศ.ดร.จรรยาตรี มาดิลกโกวิท, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม : รศ.ดร.กรรณิการ์ สัจกุล, 510 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ วิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ใช้วิธีการวิจัยเอกสาร การวิจัยภาคสนาม และการสนทนากลุ่ม

ผลการศึกษา พบว่า 1) การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ มีการจัดการความรู้บนรากฐานทางวัฒนธรรม หลักศาสนา ร่วมกับความเชื่อ คนส่วนใหญ่มีการดำรงชีวิตที่พึ่งพิงธรรมชาติ มีองค์กรที่เกี่ยวข้องที่หลากหลาย โดยมีองค์กรชุมชนเป็นหลัก และมีองค์กรในพื้นที่และนอกพื้นที่เป็นผู้สนับสนุน มีการใช้กฎหมายและนโยบาย แผนการจัดการป่าชุมชนร่วมกับกฎระเบียบป่าชุมชน มีการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านโครงการวิจัย หรือโครงการนำร่อง เพื่อถอดบทเรียนความสำเร็จ ไปประยุกต์ใช้ในชุมชนและประเทศอื่น

2) การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในประเทศไทย จาก 4 กรณีศึกษา พบว่ามีการดำเนินการในนามของคณะกรรมการป่าชุมชน ตามกฎระเบียบ และแผนการจัดการป่าชุมชนที่มาจากวิถีชีวิตและภูมิปัญญาในท้องถิ่น มีการสร้างความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างความรู้ การจัดเก็บ และการถ่ายโอนที่หลากหลายตามบริบทในชุมชน การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นมีรากฐานมาจากศาสนาและความเชื่อที่เป็นกุศโลบายในการสร้างศรัทธา และส่งเสริมผ่านระบบการเรียนรู้ของชุมชน และระบบการศึกษาของประเทศ

3) แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย ประกอบด้วย 3 แนวทาง ได้แก่ (1) การส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านการสร้างความตระหนัก การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ และการถ่ายโอนและใช้ความรู้ (2) การส่งเสริมความร่วมมือและการดำเนินการของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ด้วยการส่งเสริมจากองค์กรในส่วนกลางและองค์กรในระดับพื้นที่ และ (3) การพัฒนารอบทางกฎหมายและนโยบาย และการนำไปสู่การปฏิบัติ ที่มีความชัดเจน และครอบคลุม เพื่อนำไปปฏิบัติ และมีการติดตาม ประเมินผลเพื่อการพัฒนา

ภาควิชา นโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา ลายมือชื่อนิติ.....

สาขาวิชา พัฒนศึกษา

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

ปีการศึกษา 2553

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม.....

#4984607827 : MAJOR DEVELOPMENT EDUCATION

KEYWORDS: KNOWLEDGE MANAGEMENT / COMMUNITY FORESTS / PROMOTION OF LOCAL WISDOM

KANJANA HONGRAT: PROPOSED GUIDELINES FOR KNOWLEDGE MANAGEMENT OF COMMUNITY FORESTS FOR THE PROMOTION OF LOCAL WISDOM. ADVISOR :

ASSOC.PROF.CHAROONSRI MADILOGGOVIT, Ph.D. CO-ADVISOR :

ASSOC.PROF.KANNIKA SATCHAKUL, Ph.D., 510 pp.

The purposes of this research were to investigate the knowledge management of community forests for the promotion of local wisdom in Thailand and other countries; to analyze the knowledge management of community forests for the promotion of local wisdom; and to propose guidelines for the knowledge management of community forestry for the promotion of local wisdom. The methodology used in this research included 1) documentary analysis, 2) field research, and 3) focus group discussion.

The research findings were as follows:

1. The knowledge management of community forests for the promotion of local wisdom in Thailand and other countries has been carried out based on culture, religious principles and beliefs. The people living in community forests rely on natural resources. There were diverse organizations concerned, the main ones being community organizations, supported by other organizations both inside and outside the areas. The laws, policies, plans and regulations for community forests were utilized as the guidelines for knowledge management based on their local wisdom. Their local wisdoms were promoted through various research or pilot projects in order that their best practices could be applied in other communities and other countries.

2. The analysis of knowledge management of community forests for the promotion of local wisdom in Thailand from 4 case studies found that each forest community had a committee to be responsible for operating following the regulations and community forest management plans in accordance with their way of life and local wisdom. The knowledge management of community forests in Thailand emphasizes raising the awareness of the value of natural resources, drawing knowledge from local wisdom, storing and transferring knowledge via various channels depending on their community context. The promotion of local wisdom was based on religion and beliefs in order to create trust and was operated through the learning system of community and educational system of the country.

3. The guidelines for knowledge management of community forests for the promotion of local wisdom in Thailand are comprised of three elements as follows: 1) The encouragement of knowledge management of community forests for the promotion of local wisdom by building awareness as well as building, collecting, transferring and utilizing knowledge; 2) The promotion of cooperation and participation of relevant sectors through the promotion from central and local organizations; and 3) The development of clear and comprehensive framework of laws, policies and implementation for operation, including the monitoring, and evaluation for development.

Department : Education Policy, Management and Leadership..... Student's Signature

Field of Study : Development..... Advisor's Signature

Academic Year : 2010..... Co-advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ด้วยความกรุณาจากบุคคลสำคัญหลายท่านที่ได้ให้ความกรุณาและความช่วยเหลือทางวิชาการอย่างดียิ่ง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.จรูญศรี มาติลลโกวิท อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วมที่คอยให้คำปรึกษาและข้อเสนอแนะทางวิชาการแก่ผู้วิจัย ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รักษ์พลเมือง อาจารย์ที่ปรึกษาทางวิชาการและประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชื่นชนก โควินท์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ สุขวงศ์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก ที่ได้ให้ความกรุณาในการเป็นที่ปรึกษาทางวิชาการ และเต็มเต็มงานวิจัยชิ้นนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมถึงความช่วยเหลือและการให้คำปรึกษาของคณาจารย์สาขาวิชาพัฒนศึกษาทุกท่าน

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ถวัลย์ มาศจรัส รองศาสตราจารย์ ดร.กัญชรี คำชาย รองศาสตราจารย์ ดร.กมลรัฐ อินทรทัศน์ คุณประลอง คำรงไทย คุณระวี ถาวร ผู้คอยให้คำชี้แนะแก่ผู้วิจัย รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ แก่นำชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ชุมชนตำบลศิลาแลง ชุมชนบ้านกุดแฮด ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง และผู้ให้ข้อมูลทุกท่านที่ได้สละเวลา และกรุณาให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัยทั้งในแง่ของคำปรึกษาทางวิชาการ การประสานงาน การให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่การดำเนินการวิจัย และผลการวิจัย เพื่อความถูกต้อง สมบูรณ์ของงานวิจัยชิ้นนี้

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ดร.วรัญพร แสงนภาพวร คุณภัทติศา พันธุมเสน และพี่น้องศูนย์พัฒนาการศึกษาระหว่างประเทศ ผู้บริหารและข้าราชการสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ผู้ซึ่งคอยให้การสนับสนุนทางวิชาการ ให้ข้อเสนอแนะ และเป็นกำลังใจที่ดีแก่ผู้วิจัยเสมอมาจนกระทั่งสำเร็จการศึกษา

ท้ายที่สุด ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่ออำนาจ หงษ์รัตน์ และคุณแม่หวาน หงษ์รัตน์ ผู้มีพระคุณซึ่งเป็นกำลังใจและให้การสนับสนุนผู้วิจัยในทุก ๆ ด้าน ขอขอบคุณความช่วยเหลือของพี่สาว น้องสาว และหลานสาวผู้เป็นที่รักยิ่งที่ทำงานวิจัยครั้งนี้เสร็จสมบูรณ์ได้ รวมถึงกำลังใจจากญาติพี่น้อง เพื่อนที่รัก พี่น้องพัฒนศึกษาและเพื่อนรุ่นที่ 15 ที่ได้ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี และบุคคลอันเป็นที่รักที่คอยสนับสนุนทางวิชาการและเป็นกำลังใจที่ดีให้แก่ผู้วิจัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
คำถามการวิจัย.....	5
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	7
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
ตอนที่ 1 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในการจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	12
ตอนที่ 2 นโยบายของภาครัฐในการส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	15
ตอนที่ 3 การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	31
ตอนที่ 4 การจัดการความรู้.....	59
ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	72

บทที่	หน้า
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	93
ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของ ประเทศไทยและต่างประเทศ.....	93
ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	95
ขั้นตอนที่ 3 นำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น	113
4 ผลการวิจัย.....	117
ตอนที่ 1 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย และต่างประเทศ.....	117
กรณีที่ 1 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย.....	118
- สรุปผลการศึกษาดูการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของ ประเทศไทย.....	145
กรณีที่ 2 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย กัมพูชา.....	150
- สรุปผลการศึกษาดูการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของ ประเทศไทย.....	172
กรณีที่ 3 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย เนปาล.....	177
- สรุปผลการศึกษาดูการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของ ประเทศไทย.....	183
กรณีที่ 4 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย ฟิลิปปินส์.....	193
- สรุปผลการศึกษาดูการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของ ประเทศไทย.....	206
กรณีที่ 5 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย มาเลเซีย.....	209

บทที่

หน้า

- สรุปผลการศึกษารจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของ ประเทศมาเลเซีย.....	225
กรณีศึกษาที่ 6 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย	229
- สรุปผลการศึกษารจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของ ประเทศไทย.....	241
กรณีศึกษาที่ 7 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย เวียดนาม.....	245
- สรุปผลการศึกษารจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของ ประเทศไทยเวียดนาม.....	266
กรณีศึกษาที่ 8 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย อินโดนีเซีย.....	271
- สรุปผลการศึกษารจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของ ประเทศไทยอินโดนีเซีย.....	286
สรุปผลการสังเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ของประเทศไทยและต่างประเทศ.....	290
ตอนที่ 2 การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	298
กรณีศึกษาที่ 1 ภาคกลาง ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอ เนินขาม จังหวัดชัยนาท.....	299
กรณีศึกษาที่ 2 ภาคเหนือ ชุมชนตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน.....	331
กรณีศึกษาที่ 3 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร.....	361
กรณีศึกษาที่ 4 ภาคใต้ ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ตำบลต้นขวน อำเภอพนม จังหวัด สุราษฎร์ธานี.....	386
สรุปผลการวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	423
ตอนที่ 3 การนำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น	428
สรุปผลการสนทนากลุ่มรอบที่ 1.....	429
สรุปผลการสนทนากลุ่มรอบที่ 2.....	433

	ญ
บทที่	หน้า
แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	436
5 บทสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ.....	442
สรุปผลการวิจัย.....	442
อภิปรายผลการวิจัย.....	453
ข้อเสนอแนะ.....	460
รายการอ้างอิง.....	463
ภาคผนวก	473
ภาคผนวก ก รายการอ้างอิงการวิจัยเอกสาร	474
ภาคผนวก ข ประมวลภาพการดำเนินการวิจัยภาคสนาม.....	483
ภาคผนวก ค กฎระเบียบป่าชุมชนของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา.....	488
ภาคผนวก ง (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม.....	500
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	510

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	โครงการหมู่บ้านป่าไม้.....	44
2	ข้อมูลสถิติของโครงการป่าชุมชนที่ได้รับอนุมัติจากกรมป่าไม้.....	122
3	สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย.....	149
4	ระบบการบริหารจัดการป่าชุมชนของภาครัฐ ประเทศกัมพูชา.....	156
5	สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย.....	176
6	สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย.....	192
7	สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย.....	208
8	สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย.....	228
9	สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย.....	244
10	การจัดการป่าชุมชนในระดับองค์กรท้องถิ่น ประเทศเวียดนาม.....	253
11	การพัฒนากรอบทางกฎหมายและนโยบายด้านป่าชุมชนในประเทศไทย.....	257
12	สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย.....	270
13	สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย.....	289
14	สังเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ.....	296
15	ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง.....	308

ตารางที่	หน้า
16	สรุปผลการศึกษากิจการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง..... 330
17	ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนตำบลศิลาแลง..... 340
18	สรุปผลการศึกษากิจการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนตำบลศิลาแลง..... 360
19	ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านกุดแฮด..... 369
20	สรุปผลการศึกษากิจการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านกุดแฮด..... 385
21	ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง..... 397
22	สรุปผลการศึกษากิจการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง..... 422
23	สรุปผลการวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น..... 426

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	พัฒนาการของทฤษฎีการจัดการความรู้.....	60
2	การจัดการความรู้เพื่อเติมช่องว่างของความรู้.....	61
3	ที่ตั้งชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท.....	300
4	ที่ตั้งชุมชนตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน.....	332
5	ที่ตั้งชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร.....	362
6	ที่ตั้งชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ตำบลต้นขวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....	387
7	สรุปผลการศึกษาและแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	452

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศเพื่อให้คนในประเทศมีความรู้ ความสามารถเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกต่างก็พยายามปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่รอดและมีอำนาจในการแข่งขันได้ กระแสการพัฒนาประเทศด้วยการใช้ทุนที่มีในสังคม คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งแท้ที่จริงแล้วการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในสังคมไทยนั้นมิพัฒนาการ และเริ่มเห็นอย่างชัดเจนมากขึ้นเป็นลำดับ ดังที่เอกวิทย์ ฌ กลาง (2544) ได้กล่าวถึง*การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้ในสังคมไทย*ว่ามีที่มาจากหลายกระแส ได้แก่ 1) จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาประเทศ ที่ว่าการพัฒนาประเทศไม่ว่ารูปแบบใดต้องฟังความคิดเห็นของชาวบ้านให้มาก 2) เป็นผลกระทบจากการสร้างประเทศให้ทันสมัยในยุคอาณานิคม ทำให้เกิดการกระตุ้นให้มีการศึกษาของดีในท้องถิ่นและมรดกไทย โดยรวมเอาคณาจารย์ในภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงการก่อตั้งสถาบันต่าง ๆ เช่น ไทยคดีศึกษา ล้านนาศึกษา เป็นต้น 3) ผลกระทบจากกระแสทุนนิยมเสรี ทำให้ชาวชนบทเป็นหนี้สิน ประชาชนบางส่วนจึงย้อนกลับไปพึ่งตนเอง โดยการกินอยู่อย่างประหยัด และ 4) เป็นผลจากนักวิชาการบางท่านที่เห็นว่าการพัฒนาประเทศที่ผ่านมานำความทุกข์ยากมาสู่คนในชนบท จึงควรหันกลับไปหาภูมิปัญญาที่สะท้อนคุณค่าในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงกลายเป็นมรดกที่ส่งผ่านจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งที่ต้องอาศัยการเรียนรู้และพัฒนาเพื่อธำรงรักษาและปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมไทย และสังคมท้องถิ่นนั้น ๆ แต่ในปัจจุบันการจัดการความรู้เหล่านั้นยังไม่เป็นระบบที่ชัดเจน โดยส่วนใหญ่จะเป็นกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ เป็นการถ่ายทอดความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) จากผู้รู้ไปยังผู้รับการถ่ายทอด หรือถ่ายทอดกันแต่เฉพาะหมู่เครือญาติด้วยการบอกเล่าต่อกันมา ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการทำให้เป็นความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ทำให้ภูมิปัญญาเหล่านั้นสูญหายไปพร้อมกับการจากไปของผู้รู้เหล่านั้น เป็นผลให้ชุมชน และสังคมต้องสร้างความรู้ใหม่ขึ้นเอง โดยไม่ได้ใช้ฐานความรู้เดิมให้เกิดประโยชน์ การจัดการศึกษาเพื่อนำความเป็นไทยที่อยู่ในภูมิปัญญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาประเทศ จึงต้องอาศัยการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพ โดยการนำ*หลักการและแนวทางการจัดการความรู้*

(Knowledge Management) มาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดการนำความรู้ที่มีอยู่มาเลือกใช้ คัดแปลง ปรับปรุง ต่อยอดความรู้เดิมที่มีอยู่ สร้างองค์ความรู้ใหม่ นำไปสู่การพัฒนาศาสตร์ความรู้ นั้น ๆ เพื่อ ความอยู่รอดและการพัฒนาประเทศ ซึ่งการจัดการความรู้ในประเทศนั้น มีอยู่หลายระดับทั้งในภาค ประชาชน ภาคการแข่งขันทางเศรษฐกิจ และการจัดการความรู้ในภาคสาธารณะ ซึ่งได้แก่ ภาครัฐ หรือราชการ และภาคประชาสังคม โดยการเชื่อมโยงการศึกษากับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยระดับที่ สามารถเข้าถึงและผสมผสานกับวิถีชีวิตของประชาชน คือ การจัดการความรู้ภาคชุมชน ซึ่งเป็น กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อให้ประชาชนได้รับข้อมูล มีทักษะ และมีส่วนร่วมในการแก้ไข ปัญหา ด้วยการจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาของตน คัดสรร พัฒนา อนุรักษ์รักษาองค์ ความรู้เหล่านั้น เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ให้เกิดการรวบรวม ตั้งสม จนนำไปสู่การเกิด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนาระหว่างกันอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยการเลือกสรร พัฒนาความรู้ เหล่านั้นจนเกิดเป็นทักษะและความชำนาญ สามารถนำความรู้มาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์และ บันที่รวบรวมไว้ในสื่อต่าง ๆ เพื่อการสืบทอดพัฒนาต่อไป เพื่อให้เป็นอีกทางเลือกหนึ่ง ใน การอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้น รวมถึงการพัฒนาอาชีพและสร้างทางเลือกของ การอยู่รอดในชุมชนของตนได้

การจัดการความรู้ในประเทศไทยซึ่งมีบริบทหรือสิ่งแวดล้อมที่ต่างจากต่างประเทศมาก จึง ต้องใช้วิธีการที่มีความยืดหยุ่นสูงในการนำหลักการไปสู่การปฏิบัติ โดยการจัดการความรู้เป็นเพียง เครื่องมือในการพัฒนาแต่ นอกเหนือจากนี้ยังต้องใช้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและสังคมเองเป็น หลัก โดยเฉพาะองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป้าหมายหลักของการพัฒนาประเทศไทยใน ปัจจุบันจำเป็นต้องคำนึงถึงบริบทแวดล้อมที่ตกอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน และมุ่งพัฒนาบุคคล สังคม และประเทศเพื่อก้าว ไปสู่ภาวะความทันสมัย และมีความเป็นสากล แต่ เมื่อได้พิจารณาจากประสบการณ์จริงในการพัฒนาประเทศแล้วกลับพบว่าในแง่ของการพัฒนาเพื่อ การพึ่งพาตนเองที่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน และสามารถอยู่รอดได้ด้วยตนเองนั้น ในการพัฒนา ประเทศจำเป็นต้องคำนึงถึงถึงความสมดุล และความมีเอกภาพ จึงต้องมีการมอง การพัฒนาแบบองค์รวม และรอบด้าน ให้ครอบคลุมทุกระดับการพัฒนาทั้งในระดับสากล (Global) ระดับประเทศ (Nation) และระดับท้องถิ่น (Local) ซึ่งสิ่งหนึ่งที่สำคัญและได้เริ่มให้ความสำคัญ โดยการหันกลับมามองและให้คุณค่าในความเป็นตัวตนของท้องถิ่นไทยอย่างมาก คือ การนำ ภูมิปัญญาไทยที่มีอยู่ในตัวตนของความเป็นไทยมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งในแง่ของความอยู่รอด การสร้างอาชีพ การธำรงรักษาความเป็นไทย และในแง่ของการแข่งขันทางการค้า

นอกจากนี้แล้วในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้าน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งป่าชุมชนถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เกื้อหนุน

กับทรัพยากรอื่น ๆ ทั้งทรัพยากรดิน น้ำ และอากาศ โดย “ป่าชุมชน” ในประเทศไทยได้มีการดำเนินการโดยชุมชนท้องถิ่นร่วมกับองค์กรที่เกี่ยวข้องมาอย่างต่อเนื่องในการจัดการป่าชุมชนภายใต้กฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติและแผนงานที่เกี่ยวข้องที่มีความสอดคล้องกับภูมิปัญญาที่เป็นความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ป่าชุมชนในประเทศไทยจึงมีองค์ประกอบ องค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ การมีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนในการรักษาป่า การมีระบบการจัดการที่แน่นอน ชัดเจน และการมีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งทำหน้าที่บริหารจัดการดูแลรักษาทรัพยากร (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536: 161)

ในอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันป่าไม้ให้ประโยชน์อย่างมหาศาลต่อคน และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด จึงมีการส่งเสริมกันมาตั้งแต่สมัยรัชการที่ 5 จนกระทั่งมีการส่งเสริมกันอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการกำหนดเป็นนโยบายในช่วงปี พ.ศ. 2525 ป่าชุมชนในประเทศไทยจึงเปรียบเสมือนบ้านที่อยู่ใกล้ชิดของชุมชนท้องถิ่น ทั้งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย การใช้ประโยชน์ และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่า โดยมีลักษณะเด่นในด้านความหลากหลายทางชีวภาพ และมีภูมิปัญญาของคนในป่าชุมชนที่คล้ายคลึงและหลากหลายแตกต่างกันไปตามบริบทและวิถีชีวิตของคนในแต่ละภูมิภาค จึงจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการในการเข้าถึงและจัดการเกี่ยวกับความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทั้งที่ปรากฏอยู่ในสารสนเทศของชุมชน และที่ฝังตัวอยู่ในผู้รู้ นักปราชญ์ชาวบ้าน และองค์กรในท้องถิ่นเอง การจัดการความรู้จึงถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งในการสร้างฐานความรู้ที่พร้อมจะสร้างสรรค์ เผยแพร่ และต่อยอดความรู้ในชุมชนนั้น ๆ ต่อไป ตามขั้นตอนการจัดการความรู้ ตั้งแต่การตระหนักถึงความรู้ การสร้างความรู้ด้วยวิธีการแสวงหาความรู้ การสังเคราะห์จัดเก็บข้อมูล การสืบค้น การถ่ายโอน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลพื้นฐานและภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนท้องถิ่นไทยที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่มาอย่างยาวนาน มีการดำรงชีพอยู่ท่ามกลางธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ และส่งผลโดยตรงต่อการรังสรรค์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ การทำมาหากิน การรักษาโรค การสืบทอดความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมดั้งเดิม และการสร้างสรรค์ผลิตผลทางภูมิปัญญาใหม่ ๆ

แต่ที่ผ่านมทรัพยากรธรรมชาติของประเทศถูกใช้ในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจที่ขยายตัวเพิ่มขึ้น และความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติก็เพิ่มขึ้นด้วย ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติได้ลดน้อยและเสื่อมโทรมลงไป โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากปริมาณการใช้ภายในประเทศ ไม่สอดคล้องกับปริมาณที่สามารถผลิตได้ภายในประเทศ (กรมป่าไม้, 2548) นำมาสู่แนวคิดในการจัดการป่าชุมชนแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน ด้วยการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนที่มีที่มาจากภูมิปัญญาที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่อาศัยและมีความผูกพันอยู่กับธรรมชาติมาอย่างยาวนาน มีการสร้างความรู้ ด้วยการส่งเสริมการจัดการศึกษา

ตลอดชีวิตให้แก่บุคคลจากความร่วมมือของทุกภาคส่วนในชุมชน เพื่อให้บุคคลในชุมชนและสังคม มีการพัฒนาตนเอง มีการตระหนักถึงความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคล และหน่วยงานในชุมชนและสังคม ของตน

การจัดการความรู้ป่าชุมชนเป็นกระบวนการหนึ่งในการมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคส่วนต่าง ๆ ด้วยการจัดกิจกรรมและการศึกษาตลอดชีวิตที่ผสานไปกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนนั้น ๆ โดยมีหลักการในการพัฒนาที่มุ่งเน้นความร่วมมือแบบหุ้นส่วน (Partnership) การมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation) และความสามารถในการดำเนินงาน (Performance) เทียบกับเป้าหมายวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และเทียบกับชุมชนอื่น ๆ ที่มีการพัฒนาในเรื่องเดียวกัน

ในการดำเนินการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ผ่านการจัดการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน โดยให้สังคมมีส่วนร่วมในการดำเนินการส่งเสริมใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้และจัดการเรียนรู้ให้เกิดได้ตลอดเวลา และสถานที่ โดยใช้การจัดการความรู้ให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ ในภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม ทั้งระดับประเทศลงมาถึงระดับชุมชน ซึ่งเป็นกลไกที่เล็กที่สุด แต่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชน และประชาชนสามารถใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด ซึ่งการดำเนินงานที่เริ่มเห็นผลเด่นชัดในท้องถิ่นจากการร่วมกันผลักดันและส่งเสริมจากทั้งทางภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และภาคประชาชนเองตั้งแต่มีการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 โดยเฉพาะการดำเนินงานในด้านการส่งเสริมให้ผู้รู้ในชุมชนได้ตระหนักถึงองค์ความรู้ในตนเองและท้องถิ่นของตน และเริ่มถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้เหล่านั้นอย่างเป็นระบบมากขึ้นผ่านระบบฐานข้อมูลหรือ แหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ในชุมชนเอง โดยเฉพาะองค์ความรู้ที่อยู่ในวิถีการดำรงชีวิตของคน

จากการดำเนินการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผ่านมาอย่างต่อเนื่องของทางภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคมและชุมชน รวมถึงการนำวิธีการจัดการความรู้มาใช้เพื่อให้ระบบการบริหารจัดการความรู้เหล่านั้นมีประสิทธิภาพมากขึ้น ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ และการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกันของคนในชุมชน โดยอาศัยกระบวนการพัฒนาจากชุมชนและภายนอก ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา “แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น” ซึ่งป่าชุมชนถือเป็นทรัพยากรที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนในแต่ละท้องถิ่นมากที่สุด นอกเหนือจากการเป็นแหล่งทรัพยากรแล้ว ยังตั้งสมมุติปัญญาดังเดิมจากคนรุ่นสู่รุ่น และมีการผสานภูมิปัญญาใหม่ที่ได้เรียนรู้เข้าไปเพื่อให้สอดคล้องกับการดำรงชีวิตในปัจจุบัน โดยการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทยและต่างประเทศ การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และการนำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชน

เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน และเป็นแนวทางในการร่วมกันพัฒนาของภาคส่วนต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อไป

คำถามการวิจัย

1. ประเทศไทยและต่างประเทศมีการกำหนดนโยบายและการดำเนินการในการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไร
2. การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในประเทศไทยมีกระบวนการหรือขั้นตอนอย่างไร และสามารถนำไปพัฒนาเป็นแนวทางในการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนได้อย่างไร
3. มีปัจจัยใดที่ช่วยส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นตามวิถีชีวิตในชุมชน
4. แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เหมาะสมในบริบทของประเทศไทยควรเป็นอย่างไร ภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องควรมีบทบาท หน้าที่ในการส่งเสริมอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้เพื่อ

1. ศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทยและต่างประเทศ
2. วิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. นำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของการศึกษา “การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น” โดยมุ่งเน้นเฉพาะการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และองค์ความรู้ที่ใช้ในการดำรงชีวิต ด้วยกระบวนการจัดการความรู้ทั้ง 4 ขั้นตอน คือ การสร้างความตระหนักถึงความรู้ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

การจัดการความรู้ หมายถึง การจัดการองค์ความรู้ ทั้งที่เป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) ซึ่งมี 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การตระหนักถึงความรู้ 2) การสร้างความรู้ 3) การจัดเก็บความรู้ และ 4) การถ่ายโอนและใช้ความรู้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ที่มีอยู่ในนักปราชญ์ ผู้รู้ และองค์กรชุมชนทั้งที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม และภูมิปัญญาที่มีการปรับปรุงประยุกต์ใช้ตามบริบทของท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และองค์ความรู้ที่ใช้ในการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่นที่มีการจัดการในรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนเอง

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าที่เป็นของส่วนรวม มีการใช้ประโยชน์และจัดการร่วมกันของชุมชน มีการดำเนินการจัดการป่าตามข้อตกลง และกฎระเบียบที่คนในชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้น โดยใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ร่วมกับความเชื่อในสิ่งที่คนในชุมชนยึดถือ เป็นแหล่งรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ด้วยการใช้ประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์ของคนทุกกลุ่มในชุมชน

การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ และการถ่ายโอนและใช้ความรู้ ทั้งความรู้โดยนัย และความรู้ชัดแจ้งของชุมชน โดยองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้อง มีการใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ และการดำเนินการที่ใช้องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม และภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้แล้วนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในชุมชน และพร้อมจะถ่ายทอดให้ชุมชนอื่นได้เรียนรู้ ผ่านกระบวนการจัดการความรู้ 4 ขั้นตอน โดยมีปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการจัดการความรู้ในชุมชนที่เป็นปัจจัยร่วมที่สามารถนำมาปรับใช้กับชุมชนอื่น ๆ ได้ และปัจจัยเฉพาะที่เป็นคุณลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน

แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ข้อเสนอเชิงนโยบายที่กำหนดแนวทาง มาตรการ และวิธีการในการส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน ด้วยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้หน่วยงานราชการและภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องนำไปกำหนดเป็นนโยบายและแผนการดำเนินงานในระดับประเทศ และระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทและภารกิจในการกำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชน การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. แนวทาง มาตรการ และวิธีการในการส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถนำไปสู่แนวทางในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และการขับเคลื่อนของหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการออกกฎหมายและจัดทำนโยบาย ได้แนวทางและมาตรการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำไปสู่การบัญญัติกฎหมาย นโยบายและแนวทางการดำเนินงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
3. องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบาย การจัดการศึกษา และหน่วยงานในพื้นที่สามารถนำบทสรุปและแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่ และความรับผิดชอบของตนได้

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดพื้นฐานที่ใช้ในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการความรู้ป่าชุมชน โดยการศึกษามิติของภูมิปัญญาไทยแบบองค์รวม ซึ่งจากนิยามและประเภทของภูมิปัญญา มีการประสานและสอดคล้องกันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การศึกษาภูมิปัญญาจึงอาจเริ่มจากภูมิปัญญาที่สะท้อนให้เห็นการใช้ชีวิต โดยในการแบ่งประเภท และระดับของภูมิปัญญาไทย มีความหลากหลาย ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้แนวคิดในการแบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ได้จำแนกไว้ 9 ด้าน ตามลักษณะองค์รวมของความรู้ที่เด่นชัด โดยผ่านความเห็นชอบตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นภูมิปัญญาสาขาหนึ่งของภูมิปัญญาไทย เป็นทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น เป็นภูมิปัญญาที่สามารถโยงใยไปสู่ภูมิปัญญาทั้งหมดที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยที่ผสมผสานสอดคล้องไปกับธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษาในส่วนของ*การจัดการความรู้* ผู้วิจัยได้มุ่งเน้นการศึกษาตามกระบวนการจัดการความรู้ในขั้นตอนหลัก ๆ 4 ขั้นตอน โดยมีพื้นฐานมาจากแนวคิดของ Marquardt ซึ่งผู้วิจัยนำมาพัฒนาเป็นกรอบในการศึกษา ดังที่ Marquardt (1996) ได้เสนอกระบวนการจัดการความรู้ไว้ 4 กระบวนการ ได้แก่

1. กระบวนการแสวงหาความรู้ (Knowledge Acquisition) เป็นการแสวงหาความรู้ทั้งจากภายใน และภายนอกองค์กร

2. กระบวนการสร้างความรู้ (Knowledge Creation) ทั้งที่เป็นความรู้ที่ชัดเจน และความรู้โดยนัย ด้วยวิธีการสร้างความรู้ 4 แบบที่มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง และมีการหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ คือ

2.1 การสร้างความรู้โดยนัยไปเป็นความรู้โดยนัย (Tacit to tacit creation of knowledge) เป็นการสร้างความรู้จากบุคคลหนึ่งผ่านความรู้ไปยังบุคคลหนึ่ง ซึ่งไม่สามารถสกัดหรือดึงความรู้ทั้งหมดออกมาเป็นความรู้ที่ชัดเจนได้

2.2 การสร้างความรู้ที่ชัดเจนไปเป็นความรู้ที่ชัดเจน (Explicit to explicit creation of knowledge) เป็นการผสมผสานและตั้งเคราะห์ความรู้ที่ชัดเจนที่มีอยู่แล้ว เป็นการสร้างความรู้ที่มีข้อจำกัดเพราะมุ่งสนใจเพียงความรู้ที่มีการเก็บรวบรวมไว้อยู่แล้วเพียงอย่างเดียว

2.3 การสร้างความรู้โดยนัยไปเป็นความรู้ที่ชัดเจน (Tacit to explicit creation of knowledge) เป็นการนำความรู้ที่มีการจัดเก็บและเผยแพร่อย่างเป็นระบบแล้วมาผสมผสานความรู้โดยนัยของบุคคลเข้าไป แล้วออกแบบความรู้ใหม่ ๆ ใหม่นำไปจัดทำฐานข้อมูล และเผยแพร่

2.4 การสร้างความรู้ที่ชัดเจนไปเป็นความรู้โดยนัย (Explicit to tacit creation of knowledge) เป็นการนำความรู้ที่ชัดเจนที่เกิดขึ้นใหม่ที่ได้รวบรวมไว้มาคิดค้น ออกแบบและสร้างเป็นความรู้โดยนัยใหม่

3. กระบวนการกักเก็บ และกู้คืนความรู้ (Knowledge storage and retrieval) เป็นการใช้เทคนิควิธีการ และความสามารถของบุคคลในการจัดการข้อมูล เช่น การบันทึก การทำฐานความรู้ และการสร้างความรู้ของบุคคล หรือหมู่คณะ เพื่อให้มีการเก็บความรู้อย่างเป็นระบบ สามารถสืบค้นได้อย่างรวดเร็ว โดยดำเนินการแบ่งหมวดหมู่ เช่น ข้อเท็จจริง นโยบาย การปฏิบัติการ และการรวบรวมความรู้ รวมถึงการส่งมอบข้อมูลด้วยวิธีการที่ชัดเจน และรวดเร็วไปยังกลุ่มผู้ใช้

4. กระบวนการถ่ายโอน และการใช้ความรู้ (Knowledge transfer and utilization) เกี่ยวกับการใช้สารสนเทศ และอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ในการใช้ความรู้ที่มี ทั้งที่เจตนาถ่ายโอนความรู้ด้วย

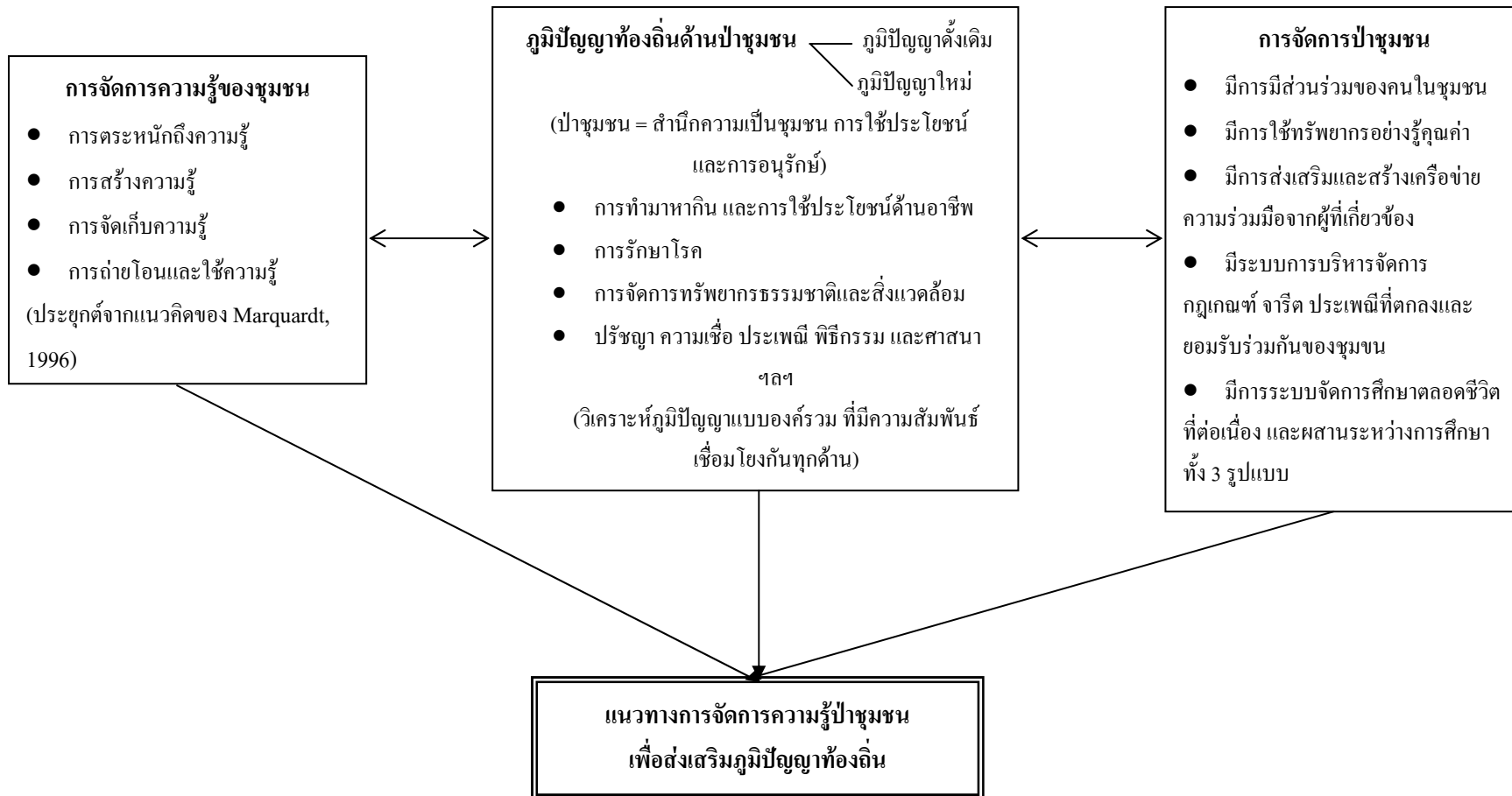
วิธีการต่าง ๆ เช่น การเขียน การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และการหมุนเวียนงาน เป็นต้น และโดยไม่เจตนา เช่น การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติที่ไม่เป็นทางการ เป็นต้น

การถ่ายโอนความรู้เป็นมากกว่าการติดต่อสื่อสาร แต่รวมถึงช่องทางอื่น ๆ เช่น บันทึกความจำ (Memorandum) ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-mail) หรือการประชุม ล้วนมีส่วนช่วยให้การถ่ายโอนความรู้บรรลุผลสำเร็จ การถ่ายโอนความรู้จึงเป็นเรื่องที่ซับซ้อน เนื่องจาก 1) ความรู้จะกระจายอยู่ในตัวสมาชิกขององค์กร เครื่องมืออุปกรณ์ งาน และเครือข่ายขององค์กร และ 2) ความรู้มากมายในองค์กรจะเป็นความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) ซึ่งยากต่อการจัดการหรือแสดงให้เห็นได้

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเริ่มต้นจาก 1) การตระหนักถึงความรู้ที่มี สามารถบ่งชี้ความรู้ที่จำเป็นต่อตนเอง องค์กร หรือชุมชนได้ 2) การสร้างความรู้ขึ้นโดยใช้แหล่ง ช่องทาง เครื่องมือต่าง ๆ มาช่วย ซึ่งถือเป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างความรู้ เนื่องจากความรู้เหล่านั้นอาจเป็นความรู้โดยนัยที่ยังไม่มีการทำให้เป็นความรู้ที่ชัดเจน หรือเป็นความรู้ชัดเจนที่มีอยู่แล้ว จึงต้องอาศัยวิธีการในการดึงความรู้เหล่านั้นให้มีการจัดเก็บอย่างเป็นระบบ 3) มีการจัดเก็บความรู้เหล่านั้นอย่างเป็นระบบ โดยอาจแบ่งเป็นประเภทของข้อมูล หรือฐานข้อมูลที่ง่ายต่อการนำมาใช้ หรือพัฒนาข้อมูลเหล่านั้น โดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศมาเป็นเครื่องมือในการจัดการข้อมูล เมื่อมีการจัดเก็บแล้ว 4) การถ่ายโอนและใช้ความรู้ โดยการเข้าไปยังความรู้เหล่านั้น มีการศึกษา แลกเปลี่ยนด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาความรู้ใหม่ ๆ และมีการใช้ฐานความรู้เดิมต่อยอดเป็นภูมิปัญญาที่สามารถดำรง และประยุกต์ใช้ได้ ในบริบทปัจจุบันในสังคมไทย

จากแนวคิดข้างต้น สามารถนำมาสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา “แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น” ดังนี้

กรอบแนวคิดในการวิจัย “แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น”

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การนำเสนอแนวทางจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น มีแนวคิด เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานและแนวทางในการวิจัย สรุปเป็นหัวข้อ ได้ดังนี้

ตอนที่ 1 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

ตอนที่ 2 นโยบายของภาครัฐในการส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

2.2 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545

2.3 พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551

2.4 แผนการศึกษาแห่งชาติ

2.5 นโยบายของภาครัฐเกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ตอนที่ 3 การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 ประเภทและสาขาของภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.2 การสร้างสังคมภูมิปัญญาในประเทศไทย

3.3 ลักษณะการสืบทอดและจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.4 แนวทางการดำเนินงานส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.5 การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยและต่างประเทศ

ตอนที่ 4 การจัดการความรู้

4.1 พัฒนาการ มิติ และกระบวนการจัดการความรู้

4.2 ความหมายของการจัดการความรู้

4.3 ประเภท ชนิด และระดับของความรู้

4.4 ปัจจัยความสำเร็จในการจัดการความรู้

ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

5.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

5.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้

5.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ตอนที่ 1 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากแนวคิดการพัฒนา ซึ่งถือว่าการพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างอนาคตที่พึงประสงค์ และมีความเป็นไปได้ โดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ทั้งในฐานะผู้พัฒนาและผลของการพัฒนา ในการพัฒนาจึงต้อง 1) คำนึงถึงและเคารพในหลักสิทธิมนุษยชน ความเสมอภาค และความเป็นธรรม โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ (No Discrimination) 2) ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ระหว่างบุคคล และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เป็นระบบในสังคม ทั้งในระดับท้องถิ่น ประเทศ และโลก และ 3) ใช้การจัดการแบบมีส่วนร่วม (Participative Management) (จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2541: 92)

เมื่อพิจารณาแนวคิดการพัฒนาร่วมกับแนวคิดในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้แล้ว สามารถกำหนดแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล เพื่อให้เกิดการพึ่งพิงตนเองควบคู่กับความสามารถในการแข่งขัน ควรประกอบด้วยหลักการพื้นฐาน 3 ข้อ ได้แก่

1. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล (Local yet Global) คือ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างองค์ความรู้ วิถีชีวิต เพื่อความอยู่รอดและพัฒนาอาชีพด้านการผลิตและพัฒนาสินค้าที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีเอกลักษณ์ และมีมูลค่าเป็นที่ยอมรับในระดับสากล

2. การพึ่งพาตนเองและคิดอย่างสร้างสรรค์ (Self – Reliance – Creativity) คือ การสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างความรู้ สร้างกิจกรรมที่อาศัยศักยภาพของท้องถิ่น และนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาพัฒนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. การสร้างทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development) คือ การพัฒนาให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ มีความคิดสร้างสรรค์ สามารถวางแผนการดำเนินงาน สามารถพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นชิ้นงาน และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อช่วยกันแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตและการดำเนินงานได้

ตามแนวทางการศึกษาเพื่อพึ่งพาตนเองในชุมชน วิเคราะห์ในแง่ของทฤษฎีการพัฒนาจะเห็นได้ว่าแนวคิดการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสร้างอาชีพ และการพึ่งพาตนเองให้สามารถอยู่รอดได้ท่ามกลางกระแสโลกขณะนี้ ซึ่งเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นภายใต้ภาวะเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของประเทศ และภาวะความทันสมัย (Modernization) ของยุคโลกาภิวัตน์ ที่ประเทศจำเป็นต้องมีการแข่งขันในทุก ๆ ด้าน ทั้งทางด้านการค้า การลงทุน การผลิต การประกอบการ ฯลฯ ภายใต้ระเบียบเศรษฐกิจของโลกยุคใหม่ที่นำไปสู่กติกการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ เช่น การเปิดเสรีทางการค้า (FTA) หรือแนวโน้มการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจในภูมิภาคทั้งระดับทวีปและพหุภาคีล้วนแต่มีอิทธิพลเพิ่มขึ้น ผู้คนในประเทศต่างก็ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด แต่กลับยังทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนห่างกันออกไป หลายส่วนในภูมิภาคของประเทศไทยประชาชนกลับยิ่งยากจนลง ปัญหาสังคมเพิ่มพูนขึ้น ทำให้ต้องหันกลับมามองปัญหาและหาแนวทางการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้น ด้วยการใช้งบประมาณและฐานทรัพยากรในชุมชนเป็นพื้นฐานในการพึ่งพาตนเองในชุมชนชนบททั่วประเทศที่มีป่าชุมชน จึงมีการพึ่งพาของคนในพื้นที่ทั้งในแง่ปัจจัย 4 และการสร้างรายได้ โดยมีวิธีการจัดการภายใต้ข้อตกลงร่วมกันที่จะทำให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน โดยการหันกลับมาวิเคราะห์จุดอ่อน วิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง จึงมีความสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีการพึ่งพาของผู้นำกลุ่ม Dependency นอกลาตินอเมริกา คือ Fernando Henrique Cardoso ซึ่งกล่าวถึงประเทศที่แม้จะตกในสภาวะการพึ่งพา แต่ยังสามารถพัฒนาประเทศไปได้โดยการพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาส ทางเลือกหนึ่ง คือ การวิเคราะห์การพึ่งพาในสถานการณ์ระหว่างประเทศตามเงื่อนไขของการพึ่งพาและหาแนวทางแก้ไขโดยเน้นการพัฒนาที่พึ่งตนเองได้ เช่น การมีการพัฒนาหรือเลือกใช้เทคโนโลยีให้เหมาะสมกับการพัฒนาประเทศ โดยให้พัฒนานี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาสมรรถนะในการพึ่งตนเอง และบทบาทของรัฐเป็นไปเพื่อกำหนดนโยบายอย่างสมเหตุสมผลทั้งเงินทุนและเทคโนโลยีบนพื้นฐานของสถานการณ์และเงื่อนไขของประเทศ

วิธีการแก้ปัญหาที่กลุ่มนี้ได้นำเสนอไว้ทางหนึ่ง คือ การปฏิรูปสังคมแบบ Self - Reliant หรือการพึ่งพาตนเอง ถือเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับหลักการการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การพึ่งตนเอง และคิดอย่างสร้างสรรค์ (Self - Reliance - Creativity) ด้วยการนำ

ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล และฐานความรู้ในท้องถิ่นมาสร้างองค์ความรู้ สร้างอาชีพ สร้างรายได้ และสร้างแนวทางการดำรงชีวิตที่มีความสุขภายใต้บริบทในชุมชนของตน

จากจุดมุ่งหมายของการพัฒนาตามแนวคิดของกลุ่ม Dependency ที่เน้นให้มีการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาสมรรถนะในการพึ่งตนเอง และบทบาทของรัฐในการกำหนดนโยบายอย่างสมเหตุสมผลทั้งด้านเงินทุน และเทคโนโลยีบนพื้นฐานของสถานการณ์นั้น ๆ จึงสอดคล้องกับการจัดการความรู้ของชุมชน โดยใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญามาใช้ในการดำรงชีวิตในบริบทแวดล้อมที่มีชุมชนหรือคนเป็นเป้าหมายและจุดเริ่มต้นของการพัฒนา มีหน่วยงานภายนอกมาช่วยส่งเสริม สนับสนุนด้านแหล่งเงินทุน ความรู้ กระบวนการสื่อสาร เทคโนโลยีต่าง ๆ ในฐานะของพี่เลี้ยงที่ดี ดังจะเห็นได้จากแนวทางการดำเนินงานในส่วนของแนวทางการสนับสนุน เป็นกระบวนการที่ส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชุมชนตั้งแต่ระดับรากหญ้าขึ้นมา ด้วยการเน้นการให้การสนับสนุน (Support) มากกว่าให้เงินช่วยเหลือ (Subsidy) เพื่อให้เกิดการพึ่งพาตนเอง เห็นได้จากการสนับสนุนสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ และเครื่องมือต่าง ๆ ในการเรียนรู้และการให้ความรู้ ทักษะในการใช้ การเข้าถึงความรู้นั้น ๆ โดยประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในภาคการศึกษา ภาคการปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชน เพื่อให้เกิดความสำนึกรับผิดชอบร่วม ในบทบาทของพี่เลี้ยง ในการสร้างกระบวนการพัฒนาและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ ที่เป็นหน้าที่ของชุมชน ประชาชน เด็ก และเยาวชนในท้องถิ่นเป็นผู้สืบทอดในท้องถิ่นด้วยตนเอง

จากการนำแนวคิดการพัฒนาสังคมและประเทศที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษา เพื่อนำผลการศึกษามากำหนดกรอบทิศทางการพัฒนาการศึกษาในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554) ที่สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2545 – 2549) (2551: 5 – 8) ซึ่งสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปทางด้านสังคม ศาสนาและวัฒนธรรม ที่เกิดจากความก้าวหน้าของระบบโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยีสารสนเทศจะทำให้เกิดสังคมแห่งความร่วมมือที่เกิดจากการแข่งขัน สังคมมีความเป็นสากล และเป็นสังคมภูมิปัญญามากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็จะแสวงหาความเป็นท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะมีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษา ด้วยการใช้นโยบายกระบวนการเรียนรู้และส่งเสริมคุณภาพการจัดการศึกษาเป็นเครื่องมือ การจัดการศึกษาของไทยในอนาคตจึงต้องมุ่งสร้างภูมิคุ้มกันด้วยการพัฒนาจิตใจควบคู่กับการพัฒนาการเรียนรู้ของคนทุกกลุ่ม ทุกวัยตลอดชีวิต ทั้งการศึกษาในระบบ นอกโรงเรียน และตามอัธยาศัยอย่างต่อเนื่อง ให้สามารถจัดการองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และองค์ความรู้สมัยใหม่ ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน ถึงระดับประเทศ เพื่อรักษาภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศต่อไป

การพัฒนาโดยคำนึงถึงความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ระหว่างบุคคล และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เป็นระบบในสังคม ทั้งในระดับท้องถิ่น ประเทศ และโลกนั้น เป็นที่มาของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงมรดกและทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น แล้วนำมาสร้างอาชีพ ส่งเสริมฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศให้มั่นคง รวมถึงการสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองได้ ส่งผลต่อความเป็นประเทศที่มีฐานรากทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยการรู้จักปรับตนเองให้ทันตามกระแสโลกด้วยการใช้ประโยชน์จากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นเครื่องมือในการพึ่งพาตนเองและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ซึ่งจะสามารถเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ เพื่อหาจุดยืนของไทยในระดับโลกได้

แนวทางการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นนำมาสู่แนวคิดในการวิจัยที่มุ่งการจัดการความรู้ของชุมชนด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้เรียนรู้ โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชน ซึ่งเป็นแหล่งพึ่งพิงของคนในป่าและรอบผืนป่า รวมถึงคนทั้งประเทศมาช้านาน ด้วยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าอย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดการสร้างความรักและภาคภูมิใจในท้องถิ่น การรักษามรดกทางวัฒนธรรม และสร้างความเป็นเอกลักษณ์ของชาติได้

ตอนที่ 2 นโยบายของภาครัฐในการส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวความคิดหลักในการพัฒนาประเทศซึ่งได้ถูกกำหนดออกมาให้เป็นแนวทางที่เป็นรูปธรรมผ่านตัวบท กฎหมาย พระราชบัญญัติ นโยบาย ตลอดจนไปถึงยุทธศาสตร์ มาตรการ โครงการ และกิจกรรมต่าง ๆ ของหน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทและหน้าที่รับผิดชอบการบริหารจัดการและพัฒนาประเทศโดยตรง เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ในการพัฒนาประเทศไทย และพัฒนาคนต่อไป ดังแนวนโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งในการพัฒนาสังคม และการพัฒนาการศึกษาผ่านรัฐธรรมนูญ และแนวนโยบายหลักต่าง ๆ ดังเช่น

2.1 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

การพัฒนาประเทศ และบุคคลด้วยการพัฒนาจากฐานราก โดยใช้กระบวนการความร่วมมือของส่วนต่าง ๆ ผ่านการจัดการศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียน พบว่าการพัฒนาที่เป็นผลจากการจัดการศึกษาในระบบเป็นหลักทำให้เกิดช่องว่างในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากความรู้ และขาดการนำความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนและประเทศชาติ ทิศทางการจัดการศึกษาจึงหันมามุ่งเน้นส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัยให้มีความหลากหลายและเข้าถึง

ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น เพื่อการสร้างสรรค์ไทยให้เป็นสังคมภูมิปัญญา ซึ่งนับวันจะยิ่งเพิ่มบทบาทมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากการมีการกำหนดเป็นนโยบายและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาองค์ความรู้ในชุมชนด้วยนโยบายจากหน่วยงานหลักและผลักดันลงสู่การปฏิบัติในรูปแบบกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ในปัจจุบันพบว่าการบัญญัติไว้ใน **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550** (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2550: 27 – 28) ในส่วนที่ 9 แนวนโยบายด้านวิทยาศาสตร์ ทรัพย์สินทางปัญญา และพลังงาน ในมาตรา 86 ที่กำหนดไว้ในวรรค (1) ส่งเสริมให้มีการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และนวัตกรรมด้านต่าง ๆ โดยจัดให้มีกฎหมายเฉพาะเพื่อการนี้ มีการจัดงบประมาณสนับสนุนการศึกษา ค้นคว้า วิจัย และให้มีสถาบันการศึกษาและพัฒนา จัดให้มีการใช้ประโยชน์จากผลการศึกษาและพัฒนา การถ่ายทอดเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพ และการพัฒนาบุคลากรที่เหมาะสม รวมทั้งเผยแพร่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ และสนับสนุนให้ประชาชนใช้หลักด้านวิทยาศาสตร์ในการดำรงชีวิต

วรรค (2) ส่งเสริมการประดิษฐ์หรือการค้นคิดเพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ รักษาและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาไทย รวมทั้งให้ความคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา และในส่วนที่ 7 แนวนโยบายด้านเศรษฐกิจ ในมาตรา 84 วรรค (6) ดำเนินการให้มีการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม คุ้มครอง ส่งเสริมและขยายโอกาสในการประกอบอาชีพของประชาชนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาไทย เพื่อใช้ในการผลิตสินค้า บริการและการประกอบอาชีพ

2.2 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545

จากแนวนโยบายในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ซึ่งสอดคล้องกับ **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542** ที่ได้มีการกำหนดแนวทางในการจัดการศึกษาที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาและมุ่งให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยคนไทยมีความอยู่ดีมีสุข (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2551: 1) โดยกล่าวไว้ว่า “การศึกษา” เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึกฝน การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมสังคมการเรียนรู้ และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

ซึ่งแนวทางหลัก ๆ ในการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาที่มีการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ด้วยมาตรการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ได้แก่ หมวด 1 บททั่วไป ได้กล่าวถึงความมุ่งหมาย และหลักการสาระสำคัญที่เกี่ยวข้อง

กับการเรียนรู้ ในมาตราที่ 6 ถึง 9 กล่าวว่าต้องการพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้รู้จักพึ่งตนเอง ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเอง การจัดการศึกษาต้องกำหนดให้ยึดหลักการจัดการศึกษาตลอดชีวิต โดยให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา พัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

หมวด 2 สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา ซึ่งกล่าวว่าการจัดกระบวนการเรียนรู้ควรมีความหลากหลาย แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ สภาพผู้เรียน โดยในหมวด 3 ระบบการศึกษา จึงได้กำหนดให้มีการจัดการศึกษาทั้ง 3 รูปแบบ โดยสถานศึกษาสามารถจัดการศึกษาได้ทั้ง 3 รูปแบบ

หมวด 4 แนวการจัดการศึกษา มาตรา 29 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรร ภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน

โดยมาตรา 22 ถึง 30 ได้เน้นหลักการปฏิรูปการเรียนรู้ โดยเฉพาะในเรื่อง 1) หลักการจัดการศึกษา ต้องเน้นทั้งการให้ความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และการบูรณาการความรู้เกี่ยวกับตนเองและสังคม ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมถึงการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม การกีฬา และภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพและการดำรงชีพ โดยให้มีการบูรณาการกัน 2) แหล่งการเรียนรู้ กำหนดให้รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินการและจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์กีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้ อย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ

หมวด 7 ครู ศึกษานิเทศก์ และบุคลากรทางการศึกษา มาตรา 57 ให้นำหน่วยงานทางการศึกษา ระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาโดยนำประสบการณ์ความรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้เพื่อเกิดประโยชน์ทางการศึกษาและยกย่องให้เชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษา

หมวด 8 ทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา ในมาตรา 58 ถึง 62 กำหนดให้มีการระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา โดยให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่นเป็นผู้จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

2.3 พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551

เพื่อให้แนวทางการจัดการศึกษาในพรบ.การศึกษาแห่งชาติ ได้มีการนำไปปฏิบัติในการจัดการศึกษาทั้ง 3 ระบบ จึงมีการออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 ซึ่งได้มีการบัญญัติสาระสำคัญ โดยส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ด้วยการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

มีการให้นิยามของ “การศึกษาตามอัธยาศัย” ไว้ว่าหมายถึงกิจกรรมการเรียนรู้ในวิถีชีวิตประจำวันของบุคคล ซึ่งบุคคลสามารถเลือกที่จะเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ตามความสนใจ ความต้องการ โอกาส ความพร้อม และศักยภาพในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้กับแหล่งการเรียนรู้และการจัดการศึกษา เช่น มาตรา 6 วรรค (2) ได้กล่าวถึงการส่งเสริมและสนับสนุนและการศึกษาตามอัธยาศัย ข้อ (ก) การเข้าถึงแหล่งการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความสนใจและวิถีชีวิตของผู้เรียนทุกกลุ่มเป้าหมาย ข้อ (ข) การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ให้มีความหลากหลายทั้งส่วนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและส่วนที่นำเทคโนโลยีมาใช้เพื่อการศึกษา

มาตรา 7 กำหนดให้จัดการศึกษาเพื่อพัฒนากำลังคนและสังคมที่ใช้ความรู้และภูมิปัญญาเป็นฐานในการพัฒนา ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความมั่นคง และคุณภาพชีวิตตามแนวทางการพัฒนาประเทศ โดยมาตราที่ 9 ได้กำหนดให้มีการจัดการศึกษาและแหล่งการเรียนรู้สำหรับการศึกษาตามอัธยาศัย ด้วยการดำเนินการที่หลากหลายตามศักยภาพเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เรียน

จากพรบ. นี้จึงเป็นที่มาของนโยบายและโครงการของหน่วยงานในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการเพื่อให้สอดคล้องกับบทบัญญัติดังกล่าว การดำเนินการ โครงการของ กศน. และ สกศ. เป็นต้น

2.4 แผนการศึกษาแห่งชาติ

แนวทางการจัดการศึกษาที่มีการจัดทำเป็นแผนระยะยาวภายใต้บทบัญญัติของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติที่ใช้เป็นแนวทางสำหรับการจัดทำแผนพัฒนาการศึกษาขององค์กรทางการศึกษาทั้งในระดับกระทรวง เขตพื้นที่การศึกษาและสถานศึกษา ซึ่งได้ประกาศใช้คือ แผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ.2545 – 2549) ได้มีการกำหนดแนวทางการพัฒนาโดยมีวัตถุประสงค์และแนวนโยบาย ดังนี้

1. พัฒนาคนอย่างรอบด้านและสมดุล แนวนโยบายประกอบด้วย 1) พัฒนาทุกคนให้มีโอกาสเข้าถึงการเรียนรู้ 2) ปฏิรูปการเรียนรู้สำหรับผู้เรียน 3) ปลุกฝังและเสริมสร้างศีลธรรม คุณธรรม ค่านิยม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ และ 4) พัฒนากำลังคนด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพึ่งพาตนเองและเพิ่มสมรรถนะในการแข่งขัน

2. สร้างสังคมคุณธรรม ภูมิปัญญา และการเรียนรู้ แนวนโยบายประกอบด้วย 1) พัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อสร้างความรู้ ความคิด ความประพฤติและคุณธรรมของคน 2) ส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาและ 3) สร้างสรรค์ ประยุกต์ใช้ และเผยแพร่ความรู้และการเรียนรู้

3. พัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมและนโยบาย แนวนโยบายประกอบด้วย 1) ส่งเสริมและสร้างสรรค์ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม 2) จำกัด ลด ขจัดปัญหาทางโครงสร้างเพื่อความเป็นธรรมในสังคม 3) พัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาและ 4) จัดระบบทรัพยากรและการลงทุนทางการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม

แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับดังกล่าว จึงมุ่งเน้นความสมดุลในการดำเนินชีวิตโดยใช้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและมุ่งพัฒนาชุมชนและสังคมด้วยภูมิปัญญา และการเรียนรู้ที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2551: 1)

2.5 นโยบายของภาครัฐเกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

การพัฒนาการศึกษาตามอรรถศาสตร์ของประชาชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีการดำเนินการส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านแหล่งเรียนรู้ของชุมชนที่มีหลากหลายประเภท ดังที่ สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ (2545: 107 -108) ได้จำแนกไว้ 5 ประเภท ได้แก่ 1) สถาบันของชุมชนที่มีอยู่ในวิถีชีวิตและการทำมาหากินในชุมชน เช่น วัด โรงเรียน ศาลาการเปรียญในวัด ตลาด ร้านขายของชำ โรงงานในหมู่บ้าน ป่า ห้วย หนอง คลอง บึง สถานที่ที่ชาวบ้านหาอาหาร เป็นต้น 2) สถานที่หรือสถาบันที่รัฐและประชาชนจัดตั้งขึ้น เช่น อุทยานการศึกษา อุทยานประวัติศาสตร์ ศูนย์วัฒนธรรม ศูนย์ศิลปาชีพ ศูนย์เยาวชน ศูนย์หัตถกรรมชุมชน ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เป็นต้น 3) สื่อเทคโนโลยีที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน เช่น วิทยุทัศน์ ภาพสไลด์ ภาพยนตร์ โปรแกรมสำเร็จรูป หุ่นจำลอง ของจริง เป็นต้น 4) สื่อเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน เช่น หนังสือ วารสาร คู่มือ ตำรา สารานุกรม ตำรายาพื้นบ้าน ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพถ่าย เป็นต้น และ 5) บุคลากรผู้มีความรู้ในด้านต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ผู้นำทางศาสนา เกษตรกร ศิลปิน หมอพื้นบ้าน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น

ดังจะเห็นได้จากนโยบายของหน่วยงานภาครัฐที่มีการส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแง่ของการจัดการศึกษาและการพัฒนา เช่น **นโยบายด้านการศึกษา** กระทรวงศึกษาธิการ

โดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (สกศ.) ได้ดำเนินการโครงการส่งเสริมความรู้ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคขึ้นตั้งแต่ปีพ.ศ.2542 จนถึงปัจจุบัน โดยกำหนดให้มีความสอดคล้องกับการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย ซึ่งเป็นการจัดการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย ในด้านความรู้ในการเข้าใจชีวิต ธรรมชาติ ทรัพยากร สังคม และความรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้สถานที่ที่มีผู้รู้ ประสบการณ์ ในการจัดการเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นวัด โรงเรียน สำนักงาน ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน หรือบ้านของผู้รู้ ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ครูภูมิปัญญา” ถือเป็นจัดการที่เกิดขึ้นโดยชุมชน โดยผู้นำที่สามารถดำเนินการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่เหมาะสมกับศักยภาพของชุมชนนั้น ๆ

ส่วนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยได้มีนโยบายในการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตามอัธยาศัย และศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในลักษณะกระจายทั่วประเทศ และหน่วยงานที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะที่อยู่ในสังกัดหน่วยงานอื่น ๆ เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย โดยการเสนอโอกาส และทางเลือก เพื่อการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองของประชาชน เน้นให้เกิดการศึกษาตามอัธยาศัยที่เกิดขึ้นตามวิถีชีวิตที่เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากการทำงาน จากบุคคล จากครอบครัว จากสื่อ จากชุมชน และจากแหล่งความรู้ ซึ่งสามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลา และเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยตลอดชีวิต ผ่านรูปแบบการจัดที่หลากหลาย

นโยบายการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการศึกษา มีการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ยกตัวอย่างเช่น การกำหนดกรอบนโยบายเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการพัฒนาประเทศไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ ระยะพ.ศ.2544 – 2553 ของประเทศไทย (สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการเทคโนโลยีสารสนเทศแห่งชาติ, 2545: 17) ได้มีการกำหนดองค์ประกอบที่สำคัญของนโยบาย 3 องค์ประกอบหลัก คือ 1) การลงทุนในการเสริมสร้างทรัพยากรมนุษย์ที่มีความรู้เป็นพื้นฐานสำคัญ 2) ส่งเสริมให้ มีนวัตกรรมในระบบเศรษฐกิจและสังคม และ 3) ลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานสารสนเทศและส่งเสริมอุตสาหกรรมสารสนเทศ ซึ่งเป็นที่มาของยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อสนับสนุนการจัดการความรู้ของชุมชนในการดำเนินการดังนี้

1. สนับสนุนการสร้างความรู้ ถ่ายทอดความรู้ และใช้ความรู้ของชุมชน
2. สร้างเครือข่ายชุมชนที่มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

3. พัฒนาระบบสารสนเทศที่สนับสนุนเครือข่ายภูมิปัญญาไทยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และภูมิปัญญาไทยอย่างเป็นระบบ (สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการเทคโนโลยีสารสนเทศแห่งชาติ, 2545: 28 – 29)

ในส่วนของวัฒนธรรมกับวิถีชีวิตของคนไทย กระทรวงวัฒนธรรมได้มีการกำหนด **แนวนโยบายด้านวัฒนธรรม**ในการใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและดึงศักยภาพและทุนในชุมชนท้องถิ่นออกมาใช้ในรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ ทั้งในรูปแบบของวิถีชีวิตขนบธรรมเนียม ประเพณี ภูมิปัญญา เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากิน ความเชื่อและอื่น ๆ ด้วยการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม ศิลปวัตถุ โบราณสถาน ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งรายได้ของประชาชน ส่งเสริมบทบาทของเยาวชนและประชาชนให้มีกิจกรรมด้านศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย สถานศึกษา ครอบครัว และชุมชน ส่งเสริมการพัฒนาวัฒนธรรมนำไปสู่การพัฒนาประเทศ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง (กระทรวงวัฒนธรรม, 2551: ออนไลน์) จึงมีกรอบทิศทางการพัฒนาวัฒนธรรม ได้แก่ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ศูนย์ส่งเสริมความรู้ และภูมิปัญญาของท้องถิ่นตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง การส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับเยาวชนและประชาชน และการส่งเสริมแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม

นอกจากนี้แล้วกระทรวงมหาดไทยโดยกรมพัฒนาชุมชนยังมี **นโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน**ซึ่งมีรูปแบบต่าง ๆ เพื่อสร้างความพร้อมในการเป็นศูนย์กลางรวบรวมข้อมูลข่าวสารความรู้ของชุมชนที่จะนำไปสู่การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้สำหรับประชาชนในชุมชนเป็นแหล่งเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ การถ่ายทอด การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ค่านิยม และเอกลักษณ์ของชุมชน อีกทั้งเป็นแหล่งบริการชุมชนด้านต่าง ๆ เช่น การจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการเรียนรู้ของชุมชน โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้เพื่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน เพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม และมุ่งการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง

ส่วนกรมการปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีนโยบายในการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ด้วยการเน้นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างหน่วยงานราชการ สถานศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานเอกชน องค์กรประชาชนและประชาชนในพื้นที่ ด้วยการจัดตั้งศูนย์เครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นเพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการให้ข้อเสนอแนะ และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ในที่นี้หากนำมาพิจารณาการส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยภาครัฐและชุมชนในรูปแบบของการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ เพื่อเป็นการส่งเสริมการนำภูมิรู้ ภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่มีใน

ท้องถิ่นเข้ามาสู่กระบวนการจัดการความรู้เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ และเป็น การสืบสานอนุรักษ์ความเป็นไทย และความเป็นท้องถิ่นไว้ หน่วยงานต่าง ๆ ที่มีหน้าที่หลักในการส่งเสริม การศึกษารวมถึงการพัฒนาชุมชนจึงได้มีการจัดตั้ง สนับสนุนและส่งเสริมชุมชน องค์กรชุมชนที่มี ความพร้อมและความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง ให้ได้มีการพัฒนาตนเองด้วยการให้ความรู้ ทักษะ การยกย่อง หรือการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ และกิจกรรมต่าง ๆ แก่ชุมชนและบุคลากรในท้องถิ่น ผ่านโครงการต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากยุทธศาสตร์และแนวนโยบายของกระทรวง กรม นั้น ๆ โดยมิ การดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและชัดเจน ยกตัวอย่างเช่น

1. ศูนย์เรียนรู้ชุมชน: กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

กรมพัฒนาชุมชน (2551: 35 – 38) มีโครงการส่งเสริมการดำเนินงานของศูนย์เรียนรู้ชุมชน ซึ่งเริ่มต้นโครงการในปี พ.ศ. 2551 โดยมีการส่งเสริมให้จังหวัดจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชนในทุก ๆ อำเภอ ๆ ละ 1 แห่ง แล้วคัดเลือกเป็นศูนย์เรียนรู้ชุมชนต้นแบบระดับจังหวัด ๆ ละ 1 แห่ง ซึ่งมี รูปแบบต่าง ๆ ที่ปรากฏในประเทศไทยกระจุกกระจายอยู่ทั่วประเทศให้มีศักยภาพพร้อมที่จะเป็น ศูนย์เรียนรู้ชุมชน โดยมีรูปแบบของศูนย์เรียนรู้ชุมชนที่มีการดำเนินงานในระดับหมู่บ้าน และตำบล เป็น 11 รูปแบบ ได้แก่ 1) ศูนย์เรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน 2) ศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้านภูมิปัญญา ท้องถิ่น 3) ศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้านวัฒนธรรม ประเพณี 4) ศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้านเทคโนโลยี สารสนเทศ 5) ศูนย์เรียนรู้ชุมชนที่ให้บริการทางวิชาการ 6) ศูนย์เรียนรู้เกี่ยวกับกลุ่มอาชีพ 7) ศูนย์ เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง 8) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต 9) ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 10) ห้องสมุดประชาชน และ 11) สื่อพื้นบ้าน

วัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อ 1) จัดให้มีกิจกรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอด การแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ ตลอดจนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ ของประชาชนใน ชุมชน 2) เป็นศูนย์รวมของข้อมูล เช่น ข้อมูล จปฐ. กชช.2 ค. แหล่งน้ำ กลุ่มอาชีพ รวมทั้งข่าวสาร สารความรู้ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เท่าทันสถานการณ์โลก 3) รวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น องค์กรความรู้ ของปราชญ์ชาวบ้าน องค์กรความรู้ที่มีอยู่กระจัดกระจายในชุมชน และจัดการให้เป็นหมวดหมู่ มี ความชัดเจนเป็นรูปธรรม ที่ประชาชนสามารถเข้าไปสืบค้นศึกษาและเรียนรู้ได้ตลอดเวลา 4) เป็น ศูนย์กลางในการจัดการความรู้ ที่ดำเนินการโดยประชาชนและเพื่อประชาชน 5) เป็นศูนย์ประสาน และบูรณาการการทำงานของทุกภาคส่วน ภาคประชาชน ได้แก่ ผู้นำ กลุ่ม องค์กร เครือข่าย ภาคเอกชน และภาคีการพัฒนาภาครัฐ และ 6) เป็นสถานที่แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ของปราชญ์ ชาวบ้าน การดำเนินงานในปัจจุบันอยู่ในช่วงแรกของโครงการ โดยมีเป้าหมายจัดตั้งศูนย์เรียนรู้

ชุมชนให้ครบทุกอำเภอ การดำเนินงานจึงอยู่ในช่วงของการสรรหาเพื่อส่งเสริม โดยมีการกำหนดหลักการต่าง ๆ ในนโยบายเพื่อรองรับการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมต่อไป

2. ศูนย์เครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น (Clinic Center): กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย

จากแนวคิดในการจัดตั้งศูนย์เครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น หรือ Clinic Center ของกรมการปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเน้นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ระหว่างส่วนราชการ สถานศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานเอกชน องค์กรประชาชนและประชาชนในพื้นที่เพื่อเป็นศูนย์กลางในการให้ข้อเสนอแนะ และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเริ่มจัดตั้งศูนย์คลินิกเซ็นเตอร์นำร่องใน 4 จังหวัด ได้แก่ พิษณุโลก ชลบุรี นครราชสีมา และภูเก็ต ในปี พ.ศ. 2547 – 2548 โดยให้องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เป็นศูนย์กลางร่วมกับสถาบันการศึกษา และต่อมาได้ขยายไปอีก 11 จังหวัดในปี พ.ศ. 2549 และขยายให้ครบทุกจังหวัด ในปี พ.ศ. 2550 โดยให้เงินอุดหนุนผ่านมายัง อบจ. ในการดำเนินงานของศูนย์ฯ จะมีอบจ. เป็นแม่ข่าย ร่วมมือกับเทศบาล หรือ อบต. และสถาบันการศึกษา เน้นการทำงานด้านข่าวสารข้อมูล ความรู้ การให้บริการประชาชน ความริเริ่มและนวัตกรรม

รูปแบบการดำเนินของคลินิกเซ็นเตอร์ในแต่ละจังหวัด อาจมีโครงสร้างเหมือนหรือแตกต่างกันตามความต้องการของแต่ละพื้นที่ แต่ต้องสนับสนุนให้มีคณะกรรมการที่ให้ทุกภาคส่วนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม เช่น ประชาชน ผู้ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่น เป็นต้น โดยศูนย์จะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อบันทึกนวัตกรรมของท้องถิ่น ค้นหา ฟื้นฟูวัฒนธรรมประจำถิ่น และภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. ศูนย์บริการสารสนเทศชุมชน (Community Telecenter)

ศูนย์บริการสารสนเทศชุมชน เป็นการนำระบบการสื่อสารเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์เข้าไปอำนวยความสะดวก แนะนำและบริการให้กับชุมชน โดยความหมายของศูนย์บริการสารสนเทศชุมชนนั้น ปาริชาติ ศิวัชรีย์ และคนอื่น ๆ (อ้างถึงในกรมการฯ อินททัศน์, 2547) ให้ความหมายว่าเป็นศูนย์ที่มีอุปกรณ์เทคโนโลยีประเภทต่าง ๆ อาทิเช่น คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต แฟกซ์ โทรศัพท์ ฯลฯ สำหรับให้บริการกับชุมชน ศูนย์บริการสารสนเทศชุมชนแต่ละแห่งมีประเภทและจำนวนอุปกรณ์ไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับแนวทางการดำเนินงานของหน่วยงานที่สนับสนุน หรือวัตถุประสงค์หลักของศูนย์ ทั้งในด้านแนวความคิดการดำเนินงาน รูปแบบการสนับสนุน รูปแบบการใช้ประโยชน์

จากศูนย์บริการสารสนเทศชุมชนของชุมชน ผวนกับความแตกต่างในมิติด้านวิถีชีวิตชุมชน การประกอบอาชีพ เศรษฐกิจ สังคมในพื้นที่แต่ละแห่ง

จากรายงานการศึกษาผลกระทบโครงการเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อชนบทของกมลรัฐ อินทรทัศน์ (2547) พบว่าการบริหารจัดการศูนย์บริการสารสนเทศชุมชนให้มีความยั่งยืนต้องอาศัย ปัจจัยต่าง ๆ ในการจัดตั้งและดำเนินการ ได้แก่

1. ศึกษาความพร้อมของชุมชนก่อนการจัดตั้ง โดยคำนึงถึงความพร้อมด้านบุคลากร ชุมชน ความพร้อมด้านทักษะความรู้ด้าน ไอที และความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน
2. แนวคิดในการจัดตั้ง ต้องมีการกำหนดรูปแบบศูนย์ให้สอดคล้องกับความต้องการของ ชุมชน ด้วยการศึกษาค้นคว้าความต้องการชุมชนกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการจัดตั้งศูนย์เพื่อกำหนดความ รับผิดชอบในการบริหารจัดการศูนย์ต่อไป
3. การวางแผนงาน การบริหารจัดการศูนย์แบบมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้หลัก 1) ให้ ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยการสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ 2) การบริหาร จัดการด้านการเงิน ให้ชุมชนได้รับทราบและวางแผนรับผิดชอบล่วงหน้า 3) การใช้และกระจาย ประโยชน์จากศูนย์ไปยังสมาชิกในชุมชน ทั้งประโยชน์ทางตรง และประโยชน์ทางอ้อม
4. บทบาทการสนับสนุนจากชุมชนเองในด้าน 1) คอมพิวเตอร์และอุปกรณ์อื่น ๆ 2) งบประมาณ 3) เทคนิค และการอบรม 4) การติดตามความก้าวหน้าการดำเนินงานของศูนย์
5. รูปแบบการให้บริการของศูนย์บริการสารสนเทศชุมชน ต้องคำนึงถึงความต้องการใช้ งานของชุมชนเป็นหลัก รูปแบบที่ชุมชนกำหนดจะเป็นตัวกำหนดประเภท ชนิดของอุปกรณ์ในศูนย์ ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ แนวทางการดำเนินการ และกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับประโยชน์จากศูนย์
6. การสนับสนุนด้านอื่น ๆ เพื่อการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ 1) พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้ครอบคลุมและ 2) สนับสนุนองค์กรท้องถิ่นให้เป็นพี่เลี้ยงใน การอบรม เผยแพร่ความรู้ และอำนวยความสะดวกในการประสานงานการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 3) พัฒนาซอฟต์แวร์ภาษาไทยที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชนบท เช่น โปรแกรมฐานข้อมูล การจัดทำบัญชีชุมชน รวมถึงเว็บไซต์เพื่อการสืบค้นข้อมูล และ 4) สนับสนุนชุมชนให้เกิดการสร้าง เนื้อหาสาระ และองค์ความรู้ที่มาจากแต่ละท้องถิ่น (Local Content) เช่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน สินค้า OTOP รวมถึงการเชื่อมโยงเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ไปยังชุมชนอื่น ๆ

4. ศูนย์การเรียนรู้ ICT ชุมชน: กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศได้ดำเนินการโครงการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ ICT ชุมชน ในสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนที่ชุมชนเห็นว่าเหมาะสม มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารของเด็ก เยาวชนและชุมชน เพื่อให้เยาวชน และประชาชนทั่วไป สามารถสืบค้น เรียนรู้ได้ด้วยตนเองผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต และเพื่อลดช่องว่างในการเข้าถึงความรู้

โดยมีการกำหนดวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเพื่อ 1) จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ ICT ชุมชน เพื่อพัฒนาศักยภาพของประชาชนและชุมชน ให้มีความรู้เรื่องเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ และสามารถเข้าถึงอินเทอร์เน็ตเพื่อค้นคว้าข้อมูล ต่อยอดความรู้ และส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต 2) สร้างผู้ชำนาญการในชุมชนให้มีความรู้ ความชำนาญด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร และสามารถดูแลศูนย์การเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง 3) รวบรวมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และสารสนเทศที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต การสร้างงาน สร้างอาชีพ ตลอดจนสนับสนุนการตัดสินใจของคนในชุมชนได้ โดยมุ่งสนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 4) เป็นสื่อกลางการแลกเปลี่ยนข้อมูลของคนในแต่ละชุมชน และระหว่างชุมชน โดยเฉพาะเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น เกษตรกรรม การสร้างอาชีพ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และต่อยอดความรู้ของชุมชน 5) ลดช่องว่างด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (Digital Divide) โดยประชาชนสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีสารสนเทศ และมีการสอดแทรกคุณธรรม วัฒนธรรมอันดีงามที่เหมาะสมในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศให้เยาวชน รวมถึงเป็นช่องทางการเข้าถึงบริการภาครัฐ (e-Services)

ในการดำเนินงานได้มีการดำเนินการจัดหาและติดตั้งระบบคอมพิวเตอร์ในสถานที่ต่าง ๆ การจัดการอบรมด้านเทคนิคให้แก่ผู้ดูแลศูนย์ฯ และการอบรมคอมพิวเตอร์ให้แก่ประชาชนในพื้นที่ตั้งศูนย์ฯ

5. ศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน: กระทรวงวัฒนธรรม

กระทรวงวัฒนธรรม องค์กรชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้กำหนดนโยบายส่งเสริมสนับสนุนการจัดตั้ง “ศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน” ขึ้น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานในท้องถิ่นในรูปแบบการบูรณาการในทุกมิติของวัฒนธรรม โดยมีการเชื่อมโยงเป็นระบบเครือข่าย การระดมทรัพยากร การบริหารจัดการทุกภาคส่วนของสังคมทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ในลักษณะของการเป็นหุ้นส่วน โดยการสนับสนุนให้ชุมชนจัดตั้งองค์กรส่งเสริมการเรียนรู้ และเผยแพร่วัฒนธรรมและวิถีชีวิตในชุมชนตามแนวคิดและหลักการเศรษฐกิจพอเพียง โดยพึ่งพาภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำองค์ความรู้ในชุมชน

มาบูรณาการกับภูมิปัญญาที่ได้เรียนรู้จากชุมชน ระหว่างชุมชนและสังคมเพื่อให้เกิดการพัฒนาตนเองและชุมชนได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน โดยในปี พ.ศ. 2547 ได้มีการปรับจากโครงการจัดตั้งศูนย์มาเป็นโครงการสนับสนุนการทำกิจกรรม

วัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อ 1) พัฒนาศักยภาพของทุนทางสังคมที่มาจากรากฐานวัฒนธรรม การสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมให้กับคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน 2) เสริมสร้างแหล่งเรียนรู้ สนับสนุน ส่งเสริมการศึกษา การสืบค้น การถ่ายทอด การเรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อคุณค่าทางจิตใจ สังคม และมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์ในชุมชน 3) เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยมิติทางวัฒนธรรมโดยการนำเอาระบบคุณค่าในวัฒนธรรม การมีศีลธรรมจริยธรรมตามหลักธรรมของศาสนา และจิตวิญญาณในความรักและความภาคภูมิใจในถิ่นกำเนิด อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาการทุจริตประพฤติมิชอบ และปัญหาอื่นๆ ในชุมชนอย่างเป็นองค์รวม

6. ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน: สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย กระทรวงศึกษาธิการ

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยได้ดำเนินการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ในชุมชนที่มีความหลากหลายตามความต้องการและความเหมาะสมของชุมชน ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งและใช้ประโยชน์ และรูปแบบการดำเนินงานที่แตกต่างกัน เช่น

6.1 ห้องสมุดประชาชน

มีการดำเนินการจัดตั้งห้องสมุดประชาชนในระดับจังหวัด และอำเภอขึ้นในทุกจังหวัด และทุกอำเภอ และจัดตั้งศูนย์ กศน. ตำบลขึ้นในทุกตำบล เพื่อให้เป็นแหล่งความรู้ของชุมชนที่ให้บริการการศึกษาตามอัธยาศัยแก่ประชาชนในพื้นที่ ในรูปของสิ่งพิมพ์ สื่อทดลอง สื่อโสตทัศนศึกษา สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อทดลอง สื่อสาริต และสื่ออื่น ๆ

6.2 ห้องสมุดประชาชน “เฉลิมราชกุมารี”

มีการดำเนินการโครงการการจัดตั้งห้องสมุดประชาชนตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้รับพระราชทานนามว่าห้องสมุดประชาชน “เฉลิมราชกุมารี” จากที่ทรงเล็งเห็นความสำคัญของห้องสมุดประชาชนในทศวรรษที่พระองค์ทรงมีต่อห้องสมุดในหนังสือเฉลิมพระเกียรติ และบทพระราชนิพนธ์เรื่อง “ห้องสมุดในทศวรรษของข้าพเจ้า” ว่า “ข้าพเจ้าอยากให้เราห้องสมุดที่มีหนังสือครบทุกประเภทสำหรับประชาชน...” หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนจึงให้ความสนับสนุนกระทรวงศึกษาธิการ จัดตั้งห้องสมุดประชาชน “เฉลิม

ราชกุมารี” ในปัจจุบันมีจำนวน 75 แห่ง มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็น 1) ศูนย์ข่าวสารข้อมูลของชุมชน หมายถึง จัดห้องสมุดให้เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ ค้นคว้า วิจัย โดยมีการจัดบริการหนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศน 2) ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน เป็นแหล่งส่งเสริม สนับสนุน และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ 3) ศูนย์กลางจัดกิจกรรมของชุมชน หมายถึง การให้บริการแก่ชุมชน ในการจัดกิจกรรมการศึกษา และศิลปวัฒนธรรม เช่น การประชุมขององค์กร การจัดกิจกรรมวันสำคัญตามประเพณี การจัดสวนสุขภาพ สนามเด็กเล่น และสวนสาธารณะ เป็นต้น 4) ศูนย์กลางสนับสนุนเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน หมายถึงการจัดให้เกิดกระบวนการที่จะเชื่อมประสานระหว่างห้องสมุดและแหล่งความรู้ในชุมชนอื่น ๆ เช่น ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน สถานศึกษา แหล่งประกอบการ ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยจัดแบ่งพื้นที่เป็นห้องต่าง ๆ ได้แก่ ห้องอ่านหนังสือทั่วไป ห้องเด็กและครอบครัว ห้องโสตทัศนศึกษา ห้องอเนกประสงค์ และห้องเฉลิมพระเกียรติ

6.3 ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน

เป็นศูนย์กลางรวบรวมข้อมูลข่าวสารสำหรับหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นผู้จัดสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานที่พักผ่อนอ่านหนังสือในยามว่าง ช่วยสร้างนิสัยรักการอ่าน และป้องกันการลืมนหนังสือ และได้ใช้ประโยชน์จากการอ่านเพื่อนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีคณะกรรมการที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านทำหน้าที่ดูแลรักษาและพัฒนาสถานที่อ่าน พิจารณาคัดเลือกหนังสือพิมพ์ ารับและเก็บรักษาหนังสือพิมพ์

6.4 เรือห้องสมุดศูนย์การเรียนรู้เคลื่อนที่

เรือห้องสมุดศูนย์การเรียนรู้เคลื่อนที่ เป็นแหล่งความรู้ภูมิปัญญาหนึ่งที่เข้าถึงตัวผู้ใช้บริการอีกกลุ่มหนึ่งได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งสามารถให้บริการกับนักเรียน นักศึกษา เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และประชาชนทั่วไปที่อาศัยอยู่ริมน้ำ โดยนำสื่อต่าง ๆ ให้บริการกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น หนังสือ คอมพิวเตอร์ ของเล่นเด็ก และนิทรรศการ เป็นต้น

6.5 ศูนย์รับบริจาคหนังสือ

เป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่บริการรับบริจาคหนังสือ เอกสาร และสิ่งพิมพ์ที่มีคุณค่าจากประชาชนที่มีจิตศรัทธา เพื่อจัดส่งไปให้แหล่งข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ ในชนบทที่ขาดแคลนหนังสืออ่าน เช่น ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และโรงเรียนในชนบทห่างไกล เป็นต้น

6.6 ศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษา

เป็นการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยในรูปแบบของแหล่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อเป็นการพัฒนาคนให้มีความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่เปลี่ยนแปลงทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดย

จัดการศึกษาให้กับประชาชนทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน โดยมีศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษาเอคมัย รังสิต และศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษาจังหวัด 12 แห่ง คือ จังหวัดตรัง ยะลา นครศรีธรรมราช กาญจนบุรี พระนครศรีอยุธยา สมุทรสาคร ลำปาง นครสวรรค์ สระแก้ว นครราชสีมา ขอนแก่น และอุบลราชธานี เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดกิจกรรม เช่น การจัดค่าย วิทยาศาสตร์ การจัดนิทรรศการการฝึกอบรม การสอนวิทยาศาสตร์ ท้องฟ้าจำลอง การให้บริการสื่อ ประสม นิทรรศการเคลื่อนที่ รวมไปถึงวิทยาศาสตร์เพื่อชีวิต ซึ่งเป็น การนำเสนอเนื้อหาสาระที่ สอดคล้องและเหมาะสมกับการดำรงชีวิตในชุมชน

6.7 การจัดการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม

เป็นการนำเทคโนโลยีการสื่อสารโทรคมนาคมมาใช้ให้เป็นประโยชน์ทางการศึกษา โดยใช้ สื่อที่เป็นรายการโทรทัศน์เสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกับสื่ออื่น ๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง เพื่อให้ประชาชนทุกกลุ่มเป้าหมายได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงในคุณภาพและมาตรฐานเดียวกัน และ นำออกอากาศทางรายการโทรทัศน์เพื่อการศึกษาทางช่อง 17 โดยสถานศึกษาและประชาชนที่มี อุปกรณ์รับสัญญาณดาวเทียมย่านความถี่ Ku Band ในระบบดิจิทัล สถานีวิทยุโทรทัศน์เพื่อ การศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ (ETV) สามารถใช้บริการได้ เป็นการดำเนินการโดยสถานีวิทยุ โทรทัศน์เพื่อการศึกษากระทรวงศึกษาธิการ Educational TV Station ศูนย์เทคโนโลยีทางการศึกษา และมีการดำเนินรายการโทรทัศน์ใน 5 ลักษณะ ได้แก่ 1) รายการเพื่อเสริมการเรียนรู้ของเด็ก เยาวชน และครอบครัว 2) รายการเพื่อการศึกษาเสริมการศึกษาในระบบโรงเรียน 3) รายการเพื่อ การศึกษาเสริมการศึกษานอกโรงเรียน 4) รายการเพื่อพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษา และ 5) รายการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน

6.8 วิทยุเพื่อการศึกษา

เป็นบริการทางการศึกษาเพื่อให้ได้รับข่าวสารข้อมูลที่ทันสมัยต่อเหตุการณ์ รวมถึงให้ ความรู้ต่าง ๆ ที่จะนำไปใช้พัฒนาคุณภาพชีวิต โดยศูนย์เทคโนโลยีทางการศึกษาทำหน้าที่ผลิต รายการให้แก่กลุ่มเป้าหมาย ครอบคลุมเนื้อหาความรู้ทุกด้านทั้งการศึกษา สุขภาพอนามัย ครอบครัว อาชีพ กฎหมาย ดนตรีไทย ดนตรีสากลธรรมะ การสรุปข่าว โดยจัดออกอากาศทางสถานีวิทยุศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ในระบบ FM ความถี่ 92 Mhz และระบบ AM ความถี่ 1161 Khz

6.9 ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

เป็นศูนย์กลางการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับประชาชนในชุมชน เป็น สถานที่เสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ การถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิทยาการ ตลอดจนภูมิปัญญาของชุมชน และเป็นแหล่งบริการชุมชนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับ

ความต้องการของประชาชน เน้นกระบวนการเรียนรู้ในวิถี โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นผู้ส่งเสริมและกำกับดูแลการดำเนินงานของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

จากความพยายามของหน่วยงานหลักที่ทำหน้าที่ในการจัดการศึกษาทั้งการศึกษานอกระบบ โรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อให้เกิดพัฒนาความรู้ของประชาชนในทุกท้องที่ในประเทศ ให้เข้าถึงความรู้ได้ในรูปแบบที่หลากหลาย ทำให้การส่งเสริมการจัดการความรู้ของชุมชน มี 2 รูปแบบ คือ 1) ลักษณะที่เป็นนโยบายจากส่วนกลางและสนับสนุนงบประมาณลงสู่ทุกท้องที่ เช่น ห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัด ห้องสมุดประชาชนประจำอำเภอ ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน เป็นต้น และ 2) ลักษณะที่หลากหลาย ยืดหยุ่น และเป็นจุดแข็งของแต่ละท้องที่ เช่น ห้องฟ้าจำลอง อุทยานวิทยาศาสตร์พระจอมเกล้า เรือห้องสมุดศูนย์การเรียนรู้เคลื่อนที่ เป็นต้น

ผลจากการจัดตั้งศูนย์ หรือแหล่งเรียนรู้ที่ผ่านมามีระดับการใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ และการบริหารจัดการที่แตกต่างกันอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าหากเป็นห้องสมุดประชาชน หรือห้องสมุดเฉลิมฯ จะสามารถดำเนินงานอยู่ได้ และมีจำนวนผู้ใช้บริการมากในระดับหนึ่ง แต่ห้องสมุดหลาย ๆ แห่งมีการพัฒนาสื่ออุปกรณ์ หรือการจัดหาข้อมูลความรู้เพิ่มเติมน้อยมาก และมีผู้ใช้บริการเพียงบางกลุ่ม แต่หลาย ๆ แห่งที่ประสบความสำเร็จสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้มาก เนื่องมาจากการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการในรูปแบบคณะกรรมการที่เป็นตัวแทนจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่เป็นคนในพื้นที่จริง และมีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาช่วยในการบริหารจัดการ เช่น การทำเวบไซต์ของห้องสมุด แหล่งเรียนรู้ การทำฐานข้อมูลชุมชน เป็นต้น และยังพบว่าแหล่งเรียนรู้ อีกมากมายที่ยังไม่ได้มีการใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ เนื่องมาจากการขาดการวางแผนการบริหารจัดการความรู้ที่ดี

7. ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

สทศ. ได้ดำเนินการโครงการส่งเสริมครุภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค โดยกำหนดให้มีความสอดคล้องกับการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย ซึ่งหมายถึง การจัดการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย ในด้านความรู้ในการเข้าใจชีวิต ธรรมชาติ ทรัพยากร สังคม และความรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้สถานที่ที่มีผู้รู้ ประสบการณ์ ในการจัดการเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นวัด โรงเรียน สำนักงาน ที่ทำการ ผู้ใหญ่บ้าน หรือบ้านของผู้รู้ ของผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ครุภูมิปัญญา” ถือเป็นจัดการที่เกิดขึ้นโดยชุมชน โดยผู้นำที่สามารถดำเนินการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่เหมาะสมกับศักยภาพของชุมชนนั้น ๆ

ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย จึงเป็นศูนย์ที่ตั้งขึ้นในสถานที่ที่มีภูมิปัญญา มีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดองค์ความรู้ การศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นศูนย์ประสานเครือข่ายภูมิปัญญาไทย เป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนและพัฒนาการเรียนรู้ ซึ่งเกิดจากการคัดเลือกภูมิปัญญาไทยในสาขาของภูมิปัญญาทั้ง 9 สาขา

โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งศูนย์ฯ เพื่อ 1) ส่งเสริม สนับสนุน การจัดการประสาน การเรียนรู้ของชุมชน โดยกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยผ่านผู้รู้ของท้องถิ่น 2) ประสานความร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ได้แก่ โรงเรียน อบต. วัด สถานีนามัย และองค์กรอื่น ๆ เพื่อให้มีการจัดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องทั้งการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และตามอัธยาศัย 3) ประสานให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกับองค์กรชุมชนอื่นใน เครือข่ายเดียวกัน ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับภาค ระดับชาติ เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และ การพัฒนาแบบพึ่งพาอาศัยกัน โดยกำหนดให้การเรียนรู้ร่วมกันไปสู่เป้าหมายของการพึ่งตนเองใน ชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ 4) เป็นศูนย์รวบรวมข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ และองค์ความรู้ที่เกิดจาก กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยวิธีการจัดเก็บรวบรวมที่เหมาะสมกับบริบททางสังคม และ ศักยภาพของแต่ละท้องถิ่น และสามารถนำออกมาใช้และแบ่งปันให้แก่บุคคลอื่นได้ และ 5) เป็น ศูนย์เพื่อการวางแผนการเรียนรู้และการพัฒนาหมู่บ้านร่วมกับตำบลและเครือข่ายในจังหวัด ประสานให้เกิดการนำแผนไปสู่การปฏิบัติ รวมทั้งมีการติดตามประเมินผล โครงการที่เกี่ยวกับการ เรียนรู้และการพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ

8. ชุมชนแห่งการเรียนรู้ต้นแบบ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

เพื่อตอบสนองการปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวทางพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มาตรฐานการศึกษาของชาติ และสนับสนุน การขับเคลื่อนการดำเนินงานในการส่งเสริมการศึกษานอกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาได้ดำเนินการโครงการสรรหาและคัดเลือกชุมชนแห่งการเรียนรู้ ต้นแบบเพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติ โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551

วัตถุประสงค์ในการสรรหาและคัดเลือกเพื่อ 1) ยกย่องเชิดชูเกียรติหน่วยงานหรือชุมชน ที่ส่งเสริมการปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวพรบ.การศึกษาแห่งชาติฯ 2) รวบรวมรูปแบบและวิธีการ การกระทำ พฤติกรรม การแสดงออกและผลงานที่เกี่ยวกับการส่งเสริมและพัฒนาการเรียนรู้จาก หน่วยงานหรือชุมชนดังกล่าว เพื่อนำไปสู่ความเป็นต้นแบบในการสร้างเสริมการขับเคลื่อน การปฏิรูปการเรียนรู้ 3) พัฒนาองค์ความรู้ทางวิชาการด้านการศึกษาและวิจัยในการสร้างชุมชนแห่ง การเรียนรู้จากหน่วยงานหรือชุมชน สำหรับใช้เป็นเกณฑ์การพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ของ

ประเทศ และ 4) เผยแพร่และส่งเสริม สนับสนุนให้หน่วยงานหรือชุมชนนั้นให้เป็นแบบอย่างแก่ หน่วยงานหรือชุมชนอื่น ๆ ในการศึกษาดูงาน อันนำไปสู่การขยายผลและพัฒนาต่อไป

จากผลการติดตามการดำเนินงานในโครงการต่าง ๆ ข้างต้นในแง่ของการส่งเสริม การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่าการดำเนินงานในโครงการต่าง ๆ มีวัตถุประสงค์ใน การดำเนินงานทั้งในส่วนที่แตกต่างกันตามเป้าหมายหลัก และมีส่วนที่คล้ายกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การสร้างความรู้ด้วยการจัดทำฐานข้อมูล ท้องถิ่น การรวบรวม การจัดเก็บให้เป็นระบบ และเผยแพร่ เพื่อให้เกิดการแบ่งปันและถ่ายโอน ความรู้แก่ชุมชนอื่น

ตอนที่ 3 การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาไทยที่คนไทยได้คิดค้น เรียนรู้ ทดลอง และกลั่นกรองจนตกผลึกความรู้เพื่อนำมา แก้ไขปัญหา สร้างอาชีพ สร้างรายได้ และถือปฏิบัติสืบต่อกันมานี้ถือเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญต่อ การพัฒนาประเทศในกระแสของการพึ่งพาตนเองตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยภูมิปัญญาไทยควร ได้รับการฟื้นฟู และนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป โดยถือเป็นส่วนหนึ่งของ กระบวนการทางการศึกษาสำหรับคนในท้องถิ่น เพื่อนำสู่คุณภาพที่เป็นพลังขับเคลื่อนสู่การแก้ไข ปัญหา และพัฒนาตนเองและสังคมตามแนวทางที่เหมาะสมกับท้องถิ่น

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการสืบทอด และใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งยังมี ปัญหาในแง่ที่คนไทย และคนในท้องถิ่นเองยังไม่มี ความเข้าใจความเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่าง แท้จริง ส่วนใหญ่แล้วจะมองเพียงเปลือกของภูมิปัญญา คือ ผลผลิตที่ได้จากภูมิปัญญาเท่านั้น ไม่ได้ มองถึงความเป็นมา การดำรงอยู่ การปรับตัว การสืบสาน และการพัฒนาของภูมิปัญญาเหล่านั้น ซึ่ง แท้จริงแล้วภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการส่งเสริมความรู้และการนำความรู้เหล่านั้นไปใช้อย่าง ชาญฉลาดเพื่อให้เกิดประโยชน์ในวิถีชีวิต จนตกผลึกเป็นองค์ความรู้ของชุมชน ปัญหาคือการนำ ผลผลิตขององค์ความรู้ที่เรียกกันว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้โดยปราศจากกระบวนการ ทำให้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเสื่อมถอยลง การธำรงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงต้องอาศัยการปรับตัวขององค์ ความรู้ให้เท่าทันกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ร่วมกันแสวงหาแนวทางที่จะทำให้เกิด กระบวนการส่งเสริมและใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแท้จริง ทั้งในส่วนของเด็ก เยาวชน และคนในชุมชนเองได้ตระหนักในคุณค่าและหันมาเรียนรู้มากยิ่งขึ้น

ในการนำแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการความรู้ในสังคมเกิดจากการปรับตัว ของสังคมไทยภายใต้กระแสนิยมที่เข้าครอบงำความรู้ทางวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายไป เพราะ

ขาดการสืบทอดและพัฒนา การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นการสำรวจทุนเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่น การเรียนรู้จากกันและกัน โดยพิจารณาองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ 1) ความรู้ 2) กระบวนการได้มาซึ่งความรู้ นั้น และ 3) เป้าหมายหรือทิศทางการพัฒนา การนำความรู้ไปใช้ หรือผลกระทบจากความรู้และกระบวนการนั้น ๆ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2546: 6) ดังนั้นการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นการ ได้มาของความรู้หรือแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังความรู้ที่อยู่ในท้องถิ่นที่ต้องอาศัยการจัดเก็บ จัดการให้เป็นระบบโดยคนในท้องถิ่นเองที่ต้องตระหนักถึงคุณค่า และมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ตั้งแต่การสร้าง จัดเก็บ สืบทอด และพัฒนาความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน โดยใช้รูปแบบการจัดการความรู้ในฐานข้อมูลที่อาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศมาเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงข้อมูลความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) ให้เป็นความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ที่สามารถเข้าถึงได้ ซึ่งอาจใช้รูปแบบที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพความพร้อมของชุมชนที่มีความยืดหยุ่น เช่น การเริ่มต้นด้วยการสร้างเครือข่ายฐานข้อมูลเครือข่ายผู้รู้ นักปราชญ์ แหล่งข้อมูลที่มีการรวบรวมจัดเก็บไว้ในชุมชนเองมาใช้

ดังที่วิจารณ์ พานิช (อ้างถึงในเอกวิทย์ ณ ถลาง, 2546: 15 - 16) ได้กล่าวว่ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงภูมิปัญญาที่เคลื่อนไหวและไม่ปฏิเสธการนำความรู้เชิงวิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ แต่ต้องเป็นไปอย่างเหมาะสมและยึดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลัก โดยถือว่าภูมิปัญญานั้นมีอยู่ในตัวคนทุกคน ไม่ได้เป็นความรู้ที่มีเฉพาะในกลุ่มคนฉลาดเท่านั้น ทำอย่างไรจะให้สังคมชุมชน บุคคล ได้ประโยชน์จากภูมิปัญญาเหล่านี้มากขึ้น รวมถึงกระบวนการที่จะช่วยกันค้นคิดให้ภูมิปัญญาเพิ่มพูนขึ้นด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงหมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน ซึ่งได้เรียนรู้มาจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ญาติพี่น้อง หรือผู้มีความรู้ในหมู่บ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทางหลักเกณฑ์ วิถีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ล่วงลับไปแล้ว กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับธรรมชาติ (สุนัยมานุษยวิทยาสรินทร, 2548: 149)

ส่วนเหม ทองชัย (2542: 261) ได้กล่าวว่ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดต่อกันจากสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันความเชื่อและศาสนา สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันทางสังคมอื่น ๆ และรัตนะ บัวสนธ์ (2535) กล่าวว่ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการที่บุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลก และสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีรากฐานมาจากคำสอนทางศาสนา คติ จารีตประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอด สืบสอน และถือปฏิบัติสืบกันมา โดยปรับเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย โดยมี

เป้าหมายเพื่อความสงบสุขของชุมชน และบุคคล ประกอบด้วย 3 ลักษณะ คือ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง นอกจากนี้เสรี พงศ์พิศ (2529) ยังได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า หมายถึง พื้นเพ รากฐานความรู้ชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบต่อกันมา

และหากมองความหมายในแง่ของภูมิปัญญาไทย สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2547) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกสรร ประยุกต์ พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของเอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) ที่กล่าวว่าภูมิปัญญาหมายถึง ความรู้ ความคิด ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สะสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีวิตในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น

ดังนั้นภูมิปัญญาจึงเป็นการสั่งสมมรดกทางวัฒนธรรมและประสบการณ์ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของคนในชาติ โดยการปรับให้เข้ากับบริบททางสังคม และการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกมาสู่ความเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งหมายถึง องค์ความรู้ ทั้งที่ปรากฏเป็นรูปธรรม และนามธรรม ในรูปของความเชื่อ จารีตประเพณีของคนในท้องถิ่นที่ได้จากการสั่งสมและปรับประยุกต์ตามบริบทของท้องถิ่น และสังคมไทย

3.1 ประเภทและสาขาของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่มีผู้แบ่งประเภท และระดับไว้หลากหลายตามมุมมองของนักวิชาการ ซึ่งสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ได้จำแนกไว้ 9 ด้าน โดยผ่านความเห็นชอบตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542 ตามลักษณะองค์รวมของความรู้ที่เด่นชัด โดยนำแนวคิดนี้มาดำเนินการเพื่อสรรหาครูภูมิปัญญาไทยและสนับสนุนเงินงบประมาณในการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ครูภูมิปัญญาไทยในสาขาเหล่านี้ในพื้นที่ต่าง ๆ ดำเนินงานรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนได้พยายามปรับตัวเพื่อสร้างอาชีพในท้องถิ่นขึ้น ทำให้ภูมิปัญญาต่าง ๆ เกิดขึ้นในสาขาเหล่านี้ด้วย ได้แก่

1. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสภาพการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น
2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิตเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น
3. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพร การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นต้น
4. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น
5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการด้านการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปแบบของสหกรณ์ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน
6. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ กวีศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน และนันทนาการ เป็นต้น
7. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงวรรณกรรมท้องถิ่นและการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ
8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อและประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีต่าง ๆ

9. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลาย รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

นอกจากนี้หากมองระดับของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นระดับ ได้มีการจำแนกระดับภูมิปัญญาออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. ภูมิปัญญาระดับชาติ เป็นภูมิปัญญาที่พัฒนาสังคมไทยให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ในอดีต การเสียเอกราช การสร้างเสริมความศิวิไลซ์ให้กับชาติตราบนานทุกวันนี้ เช่น การกอบกู้เอกราชของพระนเรศวรมหาราช การป้องกันตนเองไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นสมัยยุคล่าอาณานิคม เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาระดับท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเฉพาะท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้น เป็นพื้นความรู้ของชาวบ้านในการคิดแก้ปัญหาในชีวิตของตนเอง หรือสติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่นที่เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของพวกเขา ซึ่งได้ใช้ชีวิตถาวรกับป่าเขา น้ำ ปลา ฟ้า นก ดิน หล้า สัตว์ป่า พืช แมลง และธรรมชาติรอบตัว (เสรี พงศ์พิศ, 2529)

ส่วนกรมส่งเสริมการเกษตร (2550) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาไว้เป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นองค์ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา เป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงการแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นต่อไป เพื่อการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ของเผ่าพันธุ์หรือเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน

2. ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นวิธีการปฏิบัติของชาวบ้าน ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ แนวทางการแก้ปัญหาในแต่ละประสบการณ์ และสภาพแวดล้อม ซึ่งมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไป นำมาใช้แก้ไขปัญหโดยอาศัยศักยภาพที่มีของชาวบ้าน เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต หรือเป็นความรู้ของชาวบ้านที่ผ่านการปฏิบัติมาแล้วอย่างโชกโชน เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรม เป็นความรู้ที่ปฏิบัติได้มีพลังและสำคัญยิ่ง ช่วยให้ชาวบ้านมีชีวิตอยู่รอด สร้างสรรค์การผลิตและช่วยในการทำงาน เป็นโครงสร้างความรู้ที่มีหลักการ มีเหตุ มีผลในตัวเอง

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคน ผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญาและตกผลึกเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง จัดว่าเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา และการปรับตัวในการดำเนินชีวิต เป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในตัวผู้รู้เองที่มีการสืบค้น รวบรวม ศึกษา ถ่ายทอด พัฒนาและนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง

4. ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ ทักษะของคนไทยที่เกิดจากการส่งเสริมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการการเลือกสรร เรียนรู้ ปรุงแต่งและถ่ายทอด สืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

และหากจะแบ่งประเภทของภูมิปัญญาเพื่อง่ายต่อการจัดเก็บ รวบรวมและศึกษาเรียนรู้ พบว่ามีนักวิชาการและหน่วยงานได้จำแนกภูมิปัญญาออกเป็นสาขาต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น เอกวิทย์ ฌ กลาง (2544) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. ความเชื่อ โลกทัศน์ที่บ่งบอกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติเหนือธรรมชาติและระหว่างมนุษย์ด้วยกัน
2. วิธีการดำเนินชีวิต การแก้ปัญหา และการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมและกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
3. ศิลปหัตถกรรม ประดิษฐ์กรรม ในรูปเครื่องมือ ของใช้ ศิลปวัตถุ ที่มีแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมตามพื้นภูมิที่หลากหลยระหว่างภูมิภาค
4. กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญา ประสบการณ์ การให้การศึกษาอบรม และการแก้ปัญหาตามพื้นฐานวัฒนธรรมและปรัชญาของชาวบ้าน

การศึกษามิติของภูมิปัญญาไทยจึงเป็นการศึกษาแบบองค์รวม เพื่อให้เกิดการคิดที่ไม่แยกส่วนซึ่งจากนิยามและประเภทของภูมิปัญญาข้างต้นจะพบว่าภูมิปัญญาในแต่ละด้านแท้ที่จริงแล้วมีการประสานและสอดคล้องกันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เนื่องจากภูมิปัญญาเหล่านั้นเป็นความรู้ ที่ผ่านการเรียนรู้และปรับให้เหมาะสมกับสภาพการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ในการศึกษาภูมิปัญญาจึงอาจเริ่มจากภูมิปัญญาในบางเรื่องที่สามารถสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาในการใช้ชีวิตได้ทั้งหมด ซึ่งในกรณีของสังคมไทย การศึกษาภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะด้านการจัดการป่าชุมชนถือเป็นจุดเริ่มต้นที่น่าสนใจ เนื่องจากจะสามารถโยงไปสู่ภูมิปัญญาทั้งหมดที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยที่ผสมผสานสอดคล้องไปกับธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของภูมิปัญญาไทย โดยเฉพาะภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนและการดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่ศึกษา

3.2 การสร้างสังคมภูมิปัญญาในประเทศไทย

สืบเนื่องจากแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549) ซึ่งได้มีการกำหนดวิสัยทัศน์ในการสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมที่พึงประสงค์ โดยมุ่งเน้นการพัฒนา 3 ด้าน คือ 1) สังคมคุณภาพ: การสร้างโอกาสและความเสมอภาคในการพัฒนาศักยภาพ 2) สังคมแห่งภูมิปัญญา: การสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิต สร้างเทคโนโลยีและนวัตกรรม และ 3) การสร้างวิสัยทัศน์ร่วมของคนไทย: ในเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มีคุณภาพด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และสร้างนิสัยแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต นำมาสู่การกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในแผนฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554) ในยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมภูมิปัญญาและการเรียนรู้ ด้วยการพัฒนาสติปัญญาของคนในชาติ พัฒนาคนให้มีความรู้คู่คุณธรรม เพิ่มทักษะความรู้เพื่อสร้างความมั่นคงในการประกอบอาชีพ สร้างโอกาสและกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกช่วงวัย โดยเน้นใช้การจัดการความรู้ของชุมชน ด้วยการพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาให้เกิดความรู้ใหม่และนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจและสังคมอย่างเหมาะสม

รวมถึงการส่งเสริมให้ภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทร่วมในการพัฒนาทั้งภาคประชาชน ชุมชน เอกชน รัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักวิชาการ และสถาบันการศึกษา และการพัฒนาแนวทางการศึกษาวิจัยที่เน้นการทำวิจัยร่วมกับชุมชน เพื่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน

จากบทบัญญัติและนโยบายของภาครัฐในการส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 พระราชบัญญัติส่งเสริมศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 นโยบายของภาครัฐเกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและการศึกษาวิจัยในประเทศไทย พบว่าในสังคมได้มีการตื่นตัวในเรื่องการจัดการความรู้ของชุมชนกันมาก โดยเฉพาะการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐเพื่อให้การศึกษา ร่วมกับการพัฒนาชุมชนเป็นช่องทางหลักในการพัฒนา จึงมีการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติในรูปแบบของกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ซึ่งมุ่งเน้นให้เกิดการศึกษาตามอัธยาศัยตลอดชีวิต มีการดึงศักยภาพในชุมชน ภูมิปัญญาออกมาใช้เป็นฐานในการพัฒนา ด้วยการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาว่าการจัดการความรู้สามารถเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างไร

3.3 ลักษณะการสืบทอดและจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การเกิดภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วพัฒนา เลือกรองร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้น จนเกิดเป็นทักษะ

ความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหา และพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย แล้วเกิดเป็น ภูมิปัญญา หรือองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด ลักษณะของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม โดยเป็นได้ทั้ง ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน และลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็น เรื่องเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะดนตรี เป็นต้น (เสรี พงศ์พิศ, 2529) ซึ่งจะสะท้อนลักษณะของความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน 3 รูปแบบ ได้แก่

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน
3. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้แต่สะท้อน ให้เห็นได้จากภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

โดยมีลักษณะ 6 ประการ ได้แก่

1. แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือ ธรรมชาติ
2. เป็นองค์รวม หรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต
3. เป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของ บุคคล ชุมชน และสังคม
4. เป็นแกนหลัก หรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่าง ๆ
5. มีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง
6. มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา (สำนักงาน เลขาธิการสภาการศึกษา, 2547)

ส่วนประเวศ วะสี (2543) ได้สรุปลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น 4 ประการ ได้แก่ การมี วัฒนธรรมเป็นฐาน ซึ่งไม่ใช่วิทยาศาสตร์ การมีการบูรณาการสูง การมีความเชื่อมโยงไปสู่ นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง และการเน้นความสำคัญทางจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เห็นได้ชัดเจนจึงแสดงออกถึงความรู้ ความเชื่อ ฐานคิด ปรัชญาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตัวบุคคล หรือชุมชนซึ่งได้รับการสืบทอดและการพัฒนาขึ้นมาในชุมชนเอง

จนหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับวิถีชีวิตชุมชน โดยมีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และสิ่งที่พัฒนาขึ้นตามบริบทภายนอก ซึ่งมีทั้งภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม และรูปธรรมที่ต้องใช้ความเชื่อหรือความคิดเป็นพื้นฐานในการนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และการนำสิ่งที่ป็นนามธรรมมาปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมในการดำรงชีวิตอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจพิจารณาได้ทั้งในแง่ของวิธีการถ่ายทอดและลักษณะของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งแบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แบบที่ผ่านวิธีการเล่าและสอดแทรกในรูปแบบของการละเล่นพื้นบ้านต่างๆ ที่สอดแทรกในกระบวนการ และเนื้อหาหรือคำร้อง เช่น คำสอนของชาวอีสาน คำขอของภาคเหนือ คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น คติธรรมคำสอนของรวมทั้งการปฏิบัติตามประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ชาวบ้านใช้สติปัญญาของตนในการสะสมและถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือการบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ และแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยการบอกเล่าจากปากสู่ปาก โดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา และโดยแฝงอยู่ในรูปของการบันเทิงต่าง ๆ ที่แทรกกระบวนการและเนื้อหา (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2550; สามารถ จันทสุรย์, 2534) โดยใช้กระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ท้องถิ่น 4 ลักษณะ คือ

1. การคิดความรู้โดยบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาในท้องถิ่น รวมถึงการสร้างวิถีการผลิตที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต
2. ความรู้นั้นสามารถนำไปใช้ในชุมชนอื่นได้จากการอพยพย้ายถิ่น การเดินทางไปค้าขาย ชุมชนอื่นจึงได้นำความรู้เหล่านั้นไปด้วย
3. การสืบทอดความรู้ในครอบครัวและในชุมชน โดยมีบ้านและวัดหรือมัสยิดมาช่วยเสริมมุมมองทางศาสนา
4. ผู้สร้าง ผู้สืบทอด ผู้ใช้ความรู้เป็นกลุ่มคน เป็นชุมชน โดยมีนักปราชญ์ และความรู้ชุมชนอยู่ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างถึงในนิพนธ์ เทียนวิหาร และคนอื่น ๆ, 2547: 57 – 63)

โดยพรชูลี อาชวอรุณ (อ้างถึงในนิพนธ์ เทียนวิหาร และคนอื่น ๆ, 2547: 46 – 47) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 2 ประการ คือ ในเรื่องฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยข้อมูลที่ได้จะต้องได้ภูมิปัญญาที่มีแนวคิดซ่อนอยู่ หรือหลักปรัชญาที่กำกับของความรู้ นั้น ๆ ด้วย และวิธีการเก็บข้อมูลเพื่อทำฐานข้อมูลภูมิปัญญา ควรเน้นการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพมากกว่าเชิงปริมาณ รวมถึงต้องใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเหล่านั้นหลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว

3.4 แนวทางการดำเนินงานส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การถ่ายทอด อนุรักษ์ และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่ต้องได้รับการตระหนักและให้ความสำคัญทั้งในระดับนโยบายของประเทศ ลงไปจนถึงระดับชุมชนเอง ดังจะเห็นได้จากนักวิชาการ และหน่วยงานต่าง ๆ ที่ได้กำหนดและเสนอแนะแนวทางการดำเนินงานไว้ดังนี้

ประเวศ วะสี (2536) ได้เสนอแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่การศึกษาของชาติ ด้วยวิธีการ

1. รัฐบาลประกาศเป็นนโยบายให้ระบบการศึกษาทั้งหมด ศึกษา ค้นคว้า เรียนรู้ และทำนุบำรุงภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการพิมพ์หนังสือ และสื่อในรูปแบบอื่นที่ว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีจำนวนมาก และคุณภาพเหมาะสม และให้นำมาใช้ในการศึกษาทุกระดับ
3. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ระบบการศึกษาทุกระดับ ศึกษา วิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. เปิดโอกาสให้ครูที่อยู่ในท้องถิ่นสร้างตำราจากความรู้ท้องถิ่นและใช้ในท้องถิ่น
5. ปรับระบบการศึกษาทุกระดับให้เป็นการศึกษาที่สร้างรากฐานของความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง โดยเรียนจากประสบการณ์ความเป็นจริงในสังคม
6. ส่งเสริม สนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชน หรือจัดตั้งมูลนิธิ หรือสถาบันในรูปเอกชนเพื่อส่งเสริมการศึกษา ค้นคว้าให้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาสู่ระบบการศึกษา

ดังนั้นหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่โดยตรงในการจัดการศึกษา และส่งเสริมความรู้แก่ประชาชนจึงได้กำหนดนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ เช่น แนวทางของกระทรวงศึกษาธิการในการส่งเสริมภูมิปัญญาในการจัดการศึกษา (สำนักงานเขตพื้นที่สุพรรณบุรี เขต 2, 2551) ได้แก่

1. นำภูมิปัญญาเข้าสู่การศึกษาของชาติ โดยเลือกสรรสาระและกระบวนการเรียนรู้เข้าสู่ระบบการศึกษา ทั้งการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย
2. ยกย่องและเชิดชูเกียรติ “ครูภูมิปัญญา” และสนับสนุนให้มีบทบาทเสริมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาทุกระดับและทุกระบบ รวมทั้งให้แบบอย่างและชี้นำ ด้านวิถีคิด วิถีการเรียนรู้และการดำเนินชีวิตที่ได้ผ่านการทดสอบมามาก

3. สนับสนุนการศึกษาวิจัยด้านภูมิปัญญา เพื่อพัฒนาการจัดการศึกษาที่หลากหลายให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

4. ประมวลคลังข้อมูลเกี่ยวกับสาระัตถะ องค์กรและเครือข่ายภูมิปัญญา ทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติ

ส่วนกรมส่งเสริมการเกษตร (2550) ได้กำหนดงานภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานต่าง ๆ ดังนี้

1. ศึกษา รวบรวม และจัดทำฐานข้อมูลองค์ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีพื้นบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการศึกษา ทดสอบ และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกร

3. บริหารและจัดการให้เกิดการทำงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายระหว่างหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา เอกชน และองค์กรเกษตรกร/ชุมชนอย่างเป็นระบบ ในการพัฒนา บ่มเพาะ และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

4. ส่งเสริมการสนับสนุนการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับเทคโนโลยีสากลให้เกิดนวัตกรรมด้านการเกษตร

5. สนับสนุน และประสานให้เกิดการปกป้องคุ้มครองสิทธิประโยชน์ และทรัพย์สินทางปัญญาที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในการนำภูมิปัญญามาใช้สามารถนำมาใช้ได้ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในด้านความคิดและการแสดงออก ด้านการทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันในสังคม และระบบคุณค่า แต่เมื่อพิจารณาสภาพสังคมไทยและบริบทต่าง ๆ ในปัจจุบันแล้ว กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2548: 152-153) ได้เสนอแนวทางในการนำภูมิปัญญามาใช้ในการอนุรักษ์ และสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อบำรุงรักษาความรู้ สิ่งที่ดีงามไว้ 3 แนวทาง ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการจัดการความรู้ ได้แก่

1. การฟื้นฟู คือ การรื้อฟื้นความรู้ หรือสิ่งที่ดีงามต่าง ๆ ที่สูญหายไป เปลี่ยนไป ล้มเลิกไป หรือกำลังจะเลิก ให้กลับมาเป็นประโยชน์แก่ผู้คนสมัยนี้ เช่น คนตรีไทย เกษตรผสมผสาน ประเพณีการผูกเสี่ยวหรือผูกมิตรในภาคอีสาน เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างชาวบ้านด้วยกัน และชาวบ้านกับหน่วยงานภายนอก

2. การประยุกต์ คือ การปรับ หรือผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เช่น การใช้ยาสมุนไพรร่วมกับการรักษาสมัยใหม่ การประยุกต์

การบวชมาเป็นการทำพิธีบวชต้นไม้ เพื่อให้คนร่วมมือกันอนุรักษ์และรักษาป่ามากยิ่งขึ้น การประยุกต์ประเพณีการทำบุญข้าวเปลือกที่วัด มาเป็นการสร้างธนาคารข้าวเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลน

3. การสร้างใหม่ คือ การคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ที่สัมพันธ์กับความรู้ดั้งเดิม เช่น การประดิษฐ์โปงลาง ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งในภาคอีสาน มีลักษณะคล้ายระนาด แต่แตกต่างทั้งรูปแบบและเสียง

โดยประเวศ วะสี (2534) ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยด้วยการศึกษา ค้นคว้า ฟันฟู หรือประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาตนเอง พัฒนาเทคโนโลยี หรือสร้างเทคโนโลยีขึ้นมาเอง โดยวิธีการ 1) สร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง และให้คุณค่ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) ศึกษาจากชาวบ้านให้มากที่สุด 3) เอาข้อมูลมาหาความหมายเพื่อจัดระบบใหม่แล้วค่อยเอาภูมิปัญญาอื่นเข้ามาเชื่อมโยง 4) การจัดการศึกษาอบรมชาวบ้าน พยายามเข้าถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้และศิลปวิทยาของชาวบ้าน

และหากมองการดำเนินงานส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมแล้ว พบว่ามีวิธีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาประยุกต์ใช้ในบทบาทต่าง ๆ ดังที่ครุฑชิต มาลัยวงศ์ (2543) ได้กล่าวถึงการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการบริหารจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งที่เป็นฐานข้อมูล ฐานปัญญาชาวบ้าน และฐานความรู้ ซึ่งจะเกี่ยวกับ

1. การค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในเอกสารต่าง ๆ
2. การบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานข้อมูล หรือในระบบสารสนเทศ
3. การสืบค้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานข้อมูล หรือในระบบสารสนเทศ
4. การเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ในรูปแบบต่าง ๆ

ในการนำข้อมูลและความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดทำเป็นระบบตามบทบาทและภารกิจของผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งจะมีส่วนช่วยในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังที่เอกวิทย์ ฌ ถलग (2546: 58) ได้สรุปบทบาทและภารกิจของบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในบุคคล 4 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มวิชาการ มีบทบาทในการศึกษาและวิจัย สร้าง เผยแพร่องค์ความรู้ รวมถึงการเรียนการสอน
2. กลุ่มเทคโนโลยี มีบทบาทในการพัฒนาเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการบริหารจัดการและเป็นที่ปรึกษา

3. กลุ่มธุรกิจ มีบทบาทในการบูรณาการองค์ความรู้ให้นำมาใช้งานได้จริง และส่วนหนึ่งมุ่งหวังให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้

4. กลุ่มนักพัฒนา – เครือข่ายชุมชน มีบทบาทในการสนับสนุนให้ชุมชนใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพึ่งพาตนเอง

ดังนั้นในการจัดการความรู้ของชุมชนด้วยการนำความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งความรู้จากบุคลากร และองค์กรในชุมชนเอง ด้วยการใช้กระบวนการจัดการความรู้เพื่อเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้เกิดทั้งการใช้ประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์ที่เป็นความยั่งยืนที่ต้องใช้ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ชาวบ้านใช้ตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษร่วมกับการนำความรู้ทางวิชาการที่เป็นเทคนิค วิธีการต่าง ๆ ที่เลือกปรับใช้จนกลายเป็นภูมิปัญญาใหม่ โดยมีองค์กรที่เกี่ยวข้องในพื้นที่และนอกพื้นที่เป็นผู้สนับสนุนผ่านการดำเนินกิจกรรมของชุมชนและกิจกรรมของสถานศึกษา

สืบเนื่องจากความแตกต่างกันของลักษณะภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมของภูมิภาคต่าง ๆ จากการศึกษาของเอกวิทย์ ณ ถลาง (2540) จึงพบว่าส่งผลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การสืบทอด และธำรงรักษาภูมิปัญญาไทยในแต่ละภาค ซึ่งมีความสอดคล้องกับระบบนิเวศที่แตกต่างกัน เช่น คนในภาคเหนืออาศัยอยู่กับป่า เขา และสายน้ำ จึงมีภูมิปัญญาในการบังคับ กำกับน้ำมาเลี้ยงไร่นา และรู้คุณค่าของป่า คนภาคกลางใช้ชีวิตอยู่ใกล้ชิดสายน้ำ ใช้น้ำหล่อเลี้ยงความอุดมสมบูรณ์ การคมนาคม การตั้งบ้านเรือน และการประกอบอาชีพ คนภาคอีสานอาศัยอยู่บนที่ราบสูงทั้ง ใต้น้ำและแล้งน้ำ จึงเรียนรู้ภูมิปัญญาในการเลือกที่ทำกิน การเรียนรู้ที่จะอยู่กับความแห้งแล้ง ส่วนคนภาคใต้ซึ่งอยู่ติดทะเล มีฝนตกชุกตลอด มีป่าร้อนชื้นที่อุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการศึกษาครั้งนี้จึงคัดเลือกกรณีศึกษาในประเทศไทย จำนวน 4 แห่ง จากชุมชนใน 4 ภูมิภาคหลักในประเทศไทย คือ กลางเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ และใต้ ดังที่เอกวิทย์ ณ ถลาง และคนอื่น ๆ (2544) ได้กล่าวว่า “ชีวิตและวัฒนธรรมของคนในแผ่นดินนี้มีทั้งความหลากหลายและคล้ายคลึงกันระหว่างคนไทยต่างภูมิภาค ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับความหลากหลายและคล้ายคลึงทางชีวภาพ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ตลอดจนความหลากหลายและคล้ายคลึงของวัฒนธรรมท้องถิ่น ” โดยศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนทั้งที่เป็นภูมิปัญญาสั่งสมที่มีการปรับตัวและสร้างสรรค์วัฒนธรรมในการดำรงชีพมายาวนานหลายชั่วอายุคน และภูมิปัญญาใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอกที่สามารถช่วยแก้ไขปัญหามาในปัจจุบัน

3.5 การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ

3.5.1 การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย

การดำเนินการด้านป่าชุมชนอย่างเป็นทางการในประเทศไทยได้มีการส่งเสริมและสนับสนุนจากภาครัฐอย่างจริงจังตั้งแต่ในช่วงปลายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529) โดยใช้ชื่อว่าโครงการปลูกไม้ใช้สอยชุมชน แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นโครงการพัฒนาป่าชุมชนในปี พ.ศ. 2532 ในปี พ.ศ. 2535 ได้ถูกกำหนดเป็นกิจกรรมหนึ่งของแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด นอกจากนี้แล้วในปีงบประมาณ พ.ศ. 2548 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยังได้มีมติให้ดำเนินการโครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ฯ ซึ่งป่าชุมชน/หมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่มีรายละเอียดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน ดังนี้

ตารางที่ 1 โครงการหมู่บ้านป่าไม้

รายละเอียด	ป่าชุมชน	หมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ฯ
1. ผู้รับผิดชอบ	กรมป่าไม้	กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
2. หลักการ	หลักกฎหมายว่าด้วยป่าไม้	แนวพระราชดำริฯ
3. ลักษณะงาน	1. งานตามกฎหมาย 2. เป็นภารกิจประจำของกรมป่าไม้	งานตามนโยบาย รมว.ทส. (นายสุวิทย์ คุณกิตติ) และมติ ค.ร.ม.
4. ช่วงเวลา	เริ่มดำเนินงานประมาณปี 2525	ปีงบประมาณ 2548-2551
5. กิจกรรมการดำเนินงาน	เป็นกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ 1. เฉพาะพื้นที่ป่าไม้ 1.1 ป่าสงวนแห่งชาติ 1.2 ป่ามติ 2. พื้นที่อื่น ๆ ที่ได้รับอนุญาตให้ดำเนินการ เช่น ที่สาธารณประโยชน์ สองฝั่งแม่น้ำ สองข้างถนน หัวไร่ปลายนา 3. มีกิจกรรมหลักเพียงกิจกรรมเดียว คือ การจัดการป่าไม้ โดยการมีส่วนร่วม ตามหลักการของการจัดการป่าชุมชน	เป็นกิจกรรมการแก้ไขปัญหาในรูปองค์กรรวม พื้นที่ทั้งหมู่บ้าน จึงมีกิจกรรมหลากหลาย เช่น 1. การจัดการป่าชุมชน 2. การป้องกันรักษาป่า 3. การปลูกป่าเป็นอาชีพ 4. การปลูกป่าฟื้นฟูป่า 5. การจัดทำทำกินในที่ป่าไม้ 6. การจัดการเรื่องที่อยู่อาศัยในที่ป่าไม้ 7. การจัดการเรื่องน้ำบาดาล

รายละเอียด	ป่าชุมชน	หมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ฯ
		8. การจัดการเรื่องประปาภูเขา 9. การจัดการเรื่องการป้องกันและ เตือนภัยดินถล่ม 10. การจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อม หมู่บ้าน
6.พื้นที่	พื้นที่ทั้งในเขตป่าไม้และนอกเขตป่าไม้ที่ องค์กรชุมชนมีความต้องการในเรื่องการมี ส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ คือ ในเขต ดังนี้ 1.ป่าสงวนแห่งชาติ 2.ป่าตามพ.ร.บ.ป่าไม้ พุทธศักราช 2484 3.พื้นที่อื่น ๆ นอกเขตป่าไม้ที่ได้รับ อนุญาตให้จัดทำโครงการ เช่น พื้นที่ สาธารณประโยชน์	พื้นที่หมู่บ้านที่อยู่ในเขตป่าไม้ และ/ หรืออยู่ติดเขตป่าไม้
7.จำนวนหมู่บ้านใน โครงการ	ชุมชนทุกชุมชนสามารถเข้าร่วมการ ดำเนินงานได้ตามความต้องการของชุมชน โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนของชุมชน/ หมู่บ้าน เป็นองค์กรขับเคลื่อนร่วมกับ เจ้าหน้าที่ป่าไม้	ทั่วประเทศรวม 10,866 หมู่บ้าน ประกอบด้วย 1.กรมป่าไม้ 7,600 หมู่บ้าน 2.กรมอุทยานฯ 2,348 หมู่บ้าน 3.กรมทรัพยากรทางทะเลและ ชายฝั่ง 918 หมู่บ้าน
8.เจ้าหน้าที่ผู้ ดำเนินงานหลัก	เจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่อธิบดีกรมป่าไม้ใช้ อำนาจสั่งการตามพ.ร.บ.ป่าไม้ พุทธศักราช 2484 มาตรา 17 (1) และ มาตรา 32 และตาม พ.ร.บ.ป่าสงวน แห่งชาติ พ.ศ.2507 มาตรา 19	หัวหน้าโครงการหมู่บ้านป่าไม้แผน ใหม่ตามแนวพระราชดำริฯ โดยใน ส่วนของกรมป่าไม้ คือ ผู้ที่อธิบดี กรมป่าไม้ สั่งการตามมาตรา 32 แห่ง พ.ร.บ. ระเบียบบริหารราชการ แผ่นดิน พ.ศ.2534 และที่แก้ไข เพิ่มเติม ตามคำสั่งที่ 393/2548 ลง วันที่ 25 พฤษภาคม 2548 และที่ แก้ไขเพิ่มเติม

โครงการป่าชุมชน เป็นโครงการที่เกิดจากการที่กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเร่งดำเนินการปลูกป่าขึ้นทดแทน โดยการส่งเสริมพัฒนาป่าไม้ เพื่อรณรงค์ให้ราษฎรมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้ ร่วมบำรุงรักษาป่าไม้เพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันในรูปแบบของป่าชุมชน แนวคิดดังกล่าวซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการป่าไม้ตามหลักการของวนศาสตร์ชุมชนที่มุ่งให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าไม้ เช่น การปลูกป่า การบำรุงรักษา การป้องกันป่า รวมถึงการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ร่วมกัน โดยชุมชนเองสามารถพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการ การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของตนเอง เพื่อให้ตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของชุมชนได้ (มณฑล จำริญพฤกษ์, 2535; เยาวลักษณ์ อภิชาติवलลภ, 2535) โดยใช้พื้นที่ที่ได้กำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชน เพื่อชุมชนได้รับประโยชน์ร่วมกันตามลักษณะความต้องการพึงพิงป่าไม้ของชุมชนนั้น ๆ หรืออาจเป็นกิจกรรมที่เน้นบทบาทของป่าเพื่อเป็นแหล่งผลิตทางป่าไม้โดยการสร้างสวนป่า เป็นแหล่งของป่า แหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน หรืออาจเป็นกิจกรรมที่เน้นการใช้ประโยชน์จากที่ดินของป่าอย่างมีประสิทธิภาพ โดยการปลูกป่าไม้ เกษตรและป้องกันการพังทลายของดิน

ป่าชุมชนเป็นการจัดการทรัพยากรแบบเชิงซ้อน โดยจากเดิมที่ระบบการจัดการทรัพยากรในสังคมไทย นับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เป็นการจัดการในแนวทางรัฐนิยมด้วยการให้อำนาจกับหน่วยงานรัฐอย่างเด็ดขาดในการจัดการทรัพยากรสาธารณะ บนแนวคิดที่จะจัดตั้งองค์กรขึ้นมาเป็นการเฉพาะในทรัพยากรแต่ละประเภท ป่าชุมชนจึงเป็นระบบการจัดการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนและสังคมเข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐ โดยที่กรรมสิทธิ์ในพื้นที่ป่าชุมชนยังถือว่าเป็นของรัฐ แต่ในระดับการบริหารจัดการ และการดำเนินงานจะไม่ได้ถูกผูกขาดไว้กับหน่วยงานรัฐ ทำให้ป่าชุมชนเป็นการบริหารจัดการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากส่วนต่าง ๆ ของสังคม การจัดตั้งป่าชุมชนในประเทศไทย จึงเป็นการดำเนินการที่มีวัตถุประสงค์กำกับอยู่ โดยถือเป็นการรับรองสิทธิของประชาชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ป่าอนุรักษ์มีอยู่ประมาณ 72 ล้านไร่ จากพื้นที่อนุรักษ์ทั้งหมดประมาณ 81 ล้านไร่ มีข้อกำหนดไว้ว่าพื้นที่ที่จะขอตั้งป่าชุมชนได้ต้องมีการดำเนินการมาแล้ว และประสบผลสำเร็จเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 5 ปี (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, 2548)

กรมป่าไม้ (2551) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่าหมายถึง ที่ดิน และ/หรือ ที่ดินป่าไม้ที่ชุมชนได้ดำเนินการหรือได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ดำเนินการร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่จัดการกิจการงานด้านป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้กฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติและแผนงานที่เกี่ยวข้องซึ่งอาจสอดคล้องกับความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นด้วย ส่วนเสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536: 144) กล่าวว่าป่าชุมชน เป็นป่าเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นมิติหนึ่งของการฟื้นฟูและยกระดับศักยภาพในการพัฒนาและการพึ่งพาตนเอง

ของชุมชนท้องถิ่น มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่คน แนวคิดเรื่องป่าชุมชนจึงเน้นในเรื่องระบบการผลิตที่สอดคล้องและรักษาภาพที่สมดุลกับธรรมชาติ การฟื้นฟูจิตสำนึกและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงถือเป็นว่าป่าชุมชนเป็นทั้งระบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าไม้และการพัฒนาชุมชนไปพร้อมกัน

ผลการศึกษาของเสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536: 161) พบว่าป่าชุมชนในประเทศไทย มีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. การมีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนในการรักษาป่า ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากประเพณีความเชื่อเดิม เช่น การนับถือผี หรืออาจเกิดจากการตระหนักถึงผลของความเสื่อมทรามของสภาพแวดล้อมต่อการทำมาหากิน

2. การมีระบบการจัดการที่แน่นอน ชัดเจน ระบบการจัดการทรัพยากรป่า อาจเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงถึงวิถีคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน หรือกฎเกณฑ์จารีตประเพณีในการใช้ทรัพยากรของชุมชน หรือเป็นระบบการจัดการแบบใหม่ที่เกิดขึ้นจากการกระตุ้นและแนะนำของบุคคลภายนอก

3. การมีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง ทำหน้าที่บริหารจัดการดูแลรักษาทรัพยากร ควบคุมกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้และทำหน้าที่แก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสมาชิกในชุมชน ระหว่างชุมชน ความขัดแย้งกับภาครัฐ หรือนายทุนภายนอก

3.5.1.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

สืบเนื่องจากการใช้ชีวิตใกล้ชิดธรรมชาติ และการใช้สอยประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งจะพบว่ามืองค์ความรู้ ภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่ผสานอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม การประกอบอาชีพ การหาอาหาร และยารักษาโรค ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนผ่านการปรับ พัฒนาเพื่อให้เกิดความสมดุลและมีความสอดคล้องกันระหว่างคน ทรัพยากร และป่า เช่น การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ป่าช้า การบวชป่า การสืบชะตาป่า การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น

ชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่า จึงเกิดการเรียนรู้ในการฟื้นฟู บำรุงรักษา และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่า ดังเช่นการใช้วิธีการในการฟื้นฟูป่าตามภูมิปัญญาของชุมชน ได้แก่

1. การทำแนวกันไฟ เพื่อป้องกันไฟป่าในฤดูแล้ง ชุมชนจะมีการนัดหมายกันทำแนวกันไฟ ซึ่งจะเริ่มในเดือนกุมภาพันธ์ – มีนาคม

2. การช่วยกันดับไฟป่า ในฤดูแล้งอากาศจะแห้งมาก จึงมีโอกาสดเกิดไฟป่าได้ตลอดเวลา ชุมชนจึงมีการเตรียมความพร้อมสำหรับการเป็นเวรยาม และการช่วยดับไฟป่า

3. การมีกฎระเบียบร่วมกันในการดูแลจัดการป่าไม้ ซึ่งอาจเป็นลายลักษณ์อักษร หรือไม่มีลายลักษณ์อักษร ด้วยการตกลงร่วมกันตามปัญหา และความต้องการของชุมชนเอง

4. การช่วยสืบพันธุ์ด้วยวิธีตามธรรมชาติ ด้วยการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อช่วยให้ป่าฟื้นตัว การดูแล การปลูกเสริม เพื่อให้ระบบนิเวศมีความหลากหลายและสมบูรณ์

5. การรักษาต้นไม้ ในระบบการหมุนเวียนของชาวบ้านบนคอกจะมีการเหลือต้นไม้ไว้ระดับเอวหรืออก ไม่ตัดโค่นต้นไม้ใหญ่มาก ๆ แต่ใช้วิธีปีนต้นไม้ไปริดกิ่งที่ปกคลุมดินเพื่อให้แสงแดดส่องถึง การปลูกพืชพรรณธัญญาหารลงไปในรอบ 1 ปี แล้วทิ้งร้างไว้เพื่อให้ต้นไม้ฟื้นคืนกลับมาภายในระยะเวลา 5 – 7 ปี หรือการทิ้งร้างไร่เก่าไว้ประมาณ 10 – 20 ปี ป่าก็จะสามารถกลับมาสมบูรณ์ได้เต็มที่

นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมตามความเชื่อ ยกตัวอย่างเช่นความเชื่อของคนภาคเหนือ เช่น

1. พิธีเลี้ยงผี เป็นพิธีกรรมของทุกชนเผ่าในล้านนา ที่เชื่อว่าป่าเป็นที่อยู่ของผี จึงให้ความเคารพ ทุก ๆ ปีต้องมีพิธีเลี้ยงผีป่าเข้าเขา ที่เรียกว่า “ผีนูนน้ำ” หรือ “ผีน้ำออกกู” รวมถึงการไหว้ผีบรรพบุรุษ ผีป่าเจ้า

2. การสืบชะตา เป็นความเชื่อในเรื่องการเกิด การเจ็บ การตาย จึงต้องมีการสืบต่ออายุซึ่งอาจจะขาดลงด้วยอำนาจ เคาระห์ สิ่งไม่ดี ภูตผีปีศาจ

3. การถอน คือการนำสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ออกจากบริเวณที่อยู่อาศัยในเชิงนามธรรม เป็นพิธีกรรมที่ทำประจำทุกปีเพื่อปัดเป่าสิ่งที่ไม่ดีออกจากหมู่บ้าน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540)

จากผลการศึกษาของเสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536: 187) พบว่าศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าจะมีความเกี่ยวข้องและแสดงให้เห็นได้ในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมการผลิต ซึ่งเป็นสิ่งที่มีการสั่งสมกันมาหลายชั่วอายุคน จนตกผลึกเป็นภูมิปัญญาและวิถีคิดอย่างเป็นระบบ ได้แก่

1. ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า กับคนในระบบนิเวศ

2. ความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างและลักษณะของป่า การจัดลำดับขั้นของต้นไม้และพืช เพื่อการอนุรักษ์และใช้สอยในชีวิตประจำวัน

3. ความรู้เกี่ยวกับขีดจำกัดของการใช้ประโยชน์ของป่า การสร้างกฎเกณฑ์ ข้อห้ามต่าง ๆ ไว้เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่ามากเกินไปจนทำลายความสมดุลตามธรรมชาติ

4. ความรู้เรื่องการหมุนเวียนของธาตุอาหารในดินและความเชื่อมโยงของมวลชีวภาพในระบบนิเวศเขตร้อน การให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางชีวภาพ การปล่อยยิปซัมให้ป่าฟื้นตัว

5. ความรู้เรื่องการทดแทนในสังคมพืชหลังการรบกวนระบบนิเวศ

3.5.1.2 นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน

เพื่อให้การจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ สามารถกระทำโดยต่อเนื่องในระยะยาวและประสานสอดคล้องกับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอื่น จึงได้มีการกำหนด*นโยบายการป่าไม้แห่งชาติ* ขึ้น เพื่อช่วยให้ส่วนราชการและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องได้มีความเข้าใจและถือเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกัน เพื่อบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ดังนี้

1. ให้มีการกำหนดแนวทางการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ในระยะยาวอันจะทำให้ประเทศได้รับประโยชน์อย่างคุ้มค่าทางสังคม เศรษฐกิจ ความมั่นคงและสิ่งแวดล้อมมากที่สุด โดยเน้นให้มีการประสานกันระหว่างทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติอื่น

2. ส่งเสริมบทบาท และหน้าที่ของส่วนราชการต่าง ๆ และภาคเอกชนให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ร่วมกัน

3. ปรับปรุงระบบการบริหารงานป่าไม้ของชาติให้สอดคล้องกับปริมาณ คุณภาพและสภาพทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

4. กำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยในอัตราร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศเพื่อประโยชน์ 2 ประการ ดังนี้

4.1 ป่าเพื่อการอนุรักษ์ กำหนดไว้เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่หายากและป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิดจากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนทั้งเพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิจัย และนันทนาการของประชาชนในอัตราร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ

4.2 ป่าเพื่อเศรษฐกิจ กำหนดไว้เพื่อการผลิตไม้และของป่าเพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจในอัตราร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศ

5. รัฐ และภาคเอกชนจะพัฒนาพื้นที่ป่าไม้ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ และจัดการพัฒนาให้เกิดประโยชน์ทั้งในทางตรง และทางอ้อม

6. ให้เพิ่มการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตทางการเกษตรเพื่อลดการทำลายพื้นที่ป่าไม้

7. เพื่อก่อให้เกิดการประสาน การใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นๆ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรณี รวมทั้งเพื่อก่อให้เกิดการประสานความร่วมมือ ระหว่างหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานของรัฐกับภาคเอกชนและประชาชนในท้องถิ่น รัฐจะจัดให้มีแผนพัฒนาป่าไม้ไว้เป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติโดยบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

8. เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตไม้ด้วยการจัดการป่าไม้ทั้งในระบบวนวัฒนแบบเลือกตัด และระบบวนวัฒนแบบตัดหมดตามหลักวิชาการ โดยเฉพาะในระบบตัดหมด เมื่อตัดแล้วให้ปลูกทดแทนในพื้นที่ที่ถูกตัดทันที

9. เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์และการป้องกันภัยอันเกิดจากสิ่งแวดล้อมรัฐจะต้องเร่งรัดปรับปรุงการวางผังเมืองและกำหนดพื้นที่ป่าไม้ให้แน่นอนเพื่อกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัย พื้นที่ประเภทชนบทและพื้นที่เกษตรกรรมในแต่ละจังหวัดที่แน่นอน เพื่อป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้

10. การแต่งตั้งคณะกรรมการนโยบายป่าไม้ระดับชาติให้กำหนดไว้ในกฎหมายว่าด้วยป่าไม้

11. เพื่อเป็นการปลูกฝังให้ประชาชนมีความรู้สึกรักและหวงแหน รู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างประหยัด รัฐจะต้องให้ความรู้ ทศนคติ ความสำนึก ความรู้สึก และทักษะแก่ประชาชนเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับจากทรัพยากรป่าไม้และผลเสียจากการตัดไม้ ทำลายป่า การใช้สอยไม้อย่างฟุ่มเฟือย จัดให้มีการเผยแพร่ความรู้และความเข้าใจแก่ประชาชนเกี่ยวกับความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ที่มีต่อส่วนรวม

12. ให้มีการพัฒนาด้านป่าไม้ โดยส่งเสริมการปลูกป่าภาคเอกชนและภาครัฐบาลเพื่อใช้ภายในประเทศ เพื่อประโยชน์ในการอุตสาหกรรม และสนับสนุนให้มีการส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศ ส่งเสริมการปลูกป่าชุมชน ส่งเสริมการปลูกป่าในที่ดินของรัฐ และการปลูกป่าตามหัวไร่ปลายนา หรือการปลูกป่ารายย่อยเพื่อประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือน

13. สนับสนุนให้มีโรงงานอุตสาหกรรมแบบต่อเนื่องและโรงงานเชื้อกระดาษ เพื่อนำทุกส่วนของไม้มาใช้ประโยชน์และส่งเสริมให้มีการใช้วัสดุอื่นทดแทนไม้

14. ให้มีการปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย เพื่ออำนวยความสะดวกให้การรักษาและเพิ่มทรัพยากรป่าไม้ และการตัดฟันไม้มาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

15. การดำเนินการวิจัยด้านป่าไม้ ให้กรมป่าไม้ขอความร่วมมือจากมหาวิทยาลัย และสถาบันการศึกษาระดับสูง แทนการตั้งสถาบันวิจัยป่าไม้ระดับชาติ

16. เพื่อลดการนำเข้าน้ำมันเชื้อเพลิง จึงให้มีการใช้ไม้เพื่อพลังงาน โดยให้มีการปลูกป่าเพื่อเป็นแหล่งพลังงาน

17. กำหนดพื้นที่ที่มีความลาดชันโดยเฉลี่ยร้อยละ 35 ขึ้นไป ไว้เป็นพื้นที่ป่าไม้โดยไม่อนุญาตให้มีการออกโฉนดหรือรับรองการทำประโยชน์ตามประมวลกฎหมายที่ดิน

18. กำหนดแนวทางปฏิบัติงานที่เน้นอนชัดเจนเกี่ยวกับการแก้ปัญหาการทำลายป่าในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การทำไร่เลื่อนลอย ภัยจากไฟป่า การทำลายป่า และการรुकกล้าพื้นที่ป่า โดยให้มีการกำหนดมาตรการและขั้นตอนที่เน้นอนชัดเจน เกี่ยวกับการปราบปรามและการลงโทษผู้กระทำผิด รวมทั้งการจัดตั้งศูนย์รวมการปราบปรามในแต่ละภาคและให้มี มาตรการลงโทษเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้มีอิทธิพล และผู้กระทำผิดไว้เป็นหลักในการปฏิบัติงานของหน่วยราชการและภาคเอกชน

19. กำหนดให้มีการส่งเสริมการปลูกป่าภาคเอกชน

20. กำหนดให้มีการวางแผน ทรัพยากรมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่น ให้สอดคล้องกับการใช้ทรัพยากรและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

จากนโยบายการป่าไม้แห่งชาติข้างต้น นำไปสู่การกำหนด**แผนปฏิบัติการราชการ 4 ปี** (พ.ศ. 2548 – 2551) ของกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือเป็นหน่วยงานที่มีภารกิจและอำนาจหน้าที่ในการอนุรักษ์ สงวน คุ้มครอง ทำนุบำรุงป่า การจัดการป่าชุมชน และการดำเนินงานเกี่ยวกับการป่าไม้ การเก็บหาของป่า การใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้ เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของประเทศ รวมถึงการให้ความสำคัญต่อบทบาทขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชน จึงได้กำหนดวิสัยทัศน์ไว้ว่า “บริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้สมประโยชน์อย่างยั่งยืน โดยการมีส่วนร่วม” และประเด็นยุทธศาสตร์ 4 ประเด็น ได้แก่

1. การอนุรักษ์และจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างสมดุลและสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน

2. การบริหารจัดการเพื่อให้มีการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

3. การบริหารจัดการและการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรธรรมชาติ โดยการมีส่วนร่วมและมีบูรณาการในทุกระดับ

4. การบริหารจัดการไปสู่ความเป็นเลิศ

ซึ่งจากประเด็นยุทธศาสตร์ทั้ง 4 ประการ พบว่ายุทธศาสตร์ที่สอดคล้องกับการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นป่าชุมชนคือ ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 2 การบริหารจัดการเพื่อให้มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้และชีวภาพอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน และประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 3 การบริหารจัดการและการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรธรรมชาติ โดยการมีส่วนร่วมและมีบูรณาการในทุกระดับ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 2 การบริหารจัดการเพื่อให้มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้และชีวภาพอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน มีกลยุทธ์หลักได้แก่ 1) สร้างกระบวนการเรียนรู้และสำรวจจัดทำฐานข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพ องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) วิจัยและพัฒนาเพื่อเพิ่มคุณค่าการใช้ทรัพยากรป่าไม้และชีวภาพอย่างยั่งยืน 3) วิจัยและพัฒนาแบบบูรณาการเชิงรุกในด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้และชีวภาพตลอดจนการใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน เพื่อเป้าหมายคือ ทรัพยากรป่าไม้และความหลากหลายทางชีวภาพทั้งในระดับระบบนิเวศและระดับชุมชนได้รับการสำรวจค้นหาและรวบรวมภูมิปัญญาเพื่อการคุ้มครอง จัดการการเข้าถึงและแบ่งปันการใช้ประโยชน์อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน มีสำนักวิจัยการจัดการป่าไม้และผลิตผลป่าไม้เป็นผู้รับผิดชอบหลัก ตัวชี้วัดมี 4 ประเด็น ได้แก่ 1) จำนวนผลงานวิจัยด้านป่าไม้และชีวภาพที่ได้รับการวิจัยพัฒนาต่อยอดเพื่อเพิ่มคุณค่าการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน 2) จำนวนผลิตภัณฑ์หรือจำนวนภูมิปัญญาที่ได้รับการจดสิทธิบัตร 3) งานวิจัยและพัฒนาด้านป่าไม้ที่นำไปประยุกต์ใช้ได้ 3) ราษฎรที่ได้รับการส่งเสริมการใช้ประโยชน์ไม้ขนาดเล็กและของป่า

ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 3 การบริหารจัดการและการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรธรรมชาติ โดยการมีส่วนร่วมและมีบูรณาการในทุกระดับ มีกลยุทธ์หลัก ได้แก่ 1) ส่งเสริมให้ชุมชนและทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ฟื้นฟูจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน 2) ศึกษา วิจัย และจัดการองค์ความรู้เพื่อการประชาสัมพันธ์เผยแพร่และส่งเสริมการถ่ายทอดความรู้เทคโนโลยีแลกเปลี่ยนภูมิปัญญา รวมทั้งพัฒนาศักยภาพการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การเฝ้าระวังภัยธรรมชาติให้กับกลุ่มเป้าหมายและสาธารณชน 3) คุ้มครองรักษาแหล่งธรรมชาติ ชาดึกดำบรรพ์ รวมทั้งจัดการและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ แหล่งนันทนาการทางธรรมชาติให้มีคุณภาพ มาตรฐานเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นและเอกชนร่วมบริหารจัดการ

โดยมีตัวชี้วัด คือ 1) จำนวนสวนสาธารณะ ที่ได้รับการจัดตั้งและพัฒนาตามโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งสวนสาธารณะ 2) จำนวนชุมชนเป้าหมายที่ได้รับการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน 3) จำนวนสถาบันศาสนาที่เข้าร่วมพัฒนาป่าไม้ 4) จำนวนชุมชนที่ได้รับพัฒนาศักยภาพการจัดการพื้นที่ในรูปแบบวนเกษตรและป่าในเมือง 5) จำนวนหมู่บ้านเป้าหมายและ/หรือพื้นที่ที่ได้รับการ

พัฒนาการป่าไม้ตามแนวพระราชดำริและ/หรือในเขตพื้นที่เฉพาะ 5) แหล่งธรรมชาติได้รับการดูแลในรูปแบบของวนอุทยาน สวนรุกขชาติ และสวนพฤกษศาสตร์ 6) พันธุ์พืชป่าที่มีศักยภาพและได้รับการพัฒนา และ 7) กิจกรรมวิจัยบูรณาการร่วมกับหน่วยงานอื่น ผู้รับผิดชอบหลักคือ สำนักจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการและควบคุมป่าไม้ สำนักส่งเสริมการปลูกป่า สำนักวิจัยการจัดการป่าไม้และผลิตผลป่าไม้ และการอภิบาลอนุญาติ

จากยุทธศาสตร์ข้างต้น โดยเฉพาะในกลยุทธ์การสร้างกระบวนการเรียนรู้และสำรวจจัดทำฐานข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพ องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น จำเป็นต้องใช้วิธีการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปช่วยเป็นเครื่องมือเพื่อให้เกิดความสำเร็จตามเป้าหมาย รวมถึงกลยุทธ์ในการสร้างการมีส่วนร่วม การวิจัยเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และการส่งเสริมการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ ถือว่ามีความสอดคล้องกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการป่าชุมชนด้วยการจัดการความรู้ ซึ่งป่าชุมชนนี้ถือเป็นภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความเป็นท้องถิ่นนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านความเชื่อ พิธีกรรม การทำมาหากิน อาหารการกิน ยารักษาโรค วิถีชีวิตต่าง ๆ ที่คนอาศัยอยู่กับป่าอย่างผสมกลมกลืน

3.5.1.3 การจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

ในการดำเนินการเรื่องการจัดการป่าชุมชนทั้ง โดยหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคมซึ่งมีการตระหนักถึง ให้ความสำคัญและดำเนินการอย่างจริงจังมาเป็นเวลากว่า 2 ทศวรรษแล้ว ดังเช่น การกำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติ และแผนปฏิบัติการของกรมป่าไม้ ที่เกี่ยวข้องกับ การส่งเสริมกิจการป่าชุมชน การยกย่องเชิดชูเกียรติคุณครูภูมิปัญญาไทยด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา รวมถึงการสร้างความร่วมมือ เครือข่ายใหม่ ๆ ระหว่างหน่วยงานภาคต่าง ๆ เช่น *เวทีการสร้างเครือข่ายป่าชุมชนของมูลนิธิสืบนาคะเสถียร* ร่วมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) *โครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบลวิถีพอเพียง* ของบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) และอาศรมพลังงาน การให้รางวัลสนับสนุนชุมชนฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าของธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) โดยมูลนิธิสยามกัมมาจลร่วมกับมูลนิธิกองทุนไทย ไปจนถึงการร่วมมือกันจัดการสัมมนาระดับชาติจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น การจัดสัมมนาระดับชาติเรื่อง “ป่าชุมชน: กระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมของสังคมไทย” เพื่อทบทวนสถานการณ์ นโยบาย และแลกเปลี่ยนบทเรียน ประสบการณ์การจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ ของสังคมไทย โดยความร่วมมือของหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา องค์กรเอกชน ชุมชน ได้แก่ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหิดล กรมป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย มูลนิธิกองทุนไทย มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) และเครือข่ายสิ่งแวดล้อมไทย

ผู้วิจัยจึงได้ศึกษารวบรวมการดำเนินงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นเอง โดยการสร้างความตระหนักถึงคุณค่าให้เกิดขึ้นกับคนในพื้นที่ เพื่อให้เกิดการใช้ และบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ให้มีการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ดี ซึ่งวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นเองมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติและผืนป่าอย่างช้านาน ได้อาศัยป่าเป็นบ้าน เป็นแหล่งทำมาหากิน เป็นป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ยารักษาโรค รวมถึงการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับวิถีความเป็นอยู่ ซึ่งในแต่ละโครงการและการดำเนินงานของลักษณะความร่วมมือ ดังเช่น

โครงการป่างาม น้ำใส และการสนับสนุนชุมชนฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่า

โครงการป่างาม น้ำใส เป็นโครงการที่ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) สนับสนุนให้มูลนิธิกองทุนไทยดำเนินการโดยการคัดเลือกชุมชนคนอยู่กับป่าที่มีผลงานการดำเนินการดี เพื่อมอบรางวัลเป็นประกาศนียบัตรและมอบทุน โดยมีมูลนิธิสยามกัมมาจล หน่วยงานที่ผลักดันด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชนไทยในชุมชน และเป็นหน่วยงานใหม่ภายใต้การสนับสนุนของธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) เข้ามาสนับสนุนชุมชนที่มีเรื่องราวความสำเร็จของการดูแลป่าในหลากหลายรูปแบบที่น่าสนใจ แต่ยังไม่เคยมีการถอดบทเรียนความสำเร็จมาก่อน จึงมีการจัดเวทีการจัดการความรู้เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความสำเร็จจากการดูแลป่าของชุมชนคนอยู่กับป่า 25 – 30 ชุมชน

ส่วนรางวัล “สนับสนุนชุมชนฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่า” เป็นรางวัลที่ส่งเสริมให้ภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกันตามศักยภาพของแต่ละองค์กรมี ไม่ว่าจะเป็นคนเมืองหรือคนต้นน้ำที่อยู่ร่วมกับป่า ซึ่งสามารถดูแลป่าร่วมกันและตระหนักถึงความสำคัญของการมีดิน น้ำ ป่า ที่อุดมสมบูรณ์ร่วมกันได้ เป็นการนำเสนอรูปธรรมความสำเร็จในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรและชุมชนต่าง ๆ การสังเคราะห์บทเรียนการทำงาน และการสร้างเครือข่ายชุมชนในการแบ่งปันประสบการณ์การทำงานด้านการดูแลป่าร่วมกัน

สำหรับชุมชนที่ได้รับรางวัล 10 โครงการในปี 2551 ได้แก่ 1) โครงการพัฒนาศักยภาพเครือข่ายชุมชนคนรักป่า คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านแม่ระวาน จังหวัดตาก 2) โครงการอนุรักษ์

ฟื้นฟูป่าชุมชนเขาเหล่าใหญ่ผาจันได คณะกรรมการป่าชุมชนเขาเหล่าใหญ่ผาจันได จังหวัดหนองบัวลำภู 3) โครงการพัฒนาศักยภาพองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ป่าภูผาแดง เครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ป่าภูผาแดง อำเภอห่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ 4) โครงการฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากร คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านนาทอย จังหวัดอุบลราชธานี 5) โครงการฟื้นฟูป่าและพัฒนาที่ทำกินอย่างต่อเนื่องของชุมชน เครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนลุ่มน้ำมวบ กลุ่มรักสันติสุข จังหวัดน่าน 6) โครงการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชุมชน ตำบลเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์ 7) โครงการร่วมรักษาคุณแลป่าของชุมชนบ้านหนองหอย กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านหนองหอย จังหวัดชัยนาท 8) โครงการเด็ก เยาวชน ชุมชนการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและสิ่งแวดล้อม สมาคมภูเวียงสร้างสรรค์เพื่อเด็กและผู้พิการ จังหวัดขอนแก่น 9) โครงการเยาวชนกับการเรียนรู้ฐานทรัพยากรธรรมชาติผ่านงานวรรณกรรมท้องถิ่น เครือข่ายวิถีชุมชนคนพอเพียงลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน จังหวัดเชียงใหม่ และ 10) โครงการกินพืชอาหารสู่ป่าธรรมชาติของชุมชน กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าดงหนองเอียด จังหวัดร้อยเอ็ด

โครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง

เป็นการดำเนินงานร่วมกันระหว่างบริษัท ปตท.จำกัด (มหาชน) สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) และอาสาสมัครพลังงาน ซึ่งได้แนวคิดมาจากการระเบิดดินดาน โดยอาศัยรากหญ้าแฝกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยให้ชุมชนเกิดความตั้งใจพัฒนาตัวเองก้าวไปสู่การได้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมตัดสินใจ จนเกิดการเรียนรู้ และกำหนดแนวทางในการพัฒนาที่เหมาะสมของตนเอง ของชุมชน ก่อเกิดการดำเนินงานแบบบูรณาการร่วมกันทั้งตำบล ภายใต้โครงการ “รักษ์น้ำ สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง” ที่จัดทำขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 80 พรรษา ในปี 2550 และจะน้อมเกล้าฯ ถวายในปี 2554 ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 84 พรรษา

โดยดำเนินการคัดเลือกผู้นำชุมชนเพื่อเป็นตำบลนำร่องที่เป็นตัวอย่างและต้นแบบแก่ชุมชนอื่น ๆ ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ ในด้านวิเคราะห์ชุมชน เพิ่มทักษะให้ชุมชน การดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่น การจัดการพลังงานในชุมชน การจัดการด้านการศึกษาที่เน้นโรงเรียน ครู และนักเรียน การดูแลสิ่งแวดล้อมในชุมชน การจัดการกองทุนทั้งประเภทการออมและเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการพัฒนาด้านจิตใจ เพื่อให้ชุมชนเรียนรู้การวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ของตนเอง และเกิดสติปัญญาไปสู่การแก้ปัญหาตามวิถีพอเพียง ทั้งการแก้ปัญหานี้สินระดับครัวเรือน การจัดทำแผนแม่บทชุมชน เกิดระบบการบริหารจัดการ ด้านการเงินและบุคลากรที่เป็นระบบ มีสวัสดิการชุมชนทำเกษตรอินทรีย์และเกษตรวิถีธรรมชาติ

เกณฑ์การคัดเลือกพิจารณาจากความเข้มแข็ง และความพร้อมของชุมชน ชุมชนส่วนหนึ่งของโครงการเป็นตำบลเครือข่ายที่ทำกิจกรรมร่วมกับ ปตท. เช่น หมู่บ้าน ปตท. พัฒนาเครือข่ายรางวัลลูกโลกสีเขียว ชุมชนใกล้เคียงหน่วยงาน ปตท. ฯลฯ อีกจำนวนหนึ่งจะเปิดรับสมัครชุมชนจากทั่วประเทศที่สนใจเข้าร่วมโครงการ

3.5.2 การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นของต่างประเทศ

นอกจากนี้แล้วยังพบว่าในต่างประเทศได้มีการให้ความสำคัญในการจัดการความรู้ป่าชุมชนอยู่มาก เนื่องจากผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม การขาดแคลน และแย่งชิงทรัพยากร รวมถึงความวิตกกังวลเรื่องภาวะโลกร้อน ซึ่งการศึกษาส่วนใหญ่ที่ดำเนินการโดยนักวิชาการ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา และสถาบันที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาเกี่ยวกับนโยบายของภาครัฐกับการดำเนินการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้ความรู้และการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ ยกตัวอย่างเช่น การศึกษาความรู้เพื่อการแข่งขันและการประนีประนอมในป่าชุมชนของประเทศเนปาล จากกรณีศึกษานโยบายด้านป่าไม้ของ Krishna P. Paudel และ Hemant R. Ojha (2008) พบว่าหน่วยงานภาครัฐที่ดูแลเรื่องป่าไม้ คือ กรมป่าไม้ เป็นหน่วยงานเบื้องต้นในการสร้างระบบความรู้ ด้วยการประสานระหว่างความรู้เกี่ยวกับป่าไม้ของคนในท้องถิ่น และความรู้เกี่ยวกับป่าไม้ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ในการทำให้ระบบของความรู้เหล่านี้ได้คงอยู่และเกิดการพัฒนาแบบเชื่อมประสานกัน นโยบายด้านป่าไม้เป็นเครื่องมือในการยกระดับการจัดการป่าชุมชนเพื่อแสดงให้เห็นถึงระบบความรู้ในตัวนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านป่าไม้

ผลของการใช้นโยบายด้านป่าไม้นี้พบว่ามีปัญหาที่เกิดขึ้นคือความแตกต่างของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียซึ่งเกิดในช่วงของการแปลงนโยบายลงไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าแหล่งปัญหาหลัก ๆ สัมพันธ์กับการผูกขาดในการครอบครองเอกสิทธิ์ที่สัมพันธ์กับการให้บริการของกรมป่าไม้ ในการพยายามจำกัดขีดความสามารถด้านเทคนิค และการตอบสนองต่อผู้ใช้ที่จำกัดเฉพาะภาครัฐในการให้บริการป่าไม้เชิงธุรกิจ การสร้างศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นขึ้นอยู่กับองค์กรภาคประชาชนและองค์กรภาครัฐกิจซึ่งจะช่วยให้บริการได้ตามความต้องการที่เป็นความต้องการพิเศษต่าง ๆ และพบว่ามีสองกลุ่มอำนาจหลักคือกลุ่มชนชั้นนำ (Elites) ที่เป็นเจ้านายจากหน่วยงานด้านป่าไม้ของภาครัฐ และกลุ่มที่เป็นคนในพื้นที่จากองค์กรชุมชนเอง นำไปสู่ความอ่อนแอของสถาบันในการดูแลการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน รวมถึงการลดโอกาสในการดำรงชีวิตของคนกลุ่มน้อยในชุมชนด้วย

ตั้งแต่มีการใช้นโยบายนี้ทำให้เกิดการใช้อำนาจ ตำแหน่งและการแย่งชิงของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นความรับผิดชอบของชุมชนด้วย ชุมชนจึงต้องใช้วิธีการสื่อสารที่มี

ประสิทธิภาพ การเจรจาต่อรอง การสร้างความร่วมมือ และการบริหารความขัดแย้งด้วยการกำหนดวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์และนโยบายเพื่อจะนำมาใช้เป็นเครื่องมือ โดยประเด็นที่นำมาหารือและกำหนด คือ เทคนิควิธีการ การเมือง สถาบัน การให้บริการ และสภาพเศรษฐกิจ ข้อมูลเหล่านี้จะเป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการตัดสินใจทั้งภาครัฐและชุมชนผู้ใช้นโยบายเอง ในการนำไปทำเป็นคู่มือการฝึกอบรม ในการนำไปใช้ในพื้นที่ที่มีสถานการณ์ทางป่าไม้ที่แตกต่างกันควรมีการปรับให้เหมาะสม โดยส่วนกลางจะกำหนดเพื่อเป็นแนวทางเท่านั้น ส่วนผู้ที่จะนำไปใช้ต้องมีการประเมินข้อมูลต่าง ๆ เพื่อออกแบบให้เหมาะสมกับพื้นที่ด้วย

ส่วนในประเทศอินโดนีเซีย ได้มีการศึกษาการสร้างเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยฟื้นฟูพื้นที่แห้งแล้งในพื้นที่กาลิมันตันตะวันตกของประเทศอินโดนีเซียในปี 2003 – 2004 (International Land Coalition, 2004) ซึ่งในประเทศอินโดนีเซียจะมีบริษัทที่ดำเนินการด้านป่าไม้เป็นผู้ทำลายผืนป่า และการเผาซึ่งทำลายพื้นที่มากกว่า 572,000 เฮกเตอร์ต่อปีในรัฐกาลิมันตันตะวันตก ทำให้เกิดระบบนิเวศที่ไม่สมดุลและเกิดการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นที่มาของโครงการพัฒนาด้วยคนในพื้นที่ ด้วยวิธีการริเริ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การกำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายระบบนิเวศ และริเริ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถนำไปปรับใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ได้ด้วย เป็นโครงการที่ใช้ระบบการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้บนฐานของชุมชนดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสนับสนุนให้คนในพื้นที่ได้ตั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ดินแห้งแล้งด้วยวิถีดั้งเดิม การศึกษาวิจัยเพื่อรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมยกกรณีตัวอย่างเพื่อปรับใช้ การจัดการอบรมและอภิปรายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การเพิ่มตำแหน่งหน้าที่ และบทบาทของชนกลุ่มน้อยในพื้นที่เพื่อให้สามารถเข้าถึงนโยบาย และการบริหารจัดการทรัพยากรป่า ซึ่งชนกลุ่มน้อยในพื้นที่มักเป็นผู้ที่ขาดโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมและดำรงตำแหน่งในเชิงนโยบาย

การดำเนินการ โครงการนี้จึงเป็นการร่วมมือกันระหว่างสถาบันและชุมชน รวมถึงหน่วยงานอื่น ๆ ที่เป็นพันธมิตรกัน ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่าปัจจัยความยั่งยืนที่เกิดขึ้นหลังจากที่มีโครงการนี้แล้ว 1 ปี พบว่าชุมชนมีเงินเก็บของชุมชนเพื่อใช้ในการบำรุงรักษา ฟื้นฟูพันธุ์พืช และขยายกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การรวมกลุ่มวิสาหกิจ ซึ่งผลผลิตที่ได้จะบริหารจัดการโดยชุมชนเอง นอกจากนี้ยังพบว่าคนในชุมชนเกิดความไว้วางใจ และความมั่นใจในความเป็นชุมชนพื้นเมืองของตน ประชาชนได้รับรู้ความสามารถของตนเองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสร้างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ และความยั่งยืนของป่า และในอนาคตคาดว่าโครงการนี้จะช่วยใน

การดำเนินการด้านป่าชุมชนที่มีการบริหารจัดการด้วยชุมชนเอง ชุมชนเกิดความปลอดภัยและมีสวัสดิภาพในการดำรงชีวิต

ในประเทศเคนย่า องค์กร International Union for Conservation of Nature (IUCN) (2008) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาในยุคนสมัยสำหรับการจัดการป่าชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งศึกษาพบว่าที่ป่าเลมบัส (Lembus Forests) เป็นหนึ่งในป่าไม้ของประเทศเคนย่าที่ยังหลงเหลืออยู่ ซึ่งเป็นป่าที่สมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์ และเป็นป่าที่ช่วยบำบัดให้น้ำมีความสะอาดสำหรับนำไปใช้ในพื้นที่หุบเขาริฟท์ และฝั่งตะวันตกของประเทศเคนย่า ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะมีการสัมปทาน และจ่ายค่าเสียหายเกี่ยวกับสิทธิของคนพื้นเมือง และการจัดการเสี่ยงจากป่า

กฎหมายเกี่ยวกับป่าปี 2005 ของเคนย่า เป็นพระราชบัญญัติที่มีการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อปกป้องวิถีการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิม และการเลี้ยงปศุสัตว์ในทุ่งหญ้า การเพาะปลูกและการหาผลผลิตจากป่า โดย IUCN ทำงานร่วมกับ Kenya Forest Service และคณะกรรมการชุมชน Koi-batek ในการดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาป่าเลมบัส มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการส่งเสริมการบริหารจัดการโดยชุมชนในป่าเลมบัสตามความต้องการ นิเวศวิทยา สภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนเอง ซึ่งสภาหรือคณะกรรมการชุมชนถือเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินการเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการที่แท้จริง นอกจากนี้โครงการนี้ยังจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมเพื่อการปลูกฝังให้คนรุ่นใหม่ใส่ใจสิ่งแวดล้อมและสอนให้เด็ก ๆ รู้ความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับการดำรงชีพของพวกเขา รวมถึงการส่งเสริมให้พื้นที่ป่าเลมบัสเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติทั้งทะเลสาบ และป่า

องค์กรพัฒนาเอกชนป่าไม้ชุมชนของคอสตาริกาได้ศึกษาวิจัยการพัฒนาที่ยั่งยืนและการมีส่วนร่วมในป่าชุมชน ของกรณีศึกษา FUNDECOR หรือ Foundation for the Development of the Central Volcanic Range ในประเทศคอสตาริกา ซึ่งคอสตาริกาเป็นประเทศที่มีการทำลายและโค่นป่ามากแห่งหนึ่งในโลก มีการทำลายป่าเพิ่มขึ้นในป่าแห่งชาติจากประมาณร้อยละ 70 ในปี 1940 – 1950 เป็นร้อยละ 10 ในปี 1980 เป็นต้นมา เป็นที่มาของการศึกษากรณีศึกษา FUNDECOR ซึ่งเป็นหน่วยงาน NGO ที่ทำงานเกี่ยวกับการส่งเสริมการพัฒนาป่าแบบยั่งยืน ทำการศึกษาในปี 2002 โดยการศึกษานโยบายการต่อต้านการทำลายป่าเพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตปี 1980 ผลการศึกษาพบว่าการกำหนดกฎระเบียบเพิ่มขึ้นเพื่อแทรกแซงการกำหนดและดำเนินการตามนโยบายในพื้นที่ของคอสตาริกา ร่วมกับการให้ความสำคัญแก่พืชผลการเกษตรที่ได้จากป่า และการเข้าถึงนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยพบว่า FUNDECOR มีบทบาทในการขัดขวางการทำลายป่า การพัฒนารูปแบบ Costa Rica's Development Model และส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจและขยายผล

การดำเนินการตามรูปแบบ นอกจากนี้แล้วยังช่วยสร้างโอกาสในการตั้งภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาใช้ เพื่อหยุดการทำลายป่า (Foundation for the Development of the Central Volcanic Range, 2009)

จากการศึกษาการดำเนินงานของต่างประเทศ จะพบว่าในแต่ละประเทศได้ให้ความสำคัญในการจัดการป่าชุมชน โดยเริ่มต้นจากการบัญญัติเป็นกฎหมายเพื่อลดการทำลาย และส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการดูแลป่าชุมชน ซึ่งพบว่าลักษณะการดำเนินการมีความคล้ายคลึงกับการดำเนินการในประเทศไทย คือ การมีส่วนร่วมทั้งจากภาครัฐเองซึ่งเป็นผู้กำหนดนโยบายและผู้ดำเนินการหลัก โดยมีองค์กรภาคธุรกิจ องค์กรภาคประชาชน เป็นตัวขับเคลื่อนและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และที่สำคัญที่สุดคือการดำเนินการที่จะประสบผลสำเร็จต้องมาจากความตระหนักในปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของคนในชุมชนเอง และร่วมดำเนินการในรูปแบบของสภาชุมชน หรือ คณะกรรมการชุมชน

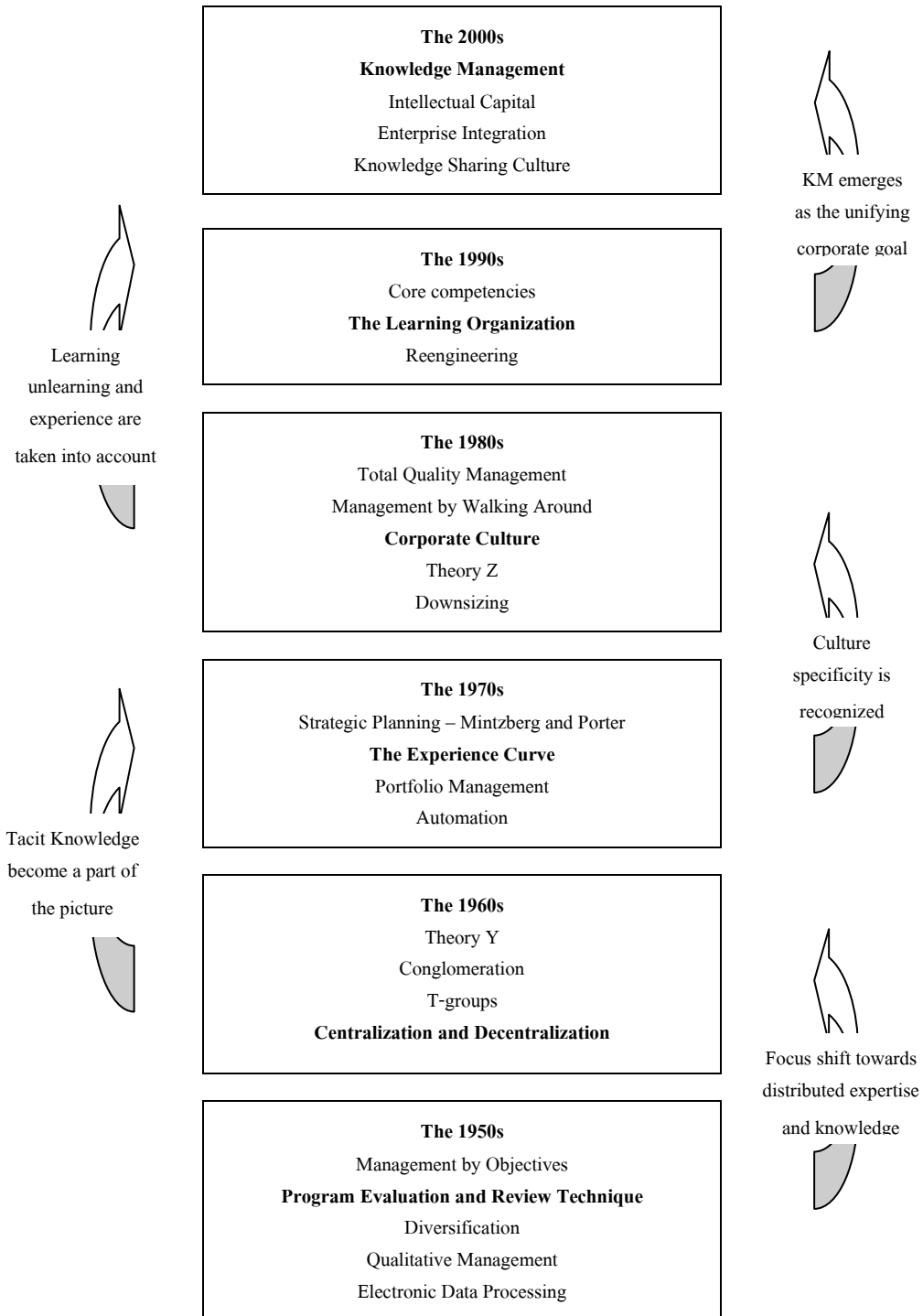
ตอนที่ 4 การจัดการความรู้

การจัดการความรู้เป็นศาสตร์ที่มีผู้คนให้ความสนใจกันเป็นอย่างมากในปัจจุบัน ซึ่งแท้จริงแล้วได้มีการนำแนวคิดนี้มาใช้ทั้งในแวดวงธุรกิจ การศึกษา การพัฒนา ในทุกระดับไม่ว่าจะเป็นระดับนโยบาย องค์กร หรือชุมชนเองก็ตาม เพียงแต่ชื่อที่เรียกกระบวนการเหล่านั้นอาจแตกต่างกันไปตามยุคสมัย หรือสถานที่ ซึ่งจะมีการพัฒนา เปลี่ยนแปลงไป

4.1 พัฒนาการ มิติ และกระบวนการการจัดการความรู้

หากจะพิจารณาการจัดการความรู้ในแง่ของความเป็นศาสตร์แล้ว จะเห็นได้ว่าพัฒนาการมีมายาวนาน โดยพัฒนาการของทฤษฎีการจัดการความรู้ ไม่ได้เป็นนวัตกรรมใหม่ แต่เป็นการบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นการพัฒนาแนวคิดจากทฤษฎีอื่น ๆ โดยมีพัฒนาการของทฤษฎีการจัดการความรู้มาเป็นลำดับ ตั้งแต่ในอดีตในยุคทฤษฎี Program Evaluation and Review Technique ในทศวรรษที่ 1950 เป็นต้นมา จนกลายเป็นทฤษฎี Knowledge Management ในทศวรรษ 2000 (Tiwana, 2000; Wiig, 2002) ดังแผนภาพด้านล่าง

ภาพที่ 1 พัฒนาการของทฤษฎีการจัดการความรู้

เมื่อมองการจัดการความรู้ในปัจจุบันสามารถมองได้หลายมิติในฐานะต่าง ๆ โดย Karl M. Wiig (2002) ได้แบ่งมิติของความรู้เป็น 4 ด้าน ได้แก่

1. การจัดการความรู้ในฐานะเทคโนโลยี (Knowledge management as a technology) การจัดการความรู้สามารถทำได้หลายวิธี การใช้เทคโนโลยีถือเป็นวิธีการหนึ่งในการจัดการความรู้ เพื่อใช้เป็น how – to เป็นวิธีการ มองการจัดการความรู้เป็น IT – based ในการเข้าถึงความรู้ โดยใช้ความพยายามในการสร้างมาตรฐานสำหรับการจัดการความรู้

2. การจัดการความรู้ในฐานะสาขาวิชา (Knowledge management as a discipline) มองการจัดการความรู้เป็นศาสตร์หนึ่ง ที่ควรมีการจัดการศึกษา อาจจะเป็นหลักสูตรการศึกษา และการฝึกอบรม หรือการพัฒนาวิธีวิทยาการใหม่ ๆ เป็นการมองในเชิงทฤษฎี และการตอบคำถาม รวมถึงการเกิดอาชีพที่สัมพันธ์กับการจัดการความรู้เกิดขึ้น

3. การจัดการความรู้ในฐานะปรัชญา และการฝึกปฏิบัติด้านการจัดการ (Knowledge management as a management philosophy and practice) มองว่าการจัดการความรู้ต้องมีคนที่จัดการเรื่องเหล่านั้น เช่น ในรูปแบบของกลยุทธ์ทางธุรกิจ หรือการวางแผนปฏิบัติการ มีการคิดบนพื้นฐานปรัชญา โดยคำนึงถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย วัฒนธรรมองค์กร แรงจูงใจ เพื่อให้การจัดการความรู้ประสบความสำเร็จ

4. การจัดการความรู้ในฐานะสังคมและความเคลื่อนไหวทางธุรกิจ (Knowledge management as a societal and enterprise movement) มองการจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดสังคมและความเคลื่อนไหวทางธุรกิจ ตามกระแสความเคลื่อนไหวของยุคโลกาภิวัตน์ การเป็นสังคมแห่งความรู้ การใช้ทุนทางปัญญาเป็นปัจจัยในการแข่งขัน จึงต้องใช้การจัดการความรู้เพื่อเติมช่องว่างของความรู้ (Knowledge Gaps) ซึ่งการจัดการความรู้ของบุคคลและองค์กรทำให้เกิดประสิทธิภาพควรมีการศึกษาและจัดการช่องว่างของความรู้ ด้วยการเติมเต็มและลดช่องว่างของบุคคลนั้น ๆ (Srinvas, 2003) ดังแผนภาพ

ภาพที่ 2 การจัดการความรู้เพื่อเติมช่องว่างของความรู้

	มี (Have)	ไม่มี (Don't Have)
รู้ (Know)	ความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) “รู้ว่าตนเองมีความรู้” (Knowledge you know you have)	ช่องว่างของความรู้ (Knowledge Gaps) “รู้ว่าตนเองไม่มีความรู้” (Knowledge you know you don't have)
ไม่รู้ (Don't Know)	ความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) “มีความรู้แต่ไม่รู้ว่าคุณมี” (Knowledge you don't know you have)	ช่องว่างของความรู้ที่ไม่รู้ (Unknown Gaps) “ไม่รู้ว่าตนเองไม่มีความรู้” (Knowledge you don't know you don't have)

ในการบริหารจัดการความรู้เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพจึงต้องใช้วิธีการ 1) การประสานงานกันระหว่างบุคคลที่รอบรู้ มีความรู้ดีในเรื่องนั้น ๆ กับบุคคลที่ไม่มีความรู้ เพื่อยกระดับผลการปฏิบัติงานของพวกเขา 2) จัดการความรู้โดยนัยให้ง่ายต่อการถ่ายโอนความรู้ 3) ค้นหาช่องว่างของความรู้ 4) ใช้กระบวนการจัดการความรู้โดยใช้ความรู้เป็นฐานเพื่อการเติมเต็ม และยกระดับการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยในการตัดสินใจแก้ไขปัญหา การสร้างความร่วมมือกัน การทำให้เกิดนวัตกรรม และช่วยสนับสนุนการปรับเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่มีไปเป็นความรู้

การจัดการความรู้จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทุนทางปัญญาของคนในสังคม และชุมชนนั้น ๆ ทั้งในฐานะของตัวเองและปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังความรู้ ฐานคิด ความเชื่อต่าง ๆ ที่แฝงอยู่ในภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศมาเป็นเครื่องมือในการช่วยให้เกิดการเข้าถึง และสร้างสรรค์ความรู้ โดยแนวทางที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ที่มีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศมาช่วยตามที่ Karl E. Sveiby (2006) ได้กล่าวถึงแนวทางและระดับของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. การจัดการสารสนเทศ (Management of Information) เป็นการจัดการความรู้ในฐานะที่เป็นข้อมูลสารสนเทศ ด้วยการสร้างระบบจัดการสารสนเทศ โดยนักวิจัยและผู้ปฏิบัติงานจะใช้ความรู้ด้านคอมพิวเตอร์และสารสนเทศ ตามแนวทางนี้ถือว่าความรู้เป็นสิ่งที่สามารถจำแนกและจัดการในระบบสารสนเทศได้

2. การจัดการเกี่ยวกับคน (Management of People) นักวิจัยและผู้ปฏิบัติงานจะใช้ความรู้ด้านปรัชญา จิตวิทยา สังคมวิทยา หรือธุรกิจ การจัดการ เป็นการจัดการความรู้ในฐานะที่เป็นการจัดการเกี่ยวกับคน มีการประเมินการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาทักษะหรือพฤติกรรมของบุคคล โดยถือว่าความรู้เป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อน และมีความเป็นพลวัตอย่างต่อเนื่อง

โดยระดับของกิจกรรม (Levels of Activities) สามารถทำได้ทั้งระดับบุคคล (Individual Perspective) เน้นที่การทำวิจัยและการปฏิบัติในระดับบุคคล และระดับองค์กร (Organizational Perspective) เน้นที่การทำวิจัยและการปฏิบัติในระดับองค์กร

การจัดการความรู้เป็นศาสตร์ที่มีมานาน และได้นำมาใช้ในประเทศไทยอย่างแพร่หลายยิ่งขึ้นในปัจจุบัน โดยมีการนำการจัดการความรู้มาใช้ทั้งในแวดวงการศึกษา แวดวงธุรกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือมุมมองของการใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการองค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ที่มีการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ จึงนิยมนำการจัดการความรู้มาใช้ในองค์กรต่าง ๆ ทั้งองค์กรเอกชน องค์กรภาครัฐ จนถึงหน่วยงานทางการศึกษา และลงมาจนถึงชุมชน โดยการนำแนวคิด ทฤษฎีของนักวิชาการชาวต่างประเทศมาใช้ในการศึกษา ซึ่งพบว่าบางปัจจัยสามารถใช้ได้กับ

ประเทศไทย แต่บางปัจจัยไม่สามารถนำมาใช้ได้ หรือมีความแตกต่างกันตามลักษณะขององค์กรที่มี ธรรมชาติ โครงสร้าง และการบริหารงานแตกต่างกัน โดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของ ชุมชนที่มีความพร้อมต่าง ๆ แตกต่างจากองค์กรลักษณะอื่น ๆ ทั้งผู้นำ นโยบาย การบริหาร องค์ ความรู้ เทคโนโลยีที่ใช้เป็นเครื่องมือในการเข้าถึงและบริหารความรู้ ดังนั้นประเด็นการศึกษาการ จัดการความรู้ในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นประเด็นที่ น่าสนใจศึกษา และได้มีผู้เริ่มสนใจศึกษามากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่แล้วอยู่ในขั้นของการศึกษารวบรวม ภูมิปัญญาเสียมากกว่าการส่งเสริม หรือเผยแพร่และใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเต็มที่ ด้วยการจัดการความรู้

ในการพิจารณาความคิดเห็นของนักวิชาการที่ได้แบ่งกระบวนการจัดการความรู้ไว้แตกต่างกัน บ้างก็กำหนดเป็นขั้นตอนที่ละเอียดลงไป บ้างก็กำหนดไว้ในภาพรวมของกิจกรรม สรุปได้ว่า ขั้นตอนหลัก ๆ มี 4 ขั้นตอน ตามแนวคิดของ Marquardt ซึ่งผู้วิจัยสนใจนำมาพัฒนาเป็นกรอบใน การศึกษา การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเริ่มต้นจาก 1) การตระหนักถึงความรู้ที่มี สามารถ บ่งชี้ความรู้ที่จำเป็นต่อตนเอง องค์กร หรือชุมชนได้ และมี 2) การสร้างความรู้ขึ้น โดยใช้แหล่ง ช่องทาง เครื่องมือต่าง ๆ มาช่วย ซึ่งถือเป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างความรู้ เนื่องจากความรู้ เหล่านี้มักเป็นความรู้โดยนัยที่ยังไม่มีการทำให้เป็นความรู้ที่ชัดเจน หรือเป็นความรู้ชัดเจนที่มีอยู่ แล้ว จึงต้องอาศัยวิธีการในการดึงความรู้เหล่านั้นให้มีการจัดเก็บอย่างเป็นระบบ 3) มีการจัดเก็บ ความรู้เหล่านั้นอย่างเป็นระบบ โดยอาจแบ่งเป็นประเภทของข้อมูล หรือฐานข้อมูลที่ง่ายต่อ การนำมาใช้ หรือพัฒนาข้อมูลเหล่านั้น โดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศมาเป็นเครื่องมือในการจัดการ ข้อมูล เมื่อมีการจัดเก็บแล้ว 4) การถ่ายโอนและใช้ความรู้ โดยการเข้าไปยังความรู้เหล่านั้น มี การศึกษา แลกเปลี่ยนด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาความรู้ใหม่ ๆ และมีการใช้ฐานความรู้ เดิมต่อยอดเป็นภูมิปัญญาที่สามารถดำรง และประยุกต์ใช้ได้ ในบริบทปัจจุบันในสังคมไทย

ดังที่ Marquardt (1996) ได้เสนอกระบวนการจัดการความรู้ไว้ 4 กระบวนการ ได้แก่

1. กระบวนการแสวงหาความรู้ (Knowledge Acquisition) เป็นการแสวงหาความรู้ทั้งจาก ภายใน และภายนอกองค์กร
2. กระบวนการสร้างความรู้ (Knowledge Creation) ทั้งที่เป็นความรู้ที่ชัดเจน และความรู้ โดยนัย ด้วยวิธีการสร้างความรู้ 4 แบบที่มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง และมีการหมุนเวียนไป เรื่อย ๆ คือ

2.1 การสร้างความรู้โดยนัยไปเป็นความรู้โดยนัย (Tacit to tacit creation of knowledge) เป็นการสร้างความรู้จากบุคคลหนึ่งผ่านความรู้ไปยังบุคคลหนึ่ง ซึ่งไม่สามารถสกัดหรือดึงความรู้ทั้งหมดออกมาเป็นความรู้ที่ชัดเจนได้

2.2 การสร้างความรู้ที่ชัดเจนไปเป็นความรู้ที่ชัดเจน (Explicit to explicit creation of knowledge) เป็นการผสมผสานและสังเคราะห์ความรู้ที่ชัดเจนที่มีอยู่แล้ว เป็นการสร้างความรู้ที่มีข้อจำกัดเพราะมุ่งสนใจเพียงความรู้ที่มีการเก็บรวบรวมไว้อยู่แล้วเพียงอย่างเดียว

2.3 การสร้างความรู้โดยนัยไปเป็นความรู้ที่ชัดเจน (Tacit to explicit creation of knowledge) เป็นการนำความรู้ที่มีการจัดเก็บและเผยแพร่อย่างเป็นระบบแล้วมาผสมผสานความรู้โดยนัยของบุคคลเข้าไป แล้วออกแบบความรู้ใหม่ ๆ เพื่อนำไปจัดทำฐานข้อมูล และเผยแพร่

2.4 การสร้างความรู้ที่ชัดเจนไปเป็นความรู้โดยนัย (Explicit to tacit creation of knowledge) เป็นการนำความรู้ที่ชัดเจนที่เกิดขึ้นใหม่ที่ได้รวบรวมไว้ มาคิดค้น ออกแบบและสร้างเป็นความรู้โดยนัยใหม่

3. กระบวนการกักเก็บ และกู้คืนความรู้ (Knowledge storage and retrieval) เป็นการใช้เทคนิควิธีการ และความสามารถของบุคคลในการจัดการข้อมูล เช่น การบันทึก การทำฐานความรู้ และการสร้างความรู้ของบุคคล หรือหมู่คณะ เพื่อให้มีการเก็บความรู้อย่างเป็นระบบสามารถสืบค้นได้อย่างรวดเร็ว โดยต้องดำเนินการแบ่งหมวดหมู่ เช่น ข้อเท็จจริง นโยบาย การปฏิบัติการ และการรวบรวมความรู้ รวมถึงการส่งมอบข้อมูลด้วยวิธีการที่ชัดเจน และรวดเร็วไปยังกลุ่มผู้ใช้

4. กระบวนการถ่ายโอน และการใช้ความรู้ (Knowledge transfer and utilization) เกี่ยวกับการใช้สารสนเทศ และอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ในการใช้ความรู้ที่มี ทั้งที่เจตนาถ่ายโอนความรู้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การเขียน การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และการหมุนเวียนงาน เป็นต้น และโดยไม่เจตนา เช่น การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติที่ไม่เป็นทางการ เป็นต้น

การถ่ายโอนความรู้จึงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในส่วนตัวส่วนหนึ่งขององค์กร เช่น กลุ่มแผนก หรือฝ่าย เป็นผลที่ได้รับจากประสบการณ์ของคนอื่น ๆ ในหน่วยเดียวกัน และยังเน้นไปสู่การถ่ายโอนความรู้ในองค์กร เช่น การปฏิบัติงานประจำ (Routine) หรือการมีแนวทางการปฏิบัติงานที่ดีที่สุด (Best Practice) ซึ่งสามารถสังเกตการเปลี่ยนแปลงในตัวความรู้ หรือผลการปฏิบัติงานของหน่วยที่มีการถ่ายโอนความรู้ อย่างเช่นการถ่ายโอนความรู้ขององค์กรที่เป็นแนวทางการปฏิบัติงานที่ดีที่สุด (Best Practice) ซึ่งพบว่ามีความสำเร็จในการถ่ายโอนความรู้แตกต่างกัน (Nonaka and Takeuchi, 1995; Argote and Ingram, 1999)

ส่วนแนวคิดของ Morgan Henrie and Oliver Hedgepeth (2003) ได้กำหนดกระบวนการจัดการความรู้ไว้ เป็น 4 กระบวนการหลักได้แก่

1. กระบวนการจัดการความรู้เพื่อให้ผู้อื่นสามารถนำความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ได้ ในองค์ความรู้ที่มีลักษณะคล้ายกัน
2. ถ้าเป็นความรู้ที่ใช้การไม่ได้แล้ว กระบวนการจัดการความรู้จะลบข้อมูลเหล่านั้นทิ้ง
3. ความรู้เดิมสามารถถ่ายโอนและสร้างเป็นความรู้ใหม่ได้
4. มีการขยายองค์ความรู้จากของเดิมด้วยการพัฒนากระบวนการ หรือองค์ความรู้ นั้น ๆ เพื่อความเจริญเติบโตขององค์กร

นอกจากนี้แล้วหากนำกระบวนการจัดการความรู้มากำหนดเป็นขั้นตอนสามารถแบ่งได้เป็น 7 ขั้นตอน ได้แก่

1. การบ่งชี้ความรู้ เป็นการบ่งชี้ความรู้ที่องค์กรจำเป็นต้องมี และวิเคราะห์รูปแบบและแหล่งความรู้ที่มี
2. การแสวงหาและสร้างความรู้ เป็นการสร้างและแสวงหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายทั้งภายใน และภายนอกหน่วยงาน เพื่อจัดทำเนื้อหาให้ตรงกับความต้องการ
3. การจัดความรู้ให้เป็นระบบ เป็นการแบ่งชนิดและประเภทของความรู้ จัดทำระบบให้ง่าย และสะดวกต่อการค้นหาและใช้งาน
4. การประมวลและกลั่นกรองความรู้ เป็นการจัดทำรูปแบบและภาษาให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วทั้งองค์กร และเรียบเรียงปรับปรุงเนื้อหาให้ทันสมัยและตรงกับความต้องการ
5. การเข้าถึงความรู้ เป็นความสามารถในการเข้าถึงความรู้ได้อย่างสะดวก รวดเร็ว ในเวลาที่ต้องการ
6. การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ เช่น การจัดทำเอกสาร การจัดทำฐานความรู้ ชุมชนนักปฏิบัติ การใช้ระบบพี่เลี้ยง (Mentoring System) การสอนเป็นทีม การหมุนเวียนงาน เป็นต้น
7. การเรียนรู้ เป็นการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติงาน แก้ปัญหาและปรับปรุงองค์กร

หรือหากเปรียบกระบวนการจัดการความรู้เป็นปลาตู้ดังแนวคิดของวิจารณ์ พานิช (2549: 129 – 130) แล้ว สามารถแบ่งได้เป็น 3 ส่วน คือ

1. Knowledge Vision คือ การกำหนดวิสัยทัศน์ในการจัดการความรู้ว่าจะไปในทิศทางใด และจะจัดการความรู้ไปเพื่ออะไร

2. Knowledge Sharing คือ การแลกเปลี่ยนความรู้ และการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

3. Knowledge Assets คือ การสร้างคลังความรู้ เชื่อมโยงเครือข่าย ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ

การจัดการความรู้จึงเป็นกระบวนการที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาองค์กร หรือองค์ความรู้ที่มีอยู่ โดยเริ่มตั้งแต่การระดมความคิดของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ยกตัวอย่างกรณีของภูมิปัญญาท้องถิ่น จำเป็นต้องมีการระดมความคิดเพื่อแสวงหาภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างกระบวนการระดมความคิดด้วยเวทีสาธารณะ นำมากำหนดเป็นเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ของการพัฒนาชุมชน แล้วใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเข้าช่วยในการจัดการข้อมูล ด้วยความร่วมมือของทีมผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ เด็กเยาวชน บุคคลทุกฝ่าย แบ่งหน้าที่กันจัดการ สร้างสรรค์ผลผลิตของภูมิปัญญาออกมา มีการบันทึก เผยแพร่ ให้คนทั่วไปสามารถเข้าถึง และเกิดการแลกเปลี่ยน พัฒนาความรู้เหล่านั้นได้ ดั่งนิยามของการจัดการความรู้

4.2 ความหมายของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ หมายถึง กระบวนการในการถ่ายทอดองค์ความรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้ เป็นสิ่งที่สั่งสมกันมาด้วยวิธีการ สื่อต่าง ๆ รวมถึงเครื่องมือทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อให้เกิดการแพร่ขยาย ถ่ายโอน แลกเปลี่ยนความรู้ ทั้งที่เป็นความรู้โดยนัยให้เป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง และความรู้ที่ชัดแจ้งที่มีอยู่ เพื่อใช้ประโยชน์จากฐานความรู้ที่นั่น ๆ มาพัฒนา สร้างสรรค์ความรู้ใหม่ๆ ได้ต่อไป

ดังนั้นนักวิชาการได้ให้ความหมายของการจัดการความรู้ในแง่การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ให้เป็นระบบที่ง่ายต่อการเข้าถึงตามที่ Thomas Bertels (Bertels, 2006: Online) กล่าวว่า การจัดการความรู้เป็นการบริหารจัดการองค์กรเพื่อให้เกิดการสร้างองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง เช่น การสร้างโครงสร้างองค์กรที่ให้การสนับสนุนการเรียนรู้ การอำนวยความสะดวกแก่สมาชิกในองค์กร รวมถึงการใช้เครื่องมือทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ (IT) โดยเน้นการทำงานเป็นทีม และการแพร่ขยายความรู้ และก.พ.ร. (ประศักดิ์ หอมสนิท และอรจรรย์ ณะตะกั่วทุ่ง, 2549) กล่าวว่า การจัดการความรู้เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในส่วนราชการซึ่งกระจัดกระจายในตัวบุคคลหรือเอกสาร มาพัฒนาให้เป็นระบบเพื่อให้ทุกคนในองค์กรสามารถเข้าถึงความรู้และพัฒนาตนเองให้เป็นผู้รู้ รวมทั้งปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะส่งผลให้องค์กรมีความสามารถในการแข่งขัน

และการมองการจัดการความรู้ในแง่ของการใช้ประโยชน์จากการจัดการความรู้ นั้น ๆ ดังที่ Brian (Bo) Newman (Newman, 2006: Online) ได้ให้ความหมายของการจัดการความรู้ในการประชุม KM Forum Archives ว่าการจัดการความรู้เป็นกระบวนการเกี่ยวกับการสร้างสรรค์ การแพร่ขยาย และการใช้ประโยชน์ของความรู้ โดยมีการศึกษาการจัดการความรู้กันมาเป็นเวลานานแล้ว เช่น ในหมู่ของนักปรัชญา นักบวช ครู นักการเมือง นักเขียนนักเสรีนิยม เป็นต้น และ Morgan Henrie and Oliver Hedgepeth (2003) ให้ความหมายว่า การจัดการความรู้เป็นกระบวนการความร่วมมือ เพื่อนำไปสู่การยกระดับความสามารถในการปฏิบัติงาน การใช้ประโยชน์จากขอบข่ายความรู้ และการเข้าถึงความรู้ที่เกิดจากการพัฒนาเครือข่าย

จากการนิยามความหมายของการจัดการความรู้ข้างต้นจะพบว่านักวิชาการส่วนใหญ่มองการจัดการความรู้ในแง่ของการใช้ประโยชน์เพื่อจัดการความรู้ที่มีอยู่ด้วยการดึงความรู้ที่แฝงอยู่ให้มีระบบบริหารจัดการเพื่อให้สามารถเข้าถึง (Access) และนำไปใช้ประโยชน์ได้โดยอาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการ การจัดการความรู้จึงเป็นการบริหารจัดการด้วยการใช้ความรู้ และเครื่องมือทางเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้เพื่อดึงความรู้โดยนัยให้เป็นความรู้ที่ชัดเจนนำมาบริหารจัดการให้เป็นระบบเพื่อให้ผู้อื่นสามารถเข้าถึงได้ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียนรู้ ฝึกฝน และพัฒนาองค์ความรู้ นั้น ๆ การวิจัยการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาการจัดการความรู้ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ให้ประชาชนในชุมชนได้ตระหนักในองค์ความรู้ คุณค่ามรดกของวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน แล้วร่วมกันสร้างความรู้ขึ้นมาเพื่อจัดเก็บเป็นฐานความรู้ของตน ด้วยวิธีการที่สอดคล้องกับความพร้อมทางทักษะ ความรู้ในการจัดเก็บและใช้ความรู้จากเครื่องมืออื่น ๆ เช่น การทำเวบไซต์ชุมชน การจัดทำฐานข้อมูลชุมชน การจัดหลักสูตรเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากผู้รู้ในชุมชนแก่เด็กและเยาวชนในหมู่บ้าน และเกิดการถ่ายโอนและใช้ความรู้ไปสู่คนอื่น ๆ ที่สนใจ เพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นได้รับการเผยแพร่และนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่คนอื่น ๆ ต่อไป

นอกจากนิยามข้างต้นของการจัดการความรู้แล้ว การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับตัว “ความรู้” ในแง่ของประเภท ชนิด และระดับของความรู้ก็เป็นสิ่งสำคัญในการนำการจัดการความรู้ไปใช้ให้เกิดประสิทธิผลตามบริบทต่าง ๆ ในสังคม

4.3 ประเภท ชนิด และระดับของความรู้

ความรู้สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ ความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) และความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge)

1. ความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) เป็นความรู้เฉพาะบุคคล เกิดจากประสบการณ์และสภาพแวดล้อมที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน เป็นสิ่งที่ยากต่อการบันทึกความรู้ การถ่ายทอดหรือแสดงออกมาให้เห็นได้ชัด เพราะเป็นความรู้ที่สะสมเก็บไว้ในสมองของแต่ละบุคคล ดังนั้นความรู้โดยนัยจึงพัฒนามาจากประสบการณ์ กระบวนการเรียนรู้ที่ได้ลงมือฝึกหัดโดยตรง

2. ความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) เป็นองค์ประกอบหลักของความรู้ ซึ่งสามารถประมวลและถ่ายทอดออกมาอย่างเป็นระบบและเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น เอกสาร ฐานข้อมูล เว็บไซต์ ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-mail) แผนผัง เป็นต้น (Tiwana, 2000)

นอกจากนี้ความรู้ทั้ง 2 ประเภทแล้วยังสามารถแบ่งชนิดของความรู้ (Types of Knowledge) ออกได้เป็น 3 ชนิด คือ

1. ความรู้ที่นำมาใช้ (Externalized Knowledge) ความรู้เป็นสิ่งที่ซับซ้อน และอยู่ในตัวบุคคล แต่สามารถนำความรู้มาใช้ได้ในรูปแบบของผลิตภัณฑ์และกระบวนการขององค์กร อย่างเช่นความรู้โดยนัยเป็นความรู้ที่ประกอบด้วยความเชื่อ ความคิด ค่านิยม ระบบการคิดที่ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคลแต่ละคน เป็นสิ่งที่แสดงออกมาให้เห็นได้ยาก ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของแต่ละคนในการดึงความรู้นั้นออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมเพื่อทำให้เป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง

2. ความรู้จากหลายแหล่ง (Multilocational Knowledge) ความรู้จะมีอยู่ทั้งในและนอกองค์กร การจัดการความรู้เป็นการบูรณาการความรู้จากแหล่งต่าง ๆ ในรูปแบบต่าง ๆ แล้วเก็บรักษาความรู้นั้นไว้ รวมถึงความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ ภาวะเบียบภายในองค์กร และนอกองค์กร มีผลต่อการเคลื่อนย้ายและเปลี่ยนแปลงความรู้โดยนัยเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง

3. ความรู้ที่เคลื่อนย้ายได้ (Migratory Knowledge) การเคลื่อนย้ายความรู้ คือการที่ความรู้เป็นอิสระ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเจ้าของความรู้ หรือผู้คิดความรู้ นั้น ๆ เพราะความรู้จะมีการขยายวงกว้างและเพิ่มขึ้นได้จากการศึกษาในแหล่งต่าง ๆ เช่น ในเอกสาร ฐานข้อมูล รูปภาพ ข้อมูลในแผ่นบันทึกข้อมูล (Diskette) ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-mail) เทปวิดีโอ หรือเว็บไซต์ และด้วยความทันสมัยของอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ทำให้ความรู้แพร่ขยายและเปลี่ยนแปลงได้เร็วขึ้น การเคลื่อนย้ายของความรู้จึงใช้กระบวนการถ่ายโอนความรู้ (Transfer Knowledge) จากบุคคลหนึ่ง หรือองค์กรหนึ่งไปยังบุคคลอื่น ๆ

การเรียนรู้จึงสามารถปรับเปลี่ยนได้ดังที่ Argyris and Schon (Argyris and Schon, 2006: Online) ให้แนวคิดเกี่ยวกับวงจรการเรียนรู้ว่าโดยทั่วไปการเรียนรู้สามารถปรับเปลี่ยนได้ ซึ่งอาจจะเกิดจากการเปลี่ยนแปลงขององค์กร หรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เพิ่มขึ้น ซึ่งเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นการเรียนรู้ก็จะเกิดขึ้นตามมาเป็นอัตโนมัติ

การเรียนรู้ในองค์กรจึงมีวงจรการเรียนรู้อยู่ 2 ชนิด คือ วงจรการเรียนรู้แบบทิศทางเดียว (Single – Loop Learning) เป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสิ่งที่ได้ทำไปแล้ว โดยมุ่งเน้นวิธีการหรือเครื่องมือ และวงจรการเรียนรู้แบบสองทิศทาง (Double – Loop Learning) เป็นการเรียนรู้ที่เน้นการทดสอบสมมติฐานที่อยู่ภายใต้สิ่งที่กำลังกระทำอยู่ โดยสรุปความรู้ทั้งสองประเภทจึงเป็นสิ่งที่เกิดคู่กันโดยต้องอาศัยวิธีการ และกระบวนการจัดการความรู้ที่สอดคล้องเพื่อให้เกิดการถ่ายโอนความรู้โดยบูรณาการจากสื่อและแหล่งต่าง ๆ

ในการจัดการความรู้จำเป็นต้องรู้ความสำคัญของความรู้ระดับต่าง ๆ เพื่อให้สามารถจัดการและใช้ประโยชน์จากความรู้ได้ ดังที่ Jame Brian Quinn และคนอื่น ๆ (อ้างถึงใน Tiwana, 2000) ได้แบ่งระดับของความรู้เป็น 4 ระดับ ได้แก่

1. รู้ว่าคืออะไร (Know – what) เป็นความรู้เบื้องต้นที่จำเป็นต้องมี เป็นความรู้ในเชิงการรับรู้ของบุคคลว่าสิ่งนั้น ๆ คืออะไร
2. รู้วิธีการ (Know – how) เป็นความสามารถที่บุคคลนำความรู้ตามทฤษฎีไปประยุกต์ใช้ในทางปฏิบัติได้จริงในสถานการณ์นั้น ๆ เป็นความรู้ที่สามารถพัฒนาได้จากการลงมือปฏิบัติ ทำซ้ำนำไปสู่ความสามารถในการแก้ปัญหาได้จริง
3. รู้เหตุผล (Know – why) เป็นความรู้ในระดับที่เข้าใจเหตุผลอย่างลึกซึ้ง และสลับซับซ้อน รู้ถึงสาเหตุ ผลกระทบที่จะเกิดขึ้น เป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับความรับผิดชอบของแต่ละบุคคล
4. รู้และใส่ใจในเหตุผล (Care – why) เป็นความรู้ที่เกิดจากการจงใจตนเองในทางสร้างสรรค์ของบุคคลในองค์กร เป็นความรู้ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมองค์กร และความทันสมัยของเทคโนโลยี

สอดคล้องกับการแบ่งระดับของความรู้ของวิจารณ์ พานิช (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545: 346) ที่ได้แบ่งระดับและยกตัวอย่างความรู้ทั้ง 4 ระดับไว้ว่า ความรู้ระดับที่ 1 คือ Know – what เปรียบเหมือนความรู้ของคนที่สำเร็จการศึกษาใหม่ ๆ แต่ยังไม่เคยลงมือปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติเป็นแล้วจึงเป็นความรู้ในขั้นที่ 2 คือ Know – how และเมื่อสามารถอธิบายผลได้ว่าทำไมปฏิบัติเช่นนั้นแล้วจึงประสบความสำเร็จหรือไม่สำเร็จก็สามารถอธิบายได้ ถือเป็น Know – why ในระดับที่ 4 คือ Care – why คือในที่สุดแล้วสิ่งเหล่านั้นซึมเข้าไปในตัว และสามารถแสดงออกมาได้ในสถานะที่เหมาะสม รวมถึงเรื่องคุณค่า คุณธรรม จริยธรรมด้วย

4.4 ปัจจัยสู่ความสำเร็จในการจัดการความรู้

เพื่อให้การจัดการความรู้ประสบความสำเร็จจึงควรศึกษาปัจจัยที่อาจส่งผลกระทบต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลว เพื่อเป็นข้อพึงระวังและแนวทางในการส่งเสริมการจัดกระบวนการจัดการความรู้ที่สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ (2549) ได้กล่าวว่าปัจจัยความสำเร็จที่จะทำให้การจัดการความรู้ในองค์กรประสบความสำเร็จ ประกอบด้วย

1. ผู้นำ และการสร้างกลยุทธ์ โดยผู้บริหารระดับสูงต้องมีความเชื่อในคุณค่าของคนและความรู้ที่มีในองค์กร เข้าใจในลักษณะของปัญหาและพันธกิจขององค์กร ส่งเสริมและสนับสนุนความเป็นมืออาชีพในด้านต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น ค้นหาและเชิดชูกระบวนการทำงานที่เป็นเลิศจากหน่วยงานภายใน เป็นต้นแบบแห่งการเป็นผู้ริเริ่มในการแบ่งปันและเรียนรู้ กำหนดทิศทางในการพัฒนาระบบการจัดการความรู้ภายใน วางกลยุทธ์ในการจัดทำระบบการจัดการองค์ความรู้ที่จะประสบผลสัมฤทธิ์

2. วัฒนธรรมและพฤติกรรมของคนในองค์กร โดยคนในองค์กรต้องมีความเจตคติที่ดีในการแบ่งปันความรู้ มีความไว้วางใจ และให้เกียรติกัน เคารพในสิทธิและความคิดของผู้ร่วมงานในทุกระดับ

3. เทคโนโลยีสารสนเทศ ต้องมีความพร้อมทางอุปกรณ์และเทคโนโลยีที่สามารถสนับสนุนการทำงานและการเรียนรู้ของคนในองค์กรได้ การสร้างฐานข้อมูลและการจัดการระบบฐานข้อมูลโดยใช้คอมพิวเตอร์เพื่อเป็นสื่อกลางในการรวบรวมและส่งต่อองค์ความรู้

4. การวัดผลและการนำไปใช้ โดยจัดทำระบบการติดตามและวัดผลของการจัดการความรู้ และประโยชน์จากการนำไปใช้

5. โครงสร้างพื้นฐาน มีการวางระบบการบริหารจัดการ การรวบรวมข้อมูล และการรายงานผลการดำเนินการต่าง ๆ ที่จะเอื้อให้แผนงานของการจัดการความรู้ประสบผลสำเร็จ

ส่วนกานต์สุตา มาฆะศิริานนท์ (2546: 58 – 59) ได้สรุปปัจจัยสู่ความสำเร็จในการจัดการความรู้ไว้ดังนี้

1. ผู้นำต้องตระหนักและเข้าใจคุณค่าของความรู้หรือทรัพยากรทางปัญญาและสนับสนุนให้เกิดนโยบายหรือกลยุทธ์ต่าง ๆ ในการบริหารความรู้ โดยผู้นำต้องทุ่มเทความพยายาม และอุทิศตนเองเพื่อเป็นแบบอย่าง (Change Agent) อย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพราะการบริหารความรู้ไม่อาจเห็นผลที่ชัดเจนได้ในระยะเวลาอันสั้น

2. บุคลากรต้องตระหนักถึงคุณค่าและความจำเป็นของการบริหารความรู้ โดยให้ความร่วมมือกับองค์กรในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เนื่องจากการบริหารความรู้ที่บรรลุผลต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายในองค์กรเป็นสำคัญ
3. ผู้รับผิดชอบโดยตรงในการบริหารความรู้ ซึ่งองค์กรควรจัดตั้งขึ้นเป็นทีมงานที่มาจาก การผสมผสานของพนักงานที่มีความรู้ และความเชี่ยวชาญต่างกัน ไป เพื่อก่อให้เกิดความ หลากหลาย โดยทีมงานนี้ต้องรับผิดชอบองค์ประกอบต่าง ๆ ในการบริหารความรู้ด้วยการดูแลและ พัฒนาให้ทุกองค์ประกอบเชื่อมโยงและสัมพันธ์กันอยู่เสมอ
4. องค์กรต้องจัดกิจกรรมที่กระตุ้นและให้โอกาสบุคลากรในการคิดและแลกเปลี่ยน ความรู้ซึ่งกันและกัน รวมทั้งปลูกฝังความรู้ลึกเอื้อเพื่อแผ่สิ่งที่ตนรู้ให้กับผู้อื่น และยอมรับความรู้ ของผู้อื่นด้วยแม้ว่ามีอาวุโสน้อยกว่า
5. การแปลงความรู้ไปสู่การปฏิบัติ โดยองค์กรต้องส่งเสริมให้บุคลากรนำความรู้ที่มีอยู่ไป ใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้และความสัมพันธ์ของความคิดกับการกระทำ
6. รางวัลและแรงจูงใจเป็นสิ่งสนับสนุนให้บุคคลสนใจ ร่วมมือ และรับผิดชอบใน การบริหารความรู้ขององค์กร
7. การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้จากวิธีการต่าง ๆ ที่หลากหลาย และไม่มองข้าม ประสบการณ์ที่เกิดจากความล้มเหลว เพราะมีผลต่อการสร้างสรรค์ความรู้และนวัตกรรม
8. วิสัยทัศน์ พันธกิจ นโยบาย และเป้าหมายในขั้นตอนต่าง ๆ ในการจัดการความรู้ที่ชัดเจน เพื่อให้พนักงานปฏิบัติได้ตามเป้าหมาย และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน
9. ขั้นตอนดำเนินการในกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นมาตรฐานและมีประสิทธิภาพ
10. ทรัพยากร ทั้งในด้านบุคลากร เทคโนโลยีสารสนเทศ และงบประมาณในการ ดำเนินการอย่างเพียงพอและทั่วถึง
11. การสื่อสารกับบุคลากรในทุกฝ่ายงานเพื่อให้รับทราบ และเข้าใจโดยทั่วกัน
12. ทีมผู้ชำนาญการที่มีความสามารถเพียงพอ
13. พฤติกรรมในการเรียนรู้ของบุคลากรในองค์กรที่เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และตลอดชีวิต
14. บทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบที่ชัดเจนสำหรับกิจกรรมสร้างพฤติกรรม การเรียนรู้ในองค์กร
15. การค้นคว้า และการพัฒนาเพื่อให้พนักงานสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ ๆ ให้กับองค์กร

16. การสร้าง และแบ่งประสบการณ์ต่าง ๆ ในการเรียนรู้

17. เทคโนโลยีที่ง่ายต่อการแสวงหา และสืบค้นความรู้

18. กระบวนการในการกลั่นกรอง ตรวจสอบ คัดแยกความรู้โดยทีมผู้ชำนาญการให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด

19. สภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมให้มีการใช้ประโยชน์จากความรู้ เช่น การประชาสัมพันธ์ ข้อมูล หรือองค์ความรู้ไม่ว่าจะเป็นการส่งทางไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ การจัดกระดานข่าว ประชาสัมพันธ์ หรือจัดให้มีหน่วยงานสำหรับรับข้อซักถามและตอบกลับโดยผู้ชำนาญเฉพาะทาง

การมองการบริหารจัดการความรู้ในแง่ของการเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นองค์กรระดับใด ซึ่งหมายรวมถึงชุมชนด้วย จึงเป็นการคำนึงถึงปัจจัยหลัก ๆ 3 ส่วน ประกอบด้วย คน เครื่องมือ และนโยบาย โดยหลัก ๆ คือ การสร้างวิสัยทัศน์ของผู้นำการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้การจัดการความรู้ลงไปสู่การปฏิบัติในการเปลี่ยนความเชื่อ วิธีการดำเนินงาน และวัฒนธรรมของคนในองค์กรด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ และกำหนดเป็นนโยบายที่มีแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจนในการวิจัยเกี่ยวกับการจัดการความรู้ครั้งนี้จึงจำเป็นต้องสร้างการยอมรับให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้เกิดการยอมรับและตระหนักในความสำคัญของการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นตั้งแต่เริ่มกระบวนการจนสิ้นสุด เพื่อให้เกิดการยอมรับและรู้สึกเป็นเจ้าของภูมิปัญญาเหล่านั้น เพื่อให้สามารถจัดการความรู้ ทั้งในแง่ของการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์จากความรู้ และการสร้างฐานความรู้เพื่อให้เกิดการนำไปใช้และพัฒนาเป็นองค์ความรู้ใหม่ขึ้นมาด้วย

ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้วิจัยได้ศึกษา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเป็น 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ และ 3) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังต่อไปนี้

5.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ได้มีนักวิจัยศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเด็นต่าง ๆ และภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ปฐม นิคมานนท์ (2535) ได้ศึกษาการค้นหาคำรู้และระบบถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบทไทย ใน 10 กลุ่มอาชีพ คือ ช่างศิลป์-ลายไทย ช่างไม้-ช่างเครื่องดนตรี หัตถกรรมหนัก-ค่อนข้างหนัก หัตถกรรมเบา หัตถกรรมประเภทผ้า ดนตรี-การแสดง หมอรักษาโรค วรรณคดี-พิธีกรรม อาหาร-โภชนาการ และอื่น ๆ

ผลการวิจัยพบว่า 1) รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ จำแนกได้เป็น 5 รูปแบบ คือ การสืบทอดกันมาช้านานในลักษณะอาชีพ การสืบทอดอาชีพหรือความถนัดเฉพาะอย่างในครอบครัว สายตระกูล การเรียนรู้จากผู้รู้ในลักษณะไปอยู่ฝึกงาน ไปบวชเรียนในวัด การฝึกฝนด้วยตนเอง จากความชอบ เรียนรู้ทำตามและมีผู้ชี้แนะในขั้นตอน และเกิดขึ้นจากความบังเอิญ เช่น การฝัน หรืออำนาจลึกลับเข้าสิง 2) เหตุจูงใจในการเรียนเกิดจากสภาพแวดล้อมในหมู่บ้าน การสนับสนุนจากผู้ใหญ่ นิสัยและความสนใจส่วนตัว เหตุผลด้านเศรษฐกิจ การเห็นคุณค่า ความต้องการใช้เวลาว่าง การส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ ความคาดหวังของแต่ละเพศ ต้องการเรียกร้องความสนใจ และเกิดจากเหตุบังเอิญ 3) ปัจจัยเกื้อหนุนการเรียนรู้ ได้แก่ อิทธิพลจากสภาพแวดล้อม ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ มีใจรักชอบ ความรู้สึกภาคภูมิใจ การเห็นความก้าวหน้า ความเป็นคนหัวดี รู้จักดัดแปลง การฝึกฝน การสนับสนุนจากผู้ใหญ่ ผู้รู้ และการทำงานระบบกลุ่ม 4) คุณธรรมที่ได้รับการปลูกฝัง เน้นเรื่องความเป็นคนดี มีสัจจะ ซื่อตรงต่ออาชีพ การอ่อนน้อม และกตัญญูต่อผู้มีคุณ การเก็บรักษาเครื่องมือและถือปฏิบัติตามข้อกำหนดของแต่ละอาชีพอย่างเคร่งครัด 5) การถ่ายทอด มี 5 รูปแบบ คือ การถ่ายทอดในชุมชนหรือครอบครัวแบบไม่เสียค่าเล่าเรียน การเรียนอาชีพหรือความชำนาญเฉพาะอย่าง ต้องมีการยกครู การแลกเปลี่ยนแรงงานกับการเรียนวิชา การฝึกฝนด้วยตนเอง โดยเสียค่าใช้จ่ายซื้อตำราและอุปกรณ์ การเสียค่าเล่าเรียนตามที่ผู้สอนกำหนดในรูปธุรกิจชุมชน และ 6) อุปสรรคของการสืบทอดความรู้ ได้แก่ การขาดคนสนใจรับช่วง ขาดวัตถุดิบ บางอาชีพเป็นอันตรายต่อสุขภาพ และขายผลผลิตได้ราคาถูก

พงศ์ธร โพธิ์พูลศักดิ์ (2546) ได้ศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม จากครูภูมิปัญญาไทย 6 คน ใน 5 ภาค ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การศึกษาเอกสาร และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

ผลการวิจัยพบว่า 1) ในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ครูภูมิปัญญาไทยเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ทางการเกษตรที่เคยประสบปัญหาต่าง ๆ ด้วยความอดสาหัส และเป็นนักคิด นักปฏิบัติ จึงสามารถสร้างรายได้อย่างมั่นคง และถ่ายทอดความรู้แก่ประชาชน โดยเน้นองค์ความรู้การทำการเกษตรกรรมแบบเกษตรกรรมทางเลือก ผู้รับการถ่ายทอดส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่ประสบปัญหาที่

ต้องการลดรายจ่าย และครุภูมิปัญญาไทยได้ให้ความรู้แก่หน่วยงานภาครัฐเพื่อกำหนดแนวนโยบาย และการอบรมประชาชน 2) กระบวนการถ่ายทอดความรู้ มี 6 ขั้นตอน คือ การประมวลปัญหาและความต้องการของผู้รับการถ่ายทอด การปรับเปลี่ยนวิธีคิด การพัฒนาโครงการถ่ายทอดความรู้ด้านเกษตรกรรม การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ การฝึกปฏิบัติและศึกษาดูงาน และการประเมินผลนำไปปฏิบัติ โดยแต่ละท่านมีกลวิธีในการถ่ายทอดความรู้ที่แตกต่างกัน เช่น การฝึกอบรมระยะสั้น การสาธิต การบรรยาย การศึกษาดูงาน การฝึกปฏิบัติ การอภิปรายซักถาม การศึกษาเรียนรู้ตามอรรถาธิบาย และการใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ โดยใช้เครือข่ายครุภูมิปัญญาไทยสำหรับการศึกษาดูงานหรือการฝึกปฏิบัติ โดยนำความเชื่อ ขนบธรรมเนียมในท้องถิ่น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ความเป็นพวกเดียวกัน การไม่เป็นพิธีรีตอง การประเมินด้วยตนเอง การยกย่องให้เกียรติ และการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันมาใช้ในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้วย

สุนทร ดอนอินทร์ทรัพย์ (2546) ได้ศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการแทงหยวก ด้วยการศึกษาดูงาน การสัมภาษณ์เจาะลึก และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า 1) ความสำคัญ และคุณค่าของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการเรียนรู้จากความใกล้ชิด ชุมชน การสร้างความรู้สึกผูกพันต่อกันกำเนิดด้วยการสืบทอดศิลปะของบรรพชน ทำให้เกิดความใกล้ชิดในครอบครัว และมีคุณค่าในด้านการเลือกสรรวัสดุธรรมชาติมาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปะ เพื่อสื่อแทนความระลึกถึง กตัญญูต่อบุพการี และแผ่ด้านความเชื่อ 2) การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากความสนใจ ชื่นชมคุณค่าในศิลปะ การสนับสนุนของคนใกล้ชิด และอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ใกล้ชิดกับศิลปะ และความภาคภูมิใจในมรดกของบรรพชน ในส่วนของกระบวนการถ่ายทอด ผู้เรียนและผู้สอนต้องมีใจรัก และความพร้อม มีวัตถุประสงค์การถ่ายทอดที่เน้นการเรียนรู้จริง ปฏิบัติได้จริง รัก และรู้ค่าในศิลปะ ใช้วิธีการให้ความรู้ควบคู่กับการฝึกปฏิบัติ ประเมินผลจากผลงานร่วมกับการสังเกตพฤติกรรมขณะปฏิบัติงาน ผลที่เกิดจากการถ่ายทอด คือ เกิดช่างที่มีความรู้ ทักษะที่สร้างงานตามแบบแผนของบรรพบุรุษ แต่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และสามารถปรับตัวได้ตามการเปลี่ยนแปลง และเกิดคุณธรรม การทำงาน รวมถึงการทำงานเป็นกลุ่ม

พยุภร ไตรรัตน์สิงหกุล (2537) ได้ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้านหนองป่าตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา : การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ เพื่อศึกษาพื้นฐานการกำเนิด การดำรงอยู่และการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของบ้านหนองป่าตอง โดยใช้การสัมภาษณ์ด้วยวิธีการของประวัติศาสตร์ การบอกเล่า การวิจัยเอกสาร และการวิจัยเชิงสำรวจ

ผลการวิจัยพบว่า หัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานมีต้นกำเนิดจากการนำความรู้ติดตัวจากต้นกำเนิดที่เป็นชาวพวนที่อพยพมาจากนครเวียงจันทน์เพื่อใช้ในการดำรงชีวิตจากทรัพยากรธรรมชาติใกล้ตัว สาเหตุการเกิดและการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเครื่องจักสานมี 3 ประการ คือ ความจำเป็นในการดำเนินชีวิต สิ่งแวดล้อมตามสภาพภูมิศาสตร์ และความเชื่อในขนบประเพณีและศาสนา โดยมีกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ประกอบด้วย 1) แหล่งความรู้ ได้แก่ แหล่งความรู้จากครอบครัว โรงเรียน และหน่วยราชการต่าง ๆ 2) ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด ได้แก่ ครอบครัว เพื่อนบ้าน และบุคคลต่างหมู่บ้าน 3) วิธีการถ่ายทอด ได้แก่ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษด้วยการสังเกต ทดลอง บอกเล่าด้วยปาก ปฏิบัติจริง และฝึกหัด การฝึกฝนด้วยตนเอง การถ่ายทอดจากเพื่อนบ้าน และการถ่ายทอดจากหน่วยราชการ โดยพาไปเรียนนอกสถานที่

สันติสุข กฤดากร (2541) ได้การศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร จากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะจง และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า 1) ภูมิปัญญาที่มีการถ่ายทอด แบ่งออกเป็น ประเภทเพลงพื้นบ้าน ได้แก่ เพลงบอก เพลงนา เพลงเรือ ประเภทศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ได้แก่ งานจักสาน การขูดเรือยาว ประเภทศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ได้แก่ หนังตะลุง โนรา 2) มูลเหตุจูงใจในการเรียนรู้มาจากสภาพแวดล้อม การสนับสนุนจากผู้ใหญ่ในครอบครัว และความสนใจส่วนตัว และมูลเหตุเพิ่มเติมด้านศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ความต้องการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และความเชื่อในสิ่งเร้นลับ 3) กระบวนการถ่ายทอด ได้ใช้วิธีการถ่ายทอดด้วยการดูแบบและฝึกปฏิบัติด้วยตนเองทีละขั้นตอน มีขั้นตอนการถ่ายทอดเริ่มจากการเตรียมการเรียนรู้และสังเกตการปฏิบัติงานของผู้ถ่ายทอด ลงมือปฏิบัติและเรียนรู้จากสถานการณ์จริง ประเมินผลความสามารถ ปฏิภาณไหวพริบในการปฏิบัติ และคุณภาพของงาน เทคนิคการถ่ายทอดได้ใช้สื่อวัสดุ อุปกรณ์ สื่อบุคคล มีบรรยากาศการเรียนรู้ที่ประสานกลมกลืนกับวิถีชีวิตประจำวัน การทำงานและประเพณีของหมู่บ้าน ระยะเวลาในการเรียนรู้ใช้เวลาฝึกประมาณ 1 สัปดาห์ถึงสามเดือน และฝึกให้เกิดความชำนาญตามความสามารถของแต่ละบุคคล 4) ปัญหาและอุปสรรคในการถ่ายทอด ได้แก่ ปัญหาด้านผู้ถ่ายทอด ที่ผู้รู้ในหมู่บ้านไม่มีโอกาสแสดงความรู้ให้คนรุ่นหลังได้ทำเป็นแบบอย่าง มักถ่ายทอดเฉพาะคนใกล้ชิดเท่านั้น และการผัดเพี้ยนจากเอกลักษณ์เดิม ปัญหาด้านผู้รับการถ่ายทอดที่ขาดความสนใจในการฝึกฝนอย่างจริงจัง และการออกไปทำงานนอกพื้นที่ ปัญหาด้านสภาพแวดล้อมจากการนิยมนดนตรีสมัยใหม่ และการแสดงสมัยใหม่เข้ามาแทนที่เพลงพื้นบ้านและการแสดงพื้นบ้าน การขาดแคลนวัสดุดิบ การขาดตลาดรองรับผลผลิต

นิยม ออไอศูรย์ (2538) ได้ศึกษาการสืบทอดงานศิลปปะผ้าทอของกลุ่มชนไทยทรงดำในจังหวัดเพชรบุรี ผลการวิจัยพบว่า 1) การถ่ายทอดศิลปปะผ้าทอมีการถ่ายทอดจากมารดาสอนแก่บุตร

ที่อายุระหว่าง 13 – 18 ปี เรียนรู้ด้วยการฝึกหัดทำจากการสังเกตตัวอย่าง ชักถามผู้รู้ มีการแลกเปลี่ยน การทอวดลายกับเพื่อนบ้าน 2) ประวัติความเป็นมาเกิดจากการทอผ้าและการใช้ผ้าเป็นการสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ โดยสภาพปัจจุบันผู้ทอส่วนใหญ่มีอายุ 50 ปีขึ้นไป และใช้วิธีทอแบบโบราณ ด้านคติความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น เชื่อว่าการทอผ้าเป็นหน้าที่ของสตรีเพื่อเก็บไว้ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ จากความเชื่อเรื่องผี ขวัญ ผีบรรพบุรุษ ด้านวัสดุ อุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า ได้แก่ ฝ้ายไหม ไยสังเคราะห์ สีย้อมผ้าจากต้นครามและประดู่ ด้านเทคนิคกรรมวิธี ใช้การทำลวดลายด้วยการทอ การปะผ้าและปักผ้า ในด้านคุณค่าทางศิลปะและประโยชน์ใช้สอยมีการออกแบบและใช้สีผ้าทอบนพื้นฐานของหลักองค์ประกอบศิลป์ ผ้าทอได้นำมาใช้ในชีวิตประจำวันและพิธีกรรมต่าง ๆ

วรวิทย์ องค์กรุทรักษา (2536) ได้ศึกษากระบวนการถ่ายทอดศิลปะการปักผ้าของชาวเขาเผ่าเย้า บ้านห้วยแม่ซ้าย จังหวัดเชียงราย ผลการวิจัยพบว่า 1) วัสดุ อุปกรณ์ที่ใช้ปักเป็นเข็มเย็บผ้าขนาดใหญ่ และด้ายไหมพรม ผ้าที่ใช้ปักเป็นผ้าทอมือย้อมสีดำ 2) ขั้นตอนวิธีปัก เริ่มจากการหัดจับเข็ม สนเข็ม จับผ้า นับเส้นฝ้าย 3) รูปแบบลวดลายปัก เริ่มจากลายโค้งเกี่ยว ลายที่นิยมปักคือสายโค้งดับยัด 4) ค่านิยม ความเชื่อในการปัก เชื่อว่าผู้หญิงเข้าต้องปักผ้าเพื่อให้มีเครื่องนุ่งห่มใช้ในชีวิตประจำวัน และใส่ไปร่วมพิธีเข้า หากทำไม่ได้จะโดนดูถูก และเป็นเครื่องแสดงความขยันของสตรี จึงเชื่อว่าการปักผ้าเป็นสิ่งจำเป็นของผู้หญิงเข้าที่ต้องทำสืบไป 5) กระบวนการถ่ายทอดการปักผ้าทำโดยมารดาสอนให้แก่บุตรสาวเมื่ออายุ 6 – 12 ปี ด้วยการสังเกต ได้ถามผู้รู้ แล้วฝึกด้วยตนเอง มีการแลกเปลี่ยนลวดลายกับผู้อื่นเพื่อให้เกิดลวดลายใหม่ ๆ จึงเป็นกระบวนการสืบทอดศิลปะด้วยวิธีการสอนแบบปากเปล่าและการสาธิต ผู้เรียนใช้การสังเกตและฝึกประสบการณ์ด้วยตนเองจนชำนาญ ไม่มีการจดบันทึกเป็นหลักฐาน การถ่ายทอดขึ้นอยู่กับความแม่นยำของผู้สอนและผู้เรียนในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง

สัมฤทธิ์ ทองเดือน (2537) ได้ทำการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของการถ่ายทองานปุนปั่น โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดเพชรบุรี โดยศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยปัจจุบันด้วยการวิจัยเอกสารและการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์บอกเล่า ผลการวิจัยพบว่าลักษณะการถ่ายทองานปุนปั่นมีขั้นตอนแตกต่างกันเล็กน้อยตามกลุ่มช่าง คือ ช่างชั้นครูที่เรียกว่าสกุลช่างเพชรบุรี 4 กลุ่ม คือ สกุลช่างสาย ศิลปะกอบ ช่างเหิน เกศรา ช่างทองร่วง เอ็มโอยล์ ช่างเฉลิม ฟิ่งแดง มีขั้นตอนการถ่ายทอ 5 ขั้นตอน คือ การเป็นปุน การเป็นลาย การโกถน การปั่น การแต่งลาย ส่วนขั้นตอนของสกุลช่างทองร่วง เอ็มโอยล์ ในขั้นที่ 5 เป็นการฝึกลาย และเพิ่มอีกสองขั้นตอน คือ การปั่นลายเอง การออกแบบงานปุนปั่นเอง โดยปัจจัยที่ทำให้การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีมายาวนานและต่อเนื่อง มี 4 ประการ คือ ความเป็นเมืองพระพุทธศาสนา การรับเอาวัฒนธรรมของ

เมืองหลวงเข้ามาไว้มาก ความใกล้ชิดกับช่างหลวงอันเกิดจากช่างเพชรบุรีได้มีโอกาสเป็นลูกมือใน
 คราวสร้างพระราชวัง 3 แห่งในจังหวัด และลักษณะนิสัยชอบประกวดประชันของชาวเพชรบุรี

งานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านระบบการศึกษาทั้งในการจัดการศึกษา
 ของสถานศึกษา การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา และกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การศึกษาของสุดา
 เนตรสว่าง (2549) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการถ่ายทอดภูมิปัญญา
 ท้องถิ่นจากกรณีศึกษาการศึกษาศรีดาลัย โรงเรียนเวียงตาลพิทยาคม จังหวัดลำปาง

ผลการวิจัยพบว่า การให้ความหมายของการสร้างไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความเชื่อ
 ความศรัทธา การรวมกลุ่มของคนในชุมชน ความรู้สึกเป็นเจ้าของวัฒนธรรม และความร่วมมือใน
 การถ่ายทอดองค์ความรู้ของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการถ่ายทอด
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีการศึกษาศรีดาลัย ประกอบด้วย การสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกัน การร่วม
 คิด ร่วมวางแผน ร่วมระดมทุน การร่วมติดตามและประเมินผล ร่วมชื่นชมรับประโยชน์ และ
 การกระชับความสัมพันธ์กับชุมชนและโรงเรียน ซึ่งส่วนใหญ่สอดคล้องกับกระบวนการมีส่วนร่วม

ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์ (2537) ได้ศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในงานการศึกษานอกระบบ
 โรงเรียน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงานในศูนย์การศึกษานอกระบบ โรงเรียนจังหวัด
 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการวิจัยพบว่า 1) สามารถรวบรวมชื่อ และลักษณะภูมิปัญญาชาวบ้านภาค
 ตะวันออก แบ่งออกเป็น 8 ประเภท คือ ด้านคติ ความเชื่อ ด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี
 ด้านเกษตรพื้นฐาน ด้านสวัสดิการชุมชน ด้านการรักษาพื้นบ้าน ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน ด้านศิลป
 พื้นบ้าน ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน 2) การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรและ
 การจัดการกิจกรรม มีการนำมาใช้ในด้านความรู้พื้นฐาน ทักษะอาชีพ การบริการข่าวสารข้อมูลในระดับ
 ปานกลาง โดยประเภทที่ใช้มากที่สุด คือ ด้านวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น และปัญหาที่พบใน
 การปฏิบัติงาน คือ ผู้ปฏิบัติงานขาดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องการพัฒนาหลักสูตรและการจัด
 กิจกรรม 3) การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการเป็นวิทยากร มีการนำมาใช้ในด้านทักษะอาชีพ
 ประเภทที่ใช้มากที่สุด คือ ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน และปัญหาที่พบในการปฏิบัติ คือ ประชาชน
 ชาวบ้านไม่มีทักษะในการถ่ายทอดความรู้ และ 4) การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้เป็นสื่อเพื่อ
 การศึกษา มีนำมาใช้ด้านความรู้พื้นฐาน ทักษะอาชีพ การบริการข่าวสารข้อมูลในระดับปานกลาง
 ประเภทที่นำมาใช้มากที่สุด คือ ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน ปัญหาที่พบคือภูมิปัญญาชาวบ้านบาง
 ประเภทไม่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ในการเป็นสื่อเพื่อการศึกษา

สมหมาย สว่างวัฒนารักษ์ (2546) ได้ศึกษาสภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษา ขั้นพื้นฐาน จังหวัดนนทบุรี

ผลการวิจัยพบว่า โรงเรียนส่วนใหญ่มีการศึกษา สำรวจ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญา ท้องถิ่น และนำมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา ผู้บริหารโรงเรียนส่วนใหญ่ นำภูมิปัญญา ท้องถิ่นด้านคติ ความคิด ความเชื่อ มาใช้ในการกำหนดวิสัยทัศน์ของโรงเรียน หัวหน้ากิจกรรม พัฒนาผู้เรียนส่วนใหญ่ นำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่นมาใช้ในการจัด กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน ครูผู้สอนส่วนใหญ่ นำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปะ วัฒนธรรมและ ขนบธรรมเนียมประเพณีมาใช้ในการกำหนดสาระการเรียนรู้รายปี/รายภาค การจัดทำคำอธิบาย รายวิชา การจัดทำหน่วยการเรียนรู้ การจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้และ การประเมินผลการเรียนรู้ ปัญหาการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา พบว่า บุคลากรในโรงเรียนไม่มีเวลาที่จะดำเนินการ ขาดการประสานงานระหว่างโรงเรียนกับ ท้องถิ่น ผู้รู้ในท้องถิ่นไม่มีเวลาร่วมประชุม สอนหรือถ่ายทอดความรู้ และบุคลากรในโรงเรียน ขาดความรู้ความเข้าใจในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้

จากรายงานการวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้นจะพบว่า ได้มีการศึกษาเพื่อ ค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นภูมิปัญญาแต่ละประเภทในพื้นที่ต่าง ๆ ในประเทศไทยด้วยการศึกษา รวบรวมภูมิปัญญาสาขาต่าง ๆ ไว้ในประเด็นที่เกี่ยวกับความเป็นมา วิธีการสืบค้น รวบรวม และ ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ ปัจจัยที่ส่งผลให้ภูมิปัญญาได้รับการสืบทอดจากคนในท้องถิ่น สภาพปัญหาในการถ่ายทอดภูมิปัญญา โดยเน้นที่กระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาไทยจากคน รุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งเพื่อให้เกิดการสืบทอดและการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นไว้ โดยได้มี การศึกษาทั้งในมุมประวัติศาสตร์ ความเป็นมา รวมถึงการพยายามที่จะนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ ระบบการศึกษามาใช้เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญาเหล่านั้นไว้อย่างเป็นทางการ ไม่ ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ นอกบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมีเครื่องมือและวิธีการที่ใช้ ในการจัดการความรู้เพื่อการสืบทอดภูมิปัญญาต่าง ๆ เหล่านี้ เช่น ในส่วนของกระบวนการ ถ่ายทอดจะเป็นการถ่ายทอดความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) จากผู้รู้รุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ผ่านทางกระบวนการเรียนรู้ภายในครอบครัว หรือในแวดวงอาชีพเดียวกัน หรือการฝากฝังตัวเป็น ศิษย์ และอีกปัญหาหนึ่งที่พบคือนักปราชญ์ ผู้รู้ในท้องถิ่นยังขาดทักษะ และโอกาสในการถ่ายทอด และปัญหาสำคัญคือการขาดวิธีการที่เป็นรูปธรรมที่จะใช้ในการนำความรู้โดยนัยในตัวผู้รู้ให้เป็น ความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ที่ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาและฝึกฝนตนเองได้ตามศักยภาพ ของแต่ละคน การใช้การจัดการความรู้เป็นเครื่องมือในการดึง และเก็บรวบรวมความรู้ที่เป็น

นามธรรมผ่านสื่อและช่องทางต่าง ๆ เพื่อให้เป็นรูปธรรมและสามารถนำมาใช้ได้จริงด้วยกระบวนการจัดการความรู้เพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นได้ปรากฏให้คนในท้องถิ่นได้ตระหนักถึงมรดกทางปัญญาเหล่านั้น จนเกิดความภาคภูมิใจและอยากสืบทอด ดำรงรักษา พัฒนาภูมิปัญญาเหล่านั้นให้มีเอกลักษณ์ของตนเอง และสร้างเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อพัฒนาและต่อยอดความรู้เดิมจึงเป็นสิ่งสำคัญ

5.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้

ได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการนำการจัดการความรู้ไปใช้ในองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน รวมถึงสถาบันการศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ โดยแบ่งได้เป็น

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบของการจัดการความรู้ หรือปัจจัยความสำเร็จในการจัดการความรู้ ได้แก่ งานวิจัยของ พรชิตา วิเชียรปัญญา (2546) ได้ศึกษาการจัดการความรู้ในคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยความสำเร็จในการจัดการความรู้ประกอบด้วย การมีพื้นฐานของการเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ผู้บริหารระดับสูงมีความคิดริเริ่ม มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีการวางพื้นฐานด้านการประกันคุณภาพ การให้ความสำคัญกับศาสตร์การบริหารงาน ให้กรอบแนวคิด ให้ความรู้ สร้างทีมงานเพื่อให้สามารถพัฒนางานได้อย่างต่อเนื่อง แม้ผู้บริหารจะหมดวาระการทำงาน ผู้บริหารระดับกลางมีการเรียนรู้ตลอดเวลา เชื่อมั่นว่าผู้บริหารระดับสูงจะนำไปในทางที่ดี ใช้หลักธรรมาภิบาล คือ ความซื่อสัตย์ โปร่งใส ตรวจสอบได้ ทุกคนมองปัญหาเป็นเรื่องที่ต้องเรียนรู้และหาวิธีแก้ไข ใช้ความคิดเป็นบทเรียน นำมาปรับปรุงงานของตนเอง ทุกคนพร้อมรับการประเมิน มีเวทีให้เผยแพร่ผลงาน ถือคติว่าพัฒนาคนเพื่อพัฒนางานและพัฒนาความรู้

จิรัชมา วิเชียรปัญญา (2549) ได้พัฒนาตัวบ่งชี้รวมสำหรับการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพ โดยการสังเคราะห์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้บริหารระดับสูงของหน่วยงานที่มีการจัดการความรู้ที่เป็นเลิศ และสนทนากลุ่มผู้บริหาร ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดการความรู้ในหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ผลการวิจัยพบว่า 1) ตัวแปรการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพ 3 องค์ประกอบ คือ ปัจจัยนำเข้า ประกอบด้วยคุณลักษณะของบุคลากรกับคุณลักษณะขององค์กร กระบวนการ คือ การพัฒนามนุษย์และการพัฒนาองค์กรอิสระ และผลผลิตประกอบด้วยทุนมนุษย์กับทุนองค์กร 2) ผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยตัวแปรการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพระหว่างองค์กรภาครัฐและรัฐวิสาหกิจ/เอกชน มีความแตกต่างกันในด้านกระบวนการ ตัวบ่งชี้การพัฒนามนุษย์ การพัฒนาองค์กร 3) ผลการตรวจสอบความตรงเชิงโครงสร้างของโมเดลการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพ มีความตรงเชิงโครงสร้าง และความสอดคล้องกลมกลืนกับ

ข้อมูลเชิงประจักษ์ และ 4) ตัวบ่งชี้การจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพสำหรับประเทศไทย คือ องค์ประกอบย่อยกระบวนการ องค์ประกอบย่อยปัจจัยนำเข้า และองค์ประกอบย่อยผลผลิต

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาประเด็นต่าง ๆ เพิ่มเติม เช่น การศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการจัดการความรู้ โดยศึกษาเกี่ยวกับระบบหรือรูปแบบของการจัดการความรู้ ดังเช่น กานต์สุดา มาณะศิริานนท์ (2546) ได้ศึกษาการนำเสนอระบบการจัดการความรู้สำหรับองค์กรภาคเอกชน ผลการวิจัยพบว่า 1) ระบบการจัดการความรู้สำหรับองค์กรภาคเอกชน ประกอบด้วย 8 องค์ประกอบ คือ ผู้นำ ผู้บริหารองค์กร วิทยุทัศน์การจัดการความรู้ พันธกิจการจัดการความรู้ นโยบายการจัดการความรู้ เป้าหมายการจัดการความรู้ เทคโนโลยี บุคลากรที่ใช้ความรู้ และทีมผู้ชำนาญการ 2) ระบบการจัดการความรู้ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย 5 ขั้นตอน คือ การกำหนดสิ่งที่ต้องเรียนรู้ การแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้ในองค์กร การจัดเก็บและสืบค้นความรู้ในองค์กร และการถ่ายโอน และนำความรู้ไปใช้

บุญส่ง หาญพานิช (2546) ได้ศึกษาและพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย จากสถาบันอุดมศึกษาของรัฐและเอกชน ผลการศึกษาพบว่าผู้บริหารสถาบันอุดมศึกษามีความต้องการการบริหารจัดการความรู้ในด้านต่าง ๆ เช่น การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การนำความรู้ไปใช้ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ การบริการความรู้ การสื่อสารความรู้ การใช้เทคโนโลยี วัฒนธรรมการไว้วางใจ วัฒนธรรมพลังร่วม ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการความรู้ รูปแบบการบริหารจัดการความรู้ที่เน้นการแบ่งปัน แลกเปลี่ยนความรู้และบริการความรู้ ประกอบด้วย 1) ด้านวิทยุทัศน์ ในการเป็นสถาบันแห่งการเรียนรู้และชุมชนนักวิชาการ 2) ด้านภารกิจ ในการผลิต ถ่ายทอด และบริการความรู้ 3) ด้านนโยบาย ในการแบ่งปันความรู้อย่างทั่วถึงทั้งภายในและภายนอกสถาบัน 4) ด้านเป้าหมาย ในการพัฒนาวัฒนธรรมการแบ่งปัน แลกเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรมการบริการความรู้ พัฒนาฐานความรู้อิเล็กทรอนิกส์ของสถาบัน และพัฒนาปฏิสัมพันธ์ความรู้ 5) ด้านการประเมิน มีการประเมินความสามารถและวัฒนธรรมของสถาบัน 6) ด้านยุทธศาสตร์ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการความรู้ไว้ 6 ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ผู้บริหาร ยุทธศาสตร์นอลติคัจเจอร์เคอร์ ยุทธศาสตร์ปฏิสัมพันธ์ความรู้ ยุทธศาสตร์การสื่อสารความรู้เทคโนโลยี ยุทธศาสตร์การไว้วางใจ และยุทธศาสตร์พลังร่วม 7) ด้านสำนักบริหารจัดการความรู้ คือ การวางแผนกลยุทธ์ การบริหารจัดการความรู้ 8) ด้านกระบวนการแบ่งปัน แลกเปลี่ยนและบริการความรู้ คือ การเตรียมความพร้อม การกำหนดวิธีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนและบริการ การประเมินและการปรับปรุงแก้ไข 9) ด้านผลการดำเนินการ คือ ทำให้ปฏิสัมพันธ์ความรู้ นวัตกรรมการเรียนรู้ ผลผลิตทัศน์ และการบริการ

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้ ร่วมกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ที่ผู้วิจัยได้ศึกษา พบว่าปัจจัยที่สนับสนุนให้การจัดการความรู้ประสบความสำเร็จ ต้องมีการให้ความสำคัญต่อการนำการจัดการความรู้ไปใช้ให้เกิดประสิทธิภาพโดยองค์กรนั้น ๆ มีการสร้างวัฒนธรรม บรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ และสร้างพฤติกรรมในการเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ให้เกิดกับคนในองค์กร มีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเข้าช่วย ผู้นำต้องให้ความสำคัญและสนับสนุน โดยควรกำหนดเป็นวิสัยทัศน์ขององค์กร หรือนโยบายที่จะนำไปปฏิบัติได้จริง มีการกำหนดแผนงานในรูปแบบกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม และตั้งทีมการจัดการความรู้ ให้ทุกคนในองค์กรได้มีหน้าที่ และเป็นผู้มีส่วนร่วมในการผลักดัน สร้างความสำเร็จรวม นอกจากนี้ยังต้องมีการวางระบบการบริหารจัดการที่ดี และมีการติดตาม ตรวจสอบผลการดำเนินงานตามแผนด้วย

นอกจากนี้แล้วยังพบว่ามีการศึกษาการจัดการความรู้ในองค์กรรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในสถาบันการศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชนในแง่มุมต่าง ๆ เช่น การยอมรับการจัดการความรู้ องค์ประกอบของการจัดการความรู้ ปัจจัยความสำเร็จในการจัดการความรู้ ปัญหาที่พบในการจัดการความรู้ การนำเสนอระบบ และรูปแบบที่เหมาะสม รวมถึงการพัฒนาตัวบ่งชี้สำหรับการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งประกอบไปด้วยปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งสามารถนำผลการวิจัยเหล่านี้ไปปรับใช้ได้ภาคส่วนต่าง ๆ ได้ และผลจากการวิจัยพบว่ากระบวนการจัดการความรู้มีขั้นตอนที่คล้ายคลึงกันแต่แตกต่างกันตามบริบทขององค์กรที่ศึกษา โดยปัจจัยที่ทำให้การจัดการความรู้สำเร็จ จึงมีความคล้ายคลึงกัน เช่น 1) การเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ของหน่วยงานที่เข้าไปศึกษา 2) การยอมรับเอาวิธีการจัดการความรู้ไปใช้ในองค์กรของผู้ปฏิบัติในหน่วยงานนั้น 3) การกำหนดเป็นนโยบายเพื่อให้รับทราบ เข้าใจ และยอมรับไปปฏิบัติร่วมกัน 4) การมีเครื่องมือที่ดีในการจัดการความรู้ โดยเฉพาะการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาเป็นเครื่องมือในการช่วยจัดการข้อมูล และองค์ความรู้ต่าง ๆ ให้เป็นระบบมากยิ่งขึ้น การศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแง่มุมของชุมชน เป็นองค์กรอีกรูปแบบหนึ่งที่มีกระบวนการ และปัจจัยซึ่งจะนำมาสู่ความสำเร็จของการจัดการความรู้ที่เหมือนหรือแตกต่างจากองค์กรรูปแบบอื่น ๆ ดังที่มีผู้ศึกษาไว้ข้างต้นแล้ว

ในส่วนของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีหน่วยงานและนักวิจัยได้ให้ความสำคัญ โดยมีการศึกษารวบรวมองค์ความรู้ และผู้รู้ในแต่ละท้องถิ่น แต่ละประเภทของภูมิปัญญา แต่สิ่งเหล่านี้ยังเป็นเพียงการบันทึกตัวผลผลิตของภูมิปัญญามากกว่าการศึกษาภูมิปัญญาที่ลึกซึ้งถึงความเป็นมา การดำรงอยู่ การสืบทอด การพัฒนา และการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ จึงจำเป็นต้องใช้การจัดการความรู้เข้าไปช่วยทำให้ความรู้ที่มีอยู่ได้มีการให้ความสำคัญ เกิดการแสวงหา จัดเก็บด้วยระบบสารสนเทศที่เหมาะสมกับองค์ความรู้และบริบทในท้องถิ่น เพื่อให้คนรุ่นหลังและผู้ที่สนใจสามารถเข้าถึงและศึกษาได้ด้วยตนเอง โดยเลือกใช้แหล่งเรียนรู้ที่ชุมชนได้ร่วมแรงร่วมใจกันจัดตั้งขึ้น รวมถึง

การได้รับการสนับสนุนและดำเนินการจัดตั้งจากภาครัฐเพื่อเป็นเครื่องมือในการเข้าถึง และสร้างความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา ทั้งที่เป็นตัวองค์ความรู้ และผลผลิตจากภูมิปัญญาให้อยู่ในระบบฐานข้อมูลที่สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ หากแต่วิธีการดังกล่าวยังขาดการตระหนักและให้ความสำคัญของการใช้เครื่องมือให้เกิดประโยชน์ ชุมชนจึงใช้เทคโนโลยีในฐานะเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงข้อมูล ข่าวสารต่าง ๆ ในฐานะผู้รับ มากกว่าการสร้างข้อมูลของตนเองในฐานะผู้ให้ หรือหากจะมีก็เพียงการแสดงข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ของดีในท้องถิ่น ซึ่งยังขาดวิถีคิดเชิงบริหารจัดการความรู้เหล่านั้น

5.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการศึกษารวบรวมผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่าได้มีผู้วิจัยและหน่วยงานที่ศึกษาแบ่งเป็น 3 หัวข้อหลัก ได้แก่ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ในแง่ของภูมิปัญญาและการจัดการความรู้ และงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการป่าชุมชน ดังงานวิจัยต่อไปนี้

งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม (2550) ได้ดำเนินการ โครงการวิจัยห้องสมุดมีชีวิต การจัดการความรู้ภูมิปัญญาไทยในการสู่ขวัญของชาวอีสาน เพื่อพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น หาแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำเสนอผลการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่าน ICT โดยการวิจัยแบบมีส่วนร่วม สังเคราะห์บทเรียนและจัดทำสารสนเทศผ่าน ICT ผลการวิจัยสรุปได้ว่าพิธีสู่ขวัญของชาวอีสานเป็นภูมิปัญญาไทยในการสร้างกำลังใจ หรือจิตวิญญาณให้ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่น เป็นสุข การสู่ขวัญของชาวอีสานมีการถ่ายทอดความรู้ภายในกลุ่มเครือญาติและชุมชน ครูพราหมณ์ และการเรียนรู้ด้วยตนเอง มีการจัดการความรู้ที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม จัดความสัมพันธ์บุคคล และเศรษฐกิจ สร้างความมั่นคงทางสังคมและความปลอดภัยทางด้านจิตใจ เป็นการบูรณาการความเชื่อทางศาสนากับความจริงทางวิทยาศาสตร์ และเป็นการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประกอบ ใจมั่น (2547) ได้ศึกษาการพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นสำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏ ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดการบริหารจัดการความรู้ มีการกำหนดเป้าหมาย องค์ประกอบ การบริหารจัดการความรู้ประกอบด้วย คนและหน่วยงาน กระบวนการ เทคโนโลยี ความรู้ งานซึ่งช่วยสนับสนุนการดำเนินการ 5 ด้าน คือ อัจฉริยภาพ การประกอบการ การประสานความร่วมมือ การถ่ายโอนความรู้ การสืบค้นและแผนที่ความรู้ แผนที่

ผู้เชี่ยวชาญ 2) การพัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับมหาวิทยาลัย ราชภัฏมีองค์ประกอบ 7 ประการ ได้แก่ หลักการของระบบ ปัจจัยนำเข้า กระบวนการ ผลผลิต ผลลัพธ์ ข้อมูลป้อนกลับ และข้อมูลสนับสนุน 3) การพัฒนาต้นแบบระบบคอมพิวเตอร์เพื่อบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นกรณีศึกษา ประกอบด้วย โครงสร้างหลัก 5 ประการ คือ สรรสาระ เรียนรู้ร่วมกัน แบ่งปันความรู้ ผลิตภัณฑ์ และสมุดหน้าเหลือง โดยต้นแบบระบบคอมพิวเตอร์เพื่อบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการยอมรับว่าเป็นฐานความรู้และศูนย์กลางการเรียนรู้สำหรับอาจารย์ นักศึกษา ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ชญ บุญญานูวัตร และคนอื่น ๆ (2550) ได้ศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไรตีสายไหม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการผลิตไรตีสายไหม 2) รวบรวมความรู้การผลิตไรตีสายไหม และ 3) ศึกษาปัญหาและแนวทางการพัฒนาอาชีพไรตีสายไหม ผลการวิจัยพบว่า การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการผลิตไรตีสายไหมเป็นรูปแบบการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ มีการถ่ายทอดกันในครอบครัวและเครือญาติ ปัจจุบันมีการจัดสอนโดยตรงจากผู้ประกอบการ และการอบรมระยะสั้นโดยหน่วยงานภาครัฐและกลุ่มส่งเสริมอาชีพ และพบปัญหาการขาดความรู้ของผู้ประกอบการในเรื่องการขอรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ และการแข่งขันกันลดราคาสินค้า

จิรา เชาว์รัตน์ (2547) ได้ศึกษากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน จากกรณีศึกษาดำบลคอตราช อำเภอกำแพงบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี พบว่ากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนมีการดำเนินการ 5 กระบวนการ คือ 1) การสร้างความรู้ใหม่ ในรูปแบบการทำงานด้วยกันอย่างใกล้ชิด การสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่ การผนวกความรู้ที่อยู่ในตำบลกับความรู้ในแต่ละบุคคล โดยการปฏิบัติหรือลงมือทำ 2) การแบ่งปัน แลกเปลี่ยน ถ่ายทอดความรู้ ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ 3) การประยุกต์ใช้ความรู้ ในการวิเคราะห์สิ่งที่ได้เรียนรู้และนำไปปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม 4) การตรวจสอบ ประเมินความรู้ ทำให้สามารถระบุถึงความเปลี่ยนแปลงและความต้องการของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ 5) การจัดเก็บและรวบรวมความรู้ แม้จะไม่ได้ดำเนินการอย่างเป็นทางการแต่มีการจัดเก็บและรวบรวมข้อมูลด้วยรูปแบบที่คุ้นเคยและรวดเร็ว เช่น การทำแผ่นพับ เอกสารเผยแพร่ เป็นต้น ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดการความรู้ทำให้คนในชุมชนได้รับการพัฒนาทักษะ จิตความสามารถในด้านต่าง ๆ เพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการชุมชน พัฒนาความรู้ ภูมิปัญญาของชุมชน ทำให้เกิดการเก็บรักษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของชุมชน และปรับตัวได้ตามสถานการณ์ และพบปัญหาอุปสรรคที่สำคัญ คือ คนในชุมชนไม่เข้าใจและไม่มีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการจัดการความรู้ที่ชัดเจน

แจ้ง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่มีนโยบายในการส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้
 อย่างเป็นรูปธรรม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ในแหล่งเรียนรู้ และบทบาทของเทคโนโลยีต่อการ
 จัดการความรู้ เช่น การศึกษาของ สรสิริ วรวรรณ (2548) ได้วิเคราะห์การจัดการความรู้ของแหล่ง
 การเรียนรู้ชุมชน จากกรณีศึกษาวิทยุชุมชนในเขตภาคกลาง ผลการวิจัยพบว่า 1) จังหวัดอ่างทองมี
 แหล่งการเรียนรู้เรียงตามลำดับ คือ สถานที่ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์จัดตั้งขึ้น บุคคล สื่อ
 วัสดุอุปกรณ์ และกิจกรรม ส่วนจังหวัดสระบุรีมีแหล่งการเรียนรู้ คือ บุคคล สถานที่ที่เกิดขึ้นเองตาม
 ธรรมชาติและมนุษย์จัดตั้งขึ้น สื่อวัสดุอุปกรณ์ และกิจกรรม สำหรับวิทยุชุมชนเป็นแหล่งการเรียนรู้
 ประเภทสื่ออุปกรณ์ที่พยายามต่อสู้เพื่อแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดผ่านการจัดกิจกรรมปฏิบัติการต่าง ๆ
 ในชีวิตประจำวัน 2) การจัดการความรู้ของวิทยุชุมชนในฐานะผู้ส่งสาร ด้านผู้บริหารจัดการ พบว่า
 เจ้าของและ/หรือผู้บริหารวิทยุชุมชนเป็นคนในชุมชน แต่กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการ
 บริหารจัดการมีความแตกต่างกัน ด้านการผลิตรายการ พบว่ามีการนำวิธีการจัดผังรายการจากวิทยุ
 กระแสหลักมาใช้ แต่เนื้อหาสาระเป็นเรื่องของชุมชน และใช้วิธีการนำเสนอแบบบันเทิงสอดแทรก
 สาระ ด้านอุปกรณ์/สิ่งของ ใช้เครื่องมือที่ไม่ซับซ้อน ด้านงบประมาณ ได้รับการสนับสนุนในรูป
 ของเงิน สิ่งของ อุปกรณ์จากชุมชน วิทยุชุมชน แสวงหาความรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน สร้าง
 ความรู้โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระดับรู้วิธีการ จัดเก็บข้อมูลและสืบค้นความรู้ในรูปของเอกสาร
 แผ่นบันทึกข้อมูล และความจำ การถ่ายโอนความรู้และการใช้ประโยชน์จากความรู้ของวิทยุชุมชน
 ใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลและกลุ่มทั้งแบบตั้งใจและไม่ตั้งใจ สำหรับชุมชนในฐานะผู้รับสาร
 พบว่าเกิดมโนธรรมสำนึกระดับหนึ่งในเรื่องการรู้จักคุณค่าในตนเอง และการช่วยเหลือส่วนรวม 3)
 แนวทางการพัฒนาการจัดการความรู้ของวิทยุชุมชน ควรสร้างระบบการจัดการความรู้ของชุมชนให้
 มีความสัมพันธ์กับแหล่งการเรียนรู้ชุมชน ให้วิทยุชุมชนเป็นสื่อกลางของเครือข่ายการเรียนรู้ต่าง ๆ
 ที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ และพัฒนาคนในชุมชนให้เกิด
 ความตระหนักรู้ มีวิธีคิดแบบวิพากษ์ โดยใช้การเสวนา

วิโรจน์ สารรัตน์ (2549) ได้ศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนารอบแนวคิดเชิงทฤษฎีเพื่อการจัดการ
 ความรู้ในองค์กรทางการศึกษา โดยกระบวนการวิจัยและพัฒนาเพื่อนำไปประยุกต์ใช้หรือทำ
 การวิจัยต่อเอง การวิจัยประกอบด้วย 2 ขั้นตอน คือ 1) การวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารเชิงทฤษฎี
 เพื่อกำหนดร่างกรอบแนวคิด และ 2) การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ร่วมกับนักศึกษาปริญญาเอกและ
 ปริญญาโทสาขาวิชาการบริหารการศึกษา เพื่อพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎี

ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารเชิงทฤษฎี ได้กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีเพื่อการจัดการความรู้ในองค์การทางการศึกษาเป็น “กระบวนการ” ในองค์ประกอบ 5 องค์ประกอบ คือ คน เทคโนโลยีสารสนเทศ งาน วัฒนธรรม และบรรยากาศ

ศูนย์นวัตกรรมนโยบาย มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี (2545) ได้ศึกษาอนาคตภาพของเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้: กระบวนทัศน์และยุทธศาสตร์เพื่อการเปลี่ยนแปลงจากฐานราก เพื่อนำเสนอภาพอนาคตและกำหนดกระบวนทัศน์และยุทธศาสตร์ด้านการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้ของคนไทย ผลการศึกษาจากการประชุมปฏิบัติการพบว่าภาพอนาคตหลัก คือ 1) กระแสการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศจะช่วยเพิ่มโอกาสการเข้าถึงข้อมูลชุมชนและลดความเหลื่อมล้ำด้านโอกาสการเรียนรู้และการพัฒนาของชุมชน 2) ชุมชนท้องถิ่นจะเกิดกระบวนการทบทวนตนเองเพื่อแสวงหาคุณภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้สากล และ 3) ควรมีการบริหารจัดการเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติเพื่อควมมีประสิทธิภาพในการพัฒนาไปสู่อนาคตที่พึงประสงค์ รวมถึงการบริหารจัดการความรู้ชุมชน การค้นหาและสถาปนาความมีอัตลักษณ์ในระดับบุคคลและชุมชน การตรวจสอบการทำงานภาครัฐ การสร้างเนื้อหาชุมชนบนฐานวัฒนธรรมชุมชนในเครือข่ายสารสนเทศ และผลจากการสังเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ พบว่าข้อเสนอที่รองรับสู่อนาคตที่เป็นจริงได้ ต้องประกอบด้วย การสร้างความพร้อมและความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อให้เป็นพื้นฐานหลักของการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้ระดับฐานราก การเร่งสร้างสาระและความรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และชุมชนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ มีการทำความเข้าใจกับรูปแบบการเรียนการสอนและบทบาทของโรงเรียนที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไป และการสร้างธรรมาภิบาลขององค์การปกครองระดับท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้และการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพ

กมลรัฐ อินทรทัศน์ และคนอื่น ๆ (2547) ได้ศึกษาผลกระทบโครงการเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อชนบท โดยศึกษาสถานการณ์โดยรวมและผลกระทบของชุมชนที่มีศูนย์บริการสารสนเทศชุมชน (Community Telecenter) ตั้งอยู่ในพื้นที่ 3 แห่งที่มีศูนย์บริการสารสนเทศชุมชนที่แตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งตั้งอยู่ คือ ศูนย์ C-bird จังหวัดบุรีรัมย์ ศูนย์บริการสารสนเทศชุมชนบ้านฟ่อน จังหวัดลำปาง และศูนย์บริการสารสนเทศชุมชนบ้านท่าตาล จังหวัดพิษณุโลก

ผลการวิจัยพบว่าการนำนวัตกรรมเข้าสู่ชุมชนชนบทไทยจำเป็นต้องใช้การศึกษาชุมชนในแต่ละพื้นที่ที่มีวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นวัฒนธรรมของตน เพื่อร่วมรับรู้ปัญหา ความต้องการต่าง ๆ โดยปัจจัยด้านการสื่อสารต้องอาศัยกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม

เป็นอันดับแรก และใช้กระบวนการในการบริหารและจัดการร่วมกันระหว่างทุกภาคที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การพิจารณาในเรื่องที่เกี่ยวกับปัจจัยทางกายภาพต่าง ๆ เช่น อาคารสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ แล้วจึงตามด้วยกระบวนการในการสร้างความพร้อมด้าน IT อย่างเป็นระบบ และขั้นตอนที่ชัดเจนร่วมกัน โดยรากฐานสำคัญที่มีผลต่อการเปิดรับเทคโนโลยีต่าง ๆ ได้แก่ สังคม วิถีชีวิต ผู้คน และทรัพยากร ซึ่งเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นประเภทของเทคโนโลยีที่ใกล้ตัวชุมชนชนบท

จากเอกสารงานวิจัยการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแหล่งเรียนรู้ บทบาทของเทคโนโลยีสารสนเทศต่อการจัดการความรู้ พบว่า ได้มีผู้วิจัยสนใจศึกษาเกี่ยวกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาเพื่อหาวิธีการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ละประเภทอยู่ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำโรตีสายไหม ภูมิปัญญาในพิธีสู่ขวัญ รวมถึงการศึกษาเพื่อพัฒนาระบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสำหรับสถาบันการศึกษา และการศึกษาระบบการจัดการความรู้ของชุมชน ซึ่งในปัจจุบันพบว่า มีผู้วิจัยที่ให้ความสำคัญในการนำการจัดการความรู้มาใช้กับภูมิปัญญาท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น โดยใช้ช่องทาง หรือเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อให้เกิดการเก็บรวบรวมฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น การอนุรักษ์และเผยแพร่อย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น โดยการใช้การศึกษาและสร้างความพร้อมในปัจจัยต่าง ๆ ที่จำเป็นมากกว่าตัวเทคโนโลยีให้เกิดแก่ชุมชน เพื่อให้เขามีความรู้และฐานคิดที่พร้อมจะเปิดรับการจัดการความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ตนมีอยู่

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้มีนักวิจัย นักวิชาการ และหน่วยงานที่ศึกษา ซึ่งผลจากการศึกษาวิจัยของเสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) ในโครงการวิจัยป่าชุมชนในประเทศไทยในพื้นที่ป่าชุมชนในภาคเหนือและภาคอีสานของประเทศไทย แล้วนำเสนอการสังเคราะห์ในภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย พบว่าความหมายของป่าชุมชน คือ กระบวนการดำรงชีวิตของประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ด้วยการตั้งสมประสงค์ และภูมิปัญญาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ในลักษณะที่คนกับป่าสามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกัน อุดมการณ์ป่าชุมชนจึงเป็นการรักษาป่าบนพื้นฐานของความเชื่อบางประการ เช่น เรื่องผิขุนน้ำของภาคเหนือ คอนปู้ตาของภาคอีสาน ซึ่งแสดงออกถึงสัญลักษณ์

การมองป่าชุมชนสามารถมองได้ 5 แนวคิด คือ 1) การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ 2) การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน ด้วยการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่าอย่างลึกซึ้ง

ซับซ้อน และมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) การมองป่าชุมชนว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน 4) การมองป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม และ 5) การมองป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาชนบทและอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

พัฒนาการของป่าชุมชนในบริบททางประวัติศาสตร์ พบว่าป่าชุมชนของภาคเหนือและภาคอีสานแบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ป่าต้นน้ำ ป่าประเพณี และป่าใช้สอย ซึ่งป่าชุมชนภาคเหนือมีพัฒนาการมาจากยุคบ้านป่าหรือยุคการตั้งถิ่นฐาน มาเป็นยุคทำไม้ ยุคพืชพาณิชย์ และยุคของการแข่งขันทรัพยากร ส่วนป่าชุมชนภาคอีสานแบ่งเป็น 3 ยุค คือ ยุคบ้านป่า ยุคบุกเบิกป่า และยุคอนุรักษ์ป่า

เงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน พบว่าชุมชนที่มีการอนุรักษ์ป่าจะมีลักษณะร่วมอยู่ 8 ประการ คือ

1. มีความเป็นชุมชนสูง มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน
2. มีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชน
3. มีผลประโยชน์ร่วมกัน ในการใช้ทรัพยากรต้องมีผลประโยชน์ร่วมกัน และมีการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน
4. มีจิตสำนึกในการรักษาป่า ได้แก่ 1) จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพณี ความเชื่อ และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์ที่สืบทอดต่อกันมา 2) จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกัน และรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน 3) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก ได้แก่ การต่อต้านสัมปทานทำไม้ การต่อต้านโครงการของรัฐ การต่อต้านธุรกิจเอกชน การแข่งขันทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง 4) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากปัญหาภัยแล้ง
5. มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ
6. มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน เป็นชุมชนที่มีองค์กรชาวบ้านในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่า กลุ่มเหมืองฝาย
7. มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน
8. มีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม โดยมี 1) หลักการจัดการที่อยู่บนพื้นฐาน 4 ประการ คือ การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

การดำเนินถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความเป็นธรรมทางสังคม ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ และการมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน 2) วิธีการจัดการ คือ มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชน และ 3) รูปแบบการจัดการ ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันไป โดยแบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ และรูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง

จากการถอดบทเรียน 10 องค์กรชุมชนที่ได้รับรางวัลสนับสนุนชุมชนฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าปี 2550 ของธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) ดำเนินการโดยมูลนิธิสยามกัมมาจล และมูลนิธิกองทุนไทย ด้วยการดำเนินการจัดเวทีการจัดการความรู้ร่วมกับการวิจัยในพื้นที่ พบความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมในการจัดการพื้นที่ป่าชุมชน คือ แต่ละชุมชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น โดยพบว่าสภาพพื้นที่ป่าที่เคยเสื่อมโทรมกลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง มีระบบนิเวศที่เหมาะสมเป็นแหล่งอาศัยของพืชและสัตว์หลายชนิด ส่งผลให้ชุมชนมีแหล่งอาหารมากขึ้น ชาวบ้านบริจาคที่ดินเพื่อสร้างป่าชุมชนของตนเอง เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงทัศนคติและพฤติกรรมของคนที่ไม่เพียงเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ แต่ยังสามารถสร้างความเข้าใจการมีส่วนร่วมและการสนับสนุนจากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ทั้งระดับชุมชนท้องถิ่นและระดับนโยบาย

ในเชิงเครือข่าย กิจกรรมของชุมชนสามารถดึงคนทั้งในและนอกชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลป่าร่วมกัน เกิดความร่วมมือของคนต้นน้ำและปลายน้ำ เกิดกองทุนสวัสดิการเครือข่ายป่าชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากกิจกรรมป่าชุมชน ได้เกิดผลเป็นที่ประจักษ์ชัดในเรื่องการเป็นที่พึ่งพิงของคนรอบ ๆ ป่า นอกจากนี้ยังเกิดนวัตกรรมใหม่ในการอนุรักษ์ธรรมชาติ คือ เกิดโรงสีพลังน้ำจากการขับเคลื่อนงานของเครือข่ายวิถีชุมชนคนพอเพียงลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน จังหวัดเชียงใหม่

นอกจากนี้ยังได้สะท้อนถึงปัญหาและอุปสรรคของการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน คือ การเข้ามาบุกรุกป่าชุมชนของชาวบ้านจากนายทุนภายนอก รวมทั้งปัญหาดินและน้ำปนเปื้อนสารเคมีจากการทำเกษตร ปัญหาการประกาศพื้นที่อุทยานทับซ้อนที่ทำกินและป่าชุมชนชาวบ้าน รวมทั้งปัญหากฎหมายและการบังคับใช้ เป็นต้น (มูลนิธิสยามกัมมาจล, 2550)

การศึกษาของวิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) เรื่อง การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบและปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และนำเสนอรูปแบบของ

กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในพื้นที่ภาคเหนือกับกลุ่มเครือข่ายการเรียนรู้กลุ่มฮักเมืองน่าน กลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่วาง องค์กรชุมชนลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สะลอง องค์กรชุมชนบ้านปานอด

ผลการวิจัยพบว่า 1) องค์ประกอบหลักของเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ศักยภาพขึ้นอยู่กับผู้นำสามารถเชื่อมความรู้เก่าและใหม่ที่เกี่ยวข้องกับป่าในการรวมพลังคนในชุมชนให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยกระบวนการเรียนรู้ในเครือข่ายมีการนำความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่นเป็นฐานในการสร้างความตระหนักต่อปัญหา และการถ่ายทอดความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สมาชิกเรียนรู้ร่วมกัน โดยใช้เวทีแลกเปลี่ยนการเรียนรู้และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบทางการเพื่อถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่ในการแก้ปัญหาของชุมชน 2) ปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำที่ได้รับความศรัทธา และมีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาชุมชน การสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชน การประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ และ 3) รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ 3.1) เครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จพัฒนาจากเครือข่ายระดับ คน – คน ไปสู่คน – กลุ่ม และกลุ่ม – กลุ่ม 3.2) กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ (1) การก่อตัวเริ่มจากการสร้างผู้นำ โดยอาจเป็นผู้นำตามธรรมชาติ หรืออาจเป็นผู้นำภายในหรือภายนอกชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนให้แก้ปัญหาของชุมชน (2) การขยายและการเชื่อมประสานเน้นการรวมกลุ่มให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การร่วมแก้ปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ พัฒนาฐานความรู้เดิมและสร้างองค์ความรู้ใหม่ซึ่งเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมและวิทยาการสมัยใหม่ (3) การดำรงอยู่เน้นให้สมาชิกของเครือข่ายมีการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง พัฒนาศักยภาพของสมาชิกในการเรียนรู้ปฏิสัมพันธ์ และร่วมแก้ปัญหาดลอดจนมีการขยายพื้นที่เครือข่ายที่สนับสนุนกิจกรรม โดยมีการวางแผนอย่างมีเป้าหมาย

ส่วนเฉชา นันทพิชัย (2539) ได้ศึกษาการรับสารนิเทศด้านวนศาสตร์ชุมชนในด้านเนื้อหาสารนิเทศ แหล่งสารนิเทศ พฤติกรรมการเปิดรับสารนิเทศจากสื่อ ปัญหาการรับสารนิเทศ และความสัมพันธ์ระหว่างการรับสารนิเทศกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาป่าชุมชนของเกษตรกรในหมู่บ้าน โครงการพัฒนาป่าชุมชน จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่าเกษตรกรได้รับเนื้อหาด้านการอนุรักษ์ป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าด้านการจัดการป่าชุมชน และการใช้ที่ดินป่าไม้ตามกระบวนการวนเกษตร แหล่งที่ได้รับคือ แหล่งบุคคล จากกำนัน เพื่อนบ้าน สมาชิกในครอบครัว ผู้ใหญ่บ้าน เกษตรตำบล และพัฒนากร ส่วนสื่อที่เปิดรับ คือ สื่อมวลชนจากการรับฟังทางหอกระจายข่าว สื่อบุคคลโดยการพูดคุยกับเพื่อนบ้าน ผู้นำชุมชน และสื่อเฉพาะกิจ โดยการเข้าร่วมประชุมหรืออภิปรายในหมู่บ้าน ส่วนปัญหาการรับสารนิเทศที่เกษตรกรส่วนใหญ่ประสบ คือ

ไม่มีเวลาที่จะเข้าร่วมกิจกรรมการเผยแพร่สารนิเทศ และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาป่าชุมชนมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการรับสารนิเทศด้านวนศาสตร์ชุมชน โดยพฤติกรรมการเปิดรับสารนิเทศจากสื่อมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมสูงกว่าด้านอื่น

ในส่วนของงานวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยในการอนุรักษ์ ของอิสรภาพ มาเรื่อน (2550) ซึ่งได้ศึกษาภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่น่าน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน โดยการศึกษาพัฒนาการของกระบวนการอนุรักษ์ ปัจจัยที่มีผลต่อการนำภูมิปัญญามาใช้ในการอนุรักษ์ วิเคราะห์ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ ด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการสนทนากลุ่ม

ผลการศึกษา พบว่า 1) พัฒนาการของกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ เริ่มจากการประสบปัญหาหรือวิกฤติที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของทรัพยากรและมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนในด้านต่าง ๆ ชุมชนจึงได้รวมตัวกันหาทางแก้ไขปัญหาโดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน นำไปสู่การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนและการอนุรักษ์แม่น้ำผ่านพิธีกรรมการบวชป่าชุมชน การสืบชะตาแม่น้ำและการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักที่มีรูปธรรมในทางปฏิบัติที่ชัดเจนและสอดคล้องกับวิถีชุมชน

2) ปัจจัยที่มีผลต่อการนำภูมิปัญญามาใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ประกอบด้วยปัจจัยภายใน ได้แก่ ความรัก ความหวงแหนในทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน ความเข้มแข็ง อำนาจบารมี ความเชื่อถือศรัทธาและความมีวิสัยทัศน์ของผู้นำชุมชนที่มีต่อการอนุรักษ์ การสร้างให้การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำเป็นนโยบายสาธารณะหรือพันธะสัญญาของชุมชน และการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำในทุกขั้นตอน ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ให้การสนับสนุนองค์ความรู้ วิธีการบริหารจัดการ และให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชนมีหลายประการด้วยกัน ได้แก่ ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์โดยผ่านกระบวนการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ซึ่งประกอบด้วยภูมิปัญญาในการใช้อำนาจ ผ่านการบังคับใช้กฎระเบียบหรือมาตรการทางสังคมลงโทษผู้ล่วงละเมิดหรือบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าและน้ำ ภูมิปัญญาในการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันผ่านกระบวนการศึกษาคูงาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติผ่านกระบวนการผลิตและระบบนิเวศ โดยมนุษย์พึ่งพาปัจจัย 4 จากธรรมชาติ และธรรมชาติพึ่งพา

มนุษย์ในการบริหารจัดการเพื่อช่วยรักษาสมดุลของระบบนิเวศ และภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการประยุกต์ใช้อำนาจเหนือธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือในการควบคุม กำกับพฤติกรรมของมนุษย์ ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าและน้ำ โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนา ได้แก่ พิธีกรรมการบวชป่า ชุมชน พิธีกรรมการสืบชะตาแม่น้ำ และการสร้างศาลพระภูมิเจ้าที่เพื่อคุ้มครองทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน

สอดคล้องกับการศึกษาของสหทยา วิเศษ (2540) เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ จากกรณีศึกษากลุ่มฮักป่าศรีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์แนวคิดและพัฒนาการ รวมทั้งมิติของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำของกลุ่มฮักป่าศรีถ้อย ใน 3 มิติ คือ เนื้อหา ลักษณะและกระบวนการเกิด

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มฮักป่าศรีถ้อย มีพัฒนาการมาจากการร่วมกันคัดค้านการสัมปทานทำไม้ และการประสบกับภัยแล้งที่เกิดขึ้นมาจากการตัดไม้ทำลายป่า จึงเกิดกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าที่มีทั้งกิจกรรมที่เกิดจากความรู้ ประสบการณ์ และกิจกรรมที่เกิดจากการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา โดยมีแนวคิดในการอนุรักษ์ คือการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าโดยใช้กิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมและระบบนิเวศของชุมชน เป็นวิธีการกระตุ้นหรือชี้แนะให้ชาวบ้าน ตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ จากการทำกิจกรรมทำให้ป่าฟื้นตัวมีความอุดมสมบูรณ์ การกระตุ้นจิตสำนึกของชาวบ้านให้เกิดความตระหนักในการที่จะช่วยกันรักษาป่า กิจกรรมเหล่านี้ถือเป็นระบบความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำที่แบ่งออกเป็น 3 มิติคือ 1) เนื้อหาของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ มีองค์ความรู้ที่แสดงความสัมพันธ์ 3 ด้านคือ 1.1) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มีการจัดความสัมพันธ์ที่จะให้คนอยู่ร่วมกันโดยการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์เพื่อเป็นแนวทางให้คนในชุมชนปฏิบัติและการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า 1.2) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยพบความสัมพันธ์ผ่านระบบการใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อการยังชีพเป็นหลักและระบบการผลิตเพื่อขายที่พึ่งพาและรักษาสมดุลของธรรมชาติ ในการพึ่งพาธรรมชาติทำให้ชาวบ้านเห็นในความสำคัญของป่า และมีส่วนร่วมในการรักษาป่า ระบบการผลิตและวิถีชีวิตจึงมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศของชุมชน 1.3) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ จะพบความสัมพันธ์โดยผ่านความเชื่อเรื่องผี และการนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้าน โดย

การแสดงความรักและขอบคุณธรรมชาติ เพื่อสร้างระบบความสัมพันธ์และจิตสำนึกให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม

2) ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำมี 2 ลักษณะ คือ

2.1) ลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา คือ การจัดการป่าชุมชนที่มีรากฐานมาจากการสังเกตสภาพแวดล้อม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการจัดการที่ยึดหลักใช้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมและการยังชีพ เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และให้มีการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเหมาะสม

2.2) ลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม คือ การปรับเปลี่ยนประเพณีที่เกี่ยวข้องกับคน เพื่อมาทำหน้าที่และบทบาทเพื่อการอนุรักษ์ที่พบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติและผี โดยการแสดงความรักนับถือ ทำให้มนุษย์เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่มีต่อธรรมชาติ ดังนั้นการมีวิถีชีวิตภายใต้การมีคุณธรรมต่อธรรมชาติจะช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติไว้ได้

3) กระบวนการเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ มีการเรียนรู้จากธรรมชาติ การนับถือศาสนาพุทธ และเชื่อในเรื่องผีผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอกที่เรียนรู้ด้วยตนเองและผู้อื่นถ่ายทอดให้แล้วสั่งสมไว้ในรูปของพิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์ โดยมีการปรับบทบาทหน้าที่ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ และถ่ายทอดผ่านความเชื่อเรื่องผี และการนับถือพุทธศาสนา โดยการบอกเล่า การประกอบพิธีกรรม และผ่านระเบียบในการรักษาป่าที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนความรู้หรือภูมิปัญญาเดิมของชาวบ้านให้เป็นความรู้ใหม่ที่มีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเพิ่มคุณค่าให้กับความรู้นั้น

การศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นข้างต้น เป็นข้อมูลเบื้องต้นเพื่อนำมากำหนดประเด็นที่ใช้ในการศึกษาและการวิเคราะห์ผลการศึกษาของผู้วิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ดำเนินการวิจัยโดยใช้วิธีการวิจัย ได้แก่ 1) การวิจัยเอกสาร (Documentary Analysis) 2) การวิจัยภาคสนาม (Field Research) ด้วยการวิจัยเอกสาร (Documentary Analysis) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In – Depth Interview) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และ 3) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ซึ่งมีขั้นตอนในการวิจัยตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ โดยใช้การวิจัยเอกสารเกี่ยวกับนโยบายและการดำเนินการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ

ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการดำเนินการวิจัยภาคสนามในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา 4 แห่งด้วยวิธีการ 1) วิจัยเอกสาร 2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และ 3) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนที่ 3 นำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้วิธีการสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 2 รอบ รอบที่ 1 เป็นกลุ่มนักวิชาการด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการจัดการความรู้ และด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชน และรอบที่ 2 เป็นกลุ่มนโยบายและการบริหารจัดการ

รายละเอียดการดำเนินการในแต่ละขั้นตอนมีดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ

ผู้วิจัยศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ โดยใช้การวิจัยเอกสารเกี่ยวกับนโยบายและการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริม ภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ โดยเลือกประเทศที่ใช้ศึกษาที่เป็นประเทศในกลุ่มอาเซียนและเนปาล เป็นประเทศที่มีการดำเนินการด้านการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม และต่อเนื่อง เป็นประเทศที่มีกรอบทางกฎหมาย นโยบาย และการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนโดยชุมชนร่วมกับหน่วยงานภาคส่วนต่าง ๆ ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง มีการให้ความสำคัญและกำหนดเป็นนโยบายและยุทธศาสตร์ของประเทศ มีการบัญญัติเป็นกฎหมายและบทบัญญัติ

ต่าง ๆ ที่ชัดเจนในการดำเนินการ มีการจัดการป่าชุมชนบนฐานของภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น และสามารถนำผลการศึกษามาเชื่อมโยงกับการนำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยได้ ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงกำหนดประเทศที่เป็นกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษา จำนวน 8 ประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย กัมพูชา เนปาล ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย ลาว เวียดนาม และอินโดนีเซีย

1. แหล่งข้อมูลและเอกสารที่ศึกษา

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยเอกสารมาจากแหล่งข้อมูลในหน่วยงาน และห้องสมุดของหน่วยงานภาครัฐ และภาคประชาสังคมที่มีส่วนในการกำหนดนโยบายและการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงหน่วยงานที่มีการดำเนินการในระดับสากล และภูมิภาค ได้แก่ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงศึกษาธิการ กรมป่าไม้ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งเอเชียและแปซิฟิก (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific – UNESCAP) รวมถึงเว็บไซต์ที่มาจากแหล่งที่เชื่อถือได้ของประเทศไทยและต่างประเทศ

โดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น กฎหมาย นโยบาย ยุทธศาสตร์ แผนงาน โครงการ กิจกรรม มาตรการ รายงานการวิจัย และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการตามนโยบายดังกล่าวในประเทศที่ศึกษา

2. ประเด็นที่ศึกษาและการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยกำหนดประเด็นที่ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลข้างต้น โดยการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับนโยบายและการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน โดยกำหนดประเด็นที่ศึกษา ได้แก่

2.1 ข้อมูลเบื้องต้น และบริบทของประเทศ ประกอบด้วย 1) ที่ตั้ง 2) เขตการปกครอง และระบอบการปกครอง 3) ภูมิประเทศและภูมิอากาศ 4) ประชากร 5) ภาษาและศาสนา 6) สภาพเศรษฐกิจและทรัพยากรธรรมชาติ 7) สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม 8) ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

2.2 การจัดการความรู้ป่าชุมชน ประกอบด้วย 1) องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน 2) การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ 3) การดำเนินการ

ที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวมความรู้ และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

2.3 การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

3. การวิเคราะห์ และนำเสนอข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว นำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นที่กำหนดไว้ แล้วจึงนำมาสร้างข้อสรุปจากการวิเคราะห์แบบอุปนัย และการเปรียบเทียบข้อมูล เพื่อสรุปเป็นผลการวิเคราะห์เอกสาร และนำเสนอข้อมูลในรูปแบบความเรียงตามรายประเทศ และสังเคราะห์ภาพรวมของการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของทั้ง 8 ประเทศ

ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในขั้นตอนนี้ใช้วิธีการวิจัยภาคสนามในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษาจำนวน 4 แห่ง จากการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค เกี่ยวกับวิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของคนไทยของเอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) ได้ข้อสรุปประการหนึ่งว่า “ชีวิตและวัฒนธรรมของคนในแผ่นดินนี้มีทั้งความหลากหลายและคล้ายคลึงกันระหว่างคนไทยต่างภูมิภาค ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับความหลากหลายและคล้ายคลึงทางชีวภาพ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ตลอดจนความหลากหลายและคล้ายคลึงของวัฒนธรรมท้องถิ่น” ผู้วิจัยจึงกำหนดกรณีศึกษาที่เป็นชุมชนในประเทศไทยจำนวน 4 กรณีศึกษา โดยจำแนกตามภูมิภาคหลักของประเทศ อันได้แก่ ภาคกลางเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ เพื่อให้ผลการศึกษารอบคลุมวิถีชีวิต และภูมิปัญญาของคนไทยทั้งประเทศซึ่งมีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน โดยการดำเนินการวิจัยภาคสนามด้วยวิธีการ 1) วิจัยเอกสารของกรณีศึกษา 2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และ 3) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

โดยการดำเนินการดังนี้

1. การคัดเลือกชุมชนที่ใช้เป็นกรณีศึกษา

ในการดำเนินการวิจัยภาคสนามในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา มีขั้นตอนในการคัดเลือกกรณีศึกษาดังนี้

1.1 ผู้วิจัยขอร่างเกณฑ์เพื่อใช้ในการคัดเลือกกรณีศึกษาให้ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นตรวจสอบเกณฑ์

1.2 ผู้วิจัยนำเสนอความเป็นมา วัตถุประสงค์ การดำเนินการวิจัย และเกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษาแก่ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน ได้แก่

1.2.1 ผู้บริหารของกรมป่าไม้ ที่ดำเนินการ โครงการป่าชุมชนของสำนักจัดการป่าชุมชน คือ นายเจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดการป่าชุมชน อดีตผู้อำนวยการส่วนส่งเสริมและจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.2.2 ผู้บริหารของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ที่ดำเนินการ โครงการส่งเสริมครูภูมิปัญญาไทย โครงการสังคมแห่งการเรียนรู้ต้นแบบของกระทรวงศึกษาธิการ คือ นายถวัลย์ มาศจรัส ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภูมิปัญญาไทย อดีตหัวหน้ากลุ่มงานส่งเสริมนโยบายการเรียนรู้ตลอดชีวิต สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

1.2.3 ผู้ดำเนินการโครงการของหน่วยงานภาคประชาสังคม ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนของประเทศไทย และประเทศในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก คือ นายระวีถาวร ตำแหน่งเจ้าหน้าที่แผนงานประเทศไทย ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก

1.3 ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาตรวจสอบ ปรับ เพิ่มเกณฑ์

1.4 พิจารณาหาความสอดคล้องของการตรวจสอบ ปรับ เพิ่มเกณฑ์ของผู้ทรงคุณวุฒิ โดยยึดหลักหากผู้ทรงคุณวุฒิมีความเห็นพ้องต้องกัน 2 ใน 3 ได้เกณฑ์เพื่อคัดเลือกกรณีศึกษาดังนี้

เกณฑ์ที่	การปรับแก้	เกณฑ์
1	เดิม	เป็นชุมชนที่เคยร่วมโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้านการจัดการป่าชุมชน
	ปรับเป็น	เป็นชุมชนที่เคยร่วมโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้านการจัดการป่าชุมชน
2	เดิม	เป็นชุมชนที่มีความพร้อมในด้านความสมบูรณ์ของทรัพยากรป่า มีการดำเนินการโครงการป่าชุมชนในพื้นที่ และมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะสภาชุมชน หรือคณะกรรมการชุมชนที่เป็นตัวแทนจากคนทุกกลุ่มในพื้นที่
	ปรับเป็น	เป็นชุมชนที่มีความพร้อมในการเป็นชุมชนตัวอย่างทั้งในด้านความสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ มีการอนุรักษ์และบริหารจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ มี

เกณฑ์ที่	การปรับแก้	เกณฑ์
		กฎระเบียบที่กำหนดขึ้นโดยชุมชน มีการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะสมาชิกในชุมชน และมีคณะกรรมการชุมชนที่เป็นตัวแทนจากคนทุกกลุ่มในพื้นที่
3	เดิม	เป็นชุมชนที่สามารถเป็นตัวแทนที่ดีของชุมชนแห่งการเรียนรู้ต้นแบบในด้านการจัดการป่าชุมชนตามสภาพภูมิศาสตร์ บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของภูมิภาคของตน
	ปรับเป็น	เป็นชุมชนที่สามารถเป็นตัวแทนที่ดีของชุมชนที่มีการจัดการความรู้ป่าชุมชนในการส่งเสริมและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในภูมิภาคที่เหมาะสมตามสภาพภูมิศาสตร์ บริบททางสังคมและวัฒนธรรมในภูมิภาคของตน

1.5 ผู้วิจัยดำเนินการคัดเลือกกรณีศึกษาตามเกณฑ์ที่กำหนดใน 4 ภูมิภาค ภูมิภาคละ 2 ชุมชน เพื่อนำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่านเพื่อพิจารณาคัดเลือกชุมชนที่เป็นตัวแทนกรณีศึกษาที่ดีตามเกณฑ์ที่กำหนด โดยใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกชุมชนที่ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 2 ใน 3 พิจารณาคัดเลือก ซึ่งผลการคัดเลือกได้ชุมชนที่ใช้เป็นกรณีศึกษา 4 ชุมชน ได้แก่

1.5.1 ภาคกลาง คือ ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอนีนขาม จังหวัดชัยนาท

1.5.2 ภาคเหนือ คือ ชุมชนตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน

1.5.3 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

1.5.4 ภาคใต้ คือ ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ตำบลต้นขวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2. การดำเนินการวิจัยภาคสนาม

เพื่อวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นจากกรณีศึกษาทั้ง 4 แห่ง ผู้วิจัยได้มีการเตรียมตัวลงภาคสนาม ดำเนินการวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา จากแหล่งข้อมูล และกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังมีรายละเอียดในการดำเนินการดังนี้

2.1 การเตรียมตัวลงภาคสนาม

2.1.1 ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน และของหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ เพื่อกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล หน่วยงานที่มีบทบาทในการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ช่วงเวลาที่เหมาะสมในการลงศึกษาภาคสนาม

2.1.2 ผู้วิจัยสร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล และนัดหมายการเข้าศึกษาในพื้นที่ ด้วยประสานงานเบื้องต้นทางโทรศัพท์เพื่อกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล และนัดหมายการเข้าเยี่ยมชมการดำเนินงานของชุมชน การสัมภาษณ์ การสังเกต และเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ที่เกี่ยวข้องการจัดการป่าชุมชน หรือการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อศึกษาบริบทแวดล้อม พฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่ม

2.2 การวิจัยเอกสาร

2.2.1 แหล่งข้อมูล

หลังจากได้ผลการคัดเลือกกรณีศึกษาทั้ง 4 แห่งแล้ว ผู้วิจัยดำเนินการวิจัยเอกสารจาก แหล่งข้อมูลในพื้นที่ ได้แก่

- สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยประจำจังหวัด สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยประจำอำเภอ ศูนย์ กศน. ตำบล
- สถานศึกษาในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่
- สำนักงานเทศบาล/ตำบล
- ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัด / ศูนย์ศึกษาและพัฒนานวนศาสตร์ชุมชน
- ที่ทำการกลุ่มป่าชุมชน / ที่ทำการเครือข่ายป่าชุมชน / ศูนย์ประสานงานและดำเนินการ กิจกรรมของชุมชนด้านป่าชุมชน
- ศูนย์เรียนรู้ชุมชน จุดเรียนรู้ และเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

2.2.2 ประเด็นที่ศึกษาและการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยกำหนดประเด็นที่ศึกษาภาคสนามให้มีความครอบคลุม และสอดคล้องกันในการดำเนินการวิจัยในภาคสนามทั้ง 3 วิธี คือ การวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกต โดย ประเด็นหลักที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่

- 1) ข้อมูลเบื้องต้น และบริบทของชุมชน ได้แก่ ภาพรวมของชุมชน และข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง

3) การจัดการความรู้ป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชน แนวทางการจัดการความรู้ กระบวนการจัดการความรู้ และปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ วิดิทัศน์ต่าง ๆ ข้อมูลชุมชน แผนพัฒนาหมู่บ้าน หนังสือ รายงานการประชุม รายงานประจำปี รายงานการวิจัย บทความ ปรากฏข่าว สมุดกิจกรรม บันทึก ระเบียบข้อบังคับ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย จากแหล่งข้อมูลในพื้นที่ ร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานการจัดการความรู้ป่าชุมชน เพื่อส่งเสริม ภูมิปัญญาท้องถิ่นในหน่วยงานส่วนกลาง และในพื้นที่ และการสังเกตการณ์ ดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ของชุมชนที่เลือกเป็นกรณีศึกษา 4 แห่ง เพื่อดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นที่ตั้งไว้

2.3 การสัมภาษณ์และการสังเกต

ผู้วิจัยกำหนดประเด็นในการศึกษาตามประเด็นหลักในการวิจัยภาคสนาม เพื่อสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล และกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

2.3.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลในพื้นที่กรณีศึกษาครั้งนี้ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และแบบสังเกต

1) **แบบสัมภาษณ์** เป็นแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ แบบสัมภาษณ์สำหรับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหน่วยงานส่วนกลาง และแบบสัมภาษณ์สำหรับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่

1.1) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหน่วยงานส่วนกลาง

ประเด็นสัมภาษณ์สำหรับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการส่งเสริมให้เกิดการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่

1.1.1 ข้อมูลเบื้องต้น เช่น

- ข้อมูลของผู้ให้สัมภาษณ์และหน่วยงาน เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ และความรับผิดชอบ
- โครงสร้างหน่วยงาน จำนวนเจ้าหน้าที่ และการดำเนินการเพื่อส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

- บทบาทและความร่วมมือกับชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา

1.1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการที่ดำเนินการในพื้นที่ของหน่วยงานของผู้ให้ข้อมูลแต่ละคน เช่น

- นโยบาย กฎหมาย พระราชบัญญัติ และกฎระเบียบของหน่วยงานต้นสังกัดต่อการดำเนินงานในพื้นที่
- ความเป็นมาของโครงการในแง่ของนโยบาย
- การดำเนินงานเพื่อนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ และผลการดำเนินการที่ผ่านมา
- แนวทางการดำเนินการในอนาคต เช่น การศึกษาวิจัย การขยายผล การประเมินและติดตามผลของโครงการ
- ความเกี่ยวข้องและความเป็นไปได้ในการขยายผลจากโครงการเพื่อส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย
- เครือข่ายความร่วมมือและบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ เพื่อพัฒนาการเรียนรู้ร่วมกัน

1.1.3 ข้อคำถามเกี่ยวกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา และภูมิภาค เช่น

- ประเภทป่า ผลผลิตจากป่า วิธีการบริหารจัดการป่าชุมชน
- ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
- ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- การจัดการความรู้ป่าชุมชน สื่อและช่องทางที่ใช้ในการจัดการความรู้
- ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนกับการใช้การจัดการความรู้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ความเป็นไปได้และวิธีการในการใช้ประโยชน์จากชุมชนที่ใช้เป็นกรณีศึกษากับการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ใช้สำหรับ

1. ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ของศูนย์ประสานงานป่าไม้ / ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชน

2. ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถานศึกษา และสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

3. ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่องค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น อำเภอ เทศบาล อบต. กศน. องค์กรเอกชน ภาควิชาเครือข่าย เป็นต้น

1.2) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่

ประเด็นสัมภาษณ์สำหรับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยให้นำหน้าหน้ากับข้อคำถามแต่ละข้อตามกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่

1.2.1 ข้อมูลเบื้องต้น และบริบทของชุมชน เช่น

- ที่ตั้ง
- ประชากร
- ภูมิหลัง ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในชุมชน
- การจัดการศึกษา
- อาชีพ และการรวมกลุ่มในชุมชน
- สื่อและช่องทางการใช้ในการติดต่อสื่อสารในชุมชน
- ผู้นำชุมชน แกนนำ คณะกรรมการหมู่บ้าน
- ภูมิปัญญา นักปราชญ์ ผู้รู้ในชุมชน

1.2.2 ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน และเครือข่ายป่าชุมชน เช่น

- สภาพป่า พื้นที่ป่า พัฒนาการของป่าชุมชน และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน
- กฎระเบียบป่าชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน และกิจกรรม โครงการที่เกี่ยวข้อง
- องค์กรความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ได้รับการปรับและประยุกต์
- นโยบาย และการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- การจัดการความรู้ของชุมชนเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น สื่อ ช่องทาง หน่วยงาน และเครือข่ายภายในและภายนอกที่มีบทบาท
-

ใช้สำหรับ

- ผู้ดำเนินการจัดการป่าชุมชน เช่น แกนนำ คณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มเยาวชน เป็นต้น
- กลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชน และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน นักปราชญ์ ครู พระสงฆ์ เป็นต้น

2) แบบสังเกต

กำหนดประเด็นในการสังเกตแบบมีส่วนร่วมตามที่ Lofland (1971 อ้างถึงในสุภางค์ จันทวานิช, 2545: 50 - 52) กำหนดกรอบในการสังเกตโดยแบ่งประเภทปรากฏการณ์ทางสังคม ออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ การกระทำ กิจกรรม ความหมาย ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมและสภาพสังคมเป็นแนวทางการจำแนก ได้แก่รายละเอียดใน 6 ประเด็น

- การกระทำ (Acts) คือ เหตุการณ์หรือสถานการณ์ หรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ไม่ยาวนานหรือต่อเนื่อง เป็นกิจกรรมปกติธรรมดาทั่ว ๆ ไป และวิถีชีวิต
- แบบแผนการกระทำ (Activities) คือ การกระทำหรือพฤติกรรมที่เป็นกระบวนการ มีขั้นตอนและลักษณะต่อเนื่องจนเป็นแบบแผน เพื่อชี้ให้เห็นถึงสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกของชุมชน
- ความหมาย (Meanings) คือ การให้ความหมายแก่การกระทำ หรือแบบแผนพฤติกรรม เป็นการที่บุคคลมองตัวเองในสังคมและวัฒนธรรมนั้น
- ความสัมพันธ์ (Relationship) คือ ความเกี่ยวข้องระหว่างบุคคลหลาย ๆ คนในสังคม ผ่านการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม เพื่อให้เกิดความเข้าใจโครงสร้างของสังคม
- การมีส่วนร่วมในกิจกรรมในชุมชน (Participation) คือ การที่บุคคลยอมให้ความร่วมมือและยอมเป็นส่วนประกอบของโครงสร้างสังคมในส่วนที่เกี่ยวกับกิจกรรมนั้น ๆ
- สภาพสังคม (Setting) คือ ภาพรวมทุกแง่ทุกมุมที่สามารถประเมินได้จากการศึกษาชุมชนในแง่มุมต่าง ๆ ให้ครอบคลุม ผ่านกิจกรรม สถานที่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล วัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิต การทำมาหากิน การควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก เป็นต้น

โดยผู้วิจัยเข้าเยี่ยมชมชุมชน ร่วมกิจกรรมตามประเพณีในท้องถิ่น ร่วมกิจกรรมเดินป่า การอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน และใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเป็นกรณีศึกษา เพื่อสังเกตพฤติกรรมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในทั้ง 6 ประเด็นหลัก

2.3.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

ในการสัมภาษณ์กำหนดกลุ่มให้ข้อมูลหลักเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหน่วยงานส่วนกลาง ได้แก่ ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ที่ดำเนินการตามนโยบายของหน่วยงานภาครัฐ ด้วยการแปลงนโยบายไปการดำเนินการในชุมชน ผ่านแผนงานโครงการ กิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งที่อยู่ในชุมชน และส่วนกลาง

2) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา ได้แก่

- กลุ่มแกนนำในชุมชน และกลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลการดำเนินงานของกรณีศึกษา ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่หน่วยงานหลักในพื้นที่ ที่เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการใช้วิธีการ Snowball Sampling Technique เช่น ผู้นำในชุมชนที่เป็นแกนนำในการบริหารจัดการป่าชุมชน คณะกรรมการชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน พระ ครู เยาวชน เป็นต้น

- กลุ่มผู้บริหาร หรือเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่

- กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญา หรือมีความสามารถในการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมของท้องถิ่น

- กลุ่มชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน กลุ่มอาชีพ กลุ่มเด็กและเยาวชน

- กลุ่มผู้เข้ารับบริการของชุมชน กลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมทั้งที่อยู่ในจังหวัดเดียวกัน และนอกพื้นที่

โดยในการศึกษาวิจัยภาคสนามครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล และสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในกรณีศึกษาทั้ง 4 แห่งดังนี้

1) กรณีศึกษาที่ 1 ภาคกลาง ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอนีนขาม จังหวัดชัยนาท ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยระหว่างวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ถึงวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2553

1.1) ผู้ให้ข้อมูล

ที่	ชื่อ	ตำแหน่ง	หน่วยงาน
ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหน่วยงานส่วนกลาง			
1	นางสาวพรทิพย์ ปิยะโชติ	หัวหน้าศูนย์ประสานงานป่าไม้	ศูนย์ประสานงานป่าไม้ ชัยนาท
2	นางสาวชุตติกาญจน์ อ่อนแก้ว	นักวิชาการเผยแพร่	ศูนย์ประสานงานป่าไม้ ชัยนาท
3	นายทวี สว่างมณี	ผู้อำนวยการสำนักงาน กศน. จังหวัด ชัยนาท	สำนักงาน กศน. จังหวัด ชัยนาท
4	นางสาวศิริวรรณ กอเกษตร ทรัพย์	ปลัดอำเภอหันคา	อำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท
5	นายประลอง ดำรงค์ไทย	ผู้อำนวยการสำนักจัดการป่าชุมชน	สำนักจัดการป่าชุมชน กรม ป่าไม้ กระทรวงทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
6	รศ.ดร.สมศักดิ์ สุขวงศ์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านป่าไม้ / ที่ปรึกษา ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่ง ภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก / อดีตคณบดี คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์	ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชีย แปซิฟิก
7	นายวิโรจน์ ธีระประสาธน์	ประธานมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและ ธรรมชาติ / สมาชิกสภาที่ปรึกษา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและ ธรรมชาติ
8	นายระวี ถาวร	เจ้าหน้าที่แผนงานประเทศไทย	ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชีย แปซิฟิก
ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา			
9	นางสายชล พวงพิกุล	ประธานเครือข่ายป่าชุมชนบ้านเขา ราวเทียนทอง	
10	นายสนั่น ภมรพล	ประธานคณะกรรมการป่าชุมชน บ้านเนินขาม ม.10	

ที่	ชื่อ	ตำแหน่ง	หน่วยงาน
11	นายสมยศ ศรีวันนา	คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านเนินขาม ม.10 / ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ม.10	
12	นายอนุเทพ ปาโส	เยาวชนกลุ่มต้นตอ / สมาชิกเครือข่าย ป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง	
13	นายมนัส ม่วงเกิด	ประธานคณะกรรมการป่าชุมชน บ้านป่าทางรถ / ผู้ใหญ่บ้าน ม.5 ต.เด่นใหญ่ อ.หันคา	
14	นายแลล้ม เกาะแก้ว	นักปราชญ์ด้านสมุนไพร / คณะกรรมการป่าชุมชน (อดีต ประธานคณะกรรมการป่าชุมชน บ้านเนินขาม ม.10)	
15	นางสาวสมบัติ พุทธวงษ์	กลุ่มอาชีพบ้านพราน ต.วังไก่อีเดือน อ.หันคา	
16	นายประกอบ พึ่งพวก	นายกอบต.เด่นใหญ่ อ.หันคา	อบต.เด่นใหญ่ อ.หันคา

1.2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการสรุปผลการศึกษาและวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ได้แก่

1.2.1) ร่วมฟัง “การเสวนาทิศทางการจัดการป่าชุมชนเพื่อลดภาวะโลกร้อน: บทเรียน และก้าวต่อไปของการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน” วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2553 ณ สนามหน้าโรงเรียนบ้านไพรนกยูง ตำบลไพรนกยูง อำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท

1.2.2) ช่วยคณะกรรมการและแกนนำเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองจัดนิทรรศการและบรรยาย “เครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง” วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2553 ณ สนามหน้าโรงเรียนบ้านไพรนกยูง

1.2.3) ร่วมงาน “หันคาเสื่อภูเขาราวเทียนทอง ครั้งที่ 1” วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2553 ณ ถนนหน้าองค์การบริหารส่วนตำบลไพรนกยูง

1.2.4) ร่วมกิจกรรมการเดินป่าสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และศึกษาพืชสมุนไพร พืชอาหารชุมชน ณ ศูนย์ศึกษาธรรมชาติและป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง เส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง

2) กรณีศึกษาที่ 2 ภาคเหนือ ชุมชนบ้านศิลาแลง ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน
ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยระหว่างวันที่ 20 – 27 ธันวาคม พ.ศ. 2553

2.1) ผู้ให้ข้อมูล

ที่	ชื่อ	ตำแหน่ง	หน่วยงาน
ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหน่วยงานส่วนกลาง			
1	นายประสงค์ วงศ์นารัตน์	หัวหน้างานส่งเสริมป่าไม้เศรษฐกิจ และป่าชุมชน	ศูนย์ประสานงานป่าไม้ น่าน
2	นายเชษฐ ธิพงษ์ไชโย	เจ้าหน้าที่การเกษตร ผู้ดูแลป่าไม้เขต พื้นที่อำเภอปัว	ศูนย์ประสานงานป่าไม้ น่าน
3	นายมนัส มะโน	ผู้อำนวยการสำนักงาน กศน. อำเภอปัว	สำนักงาน กศน. อำเภอปัว
4	นางเกื้อกุล อันพัฒนากุล	เจ้าหน้าที่ฝ่ายยุทธศาสตร์และ การพัฒนา	สำนักงาน กศน. จังหวัด น่าน
5	นางสาวโสภกา อุทุมพร	หัวหน้า กศน. ตำบลศิลาแลง	สำนักงาน กศน. อำเภอปัว
6	นางมลวิไลย์ ต๊ะเสาร	หัวหน้า กศน. ตำบลวรรณคร (อดีต หัวหน้า กศน. ตำบลศิลาแลง)	สำนักงาน กศน. อำเภอปัว
7	นายสำรวย ผัดผล	ประธานมูลนิธิอภัยเมืองน่าน	มูลนิธิอภัยเมืองน่าน
8	พระครูพิทักษ์นันทคุณ	ที่ปรึกษามูลนิธิอภัยเมืองน่าน / เจ้าอาวาสวัดอภัยภูวนาส	มูลนิธิอภัยเมืองน่าน
ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา			
9	พระครูสุภัทรนันทคุณ	เจ้าอาวาสวัดป่าเหมือด	
10	นางรำแพน โนนพรวน	นายกเทศมนตรีศิลาแลง	เทศบาลตำบลศิลาแลง
11	นายสมฤทธิ์ เนตรทิพย์	ประธานคณะกรรมการป่าชุมชนศิลา แลง / กำนันตำบลศิลาแลง	
12	นายพ่อง ชีฆาวงค์	รองนายกเทศมนตรี / คณะกรรมการ ป่าชุมชนศิลาแลง	เทศบาลตำบลศิลาแลง
13	นายวัช ยานันท์	รองประธานสภาเทศบาล / คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง	เทศบาลตำบลศิลาแลง
14	นายสมพงษ์ หาญยุทธ	ผู้ใหญ่บ้าน ม.4 บ้านดินตอก / คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง	

ที่	ชื่อ	ตำแหน่ง	หน่วยงาน
15	นายประเสริฐ มุลคำ	รองนายกเทศมนตรี / คณะกรรมการ ป่าชุมชนศิลาแลง	
16	นายตา อุ่นเรือน	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ม.8 บ้านนาแล / คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง	
17	นายชายแก้ว ละมุด	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ม.2 บ้านศาลา / คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง	
18	นายอรุณ แสนนิทา	ผู้ใหญ่บ้าน ม.6 บ้านหัวดอย / คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง	
19	นายอินแปลง หาญยุทธ	ผู้ใหญ่บ้าน ม.7 บ้านฝาย / คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง	
20	นายอุทัย ลือยศ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ม.6 บ้านหัวดอย / คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง	
21	นางเครือวัลย์ หาญยุทธ	เลขานุการนายกเทศมนตรี / ประธาน เครือข่ายสิ่งทอตำบลศิลาแลง	เทศบาลตำบลศิลาแลง
22	นายมัน มุลคำ	ปราชญ์ชุมชน / คณะกรรมการป่า ชุมชนศิลาแลง	
23	นายอนันต์ ต๊ะแก้ว	ปราชญ์ชุมชน / คณะกรรมการป่า ชุมชนศิลาแลง	
24	นายธีระ ทิมาวงค์	สมาชิกกลุ่มแม่บ้านบ้านเฮี้ย / ปราชญ์ ชุมชนเรื่องการข้อมสิทธิ์รรมชาติ	
25	นางสาวจิรภัทร ช่างเหล็ก	เจ้าหน้าที่ศูนย์ไทลื้อบ้านเฮี้ย	
26	นายวัช ภัชชัย	ผู้อำนวยการโรงเรียน ไตรประชาวิทยา	โรงเรียนไตรประชาวิทยา
27	นายคมกริช ดีกัลลา	ครูผู้สอนและรับผิดชอบโครงการ เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของ โรงเรียน	โรงเรียนไตรประชาวิทยา
28	ค.ญ.บุญยานุช โนนวน	นักเรียนชั้น ป.6	โรงเรียนไตรประชาวิทยา
29	ค.ญ.เบญจวรรณ อนุจร	นักเรียนชั้น ป.6	โรงเรียนไตรประชาวิทยา
30	ค.ช.ทรงพล หาญยุทธ	นักเรียนชั้น ป.5	โรงเรียนไตรประชาวิทยา
31	ค.ญ.จรรยา ไหมน้อย	นักเรียนชั้น ป.5	โรงเรียนไตรประชาวิทยา

2.2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการสรุปผลการศึกษาและวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนตำบลศิลาแลง ได้แก่

2.2.1) ร่วมกิจกรรมของผู้นำชุมชนในการแจกถุงยังชีพแก่ผู้ประสบภัยน้ำท่วมในตำบลศิลาแลง ในวันที่ 23 ธันวาคม 2553 ณ สำนักงานเทศบาลตำบลศิลาแลง

2.2.2) ร่วมกิจกรรมการเดินป่าสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และศึกษาพืชสมุนไพร ณ ป่าชุมชนบ้านศิลาแลง

2.2.3) เยี่ยมชมการดำเนินงานของศูนย์ไทลื้อ ศูนย์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์บ้านศิลาแลง และมูลนิธิฮักเมืองน่าน

3) กรณีศึกษาที่ 3 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยระหว่างวันที่ 20 – 24 มกราคม พ.ศ. 2554

3.1) ผู้ให้ข้อมูล

ที่	ชื่อ	ตำแหน่ง	หน่วยงาน
ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหน่วยงานส่วนกลาง			
1	นายชูชาติ เทพสุด	หัวหน้าศูนย์ประสานงานป่าไม้	สำนักงานศูนย์ ประสานงานป่าไม้ สกลนคร
2	นายบุญรัตน์ บันลือหาญ	ผู้อำนวยการ กศน. อำเภอกุดบาก	สำนักงาน กศน.อำเภอ กุดบาก
3	นายนภดล กางทอง	เจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย	สำนักงาน กศน. จังหวัด สกลนคร
4	นางสาวจิตติมา ชาทะพรหม	เจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย	สำนักงาน กศน. จังหวัด สกลนคร
5	นางอรอนงค์ ชาววันดี	นักพัฒนาชุมชน	อบจ.สกลนคร
6	นายปิยพงศ์ ปัญญาสนธิ	นักวิชาการศึกษา	สำนักงานเทศบาลตำบล กุดแฮด
7	นายเสริม อุดมณา	ประธานศูนย์อินแปง	ศูนย์อินแปง
8	นายอุดม ชูศรีโหม	กรรมการศูนย์อินแปง	ศูนย์อินแปง

ที่	ชื่อ	ตำแหน่ง	หน่วยงาน
9	นายวิรัชชัย กุณวณิช	ผู้ประสานงานเครือข่ายอินแปง	ศูนย์อินแปง
10	นายธีระชัย หาญมนตรี	คณะกรรมการฝ่ายต้อนรับศูนย์อินแปง	ศูนย์อินแปง
11	นายตลาด สายฝน	เยาวชนศูนย์อินแปง	ศูนย์อินแปง
12	นายไพฑูรย์ กุดตะแสง	ผอ.กองสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อม	สำนักงานเทศบาลตำบล กุดบาก
ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา			
13	นายวิรัช จำวงศ์ลา	ประธานป่าชุมชนบ้านกุดแฮด / ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 บ้านกุดแฮด	
14	นายถนอมจิต โถแก้วเขียว	รองประธานป่าชุมชนบ้านกุดแฮด/ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7 บ้านกุดแฮด	
15	นายสำเริง ทรงศิริ	อาจารย์โรงเรียนบ้านกุดแฮดวัฒน ราษฎร์ผดุง/ กรรมการและเลขานุการ คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกุดแฮด	โรงเรียนบ้าน กุดแฮดวัฒนราษฎร์ผดุง
16	นายสมัย พุฒลานวงศ์	คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกุดแฮด	
17	นายทองอินทร์ จำวงศ์ลา	อดีตกรรมการป่าชุมชน และปราชญ์ ชุมชน	
18	นายแสวง ศรีมุกดา	ปราชญ์ชุมชน ผู้สูงอายุเล่นดนตรี พื้นบ้าน	
19	นายวันทา ทองพรหม	ปราชญ์ชุมชน ผู้สูงอายุชาย	
20	นางคำ สหชัย	ปราชญ์ชุมชน / กลุ่มอาชีพผ้าไหมคราม	
21	นางเงิน ศรีมุกดา	ปราชญ์ชุมชน / กลุ่มอาชีพผ้าไหมคราม	
22	นางบาน กุดวงศ์แก้ว	นักปราชญ์ด้านสมุนไพร	
23	นางเพ็ญ กุดวงศ์แก้ว	นักปราชญ์ด้านสมุนไพร	
24	นางอ้วน กุดวงศ์แก้ว	นักปราชญ์ด้านสมุนไพร	
25	นางละคร จำวงศ์ลา	ประธานกลุ่มอาชีพ ม.9	
26	นางจันทร์ เหล่านามสิงห์	กลุ่มอาชีพ ม.9	
27	ค.ญ. ศิริพร บุญโคดม	นักเรียนชั้น ม.2 / เยาวชนผู้สืบทอดภูมิ ปัญญารำลาวกระทบไม้	โรงเรียนบ้านบัวครุ ราษฎร์สามัคคี
28	ค.ช. พงษ์สวัสดิ์ ศรีมุกดา	นักเรียนชั้น ป.6 / เยาวชนเด็กอักษณ	โรงเรียนบ้านกุด แฮดวัฒนราษฎร์ผดุง

3.2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการสรุปผลการศึกษาและวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านกุดแสด ได้แก่

3.2.1) ร่วมงาน “รวมใจไทกะเลิง ประจำปี 2554” วันที่ 21 – 22 มกราคม 2554 ณ สนามที่ว่าการอำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

3.2.2) ร่วมฟัง “การบรรยายภารกิจและการดำเนินงานของศูนย์อินแปง” วันที่ 21 มกราคม 2554 ณ ศูนย์อินแปง บรรยายแก่นักศึกษาศาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยขอนแก่น

3.2.3) ร่วมกิจกรรมการเดินป่าสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และศึกษาพืชสมุนไพร พืชอาหารชุมชน ณ ป่าชุมชนบ้านกุดแสด

4) กรณีศึกษาที่ 4 ภาคใต้ ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ตำบลต้นขวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยระหว่างวันที่ 18 - 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2554

4.1) ผู้ให้ข้อมูล

ที่	ชื่อ	ตำแหน่ง	หน่วยงาน
ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหน่วยงานส่วนกลาง			
1	นายहरรรษา เรืองชัย	หัวหน้าศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 15 (สุราษฎร์ธานี)	ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 15 (สุราษฎร์ธานี)
2	นางสาวจิราภรณ์ วัชรปรการ	ผู้อำนวยการ กศน. อำเภอพนม	สำนักงาน กศน.อำเภอพนม
3	นางสาววิจิตรา คงชนะ	ปลัดอำเภอพนม	อำเภอพนม
4	นายพลวัฒน์ สาริพัฒน์	ผู้อำนวยการ โรงเรียนบ้านถ้ำผึ้ง	โรงเรียนบ้านถ้ำผึ้ง
5	นายวิรัช สาริพัฒน์	ผู้อำนวยการ โรงเรียนอนุบาลเปี่ยมรัก	โรงเรียนอนุบาลเปี่ยมรัก
6	นายเชวง สมพิงกาญจน์	นายกอบต.ต้นขวน	อบต.ต้นขวน
7	นายปรีชา ถิ่นศิริ	แกนนำโครงการชุมชนสุขภาวะ ต.ต้นขวน	อบต.ต้นขวน
ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา			
8	นายบุญทัน บุญชูคำ	ผู้ใหญ่บ้าน ม.5 บ้านถ้ำผึ้ง / ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง /	

ที่	ชื่อ	ตำแหน่ง	หน่วยงาน
		ประธานกรรมการกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง	
9	นายสุริยา คงชนะ	คณะกรรมการป่าชุมชน / ฝายน้ำเทียว กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง	
10	นายประสิทธิ์ คงชนะ	ปราชญ์ชุมชนด้านเกษตรผสมผสาน และคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง	
11	นางวิไลวรรณ บุญชูคำ	ประธานกลุ่มแม่บ้านบ้านถ้ำผึ้ง / ฝายอาหาร กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง	
12	นายคะนิง พันรังสี	อบต. ม.5 บ้านถ้ำผึ้ง / คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง	
13	นายไสว ทรัพย์รัตน์	กรรมการที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง	
14	นางถนอมศรี สัมพันธ์	ฝายร้านค้า กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง	
15	นางสาวกนกวรรณ เวชวิมล	เหรียญกติก กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง	
16	นางสมศรี คงชนะ	เจ้าของบ้านโฮมสเตย์กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง	
17	นางเยาวภา คงชนะ	เจ้าของบ้านโฮมสเตย์กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง	
18	ค.ญ.ณัฐริกา บุญชูคำ	นักเรียนชั้น ม.3 / เยาวชนมัคคุเทศก์น้อย	โรงเรียนขุนตาล
19	ค.ช.พงษ์รพี เวชวิมล	นักเรียนชั้น ป.6 / เยาวชนมัคคุเทศก์น้อย	โรงเรียนบ้านถ้ำผึ้ง

4.2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการสรุปผลการศึกษาและวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ได้แก่

4.2.1) ร่วมฟัง “การบรรยายภารกิจและการดำเนินงานของกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผิง” วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2553 ณ ศูนย์ข้อมูลชุมชนและการท่องเที่ยวบ้านถ้ำผิง บรรยายแก่กลุ่มผู้ท่องเที่ยวจากบริษัทเอกชนแห่งหนึ่ง

4.2.2) ร่วมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของป่าชุมชนบ้านถ้ำผิง ณ ป่าต้นน้ำ บ่อน้ำต้นทรายคูด ป่าธนาคารอาหาร

4.2.3) เยี่ยมชมและใช้บริการโฮมสเตย์ของกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผิง

4.2.4) เยี่ยมชมศูนย์เกษตรผสมผสาน ซึ่งเป็นจุดถ่ายทอดความรู้ที่บ้านของนาย ประสิทธิ์ กงชนะ

4.2.5) เยี่ยมชม ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง สวนสมุนไพร และฐานความรู้ต่าง ๆ ที่ช่วยอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนอนุบาลเป็ยมรัก

4.2.6) เยี่ยมชมการบริการโฮมสเตย์ และชมรมการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในโรงเรียนบ้านถ้ำผิง

2.4 การเก็บรวบรวม และจัดกระทำข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล และการสังเกตร่วมกับการวิจัยเอกสาร นำข้อมูลมาจัดกระทำข้อมูลด้วยการลดทอนข้อมูล ตรวจสอบข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนกรณีศึกษาแต่ละแห่ง โดยวิธีการดังนี้

2.4.1 การลดทอนข้อมูล (Data Reduction) ผู้วิจัยนำข้อมูลทั้ง 4 กรณีศึกษา มาเลือก และแยกแยะข้อมูลในแต่ละประเด็นที่ศึกษา (Categories) แล้วแยกเป็นหมวดหมู่ให้ง่ายต่อการสืบค้น และตรวจสอบข้อมูล

2.4.2 การตรวจสอบข้อมูล ด้วยการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ทั้งวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) จากการสัมภาษณ์ร่วมกับการสังเกต และใช้ข้อมูลจากหลายแหล่ง (Data Triangulation) นำมาตรวจสอบร่วมกับการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูล

2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลในแต่ละกรณีศึกษาจากการวิจัยเอกสาร ร่วมกับข้อมูลที่ตรวจสอบแล้ว จากการสัมภาษณ์และสังเกต มาทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นที่กำหนดไว้

แล้วจึงนำมาสร้างข้อสรุปจากการวิเคราะห์แบบอุปนัย การจำแนกข้อมูล และการเปรียบเทียบข้อมูลของทั้ง 4 กรณีศึกษา

ขั้นตอนที่ 3 นำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

การวิจัยในขั้นตอนนี้เป็นการสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ โดยการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิและจัดการสนทนากลุ่มในกรุงเทพมหานคร เพื่อพิจารณาผลการวิจัยในขั้นตอนที่ 1 และ 2 จัดทำเป็นข้อสรุปแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ในระดับนโยบายและการบริหารจัดการ โดยแบ่งเป็น 2 รอบ คือ

- รอบที่ 1 การสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นการสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการจัดการความรู้ และด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชน เพื่อพิจารณาผลการวิจัยขั้นตอนที่ 1 และ 2 และ (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยดำเนินการสนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ.2554 ณ ห้องประชุมสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กรุงเทพมหานคร

- รอบที่ 2 การสนทนากลุ่มนโยบายและการบริหารจัดการ เป็นการสนทนากลุ่มผู้บริหารหน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบการกำหนดนโยบายและการดำเนินการ และผู้นำชุมชนที่เลือกเป็นกรณีศึกษา เพื่อพิจารณาผลการวิจัยขั้นตอนที่ 1 และ 2 และ (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้ปรับตามข้อเสนอแนะของกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิในการสนทนากลุ่มรอบที่ 1 แล้ว โดยดำเนินการสนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ.2554 ณ ห้องประชุมสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กรุงเทพมหานคร

1. เครื่องมือที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม

ในการสนทนากลุ่มใช้เครื่องมือในการวิจัย 2 ส่วน โดยนำเสนอผลการวิจัยขั้นตอนที่ 1 และ 2 (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้ป่าของชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และประเด็นคำถามได้แก่

- 1.1 แบบสรุปผลการวิจัย นำเสนอในรูปแบบข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่ 1 และขั้นตอนที่ 2
- 1.2 (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้ป่าของชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 1.3 ประเด็นคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม ได้แก่

1) แนวทางการส่งเสริมความร่วมมือและการมีส่วนร่วมขององค์กรที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทยในอนาคตต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคส่วนใด และมีมาตรการอย่างไร

2) กรอบกฎหมายและนโยบายที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นควรแบ่งเป็นด้านบ้าง และมีแนวทางหรือมาตรการอย่างไร

3) การส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการ กระบวนการจัดการความรู้ควรมีการสร้างตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การจัดเก็บ และการถ่าย โอนและใช้ประโยชน์ด้วยวิธีใด และควรมีมาตรการใดในการส่งเสริม

2. กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ

ในการดำเนินการอภิปรายกลุ่ม (Focus Group) มีผู้ทรงคุณวุฒิ 2 กลุ่ม เป็นผู้ให้ข้อเสนอแนะ ได้แก่

2.1 กลุ่มนักวิชาการแบ่งเป็น 3 ด้าน คือ 1) ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) ด้านการจัดการ ความรู้ และ 3) ด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชน จำนวน 7 คน ได้แก่

1) รศ.ดร.กมลรัฐ อินทรทัศน์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดการความรู้ ผู้อำนวยการ ศูนย์วิจัยการจัดการความรู้การสื่อสารและการพัฒนา / ประธานกรรมการประจำสาขาวิชานิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
2) รศ.ดร.กฤษณี คำชาย	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดการความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
3) ดร.วรัญพร แสงนภาพร	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดการความรู้ / ผู้อำนวยการ ศูนย์พัฒนาการศึกษาระหว่างประเทศ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
4) นายพนม ศรีศิลป์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภูมิปัญญาไทย / ผู้อำนวยการกองพุทธศาสนศึกษา สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
5) นายถวัลย์ มาศจรัส	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภูมิปัญญาไทย
กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
6) นายวีรวัฒน์ ชีระประสาธน์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชน
ประธานมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ / สมาชิกสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

- 7) นายระวี ถาวร ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชน ศูนย์
ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชีย
แปซิฟิก

2.2 กลุ่มนโยบายและการบริหารจัดการ ได้แก่ กลุ่มผู้บริหารหรือเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบ
โครงการต่าง ๆ จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ร่วมกับผู้บริหารและแกนนำชุมชนที่เป็นพื้นที่
กรณีศึกษา จำนวน 10 คน ได้แก่

- 1) นายประลอง ดำรงไทย ผู้อำนวยการสำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้
- 2) นางทิพย์สุดา สุขเมธเสนีย์ ผู้อำนวยการสำนักนโยบายด้านการเรียนรู้ตลอด
ชีวิตและโอกาสทางการศึกษา สำนักงาน
เลขาธิการสภาการศึกษา
- 3) นายชาคริต เบี้ยวจันทร์ รองผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมและพัฒนา
นวัตกรรมการเรียนรู้ สำนักงานส่งเสริมการศึกษา
นอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
- 4) นายวิรัช ตาแก้ว หัวหน้ากลุ่มงานส่งเสริมนโยบายการเรียนรู้
ตลอดชีวิต สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
- 5) นางสาวภัทธิดา พันธุมเสน หัวหน้ากลุ่มพัฒนาวิชาการระหว่างประเทศ
สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
- 6) นายเกรียงศักดิ์ เกิดแก้ว ข้าราชการสำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้
- 7) นางสาวชล พวงพิกุล ประธานคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน
เขาราวเทียนทอง
- 8) นายสมฤทธิ์ เนตรทิพย์ ประธานคณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง / กำนัน
ตำบลศิลาแลง
- 9) นายถนอมจิต โถแก้วเขียว รองประธานคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกุดแฮด
/ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 7 บ้านกุดแฮด
- 10) นายบุญทัน บุญชูดำ ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง / ประธาน
กรรมการกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง/
ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 5 บ้านถ้ำผึ้ง

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการสนทนากลุ่มและเก็บรวบรวมข้อมูลตามประเด็นคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม โดยมีวิธีการดำเนินการดังนี้

- 3.1 นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากขั้นตอนที่ 1 และ 2 แก่ผู้ร่วมการสนทนากลุ่ม
- 3.2 นำเสนอประเด็นคำถาม
- 3.3 ระดมความคิดเห็นของผู้ร่วมการอภิปรายเพื่อตอบประเด็นคำถามและหาข้อสรุปเกี่ยวกับแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 3.4 นำข้อสรุปไปจัดทำแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

4. การจัดกระทำและวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อสรุปที่ได้จากการสนทนากลุ่มมาวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) นำข้อมูลมาจัดระบบข้อมูล ตั้งวิเคราะห์ แล้วนำเสนอเป็นข้อสรุปแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 4

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง “แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น” ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย แบ่งเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ตอนที่ 3 แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ตอนที่ 1 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ

จากการวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทยและต่างประเทศจากรายงานการวิจัย นโยบาย มาตรการ แผนงาน โครงการ กิจกรรม และการดำเนินการในประเทศไทยและต่างประเทศที่ศึกษา คือ กลุ่มประเทศอาเซียน และประเทศเนปาล ซึ่งเป็นประเทศที่มีการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่อง ได้แก่ ประเทศไทย กัมพูชา เนปาล ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย ลาว เวียดนาม และอินโดนีเซีย จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น กฎหมาย นโยบาย ยุทธศาสตร์ แผนงาน โครงการ กิจกรรม มาตรการ รายงานการวิจัย และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง จากแหล่งที่เชื่อถือได้ของประเทศไทยและต่างประเทศ โดยจำแนกตามประเด็นที่ศึกษา คือ

1. ข้อมูลเบื้องต้น และบริบทของประเทศ ประกอบด้วย 1) ที่ตั้ง 2) เขตการปกครองและระบอบการปกครอง 3) ภูมิประเทศและภูมิอากาศ 4) ประชากร 5) ภาษาและศาสนา 6) สภาพเศรษฐกิจและทรัพยากรธรรมชาติ 7) สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม 8) ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน ประกอบด้วย 1) องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน 2) การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ 3) การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวมความรู้ และการถ่ายทอดและใช้ความรู้

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลในรูปแบบความเรียงตามรายประเทศในประเด็นที่ศึกษาข้างต้น ดังนี้

กรณีศึกษาที่ 1 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากรายงานการวิจัย นโยบาย มาตรการ แผนงาน โครงการ กิจกรรมและการดำเนินการ ร่วมกับการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศจากเว็บไซต์ที่น่าเชื่อถือได้ โดยผู้วิจัยแบ่งประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ การจัดการความรู้ป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ ดังสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ

ประเทศไทย (Thailand) หรือมีชื่อเป็นทางการว่า ราชอาณาจักรไทย (Kingdom of Thailand)

1.1 ที่ตั้ง

ประเทศไทยอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีพรมแดนทางทิศตะวันออกติดประเทศลาว และกัมพูชา ทิศใต้ติดกับประเทศมาเลเซียและอ่าวไทย ทิศตะวันตกติดทะเลอันดามันและประเทศพม่า ทิศเหนือติดประเทศพม่าและลาว

1.2 เขตการปกครองและระบอบการปกครอง

ประเทศไทยมีพื้นที่ 513,115 ตารางกิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำ 0.4% เมืองหลวง คือ กรุงเทพมหานคร แบ่งเขตการปกครองเป็น 77 จังหวัด มีการปกครองระบบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ

1.3 ภูมิประเทศและภูมิอากาศ

ภูมิประเทศในประเทศไทยมีความหลากหลายตามภูมิภาค ภาคเหนือเป็นพื้นที่ภูเขาสูง สลับซับซ้อน ปกคลุมด้วยป่าไม้อันเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญของประเทศ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบ สภาพดินค่อนข้างแห้งแล้งไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ และเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ ภาคใต้เป็นคาบสมุทรที่มีที่ราบและภูเขา

ภูมิอากาศในประเทศไทยเป็นแบบเขตร้อน มี 3 ฤดูกาล ส่วนในภาคใต้มีสภาพอากาศแบบป่าดงดิบที่มีอากาศร้อนชื้นตลอดทั้งปี

1.4 ประชากร

จากข้อมูลการประมาณการจำนวนประชากรของสำนักงานสถิติแห่งชาติในปี 2554 ประเทศไทยมีประชากรจำนวนประมาณ 67.4 ล้านคน โดยคนส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 75 เป็นคนไทยเชื้อสายไทย นอกจากนี้จะเป็นคนไทยเชื้อสายอื่น ๆ เช่น จีน มลายู มอญ เขมร รวมถึงชาวไทยภูเขาและชนเผ่าต่าง ๆ เช่น ไทลื้อ ไทพวน กะเหรี่ยง ม้ง ลีซอ เมี่ยน ลัวะ เป็นต้น แต่ในประเทศไทยมีการแบ่งแยกเชื้อชาติ และความไม่เท่าเทียมกันในสังคมน้อยมากเมื่อเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน

1.5 ภาษาและศาสนา

ประเทศไทยมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ โดยคนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาทประมาณ 94.6% รองลงมาคือศาสนาอิสลาม 4.6% นอกจากนี้ยังมีการนับถือศาสนาคริสต์ ฮินดูและซิกข์ ในส่วนของชนพื้นเมืองในภูมิภาคต่าง ๆ มีการนับถือผี และบางส่วนนับถือศาสนาพุทธควบคู่กับความเชื่อเรื่องผี

1.6 สภาพเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ

ประเทศไทยมีรายได้หลักจากอุตสาหกรรม การส่งออกสินค้าและบริการ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยมีการเพาะปลูกพืชที่สำคัญ คือ ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ยางพารา การเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้บริโภค และการเลี้ยงเพื่อการค้า เช่น สัตว์ปีก สัตว์น้ำ สุกร โคเนื้อ เป็นต้น การทำประมง ทั้งประมงน้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำกร่อย นอกจากนี้ยังมีการทำเหมืองแร่ และอาชีพทางด้านอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป เครื่องหนัง อัญมณี เครื่องประดับ และอาหารกระป๋อง เป็นต้น

ประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติอยู่มากมาย และมีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งทรัพยากรดิน ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรแร่ธาตุ เช่น แร่โลหะ แร่โลหะ แร่เชื้อเพลิง กัมมันตภาพรังสีและแร่รัตนชาติที่มีการขุดขึ้นมาใช้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

1.7 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม มีการดำรงชีวิตด้วยความเรียบง่ายบนพื้นฐานความเชื่อทางศาสนา และการยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี ลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวใหญ่ แต่ในปัจจุบันเริ่มมีความแตกต่างกันระหว่างสังคมชนบทและสังคมเมือง และมีครอบครัวแบบครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น

วัฒนธรรมและประเพณีของไทยมีเอกลักษณ์ที่สืบทอดกันมายาวนาน ซึ่งมีส่วนที่คล้ายกับประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเดียวกัน เนื่องจากการมีประชากรที่มีเชื้อสายต่าง ๆ เข้ามาดำเนินชีวิตอยู่ในประเทศ รวมถึงการเมืองการปกครองในอดีตที่มีประวัติศาสตร์ร่วมกันของไทยและประเทศเพื่อนบ้าน

1.8 ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

ในประเทศไทยมีทรัพยากรป่าไม้กระจายอยู่ทั่วประเทศ ในพื้นที่ประเทศจำนวน 513,115 ตารางกิโลเมตร โดยป่ามีลักษณะแตกต่างกันตามภูมิประเทศและภูมิอากาศ แบ่งได้ 2 ประเภท ได้แก่ 1) ป่าผลัดใบ ได้แก่ ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง และ 2) ป่าไม่ผลัดใบ ได้แก่ ป่าดิบ ป่าดิบเขา ป่าสนเขา และป่าพรุ

การจัดการป่าไม้ของเมืองไทยในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 เป็นการจัดการโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการผลิตไม้เพื่อการใช้สอยเป็นหลัก หลังจากปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การจัดการป่าได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นการจัดการป่าเพื่อสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์สัตว์ป่าและการจัดการป่าเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ควบคู่ไปกับการจัดการป่าเพื่อเนื้อไม้ ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา การจัดการทรัพยากรป่าไม้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรมากขึ้นเพื่อสนองความต้องการของชุมชน ความต้องการป่าไม้ จึงมีความหลากหลายตามลักษณะภูมิประเทศ ความเชื่อ และวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้แก่ การจัดการในรูปของป่าชุมชน ป่าวัฒนธรรม ป่าเพื่อการใช้สอย ป่าเพื่อการอนุรักษ์ และป่าในเมือง (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552)

ประวัติการป่าไม้ไทย เริ่มดำเนินงานอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อสถานการณ์ที่เจ้าผู้ครองนครหัวเมืองภาคเหนือต่างอาศัยความเป็นอิสระในการหาประโยชน์ อนุญาตให้บริษัทต่างชาติเข้ามาทำไม้ซ้ำซ้อนกันจนเกิดความขัดแย้ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสถาปนา “กรมป่าไม้” เมื่อวันที่ 18 กันยายน พุทธศักราช 2439 มี Mr. H. A. Slade เป็นเจ้ากรมคนแรก และกำหนดให้การดำเนินงานป่าไม้อยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลกลางเพียงแห่งเดียว (เจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์, 2552)

การจำแนกยุคของป่าไม้ตามช่วงเวลาตามแนวทางการอนุรักษ์ในการจัดการป่าของเมืองไทยยุคใหม่สามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วง (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552: 6 – 7) ได้แก่

1. ช่วงทศวรรษ 2500 - 2530 เป็นยุคของการจัดตั้งพื้นที่อนุรักษ์เพื่อเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์ป่าและการพักผ่อนหย่อนใจ รวมไปถึงการจัดการป่าเพื่อไม้

2. ช่วงทศวรรษ 2530-2550 การจัดการป่าไม้เพื่อชุมชนและอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเชื่อว่ามนุษย์ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ แต่ต้องจัดการเพื่อให้มนุษย์และธรรมชาติอยู่กันอย่างเกื้อกูล

อย่างไรก็ดีเพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ (อ้างถึงใน แผนงานสนับสนุนป่าชุมชนในประเทศไทย, 2545: 4) ได้สรุปหลักการสำคัญที่บ่งชี้ความเป็นความป่าชุมชนไว้ว่าประกอบด้วย 6 หลักการ คือ

1. เป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกขึ้นมาใหม่ก็ได้ แต่ต้องมีขอบเขตที่ชาวบ้านสามารถจำแนกขนาดของพื้นที่ได้

2. กรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นของรัฐหรือสาธารณประโยชน์ก็ได้ แต่ชุมชนมีอำนาจในการบริหารจัดการอย่างอิสระ โดยองค์กรตัวแทนที่เกี่ยวข้องกับป่าที่แท้จริงของชุมชน

3. จุดประสงค์และเป้าหมายของการจัดการป่าสอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน

4. เน้นการบริหารจัดการให้สอดคล้องกับจารีตประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมในท้องถิ่น และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน

5. กฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากร กำหนดและตัดสินใจโดยองค์กรชุมชน

6. เชื่อมโยงระบบสังคมวัฒนธรรมเข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากรในป่า

การดำเนินการงานป่าชุมชนมีกระบวนการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนที่กรมป่าไม้เป็นผู้ดำเนินการ (เจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์, 2552) โดยได้กำหนดกิจกรรม และวิธีการดำเนินงาน ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

- ขั้นตอนที่ 1 การส่งเสริมการดำเนินงานป่าชุมชน มีวิธีการดำเนินงานโดยให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าไปพบราษฎร เพื่อประชาสัมพันธ์ ให้ความรู้ทั่วไปเรื่องป่าไม้ และความรู้เฉพาะเรื่องป่าชุมชน ช่วยจัดกลุ่มสนใจ ฝึกอบรม ร่วมจัดทำแผนงานโครงการป่าชุมชน ร่วมสำรวจกำหนดพื้นที่ โดยใช้ความรู้ทางวิชาการป่าไม้ กฎหมาย และระเบียบราชการ ทำงานกับราษฎรในชุมชน

- ขั้นตอนที่ 2 การจัดตั้งป่าชุมชน คือ การจัดทำเอกสารตามแบบ ปชช.1 แบบคำขออนุญาตจัดทำโครงการป่าชุมชน แบบ ปชช.2 แบบรายงานการตรวจสอบสภาพป่าที่มีผู้ขออนุญาตจัดทำโครงการป่าชุมชน และแบบ ปชช.3 แบบการเขียนโครงการเพื่อเสนอขอจัดทำโครงการป่าชุมชน ซึ่งประชาชนในพื้นที่ต้องเป็นดำเนินการจัดทำ โดยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้เกี่ยวข้องในการจัดทำข้อมูล ตรวจสอบ และจัดส่งคำขออนุญาตจัดทำโครงการแก่กรมป่าไม้ เพื่อพิจารณาอนุมัติ

- ขั้นตอนที่ 3 การจัดการและการพัฒนา มีกิจกรรมหลัก คือ การคุ้มครองและป้องกันการเสริมพันธุ์ไม้ในพื้นที่ และการบำรุงรักษา

- ขั้นตอนที่ 4 การสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนด้วยการให้เงินอุดหนุนต่อพื้นที่ โดยสนับสนุนให้แก่ชุมชนที่ได้รับการอนุมัติให้มีการจัดตั้งในแต่ละปี

จากการสำรวจพื้นที่ป่าของประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2552 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่า 171,586 ตารางกิโลเมตร โดยแบ่งเป็นพื้นที่ป่าในภาคเหนือ 95,074 ตารางกิโลเมตร คิดเป็น 56.04% ภาคกลาง 20,089 ตารางกิโลเมตร คิดเป็น 29.81% ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 27,555 ตารางกิโลเมตร คิดเป็น 16.32% และภาคใต้ 20,832 ตารางกิโลเมตร คิดเป็น 27.03% (กรมป่าไม้, 2554)

ในส่วนของโครงการป่าชุมชนมีข้อมูลสถิติของกรมป่าไม้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 จนถึงวันที่ 30 กันยายน 2553 มีโครงการป่าชุมชนที่ได้รับการอนุมัติจากกรมป่าไม้จำนวน 7,398 โครงการ ในพื้นที่ชุมชน 8,068 หมู่บ้าน จำนวนพื้นที่ป่า 2,958,752 ไร่ ซึ่งกระจายตามภูมิภาคต่าง ๆ ดังนี้

ตารางที่ 2 ข้อมูลสถิติของโครงการป่าชุมชนที่ได้รับอนุมัติจากกรมป่าไม้

ภาค	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนโครงการ	พื้นที่ในป่าสงวน (ไร่)	พื้นที่ป่าพ.ร.บ. (ไร่)	เนื้อที่นิคมสหกรณ์ (ไร่)	รวมพื้นที่
กลาง	973	874	257,274	106,566	50	363,891
เหนือ	2,470	2,367	1,308,269	181,919	0	1,490,189
ตะวันออกเฉียงเหนือ	3,914	3,451	566,177	405,473	0	971,650
ใต้	711	706	94,015	39,005	0	133,020
รวม	8,068	7,398	2,225,737	732,964	50	2,958,752

ที่มา: กรมป่าไม้, 2554

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน

การดำเนินงานป่าชุมชนมีที่มาจากการดำเนินการของประชาชนในชุมชนที่อยู่อาศัยในบริเวณป่าและรอบผืนป่าซึ่งได้มีการใช้ประโยชน์ในการพึ่งพาป่าเพื่อการดำรงชีพและสร้างรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัว โดยมีวิธีการเก็บหา ใช้ประโยชน์ รวมถึงการอนุรักษ์และดูแลตามระบบความเชื่อดั้งเดิมที่ถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษจนไม่สามารถแยกวิถีชีวิตของคนกับป่าออกจากกันได้ ภูมิปัญญาหรือระบบการจัดการแบบดั้งเดิมของคนที่อยู่อาศัยในป่าจึงมีการเรียนรู้ ปรับใช้กันมาเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป การจัดการความรู้ป่าชุมชนจึงมี

หน่วยงานหรือองค์กรเข้ามาเกี่ยวข้องกับในฐานะของผู้สนับสนุนกระบวนการทั้งองค์กรภายในคือตัวชุมชนเอง และองค์กรภายนอกที่มีหน้าที่และบทบาทในการส่งเสริม มีการใช้กฎหมายและนโยบายผ่านโครงการต่าง ๆ เป็นเครื่องมือหรือกลไกหลักในการจัดการความรู้ รวมถึงมีการดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้ในประเทศ

2.1 องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

การดำเนินงานป่าไม้ในประเทศไทยมีหน่วยงานภาครัฐที่ดำเนินการคือ กรมป่าไม้ กรมอุทยานสัตว์ป่า และพันธุ์พืช และกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (เจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์, 2552) โดยมีหน่วยงานส่วนภูมิภาคที่ปฏิบัติอยู่ ตามโครงสร้าง คือ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งแต่เดิมการดูแลการดำเนินด้านป่าไม้ทั้งหมดจะเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของสำนักงานป่าไม้จังหวัด (ในปัจจุบันปรับเปลี่ยนเป็นศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัด) โดยในการดำเนินงานของกรมป่าไม้ มีหน่วยงานในพื้นที่ที่ดำเนินการแบ่งเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ได้แก่ 1) ศูนย์ศึกษาพัฒนาวนศาสตร์ชุมชน มีการดำเนินการวิจัยและผลงานทางวิชาการ 2) ศูนย์ส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน 3) ศูนย์ประสานงานป่าไม้ทำหน้าที่ป้องกันปราบปราม จัดตั้งป่าชุมชน ดูแล ติดตามและประเมินผล โดยการดำเนินงานของทั้ง 3 หน่วยงานได้แบ่งการดูแลเป็นเขตจังหวัด (ประลอง ดำรงไทย, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

กรมป่าไม้ได้กำหนดหลักการในการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้เป็นรูปแบบของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ดำเนินการในกระบวนการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน ซึ่งกำหนดให้ราษฎรในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ หรือพนักงานเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้หรือพนักงานเจ้าหน้าที่ตามกฎหมายในการจัดการและอนุรักษ์ป่าไม้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความยั่งยืนให้แก่ทรัพยากรป่าไม้ที่ได้รับการจัดการนั้น ไปพร้อมกับการที่ราษฎรในชุมชนได้รับประโยชน์ (กรมป่าไม้, 2553)

ในการดำเนินงานของกรมป่าไม้มีสำนักจัดการป่าชุมชนดูแลรับผิดชอบ และมีอำนาจหน้าที่โดยตรง ซึ่งกรมป่าไม้ได้กำหนดหน้าที่ของสำนักจัดการป่าชุมชน ไว้ดังนี้ (กรมป่าไม้, 2552)

1. ศึกษา วิจัย และประสานงานด้านป่าชุมชน ป่าในเมือง และระบบวนเกษตร
2. สำรวจ รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ วางแผน มาตรการ การ แนวทาง รูปแบบ และวิธีการในการส่งเสริม และเผยแพร่งานด้านป่าชุมชน ป่าในเมือง และระบบวนเกษตร
3. ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยป่าชุมชน และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

4. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน และสถาบันต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และบริหารจัดการป่าชุมชนและป่าในเมือง

5. ดำเนินการและประสานงานเกี่ยวกับการพัฒนางานด้านวนศาสตร์ชุมชนแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศ

6. ปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง หรือที่ได้รับมอบหมาย

สำนักจัดการป่าชุมชน มีส่วนที่ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนมีการประสานการทำงานกันหลายส่วน ซึ่งส่วนหนึ่งก็คือ ส่วนส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน ที่ประกอบไปด้วย 1) ฝ่ายบริหาร 2) ฝ่ายแผนงานและติดตามผล 3) ฝ่ายจัดการและพัฒนาป่าชุมชน และ 4) ฝ่ายส่งเสริมและสารสนเทศป่าชุมชน ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบหลัก คือ

1. ส่งเสริม สนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาชน และสถาบันต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้และป่าชุมชน รวมถึงเสนอแนะนโยบายส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน

2. ประสานการจัดทำโครงการ แผนงาน กิจกรรม ส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานด้านป่าไม้และป่าชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3. ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดตั้ง ขยาย หรือเพิกถอนป่าชุมชนตามกฎหมายว่าด้วยป่าชุมชน และกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

4. พัฒนาและกำหนดรูปแบบการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งแนะนำการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนตามสภาพท้องถิ่น ดำเนินการเกี่ยวกับฐานข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนทั่วประเทศ ติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน

5. ปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง หรือที่ได้รับมอบหมาย

นอกจากนี้แล้วในการดำเนินงานยังมีองค์กรระหว่างประเทศได้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานด้านป่าชุมชน ดังเช่น ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (Regional Community Forestry Training Center – RECOFTC) เป็นองค์กรที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าและทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการแสวงหาทางเลือกในการสนับสนุนกระบวนการพัฒนาป่าชุมชนให้กับสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของ RECOFTC ในการสร้างความเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างชุมชนชนบทกับสังคมเมือง และผู้วางนโยบายการจัดการทรัพยากรของประเทศ มีการใช้เครื่องมือในการจัดการความรู้จากการดำเนินการวิจัยในพื้นที่ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประเทศและระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก การนำเสนอแนวคิด

ประสบการณ์ และบทเรียนทั้งจากประเทศไทยเองและจากประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาค (ศูนย์ฝึกอบรมวาศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2545) นอกจากนี้ RECOFTC ได้มีแผนงานสนับสนุนการดำเนินงานด้านป่าชุมชนในประเทศไทยเป็นแผนงานหนึ่งของศูนย์ฯ ที่ได้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2536 โดยเน้นการทำงานภาคสนามและพัฒนากลไกการเชื่อมโยงความรู้จากภาคสนามสู่ระดับนโยบายและการประสานงานร่วมกับองค์กรพันธมิตร ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน ท้องถิ่น สถาบันการศึกษาและองค์กรภาครัฐ และเป็นหน่วยงานที่ริเริ่มการสร้างพันธมิตรและขยายขอบเขตงานเพื่อเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ระหว่างองค์กรต่าง ๆ ทั้งในประเทศและระดับภูมิภาค องค์กรภาคเอกชน กลุ่มและเครือข่ายของชุมชน และปราชญ์ชุมชนจึงมีบทบาทต่อการจัดการการป่าชุมชน รวมถึงมีกิจกรรมที่ส่งผลการจัดการความรู้ป่าชุมชน (แผนงานสนับสนุนป่าชุมชนในประเทศไทย, 2545; มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, 2552)

นอกจากนี้ยังได้มีองค์กรระหว่างประเทศที่ได้สนับสนุนการดำเนินงานของป่าชุมชนด้วยการให้ทุนสนับสนุน การให้ความรู้ด้านเทคนิควิธีการทางวิชาการต่าง ๆ อีกหลายหน่วยงาน เช่น UNDP รวมถึงหน่วยงานภาคเอกชนที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ โครงการต่าง ๆ แบบพหุภาคี คือ ใช้การดำเนินงานและแหล่งทุนจากภาคเอกชน ด้วยการสนับสนุนจากภาครัฐในแง่ของเจ้าหน้าที่ ข้อมูลพื้นฐาน และภาคชุมชนในการเป็นเจ้าของพื้นที่ ผู้มีทุนทางปัญญาและการดำเนินงานขององค์กรเอกชนที่มีบทบาทในยุคปัจจุบัน ด้วยหลักการ CSR ที่บริษัทต่าง ๆ นำมาใช้เพื่อการช่วยเหลือสังคม ทำให้เกิดการดำเนินงานจากโครงการนำร่อง ขยายผลการดำเนินงานไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นเครือข่ายที่ใหญ่ระดับประเทศ

2.2 การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศ กฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการดำเนินการตามโครงการและแผนงานต่าง ๆ ของประเทศไทย พบว่าประเทศไทยมีการกำหนดกรอบกฎหมาย และกฎหมายย่อยต่าง ๆ ที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการจัดการความรู้เพื่อให้ความรู้เรื่องการจัดการป่าชุมชนด้วยต้นทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มศักยภาพในวิธีการที่หลากหลายโดยยึดนโยบายและเป้าหมายหลักของประเทศในการดำเนินงาน

กฎหมายหลักในการดำเนินงานด้านป่าไม้ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ กฎหมายหลักที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนในประเทศไทยพบว่าในปัจจุบันในส่วนของเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องมีการใช้พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.

2503 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 เป็นกฎหมายหลักในการจัดการป่าชุมชนโดยพระราชบัญญัติต่าง ๆ มีจุดมุ่งหมายหลักดังนี้

- **พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484** เป็นบทบัญญัติที่มีมาตราเกี่ยวข้องและนำมาใช้ในการดำเนินงานป่าชุมชนในมาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้ กำหนดให้

(1) “ป่า” หมายความว่า ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน

(2) “ไม้” หมายความว่า ไม้สักและไม้อื่นทุกชนิดที่เป็นต้น เป็นกอ เป็นเถา รวมตลอดถึงไม้ที่นำเข้ามาในราชอาณาจักร ไม้ไผ่ทุกชนิด ปาล์ม หวาย ตลอดจนรอก ปุ่ม ตอ เศษ ปลาย และกิ่งของสิ่ง นั้น ๆ ไม่ว่าจะถูกตัดทอน เลื่อย ผ่า ถาก ขุด หรือกระทำโดยประการอื่นใด

(7) “ของป่า” หมายความว่า บรรดาของที่เกิดหรือมีขึ้นในป่าตามธรรมชาติ คือ

ก. ไม้ รวมทั้งส่วนต่าง ๆ ของไม้ ถ่านไม้ น้ำมันไม้ ยางไม้ ตลอดจนถึงสิ่งอื่น ๆ ที่เกิดจากไม้

ข. พืชต่าง ๆ ตลอดจนถึงสิ่งอื่น ๆ ที่เกิดจากพืชนั้น

ค. รังนก ครั่ง รวมทั้ง ผึ้ง น้ำผึ้ง จี๊ผึ้ง และมูลค้างคาว

ง. หินที่ไม่ใช่แร่ตามกฎหมายว่าด้วยแร่ และหมายความรวมถึงถ่าน ไม้ที่บุคคลทำขึ้นด้วย

มาตรา 17 บัญญัติในส่วนนี้มีให้บังคับในกรณีของพนักงานเจ้าหน้าที่จัดกระทำไปเพื่อประโยชน์ในการบำรุงป่า การค้นคว้า หรือการทดลองในทางวิชาการ และผู้เก็บหาเศษไม้ ปลายไม้ ตายแห้งที่ล้มขอนนอนไพร อันมีลักษณะเป็นไม้พิน ซึ่งมีใช้ไม้สักหรือไม้หวงห้ามประเภท ข. ไปสำหรับใช้สอยในบ้านเรือนแห่งตนหรือประกอบกิจการ

มาตรา 32 บทบัญญัติในส่วนนี้มีให้ใช้บังคับในกรณีที่พนักงานเจ้าหน้าที่จัดกระทำไปเพื่อประโยชน์ในการบำรุงป่า การค้นคว้า หรือการทดลองในทางวิชาการ

- **พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2503** และพระราชบัญญัติฉบับใหม่ พ.ศ.2535 อนุญาตให้ภาคเอกชนดำเนินการสวนสัตว์สาธารณะได้ เพาะพันธุ์สัตว์ป่าคุ้มครองบางชนิดได้ เพื่อเป็นการอนุรักษ์และขยายพันธุ์สัตว์ที่มีจำนวนน้อยและใกล้สูญพันธุ์ให้มีจำนวนมากขึ้น เพื่อเป็นการเสริมรายได้ของประชาชน แต่ไม่มีผลกระทบที่จะทำให้สถานการณ์การสูญพันธุ์เพิ่มขึ้น และการเพิ่มโทษต่อการกระทำความผิดให้สูงขึ้น

- **พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504** มีจุดมุ่งหมายเพื่อคุ้มครองรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มี เช่น พันธุ์ไม้ ของป่าและสัตว์ป่า ตลอดจนทิวทัศน์ป่าและภูเขาให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติเดิมมิให้ถูกทำลาย โดยได้มอบอำนาจให้รัฐบาลกำหนดที่ดินแห่งใดที่มีสภาพธรรมชาติ

เป็นที่น่าสนใจให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติ (บุรินทร์ โชคเกิด, 2538) ในการกำหนดพื้นที่ป่าอุทยานเป็นการกันเขตหวงห้ามไม่ให้ประชาชนเข้าไปอยู่อาศัยตั้งถิ่นฐานหรือทำการเกษตรในพื้นที่ดังกล่าว ยกเว้นแต่เพื่อการศึกษาวิจัย และผู้ละเมิดมีโทษทางอาญา โดยการดูแลรักษาพื้นที่ป่าในเขตอุทยานแห่งชาติเป็นอำนาจของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้

- พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 มีการแก้ไขเพิ่มเติม 2 ครั้ง คือ ฉบับที่ 2 พ.ศ.2522 และฉบับที่ 3 พ.ศ.2528 เพิ่มเติมกรณีการใช้ประโยชน์ในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่เสื่อมโทรมและถูกบุกรุกครอบครอง โดยกำหนดให้ป่าสงวนแห่งชาติเป็นที่สาธารณะสมบัติ สงวนไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกัน มุ่งควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าโดยมีแนวเขตป่าเป็นเขตคุ้มครองและอำนาจในการดูแลจัดการ จากบทบัญญัตินี้ทำให้หลายพื้นที่ในประเทศไทยเกิดกรณีความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชนเกี่ยวกับการบุกรุกที่ทำกิน

บทบัญญัติทั้ง 4 ฉบับข้างต้นเป็นกฎหมายที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ใช้ในการดำเนินงานในปัจจุบัน ในส่วนของกฎหมายที่เกี่ยวข้องโดยตรงประเทศไทยมีความพยายามในการจัดทำพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้นมาเพื่อใช้ในการบริหารจัดการ โดยเฉพาะ แต่ในปัจจุบันร่างพระราชบัญญัติได้ตกลงไปเนื่องจากตราขึ้นโดยไม่ถูกต้องตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ตามคำวินิจฉัยรัฐธรรมนูญที่ 15/2552

กฎหมายหลักที่ให้สิทธิประชาชนในการมีส่วนร่วม รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เป็นบทบัญญัติที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานป่าชุมชน เนื่องจากเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่บัญญัติเรื่องสิทธิของบุคคล ชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้สิทธิของราษฎรในการเข้ามาร่วมดำเนินงานป่าชุมชนเป็นที่ยอมรับและมีความชัดเจนยิ่งขึ้น จึงเป็นบทบัญญัติที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นประโยชน์ต่อหลักการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ ที่ราษฎรในชุมชนได้รับการยอมรับทางกฎหมายให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานป่าชุมชน และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ที่ได้มีการปรับแก้ไขเพิ่มเติม โดยมีบทบัญญัติบางมาตราที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานป่าชุมชน คือ

- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้มีบทบัญญัติในมาตราที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานป่าชุมชน ดังนี้

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมใน

การจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล และยั่งยืน

มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิการ หรือคุณภาพชีวิตของตนย่อมได้รับความคุ้มครอง

มาตรา 69 บุคคลมีหน้าที่ป้องกันประเทศ รับราชการทหาร เสียภาษีอากร ช่วยเหลือราชการ รับการศึกษา อบรม พิทักษ์ ปกป้อง และสืบสานศิลปะ วัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น และอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 79 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพและคุณภาพชีวิตของประชาชน

- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้มีบทบัญญัติในมาตราที่ เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานป่าชุมชน ดังนี้

หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ในส่วนที่ 12 สิทธิชุมชน ในมาตรา 66 และ มาตรา 67 ซึ่งได้กำหนดไว้ว่า มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชน ท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดี ของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และ การได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่ จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความ คุ้มครอง

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้ง ทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากร และสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและ

ประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน

หมวด 4 หน้าที่ของชนชาวไทย ในมาตรา 73 บุคคลมีหน้าที่รับราชการทหาร ช่วยเหลือในการป้องกันและบรรเทาภัยพิบัติสาธารณะ เสียภาษีอากร ช่วยเหลือราชการ รับการศึกษาอบรม พิทักษ์ ปกป้อง และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น และอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

ส่วนที่ 8 แนวนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ในมาตรา 85 รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

(1) กำหนดหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินให้ครอบคลุมทั่วประเทศ โดยให้คำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งผืนดิน ผืนน้ำ วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ และกำหนดมาตรฐานการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินนั้นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย

(2) กระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมและดำเนินการให้เกษตรกรมีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิในที่ดินเพื่อประกอบเกษตรกรรมอย่างทั่วถึง โดยการปฏิรูปที่ดินหรือวิธีอื่น รวมทั้งจัดหาแหล่งน้ำเพื่อให้เกษตรกรมีน้ำใช้อย่างพอเพียงและเหมาะสมแก่การเกษตร

(3) จัดให้มีการวางผังเมือง พัฒนา และดำเนินการตามผังเมืองอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

(4) จัดให้มีแผนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและทรัพยากรธรรมชาติอื่นอย่างเป็นระบบ และเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม ทั้งต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล

(5) ส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยประชาชน ชุมชนท้องถิ่น และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน

กฎหมายหลักที่เกี่ยวข้องกับการกระจายอำนาจ ในการบริหารประเทศในเกือบทุก ๆ ด้าน ประเทศไทยได้มุ่งเน้นการกระจายให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้เป็นผู้บริหารจัดการ และกำกับดูแลเนื่องจากเป็นหน่วยงานที่อยู่ในพื้นที่ มีความใกล้ชิด รู้ความต้องการและสภาพปัญหาจึงมีความสามารถในการบริหารจัดการได้ตรงกว่า ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน ได้แก่

- พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2542 ได้กำหนดให้คณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (กกถ.) มีอำนาจและหน้าที่ในการจัดทำแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และแผนปฏิบัติการเพื่อขอความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีและรายงานต่อรัฐสภา ซึ่งในมาตรา 34 กำหนดให้คณะกรรมการทบทวนการกำหนดอำนาจและหน้าที่ และการจัดสรรรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ภายหลังจากได้ดำเนินการตามแผนการกระจายอำนาจ โดยต้องทบทวนทุกระยะเวลาไม่เกินห้าปี

จากพระราชบัญญัติและแผนปฏิบัติการดังกล่าว นำมาสู่แผนการกระจายอำนาจให้อปท. โดยการกำหนดให้ส่วนราชการถ่ายโอนภารกิจการให้บริการสาธารณะที่ดำเนินการอยู่และมีความซ้ำซ้อนระหว่างรัฐกับอปท. รวมถึงภารกิจที่รัฐจัดให้บริการในเขตอปท. โดยโอนให้อปท. ดำเนินการในเวลาที่กำหนด รวมถึงภารกิจด้านป่าชุมชน ซึ่งเป็นภารกิจหนึ่งที่ได้ถ่ายโอน โดยดำเนินงานในรูปแบบขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการร่วมกับรัฐ (Share Function) ซึ่งในแผนปฏิบัติการฯ ได้กำหนดภารกิจที่ถ่ายโอน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านภารกิจ ด้านการจัดสรรสัดส่วนภาษี และอากร ด้านการถ่ายโอนบุคลากร ด้านการแก้ไขกฎหมาย ด้วยการทยอยถ่ายโอน

ในส่วนของภารกิจที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยกรมป่าไม้ที่ถ่ายโอน คืองานพัฒนาป่าชุมชน ด้วยการจัดทำคู่มือการปฏิบัติงานและงบประมาณให้สำนักนายกรัฐมนตรีจัดสรรให้กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น โดยภารกิจที่ได้ถ่ายโอน คือ การส่งเสริมอาสาพัฒนาป่าชุมชน ซึ่งเป็นภารกิจด้านที่ 5 ด้านการบริหารจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม ใช้ระยะเวลาการถ่ายโอน ตั้งแต่ พ.ศ.2551 – 2553 มีขอบเขตการถ่ายโอนในขั้นตอนวิธีปฏิบัติ คือ

1. กรมป่าไม้สำรวจความพร้อมของอปท.ในการดำเนินการ
2. เตรียมความพร้อมให้อปท.
3. มอบภารกิจการบริหารจัดการดูแลพื้นที่ป่าให้อปท.
4. กรมป่าไม้ร่วมกับอปท.สำรวจความต้องการและประชาสัมพันธ์
5. กรมป่าไม้แบ่งอำนาจและหน้าที่ระหว่างรัฐกับอปท.ในภารกิจดังกล่าวและจัดทำแผนการถ่ายโอนให้ชัดเจนให้อปท. และให้อปท.บรรจุงานดังกล่าวในแผนพัฒนาตำบล
6. กรมป่าไม้ทำหน้าที่คอยแนะนำช่วยเหลือ สนับสนุนทางด้านเทคนิควิชาการ
7. ให้อปท.มีส่วนร่วมในการส่งเสริมอาสาพัฒนาป่าชุมชนทุกขั้นตอน

การกำหนดและนโยบายและการดำเนินงานในประเทศที่มีมาทั้งจากการกำหนดนโยบายและโครงการมาจากหน่วยงานระดับสูงลงมาสู่การปฏิบัติของคนในท้องถิ่น (Top down) และการริเริ่มจากประชาชนในท้องถิ่นเองที่ได้ดำเนินการและมีความร่วมมือและสนับสนุนจากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ (Bottom up) ซึ่งเป็นรูปแบบการดำเนินการที่เป็นลักษณะของประเทศไทยเอง ซึ่งมีการให้สิทธิแก่คนทุกคนในการมีส่วนร่วมดำเนินการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของตนเองตามรัฐธรรมนูญ ร่วมกับระบบการปกครองที่ภาครัฐเป็นผู้มีอำนาจทางกฎหมายและได้มีจุดมุ่งหมายและการกระจายอำนาจลงสู่ชุมชน (สมศักดิ์ สุขวงศ์, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

นโยบายและแผนต่าง ๆ ที่ใช้ในการดำเนินการด้านป่าชุมชน กรมป่าไม้ โดยชลธิศ สุรัสวดี รองอธิบดีกรมป่าไม้ได้อธิบายความเชื่อมโยงของแผนระดับต่าง ๆ ในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนในการบรรยายในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ หลักสูตรการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน ไว้ว่าการดำเนินงานของกรมป่าไม้ได้ยึดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหลักร่วมกับนโยบายของรัฐบาล และแผนการบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อนำมาสู่การจัดทำแผนปฏิบัติราชการ 4 ปีกรมป่าไม้ โดยในแผนปฏิบัติราชการนี้กรมป่าไม้ได้นำไปกำหนดเป็น 1) กรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาของหน่วยงานในสังกัดกรมป่าไม้ และ 2) นโยบายของผู้บริหารกรมป่าไม้ แล้วจึงนำทั้งสองส่วนมาจัดทำแผนการจัดการป่าไม้แบบบูรณาการ ซึ่งต้องพิจารณา 3 ส่วนในการจัดทำแผนคือ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของโลก ปัญหาและความต้องการของประชาชน และงบประมาณรายจ่ายประจำปี

กรมป่าไม้ได้มีนโยบายให้ชุมชนได้มาจดทะเบียนป่าชุมชนซึ่งต้องได้รับการอนุมัติจากอธิบดีกรมป่าไม้เพื่อให้มีการดำเนินการถูกต้องตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีการอนุมัติโครงการป่าชุมชนครั้งแรกเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ.2542 พื้นที่ป่าที่นั่นอาจเป็นพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน ป่าสงวน หรือป่าที่มีประกาศให้เป็นอุทยานแห่งชาติ (ในปัจจุบันไม่อนุญาตให้พื้นที่ป่าที่เป็นอุทยานแห่งชาติมีการจดทะเบียนจัดตั้งเป็นป่าชุมชน) หรือพื้นที่ป่าที่เป็นพื้นที่ของนิคมสหกรณ์ โดยกรมป่าไม้ได้มีการส่งเสริม ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนที่มีการดูแล และบริหารจัดการป่าชุมชนได้มีการจัดทำโครงการป่าชุมชนตามนโยบายของกรม โดยมีขั้นตอนการจัดทำดังนี้ (กรมป่าไม้, 2549)

1. เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนในพื้นที่ทราบ
2. ชุมชนทำหนังสือขอจัดทำโครงการ
3. กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านยื่นคำขออนุญาตจัดทำโครงการ
4. สำนักงานป่าไม้สาขาจังหวัดตรวจสอบเอกสารและส่งให้เจ้าหน้าที่ตรวจสอบพื้นที่

5. ชุมชนจัดทำโครงการโดยมีเจ้าหน้าที่สำนักงานป่าไม้สาขาให้คำแนะนำ ร่วมกับอบต. และอำเภอให้ความเห็น
6. สำนักงานป่าไม้สาขาจังหวัดเสนอโครงการพร้อมชื่อเจ้าหน้าที่ร่วมดำเนินการ โดยมีฝ่ายจัดการป่าไม้ตรวจสอบความเป็นไปได้ของโครงการ
7. กรมป่าไม้ อนุมัติโครงการและสั่งเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ร่วมดำเนินการ
8. สำนักงานป่าไม้สาขาจังหวัด แจ้งชุมชนดำเนินงานตามโครงการและติดตาม แนะนำ รายงานผลการปฏิบัติ ปีละ 1 ครั้ง

- นโยบายป่าไม้แห่งชาติ เมื่อพิจารณานโยบายหลักในการดำเนินงานเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทยตั้งแต่อดีต พบว่านโยบายการดำเนินงานป่าชุมชนในประเทศไทยแต่ละยุคแต่ละสมัย เป็นนโยบายที่กำหนดโดยอธิบดีกรมป่าไม้ ซึ่งไม่มีการกำหนดไว้เป็นระยะยาว เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไปจึงมีการกำหนดเป็นนโยบายป่าไม้แห่งชาติ

หลังจากการกำหนดให้มีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 เมื่อพ.ศ.2504 และต่อมาได้พัฒนาเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จนถึงฉบับที่ 6 เป็นต้นมาที่มีการกล่าวถึงพื้นที่ป่าไม้และจุดมุ่งหมายของการดำเนินการจัดการป่าไม้ และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550 – 2554) ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบันได้มีการบรรจุเรื่องของป่าไม้ไว้ในกลุ่มของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และนอกจากนี้ยังมีแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2550 – 2554 ที่กำหนดเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินงานป่าชุมชนไว้ด้วย

นโยบายป่าไม้แห่งชาติ ข้อ 12 จึงกำหนดไว้ว่าให้มีการพัฒนาด้านป่าไม้ โดยส่งเสริมการปลูกป่าภาคเอกชน และภาครัฐบาลเพื่อใช้ภายในประเทศ เพื่อประโยชน์ในการอุตสาหกรรม และสนับสนุนให้มีการส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศ ส่งเสริมปลูกป่าชุมชน ส่งเสริมการปลูกป่าในที่ดินของรัฐ และการปลูกป่าตามหัวไร่ปลายนา หรือการปลูกรายย่อยเพื่อประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือน

- แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติระยะ 5 ปี ในปัจจุบันกรมป่าไม้ได้ใช้แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติระยะ 5 ปี (พ.ศ.2552 – 2556) เพื่อเป็นกรอบการจัดทำแผนและแผนปฏิบัติการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอันควรอนุรักษ์ของประเทศให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน โดยได้กำหนดกลยุทธ์และมาตรการในการอนุรักษ์

สิ่งแวดล้อมธรรมชาติไว้ 3 กลยุทธ์ ประกอบด้วย 19 มาตรการ โดยมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการเรื่องป่าชุมชน ได้แก่

กลยุทธ์ที่ 1 สงวนและอนุรักษ์การใช้ประโยชน์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติอันควรอนุรักษ์โดยประชาชนมีส่วนร่วม

- มาตรการที่ 1 ประเมินสถานภาพของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติแต่ละแหล่งเพื่อจัดลำดับความสำคัญและความเร่งด่วนที่จะได้รับการจัดการอนุรักษ์

- มาตรการที่ 2 กำหนดขอบเขตพื้นที่สงวนและอนุรักษ์การใช้ประโยชน์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างยั่งยืนโดยประชาชนมีส่วนร่วม

- มาตรการที่ 3 กำหนดแผนการอนุรักษ์ และแผนการจัดการที่เหมาะสม เพื่อลดความขัดแย้งเพิ่มความร่วมมือประชาชน

- มาตรการที่ 4 สร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติอันควรอนุรักษ์

- มาตรการที่ 5 ขึ้นทะเบียนสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอันควรอนุรักษ์เพื่อควบคุม ป้องกันฟื้นฟู และแนวทางแก้ไขการทำลายสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอันควรอนุรักษ์

กลยุทธ์ที่ 2 กำกับดูแลฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอันควรอนุรักษ์

- มาตรการที่ 6 ประชาสัมพันธ์และส่งเสริมกิจกรรมเชิงบวก เพื่อให้ประชาชนและองค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษา คุ้มครอง ฟื้นฟู ฝึกระวัง และติดตามตรวจสอบสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอันควร

- มาตรการที่ 7 พัฒนาความรู้ ประชาสัมพันธ์ และเพิ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์

- มาตรการที่ 8 กำหนดแผนงาน ปรับปรุงกฎหมาย และกำหนดหน่วยงานของภาครัฐที่รับผิดชอบดูแลแหล่งธรรมชาติอันควรอนุรักษ์ให้เหมาะสม

- มาตรการที่ 9 กำหนดและใช้มาตรการจูงใจทางสังคมและเศรษฐศาสตร์ในการสงวนอนุรักษ์ ฝึกระวัง ควบคุม ป้องกัน แก้ไขและฟื้นฟูคุณภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอันควรอนุรักษ์

กลยุทธ์ที่ 3 บริหารจัดการแบบบูรณาการเชิงรุก

- มาตรการที่ 10 บริหารจัดการเชิงพื้นที่โดยการเน้นการมีส่วนร่วมพร้อมทั้งจัดหานักวิชาการที่เชี่ยวชาญให้คำแนะนำในกรณีจำเป็นในการแก้ไขปัญหาทางด้านวิชาการ

- มาตรการที่ 11 เสริมสร้างและพัฒนาขีดความสามารถของบุคลากรและองค์กร เพื่อเป็นแกนนำในการดำเนินงานอนุรักษ์
- มาตรการที่ 12 ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาวิจัยและพัฒนาแหล่งธรรมชาติอันควรอนุรักษ์รวมทั้งใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารอย่างเต็มที่ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการและการให้บริการประชาชน
- มาตรการที่ 13 สร้างกลไกและติดตามการดำเนินการอย่างเป็นระบบ และประเมินผลการดำเนินงาน โดยมีตัวชี้วัดที่ชัดเจน
- มาตรการที่ 14 สำรวจ ศึกษา ประเมินคุณค่าและจัดทำฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอันควรอนุรักษ์ทั่วประเทศโดยรวบรวมข้อมูล ขนาดที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์
- มาตรการที่ 15 ศึกษาแนวทางเพื่อสนับสนุนและจัดอบรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ที่มีศักยภาพเพียงพอ
- มาตรการที่ 16 ประเมินผลการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นประจำทุกปี จัดให้มีการประชุมเป็นระยะเพื่อปรับแผนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และให้บรรลุเป้าหมาย
- มาตรการที่ 17 เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนให้สามารถดำเนินการอนุรักษ์หรือบริหารจัดการอย่างยั่งยืน
- มาตรการที่ 18 จัดการบริหารจัดการให้สอดคล้องกันทั้งระดับชาติ ระดับภูมิภาค ระดับจังหวัดลงไปถึงระดับชุมชนให้โอกาสองค์กรทุกกลุ่มมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์
- มาตรการที่ 19 เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน องค์กรท้องถิ่นและองค์กรเอกชน สร้างเครือข่ายองค์กรในพื้นที่ไว้คอยดูแลสิ่งแวดล้อมแหล่งธรรมชาติอันควรอนุรักษ์
- **แผนจัดการป่าชุมชน** เป็นแบบแผนหรือรูปแบบการจัดการป่าชุมชนมีคุณลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ คือ 1) การกำหนดขอบเขตและพื้นที่การจัดการ 2) การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน 3) การสร้างข้อตกลงและกฎระเบียบการจัดการใช้ประโยชน์จากป่า และ 4) การกำหนดกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน ทั้งนี้คุณลักษณะทั้งสี่ประการจะพบในชุมชนที่มีแผนการจัดการป่าชุมชน แต่อาจมีรายละเอียดที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับสถานการณ์ชุมชนและระบบนิเวศป่าไม้ที่ชุมชนจัดการสามารถนำเสนอบทเรียนให้เห็นแต่ละคุณลักษณะและบทเรียนที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ป่าชุมชน (แผนงานสนับสนุนป่าชุมชนในประเทศไทย, 2552)

แผนการจัดการป่าชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่คณะกรรมการป่าชุมชนจะต้องร่วมกับสมาชิกในการจัดทำแผนเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานของชุมชนเอง โดยมีความหมาย 2 นัยยะ ได้แก่ นัยยะแรก หมายถึงแบบแผนหรือรูปแบบการจัดการป่าชุมชน และนัยยะที่ 2 หมายถึงเอกสารแผนจัดการป่าชุมชน โดยมีกระบวนการพัฒนาแผนจัดการป่าชุมชน ดังนี้

1. วิเคราะห์สถานการณ์การจัดการทรัพยากร ผลที่ได้ คือ สถานการณ์ป่าและชุมชน
2. เข้าใจแนวคิดการจัดการป่าอย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืนระดับท้องถิ่นร่วมกัน (เป้าหมาย / วิสัยทัศน์) ผลที่ได้ คือ เข้าใจเป้าหมายร่วมกัน
3. ศึกษาประเมินสภาพป่าและทรัพยากรร่วมกัน ผลที่ได้ คือ ชุดข้อมูลป่า
4. ศึกษาวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ผลที่ได้ คือ ชุดข้อมูลชุมชน
5. ประมวล วิเคราะห์ นำเสนอและตรวจสอบข้อมูล ผลที่ได้ คือ ชุดข้อมูล ประเด็นจัดการป่า
6. เขียนแผนจัดการป่า (ฉบับร่าง) ผลที่ได้ คือ ร่างแผนการจัดการป่า
7. นำเสนอชุมชนรับฟังเพื่อปรับแก้ ผลที่ได้ คือ แผนจัดการป่าที่ถูกปรับแก้
8. จัดทำแผนฉบับสมบูรณ์และรองรับแผน ผลที่ได้ คือ แผนการจัดการป่าที่ถูกรับรอง
9. ดำเนินการตามแผนกิจกรรม ผลที่ได้ คือ เกิดกิจกรรมจัดการป่า

การพัฒนาแผนจัดการป่าชุมชนจะช่วยให้การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ด้วยการเพิ่มศักยภาพด้านการจัดการป่าให้กับชุมชนและองค์กรชุมชน เกิดการฟื้นฟูทรัพยากรในป่าชุมชน และทำให้เกิดการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2.3 การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

การดำเนินงานตามแนวคิดเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทยมีการดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน รวมถึงการจัดการความรู้เพื่อให้ความรู้เรื่องการจัดการป่าชุมชนด้วยต้นทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มศักยภาพในวิธีการที่หลากหลาย เช่น การจัดทำเอกสารต่าง ๆ การฝึกอบรมให้ความรู้แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง การจัดเวทีเสวนา การจัดทำโครงการยกย่องเชิดชูเกียรติชุมชนที่มีการดำเนินการที่ดี เป็นต้น

การจัดการป่าชุมชนด้วยการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนมีการใช้ภูมิปัญญาร่วมกับทรัพยากรในท้องถิ่น ด้วยการรวมตัวของชุมชนเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกันจากการที่ประชาชนในชุมชนตระหนักรู้ถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ น้ำ และดินที่อยู่รอบตัว มีการประเมินการดำเนินงานที่ผ่านมาของ

ตนเองในการร่วมกับบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน การใช้กลวิธีในการสร้างความรู้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การลองผิดลองถูก การเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ การศึกษาดูงานในชุมชนอื่น การจัดเวทีเสนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อให้ชุมชนได้ประเมินประสิทธิภาพการดำเนินงานของตนเอง ศักยภาพและจุดบกพร่อง และมีการเติมเต็มซึ่งกันและกัน ประสิทธิภาพหลายอย่างจากชุมชนเครือข่ายสามารถจุดประกายความคิดของชุมชนในการคิดเปรียบเทียบและนำมาปรับใช้ในชุมชนของตนเอง เช่น การปิดป่าตามฤดูกาลเพื่อเพิ่มผลผลิต การเอาความเชื่อทางศาสนา มาใช้ในการปลูกป่า การปลูกป่าไว้ในสวนที่บ้าน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ที่มีการจัดการโดยชุมชนเองเป็นหลัก และมีเครือข่ายเป็นปัจจัยเสริมทั้งเครือข่ายที่เป็นส่วนราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ และชุมชนต่าง ๆ

ประเทศไทยมีการสร้างตระหนักและกระตุ้นให้ประชาชนเห็นคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ที่อยู่ใกล้ตัว โดยการสนับสนุนการดำเนินการในโครงการต่าง ๆ ที่ใช้การดำเนินการแบบพหุภาคี โดยมีชุมชนเป็นฐานในการดำเนินและในฐานะของเจ้าของภูมิปัญญาและผู้ดูแลทุนทางสังคมและทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่

ดังเช่นในกระบวนการบริหารแผนงานเชิงกลยุทธ์แบบบูรณาการของกรมป่าไม้ได้มีกระบวนการที่สนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อให้เกิดการนำความรู้ไปใช้และถ่ายโอนไปยังประชาชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยการใช้แผนปฏิบัติการ เทคโนโลยี คน และกระบวนการเป็นเครื่องมือในการจัดเก็บและถ่ายโอนความรู้ ตามที่ได้กำหนดกระบวนการบริหารงาน 3 ขั้นตอนหลักคือ 1) การวางยุทธศาสตร์ ด้วยการกำหนดวิสัยทัศน์ ประเด็นยุทธศาสตร์ เป้าประสงค์ ตัวชี้วัด แผนผังยุทธศาสตร์ 2) การนำยุทธศาสตร์ไปปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการโดยการใช้กระบวนการ โครงสร้าง เทคโนโลยี และคน และ 3) การติดตามประเมินผล ด้วยการกำกับติดตามและประเมินผล ร่วมกับการทบทวนสถานการณ์เพื่อวางยุทธศาสตร์ใหม่ (ชลธิศ สุรัสวดี, 2554)

จากแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่ได้กำหนดกลยุทธ์การบริหารจัดการแบบบูรณาการเชิงรุก มีการใช้การจัดการความรู้ในการบริหารจัดการโดยมุ่งเน้นความเข้มแข็งของชุมชน และการสร้างเครือข่ายเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นการสร้างความตระหนัก สร้างความรู้ให้ได้มีการเรียนรู้ ถ่ายโอนระหว่างท้องถิ่น ดังกลยุทธ์ในมาตราที่ 17 เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ และพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนให้สามารถดำเนินการอนุรักษ์หรือบริหารจัดการอย่างยั่งยืน มาตราที่ 18 จัดการบริหารจัดการให้สอดคล้องกันทั้งระดับชาติ ระดับภูมิภาค ระดับจังหวัดลงไปถึงระดับชุมชนให้โอกาสองค์กรทุกกลุ่มมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

และมาตรการที่ 19 เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน องค์กร ชุมชนองค์กรท้องถิ่นและองค์กร เอกชนสร้างเครือข่ายองค์กรในพื้นที่ไว้คอยดูแลสิ่งแวดล้อมแหล่งธรรมชาติอันควรอนุรักษ์

ในการดำเนินการเรื่องการจัดการป่าชุมชนทั้งโดยหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชา สังคมซึ่งมีการตระหนักถึง ให้ความสำคัญและดำเนินการอย่างจริงจังมาเป็นเวลากว่า 2 ทศวรรษแล้ว ดังเช่น การดำเนินขององค์กรต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมถึงการสร้างความร่วมมือ เครือข่ายใหม่ ๆ ระหว่างหน่วยงานภาคต่าง ๆ เช่น เวทีการสร้างเครือข่ายป่าชุมชนของมูลนิธิสืบนาคะเสถียร ร่วมกับ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) โครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบลวิถีพอเพียง ของบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) และอาศรม พลังงาน การให้รางวัลสนับสนุนชุมชนฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าของธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) โดยมูลนิธิสยามกัมมาจลร่วมกับมูลนิธิกองทุนไทย ไปจนถึงการร่วมมือกันจัดการสัมมนา ระดับชาติจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เพื่อทบทวนสถานการณ์ นโยบาย และแลกเปลี่ยนบทเรียน ประสบการณ์การจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ ของสังคมไทย โดยความร่วมมือ ของหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา องค์กรเอกชน ชุมชน

ผู้วิจัยจึงได้ศึกษารวบรวมการดำเนินงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชน ด้วยการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นเอง โดยการสร้างความตระหนัก ถึงคุณค่าให้เกิดขึ้นกับคนในพื้นที่ เพื่อให้เกิดการใช้ และบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ให้มีการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ดี ซึ่งวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นเองมี ความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติและสืบปามาอย่างช้านาน ได้อาศัยป่าเป็นบ้าน เป็นแหล่งทำ มาหากิน เป็นป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน ยารักษาโรค รวมถึงการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่ สอดคล้องกับวิถีความเป็นอยู่ ซึ่งในแต่ละโครงการและการดำเนินงานของลักษณะความร่วมมือ วัตถุประสงค์ และแนวทางที่นอกเหนือจากกรมป่าไม้ ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงในการจัดตั้งและส่งเสริม การดำเนินการของป่าชุมชน ดังเช่น

- โครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน

โครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน เป็นโครงการที่กรมป่าไม้ โดยสำนักจัดการป่าชุมชนได้ ดำเนินการคัดเลือกชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อยกย่อง เชิดชูเกียรติ และให้กำลังใจแก่หมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จ ในการจัดการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน จนเป็นแบบอย่างแก่หมู่บ้านอื่น เป็นการเผยแพร่ความสำเร็จ ที่เกิดจากองค์กรชุมชน และกระตุ้นให้องค์กรชุมชนและประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าโดยชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์เป็นแหล่งอาหารและใช้สอยยังชีพ

โดยกำหนดกรอบแนวทางสนับสนุนเพื่อการสร้างเสริมและปลูกฟื้นฟูป่าชุมชนด้วยการปลูกต้นไม้และฟื้นฟูป่าท้องถิ่น เพื่อให้ได้ประโยชน์จากเนื้อไม้ก่อสร้าง การเป็นเชื้อเพลิง การเป็นพืชอาหาร และการรักษาสมดุลสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น และการกระจายอำนาจสู่ชุมชนและองค์กรท้องถิ่น โครงการนี้ได้เริ่มดำเนินการคัดเลือกป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนในทุกภูมิภาคของประเทศ และประกาศให้รางวัลตั้งแต่ปีงบประมาณพ.ศ.2542 จนถึงปีงบประมาณพ.ศ.2544 มีป่าชุมชนได้รับรางวัลทั้งสิ้น 62 แห่ง ด้วยการดำเนินการแบบพหุภาคีที่เน้นองค์กรชุมชนเป็นหลัก และมีการสนับสนุนจากภาคเอกชน และภาคราชการเพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานและการเรียนรู้ร่วมกัน (สำนักจัดการป่าชุมชน, 2546)

- โครงการป่างาม น้ำใส และการสนับสนุนชุมชนฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่า

โครงการป่างาม น้ำใส เป็นโครงการที่ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) สนับสนุนให้มูลนิธิกองทุนไทยดำเนินการ โดยการคัดเลือกชุมชนคนอยู่กับป่าที่มีผลงานการดำเนินการดี เพื่อมอบรางวัลเป็นประกาศนียบัตรและมอบทุน โดยมีมูลนิธิสยามกัมมาจล เข้ามาสนับสนุนโครงการในการถอดบทเรียนเรื่องราวความสำเร็จของการดูแลป่าในหลากหลายรูปแบบที่น่าสนใจ ด้วยการจัดเวทีการจัดการความรู้เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความสำเร็จจากการดูแลป่าของชุมชนคนอยู่กับป่า

ส่วนรางวัล “สนับสนุนชุมชนฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่า” เป็นรางวัลที่ส่งเสริมให้ภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกันตามศักยภาพของแต่ละองค์กรมี ไม่ว่าจะเป็นคนเมืองหรือคนต้นน้ำที่อยู่ร่วมกับป่า ซึ่งสามารถดูแลป่าร่วมกันและตระหนักถึงความสำคัญของการมีดิน น้ำ ป่า ที่อุดมสมบูรณ์ร่วมกันได้ เป็นการนำเสนอรูปธรรมความสำเร็จในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรและชุมชนต่าง ๆ การสังเคราะห์บทเรียนการทำงาน และการสร้างเครือข่ายชุมชนในการแบ่งปันประสบการณ์การทำงานด้านการดูแลป่าร่วมกัน ซึ่งทุกโครงการจะได้รับเงินรางวัล ๆ ละ 50,000 บาท

- โครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง

เป็นการดำเนินงานร่วมกันระหว่างบริษัท ปตท.จำกัด (มหาชน) สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) และอาสาสมัครพลังงาน ซึ่งได้แนวคิดมาจากการระเบิดดินดาน โดยอาศัยรากหญ้าแฝกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยให้ชุมชนเกิดความตั้งใจพัฒนาตัวเองก้าวไปสู่การได้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมตัดสินใจ จนเกิดการเรียนรู้ และกำหนดแนวทางในการพัฒนาที่เหมาะสมของตนเอง ก่อเกิดการดำเนินงานแบบบูรณาการร่วมกันทั้ง

ตำบล ภายใต้โครงการ “รักษาน้ำ สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง” ที่จัดทำขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 80 พรรษา ในปี 2550

โดยดำเนินการคัดเลือกตำบลนำร่องโดยเลือกพิจารณาจากความเข้มแข็ง และความพร้อมของชุมชน เพื่อเป็นตัวอย่างและต้นแบบแก่ชุมชนอื่น ๆ ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ ในด้านวิเคราะห์ชุมชน เพิ่มทักษะให้ชุมชน การดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่น การจัดการพลังงานในชุมชน การจัดการด้านการศึกษาที่เน้นโรงเรียน ครู และนักเรียน การดูแลสิ่งแวดล้อมในชุมชน การจัดการกองทุนทั้งประเภทการออมและเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการพัฒนาด้านจิตใจ เพื่อให้ชุมชนเรียนรู้การวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ของตนเอง และเกิดสติปัญญาไปสู่การแก้ปัญหาตามวิถีพอเพียง ทั้งการแก้ปัญหาหนี้สินระดับครัวเรือน การจัดทำแผนแม่บทชุมชน เกิดระบบการบริหารจัดการ ด้านการเงินและบุคลากรที่เป็นระบบ มีสวัสดิการการทำเกษตรอินทรีย์และเกษตรวิถีธรรมชาติ

ชุมชนส่วนหนึ่งของโครงการเป็นตำบลเครือข่ายที่ทำกิจกรรมร่วมกับ ปตท. อีกจำนวนหนึ่ง จะเปิดรับสมัครชุมชนจากทั่วประเทศที่สนใจเข้าร่วมโครงการ

ซึ่งจากผลการศึกษาในระยะเวลา 3 เดือนที่ผ่านมา มีข้อมูลปรากฏว่าแม้ตำบลเหล่านี้จะมีจุดแข็งด้านความพร้อมของผู้นำและชุมชน มีทรัพยากรที่สมบูรณ์ แต่มีปัญหาคล้ายคลึงกันคือมากกว่า 80% มีปัญหาหนี้สินพอกพูนมากขึ้นเรื่อย ๆ 10% ไม่มีที่ดินทำกิน และน้อยกว่า 10% สามารถดำเนินชีวิตแบบพอเพียงได้ ลูกหลานทิ้งเกษตรกรรมไปทำงานในเมือง เพราะการศึกษาสร้างอคติกับอาชีพการเกษตร และจากการดำเนินงานที่ผ่านมาพบว่าโครงการนี้มีการบริหารงานแบบเครือข่าย ก่อให้เกิดการทำงานที่มีการผสมผสานและเชื่อมโยงกันระหว่างชุมชนในโครงการ โดยการสร้างความสัมพันธ์ การเชื่อมโยงการทำงานของภาคส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน โครงการจะมีการจัดตั้งเครือข่าย มีกรรมการเครือข่ายระดับภูมิภาค และมีการกำหนดการพบปะแลกเปลี่ยนกัน โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเป็นเจ้าภาพ

- โครงการรางวัลลูกโลกสีเขียว

รางวัลลูกโลกสีเขียวเป็นโครงการต่อเนื่องจากโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ 1 ล้านไร่ของ ปตท. เริ่มดำเนินการในปี พ.ศ.2542 เป็นโครงการความร่วมมือของผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่าง ๆ เพื่อสนับสนุน ให้กำลังใจ ยกย่อง และเผยแพร่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบุคคลและกลุ่มบุคคลเพื่อเป็นตัวอย่างในการนำไปประยุกต์ใช้ในชุมชนต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างในด้านวัฒนธรรม สภาพบริบทแวดล้อมต่าง ๆ โดยได้มีการจัดประกวดรางวัลลูกโลกสีเขียวขึ้นต่อเนื่องทุกปี โดยแบ่งเป็น 7 ประเภทผลงาน ได้แก่ ประเภทชุมชน บุคคล กลุ่มเยาวชน งานเขียน ความเรียงเยาวชน สื่อมวลชน และรางวัล “สิปปนนท์ เกตุทัต 5 ปีแห่งความยั่งยืน”

นอกจากนี้รางวัลลูกโลกสีเขียวยังสนับสนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยการจัดเวทีเครือข่ายลูกโลกสีเขียวทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค และจัดกิจกรรมเพื่อนลูกโลกสีเขียวเพื่อสัจจรเผยแพร่องค์ความรู้ในการจัดการป่าแก่ชุมชนต่าง ๆ (บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2551)

โครงการนี้ถือเป็นโครงการที่ขยายความรู้และส่งเสริมการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ระหว่างชุมชนต่าง ๆ ในประเทศไทย ทั้งการสร้างความรู้ความตระหนักรู้ของคนในชุมชน การสร้างและจัดเก็บความรู้ผ่านเอกสาร บทความที่เจ้าหน้าที่ ทีมงานปตท. ได้ถอดบทเรียน และจัดเวทีเผยแพร่แลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เพื่อถ่ายโอนและให้ความรู้เหล่านั้นได้มีการนำไปปรับใช้ในสังคมไทยได้

- การดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณแนวเขตป่ากันชนผืนป่าตะวันตก

มูลนิธิสืบนาคะเสถียร ร่วมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ได้ดำเนินการเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณป่าตะวันตกมาอย่างต่อเนื่อง โดยได้มีการจัดเวทีเครือข่ายป่าชุมชน ขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2552 ด้วยการมีส่วนร่วมของสองหน่วยงานหลัก ร่วมด้วยกรมป่าไม้ ฝ่ายการพัฒนาสถานทูตเดนมาร์กประจำประเทศไทย มูลนิธิเครือข่ายอนุรักษ์ผืนป่าตะวันตก 6 จังหวัดและเครือข่ายป่าชุมชนในจังหวัดภาคตะวันตก โดยตัวแทนเครือข่ายป่าชุมชนได้เสนอข้อสรุปขอจัดตั้งป่าชุมชนแก่กรมป่าไม้ และร่วมลงนามในแผนที่ความร่วมมือการจัดตั้งป่าชุมชนบริเวณแนวเขตป่ากันชนผืนป่าตะวันตก

เครือข่ายป่าชุมชน จัดตั้งขึ้นเพื่อดำเนินการในเรื่อง 1) การส่งเสริมและสนับสนุนการอนุรักษ์ สัตว์ป่า ต้นน้ำลำธาร ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณพื้นที่ป่าชุมชน และพื้นที่อนุรักษ์ของผืนป่าตะวันตก 2) สร้างเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงาน ช่วยเหลือ และสนับสนุนระหว่างเครือข่าย องค์กรภายนอก เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการป่าชุมชนและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ 3) ส่งเสริมและสนับสนุนให้เครือข่าย และประชาชนที่อยู่ในพื้นที่เข้ามามีบทบาทร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชน และเจ้าหน้าที่ ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ 4) เผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจเรื่องป่าชุมชน และบทบาทภาคประชาชน ในการมีส่วนร่วมบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 5) ดำเนินการหรือหารีร่วมมือกับองค์กรการกุศลอื่นๆ เพื่อสาธารณประโยชน์ของป่าชุมชนอย่างยั่งยืน 6) ส่งเสริมสวัสดิการและสวัสดิภาพแก่ชุมชนและเครือข่าย และ 7) เพิ่มองค์ความรู้แก่ชุมชนและเครือข่าย โดยมีศูนย์ประสานงานกลางที่สำนักงานมูลนิธิสืบนาคะเสถียรลานสัก จังหวัดอุทัยธานี และผู้ประสานงานเครือข่าย คือ มูลนิธิสืบนาคะเสถียรเป็นเครือข่ายประสานงานกลาง

- โครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักษุมชน

โครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักษุมชน หรือโครงการกล้าอ้อมเป็นโครงการที่กรมป่าไม้ร่วมกับ บริษัทผลิตไฟฟ้าราชบุรีโฮลดิ้ง จำกัด (มหาชน) ดำเนินการเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และสร้างเครือข่ายป่าชุมชนให้สามารถจัดการป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเป้าหมายการดำเนินการในป่าชุมชนทั่วประเทศ และได้ดำเนินการคัดเลือกป่าชุมชนทั่วประเทศที่เข้าร่วมประกวดตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 เพื่อยกย่อง สนับสนุน และยกระดับป่าชุมชนที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นป่าชุมชนที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีมาตรฐานให้แก่ชุมชนอื่น ๆ ได้นำไปเป็นแบบอย่างในการพัฒนาป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งรางวัลเป็น 5 ระดับ ได้แก่ 1) รางวัลชนะเลิศระดับประเทศ จำนวน 1 รางวัล 2) รางวัลป่าชุมชนดีเยี่ยมด้านป่าชุมชนแหล่งอาหารสมบูรณ์ จำนวน 1 รางวัล 3) รางวัลดีเด่นระดับภาค จำนวน 4 รางวัล 4) รางวัลดีเด่นระดับจังหวัด จำนวน 66 รางวัล และ 5) รางวัลชมเชย จำนวน 120 รางวัล (กรมป่าไม้, 2553)

โดยได้กำหนดคุณสมบัติของการเป็น “ป่าชุมชนตัวอย่าง” ไว้ว่าต้องเป็นป่าชุมชนที่มีระบบและกระบวนการในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าอย่างเข้มแข็ง โดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนสามารถเป็นตัวอย่างและศูนย์กลางในการเรียนรู้แก่ชุมชนอื่น ๆ และต้องเป็นป่าชุมชนที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งจากกรมป่าไม้ หรือเคยได้รับอนุญาตให้จัดตั้งจากกรมป่าไม้ และเป็นป่าชุมชนที่ยังคงดำเนินการต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

โดยมีการกำหนดหลักเกณฑ์การพิจารณาตัดสินป่าชุมชนตัวอย่าง 5 ข้อ ได้แก่

1. การจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของคณะกรรมการชุมชน และมีกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ชัดเจน
2. แผนงาน ระบบ และกระบวนการในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และสิ่งแวดล้อมครอบคลุมมิติต่าง ๆ ได้แก่ ระบบนิเวศ ระบบเศรษฐกิจ และระบบสังคม
3. การดำเนินงานด้านป่าไม้ได้อย่างเป็นรูปธรรมต่อเนื่อง
4. การดำเนินงานที่สอดคล้องกับแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
5. กิจกรรมด้านส่งเสริมอนุรักษ์พลังงานและรักษาสิ่งแวดล้อม

จากตัวอย่างการดำเนินการของโครงการดังกล่าวพบว่านอกเหนือจากเป็นการเชิดชูผลการดำเนินงานของชุมชน และบุคคลต่าง ๆ ที่มีส่วนผลักดันในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบนฐานของบริบทในชุมชนเองแล้ว โครงการเหล่านี้ยังได้มีการดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ว่าเป็นรูปธรรมในกระบวนการทั้ง 4 ทั้งการสร้างตระหนักรู้ในคุณค่าของภูมิปัญญา ทรัพยากรที่

ชุมชนมี การสร้างความรู้และจัดเก็บด้วยวิธีการต่าง ๆ รวมถึงบทบาทในการนำความรู้เหล่านั้นไปขยายผลให้เกิดการถ่ายทอด การถ่ายโอนระหว่างชุมชน และเครือข่ายเพื่อให้ได้มีการเรียนรู้ที่ดี จุดบกพร่อง แล้วนำมาปรับใช้กับชุมชนของตนเองได้

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมมายาวนาน มีการสั่งสมภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ที่ใช้ในการดำรงชีวิตของคนในแบบฉบับความเป็นไทย บนรากฐานทางศาสนา และความเชื่อของคนในประเทศ รวมถึงคนในภูมิภาคต่าง ๆ ที่ต่างก็มีวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของตนเองที่ได้สั่งสม เรียนรู้ และปรับใช้กันมาให้เข้ากับยุคสมัยได้อย่างกลมกลืน

ในด้านการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ นั้น พบว่าประเทศไทยได้มีการตระหนักถึงคุณค่าขององค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่อยู่ในตัวบุคคล สถาบัน และแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ โดยได้มีการกำหนดเป็นกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องผ่านการจัดการศึกษา และการเรียนรู้ของหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ

นโยบายด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น จากยุทธศาสตร์การพัฒนาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้กำหนดเป้าหมายหนึ่งในการพัฒนาประเทศ คือ การจัดให้มีการพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ แนวคิดนี้นำไปสู่การใช้กระบวนการพัฒนาแบบบูรณาการเป็นแนวทางสำคัญในการจัดการทรัพยากร (ชลธิศ สุรัสวดี, 2554)

การจัดการป่าชุมชนจึงมีการปรับใช้ทรัพยากรทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรในชุมชนเป็นตัวตั้ง โดยมีการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ ในแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ระยะ 5 ปี ได้กำหนดกลยุทธ์และมาตรการที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความรู้ ดังมาตรการที่ 6 และ 7 มีการให้ประชาชนและองค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษา คุ้มครองฟื้นฟู รวมถึงการพัฒนาความรู้ และเพิ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์

นโยบายด้านการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น จากเป้าหมายของการศึกษาที่มุ่งเน้นการขยายโอกาสทางการศึกษา เพื่อลดช่องว่างในการเข้าถึงความรู้ และการพัฒนาการศึกษาตามอัธยาศัยของประชาชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต ได้แก่ การดำเนินการ โครงการส่งเสริมครูภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (สกศ.) ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ.2542 กำหนดให้มีความสอดคล้องกับการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย ซึ่งหมายถึง การจัดการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย ในด้านความรู้ในการเข้าใจชีวิต ธรรมชาติ ทรัพยากร สังคม และความรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้สถานที่

ที่มีผู้รู้ ประสบการณ์ ในการจัดการเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ไม่ว่าจะ เป็นวัด โรงเรียน สำนักงาน ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน หรือบ้านของผู้รู้ ของผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ครูภูมิปัญญา” ถือเป็น การจัดการที่เกิดขึ้นโดยชุมชน โดยผู้นำที่สามารถดำเนินการให้เกิด กระบวนการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่เหมาะสมกับศักยภาพของชุมชนนั้น ๆ

รวมถึงการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง ได้มีการจัดทำยุทธศาสตร์และมาตรการในการ ปฏิรูปการศึกษา 9 ประเด็น ได้แก่ การพัฒนาคุณภาพผู้เรียน การผลิตและพัฒนาครูคณาจารย์ การเพิ่ม ประสิทธิภาพการบริหารจัดการศึกษาและการมีส่วนร่วม การเพิ่มโอกาสทางการศึกษา การผลิตและ พัฒนากำลังคน การเงินเพื่อการศึกษา เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา กฎหมายการศึกษา และการเรียนรู้ตลอด ชีวิต การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยกำหนดเป้าหมายปฏิรูปการศึกษาภายในปี 2561 ที่มุ่งเน้นการปฏิรูปสามประการ คือ 1) พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาและเรียนรู้ของคน ไทย 2) การพัฒนาครูยุคใหม่ 3) พัฒนาคุณภาพสถานศึกษาและแหล่งเรียนรู้ยุคใหม่ และ 4) พัฒนา คุณภาพการบริหารจัดการใหม่

ในจุดเน้นดังกล่าวมีมาตรการที่สอดคล้องกับการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญา ท้องถิ่น คือ มาตรการที่ 5 “ส่งเสริมการสร้างสภาพแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น สังคม เพื่อเอื้อต่อ การศึกษาและเรียนรู้ ระดมทรัพยากรบุคคล ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้ทรงคุณวุฒิใน ชุมชน / ท้องถิ่น เป็นแหล่งเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้อื่นๆ ในชุมชนท้องถิ่น (สำนักงานเลขาธิการสภา การศึกษา, 2552)

ส่วนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) ซึ่งเป็น หน่วยงานหลักในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยได้มีนโยบายหลัก ในการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตามอัธยาศัย และศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในลักษณะกระจายทั่วประเทศ และ หน่วยงานที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะที่อยู่ในสังกัดหน่วยงานอื่น ๆ เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษาตาม อัธยาศัย โดยการเสนอโอกาส และทางเลือก เพื่อการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองของประชาชน เน้น ให้เกิดการศึกษตามอัธยาศัยที่เกิดขึ้นตามวิถีชีวิตที่เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากการทำงาน จากบุคคล จากครอบครัว จากสื่อ จากชุมชน และจากแหล่งความรู้ ซึ่งสามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลา และเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยตลอดชีวิต จึงมีรูปแบบการจัดที่หลากหลายประเภท

นอกจากนี้ กศน. ยังได้ดำเนินนโยบายให้มีการจัดตั้ง กศน. ตำบลขึ้นเป็นศูนย์การเรียนรู้ ระดับตำบลที่มีเครื่องมือที่ทันสมัยในการดำเนินงานเพื่อเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ให้แก่คนใน ท้องถิ่น ตามเป้าหมายการจัดตั้ง กศน. ตำบลให้ครบทั้ง 7,409 ตำบลทั่วประเทศในเดือนกันยายน 2553 บนหลักการทำงานที่ยึดชุมชนเป็นฐานในการดำเนินงานและการจัดการเรียนรู้โดยใช้ต้นทุน

ของชุมชน เช่น อาคาร สถานที่ แหล่งวิทยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี มีการประสานเครือข่ายในชุมชนร่วมจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยส่งเสริม สนับสนุนให้ทุกภาคส่วนในชุมชน และสังคมเข้ามามีส่วนร่วมเป็นภาคีเครือข่ายในการดำเนินกิจกรรม กศน. ตำบล ทั้งในฐานะผู้ให้บริการ และผู้รับบริการ ด้วยประสบการณ์การเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน มีคณะกรรมการ กศน. ตำบลที่เป็นคนในชุมชน ให้การส่งเสริมสนับสนุน ติดตามดูแลและร่วมประเมินผลการดำเนินงาน กศน. ตำบล

โดย กศน. ตำบลมีกิจกรรมหลัก คือ 1) เป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารของชุมชน 2) เป็นศูนย์สร้างโอกาสการเรียนรู้ 3) เป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และ 4) เป็นศูนย์ชุมชน (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2553)

ในส่วนของการศึกษาขั้นพื้นฐานได้มีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นขึ้น จากการที่ประเทศไทยมีประชากรที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นมีความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ศิลปหัตถกรรม คติความเชื่อ และการจัดระบบความสัมพันธ์จนกลายเป็นการดำรงชีพที่แตกต่างกัน โดยในแต่ละชุมชนจะมีการสร้างองค์ความรู้โดยบุคคลหรือองค์กรในชุมชน มีการสั่งสมเป็นประสบการณ์ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ในการดำรงชีวิตของคนแต่ละยุคสมัย แต่การจัดการศึกษาในปัจจุบันมุ่งเน้นความรู้ทางวิชาการเป็นหลัก ส่งผลให้ผู้เรียนขาดความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องของท้องถิ่นของตนเอง เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจึงละทิ้งท้องถิ่นของตนไปประกอบอาชีพที่อื่น พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 จึงได้กำหนดให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีหน้าที่จัดทำสาระหลักสูตรที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ

ในปัจจุบันสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่ตั้งอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้นำภูมิปัญญา วัฒนธรรม ความเป็นอยู่รอบ ๆ ตัวมาจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น และกำหนดเป็นหลักสูตรให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ โดยใช้ทรัพยากรในชุมชนเองเป็นส่วนสนับสนุนการจัดหลักสูตร เช่น หลักสูตรการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หลักสูตรป่าชุมชน หลักสูตรการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

หลักสูตรจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาคนให้เป็นผู้ที่มีความรู้ที่สอดคล้องกับการนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตจริงของแต่ละคน โดยการพัฒนาหลักสูตรให้เหมาะสมกับท้องถิ่นในเรื่องต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวผู้เรียน เช่น ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ภูมิปัญญา อาชีพ และวิถีชีวิตของคนในแต่ละท้องถิ่น โดยมีความยืดหยุ่นตามบริบทแวดล้อม เป็นการสอนในสิ่งที่ใกล้ตัว เพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษาสิ่งรอบตัวมากขึ้น และเกิดความภาคภูมิใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชุมชนของตน (บุญมี เณรยอค, ม.ป.ป.) ซึ่งในปัจจุบันพบว่ามีกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อตอบสนองหลักสูตรท้องถิ่นในแต่

ละท้องถิ่นในประเทศไทย โดยการใช้ฐานทรัพยากรในชุมชน เช่น องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ผู้รู้ แหล่งเรียนรู้ ด้วยการจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานได้เรียนรู้สิ่งใกล้ตัว ทำให้เกิดความตระหนักในคุณค่าของความเป็นไทย และภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน

สรุปผลการศึกษาดูการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย

การดำเนินงานป่าชุมชนมีที่มาจากคำเนิรณการของประชาชนในชุมชนที่อยู่อาศัยในบริเวณป่าและรอบผืนป่าซึ่งได้มีการใช้ประโยชน์ในการพึ่งพาป่าเพื่อการดำรงชีพและสร้างรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัว โดยมีวิธีการเก็บหา ใช้ประโยชน์ รวมถึงการอนุรักษ์และดูแลตามระบบความเชื่อดั้งเดิมที่ถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษจนไม่สามารถแยกวิถีชีวิตของคนกับป่าออกจากกันได้ ภูมิปัญญาหรือระบบการจัดการแบบดั้งเดิมของคนที่อยู่อาศัยในป่าจึงมีการเรียนรู้ ปรับใช้กันมาเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

1) การจัดการความรู้ป่าชุมชน

การจัดการความรู้ป่าชุมชนมีหน่วยงานหรือองค์กรเข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะของผู้สนับสนุน กระบวนการทั้งองค์กรภายในคือตัวชุมชนเอง และองค์กรภายนอกที่มีหน้าที่และบทบาทในการส่งเสริม มีการใช้กฎหมายและนโยบายผ่านโครงการต่าง ๆ เป็นเครื่องมือหรือกลไกหลักในการจัดการความรู้ รวมถึงมีการดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนัก การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้ในประเทศ

- องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

การดำเนินงานด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชนมีที่มาจากชุมชนเองที่ได้ใช้ภูมิปัญญาในการหาอยู่หากิน และอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติ จนกลายเป็นวิถีชีวิต โดยมีการดำเนินการทั้งในรูปแบบของตัวบุคคล ซึ่งเป็นผู้รู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมเป็นความรู้ฝังลึก และได้ถ่ายทอดให้แก่คนในชุมชนของตนเองให้ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา และในรูปแบบขององค์กรชุมชนที่ได้มีการรวมตัวกันจากคนที่มีอุดมการณ์หรือแนวคิดเดียวกันในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติรอบตัวอย่างรู้คุณค่าและเก็บหาอย่างรู้วิธี เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรให้มีกินมิใช้สับไปในชนรุ่นหลัง

นอกจากบทบาทของคนและองค์กรท้องถิ่นแล้ว องค์กรหรือหน่วยงานภาครัฐถือเป็นผู้มีบทบาทหลักในการส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน โดยเฉพาะกรมป่าไม้ ด้วยการกำหนดนโยบายที่สอดคล้องกับกฎหมาย และแผนงานต่าง ๆ ที่ริเริ่มโดยกรมเอง และโครงการที่ไปร่วมกับองค์กรภาคเอกชน และภาคประชาสังคม นอกจากนี้องค์กรภาคประชาสังคมอย่าง RECOFTC ยังถือเป็นองค์กรที่มีบทบาทในการจัดการความรู้เรื่องป่าชุมชน โดยคำนึงถึงฐานทางปัญญาของคนในแต่

ละท้องถิ่นเป็นหลัก ด้วยขอบข่ายงานที่ครอบคลุมทั้งประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ทำให้ผลของการเรียนรู้ได้มีการถ่ายโอน และนำมาปรับใช้ซึ่งกันและกัน ดังจะเห็นได้จากการมีวิธีการจัดการป่า และการดำเนินงานที่แต่ละประเทศได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ความสำเร็จซึ่งกันและกันผ่านเวทีสัมมนาเครือข่าย

องค์กรเอกชนถือเป็นองค์กรหนึ่งที่มีบทบาทในยุคปัจจุบัน ด้วยหลักการ CSR ที่บริษัทต่าง ๆ นำมาใช้เพื่อการช่วยเหลือสังคม ทำให้เกิดการดำเนินงานจากโครงการนำร่อง ขยายผลการดำเนินงานไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นเครือข่ายที่ใหญ่ระดับประเทศ ดังเช่นตัวอย่างรางวัลลูกโลกสีเขียวของบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) เป็นต้น

- การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

กฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องโดยตรงยังไม่มีความชัดเจนและมีแนวทางสำหรับการนำไปสู่การปฏิบัติได้ของผู้ปฏิบัติ เช่น การไม่มีบทบัญญัติพระราชบัญญัติป่าชุมชน โดยเฉพาะการไม่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะ เป็นต้น ซึ่งที่ผ่านมาถือว่าประเทศไทยได้มีการเรียนรู้ของหน่วยงานภาครัฐ ภาคชุมชน ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม รวมถึงเครือข่ายต่าง ๆ ด้วยการดำเนินงานที่ยึดนโยบายและกรอบกฎหมายที่มีอยู่เป็นหลัก แล้วแสวงหาวิธีการดำเนินงานโดยเริ่มจากโครงการนำร่อง และมีการขยายผลปรับเปลี่ยนวิธีการส่งเสริมการจัดการความรู้ไปเรื่อย ๆ ด้วยการลงมือปฏิบัติ การลองผิดลองถูก และการเรียนรู้จากต้นแบบความสำเร็จเป็นหลัก

กฎหมายที่ใช้ดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ กฎหมายหลักที่ให้สิทธิประชาชนในการมีส่วนร่วมในรัฐธรรมนูญ กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการกระจายอำนาจสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีการถ่ายโอนงานพัฒนาป่าชุมชน ร่วมกับการกำหนดนโยบายและโครงการที่มีที่มาจากหน่วยงานระดับสูงลงมาสู่การปฏิบัติของคนในท้องถิ่น (Top down) และการริเริ่มจากประชาชนในท้องถิ่นเองที่ได้ดำเนินการและมีความร่วมมือและสนับสนุนจากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ (Bottom up) ในส่วนของกรมป่าไม้มีนโยบายและแผนงานต่าง ๆ มีที่มาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหลัก ร่วมกับนโยบายของรัฐบาล และแผนการบริหารราชการแผ่นดิน โดยมีนโยบายป่าไม้แห่งชาติเป็นนโยบายหลัก ในปัจจุบันมุ่งเน้นให้ชุมชนที่มีการจัดการและดูแลป่าเข้าร่วมโครงการป่าชุมชนของกรม เพื่อให้มีความถูกต้องตามกฎหมายและง่ายต่อการพัฒนาส่งเสริม มีแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติระยะ 5 ปี (พ.ศ.2552 – 2556) เป็นแผนเพื่อกำหนดกลยุทธ์และมาตรการต่าง ๆ เพื่อจัดการทรัพยากรป่าไม้บนฐานของภูมิปัญญา

แผนการดำเนินงานในระดับท้องถิ่น ชุมชนจำเป็นต้องมีการพัฒนาแผนจัดการป่าชุมชนเพื่อช่วยในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ด้วยการเพิ่มศักยภาพด้านการจัดการป่าให้กับชุมชนและองค์กรชุมชน เกิดการฟื้นฟูทรัพยากรในป่าชุมชน และทำให้เกิดการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

- การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

การดำเนินงานตามแนวคิดเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทยมีการดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน รวมถึงการจัดการความรู้เพื่อให้ความรู้เรื่องการจัดการป่าชุมชนด้วยต้นทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มศักยภาพในวิธีการที่หลากหลาย เช่น การจัดทำเอกสารต่าง ๆ การฝึกอบรมให้ความรู้แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง การจัดเวทีเสวนา การจัดทำโครงการยกย่องเชิดชูเกียรติชุมชนที่มีการดำเนินการที่ดี เป็นต้น

การจัดการความรู้ป่าชุมชนเป็นเครื่องมือในการอยู่รอด และอยู่ร่วมระหว่างคนกับธรรมชาติ ประเทศไทยมีการสร้างตระหนักและกระตุ้นให้ประชาชนเห็นคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ที่อยู่ใกล้ตัว โดยการสนับสนุนการดำเนินการในโครงการต่าง ๆ ของภาคส่วนต่าง ๆ เช่น โครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน การดำเนินการแบบพหุภาคี โดยมีชุมชนเป็นฐานในการดำเนินงานและฐานะของเจ้าของภูมิปัญญาและผู้ดูแลทุนทางสังคมและทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่

กลยุทธ์การบริหารจัดการแบบบูรณาการเชิงรุก มีการใช้การจัดการความรู้ในการบริหารจัดการ โดยมุ่งเน้นความเข้มแข็งของชุมชน และการสร้างเครือข่ายเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นการสร้างความตระหนัก สร้างความรู้ให้ได้มีการเรียนรู้ ถ่ายโอนระหว่างท้องถิ่น

จากตัวอย่างการดำเนินการของโครงการต่าง ๆ อาทิ โครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน โครงการป่างาม น้ำใส และการสนับสนุนชุมชนฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่า โครงการรักษป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง โครงการรางวัลลูกโลกสีเขียว การดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณแนวเขตป่ากันชนผืนป่าตะวันตก โครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักชุมชน พบว่านอกเหนือจากเป็นการเชิดชูผลการดำเนินงานของชุมชน และบุคคลต่าง ๆ ที่มีส่วนผลักดันในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบนฐานของบริบทในชุมชนเองแล้ว โครงการเหล่านี้ยังได้มีการดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้อย่างเป็นรูปธรรมในกระบวนการทั้ง 4 ทั้งการสร้างความรู้ในคุณค่าของภูมิปัญญา ทรัพยากรที่ชุมชนมี การสร้างความรู้และจัดเก็บด้วยวิธีการต่าง ๆ รวมถึงบทบาทในการนำความรู้เหล่านั้นไปขยายผลให้เกิดการถ่ายทอด การถ่ายโอนระหว่างชุมชนและเครือข่ายเพื่อให้ได้มีการเรียนรู้จุดดี จุดบกพร่อง แล้วนำมาปรับใช้กับชุมชนของตนเองได้

2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ในประเทศไทยได้มีการตระหนักถึงคุณค่าขององค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่อยู่ในตัวบุคคล สถาบัน และแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ โดยได้มีการกำหนดเป็นกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องผ่านการจัดการศึกษา และการเรียนรู้ของหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ เช่น นโยบายด้านการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ในโครงการส่งเสริมครุภูมิปัญญาของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (สกศ.) รวมถึงการจัดทำยุทธศาสตร์และมาตรการในการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สองได้มีมาตรการที่สอดคล้องกับการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ มาตรการที่ 5 ส่งเสริมการสร้างสภาพแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น สังคม เพื่อเอื้อต่อการศึกษาและเรียนรู้ ระดมทรัพยากรบุคคล ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้ทรงคุณวุฒิในชุมชน/ท้องถิ่น เป็นแหล่งเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่น

การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตามอัยาศัย และกศน. ตำบล ของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) เพื่อส่งเสริมให้เกิดการนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาในท้องถิ่นร่วมกับความรู้ที่เป็นสากลมาเผยแพร่ให้คนในท้องถิ่นได้ศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเอง รวมถึงการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของสถานศึกษาขึ้นพื้นฐานที่ตั้งอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยนำภูมิปัญญา วัฒนธรรม ความเป็นอยู่รอบ ๆ ตัวมากำหนดเป็นหลักสูตรให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ โดยใช้ทรัพยากรในชุมชนเองเป็นส่วนสนับสนุนการจัดหลักสูตร เช่น หลักสูตรการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หลักสูตรป่าชุมชน หลักสูตรการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการกำหนดนโยบายด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังเช่นยุทธศาสตร์การพัฒนาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้กำหนดเป้าหมายหนึ่งในการพัฒนาประเทศ คือ การจัดให้มีการพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ แนวคิดนี้นำไปสู่การใช้กระบวนการพัฒนาแบบบูรณาการเป็นแนวทางสำคัญในการจัดการทรัพยากร และแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติระยะ 5 ปี ได้กำหนดกลยุทธ์และมาตรการที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความรู้ด้วย

จากผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย

ข้อมูลเบื้องต้น	ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน			การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น							
	การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		กฎหมายและนโยบาย		กระบวนการจัดการความรู้			
	การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก	กฎหมาย	นโยบาย	การตระหนักรู้ถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้
- พื้นที่ประเทศ 513,115 ตร.กม. - พื้นที่ป่า 171,586 ตร.กม. (33.44%) - ประชากร 67.4 ล้านคน - ศาสนาประจำชาติ พุทธ - อาชีพหลัก เกษตรกรรม	- แหล่งทำกินและสร้างรายได้ - แหล่งต้นน้ำ - อาหารพื้นบ้านพืชพันธุ์สัตว์ - สมุนไพรยารักษาโรค - แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์	- แผนการจัดการป่าชุมชน - หลักสูตรท้องถิ่น - การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้และสถานที่ท่องเที่ยวป่าชุมชน - กองทุนป่าชุมชนของหมู่บ้าน - การแปรรูปผลผลิตจากป่า - การปลูกเสริม ปลูกป่าในวันสำคัญ	- ระบบความเชื่อทางศาสนา - ร่วมกับความเชื่อเรื่องผี - การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ - ภูมิปัญญา เช่น การปิดป่า การบวชป่า การปลูกป่าไว้ที่สวนที่บ้าน ระบบเหมืองฝาย - ความเชื่อเรื่องผีปูด	- องค์กรชุมชน - สถาบันการศึกษา - องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น - ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัด - ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชน - องค์กรพัฒนาเอกชน	- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม - กรมป่าไม้ - องค์กรเอกชน - มูลนิธิต่าง ๆ - องค์กรระหว่างประเทศ	- กฎหมายป่าไม้ คือ พรบ.ป่าไม้ พรบ.คุ้มครองสัตว์ป่า พรบ.อุทยานแห่งชาติ พรบ.ป่าสงวน - รัฐธรรมนูญ - พรบ.การศึกษาแห่งชาติ - พรก.แผนการกระจายอำนาจ	- นโยบายป่าไม้แห่งชาติ - โครงการป่าชุมชน - แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม - นโยบายการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น	- อบรบเจ้าหน้าที่ป่าไม้ภาครัฐเพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติและบทบาท - ชุมชนตระหนักรู้คุณค่าจากบทเรียนและสภาพปัญหาในท้องถิ่น - กระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม - การผสมกิจกรรมด้านป่าชุมชนไว้ในแผนพัฒนาท้องถิ่น	- อบรบการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน - จัดกิจกรรมการเรียนการสอนในสถานศึกษา - การบูรณาการกิจกรรมในท้องถิ่น	- การจัดทำฐานข้อมูลป่าไม้ของประเทศ - ชุมชนจัดเก็บในสื่อและช่องทางที่หลากหลาย - สื่อสารมวลชน เช่น สารคดี รายการโทรทัศน์ - การศึกษาวิจัยของหน่วยงานและนักวิชาการ	- เวทีเสวนาเครือข่ายป่าชุมชนระดับต่าง ๆ - การถอดประสบการณ์และบทเรียนชุมชน - เว็บไซต์ของหน่วยงานท้องถิ่นที่ดูแลการจัดการป่าชุมชน เช่น เครือข่ายป่าชุมชนเทศบาล

กรณีศึกษาที่ 2 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศกัมพูชา

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศกัมพูชา ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากรายงานการวิจัย นโยบาย มาตรการ แผนงาน โครงการ กิจกรรมและการดำเนินการ ดังรายการดังนี้

1. หนังสือ Learning for Change: Ten year of experience on community based coastal resource management and livelihood improvement in Koh Kong โดย Ministry of Environment ปี 2008
2. บทความ Community Forestry in Cambodia โดย ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งชาติในพื้นที่เอเชียแปซิฟิก ปี 2011
3. หนังสือ Participatory Monitoring and Evaluation System for Sustainable Community Forestry Management โดย CBNRM Learning Institute ปี 2008
4. เอกสารประกอบการสัมมนา First Regional Community Forestry Forum: Regulatory Frameworks for Community Forestry in Asia หัวข้อ “Institutional Arrangements for Community Forestry in Cambodia” โดย Ty Sokhun, Sokh Heng and Lao Sethaphal ปี 2005
5. หนังสือ Cambodia Community Forestry 2005 โดย Sokh Heng and Ty Sokhum ปี 2005
6. หนังสือ Review of Community Forestry and Community in Cambodia โดย Tom Blomley และคนอื่น ๆ ปี 2010
7. เอกสารประกอบการสัมมนา นโยบายป่าไม้ กัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซีย หัวข้อ “Forest Policy in Cambodia” โดย Eang Savet ปี 2002

โดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารต่าง ๆ รวมถึงเอกสารที่มีการกล่าวถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในประเทศ ร่วมกับการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศจากเว็บไซต์ที่น่าเชื่อถือได้ โดยผู้วิจัยแบ่งประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ การจัดการความรู้ป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ ดังสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ

ประเทศกัมพูชา (Cambodia) มีชื่อเป็นทางการว่า ราชอาณาจักรกัมพูชา (Kingdom of Cambodia) มีคำขวัญของประเทศว่า “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์”

1.1 ที่ตั้ง

กัมพูชาเป็นประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีพรมแดนทางทิศใต้จรดกับอ่าวไทย ทางทิศตะวันตกติดกับประเทศไทย ทางทิศเหนือติดกับประเทศไทยและลาว ทางทิศตะวันออกติดกับเวียดนาม

1.2 เขตการปกครองและระบอบการปกครอง

กัมพูชามีพื้นที่ประมาณ 181,035 ตารางกิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำ 2.5% เมืองหลวง คือเมืองพนมเปญ เป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุด แบ่งเขตปกครองออกเป็น 20 จังหวัด หรือเขต และ 4 เทศบาล หรือกรุง มีการปกครองระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ

1.3 ภูมิประเทศและภูมิอากาศ

กัมพูชา มีลักษณะภูมิประเทศคล้ายสามเหลี่ยมหรืออ่าง คือ ตรงกลางเป็นแอ่งทะเลสาบและลุ่มแม่น้ำโขงอันกว้างขวาง มีภูเขาล้อมรอบ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ประกอบด้วยที่ราบรอบทะเลสาบเขมร และที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง มีทิวเขาล้อมรอบทางเหนือ คือ เทือกเขาพนมดงรัก เทือกเขาบรรทัด เทือกเขาอันนัม ส่วนด้านตะวันออกเฉียงใต้เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง

ภูมิอากาศเป็นแบบมรสุมเขตร้อน มีความร้อนชื้นแถบมรสุม จึงมีฤดูฝนยาวนาน อุณหภูมิโดยเฉลี่ย 20 – 36 องศาเซลเซียส

1.4 ประชากร

กัมพูชามีประชากรจำนวนประมาณ 15.5 ล้านคน (พ.ศ. 2551) ประกอบด้วยประชากรเชื้อชาติต่าง ๆ ได้แก่ ชาวเขมร 90% และเชื้อชาติอื่น ๆ ได้แก่ ชาวจีน 2% ชาวมุสลิม 2.2% ชาวเวียดนาม 0.4% และชนกลุ่มน้อยหรือชนเผ่าอื่น ๆ รวม 17 เผ่า เช่น ชาวไทย ชาวลาว ชาวจาม ชาวจะราย ชาวกระแคว ชาวเสตียง เป็นต้น

1.5 ภาษาและศาสนา

กัมพูชาใช้ภาษากัมพูชาเป็นภาษาราชการ ส่วนภาษาที่ใช้โดยทั่วไป ได้แก่ ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเวียดนาม ภาษาไทย และภาษาจีน ซึ่งผู้ที่ได้รับการศึกษาส่วนใหญ่มีความรู้ภาษาฝรั่งเศสและภาษาอังกฤษ

รัฐธรรมนูญกัมพูชาบัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ มีผู้นับถือพระพุทธศาสนา 95% ศาสนาอิสลาม 3% ศาสนาคริสต์ 1.7% ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู 0.3%

1.6 สภาพเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ

ประชาชนกัมพูชามีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก อยู่บริเวณที่ราบภาคกลาง รอบทะเลสาบเขมร พืชที่สำคัญคือ ข้าวเจ้า ยางพารา พริกไทย โดยสินค้าเกษตรกรรมถือว่าเป็นแหล่งรายได้หลักของประเทศประมาณร้อยละ 43 ของ GDP มาจากข้าวและปศุสัตว์ สินค้าเกษตรที่ส่งออกได้แก่ ข้าว ไม้ และยางพารา รองลงมาได้แก่ ข้าวโพด ถั่วเหลือง สัตว์มีชีวิต ผลไม้ และปลา เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการทำประมง บริเวณรอบทะเลสาบเขมร เป็นแหล่งประมงน้ำจืดที่สำคัญที่สุดในภูมิภาค มีการทำป่าไม้ บริเวณเขตภูเขาทางภาคเหนือ โดยล่องมาตามแม่น้ำโขง มีการทำเหมืองแร่ แต่ยังไม่ค่อยสำคัญ และการทำอุตสาหกรรมขนาดย่อม ส่วนใหญ่เป็นโรงสีข้าว โรงเลื่อย โรงงานรองเท้า เป็นต้น

ในด้านนโยบายทางเศรษฐกิจของกัมพูชา เริ่มมีการทำการค้าขายกับต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น จึงมีการกำหนดนโยบายที่มุ่งหวังการพัฒนาศักยภาพทางการเกษตร การท่องเที่ยว และส่งเสริมการลงทุนจากต่างชาติ โดยกำหนดยุทธศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อเพิ่มรายได้ของรัฐและดำเนินมาตรการต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น การปรับปรุงกฎหมายด้านเศรษฐกิจ การเพิ่มสิทธิประโยชน์แก่นักลงทุนต่างประเทศ การปฏิรูประบบจัดเก็บภาษีเงินได้ และเร่งรัดพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น สนามบิน ถนน ไฟฟ้า ประปา และสาธารณูปโภคต่าง ๆ เป็นต้น ภายใต้อาณัติความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย และ UNDP รวมทั้งประเทศที่ให้ความช่วยเหลืออื่น ๆ

1.7 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

ชาวกัมพูชาในปัจจุบันมีการผสมสายเลือดกับชาวจีนและเวียดนาม ในด้านวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณีของกัมพูชามีวัฒนธรรมร่วมกับประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาค เช่น ดนตรี อักษร เป็นต้น นอกจากนี้กัมพูชากับไทยยังมีความคล้ายคลึงกันในด้านอารยธรรมที่รับมาจากอินเดีย และการนับถือศาสนาพุทธเหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากวันสำคัญ ๆ ทางศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันโกน วันพระ การทำบุญตักบาตร และวันสำคัญอื่น ๆ เช่น วันปีใหม่ วันสงกรานต์ และวันตามความเชื่อว่าเป็นวันทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ ที่เรียกว่าวันผุมบิณฑ์ ซึ่งก็คือวันสารทไทยของไทยภาคกลาง ประเพณีตานก๋วยสลากของไทยภาคเหนือ และประเพณีชิงเปรตของไทยภาคใต้นั่นเอง

1.8 ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

กัมพูชาเป็นประเทศที่มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์มากที่สุดหากเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน แต่ในปัจจุบันป่าไม้ลดลงอย่างมากหลังจากที่รัฐบาลเปิดให้สัมปทานป่ากับบริษัทเอกชนจากประเทศอินโดนีเซีย มาเลเซีย และญี่ปุ่น

ป่าไม้ของกัมพูชาครอบคลุมมากกว่าครึ่งหนึ่งของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ ในพื้นที่ประเทศ จำนวน 181,035 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ป่าจำนวน 63,362 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็น 35% ทรัพยากรป่าไม้จึงมีบทบาทสำคัญในการปกป้องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ จากในปี 1970 รัฐบาลได้แบ่งพื้นที่ป่าไม้เป็นป่าสงวนเพื่อให้เกิดการพัฒนาป่าไม้ อย่างยั่งยืน ป้องกันเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ดำเนินการวิจัยและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ระหว่าง 1970 และ 1979 กัมพูชาอยู่ในสถานการณ์สงครามกลางเมือง สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจในประเทศจึงมีการพัฒนาอย่างจำกัด รวมถึงการเข้าถึงพื้นที่ป่า ส่วนใหญ่จึงใช้เพื่อเป็นแหล่งเชื้อเพลิง และใช้สำหรับชุมชนในท้องถิ่น

ในปี 1979-1992 เกิดการเปลี่ยนแปลงการบริหารงานป่าไม้ เนื่องจากกรมป่าไม้และสัตว์ป่า ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบการดำเนินงานด้านป่าไม้โดยตรง มีการเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารป่าไม้ ระดับภูมิภาค โดยให้หน่วยงานระดับจังหวัดทำหน้าที่ควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ แต่ผลประโยชน์ที่รัฐบาลเก็บได้ต่ำกว่าความเป็นจริง และเมื่อเร็ว ๆ กัมพูชาได้ส่งเสริมระบบการสัมปทานป่าเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมไม้เพิ่มมากขึ้น จากภาพถ่ายดาวเทียมโดยความร่วมมือระหว่างสำนักวิชาการของเยอรมันกับคณะกรรมการตรวจสอบโครงการป่าไม้แม่น้ำโขง พบว่าพื้นที่ป่าได้ลดลงถึง 10,600,000 เฮกเตอร์ หรือร้อยละ 58.60 ของพื้นที่ทั้งหมด

ประเทศกัมพูชาได้เรียนรู้ประสบการณ์ในการจัดการป่าไม้อย่างยิ่งยวดในหลาย ๆ ประเทศที่ประสบความสำเร็จด้วยการใช้ป่าชุมชน กัมพูชาจึงเชื่อว่าการให้ป่าอยู่ในมือของชุมชนผ่าน โครงการป่าชุมชนเป็นทางเลือกหนึ่งในหลาย ๆ ทางที่จะทำให้การจัดการป่าชุมชนให้พัฒนาอย่างยั่งยืนได้ โครงการป่าชุมชนในกัมพูชาจึงมีการดำเนินการและมีการพัฒนาจนมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากนโยบายการส่งเสริมสนับสนุนของรัฐบาล โดยมีขอบเขตการพัฒนาป่าชุมชนแตกต่างกันไปตามลักษณะขององค์กร กฎหมาย การปฏิบัติและอำนาจหน้าที่ของแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกัน อาทิ พื้นที่ป่าทำกิน พื้นที่ที่ไม่ใช่ป่า พื้นที่ป่าสัมปทาน และพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งพื้นที่ป่าสัมปทานมีแนวโน้มขยายตัวมากที่สุดในอนาคต ในขณะที่ป่าทำกินจะลดลง กัมพูชาจึงคาดหวังว่าจะมีการใช้การส่งเสริมป่าชุมชนเป็นเครื่องมือในการสร้างรายได้และชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน (Sokh Heng และ Ty Sokhun, 2005)

กรอบการทำงานเพื่อให้เกิดความสำเร็จในการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืนในปี 2030 รัฐบาลตั้งเป้าหมายในการจัดตั้งป่าชุมชน 1,000 แห่งโดยให้เป็นสถาบันที่มีสถานภาพทางกฎหมายในปี 2030 ปัจจุบันใช้พื้นที่ประมาณ 1,000 เฮกเตอร์ หมายความว่าพื้นที่ 1 ล้านเฮกเตอร์จะอยู่ภายใต้การจัดการของชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ประมาณ 10% ของพื้นที่ป่าทั่วประเทศ (RECOFTC, 2011)

ระหว่างปี 1990-2000 มีการดำเนินงานถึง 100 พื้นที่ แนวคิดเรื่องป่าชุมชนได้รับความสนใจมากขึ้น แต่ขาดแนวทางที่ชัดเจนและกรอบข้อบังคับทางกฎหมาย จึงเกิดการปฏิรูปกฎหมายขึ้นกลางปี 2000 จนถึงปี 2011 โครงการป่าชุมชนได้พัฒนาและดำเนินการในพื้นที่ 450 แห่ง โดยมากกว่า 100 แห่งได้จัดทำกฎระเบียบและข้อตกลงทางกฎหมายของชุมชนเอง โดยจากการสำรวจศึกษาอย่างคร่าว ๆ ของศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกพบว่าพื้นที่ป่าชุมชนของกัมพูชาเกี่ยวข้องกับครัวเรือน 60,000 แห่ง จาก 450 หมู่บ้าน ร้อยละ 49 ของป่าชุมชนทั้งหมดกำลังรอการอนุมัติโครงการซึ่งต้องใช้เวลาในการตรวจทาน ปรับปรุงแก้ไขก่อนการอนุมัติ มีองค์กรระดับชาติและองค์กรระหว่างประเทศ รวมทั้งโครงการบริจาคเงินทุนหลายแห่งสนับสนุนการจัดตั้งป่าชุมชน ผ่านการดำเนินงานหลายประการ อาทิ การดำเนินงานระดับท้องถิ่น โครงการนำร่อง แนวคิดใหม่ การพัฒนานโยบาย การสร้างศักยภาพ การจัดตั้งเครือข่าย มีองค์กรหลายแห่งให้เงินทุนแก่องค์กรระดับชาติและองค์กรระหว่างประเทศดำเนินงานใน 12 จังหวัด (Tom Blomley และคนอื่น ๆ, 2010; RECOFTC, 2011)

ตามพระราชกฤษฎีกาการบริหารจัดการป่าชุมชนและแนวทางการดำเนินงานป่าชุมชน Prakas ได้อธิบายขั้นตอนการจัดตั้งป่าชุมชนในกัมพูชาเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างถาวร มีข้อสรุปดังนี้ (Ty Sokhun และคนอื่น ๆ, 2005; Sokh Heng และ Ty Sokhun, 2005)

1. การให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการจัดตั้งป่าชุมชนจากกรมการบริหารป่าไม้ หรือองค์กรเอกชน แล้วให้ชุมชนที่สนใจยื่นใบสมัครโดยได้รับการรับรองจากกำนัน สภาหมู่บ้านหรือตำบล เพื่อยื่นต่อกรมการบริหารป่าไม้ให้พิจารณาอนุมัติ จากนั้นมีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนและการใช้ทรัพยากร และจัดทำรายงานเพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการวางแผนการบริหารจัดการในอนาคต

2. การจัดโครงสร้างการบริหารจัดการชุมชน มีการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการชุมชนโดยประชาชนในชุมชนเอง

3. การจัดทำข้อตกลงหมายป่าชุมชน ดำเนินการโดยคณะกรรมการป่าชุมชนด้วยความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และองค์กรเอกชน (NGOs) เมื่อได้รับการอนุมัติจากประธาน

คณะกรรมการบริหารจัดการชุมชนจะมีการเผยแพร่ข้อมูลภายใต้กฎหมายแก่สมาชิกชุมชนเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ

4. การวางแผนและการจำกัดขอบเขตป่าชุมชน โดยความช่วยเหลือของเจ้าหน้าที่ป่าไม้และ NGOs และชุมชนเองด้วยระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GPS) เพื่อหลีกเลี่ยงการขัดแย้งเกี่ยวกับพื้นที่ที่ถูกจำกัดขอบเขตในอนาคต

5. การจัดทำกฎระเบียบป่าชุมชน ดำเนินการจัดทำโดยคณะกรรมการป่าชุมชน โดยความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้และ NGOs เมื่อได้รับการอนุมัติจากประธานคณะกรรมการป่าชุมชนสภาชุมชน ผู้มีอำนาจในอำเภอ และมีการเผยแพร่กฎระเบียบป่าชุมชนแก่สมาชิกชุมชนเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติและดำเนินการตามข้อบังคับ

6. การจัดทำข้อตกลงป่าชุมชน เพื่อกำหนดบทบาทและความรับผิดชอบของคณะกรรมการป่าชุมชน

7. การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน โดยความช่วยเหลือทางวิชาการจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้และ NGOs ซึ่งมีกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชน การฝึกอบรม การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์และการกำหนดแผนที่ป่าชุมชน ร่างแผนต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้บริหารกรมการบริหารป่าไม้ โดยความเห็นชอบจากนายอำเภอ

8. การติดตามประเมินผลการนำไปสู่การปฏิบัติ เป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินการต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความมั่นใจว่ากิจกรรมป่าชุมชนได้เป็นไปตามกฎระเบียบ และแผนการบริหารจัดการ

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน

เนื่องจากภาวะสงครามในประเทศทำให้เอกสารที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ และการดำเนินงานด้านป่าไม้ของกัมพูชาถูกทำลาย ทำให้การพัฒนาองค์ความรู้ด้านนี้ของกัมพูชา มีความขาดช่วง และต้องอาศัยการเรียนรู้ตามแนวโน้มของสถานการณ์ระดับสากลในปัจจุบันเป็นหลัก และการใช้ทรัพยากรป่าไม้ของกัมพูชาในอดีตที่ผ่านมาส่งผลต่อการกำหนดทิศทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ รวมถึงการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อจัดการความรู้ป่าชุมชนโดยคำนึงถึงวิธีการดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาในแต่ละท้องถิ่น การจัดการความรู้ป่าชุมชนจึงมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในการดำเนิน มีการดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ เช่น การจัดทำเอกสารและการดำเนินการเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้ ดังนี้

2.1 องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ประเทศกัมพูชามีการบริหารจัดการป่าชุมชน โดยภาครัฐมีบทบาทหลักร่วมกับหน่วยงานอื่น ๆ โดยมีการแบ่งระดับของหน่วยงานและสายการบังคับบัญชาในระดับชาติ ระดับจังหวัด และระดับท้องถิ่น ดังตารางระบบการบริหารจัดการของภาครัฐดังนี้

ตารางที่ 4 ระบบการบริหารจัดการป่าชุมชนของภาครัฐ ประเทศกัมพูชา

ระดับของหน่วยงาน	สายการบังคับบัญชาตามหน่วยงานระดับชาติผู้ท้องถิ่น		
ระดับชาติ	กระทรวงมหาดไทย	โครงการระดับชาติ NCDD (คณะกรรมการจัดการกระจายอำนาจ และการปฏิรูปการกระจายอำนาจแห่งชาติ)	กระทรวงต่าง ๆ (เช่น กระทรวงสิ่งแวดล้อม กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมง เป็นต้น)
ระดับจังหวัด	สำนักงานจังหวัด	ที่ปรึกษา - คณะกรรมการพัฒนาชนบทประจำจังหวัด (PRDC) - คณะกรรมการบริหาร (Excom)	- โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ PMMR
ระดับอำเภอ	อำเภอ	- คณะกรรมการพัฒนาประจำอำเภอ (DDC) - คณะกรรมการถาวร (PC)	- ฝ่ายเทคนิคระดับจังหวัด
ระดับชุมชน	คอมมูน	สภาชุมชน (CCs) คณะกรรมการจัดการหมู่บ้าน	
	หมู่บ้าน	และชาวบ้านในท้องถิ่น	

ที่มา: Ministry of Environment, 2005: 40

การดูแลการบริหารจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชนแต่เดิมรัฐบาลกัมพูชาได้กำหนดให้กรมป่าไม้และสัตว์ป่า (Department of Forestry and Wildlife – DFW) อยู่ภายใต้กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมง (Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries – MAFF) เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านป่าไม้ และต่อมาได้มีกรมการบริหารป่าไม้ (Forestry Administration) มาเป็นผู้รับผิดชอบการดำเนินการ โดยเป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดพื้นที่ป่าถาวรและป่าสงวน การออกคำสั่งในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ รวมถึงการกำหนดและการดำเนินการตามนโยบายป่าไม้ (Ministry of Environment, 2005; Eang Savet, 2002)

ในส่วนของการกระจายอำนาจการบริหารจัดการป่าชุมชน กระทรวงมหาดไทยเป็นหน่วยงานที่กระจายอำนาจหน้าที่ไปยังสำนักงานป่าไม้จังหวัด และเจ้าหน้าที่ในระดับอำเภอ คอมมูน และหมู่บ้าน มีสำนักงานกลางในกรุงเทพมหานคร สำนักงานสถาบันวิจัย 7 แห่ง และบริษัท 2 แห่ง โดยมีสำนักงานป่าไม้จังหวัดเป็นผู้รับผิดชอบการดำเนินงานด้านป่าไม้ในระดับท้องถิ่น มีสถานที่ตั้งอยู่ในกรมเกษตร ป่าไม้และประมงจังหวัด

ส่วนการดูแลพื้นที่ป่าส่วนใหญ่อยู่ในอำนาจของกระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมง และกรมป่าไม้และสัตว์ป่า ร่วมกับกระทรวงสิ่งแวดล้อมในการดูแลพื้นที่คุ้มครอง เครือข่ายวิชาชีพที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน การจัดการสัมปทานการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่ามีผู้แทนจากหน่วยงานภาครัฐ ในท้องถิ่น บริษัทเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และผู้บริจาคเป็นเครือข่ายที่มีศักยภาพในการมีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญกับนโยบายด้านกฎหมายและเทคนิควิธีการจัดการป่าไม้ นอกจากนี้กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมงได้ร่วมกับกระทรวงอื่น ๆ องค์กรผู้บริจาค และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ดำเนินการโครงการต่าง ๆ ในท้องถิ่น เช่น ร่างกฎหมายที่เน้นการสร้างบทบาทและอำนาจของหน่วยงานภาครัฐในการบริหารจัดการป่าไม้ การแบ่งประเภทป่า การกำหนดสิทธิและหน้าที่ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การเก็บรายได้ป่า การอนุรักษ์ป่าไม้และการป้องกันทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า การกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้กระทำผิดทางกฎหมาย (Sokh Heng และ Ty Sokhun, 2005)

นอกจากนี้ในการดำเนินการด้านป่าชุมชนในกัมพูชาพบว่ามีความร่วมมือขององค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงาน ซึ่งนอกเหนือจากกรมป่าไม้และสัตว์ป่าที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงแล้ว ยังมีองค์กรอื่น ๆ มาร่วมดำเนินงานในการสนับสนุนด้านต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น องค์กรระหว่างประเทศและในประเทศ และองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น FAO CFI และ IDRC ส่งเจ้าหน้าที่ทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ระดับจังหวัดในแง่ของเงินทุน เทคนิควิธีที่ใช้ในการดำเนินการจัดการป่าไม้ และโครงการป่าชุมชนทั่วประเทศ และในช่วงต้นปี 1999 กรมป่าไม้และสัตว์ป่าได้รับความช่วยเหลือทางด้านเทคนิคจาก FAO ในการเตรียมความพร้อมในการพัฒนานโยบายป่าไม้แห่งชาติ ซึ่งนโยบายนี้จะถูกตรวจสอบโดยคณะทำงานของกรมป่าไม้และสัตว์ป่า มีการสนับสนุนด้านเงินทุนจากสมาคมการพัฒนา ระหว่างประเทศของธนาคารโลก ประเทศสหรัฐอเมริกา จำนวน 4,800,000 เหรียญสหรัฐเพื่อดำเนินโครงการการบริหารจัดการและควบคุมการดำเนินงานสัมปทานป่าไม้ เพื่อปฏิรูปการสัมปทานป่าที่ต้องมีการจัดทำแผนการจัดการป่าที่สอดคล้องกับมาตรฐานสากล

ดังจะเห็นได้จากการดำเนินงานตามจุดเน้นนโยบายของรัฐบาลที่ได้มีการให้ความสำคัญในระดับชาติ ตามแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน (SFM) การดำเนินงานด้าน

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในกัมพูชาจึงมีการดำเนินการมาตั้งแต่อดีต จึงมีการดำเนินการจากความช่วยเหลือขององค์กรระหว่างประเทศในแง่ของการสนับสนุนด้านการวิจัยทางวิชาการ เพื่อนำผลการวิจัยและข้อเสนอแนะมาปรับใช้ในการกำหนดนโยบายและแผนงานที่สอดคล้องกับมาตรฐานสากลต่อไป

นอกจากนี้ยังพบว่าในการดำเนินการด้านป่าชุมชนในกัมพูชามีกลไกที่สนับสนุนในรูปแบบของเครือข่ายชุมชนและเครือข่ายระดับจังหวัด (Sokh Heng และ Ty Sokhun, 2005) โดยมีการดำเนินการดังนี้

- **เครือข่ายชุมชน** ในกัมพูชาจัดตั้งขึ้นในปี 1993 โดยโครงการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมของกัมพูชา (CEMP) มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อจัดเวทีเสวนาสำหรับชุมชนและหน่วยงานที่มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ ให้มีโอกาสพบและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันทุก 3 เดือน จัดทำจดหมายข่าวเพื่อแจ้งเรื่องโครงการป่าชุมชนและการพัฒนากฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยโครงการนี้ถูกปิดลงในปี 1997 กระทรวงศึกษาธิการ กรมการบริหารป่าไม้ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงได้ดำเนินการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องและอำนวยความสะดวกแทน ในปี 1998 มีการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานเพื่ออำนวยความสะดวกให้กิจกรรมของเครือข่ายชุมชน ซึ่งระหว่างปี 1998 ถึงปี 2004 คณะกรรมการประชุมและได้ดำเนินงานอย่างสม่ำเสมอ โดยหมุนเวียนกันเป็นผู้นำระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ กระทรวงศึกษาธิการ กรมการบริหารป่าไม้ กับผู้แทนองค์กรเอกชนจาก WWF, Mlup Baitong, Concern และ Oxfam GB

โดยเครือข่ายชุมชนมีหน้าที่ในการหาทุน สร้างศักยภาพ ความตระหนักและความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชนโดยการให้ข้อมูลและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของผู้ปฏิบัติและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในป่าชุมชน

- **เครือข่ายระดับจังหวัด** เป็นการดำเนินงานร่วมกันอย่างไม่ทางการของสำนักงานป่าไม้ประจำจังหวัด ใน 5 จังหวัด ร่วมกับผู้สนับสนุนจากหน่วยงานอื่น ๆ หลายแห่ง มีการจัดเวทีเสวนาสำหรับชุมชนและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทุก 3 เดือน หรือปีละ 2 ครั้ง

การพัฒนาป่าชุมชนของกัมพูชามีความสำเร็จเกิดขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ในระดับประเทศ ด้วยความช่วยเหลือของ NGOs ทำให้กรมการบริหารป่าไม้สามารถจัดทำนโยบาย กฎหมายและข้อบังคับอื่น ๆ ในระดับจังหวัด มีการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อให้การสนับสนุนด้านการเงินและเทคนิคการทำงานแก่ผู้รับผิดชอบให้สามารถดำเนินโครงการป่าชุมชนไปทั่วประเทศ

การดำเนินการในระดับท้องถิ่นมีความสำคัญมาก ในการจัดการป่าชุมชนที่สำเร็จต้องอาศัยความเชื่อมโยงระหว่างป่าชุมชนกับสภาชุมชน และคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีการจัดการที่ดี เช่น การทำความเข้าใจของสภาชุมชน การสนับสนุนสถาบันและองค์กรท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของสภาชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน และสมาชิก เป็นต้น นอกจากนี้คณะกรรมการป่าชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกจากคนในชุมชนเองยังมีบทบาทสำคัญในการดำเนินงาน โดยมีความรับผิดชอบในการดำเนินการต่าง ๆ ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและสภาชุมชน (CBNRM Learning Institute, 2008)

2.2 การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศ กฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการดำเนินการตามโครงการและแผนงานต่าง ๆ ของประเทศกัมพูชา พบว่าประเทศกัมพูชามีการกำหนดกรอบกฎหมาย และกฎหมายย่อยต่าง ๆ ที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการจัดทำคู่มือในการดำเนินงาน ซึ่งถือเป็นเครื่องมือหลักในการจัดการความรู้ มีกฎหมายที่ใช้ในการสนับสนุนป่าชุมชน ได้แก่ บทบัญญัติกฎหมายป่าไม้ ปี 2002 พระราชกฤษฎีกาในการบริหารจัดการป่าไม้ชุมชน ปี 2003 และแนวทางการดำเนินงานป่าชุมชน Prakas ปี 2006 โดยมีพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งอยู่ในขั้นการจัดทำร่าง เป็นกฎหมายหลักในการดำเนินการด้านป่าชุมชนเพื่อให้สอดคล้องกับกฎหมายอื่น ๆ และนโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาความยากจน การกระจายอำนาจให้แก่ท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และมีการจัดทำร่างพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับวนศาสตร์ชุมชนขึ้นเพื่อส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วม และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งมีรายละเอียดของกฎหมาย ดังนี้

- **กฎหมายป่าไม้** ได้รับอนุมัติจากรัฐสภากัมพูชาในปี 2002 เพื่อใช้แทนที่กฎหมายป่าไม้ฉบับเดิมที่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติอย่างได้ผล กฎหมายป่าไม้ฉบับใหม่ส่งผลให้กรมการบริหารป่าไม้ กระทรวงการเกษตร ป่าไม้และการประมงมีอำนาจที่จะอนุญาตให้พื้นที่ป่าทำกินในเขตป่าสงวนถาวรเป็นพื้นที่ของชุมชนในท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นของตนได้ โดยกฎหมายได้กำหนดให้มีข้อตกลงเกี่ยวกับป่าไม้ของชุมชน (Community Forestry Agreement) ที่สามารถบังคับใช้ในระยะเวลา 15 ปี และข้อตกลงนี้อาจจะต้องทำการขออนุมัติใหม่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการจัดทำรายงานการติดตามและการประเมินผลของกรมการบริหารป่าไม้ ในข้อตกลงเกี่ยวกับป่าไม้ของชุมชน กฎหมายได้กำหนดให้มีการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน ซึ่งต้องมีการทบทวนอย่างน้อยทุก 5 ปี

กฎหมายป่าไม้ระบุให้มีการกำหนดกฎในการจัดทำ บริหารจัดการและใช้ป่าชุมชน โดยดำเนินการตามบทบัญญัติในพระราชกฤษฎีกาการบริหารจัดการป่าชุมชน และแนวทางการดำเนินงานป่าชุมชนที่เป็นไปตาม Prakas

- **พระราชกฤษฎีกาการบริหารจัดการป่าชุมชน** หลังจากได้รับฟังข้อคิดเห็นจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายแห่ง จึงได้จัดทำกรอบการดำเนินงานขั้นต้นเพื่อการจัดทำและบริหารจัดการป่าชุมชน เช่น การจัดทำคำจำกัดความที่สำคัญและบทบาทของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการดำเนินงาน พระราชกฤษฎีกามีเป้าหมายเพื่อกำหนดกฎในการจัดทำ บริหารจัดการและใช้ป่าชุมชน และมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อนำกฎหมายป่าไม้และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการท้องถิ่นด้านทรัพยากรป่าไม้ไปสู่การปฏิบัติ

2. เพื่อให้คำจำกัดความของคำว่า สิทธิ บทบาทและหน้าที่ของกรมการบริหารป่าไม้ อำนาจในความรับผิดชอบ ชุมชนที่มีป่าชุมชน และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการป่าชุมชน

3. เพื่อจัดทำระเบียบการที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ และอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาวิถีการดำรงชีวิต

4. เพื่อให้เกิดความมั่นใจในสิทธิของผู้ใช้ของชุมชนในป่าชุมชนภายใต้ข้อตกลงป่าชุมชน

5. เพื่อสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลกัมพูชาเกี่ยวกับการลดความยากจนและการกระจายอำนาจ

6. เพื่อจัดหาหลักการที่มีประสิทธิภาพสำหรับชุมชนที่มีป่าชุมชนเพื่อการมีส่วนร่วมในการปลูกป่าทดแทนป่าที่ถูกทำลาย การฟื้นฟูป่าไม้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้และสัตว์ป่า

7. เพื่อช่วยสร้างความเข้าใจอย่างชัดเจนให้แก่ประชาชน รวมทั้งความตระหนักในผลประโยชน์และเห็นความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้

8. เพื่อเป็นกรอบการดำเนินงานตามกฎหมายเพื่อช่วยให้ประชาชนกัมพูชาที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทให้สร้างชุมชนในป่าชุมชนและสามารถบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน

- **แนวทางการดำเนินงานป่าชุมชน** ซึ่งชาวกัมพูชาเรียกว่า Prakas แนวทางนี้ประกอบไปด้วยรายละเอียดเกี่ยวกับการนำพระราชกฤษฎีกาการบริหารจัดการป่าชุมชนไปสู่การปฏิบัติ มีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. ให้รายละเอียดเกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานในการจัดทำและการปฏิบัติในเรื่องป่าชุมชน
2. จัดหาระบบการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ ให้มีความร่วมมือจากท้องถิ่นในการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน
3. จัดทำแนวทางเพื่อปรับปรุงสถาบันท้องถิ่นให้เตรียมวางแผนการปฏิบัติงาน และการติดตามประเมินผลกระบวนการนำป่าชุมชนไปสู่การปฏิบัติ
4. ช่วยจัดทำเรื่องที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดบทบาท ความรับผิดชอบ โครงสร้างองค์กรและการปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานที่มีส่วนได้ส่วนเสียในป่าชุมชน เพื่อความร่วมมือและการประสานงานที่ดีขึ้นของชุมชนในท้องถิ่น
5. เพื่อพัฒนาข้อมูลและเทคโนโลยีให้มีการบริหารจัดการป่าชุมชนที่ดีขึ้น

ในปี 2008-2009 กรมการบริหารป่าไม้ และหน่วยงานที่มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ ได้จัดทำโครงการป่าไม้แห่งชาติเพื่อเป็นแผนยุทธศาสตร์ และจัดทำกรอบการนำไปปฏิบัติและการปฏิรูปนโยบายและกฎหมายอื่น ๆ ได้รับอนุมัติอย่างเป็นทางการในปี 2010 โดยโครงการป่าชุมชนเป็น 1 ใน 7 โครงการป่าไม้แห่งชาติ โดยดำเนินการ 3 แผนงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

1. การจัดทำรายละเอียดป่าชุมชนให้เป็นระบบ เพื่อลงทะเบียนป่าชุมชนตามกฎหมายโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม
2. การพัฒนาวิถีการดำรงชีวิต สถาบัน และชุมชน เพื่อให้มีบทบาทในการสนับสนุนการพัฒนาป่าชุมชน โดยเฉพาะการสร้างศักยภาพให้แก่คณะกรรมการป่าชุมชนและสมาชิก
3. การสนับสนุนการพัฒนาป่าชุมชน เพื่อพัฒนาเครือข่ายและการประสานงานชุมชน การบริหารจัดการข้อมูล การแก้ปัญหาความขัดแย้ง การพัฒนานโยบายและกรอบข้อบังคับ

นอกจากนี้ยังมีการจัดทำร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน และร่างพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับวนศาสตร์ชุมชน ซึ่งอยู่ในขั้นของการจัดทำร่าง รวมถึงการจัดทำชุดการฝึกอบรม เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วม และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นกฎหมายหลักในการดำเนินการด้านป่าชุมชน โดยร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนแสดงถึงขั้นตอนพื้นฐานสำหรับการจัดตั้งและการจัดการป่าชุมชน คำจำกัดความและบทบาทของหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อกำหนดหลักเกณฑ์การจัดตั้ง ตามวัตถุประสงค์ในการพัฒนาประเทศ ได้แก่

- เพื่อแปลงกฎหมายป่าไม้และระเบียบข้อบังคับอื่น ๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนท้องถิ่น

- กำหนดสิทธิ บทบาทและหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ชุมชนและผู้มีส่วนได้เสียอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน
- กำหนดขั้นตอนในการจัดการ การใช้ และการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้เพื่อรักษาประเพณีวัฒนธรรมและปรับปรุงวิถีชีวิตของแต่ละชุมชน
- สนับสนุนรัฐบาลเกี่ยวกับนโยบายบรรเทาความยากจน และการกระจายอำนาจ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมชุมชนที่จะเข้าร่วมในการปลูกป่าฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้และสัตว์ป่า
- ส่งเสริมให้ประชาชนเข้าใจและยอมรับประโยชน์และความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ โดยการมีส่วนร่วมโดยตรงของชุมชนในการป้องกันและจัดการทรัพยากรป่าไม้
- เพื่อเป็นกรอบกฎหมายที่ช่วยเหลือประชาชนที่อาศัยอยู่ในชนบทให้เกิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนในพื้นที่ที่จัดตั้งป่าชุมชน

กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมง และกรมป่าไม้และสัตว์ป่า ศึกษาพบว่าโครงการป่าแห่งชาติ ซึ่งยังขาดความครบวงจรของกฎหมายป่าไม้แห่งชาติ ที่ยังขาดการรับฟังและการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก (Eang Savet, 2002)

นอกจากกฎหมายและบทบัญญัติต่าง ๆ ที่กัมพูชาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้แล้ว ยังมีการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดการปฏิบัติ ซึ่งประเทศกัมพูชาอยู่ในช่วงการพัฒนาประเทศและการเปิดประเทศ โดยการทำการค้ากับต่างประเทศมากยิ่งขึ้น ในการกำหนดนโยบายของประเทศจึงมุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพทางการเกษตร การท่องเที่ยว และส่งเสริมให้มีการลงทุนจากต่างประเทศ

รัฐบาลจึงได้ริเริ่มนโยบายหลายนโยบายที่มีผลต่อกิจกรรมป่าไม้เชิงพาณิชย์ในประเทศ เช่น การควบคุมการจัดการป่า การรักษาสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการอนุญาตให้สัมปทานป่าไม้ การจัดทำแผนการจัดการป่าไม้และการพัฒนาระบบการตรวจสอบและควบคุมการดำเนินงานในการสัมปทานป่าไม้ การตั้งคณะกรรมการชุมชนเพื่อให้คำปรึกษา มีการขอยุทธศาสตร์ของรัฐบาลเพื่อให้สำนักงานป่าไม้จังหวัดไปปฏิบัติได้ มีโครงการที่จะปกป้องสถานที่สำคัญทางวัฒนธรรม การตรวจสอบสุขภาพและความปลอดภัยของคณงานป่าไม้ (Sokh Heng และ Ty Sokhun, 2005)

ในส่วนของนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน ที่เป็นผลสืบเนื่องจากในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาป่าในประเทศกัมพูชาถูกทำลายลงมากจากความต้องการขยายพื้นที่เพื่อทำเกษตรกรรม และการบุกรุกที่ดิน ก่อให้เกิดผลกระทบต่อพัฒนาชนบท รัฐบาลกัมพูชาจึงกำหนด

นโยบายและการดำเนินการ โครงการที่ลดการทำลายป่าและการเสื่อมสภาพป่า โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อ 1) การพัฒนาแผนจัดการป่าไม้ให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากล 2) เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้ 3) กำจัดกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย และ 4) การพัฒนาการใช้ที่ดินและวิธีการจัดการพื้นที่ป่าที่ยกเลิกสัมปทาน (Eang Savet, 2002)

เมื่อพิจารณาการดำเนินการด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้และป่าชุมชนในอดีตที่ผ่านมาในแผนงานต่าง ๆ ของผู้นำประเทศที่ส่งผลต่อการดำเนินงานในปัจจุบัน พบว่าเริ่มมีการดำเนินการที่เป็นรูปธรรมในปี 1993 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุได้ออกพระราชกฤษฎีกากำหนด พื้นที่คุ้มครอง 23 แห่ง ครอบคลุมพื้นที่ 3.3 ล้านเฮกเตอร์ คิดเป็นร้อยละ 18.23 ของพื้นที่ประเทศ ให้เป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติ 7 แห่ง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 10 แห่ง และพื้นที่อนุรักษ์ 3 แห่ง และพื้นที่ที่มีการใช้งาน 3 แห่ง ในปี 1996 รัฐบาลได้จัดตั้งคณะกรรมการจัดการและการดำเนินนโยบายป่าไม้แห่งชาติขึ้น โดยได้รับความช่วยเหลือจากธนาคารโลกในการศึกษา เพื่อการควบคุม และตรวจสอบการจัดการสัมปทานป่าไม้ โดยผลจากการวิจัยและข้อเสนอแนะนำไปสู่การกำหนดนโยบายและวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของผู้บริหารระดับสูง (Eang Savet, 2002)

ในการดำเนินงานตามกฎหมายและนโยบายในการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการพัฒนาประเทศในมิติต่าง ๆ กัมพูชาได้มีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศ 5 ปีขึ้น เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ โดยแผน 5 ปี ฉบับที่ 2 (ปี 2001 – 2005) เน้นการปฏิรูปกฎหมายและการดูแล ควบคุมการทำผิดกฎหมายป่าไม้ การปรับปรุงการดำเนินการตามสัญญาสัมปทานป่าไม้และเริ่มต้นการรณรงค์ฟื้นฟูสภาพป่า ส่งเสริมในการปลูก การวิจัย และการอนุรักษ์สัตว์ป่า การผลิตและการส่งออกเพื่อสร้างรายได้ และเพิ่มการจ้างงานให้กับชุมชนท้องถิ่น

การดำเนินงานตามจุดเน้นนโยบายของรัฐบาลจึงได้มีการให้ความสำคัญในระดับชาติ ในการดำเนินการโครงการฟื้นฟูและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้เพื่อความยั่งยืน โดยรัฐบาลเป็นผู้ดูแลภายใต้ นโยบายการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนบนพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม

การปฏิรูปการวางแผนการบริหารงานป่าไม้ของกัมพูชา มีการจัดทำกฎหมายป่าไม้ใหม่เกี่ยวกับโครงสร้างการบริหาร การพัฒนาเทคนิค การควบคุมจากส่วนกลางไปยังระดับท้องถิ่น การปฏิรูปนี้จะทำให้การบริหารงานภาครัฐเชื่อมโยงกันมากขึ้น ด้วยการปรับโครงสร้างการบริหารที่มีอยู่ให้กับสำนักงานป่าไม้จังหวัดและอำเภอ และการจัดทำแผนการกระจายอำนาจหน้าที่จากรัฐมนตรีไปยังเจ้าหน้าที่ระดับต่ำกว่า

2.3 การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

การดำเนินงานตามแนวคิดเรื่องป่าชุมชนในกัมพูชาได้มีการพัฒนาการดำเนินงานเป็นลำดับขั้น โดยการใช้วิธีการศึกษาประสบการณ์ที่ประสบความสำเร็จของประเทศต่าง ๆ แล้วนำมาทดลองปฏิบัติในรูปแบบโครงการนำร่อง ซึ่งเป็นการเรียนรู้โดยลงมือปฏิบัติ และเป็นการทำแบบลองผิดลองถูก โดยมีระบบการติดตามและประเมินผลโครงการนำร่องเพื่อนำมาปรับนโยบายและการดำเนินการต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับบริบทภายในประเทศของตนเอง รวมถึงการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เพื่อศึกษาความต้องการและสร้างศักยภาพใหม่ ๆ ให้แก่คนในชุมชน โดยการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่โครงการวิจัย คณะกรรมการป่าชุมชน และชาวบ้าน

กัมพูชาได้มีการสร้างความตระหนักรู้ให้แก่คนในประเทศ โดยเริ่มจากผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องก่อน โดยเริ่มจากการจัดตั้งคณะทำงานป่าชุมชนขึ้นในปี 1998 ภายใต้การบริหารจัดการเพื่อความยั่งยืนในโครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขง เพื่ออำนวยความสะดวกให้องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องในการปฏิบัติงานป่าชุมชน และช่วยพัฒนาเทคนิคให้เกิดความมั่นใจว่าการปฏิบัติงานป่าชุมชนมีการยอมรับหรือตระหนักรู้ในทางกฎหมายอย่างเป็นทางการซึ่งจะช่วยสนับสนุนโครงการป่าชุมชนในภาคสนามและให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกลุ่มบุคคลหรือบุคคลที่มีส่วนได้เสียที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้กรมการบริหารป่าไม้ได้มีการจัดตั้งคณะทำงานโครงการป่าชุมชนแห่งชาติขึ้น โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศเพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้เห็นภาพการดำเนินการด้านป่าชุมชนในประเทศและจัดทำข้อเสนอแนะและกรอบการดำเนินงานของโครงการป่าชุมชนแห่งชาติต่อไป ซึ่งถือเป็นการเก็บรวบรวมความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชนของประเทศเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

การดำเนินการจัดทำโครงการนำร่องในรูปแบบของการจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมในปี 2004 ได้กำหนดให้สภาชุมชนเป็นหน่วยงานบริหารจัดการอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และทำหน้าที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม เพื่อกระตุ้นให้คนในชุมชนตระหนักรู้ในคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ในแง่เศรษฐกิจและรับรู้สิทธิของตนเองที่ได้รับความเป็นธรรมในผลประโยชน์ โดยกำหนดสัดส่วนร้อยละ 50 ของเงินจากกองทุนถูกจัดสรรให้เป็นค่าบริหารจัดการแก่ทีมงาน อีกร้อยละ 50 จัดสรรให้แก่สภาชุมชน ในส่วนนี้ร้อยละ 60 ให้เป็นค่าใช้จ่ายในการพัฒนาชนบท อีกร้อยละ 40 เป็นค่าบริหารจัดการและสนับสนุนแก่สภาชุมชน อย่างไรก็ตาม โครงการนี้เพิ่งเริ่มดำเนินการจึงยังไม่มีผลการประเมินผล และกำหนดบทบาทของกลุ่มชุมชนในระดับล่างที่เข้ามามีส่วนร่วมอย่างชัดเจนเท่าที่ควร (Tom Blomley และคนอื่น ๆ, 2010)

การวางแผนและการจำกัดขอบเขตป่าชุมชนเพื่อการจัดตั้งป่าชุมชนได้มีการนำระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GPS) มาเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการกำหนดขอบเขตป่าชุมชน และเมื่อกฎระเบียบป่าชุมชน และข้อตกลงป่าชุมชนได้มีการจัดทำและได้รับความเห็นชอบจากผู้บริหารกรมการบริหรป่าไม้ โดยความเห็นชอบจากนายอำเภอ ชุมชนจะต้องมีการประกาศใช้และเผยแพร่ให้สมาชิกในชุมชนได้รับทราบและถือปฏิบัติ (Ty Sokhun และคนอื่น ๆ, 2005)

การดำเนินงานของสภาชุมชนและคณะกรรมการป่าชุมชนนอกจากการกำหนดกฎระเบียบป่าชุมชนและการดำเนินการตามนั้นแล้ว คณะกรรมการจัดการป่าชุมชนรับผิดชอบการใช้ประโยชน์จากป่าและกำหนดกิจกรรมการลาดตระเวนป่าเพื่อตรวจตราสัปดาห์ละ 2 ถึง 3 ครั้ง ซึ่งถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่สำคัญในดูแลให้สมาชิกในชุมชนปฏิบัติตามกฎระเบียบและข้อตกลงในการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการระมัดระวังป้องกันการเกิดไฟป่า และมีการจัดทำแผนจัดการป่าชุมชนเพื่อใช้เป็นคู่มือในการดำเนินงาน (CBNRM Learning Institute, 2008: 86)

ในการถ่ายโอนและใช้ความรู้ในการดำเนินงานของเครือข่ายชุมชนได้มีการจัดเวทีเสวนาของชุมชนและหน่วยงานที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันทุก 3 เดือน มีการทำจดหมายข่าว และการดำเนินงานของเครือข่ายสำนักงานป่าไม้ประจำจังหวัดทั้ง 5 จังหวัด ได้มีการจัดเสวนากันทุก 3 เดือน หรือปีละ 2 ครั้ง เพื่อใช้เป็นกลไกในการสนับสนุนการดำเนินงานด้านป่าชุมชน (Sokh Heng และ Ty Sokhun, 2005) และตั้งเป้าหมายในการดำเนินการพัฒนาเครือข่ายและการประสานงานชุมชนเพื่อให้เกิดการบริหารจัดการข้อมูลของชุมชน (Tom Blomley และคนอื่น ๆ, 2010)

กัมพูชาได้มีโครงการวิจัยและติดตามประเมินผลป่าชุมชนโดยสถาบัน CBNRM Learning Institute ดำเนินการในปี 2005 – 2007 ในกรณี 5 แห่ง เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ได้ข้อมูลผลกระทบของนโยบายการกระจายอำนาจ และนำผลการศึกษามาใช้ในการจัดทำนโยบายและการปฏิบัติ โดยมีกรอบทางกฎหมายเพื่อการปฏิบัติตั้งแต่ปี 2006 และมีการดำเนินการในสี่มรเรียมปี 2007 ในการติดตามและประเมินผลป่าชุมชนในสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

ระบบการติดตามและประเมินผลในโครงการนำไปใช้โดยองค์กรประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของป่าชุมชน สามารถทำให้เกิดการบริหารจัดการของป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยใช้ระบบการติดตามและประเมินผลเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้เพื่อนำประสบการณ์และผลจากการดำเนินการมาจัดเก็บและเผยแพร่ต่อไป วิธีการสร้างความรู้ของเจ้าหน้าที่จากสถาบันกับชุมชนให้การเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ (Learning by Doing) โดยใช้หลักการ มาตรการ และตัวชี้วัดที่ทุกคนยอมรับร่วมกัน ระบบการติดตามและประเมินผลนี้เป็นเครื่องมือที่ดีในการส่งเสริมความสัมพันธ์

และการร่วมกันดำเนินงานด้านป่าชุมชนของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด โดยผลที่ได้จากการประเมินจะมีการผลักดันให้เป็นยุทธศาสตร์ของชาติต่อไป รวมถึงการขยายผลโดยจะมีการปรับปรุงเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพชุมชนแต่ละแห่ง และมีคู่มือในการพัฒนาให้ทั่วทั้งประเทศ (CBNRM Learning Institute, 2008) สิ่งสำคัญในการติดตามและประเมินผลจึงต้องอาศัยกระบวนการ ข้อมูล และเครื่องมือที่ดี

อย่างไรก็ตามในการดำเนินการเพื่อใช้และถ่ายโอนความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในกัมพูชายังมีข้อจำกัดอยู่มาก เช่น การขาดคู่มือในการกำหนดและแปลงนโยบายเกี่ยวกับป่าชุมชนไปสู่การปฏิบัติ และขาดสถาบันที่มีศักยภาพในการจัดทำเอกสารเผยแพร่ต่าง ๆ งานด้านป่าชุมชนจึงเป็นเรื่องที่ยังไม่เป็นทางการ จนกระทั่งมีการจัดทำและประกาศใช้คู่มือการจัดการด้านป่าชุมชน (Prakas) ที่ได้กำหนดขั้นตอน ข้อกฎหมาย และวิธีการบริหารจัดการป่าไม้ ในบางขั้นตอนยังต้องปรับให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายและโปร่งใส และมีการจัดทำขั้นตอนต่อ ๆ ไป เพื่อความเป็นไปได้ในการนำไปปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในระดับท้องถิ่นและคนในชุมชน (RECOFTC, 2011)

การกำหนดระบบแบ่งปันข้อมูลที่เป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการจะช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนและพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งผลจากการศึกษาการติดตามและประเมินผลการจัดการป่าไม้ของ CBNRM Learning Institute (2008: 108) พบว่าชุมชนที่เป็นกรณีศึกษามีวิธีการที่แตกต่างกันในการแบ่งปันข้อมูล โดยขึ้นอยู่กับธรรมชาติของข้อมูลและความต้องการของผู้ให้และผู้รับ เช่น การเขียนเอกสารเพื่ออธิบายข้อมูลที่ยาก แต่ถ้าเป็นกรณีที่ทั้งผู้รับและผู้ส่งที่ไม่รู้หนังสือ ต้องมีการอธิบายข้อมูลเหล่านั้น

กรณีของหมู่บ้านชมนานเป็นตัวอย่างที่ดีในการอธิบายระบบการแบ่งปันข้อมูลที่มีโครงสร้างที่ชัดเจนและเครือข่ายสำหรับส่งข้อมูลให้แก่สมาชิก คนที่สามารถรับรู้ข้อมูลและจดจำได้ง่าย ใช้วิธีการประชุมและลงมือปฏิบัติ หรือร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ป้ายกฎระเบียบในเก็บหาของป่า คนที่ไม่เข้าใจข้อมูลที่นำเสนออาจจะมีคนอธิบายแนวคิด หรือเขียนกฎระเบียบตามกฎหมายให้เขารู้

ข้อเสนอแนะในการพัฒนาระบบการแบ่งปันข้อมูลให้มีประสิทธิภาพในการจัดการป่าชุมชนควรดำเนินการ ดังนี้

- แบ่งการแบ่งปันข้อมูลทั้งการเขียนข้อมูลต้นฉบับและเพิ่มข้อมูลที่มีการรับรู้ทางสายตาด้วยภาพ รูปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้สมาชิกที่ไม่รู้หนังสือสามารถเข้าใจได้
- ข้อมูลควรมีความเหมาะสมและละเอียด เช่น วัตถุประสงค์ของการประชุมควรจะบอกล่วงหน้าเพื่อให้ผู้เข้าร่วมเกิดความสนใจ

- ควรมีการบันทึกการประชุมทุกครั้ง ในกรณีที่มีทักษะ และสามารถทำได้ เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงความผิดพลาดของข้อสรุปจากที่ประชุม
- คณะกรรมการป่าชุมชนควรมีบทบาทในการแบ่งปันข้อมูลเกี่ยวกับหลักการจัดการป่าชุมชน กฎระเบียบและข้อกำหนด
- ควรจะมีการแบ่งปันข้อมูลที่มากขึ้น เพิ่มการมีส่วนร่วมของบุคคลที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกล เช่น ใช้จักรยานหรือรถจักรยานยนต์ เพื่อให้คนในหมู่บ้านที่อยู่ในพื้นที่เพาะปลูกเข้าถึงข้อมูลได้ง่ายขึ้น
- อำนาจของท้องถิ่นจะช่วยให้คณะกรรมการป่าชุมชนเกิดการแบ่งปันข้อมูลได้

นอกจากนี้ในการศึกษาการดำเนินการ โครงการจัดการทรัพยากรป่าโกงกางแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกและชาวบ้านที่เกี่ยวข้องของกระทรวงสิ่งแวดล้อม (Ministry of Environment, 2008: 22) ได้ใช้การจัดการความรู้ป่าชุมชนเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการสร้างความรู้ การสร้างความรู้ และการแบ่งปันความรู้ที่เป็นผลจากการวิจัย ด้วยการเข้าไปปรับปรุงในระบบฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งทะเล โดยการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Learning by Doing) จุดประสงค์หลักของโครงการคือการส่งเสริมสิทธิและมอบอำนาจ (Empower) ให้คนท้องถิ่น รวมถึงชาวประมงและผู้นำหมู่บ้านในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเล โดยเฉพาะการจัดการด้วยชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐบาล โดยให้แนวคิดในเรียนรู้แบบปรับตัว การวางแผนการจัดการชุมชน มีการกระจายการลงทุนในท้องถิ่น การแบ่งปันข้อมูลผลการวิจัย ทั้งแนวตั้ง คือ ระดับรัฐมนตรีกระทรวงที่เกี่ยวข้องและ NGO และแนวนอน คือ หน่วยงานต่าง ๆ ในสถาบันเดียวกัน

การดำเนินการ โครงการดังกล่าวได้ใช้วิธีการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ของการจัดการความรู้ เช่น

- จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) ในกลุ่มคนทุกระดับของรัฐบาลเพื่อให้ความรู้ในเรื่องกระบวนการและสร้างความเข้าใจในกรอบบทบัญญัติและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น
- จัดทำรายงาน ด้วยการสะท้อนและวิเคราะห์จากกิจกรรมภายในทีม เพื่อให้เกิดการสร้างศักยภาพของทีมในท้องถิ่น
- จัดการเยี่ยมชม (Study Tour) สำหรับเจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้านในการไปเยี่ยมชมพื้นที่ที่ทำกิจกรรม และที่อื่น ๆ เพื่อช่วยให้เกิดความสนใจ การสนับสนุนการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น
- ขยายกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อการดำรงชีพที่หลากหลายให้กับชาวบ้านในท้องถิ่น

- จัดการเยี่ยมชม (Study Tour) สำหรับคนในท้องถิ่น และทีมนักวิจัยเพื่อไปดูโครงการ ที่ประสบความสำเร็จในภูมิภาค เพื่อขยายความรู้ท้องถิ่น (Local Knowledge) ในแง่มุมต่าง ๆ ความท้าทาย และปัญหาที่สามารถนำไปปรับใช้ในบริบทของแต่ละท้องถิ่นได้
- สนับสนุนกิจกรรมการศึกษาพัฒนาสิ่งแวดล้อมสำหรับชาวบ้านทุกคนและสนับสนุน การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน
- การพัฒนาเอกสารการเรียนรู้สำหรับการทำงานของหน่วยงานภายนอกร่วมกับชาวบ้าน ในท้องถิ่นเพื่อที่จะให้เกิดการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน
- อำนาจความสะดวกในการสร้างสรรค์ของคณะกรรมการหมู่บ้านในชุมชนท้องถิ่น จัดการกิจกรรมการฝึกอบรมตามความต้องการของสมาชิกคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อให้พวกเขาได้ มีส่วนร่วมในการจัดทำแผนการจัดการแบบมีส่วนร่วมด้วยตัวชุมชนเอง
- อำนาจความสะดวกในการฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นและจัดกิจกรรมใหม่ ๆ ซึ่งก่อตั้งโดย ชาวบ้านเอง เพื่อส่งเสริมการความร่วมมือในการปฏิบัติงานตามภารกิจ
- แบ่งปันความรู้จากชุมชนท้องถิ่นในระดับชาติ ภูมิภาค และหุ้นส่วนนานาชาติ
- ฝึกอบรมชาวบ้านในชุมชนเกี่ยวกับการยกช่างเทคนิควิธีต่าง ๆ ตามกฎหมาย เพื่อให้คน ในท้องถิ่นมีความรู้ ความเข้าใจ และแนวทางการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกฎหมาย

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

ประเทศกัมพูชาเป็นประเทศที่มีความคล้ายกับประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาค มีประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อทางพุทธศาสนา มีประชาชนหลายชาติพันธุ์ เป็นประเทศที่เคยมีความ สมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ และมีการดำเนินการด้านการจัดการป่าชุมชนที่อยู่ในขั้นตอนของการ พัฒนาเพื่อหาวิธีการที่เหมาะสม

ในแง่ของการพึ่งพิงป่าของคนยากจนในพื้นที่ชนบทมีการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่น สำหรับผลิตภัณฑ์จากป่า เช่น ไม้ฟืน หวาย ยางไม้ และเห็ด ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าครัวเรือนใน กัมพูชาเกือบครึ่ง มากกว่า 5 ล้านคน พึ่งพิงและอาศัยทรัพยากรป่าไม้ประมาณ 20 – 50% ในการใช้ ชีวิต อีก 15% หรือมากกว่า 1 ล้านคน คนมากกว่าครึ่งหนึ่งดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยทรัพยากรป่าไม้ การ ใช้ผลผลิตป่าไม้และของป่าในพื้นที่ป่าชุมชนจึงมีผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนใน ชนบท ป่าไม้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบเศรษฐกิจบนฐานการเกษตร ที่ช่วยในการอนุรักษ์ ทรัพยากรน้ำ การอนุรักษ์ดิน และการสนับสนุนวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น ไม่ใช่เฉพาะกับคนยากจน

เท่านั้นเพราะสามารถช่วยประหยัดค่าใช้จ่าย และเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญในการเอาของป่าไปขาย แต่ชุมชนควรรู้จักการอนุรักษ์โดยการไม่ใช้ผลผลิตเกินกำลังของป่าภายใต้การกำหนดวิธีการอนุรักษ์และจัดการของคณะกรรมการป่าชุมชน (RECOFTC, 2011; CBNRM Learning Institute, 2008: 86)

ในปี 2002 จึงได้มีการจัดทำเอกสารยุทธศาสตร์การลดภาวะความยากจนแห่งชาติของประเทศกัมพูชา เพื่อผลักดันให้ทุกภาคส่วนช่วยกันลดภาวะความยากจนซึ่งเป็นเป้าหมายของประเทศ และในปี 2003 คณะกรรมการของประเทศตั้งเป้าหมายให้มีพื้นที่ป่า 60% ทั่วประเทศในปี 2015 (RECOFTC, 2011) รัฐบาลกัมพูชาจึงมีจุดมุ่งหมายพื้นฐานเพื่อการอนุรักษ์และจัดการพื้นที่ป่าเฉพาะที่มีชุมชนในชนบทดูแลด้วยความเชื่อดั้งเดิมในการใช้ไม้ยืนต้นและผลผลิตจากป่า และให้สิทธิแก่ชุมชนตามกฎหมาย (CBNRM Learning Institute, 2008: 15)

ถึงแม้กฎหมายบางบทบัญญัติจะยังคงอยู่ในระหว่างการดำเนินการประกาศใช้ แต่แนวทางในการดำเนินงานตามกฎหมายได้มีการใช้ในประเทศแล้วในรูปแบบของโครงการป่าชุมชน โดยมีข้อตกลงในการประเมินและติดตามผลการดำเนินงานของชุมชนเพื่อต่อสัญญา ซึ่งเป็นระบบที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อให้ชุมชนและเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินการ ได้เรียนรู้วิธีการจัดการป่าชุมชนโดยให้ชุมชนท้องถิ่นได้ใช้องค์ความรู้และวิธีการดั้งเดิมตามภูมิปัญญาของตน โดยมีเจ้าหน้าที่ภาครัฐเป็นที่เกี่ยวข้อง และคอยกำกับ ติดตาม ซึ่งการดำเนินการเหล่านี้ถือว่าอยู่ในขั้นลงมือปฏิบัติแบบทดลอง ถูก เพื่อนำบทเรียนมาปรับใช้ในการกำหนดนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ของรัฐบาลต่อไป

จากกรอบกฎหมายและบทบัญญัติต่าง ๆ มีความสอดคล้องและพยายามทำให้เป็นไปในทิศทางเดียวกับนโยบายในการพัฒนาประเทศของกัมพูชา ที่เน้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจ พร้อมกับการดึงศักยภาพของทรัพยากรในประเทศมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งนโยบายที่ส่งเสริมและแก้ไขปัญหา เช่น การเพิ่มระดับการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วยวิธีการตามภูมิปัญญาของตนเอง การกระจายอำนาจ การแก้ไขปัญหาความยากจน การแก้ไขปัญหาการกระทำกฎหมาย เป็นต้น

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ในประเทศกัมพูชาจึงมีการตระหนักถึงและให้ความสำคัญกับคนในท้องถิ่น วิธีการดำรงชีวิตของคนที่ต้องพึ่งพิงและอาศัยป่าทั้งในแง่ของการดำรงชีพ แหล่งอาหาร ยารักษาโรค และที่มาของรายได้ ในกฎหมายป่าไม้ได้ให้สิทธิแก่ชุมชนท้องถิ่นในการจัดการและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นของตนได้ รวมถึงการยอมรับสิทธิของคนท้องถิ่นในการใช้ป่าชุมชนสำหรับวัตถุประสงค์ทางประเพณีและความเชื่อของหมู่บ้าน (CBNRM Learning Institute, 2008) และมีการจัดทำระเบียบในพระราชกฤษฎีกาการ

บริหารจัดการป่าชุมชนเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ และอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของตนตามวิถีการดำรงชีวิตแต่ดั้งเดิม โดยให้มีการจัดทำแนวทางการปรับปรุงสถาบันท้องถิ่นให้มีความพร้อมในการปฏิบัติงาน และการติดตามประเมินผลโครงการที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนไปสู่การปฏิบัติ

ตามที่รัฐบาลกัมพูชาได้กำหนดโครงการป่าชุมชนแห่งชาติในปี 2002 โดยอนุญาตให้ชุมชนท้องถิ่นมีการจัดการผลผลิตจากป่าได้ด้วยตนเอง หลังจากนั้นในปี 2003 ได้มีการยอมรับพระราชกฤษฎีกาย่อยอย่างเป็นทางการเกี่ยวกับการยอมรับป่าชุมชนให้เป็นนโยบายระดับชาติ นอกจากนี้รัฐบาลยังได้จัดทำโครงการนำร่องของคนในชุมชนท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้โดยเน้นการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน โดยให้อำนาจชุมชนท้องถิ่นในการทำข้อตกลงในการจัดการพื้นที่เฉพาะ หรือการจัดการผลผลิตจากป่าที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น แต่ไม่อนุญาตให้ทำไม้ในเชิงพาณิชย์ (RECOFTC, 2011)

ในแผนการดำเนินการตามโครงการป่าไม้แห่งชาติที่ได้รับอนุมัติในปี 2010 รัฐบาลได้กำหนดแผนงานในการพัฒนาวิถีการดำรงชีวิตของคนท้องถิ่น ด้วยการสนับสนุนองค์กรชุมชนเพื่อให้มีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นตามภูมิปัญญา และองค์ความรู้ดั้งเดิมด้วยการสร้างศักยภาพให้แก่คณะกรรมการป่าชุมชนและสมาชิกในท้องถิ่น และในหลาย ๆ ชุมชนที่ได้ดำเนินการจัดทำป่าชุมชนและอยู่ในกระบวนการรอกการอนุมัติให้ถูกต้องตามกฎหมาย ได้ใช้วิธีการเจรจา ประชุมเพื่อปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกในชุมชนกับนักปราชญ์ผู้รู้ในท้องถิ่นเพื่อจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น ซึ่งผลจากการดำเนินงานที่ผ่านมาในหลาย ๆ พื้นที่พบว่าช่วยโครงการป่าชุมชนลดการกระทำผิดกฎหมายในพื้นที่ทั้งจากคนในพื้นที่และบุคคลภายนอกเนื่องจากกฎระเบียบและข้อตกลงที่ใช้ในชุมชนมาจากการร่วมกันกำหนดระหว่างคนในพื้นที่กับเจ้าหน้าที่ภาครัฐและมีเผยแพร่ให้ทุกคนได้รู้และถือปฏิบัติร่วมกัน นอกจากนี้คนในชุมชนยังมีแหล่งอาหาร และสร้างรายได้จากการขายผลผลิตจากป่า เช่น หวาย มันเทศ เห็ด และไม้ไผ่ที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น (Tom Blomley และคนอื่น ๆ, 2010: 20)

ผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับจากป่าชุมชนในแง่ของวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งแรงจูงใจและผลประโยชน์ของชุมชนในแง่การพึ่งพิงป่าและคุณค่าทางเศรษฐกิจ ในปัจจุบันป่าชุมชนหลายแห่งที่ยังไม่ลงทะเบียนให้ถูกต้องตามกฎหมาย ชุมชนหลายแห่งยังเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่า ซึ่งมีความหลากหลายและแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ อาทิ ยาง น้ำผึ้ง หวาย ไม้ไผ่ เห็ด มันเทศ สมุนไพร สัตว์ป่า ผลไม้ป่า และผักต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งเป็นแหล่งรายได้ของครอบครัวที่ยากจนที่มีอาชีพหาของป่าขายในพื้นที่ที่ยังไม่มีระบบการบริหารจัดการป่าที่ดีจะทำให้ผลผลิตเหล่านี้ถูกใช้ไปอย่างไม่ถูกวิธีและมีการเก็บหาที่เกินกำลังของป่า (Tom Blomley และคนอื่น ๆ)

ดังตัวอย่างในกรณีของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านชมนาน (Choam Thnanh) ที่มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าไม้และมีรายได้ในการยังชีพจากไม้ยืนต้นและการหาของป่าหลังจากทำการเกษตร ผลผลิตจากป่าที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์มีหลายชนิด เช่น ไม้พิน ไม้เนื้อแข็งที่เอาไปขายให้คนในหมู่บ้านและคนนอกหมู่บ้าน การเก็บเศษไม้ ปลายไม้เพื่อใช้ในครัวเรือน อาหารประเภทพืชผัก อาหารพื้นบ้าน ผลไม้และเห็ด จะเก็บมาเพื่อเป็นอาหารและขายภายในหมู่บ้าน ไม้ที่ตายแล้วและเห็ด จะเก็บมาจากป่าชุมชน ส่วนไม้พินและไม้เนื้อแข็งส่วนใหญ่จะเก็บจากนอกป่าชุมชน

จากข้อมูลพบว่าครัวเรือนที่เก็บหาผลผลิตจากป่าในหมู่บ้าน ชาวบ้านร้อยละ 82 มีการเก็บเห็ด ร้อยละ 39 เก็บเพียงผลไม้และผัก ร้อยละ 27 เก็บไม้พิน และร้อยละ 22 เก็บเถาวัลย์เพื่อไปทำเครื่องใช้ ร้อยละ 20 มีการเก็บพืชสมุนไพรเพื่อใช้ และร้อยละ 14 ใช้ผลผลิตจากป่าเพื่อทำอุปกรณ์เครื่องมือสำหรับทำการเกษตร (CBNRM Learning Institute, 2008: 91)

นอกจากนี้ยังพบว่าในกัมพูชามีความแตกต่างกันระหว่างการจัดสรรผลประโยชน์ในชุมชนที่มีความแตกต่างกันทางฐานะ ครอบครัวที่ยากจนในทุกพื้นที่มักจะเข้ามามีส่วนร่วมในการพบปะเสวนาน้อย มีข้อมูลน้อย และขาดความเข้าใจในบทบาทและกิจกรรมของชุมชน จึงต้องมีการกันพื้นที่ไว้สำหรับคนจน และคณะกรรมการป่าชุมชนต้องแบ่งงานการตัดไม้ให้แก่ครอบครัวที่ยากจนด้วย และการเข้ามามีส่วนร่วมของสตรีในคณะกรรมการป่าชุมชนยังมีจำกัด เนื่องจากต้องรับภาระในครอบครัว แต่ในแง่ของพฤติกรรมกลุ่มสตรีได้ให้ความสำคัญและรู้วิธีการใช้ประโยชน์จากป่า รวมถึงการจัดการป่าไม้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิม (Tom Blomley และคนอื่น ๆ , 2010)

ในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแง่การสร้างรายได้และแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้รับจากป่าชุมชน พบว่าชาวบ้านได้มีการเรียนรู้วิธีการบริหารจัดการป่าชุมชน โดยมีการผสมผสานระหว่างองค์ความรู้ดั้งเดิมกับวิธีการจัดการด้วยการรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นสมาคมเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองในการขายผลผลิตจากป่า ดังตัวอย่างของชุมชนในหมู่บ้าน Bos Thom ใน Monduliri ที่ชุมชนที่ยากจน ชาวบ้านที่หาน้ำผึ้งป่าในท้องถิ่นมาขายแต่ยังขาดตลาดที่รองรับผลผลิต จึงได้ประชุมหารือร่วมกันเพื่อรวมตัวจัดตั้งสมาคมหาน้ำผึ้ง ทำให้สมาคมสามารถจัดหาน้ำผึ้งรวมกันได้ถึงปีละ 500 – 700 ลิตรเพื่อส่งไปยังภัตตาคารหรือธุรกิจขนาดเล็กในเสียมเรียบได้

Monduliri เป็นชุมชนที่มีประชากรร้อยละ 52 เป็นชนกลุ่มน้อย ป่าจึงมีคุณค่าในเชิงวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นด้วย คนในชุมชนจึงมีความต้องการปกป้องพื้นที่ป่าของตน การมีส่วนร่วมและมีกิจกรรมการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มจะช่วยทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ในชุมชนเพิ่มขึ้นก่อให้เกิดผลประโยชน์ที่ดีในการสร้างทุนทางสังคม (Social Capital) ในระดับท้องถิ่นด้วย (Tom Blomley และคนอื่น ๆ , 2010)

ในกิจกรรมต่าง ๆ ที่รัฐบาลและองค์กรที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินซึ่งได้มีการจัดการความรู้ป่าชุมชนผ่านกิจกรรมต่าง ๆ มีการใช้กลยุทธ์ที่เน้นทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับเครือข่ายที่บูรณาการร่วมกันทั้งระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และระดับประเทศ ยกตัวอย่างเช่น โครงการจัดการทรัพยากรป่าโกงกางแบบมีส่วนร่วมของกระทรวงสิ่งแวดล้อม (Ministry of Environment, 2008) สามารถเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้ดำเนินการโดยมีฐานองค์ความรู้ และทรัพยากรในท้องถิ่นที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และต้นทุนทางสังคมในท้องถิ่นนั้น ๆ มาใช้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างเช่น การเยี่ยมชมชุมชนอื่น ๆ ที่ได้ดำเนินการในรูปแบบเดียวกันในภูมิภาคเดียวกันของชาวบ้านเพื่อขยายความรู้ท้องถิ่นในแง่มุมต่าง ๆ และให้ชุมชนนำความรู้ไปปรับใช้ในบริบทของแต่ละท้องถิ่นได้ มีการสนับสนุนให้บรรจุกิจกรรมการศึกษาสิ่งแวดล้อมให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน การฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นโดยชาวบ้าน รวมถึงการฝึกอบรมเทคนิควิธีใหม่ ๆ ให้ชาวบ้านได้นำไปปรับใช้โดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมมาดำเนินการให้สอดคล้องกับกฎหมาย

สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนของประเทศกัมพูชา

การดำเนินการของกัมพูชาในการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการยอมรับและให้สิทธิประชาชนที่อยู่อาศัยในท้องถิ่น ได้มีการจัดการป่าชุมชนด้วยวิธีการดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาในแต่ละท้องถิ่น มีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในการดำเนิน มีการดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ เช่น การจัดทำเอกสารและการดำเนินการเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

1) การจัดการความรู้ป่าชุมชน

กัมพูชาจัดการความรู้ป่าชุมชนใน 3 ส่วนหลักได้แก่ 1) องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน 2) การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ และ 3) การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

- องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ในการดำเนินการมีองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ทั้งในระดับชาติ ระดับจังหวัด และระดับท้องถิ่น โดยมีกระทรวงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงสิ่งแวดล้อม กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมง กระทรวงมหาดไทย และคณะกรรมการจัดการกระจายอำนาจและการปฏิรูปการกระจายอำนาจแห่งชาติเป็นหน่วยงานหลักในการดำเนิน โดยอาศัยกลไกการสร้าง

เครือข่ายเป็นเครื่องมือในการดำเนินงานทั้งเครือข่ายชุมชนและเครือข่ายระดับจังหวัด โดยมีความร่วมมือขององค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงาน โดยในการดำเนินงานในระดับท้องถิ่นต้องอาศัยความเชื่อมโยงระหว่างป่าชุมชนกับสภาชุมชน และคณะกรรมการป่าชุมชน

- การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

ประเทศกัมพูชามีการกำหนดกรอบกฎหมาย และกฎหมายย่อยต่าง ๆ ที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการจัดทำคู่มือในการดำเนินงาน ซึ่งถือเป็นเครื่องมือหลักในการจัดการความรู้ การดำเนินการด้านป่าชุมชนของกัมพูชาจึงมีความพยายามเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับกฎหมายอื่น ๆ และนโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาความยากจน การกระจายอำนาจให้แก่ท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

กรอบกฎหมายที่กัมพูชาใช้ในการจัดการป่าชุมชนหลัก ๆ คือ กฎหมายป่าไม้ ปี 2002 พระราชกฤษฎีกาในการบริหารจัดการป่าไม้ชุมชน ปี 2003 และแนวทางการดำเนินงานป่าชุมชน Prakas ปี 2006 นอกจากนี้ยังได้มีการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการพัฒนาประเทศตามกรอบกฎหมายและนโยบาย เช่น การจัดทำโครงการป่าไม้แห่งชาติเพื่อเป็นแผนยุทธศาสตร์ในการปฏิรูปนโยบายและกฎหมายอื่น ๆ ในปี 2010 การจัดทำคู่มือในการจัดการป่าชุมชน การจัดทำชุดการฝึกอบรม และมีความพยายามในการจัดทำร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน และร่างพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับวนศาสตร์ชุมชน ซึ่งอยู่ในขั้นของการจัดทำร่าง

นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งกัมพูชาได้กำหนดนโยบายโดยยึดกรอบทางกฎหมายเป็นหลัก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาป่าชุมชนให้ เป็นไปตามหลักการสากล การเน้นการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น การแก้ไขปัญหาความยากจน และลดการดำเนินกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย กัมพูชามีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศ 5 ปี ซึ่งรวมเอาแผนพัฒนาด้านป่าไม้ไว้ด้วย มีการปฏิรูปการวางแผนการบริหารงานป่าไม้ของกัมพูชาเกี่ยวกับโครงสร้างการบริหาร การพัฒนาเทคนิค การควบคุมจากส่วนกลางไปยังระดับท้องถิ่น

- การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

การดำเนินงานตามแนวคิดเรื่องป่าชุมชนในกัมพูชาได้มีการพัฒนามาเป็นลำดับขั้น โดยการใช้วิธีการศึกษาประสบการณ์ที่ประสบความสำเร็จของประเทศต่าง ๆ แล้วนำมาทดลองปฏิบัติในรูปแบบโครงการนำร่อง ซึ่งเป็นการเรียนรู้โดยลงมือปฏิบัติ และเป็นการทำแบบลองผิดลองถูก โดยมีระบบการติดตามและประเมินผลโครงการนำร่องเพื่อนำมาปรับนโยบายและการดำเนินการ

ต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับบริบทภายในประเทศของตนเอง รวมถึงการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เพื่อศึกษาความต้องการและสร้างศักยภาพใหม่ ๆ ให้แก่คนในชุมชน โดยการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่โครงการวิจัย คณะกรรมการป่าชุมชน และชาวบ้าน

การเริ่มสร้างความตระหนักและการยอมรับด้วยการบัญญัติกฎหมายและให้ความรู้แก่ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และประชาชน มีการสร้างความรู้ด้วยการใช้ทุนทางสังคมในแต่ละชุมชนตามวิถีการดำรงชีวิตที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าและการดำรงชีพ มีการเก็บรวบรวมความรู้โดยใช้การดึงความรู้จากผู้รู้ในชุมชน การจัดทำคู่มือการจัดการด้านป่าชุมชน การจัดทำแผนจัดการป่าชุมชน การทำงานเป็นทีมด้วยการส่งเสริมเทคนิควิธีการจัดเก็บความรู้ของเจ้าหน้าที่จากองค์กรต่าง ๆ มีการประชุมเพื่อให้ความรู้ ปรึกษาหารือ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทั้งในระดับชุมชนเอง และการแบ่งปันความรู้ระหว่างชุมชนต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและนำวิธีการต่าง ๆ ไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทในท้องถิ่นของตน

การใช้ระบบติดตามและประเมินผลถือเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ช่วยให้ชุมชนได้ประเมินตนเอง ด้วยการลงมือปฏิบัติ รวมถึงการมีระบบแบ่งปันข้อมูลเพื่อให้ความรู้ได้ถูกถ่ายโอนและใช้ทั้งในและนอกชุมชน โดยชุมชนเลือกวิธีที่เหมาะสมกับความพร้อมของคนในท้องถิ่น และมีสื่อและช่องทางที่หลากหลายท้องถิ่น มีการแบ่งปันข้อมูลผลการวิจัยทั้งแนวตั้ง คือ ระดับรัฐมนตรีกระทรวงที่เกี่ยวข้องและ NGO และแนวนอน คือ หน่วยงานต่าง ๆ ในสถาบันเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการขยายความรู้ท้องถิ่น และการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ของคนรุ่นต่อไป

2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

จากการจัดการความรู้ป่าชุมชนตามนโยบายการมีส่วนร่วมและให้สิทธิชุมชนในการใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ นำมาสู่การดำเนินการร่วมกันระหว่างชุมชนและเจ้าหน้าที่โดยให้ชุมชนเรียนรู้วิธีการจัดการป่าชุมชนด้วยการใช้องค์ความรู้และวิธีการดั้งเดิมตามภูมิปัญญาของตน การเพิ่มระดับการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วยวิธีการตามภูมิปัญญาของตนเอง โดยมีเจ้าหน้าที่ภาครัฐเป็นที่เล็ง และคอยกำกับ ติดตาม ซึ่งการดำเนินการเหล่านี้ถือว่าอยู่ในขั้นลงมือปฏิบัติแบบลองผิดลองถูก เพื่อนำบทเรียนมาปรับใช้ในการกำหนดนโยบายและมาตรการ

ในการดำเนินการชุมชนได้เรียนรู้วิธีการใหม่ ๆ ในการจัดการผลผลิตจากป่า โดยนำมาปรับใช้เพื่อเพิ่มมูลค่าของป่า ซึ่งเกิดจากวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังกรณีตัวอย่างของการรวมตัวตั้งสมาคมน้ำผึ้งป่าทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านชมนานมีตลาดในการขายน้ำผึ้งและเกิดการ

ปฏิสัมพันธ์ในชุมชนเพิ่มขึ้น ก่อให้เกิดผลประโยชน์ที่ดีในการสร้างทุนทางสังคม (Social Capital) ในระดับท้องถิ่นด้วย

จากผลการศึกษาดูแลการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศ
กัมพูชา ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศกัมพูชา

ข้อมูลเบื้องต้น	ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน			การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น							
	การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		กฎหมายและนโยบาย		กระบวนการจัดการความรู้			
	การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก	กฎหมาย	นโยบาย	การตระหนักรู้ถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้
- พื้นที่ประเทศ 181,035 ตร.กม. - พื้นที่ป่า 63,362 ตร.กม.(35%) - ประชากร 15.5 ล้านคน - ศาสนาประจำชาติ พุทธ - อาชีพหลัก เกษตรกรรม - ประมงรอบทะเลสาบ	- การพึ่งพิงป่าเป็นแหล่งอาหาร เช่น เห็ด ผัก ผลไม้ - ผลิตภัณฑ์จากป่า เช่น หวาย ยางไม้ เกลวลิย น้ำผึ้ง - การใช้ชีวิตในป่า - การสร้างทุนทางสังคม - การสร้างรายได้ - พืชสมุนไพร - แหล่งเชื้อเพลิงจากฟืน	- ข้อกฎหมายป่าชุมชน - โครงการบริหารจัดการชุมชน - การวางแผนและทำขอบเขตป่าชุมชน - ข้อตกลงป่าชุมชน - แผนการจัดการป่าชุมชน - การติดตามและประเมินผล - เครือข่ายชุมชนและเครือข่ายระดับจังหวัด - คู่มือการดำเนินงานด้านป่าชุมชน - คณะกรรมการป่าชุมชน - กฎระเบียบป่าชุมชน	- โครงการป้องกันสถานที่ทางวัฒนธรรม - พรบ.ป่าชุมชนกำหนดขั้นตอนการจัดการป่าชุมชนตามประเพณีวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน - พรบ.ป่าชุมชนกำหนดขั้นตอนการจัดการป่าชุมชนตามประเพณีวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน - พรบ.ป่าชุมชนกำหนดขั้นตอนการจัดการป่าชุมชนตามประเพณีวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน - พรบ.ป่าชุมชนกำหนดขั้นตอนการจัดการป่าชุมชนตามประเพณีวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน	- คณะกรรมการป่าชุมชน - สภาหมู่บ้าน / สภาตำบล - สภาชุมชน - เจ้าหน้าที่ป่าไม้ - หน่วยงานภาครัฐระดับท้องถิ่น - NGO	- องค์กรระดับชาติ - องค์กรระหว่างประเทศ - หน่วยงานภาครัฐ - กรมการบริหารป่าไม้ - หน่วยงานภาครัฐระดับท้องถิ่น - NGO	- พรบ.ป่าชุมชน - พรก.การบริหารจัดการป่าไม้ชุมชน - กฎหมายป่าไม้ - แนวทางการดำเนินงานป่าชุมชน Prakas	- การแก้ไขปัญหาความยากจน - การกระจายอำนาจ - การมีส่วนร่วม - ระบบสัมปทานป่าไม้	- เครือข่ายชุมชน - ตั้งคณะทำงาน	- ฝึกอบรม - ลงมือปฏิบัติ - โครงการวิทยนาร่อง	- เก็บรวบรวมข้อมูล - รวบรวมข้อมูลโครงการป่าชุมชนแห่งชาติ - ระบบ GPS - แผนการจัดการป่าชุมชน	- เครือข่ายชุมชน - จัดเวทีเสวนาเจ้าหน้าที่เครือข่ายระดับจังหวัด - การแบ่งปันข้อมูลแนวตั้งและแนวนอน - การฝึกอบรมการศึกษาดูงาน - การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น - คู่มือการจัดการป่าชุมชน - ชุดการฝึกอบรม

กรณีศึกษาที่ 3 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศเนปาล

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศเนปาล ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากรายงานการวิจัย นโยบาย มาตรการ แผนงาน โครงการ กิจกรรมและการดำเนินการ ดังรายการดังนี้

1. หนังสือ Global Forest Resources Assessment 2010 Nepal Country Report โดย FAO Forestry Department ปี 2009
2. หนังสือ Nepal Community Forestry 2005 โดย Keshav Raj Kanel และคนอื่น ๆ ปี 2005
3. รายงานการวิจัย Twenty - four Years of Community Forestry in Nepal โดย K.P.Acharya ปี 2009
4. รายงานการวิจัย A Review of Forest Policy in Nepal โดย Swoyambhu Man Amatya ปี 2002
5. รายงานการวิจัย Ethno Political Ecology of Social Exclusion: A Discourse in Community Forestry of Nepal โดย Nirmal Kumar BK and Nanada Raj Gywali ปี 2009
6. บทความ Turning back the clock: where is community forestry heading in Nepal? โดย Narayan Kaji Shrestha ปี 2000
7. บทความ ป่าชุมชนประเทศเนปาล โดยศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก พ.ศ.2548

โดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารต่าง ๆ รวมถึงเอกสารที่มีการกล่าวถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในประเทศ ร่วมกับการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศจากเว็บไซต์ที่น่าเชื่อถือได้ โดยผู้วิจัยแบ่งประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ การจัดการความรู้ป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ ดังสรุปผลการศึกษา ดังนี้

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ

ประเทศเนปาล (Nepal) มีชื่อเป็นทางการว่าสหพันธ์สาธารณรัฐประชาธิปไตยเนปาล (Federal Democratic Republic of Nepal) มีคำขวัญของประเทศว่า “แผ่นดินแม่มีค่ายิ่งกว่าสวรรค์”

1.1 ที่ตั้ง

เนปาลเป็นประเทศที่ไม่มีทางออกสู่ทะเลในเอเชียใต้ ตั้งอยู่บนที่สูงทางทิศใต้ของเทือกเขาหิมาลัย มีอาณาเขตติดกับแคว้นทิเบตของจีนทางตอนเหนือและทิศใต้ติดกับอินเดีย

1.2 เขตการปกครองและระบอบการปกครอง

เนปาลมีพื้นที่ประมาณ 147,181 ตารางกิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำ 2.8% เมืองหลวง คือเมืองกาฐมาณฑุเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุด แบ่งเขตปกครองออกเป็น 5 ภูมิภาค 14 เขต 75 จังหวัด (District) 36 อำเภอ (Municipality) และ 3,995 ชุมชน (Village Development Committees)

เนปาลเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบราชาธิปไตยมาเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2550

1.3 ภูมิประเทศและภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิประเทศของเนปาลเกือบทั้งหมดเป็นที่สูงในลักษณะของเทือกเขาสูง คือเทือกเขาหิมาลัย ซึ่งมียอดเขาเอเวอเรสต์เป็นจุดสูงสุด ถัดมาเป็นที่ลาดไหล่เขาขนานไปกับแนวเทือกเขา และพื้นที่ราบปรากฏเป็นแนวแคบ ๆ ในเขตติดต่อกับที่ราบผืนใหญ่สินธุ คงคา พรหมบุตร

ลักษณะภูมิอากาศของเนปาลมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ เขตกึ่งร้อน มีฝนชุก ฤดูหนาวไม่หนาวจัด ฤดูร้อนอบอุ่นถึงร้อน ครอบคลุมพื้นที่เกือบทั้งประเทศ ยกเว้นแถบเทือกเขาสูงตอนเหนือ และเขตขั้วโลก มีอากาศหนาวจัด ปรากฏอยู่ในเขตเทือกเขาหิมาลัยทางตอนเหนือของประเทศมีลักษณะภูมิอากาศคล้ายคลึงกับขั้วโลกปกคลุมด้วยหิมะบนยอดเขาสูง

1.4 ประชากร

เนปาลมีประชากรจำนวน 28.9 ล้านคน (พ.ศ. 2551) อาศัยอยู่ในเขตเมืองประมาณ 19% ประกอบด้วยหลายชาติพันธุ์ ที่สำคัญคือ มองโกลอยด์ซึ่งมาจากทิเบต สิกขิม และกลุ่มที่สืบเชื้อสายมาจากอินโดอารยัน และชนเผ่าต่าง ๆ เช่น กูรุง (Gurung) ลิมบู (Limbu) เนวาร์ (Newar) ไร (Rai) เชอร์ปา (Sherpa) และทามัง (Tamang)

1.5 ภาษาและศาสนา

เนปาลใช้ภาษาเนปาลีเป็นภาษาราชการ มีการใช้ภาษาอังกฤษกันอย่างกว้างขวาง และใช้ภาษาท้องถิ่นอย่างหลากหลาย ในรัฐธรรมนูญยังได้ให้สิทธิในการใช้ภาษาถิ่นในการศึกษาได้ คนเนปาลมีอัตราความรู้หนังสือ 39% ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย

เนปาลมีศาสนาฮินดูเป็นศาสนาประจำชาติที่คนส่วนใหญ่นับถือประมาณ 80% นอกนั้นก็นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน อิสลาม และคริสต์

1.6 สภาพเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ

ประเทศเนปาลเป็นประเทศที่มีทรัพยากรป่าไม้ น้ำ แร่ธาตุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีพลังน้ำมาก มหาศาลและมีราคาถูกทำให้อุตสาหกรรมด้านนี้เติบโตอย่างรวดเร็ว

พื้นที่เกษตรกรรมมีเพียงร้อยละ 17 พื้นที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์ ข้าวโพด ข้าวเจ้า พื้นที่ 2 ใน 3 ปกคลุมด้วยป่าไม้ มีการตัดไม้เพื่อเป็นวัตถุดิบของอุตสาหกรรมไม้อัด โรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กที่แปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่ โรงงานน้ำตาล โรงงานกระดาษ

ด้านเศรษฐกิจ เนปาลต้องพึ่งพาการค้ากับประเทศเพื่อนบ้านที่สำคัญ ได้แก่ จีน และอินเดีย ซึ่งทั้งสองประเทศมีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจเนปาลอย่างมาก รายได้ส่วนใหญ่ของประเทศได้มาจากการค้าแรงงานของคนที่อยู่ต่างประเทศ และส่งเงินกลับมาให้กับครอบครัวที่อาศัยอยู่ในเนปาล ธุรกิจการท่องเที่ยวมีจุดสนใจอยู่ที่การท่องเที่ยวเชิงผจญภัยและวัฒนธรรม

1.7 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

เนปาลเป็นประเทศที่เต็มไปด้วยความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม และมีภาษามากถึง 70 ภาษา เนื่องจากประเทศเนปาลเป็นแหล่งรวมผู้คนหลายเชื้อชาติและหลายชนเผ่าที่มีภาษาพูดและภาษาท้องถิ่นและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน มีการแบ่งชนชั้นของกลุ่มชนเผ่าทำให้ส่งผลต่อสังคม วัฒนธรรม ภาษา และการเมืองของประเทศ

ประเทศเนปาลมีภาพลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่และวิจิตรงดงาม จากสถาปัตยกรรมที่งดงามและการตกแต่งเจดีย์รูปแบบเนปาลที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่ทำจากทองเหลืองและหินที่สวยงาม วัดและสถูปได้รับการสร้างจากงานไม้แกะสลัก งานช่างเหล็กและงานปั้นหิน

นอกจากนี้แล้วประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อของชาวเนปาลในแต่ละท้องถิ่นยังมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ เช่น บริเวณที่ติดกับจีนด้านทิศใต้จะคล้ายกับทิเบต ด้านที่อยู่ติดกับอินเดียก็จะคล้ายอินเดีย เป็นต้น

1.8 ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

ในประเทศเนปาลป่าไม้เป็นส่วนหนึ่งและส่วนสำคัญในการดำรงชีพของชุมชนชนบท สังคม ประเพณี และวัฒนธรรม ประวัติการดำรงชีพของคนในชนบทจะผูกพันกับป่าไม้และการใช้

ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าบนพื้นฐานความยั่งยืนของทรัพยากรป่าไม้และชุมชน ในพื้นที่ประเทศ จำนวน 147,181 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ป่า 58,284 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็น 39.6%

นอกจากนี้เนปาลเป็นประเทศที่เป็นผู้นำด้านการจัดการป่าชุมชนของโลก จากประสบการณ์ที่เด่นชัดในหลาย ๆ มิติในการบริหารจัดการป่าไม้ที่ประสบความสำเร็จ มีการยอมรับในสิทธิและความสามารถของคนในท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของพวกเขาเอง (Narayan Kaji Shrestha, 2000: 53 – 55)

เมื่อต้นศตวรรษ 90 มีการให้ความสนใจในเรื่องการพัฒนาป่าชุมชน เพราะการสนับสนุนจากนานาประเทศในการแก้ปัญหาการทำลายป่าไม้บนพื้นที่ภูเขา และประวัติศาสตร์การปกครองในระบบศักดินาของเนปาลในอดีตที่ให้อำนาจแก่ชนชั้นสูง (Elite) ที่มีชนบประเพณีที่เป็นปราคารอำนาจของชนชั้นสูง และใช้เป็นที่หาประโยชน์ใส่ตัวเอง หรือสนับสนุนเงินทุนของประเทศ (Narayan Kaji Shrestha, 2000) ความคิดเห็นของคนในประเทศจึงถูกแบ่งแยก บางส่วนรู้สึกถึงความมีอำนาจของสมาชิกของชุมชนในการใช้ป่าชุมชนเพื่อตัดป่าไม้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

การพัฒนาป่าชุมชนในประเทศเนปาลมีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนท้องถิ่น และลดการทำลายทรัพยากรสิ่งแวดล้อม การถ่ายโอนสิทธิในการจัดการป่าไม้จากรัฐบาลไปสู่ประชาชนท้องถิ่นเป็นการให้โอกาสชุมชนท้องถิ่นในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ จึงเป็นที่มาของการตั้งกลุ่มดูแลป่าอย่างถูกกฎหมายที่เรียกว่ากลุ่มใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมมากมาย เช่น ปลูกป่าในที่รกร้างว่างเปล่า ปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าธรรมชาติ ตลอดจนช่วยกันจัดการดูแลรักษาป่าธรรมชาติ

ในประเทศเนปาลมีการแบ่งป่าประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ป่าชุมชน ป่าไม้สำหรับให้เช่า ป่าศาสนา และป่าส่วนตัว โดยรัฐบาลได้ให้ชุมชนเช่าที่ดินและป่าศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นที่ดินของรัฐ แต่ในป่าไม้ที่เช่าโดยเอกชนจะถือว่าเป็นเอกชนเป็นเจ้าของ (Amatya Man Swoyambhu, 2002)

รัฐบาลกำหนดเป้าหมายพื้นที่ป่าที่มอบให้ชุมชนจัดการครอบคลุมพื้นที่ร้อยละ 61 ของพื้นที่ป่าทั้งประเทศ ซึ่งเท่ากับพื้นที่กว่า 3.5 ล้านเฮกเตอร์ (พื้นที่ป่าทั้งประเทศ คือ 39.6% ของพื้นที่ประเทศ หรือประมาณ 5.83 ล้านเฮกเตอร์) มีกลุ่มผู้ใช้ป่าที่ได้รับการมอบพื้นที่ป่าให้จัดการแล้ว 13,978 กลุ่ม คิดเป็นจำนวนกว่า 1.6 ล้านครอบครัว หรือ 35% ของจำนวนครัวเรือนทั้งประเทศ ครอบคลุมพื้นที่ป่า 15% ของพื้นที่ป่าทั้งประเทศ หรือประมาณ 1.1 ล้านเฮกเตอร์ (ศูนย์ฝึกรวมานศาสตร์ชุมชนภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2548)

ผลจากการจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชนของประเทศเนปาล ส่งผลให้สภาพป่าทั่วทั้งประเทศที่ค่อนข้างเสื่อมโทรมจากการตัดไม้ เลี้ยงสัตว์ และการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ ได้รับการ

พื้นฟูจนมีสภาพสมบูรณ์ขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ผลการศึกษาพบว่าป่าที่มอบให้ชุมชนจัดการมีจำนวนต้นไม้เพิ่มขึ้น 51% นอกจากนี้จำนวนเนื้อที่ป่าทั้งประเทศยังเพิ่มขึ้น 37% ในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา

จากการศึกษาในปี 2004 พบว่ากลุ่มผู้ใช้ป่า 1,788 กลุ่ม ในประเทศเนปาลที่ดำเนินการในปี 2002 พบว่า เงินรายได้ต่อปีจากการขายผลิตภัณฑ์จากป่าชุมชนเป็นเงิน 747,000,000 รูปี (มากกว่า 10 ล้านเหรียญสหรัฐฯ) ซึ่งผลประโยชน์เหล่านี้จะไปยังกลุ่มผู้ใช้ป่า และประมาณ 36% ใช้เพื่อกิจกรรมการพัฒนาชุมชน เช่น การสร้างอาคารของโรงเรียน ถนน น้ำดื่มและสิ่งอำนวยความสะดวก และ 3% ที่เพื่อกิจกรรมของกลุ่มที่ยากจน โดยเฉพาะ (Kanel และ Niraula, 2004)

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน

เมื่อสองทศวรรษที่ผ่านมาเนปาลได้มีการเปลี่ยนแปลงจากประเทศที่มีทรัพยากรป่าไม้สมบูรณ์ไปเป็นประเทศที่ผืนป่าถูกบุกรุกมากจนเหลือพื้นที่ป่าไม่ถึงร้อยละ 10 จากความต้องการใช้ทรัพยากรป่าไม้ และจำนวนประชากรที่มากขึ้น ทำให้เกิดมีการตัดไม้ นำมาเป็นเชื้อเพลิงจำนวนมาก แต่เนปาลก็สามารถฟื้นฟูเนื้อที่ป่าเพิ่มขึ้นได้เป็นจำนวนมาก โดยใช้วิธีการจัดการความรู้ทั้งที่เป็นความรู้ในเทคนิควิธีเชิงวิชาการที่เป็นสากล และความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ประชาชนในแต่ละท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมจัดการผ่านการดำเนินงานตามกฎหมาย และนโยบายของประเทศจากภาครัฐเอง และภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยมีระบบการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง ดังรายละเอียดในการดำเนินงานดังนี้

2.1 องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

หน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบการจัดการป่าชุมชนตามกฎหมายของเนปาล คือ กรมป่าไม้ (Department of Forests) อยู่ภายใต้กระทรวงการอนุรักษ์ป่าไม้และดิน (Ministry of Forests and Soil Conservation) โดยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้อำเภอ ซึ่งเทียบเท่ากับหัวหน้าศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดของประเทศไทย หรือเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดในอดีต มีบทบาทในการสนับสนุนทางวิชาการ เช่น การให้ความรู้เกี่ยวกับระบบการจัดการป่า ระบบวนวัฒนวิธี และการเขียนแผนการจัดการป่า และการจัดการผลผลิตจากป่า การก่อตั้งกลุ่มองค์กรของกลุ่มผู้ใช้ป่า การสนับสนุนกิจกรรมของชุมชนที่อยู่อาศัยในป่า และอยู่รอบผืนป่า และพัฒนาแผนการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น รวมถึงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชน เช่น สมาพันธ์กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าประเทศเนปาล (Federation of Community Forestry Users – FECOFUN) ซึ่งเป็นเครือข่ายของกลุ่มผู้ใช้ป่าที่ใหญ่ที่สุด เครือข่ายของกลุ่มผู้หญิงที่เรียกสั้น ๆ ว่า HIMWANTI WATCH และเครือข่ายองค์กรสนับสนุนป่าชุมชน (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภาคพื้นเอเชียแปซิฟิก, 2548)

รัฐบาลท้องถิ่นมีบทบาทในการกำกับ ดูแล และส่งเสริมการดำเนินงานด้านป่าชุมชน โดยกฎหมายได้ให้อำนาจในการออกกฎหมายเพื่อใช้ในรัฐแก่รัฐบาลท้องถิ่น ในกระบวนการกำหนดนโยบายด้านป่าไม้จะต้องมีการจัดเวทีอภิปรายโดยเชิญบุคคลที่เกี่ยวข้องจากหน่วยงานต่าง ๆ จากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ประชาสังคม และประชาชน เช่น สภาชุมชน กลุ่มผู้ป่ามาให้ข้อคิดเห็น ก่อนที่จะกำหนดนโยบายป่าไม้

สืบเนื่องจากนโยบายการกระจายอำนาจและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในเนปาล ส่งผลให้ในปัจจุบันกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าเป็นกลุ่มที่มีอำนาจสูงสุดในการตัดสินใจโดยมีการรวมตัวกันเป็นสมาคม เป็นผู้เสนอกฎหมาย กฎระเบียบในการดำเนิน มีอำนาจในการตัดสินใจในการจัดการป่า การเก็บหาผลประโยชน์จากป่า และการแบ่งปันผลประโยชน์ มีการดูแลและจัดการกองทุน และบริหารจัดการเรื่องการพัฒนาชุมชน กลุ่มสามารถกำหนดทิศทางการดำเนินงาน และสามารถพัฒนา กลุ่มของตัวเองได้ เช่น การทำน้ำสะอาด ระบบชลประทาน การสร้างถนน โรงเรียน (K.P.Acharya, 2009; ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภาคพื้นเอเชียแปซิฟิก, 2548)

นอกจากนั้นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้การดำเนินการฟื้นฟูป่าในเนปาลมีประสิทธิภาพ คือได้รับการสนับสนุนจากองค์กรอิสระจากต่างประเทศ เพื่อช่วยเหลือฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในประเทศให้ดีขึ้น (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และสิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2548)

2.2 การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้อ

ประเทศเนปาล ถือว่าเป็นประเทศอันดับต้น ๆ ของภูมิภาคที่มีการออกกฎหมายรองรับสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการป่า มีกฎหมายที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าไม้

นโยบายของกรมป่าไม้ในเนปาลมีการกำหนดให้งานด้านป่าชุมชนมีความสำคัญเป็นอันดับต้น ๆ โดยออกกฎหมายที่เน้นมาตรการเชิงรุกมากกว่าการตอบสนองความต้องการในปัจจุบันและอนาคต โดยนโยบายใหม่ ๆ ได้เปลี่ยนจากเดิมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวบ้านเข้าป่า เป็นมุ่งส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

- พระราชบัญญัติป่าไม้ (Forest Act)

เนปาลได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าไม้ในปี 1961 แก้ไขเพิ่มเติมในปี 1977 เป็นบทบัญญัติให้รัฐบาลมอบส่วนหนึ่งของป่าเพื่อการบริหารท้องถิ่น หรือสภาหมู่บ้าน โดยมีพระราชบัญญัติป่าไม้ ปี 1993 ที่มีสาระสำคัญในการมอบป่าให้ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ภายในหรือรอบพื้นที่ที่เป็นป่าสงวนของชาติ (National Forest) ซึ่งรวมตัวกันเป็นกลุ่มผู้ใช้ป่าสามารถยื่นความจำนงขอจัดการป่ากับกรมป่าไม้ ภายใต้เงื่อนไขและกระบวนการในการมอบป่า โดยต้องมีการจัดทำ

กฎระเบียบและแผนการจัดการป่าชุมชน และการติดตามการจัดการป่าชุมชนของตนเองอย่างชัดเจน ภายใต้กฎหมายนี้พื้นที่ป่าไม้ที่เสื่อมโทรมจะถูกส่งมอบไปให้หน่วยงานท้องถิ่นหรือสภาหมู่บ้าน พื้นฟูให้เป็นสภาพป่า ซึ่งถือเป็นการริเริ่มโครงการป่าชุมชนในหลาย ๆ พื้นที่ครอบคลุมทุกอำเภอใน เขตภูเขา (Keshav Raj Kanel, 2005)

- นโยบายป่าไม้แห่งชาติ

นโยบายป่าไม้แห่งชาติเป็นนโยบายแรกที่เกี่ยวข้องกับการใช้และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยนโยบายป่าไม้แห่งชาติได้ประกาศใช้ครั้งแรกในปี 1976 และได้มีการพัฒนาต่อมาเรื่อย ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาป่าไม้ 5 ปี โดยสำนักงานคณะกรรมการกำกับนโยบายและการพัฒนา เพื่อจัดการป่าไม้และสัตว์ป่าตามสมดุลทางนิเวศวิทยาผ่านกิจกรรมการปลูกป่าและการจัดการลุ่มน้ำและการจัดการผลิตภัณฑ์ป่าไม้ เพื่อส่งเสริมการส่งออกพืชสมุนไพร นโยบายหลัก ต่อมา คือ การจัดการป่าขนาดใหญ่และเพื่อปกป้องพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมด้วยการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน (Keshav Raj Kanel, 2005; K.P.Acharya, 2009) จากการศึกษาสภาพป่าไม้ใน เนปาลที่เกิดจากการดำเนินการตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติพบว่าการพัฒนาทางด้านป่าไม้ และมีระบบการจัดการพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ที่เหมาะสม (FAO Forestry Department, 2009)

- แผนพัฒนาป่าไม้ 5 ปี

กระทรวงการอนุรักษ์ป่าไม้และดินได้จัดทำแผนพัฒนาป่าไม้ 5 ปี เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายป่าไม้แห่งชาติ แผนแม่บทการพัฒนาป่าไม้ในปี 1989 จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกรอบในการวางแผนงานด้านป่าไม้ ตามวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้เพื่อตอบสนองความต้องการผลิตภัณฑ์ป่าไม้ของประชาชน การอนุรักษ์ระบบนิเวศและทรัพยากรพันธุกรรม การจัดการที่ดินเสื่อมสภาพ และการพัฒนาการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจท้องถิ่นและระดับชาติ โดยได้นำแผนแม่บทไปกำหนดเป็นโครงการที่มุ่งเน้นการจัดการป่า และลุ่มน้ำ ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนในประวัติศาสตร์ของนโยบายป่าไม้ของประเทศเนปาล เนื่องจากได้มีการให้ความสำคัญกับชุมชนในประเด็นต่าง ๆ เช่น 1) ป่าไม้ในประเทศทั้งหมดควรส่งมอบให้กับกลุ่มผู้ใช้ ในขอบเขตที่พวกเขาต้องการและมีความสามารถในการจัดการได้ 2) สตรีและคนยากจนควรมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน 3) บทบาทของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรจะมีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นผู้ให้บริการ ผู้จัดการฝึกอบรม และเป็นที่ปรึกษา

แผนแม่บทฉบับที่ 8 (1992-1997) และแผนแม่บทฉบับที่ 9 (1997-2002) มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อขจัดความยากจน โดยการกระจายผลประโยชน์และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนยากจน ส่วนแผนแม่บทฉบับที่ 10 (2002 – 2006) ได้มุ่งเน้นการจัดการป่าไม้และลดปัญหาความยากจนเป็น

หลัก โดยการตั้งคณะกรรมการป่าที่มาจากกลุ่มผู้ใช้ป่าและการมอบสิทธิการเข้าพื้นที่ป่าแก่คนจน (Keshav Raj Kanel, 2005; Amartya Man Swoyambhu, 2002)

- กฎหมายที่เกี่ยวกับการจัดการป่าของชุมชนรอบป่าอนุรักษ์

รัฐบาลให้ความสำคัญกับชุมชนที่อยู่รอบผืนป่าอนุรักษ์ โดยชุมชนเหล่านี้สามารถขอเข้าร่วมจัดการป่าในพื้นที่ได้ ภายใต้บทบัญญัติทางกฎหมาย 3 ฉบับ คือ 1) บทบัญญัติเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่แนวกันชนในปี 1996 (Buffer Zone Management Rules 1996) 2) บทบัญญัติว่าด้วยการจัดการพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ ปี 1997 (Conservation Area Management Rules 1997) และ 3) บทบัญญัติว่าด้วยการจัดการสำหรับภาครัฐปี 2000 (Conservation Area Government Management Rules 2000) (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งชาติเอเชียแปซิฟิก, 2548)

- กฎหมายป่าไม้ในรัฐบาลท้องถิ่น

ในส่วนของท้องถิ่น มีกฎหมายที่ให้อำนาจรัฐบาลท้องถิ่นสามารถออกกฎหมายได้เอง โดยค่อย ๆ ทายอดำเนินการจัดการป่าไปที่ละรัฐ จนมีจำนวนรัฐที่ออกกฎหมายป่าชุมชนเพิ่มขึ้น และในกฎหมายอื่น ๆ ยังให้โอกาสรัฐบาลท้องถิ่นกับชุมชนท้องถิ่นในการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ระหว่างภาครัฐกับชุมชน โดยให้คนในท้องถิ่นมีบทบาทในการตัดสินใจ (K.P.Acharya, 2009)

ในการกำหนดนโยบายด้านป่าไม้ของเนปาลจะมีการจัดเวทีอภิปรายโดยคณะกรรมการประสานงานด้านป่าไม้ โดยเชิญบุคคลที่เกี่ยวข้องจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ประชาสังคม และประชาชน เช่น สภาชุมชน กลุ่มผู้ใช้ป่า เพื่อให้ข้อคิดเห็นก่อนที่จะกำหนดนโยบายป่าไม้ และมีกระบวนการและกลไกของการกำหนดนโยบาย โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ร่างนโยบาย ส่งต่อไปยังกระทรวงเพื่อการอภิปราย กระทรวงขอความเห็นจากหน่วยงานที่ทำรายนโยบายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่ระดับสูงส่งรายนโยบายให้ผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายของกระทรวงตรวจสอบ แล้วส่งไปยังรัฐสภา คณะอนุกรรมการสภาผู้แทนราษฎรพิจารณาและส่งไปยังรัฐสภาเพื่ออภิปราย เมื่อได้รับการอนุมัติจากรัฐสภาแล้วจึงประกาศเป็นกฎหมาย (Amartya Man Swoyambhu, 2002)

จากนโยบายจะมีการดำเนินการโดยการกำหนดเป็นโครงการ มีการตั้งองค์กรที่เกี่ยวข้องขึ้นมาเพื่อรับผิดชอบ โดยมีเจ้าหน้าที่จากกระทรวงการอนุรักษ์ป่าไม้และดินมาช่วยในการตีความตามกฎหมาย และมีเจ้าหน้าที่ตรวจสอบและประเมินผลกระทบและประสิทธิผลของนโยบายนั้น ๆ

ในการปฏิบัติตามนโยบายกระทรวงจะเป็นผู้รับผิดชอบการดำเนินงานตามนโยบายที่กำหนดและการติดตามผลกระทบ และนำเสนอในแผนประจำปีของกระทรวง ที่ต้องรายงานไปยัง

สำนักงานคณะกรรมการการวางแผนนโยบายและบรรเทาผลกระทบ ส่วนรัฐบาลจะเป็นผู้รับผิดชอบในการประสานงานระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ

นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงพื้นที่ป่า และเงื่อนไขเบื้องต้นของป่าชุมชน ซึ่งในเนปาลมีการปรับปรุงสาระสำคัญเกี่ยวกับโครงการป่าชุมชน โดยมีการสร้างป่าขึ้นใหม่ และจากการศึกษาในพื้นที่ภูเขาภาคตะวันออก 4 แห่งพบว่า จำนวนรวมของลำต้นต่อพื้นที่เพิ่มขึ้น 51% พื้นที่ป่าไม้เพิ่มขึ้น 29% และมีการแปลงทุ่งหญ้าให้เป็นพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น (Keshav Raj Kanel, 2005)

การจัดการป่าชุมชนของประเทศเนปาลมีประเด็นที่กำลังได้รับความสนใจและให้ความสำคัญในการดำเนินการ คือ การมีกฎหมาย และนโยบายที่สามารถนำไปปฏิบัติในท้องถิ่นได้ บนความเสมอภาค และการมีส่วนร่วม เช่น ความเพิ่มความเสมอภาคในการแบ่งปันผลประโยชน์จากการจัดการป่า ซึ่งปัจจุบันหลาย ๆ เครือข่ายเริ่มมีโครงการและแผนการดำเนินงานที่จะทำให้กลุ่มคนที่ยากจน คนที่อาจถูกกีดกันออกไปจากกระบวนการตัดสินใจได้เข้ามามีส่วนร่วมและรับผลประโยชน์จากการจัดการป่าอย่างเป็นธรรมมากขึ้น การสร้างธุรกิจชุมชนที่เกิดจากผลผลิตจากป่า และเชื่อมโยงสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและการแก้ปัญหาความยากจน (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2548: 15 – 16)

ความก้าวหน้าทางกรอบกฎหมายและนโยบายในประเทศเนปาลมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปอย่างมาก จากการประเมินผลการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของเนปาลในรอบ 24 ปีที่ผ่านมา เมื่อปี 2009 พบว่าในเนปาลมีการพัฒนาทางด้านนโยบายอย่างเป็นลำดับขั้นตอน และแสดงถึงการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบตั้งแต่การวางแผน การดำเนินงาน การติดตามประเมินผล การศึกษาวิจัยเพื่อนำผลไปกำหนดเป็นนโยบายต่อไป แต่อย่างไรก็ตามในการดำเนินการมีความเป็นไปอย่างช้า ๆ และค่อย ๆ ขยายไปในชุมชนในรัฐต่าง ๆ ตามความพร้อมและบริบทของชุมชนเป็นหลัก (K.P.Acharya, 2009)

2.3 การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

รัฐบาลเนปาลและกรมป่าไม้ได้ใช้แผนงานการจัดการป่าชุมชน และกิจกรรมด้านป่าชุมชนเป็นกลไกในการสร้างความเข้มแข็งและจัดการความรู้ของกลุ่มองค์กรในชุมชนและการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน โดยมีการให้ความรู้แก่กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในเรื่องการให้ความรู้ทางวิชาการ ด้วยกระบวนการจัดการความรู้ ด้วยการสร้างความตระหนัก และสร้างองค์ความรู้ของท้องถิ่นด้วยเทคนิควิธีทางวิชาการ เช่น การให้ความรู้เกี่ยวกับระบบการจัดการป่า ระบบวนวัฒนวิธี การเขียนแผนการจัดการป่า และการจัดการผลผลิตจากป่า เช่น ของป่าและไม้ที่ได้จากป่าที่กลุ่มดังกล่าวดูแล

จัดการจะตกเป็นของชุมชน การกระจายรายได้และการตัดสินใจในการวางแผนการขยายผลผลิตโดยกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าจะเป็นผู้กำหนดเอง รายได้ทั้งหมดจากการขายผลผลิตจะฝากไว้ในนามของกลุ่ม กลุ่มผู้ใช้ป่าสามารถระดมทุนจากการเก็บหาผลผลิตจากป่าได้เองและกองทุนนั้นได้ช่วยสนับสนุนการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ เช่น ถนน โรงเรียน ทุนการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนในชุมชน พัฒนาแหล่งน้ำดื่ม เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันอาจมีการจ้างงานสมาชิกของกลุ่มเพื่อให้ทำหน้าที่ดูแลป้องกันป่า (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2548: 15 – 16; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2552)

การจัดการความรู้และการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของรัฐบาล และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น มีช่องทางในการดำเนินการ เช่น มีการจัดเวทีปรึกษาหารือ กิจกรรมการแลกเปลี่ยนข้อมูลเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และ REDD ทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น (www.redd-net.org, 2554) ส่วนการจัดการในระดับชุมชน พบว่าคณะกรรมการป่ามีการจัดการค่าธรรมเนียมผลิตภัณฑ์ป่าเพื่อช่วยเหลือสมาชิก เช่น เงินช่วยเหลือสมาชิกครอบครัว เมื่อสมาชิกป่าชุมชนเสียชีวิต รวมถึงการเจ็บป่วยของสมาชิกในครอบครัว แต่ผลประโยชน์เหล่านี้ยังกระจายไม่ทั่วถึงสมาชิกป่าชุมชนทุกแห่งในประเทศ (Pokharel และ Nurse, 2004)

ในขณะที่ผลจากการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวก่อให้เกิดประโยชน์มากมายต่อชุมชน แต่พบว่ายังขาดระบบการแบ่งปันประโยชน์อย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกันบนพื้นฐานความด้อยโอกาสมากกว่าการมองที่ฐานะ เพศ หรือความเป็นคนพื้นเมือง ซึ่งกลุ่มดังกล่าวนี้ขาดโอกาสเนื่องจากสาเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายสาเหตุ คือ 1) การไม่ให้สิทธิชุมชนที่ต้องพึ่งพิงป่าเข้าใช้ประโยชน์จากป่า 2) การถูกกีดกันการเข้าใช้ประโยชน์จากป่าเนื่องจากสาเหตุการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ป่าและที่ดิน 3) การขาดความเท่าเทียมและถูกกีดกันเกี่ยวกับส่วนแบ่งหรือสัดส่วนการใช้ประโยชน์จากป่า 4) การขาดความเท่าเทียมในเรื่องการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกระบวนการตัดสินใจและ 5) การขาดความยุติธรรมในการแบ่งปันความหนักเบาของการทำงาน (Agarwal; Ostrom, 2001; อ้างถึงในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2552: 13-87) รวมถึงปัญหาความยุติธรรมและการครอบครองโดยคนชั้นสูงยังเป็นจุดอ่อนในระบบการแบ่งปันผลประโยชน์ในกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในป่าชุมชน ปัญหาการถือครองที่ดินที่มีการเปลี่ยนสิทธิในการครอบครองได้ง่าย เช่น คนชั้นสูงอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ป่าที่ได้รับการฟื้นฟูของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า เป็นต้น

การดำเนินงานด้านป่าชุมชนในเนปาลซึ่งมีการพัฒนามาเป็นลำดับขั้น ด้วยการใช้ความรู้ที่ได้จากการวิจัย การปฏิบัติแบบลองผิดลองถูกของคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วยการมีกฎหมายรับรองสิทธิใน

การจัดการป่า โดยพื้นที่ป่าทั้งหมดยังเป็นของรัฐ แต่ได้มอบสิทธิในการจัดการให้ชุมชน และการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยภาครัฐ ทำให้กระบวนการจัดการป่าทั้งในด้านชีวภาพ และทางสังคมมีความก้าวหน้า ชุมชนที่ได้รับมอบป่าเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของป่ามากขึ้นจากเดิมที่มองว่าป่าเป็นของรัฐ จึงใช้ประโยชน์โดยไม่มีมาตรการจัดการ นำมาสู่การสร้างข้อตกลง การศึกษา ข้อมูลเพื่อการจัดการป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้และองค์กรต่าง ๆ ที่สำคัญคือชุมชนได้เกิดความรู้สึก ห่วงเห่นป่าและใช้ประโยชน์จากป่าอย่างรู้คุณค่ามากขึ้น ถึงแม้ว่าการดำเนินงานในระยะเริ่มแรกของการจัดการป่าไม้ของรัฐบาลไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงพื้นที่ป่าและเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่มีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและบุกรุกป่าเพื่อการยังชีพตลอดมา เป็นเหตุให้ชุมชนขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของและห่วงเห่นทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นผลทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรป่าไม้ โดยรัฐบาลและชุมชนท้องถิ่น แต่ทัศนคติต่าง ๆ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีด้วยการกำหนดคน โยบายและการจัดกิจกรรมของภาครัฐร่วมกับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ และองค์กรอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการนำความรู้และประสบการณ์ในแต่ละพื้นที่ไปเผยแพร่ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในระดับชุมชน ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

มาตรการในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความรู้ป่าชุมชนตามนโยบายและกฎหมายหลักของรัฐบาลกลาง และรัฐบาลท้องถิ่น โดยเฉพาะนโยบายที่เกี่ยวกับการกระจายอำนาจ และการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น รัฐได้กำหนดเกณฑ์ในการส่งมอบการจัดการป่าไม้ให้แก่กลุ่มผู้ใช้ป่า คือ การอนุญาตให้คนในท้องถิ่นเข้าถึงได้และสามารถใช้ป่าได้ตามวิถีดั้งเดิมของตน และมีความเต็มใจในการจัดการป่าให้เป็นป่าชุมชน ผู้ใช้ป่าสามารถกำหนดขอบเขตการบริหารจัดการป่าได้ (K.P.Acharya, 2009)

การจัดการป่าชุมชนจึงมีบทบาทในการช่วยพัฒนาสถาบันการจัดการป่าไม้ในระดับท้องถิ่นได้ โดยผู้ใช้ป่าสามารถทำการศึกษาวิจัยด้านการป่าไม้ตามแนวทางของตัวเองได้ สามารถสร้างรายได้ให้กับตัวเอง สามารถจัดสรรสิทธิหน้าที่ให้แก่สมาชิกของกลุ่มได้ตามความเหมาะสม แต่รัฐบาลไม่ได้ให้ความสำคัญสนับสนุนด้านเทคนิคมากนัก กลุ่มผู้ใช้ป่าจึงมีความต้องการในด้านเทคนิค พื้นฐาน วิชาการ และเครื่องมือ (K.P.Acharya, 2009) ในการดำเนินการและจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน โดยใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการ

ในแง่ของผลผลิตจากป่าที่รัฐบาลให้สิทธิชุมชนได้ประโยชน์ได้ในเนปาลมีผลผลิตจากป่าที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น และของป่าที่นำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ ได้แก่ อาหาร ยาสมุนไพร พืชไม้

ระดับ สัตว์ต่าง ๆ น้ำผึ้ง ผลิตภัณฑ์ที่ได้จากสัตว์ เนื้อสัตว์ ผลิตภัณฑ์จากสัตว์ที่กินไม่ได้ (FAO Forestry Department, 2009)

Nirmal Kumar BK และ Nanada Raj Gywali (2009) ได้ศึกษาเกี่ยวกับนิเวศวิทยาทางการเมืองของชาติพันธุ์กับการแบ่งแยกทางสังคม พบว่าในประเทศเนปาลมีการแบ่งแยกชนกลุ่มน้อย ออกจากการจัดการทรัพยากรชุมชน การดำรงชีวิตของคนชายขอบยังถูกแบ่งแยกและขาดอำนาจในการตัดสินใจ ความไม่เท่าเทียมกันในการจัดการป่าชุมชนทำให้สมาชิกที่ไม่มี ความเท่าเทียมกันทางสังคม ไม่ได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อผลิตภัณฑ์ป่าไม้พื้นฐานที่ต้องใช้พลังอำนาจของคนแต่ละกลุ่มในการจัดสรรผลประโยชน์และอิทธิพลภายในกลุ่ม สถาบันหรือองค์กรที่ไม่เป็นทางการมีผลกับกระบวนการตัดสินใจในการกำหนดกฎระเบียบในพื้นที่ รวมถึงวัฒนธรรมมีผลต่อการกำหนดกฎเกณฑ์ อย่างเช่น พื้นที่ที่เป็นผู้หญิงไม่สามารถเข้าร่วมกระบวนการตัดสินใจ แต่ผู้ชายมีสิทธิ การตัดสินใจต่าง ๆ ต้องมาจากคนที่มีสถานะสูงกว่า ถ้าใครต่อต้าน หรือไม่ยอมรับการตัดสินใจนั้นจะต้องอยู่อย่างหวาดกลัว และไม่รับการทำงาน

กลุ่มชาวบ้าน หรือกลุ่มผู้ใช้ป่ามีสิทธิในการจัดการป่า แต่กฎและระเบียบยังให้สิทธิเจ้าหน้าที่ควบคุมพวกเขาไม่ให้สิทธิในการร่วมบริหารจัดการป่า และไม่ได้รับการยอมรับจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ สิ่งเหล่านี้ทำลายระบบดั้งเดิม และในแง่ของนโยบายป่าชุมชนและการดำรงชีวิตของคนจนพบว่าป่าไม้ถูกแยกส่วนจากระบบการดำรงชีพของคนเนปาล ด้วยการมีนโยบายและผลที่เกิดจากการใช้กฎหมาย ชนกลุ่มน้อยที่ต้องดำรงชีพแบบพึ่งพาป่ามีวิถีชีวิตที่ขึ้นอยู่กับการใช้ไม้และการเผาถ่านกลับถูกกีดกันออกจากป่า มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้สนใจสร้างช่องว่างระหว่างชนชั้นสูงกับชนพื้นเมืองในการได้รับประโยชน์ การควบคุม กระบวนการตัดสินใจโดยชนชั้นสูงในท้องถิ่นร่วมกับเจ้าหน้าที่

แต่หากจะพิจารณาผลการดำเนินงานและบทเรียนที่ผ่านพบว่ามีบางประเด็นที่สามารถนำมาเป็นบทเรียนให้กับประเทศไทยได้ ดังเช่นผลจากบทเรียนจากการศึกษาดูงานและเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างเจ้าหน้าที่ ผู้ดูแลป่าชุมชน และองค์กรภาคต่าง ๆ ของเนปาลและไทย พบลักษณะเด่นของการจัดการป่าชุมชนของเนปาล (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2548: 15 – 16) คือ

1. การจัดการป่าชุมชนในระดับพื้นที่และเครือข่ายที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของคนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิง จากการกำหนดสัดส่วนให้มีผู้หญิงเข้ามาเป็นคณะกรรมการ และจากตัวเลขการมอบป่าให้กลุ่มผู้ใช้ป่าจัดการมีกลุ่มผู้ใช้ป่าที่เป็นผู้หญิงล้วนอยู่ทั้งสิ้น 695 กลุ่ม
2. การพยายามเข้าถึงกลุ่มคนที่ยากจน กลุ่มคนที่พึ่งพิงป่าจริง ๆ ให้สามารถได้รับประโยชน์จากการจัดการป่าอย่างเป็นธรรม

3. การมีองค์กรที่เกิดจากฐานชุมชนเอง จากบทเรียนจากการทำงานของสมาพันธ์กลุ่มผู้ใช้ป่า (FECOFUN) ที่เกิดฐานภาคชุมชน และสามารถสร้างองค์กรจนเกิดเป็นเครือข่ายระดับประเทศที่มีโครงสร้างการบริหารจัดการและการประสานงานอย่างชัดเจน

4. ภาครัฐให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นอย่างมาก และสามารถสร้างนโยบายที่สนับสนุนการมีส่วนร่วม รวมทั้งรองรับสิทธิของชุมชนในการจัดการป่า ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชุมชนชนบทในประเทศเนปาลยังคงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันและพึ่งพิงป่าค่อนข้างสูง ทั้งพื้นไม้ การเลี้ยงสัตว์ และของป่าอื่น ๆ ซึ่งแตกต่างจากไทยที่ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางตรง หรือมีระดับการพึ่งพิงป่าที่แตกต่างกัน แม้จะเป็นชุมชนในชนบทเหมือนกัน

5. การปรับเปลี่ยนทัศนคติในการทำงานของภาครัฐ โดยกรมป่าไม้ของเนปาลมีการวางแผนและใช้เวลาในการสร้างบุคลากรที่จะมาสนับสนุนงานป่าชุมชนอย่างจริงจัง โดยให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนทัศนคติของผู้ปฏิบัติงานให้เชื่อมั่นในกระบวนการมีส่วนร่วม โดยการให้เครื่องมือในการทำงานที่จะทำให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าไปทำหน้าที่อำนวยความสะดวกแก่ชุมชน มากกว่าการเน้นปราบปรามและป้องกันหรือใช้อำนาจตามกฎหมายเท่านั้น

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนพื้นเมืองหรือคนในชุมชนในเนปาลด้วยการจัดการความรู้ป่าชุมชนจึงเริ่มมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น มีการดำเนินการที่สอดคล้องกับนโยบายและถูกต้องตามกรอบทางกฎหมาย และในทางปฏิบัติยังมีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีต่อชนพื้นเมือง มีระบบการแบ่งปันผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและดำเนินการที่คำนึงถึงความเท่าเทียมกันของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในป่าและรอบผืนป่ามากยิ่งขึ้น

สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนของประเทศเนปาล

ประเทศเนปาลเป็นประเทศที่เป็นผู้นำด้านการจัดการป่าชุมชนของโลก จากประสบการณ์ที่เด่นชัดในหลาย ๆ มิติในการบริหารจัดการป่าไม้ที่ประสบความสำเร็จ มีการยอมรับในสิทธิและความสามารถของคนในท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

1) การจัดการความรู้ป่าชุมชน

การจัดการความรู้ด้านป่าชุมชนของเนปาลมีความก้าวหน้าทางกรอบกฎหมายและนโยบายอย่างเป็นลำดับขั้นตอน และแสดงถึงการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบตั้งแต่การวางแผนการดำเนินงาน การติดตามประเมินผล การศึกษาวิจัยเพื่อนำผลไปกำหนดเป็นนโยบาย แต่

ในการดำเนินการมีความเป็นไปได้ไปอย่างช้า ๆ และค่อย ๆ ขยายไปในชุมชนในรัฐต่าง ๆ ตามความพร้อมและบริบทของชุมชนเป็นหลัก

- **องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน**

องค์กรภาครัฐที่มีบทบาทและรับผิดชอบการดำเนินงานด้านป่าชุมชน คือ กรมป่าไม้ โดยมีเจ้าหน้าที่ในระดับท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการ มีรัฐบาลท้องถิ่นทำหน้าที่กำกับ ดูแล และส่งเสริมการดำเนินงานด้านป่าชุมชน โดยมีอำนาจในการออกกฎหมายเพื่อใช้ในรัฐ รวมถึงการสนับสนุนจากองค์กรอิสระจากต่างประเทศ เพื่อช่วยเหลือฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในประเทศ การดำเนินงานด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชนทั้งหมดจะอยู่บนพื้นฐานของความต้องการของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ ซึ่งถือเป็นองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งในการจัดการป่าชุมชนตามกฎหมายและวิธีการดั้งเดิมของคนพื้นเมืองในแต่ละท้องถิ่น

- **การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้**

ในปัจจุบันประเทศเนปาลถือเป็นประเทศที่เป็นผู้นำด้านการจัดการป่าชุมชนของโลกจากความสำเร็จในการดำเนินงาน และบทเรียนต่าง ๆ ที่ได้มีการศึกษารวบรวมไว้ เนปาลมีพระราชบัญญัติป่าไม้ นโยบายป่าไม้แห่งชาติ และแผนพัฒนาป่าไม้ 5 ปีที่เป็นกรอบกฎหมายและนโยบายที่ชี้นำการปฏิบัติในท้องถิ่น ร่วมกับกฎหมายที่เกี่ยวกับการจัดการป่าของชุมชนรอบป่าอนุรักษ์ และกฎหมายป่าไม้ในรัฐบาลท้องถิ่นที่ให้อำนาจรัฐบาลท้องถิ่นในการออกกฎหมายใช้ในรัฐของตนเองได้

การจัดการป่าชุมชนของประเทศเนปาลอยู่ที่การมีกฎหมาย และนโยบายที่สามารถนำไปปฏิบัติในท้องถิ่นได้ในประเด็นของความเสมอภาค การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และการมีส่วนร่วม รวมถึงการนำนโยบายตามกรอบกฎหมายไปปฏิบัติในพื้นที่จริง ซึ่งในปัจจุบันมีการขยายการดำเนินการไปอย่างช้า ๆ ตามความพร้อมของแต่ละรัฐ

- **การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้**

การดำเนินงานด้านป่าชุมชนในเนปาลซึ่งมีการพัฒนามาเป็นลำดับขั้น ด้วยการใช้ความรู้ที่ได้จากการวิจัย การปฏิบัติแบบลองผิดลองถูกของคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วยการใช้กฎหมายรับรองสิทธิในการจัดการป่า

เนปาลได้ใช้แผนงานการจัดการป่าชุมชน และกิจกรรมด้านป่าชุมชนเป็นกลไกในการสร้างความเข้มแข็งและจัดการความรู้ของกลุ่มองค์กรในชุมชน โดยมีการให้ความรู้แก่กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในเรื่องการให้ความรู้ทางวิชาการ ด้วยกระบวนการจัดการความรู้ ด้วยการสร้างความตระหนัก และ

สร้างองค์ความรู้ของท้องถิ่นด้วยเทคนิควิธีทางวิชาการ เช่น การให้ความรู้เกี่ยวกับระบบการจัดการป่า ระบบวนวัฒนวิธี และการเขียนแผนการจัดการป่า และการจัดการผลผลิตจากป่า การจัดตั้งและบริหารกองทุนเพื่อสนับสนุนการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ และมีการจัดการความรู้และการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของรัฐบาล และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น มีช่องทางในการดำเนินการที่หลากหลาย มีการจัดเวทีปรึกษาหารือ กิจกรรมการแลกเปลี่ยนข้อมูล เรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

การจัดการความรู้เรื่องการจัดการป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศ ซึ่งเป็นประเทศหนึ่งที่มีชนเผ่าต่าง ๆ อาศัยอยู่ร่วมกัน ส่งผลให้มีความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม และการแบ่งชนชั้นทางสังคม โดยคนพื้นเมืองและคนในท้องถิ่นมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าไม้และมีการใช้ประโยชน์จากป่าในการดำรงชีพ

มาตรการในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความรู้ป่าชุมชนเป็นไปตามแนวคิดในการจัดการป่าชุมชนที่เน้นนโยบายการกระจายอำนาจ และการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น มีการส่งมอบการจัดการป่าไม้ให้แก่กลุ่มผู้ใช้ป่า และการอนุญาตให้คนในท้องถิ่นเข้าถึงและใช้ป่าได้ตามวิถีดั้งเดิมของตน โดยผู้ใช้ป่าสามารถกำหนดขอบเขตการบริหารจัดการป่า วางแผนการจัดการป่าชุมชน ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างอิสระภายในพื้นที่ของตน สามารถทำการศึกษาวิจัยด้านป่าไม้ตามแนวทางของตัวเองได้ สามารถสร้างรายได้ให้กับตัวเอง สามารถจัดสรรสิทธิหน้าที่ให้แก่สมาชิกของกลุ่มได้ตามความเหมาะสม มีการบริหารจัดการกองทุนที่ได้จากป่าเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตนเองได้ ในการดำเนินการและจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน ทั้งหมดจึงขึ้นอยู่กับความสนใจ ความพร้อม และการมีวิธีการในการใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการป่าชุมชน และการดำเนินชีวิตตามความเชื่อ และขนบธรรมเนียม ประเพณีในแต่ละพื้นที่

จากผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศเนปาลผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 6

ตารางที่ 6 สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศเนปาล

ข้อมูลเบื้องต้น	ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน			การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น							
	การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		กฎหมายและนโยบาย		กระบวนการจัดการความรู้			
	การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก	กฎหมาย	นโยบาย	การตระหนักถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้
- พื้นที่ประเทศ 147,181 ตร.กม. - พื้นที่ป่า 58,284 ตร.กม. (39.6%) - ประชากร 28.9 ล้านคน - ศาสนาประจำชาติฮินดู - อาชีพหลักอุตสาหกรรมพลังน้ำ และเกษตรกรรม	- อนุญาตให้คนท้องถิ่นใช้ป่าได้ตามวิธีดั้งเดิม - การสร้างรายได้จากการขายผลิตภัณฑ์จากป่าชุมชน - การพึ่งพิงป่าเป็นแหล่งอาหาร เช่น เห็ด ผัก ผลไม้ - ผลผลิตจากป่าเพื่อการดำรงชีพ แหล่งอาหาร พืช สัตว์ น้ำผึ้ง - ยาสมุนไพร และผลิตภัณฑ์ยาจากสัตว์ - แหล่งเชื้อเพลิง เผาถ่าน - การเลี้ยงสัตว์	- แผนการจัดการป่าชุมชน - อนุญาตให้คนท้องถิ่นใช้ป่าได้ตามวิธีดั้งเดิม - การจัดตั้งและบริหารกองทุน - ระบบการจัดเก็บค่าธรรมเนียม ผลิตภัณฑ์ป่าเพื่อช่วยเหลือสมาชิก - ก่อตั้งกลุ่มองค์กรของกลุ่มผู้ใช้ป่า - การสร้างข้อตกลงร่วม และการศึกษาข้อมูลระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้ องค์กรอื่น ๆ และชุมชน - จัดตั้งเครือข่ายกลุ่มผู้ใช้ป่าระดับประเทศ	- การยอมรับในสิทธิและความสามารถของคนในท้องถิ่น - จัดการป่าชุมชนตามภูมิปัญญาและวิธีการดั้งเดิมของคนพื้นเมือง - การดำเนินชีวิตตามความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณีในแต่ละท้องถิ่น - การแบ่งแยกสิทธิของชนกลุ่มน้อย และผู้หญิง	- กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ - คณะกรรมการป่า - รัฐบาลท้องถิ่น - เจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัด - NGO	- กรมป่าไม้ - องค์กรอิสระจากต่างประเทศ - สมาพันธ์กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่า - สนง. คณะกรรมการวางแผนนโยบายและบรรเทาผลกระทบ - องค์กรระหว่างประเทศ	- พรบ.ป่าไม้ - กฎหมายการจัดการป่าชุมชนรอบป่าอนุรักษ์ - กฎหมายป่าไม้ของรัฐบาลท้องถิ่น - นโยบายป่าไม้แห่งชาติ - แผนพัฒนาป่าไม้ 5 ปี - ความเสมอภาคและการแบ่งปันผลประโยชน์ - อย่างเป็นธรรม - การกระจายอำนาจ และการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น	- การใช้การทำงานในพื้นที่ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้และองค์กรอื่น ๆ ร่วมกับชุมชนเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อกัน - การรับรองสิทธิและการมีส่วนร่วมของชุมชน	- การปฏิบัติแบบลองผิดลองถูก - การศึกษาวิจัย - การอบรมให้ความรู้ - ระบบการจัดการป่า - การเขียนแผนการจัดการป่า - และการจัดการผลผลิตจากป่า	- การศึกษาวิจัยป่าไม้ตามแนวทางของคนในแต่ละท้องถิ่น - แผนการจัดการป่าชุมชน - โครงการวิจัยนำร่องในพื้นที่	- เวทีปรึกษาหารือ - กิจกรรมแลกเปลี่ยนข้อมูล - กิจกรรมเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์ในแต่ละพื้นที่ในระดับชุมชน ประเทศ และนานาชาติ - เครือข่ายชุมชน	

กรณีศึกษาที่ 4 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศฟิลิปปินส์

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศฟิลิปปินส์ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากรายงานการวิจัย นโยบาย มาตรการ แผนงาน โครงการ กิจกรรมและการดำเนินการ ดังรายการดังนี้

1. หนังสือ Learning Together Responding to Change and Complexity to Improve Community Forests in the Philippines โดย Herlina Hartanto และคนอื่น ๆ ปี 2003
2. รายงานการวิจัย Developing Operational Guidelines in Community – based Forest Management: the Philippines Experience โดย Marcial C. Amaro ปี 2005
3. รายงานการวิจัย Philippines Community – based Forest Management 2005 ในหนังสือ Regulation โดย Juan M. Pulhin, Marcial C. Amaro และ Domingo Bacalla ปี 2005
4. รายงานการวิจัย A Review of Forestry Policies in the Philippines โดย Dolores R. Catindig ปี 2002
5. บทความ The Promise Unfulfilled: Community Forestry in the Philippines ในหนังสือ Asia – Pacific Community Forestry โดย Maria Victoria M. Sabban ปี 2000

โดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารต่าง ๆ รวมถึงเอกสารที่มีการกล่าวถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในประเทศ ร่วมกับการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศจากเวปไซด์ที่น่าเชื่อถือได้ โดยผู้วิจัยแบ่งประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ การจัดการความรู้ป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ ดังสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ

ประเทศฟิลิปปินส์ (Philippines) มีชื่อเป็นทางการว่า สาธารณรัฐฟิลิปปินส์ (Republic of Philippines) มีคำขวัญของประเทศว่า “เพื่อพระเจ้า ประชาชน ธรรมชาติ และบ้านเมือง”

1.1 ที่ตั้ง

ฟิลิปปินส์เป็นประเทศที่ประกอบด้วยเกาะจำนวน 7,107 เกาะ ตั้งอยู่ในมหาสมุทรแปซิฟิก ห่างจากเอเชียแผ่นดินใหญ่ทางตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ 100 กิโลเมตร และมีลักษณะพิเศษคือเป็นประเทศเพียงหนึ่งเดียวที่มีพรมแดนทางทะเลที่ติดต่อกันยาวมากที่สุดในโลก

1.2 เขตการปกครองและระบอบการปกครอง

ฟิลิปปินส์มีพื้นที่ประมาณ 300,000 ตารางกิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำ 0.6% เมืองหลวง คือเมืองมะนิลา และมีเมืองเกซอนซิตีเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุด แบ่งเขตปกครองออกเป็นหน่วยรัฐบาลท้องถิ่น (Local Government Units – LGUs) โดยมีจังหวัดเป็นหน่วยหลัก ในปี พ.ศ. 2545 มี 79 จังหวัด (Provinces) แบ่งออกเป็นนคร (Cities) และเทศบาล (Municipalities) ซึ่งหน่วยการปกครองทั้งสองยังประกอบไปด้วยบารังไกย์ (Barangay) อีกทอดหนึ่ง ถือเป็นหน่วยรัฐบาลท้องถิ่นที่เล็กที่สุด

ฟิลิปปินส์แบ่งประเทศออกเป็น 17 เขต (Regions) ซึ่งทุกจังหวัดได้ถูกจัดอยู่ใน 16 เขตเพื่อความสะดวกในการปกครอง ยกเว้นเขตนครหลวง (National Capital Region) ที่แบ่งออกเป็นเขตพิเศษ 4 แห่ง ฟิลิปปินส์ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย ระบบประธานาธิบดี

1.3 ภูมิประเทศและภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิประเทศของฟิลิปปินส์เป็นหมู่เกาะของเทือกเขาหินใหม่ พื้นที่ทุกเกาะมีภูเขาเป็นแกนกลาง มีที่ราบอยู่น้อย เป็นที่ราบแคบ ๆ ที่ราบสำคัญ คือ ที่ราบตอนกลางของเกาะลูซอน เรียกว่า ที่ราบมะนิลา เป็นที่ราบที่ใหญ่ที่สุด

ลักษณะภูมิอากาศ เป็นแบบมรสุมเขตร้อน ได้รับความชุ่มชื้นจากลมมรสุมทั้ง 2 ฤดูได้รับฝนจากลมพายุไต้ฝุ่น และดีเปรสชัน บริเวณที่ฝนตกมากที่สุด คือ เมืองบาเกียว เป็นเมืองที่ฝนตกมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

1.4 ประชากร

ฟิลิปปินส์มีประชากรจำนวน 92.2 ล้านคน (พ.ศ. 2551) ชาวฟิลิปปินส์มีรูปร่างหน้าตาคล้ายพวกมองโกล ผสมผสาน มีผิวสีน้ำตาล แต่บางพวกมีผิวค่อนข้างขาว การที่ชาวฟิลิปปินส์มีลักษณะที่แตกต่างกันนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากความซับซ้อนของเผ่าพันธุ์ อันเกิดจากการผสมผสานระหว่างเชื้อชาติต่างๆ คือ ชนเผ่าดั้งเดิม เผ่าอินโดเนเซียซึ่งผู้ที่สืบทอดจากชนกลุ่มนี้ ได้กลายมาเป็นประชากรฟิลิปปินส์ในปัจจุบัน นอกจากนั้นเป็นประชากรที่มีเชื้อสายชาวมลายู ชาวจีนและชาวตะวันตก

1.5 ภาษาและศาสนา

ในฟิลิปปินส์มีการใช้ภาษามากกว่า 170 ภาษา โดยส่วนมากเกือบทั้งหมดเป็นตระกูลภาษาย่อยมาลาโย-โปลินีเซียนตะวันตก แต่ในปี พ.ศ. 2530 รัฐธรรมนูญได้ระบุให้ภาษาฟิลิปปินและภาษาอังกฤษเป็นภาษาราชการ และมีภาษาตากาล็อกเป็นภาษาประจำชาติ จากประวัติความเป็นมา

และเชื้อชาติ ทำให้ฟิลิปปินส์มีภาษาพูดในปัจจุบันมากกว่า 100 ภาษา ส่วนใหญ่เป็นภาษาที่มีรากเหง้ามาจากภาษามาลเลย์

ส่วนภาษาต่างประเทศอื่น ๆ ที่ใช้กันมากในประเทศฟิลิปปินส์มีทั้งหมด 8 ภาษา ได้แก่ ภาษาสเปน ภาษาจีนฮกเกี้ยน ภาษาจีนแต้จิ๋ว ภาษาอินโดนีเซีย ภาษาซินด์ ภาษาปัญจาบ ภาษาเกาหลี และภาษาอาหรับ

ฟิลิปปินส์เป็นชาติเดียวในเอเชียที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ร้อยละ 92 นับถือนิกายโรมันคาทอลิก ร้อยละ 83 และนับถือนิกายโปรเตสแตนต์ ร้อยละ 9 นอกจากนั้นนับถือศาสนาอิสลาม ฮินดู และพุทธ

1.6 สภาพเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ

ชาวฟิลิปปินส์ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ มะพร้าว อ้อย ป่านอบากา และข้าวเจ้า มีการประกอบอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบในประเทศ เช่น โรงงานเยื่อกระดาษ แปรรูปไม้ ปูนซีเมนต์ เป็นต้น

นอกจากนี้ฟิลิปปินส์ยังมีทรัพยากรป่าไม้ที่หนาแน่น และไม้เป็นรายได้สำคัญ คือ ไม้มะฮอกกานี มีการทำเหมืองแร่ โดยแร่ส่งออกสำคัญ คือ เหล็ก โครไมต์ ทองแดง เงิน

1.7 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

ฟิลิปปินส์เป็นประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมาก สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมจึงเป็นการผสมผสานกันระหว่างตะวันตกและตะวันออก วัฒนธรรมของฟิลิปปินส์จึงมีส่วนคล้ายกับประเทศในละตินอเมริกา ประชาชนมีการแบ่งออกเป็นกลุ่มคนที่มีเชื้อชาติและภาษาที่แตกต่างกัน

1.8 ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

ฟิลิปปินส์เป็นประเทศที่เคยมีป่าดงดิบชื้นที่สมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ในวงศ์ยาง เนื่องจากมีฝนตกก่อนข้างสม่ำเสมอตลอดทั้งปี เช่นเดียวกับป่าดิบชื้นของคาบสมุทรมลายู สุมาตรา และบอร์เนียว ซึ่งในย่านนี้มีต้นไม้วงศ์ยางมากถึง 400 ชนิด และยังมีระบบการศึกษาทางด้านป่าไม้ที่รุ่งเรือง และมั่นคงกว่าหลาย ๆ ประเทศในเอเชีย การจัดการป่าไม้ของฟิลิปปินส์นั้นได้รับอิทธิพลจากอเมริกา ในตอนต้นศตวรรษที่ผ่านมาภายหลังที่ตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริกา ฟิลิปปินส์ได้พัฒนาอุตสาหกรรมทางด้านไม้อัดและไม้บางเป็นประเทศแรก ๆ ของเอเชีย (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552: 1 – 18)

การจัดการป่าไม้ของฟิลิปปินส์มีช่องว่างระหว่างแผนการจัดการกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง มีการเร่งรัดทำไม้เพื่อตอบสนองต่อตลาดค้าไม้ ประกอบกับปัญหาการเมืองที่ไร้เสถียรภาพ ในยุคปี 1960 – 1970 ซึ่งเป็นยุคที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมไม้อัด ซึ่งต้องการไม้ซุงเพื่อป้อนอุตสาหกรรมชนิดนี้ คนไร้ที่ทำกินได้บุกรุกเข้าไปในป่าที่ผ่านการทำไม้ไปแล้ว ถางป่าที่หลงเหลืออยู่ในฟิลิปปินส์มีประชาชนยากจนจำนวนมาก มีผู้นำเผด็จการและคอร์รัปชัน และกลายเป็นประเทศที่มีอัตราการทำลายป่าสูงที่สุด (FAO, 2001) ในปี 1980 รัฐบาลได้ดำเนินโครงการบำรุงป่าโดยได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลเยอรมนี โดยการพัฒนาวิธีการปลูกเสริมในกรณีที่ถูกไม้มีไม้พอเพียงภายหลังการทำไม้ไปแล้ว (Leslie, 1985) แต่ก็ซ้ำเกินไปที่จะฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมซึ่งมีอยู่ทั่วประเทศ จนในปี 1999 ฟิลิปปินส์มีพื้นที่ป่าไม้เหลือเพียง 18.3% (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552: 1 – 18) และการทำลายป่ายังก่อให้เกิดผลกระทบต่อการทำประมงชายฝั่งของประเทศ ทำให้การประมงตามแนวปะการังและป่าชายเลนริมฝั่งต้องลดจำนวนลงทุกปี (อรวรรณ คุณเจริญ นาวายุทธ, 2545: 31)

ในพื้นที่ประเทศ จำนวน 300,000 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ป่า 54,900 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็น 18.30% โดยประวัติศาสตร์ของการพัฒนาการจัดการป่าไม้ฐานชุมชน แบ่งได้เป็น 4 ยุคด้วยกันคือ 1) ยุคสมัยอาณานิคม 2) ยุคบุกเบิกกระหว่าง ปี 1971-1981 3) ยุคการบูรณาการและการรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ระหว่างปี 1982- 1994 และ 4) ยุคแห่งความเป็นสถาบันและการขยายโครงการ เริ่มจากปี 1995 จนถึงปัจจุบัน (Marcial C. Amaro, 2005)

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน

การจัดการความรู้ป่าชุมชนในประเทศฟิลิปปินส์มีการพัฒนามาจากรากฐานการจัดการป่าไม้ตั้งแต่สมัยอดีตโดยมีการศึกษาและพัฒนาเป็นลำดับ จนถึงปัจจุบันที่การขยายโครงการตามแนวคิดการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน ด้วยการจัดการป่าไม้บนฐานของชุมชนที่มีการกำหนดกระบวนการที่ชัดเจน และมีความพยายามนำไปปฏิบัติในหลาย ๆ พื้นที่ในประเทศโดยอาศัยความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน และสมาชิกในชุมชน ด้วยการเสริมสร้างทักษะ และศักยภาพในการจัดการความรู้ให้ครบกระบวนการ รวมถึงการเลือกสื่อและช่องทางในการใช้ การเผยแพร่ และการถ่ายโอนความรู้ที่เหมาะสมกับคนในแต่ละท้องถิ่น

2.1 องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

หน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบการจัดการป่าชุมชน คือ กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Department of Environment and Natural Resources – DENR) อยู่ภายใต้กระทรวง

ทรัพยากรธรรมชาติ (Ministry of Natural Resources) โดยมีสำนักจัดการป่าไม้ (Forest Management Bureau) เป็นผู้รับผิดชอบ

การดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนในฟิลิปปินส์ผ่านกรอบกฎหมาย นโยบาย กิจกรรม และโครงการต่าง ๆ นั้น นอกเหนือจากกรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังพบว่ามีหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องที่มีบทบาทสำคัญ เช่น องค์กรชุมชน (People's organization – POs) ประชาชนในท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) บริษัทเอกชนที่ได้รับสัมปทาน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในท้องถิ่น เป็นต้น ภาคส่วนเหล่านี้จะเข้ามามีบทบาทในการกำหนดนโยบาย และการจัดทำแผนจัดการป่าชุมชน การตัดสินใจ การเรียนรู้ร่วมกัน และการลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ตามแผนที่ได้กำหนดไว้ (Herlina Hartanto และคนอื่น ๆ, 2003)

จากการดำเนินงานพบว่าระดับของความไว้วางใจ การติดต่อสื่อสาร และระดับความสัมพันธ์ภายในกลุ่มขององค์กรชุมชนกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้เกิดความร่วมมือและการมีส่วนร่วมในการวางแผนและการปฏิบัติงานด้านป่าชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่า องค์กรชุมชนให้การสนับสนุนและความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ และ NGOs ในการนำนโยบายนี้ไปสู่การปฏิบัติ (Herlina Hartanto และคนอื่น ๆ, 2003)

โดยเฉพาะการดำเนินงานตามนโยบายการจัดการป่าไม้บนฐานชุมชนได้มีการกำหนดบทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น ชุมชนในพื้นที่ควรจัดเตรียมกรอบการจัดการทรัพยากรในชุมชน เพื่อเป็นการช่วยเหลือกรรมสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ หน่วยงานระดับการปกครองส่วนท้องถิ่น NGO และตัวแทนหน่วยงานรัฐบาลอื่น ๆ โดยโครงการนี้จะต้องได้รับการสนับสนุนจากองค์กรทุกระดับ แนวคิดการจัดการป่าไม้บนฐานชุมชนนี้จึงเน้นที่การปรับปรุงชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่าให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น รวมไปถึงกลุ่มคนพื้นเมืองดั้งเดิมและกลุ่มผู้อพยพเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า โดยเน้นหลักการในเรื่องความเสมอภาคของสังคม การมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการป่าแบบยั่งยืน กลุ่มคนในองค์กรชุมชน และสมาชิกชุมชนเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนา ปกป้อง และบริหารจัดการทรัพยากรป่าโดยความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐบาลท้องถิ่น (Marcial C. Amaro, 2005)

นอกจากนี้ในการดำเนินการตามโครงการดังกล่าวให้บรรลุผลจะต้องมีการเตรียมสถาบันหรือองค์กรทั้งสามระดับให้มีความพร้อม ได้แก่ ชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานรัฐบาลระดับท้องถิ่น และหน่วยงานระดับชาติ คือ กรมสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีวิธีการดังนี้

1. ชุมชนท้องถิ่น

ในระดับชุมชน ดำเนินงานโดยองค์กรชุมชน (POs) ซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก และได้รับสิทธิประโยชน์จากการออกสัญญาการบริหารจัดการป่าชุมชนจากกรมสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิประโยชน์ประกอบด้วย การครอบครอง การเป็นเจ้าของ การใช้ประโยชน์ และการพัฒนาพื้นที่ป่าและทรัพยากรป่า นอกจากนี้ยังได้รับการยกเว้นการจ่ายค่าเช่าพื้นที่ป่าเพื่อประโยชน์ของโครงการและได้รับสิทธิในการรับรู้ข่าวสาร และการขอปรึกษาหารือ โครงการของรัฐทุกโครงการที่ดำเนินงานในพื้นที่ของโครงการ

องค์กรชุมชน มีความรับผิดชอบหลักในด้านการวางแผน ติดตามและประเมินผลกิจกรรม ทุกกิจกรรมตามข้อตกลงของกรอบการบริหารจัดการป่าชุมชน ซึ่งเป็นแผนการปฏิบัติงาน 5 ปี ที่ส่งเสริมการบริหารจัดการป่าอย่างยั่งยืน โดยการปกป้อง พื้นฟู รักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และตรวจสอบการใช้งบประมาณอย่างโปร่งใส ส่งเสริมการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมและสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันระหว่างการดำเนินโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. หน่วยงานรัฐบาลระดับท้องถิ่น

การประกาศใช้กฎหมายมหาชน 7160 หรือที่รู้จักกันในนามประมวลกฎหมายรัฐบาลระดับท้องถิ่นปี 1991 กำหนดให้หน่วยงานรัฐบาลระดับท้องถิ่นนำโครงการ CBFM ไปสู่การปฏิบัติในพื้นที่ โดยเน้นบทบาทของผู้ประสาน และที่เล็งในการดำเนินงานขององค์กรชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

3. กรมสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

กรมสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เป็นหน่วยงานหลักของรัฐบาลที่รับผิดชอบการจัดการ การพัฒนาและบริหารทรัพยากรและพื้นที่ป่าของประเทศ สำนักงานกรมสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติมีหน้าที่ในการออกคำสั่งหรือระเบียบการบริหารต่าง ๆ ออกหนังสือเวียน และกฎระเบียบที่เป็นคู่มือในการปฏิบัติงานโครงการ CBFM ในระดับปฏิบัติการ โดยร่วมกับองค์กรภาคประชาชนที่เกี่ยวข้องและหน่วยงานท้องถิ่นของรัฐอำนวยความสะดวกให้การดำเนินงาน โครงการ CBFM เป็นไปอย่างราบรื่นตามกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ ขั้นเตรียมการ ขั้นวิเคราะห์และจัดตั้งองค์กรภาคประชาชน ขั้นวางแผน และขั้นนำไปสู่การปฏิบัติ การติดตามและประเมินผล การออกกฎระเบียบสำหรับการครอบครองที่ดิน และภายใต้กรมสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ธรรมชาติมีสำนักงานบริหารจัดการป่าเป็นหน่วยงานรับผิดชอบการประสานงาน โครงการ CBFM (Marcial C. Amaro, 2005)

2.2 การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

ฟิลิปปินส์ให้อำนาจแก่รัฐบาลท้องถิ่นในการกำหนดกฎหมายและนโยบายขึ้นใช้ได้เอง โดยมีความสอดคล้องกับเป้าหมายหลักในการจัดการป่าชุมชน โดยยึดพระราชบัญญัติสิทธิชนพื้นเมือง เป็นแนวทางสำคัญในการจัดสรรป่า และพื้นที่ป่าให้กับชุมชนและชนพื้นเมือง กลยุทธ์การจัดการป่าอย่างยั่งยืน การจัดการป่าบนฐานชุมชน เป็นยุทธศาสตร์ชาติ มีการดำเนินการ โครงการป่าชุมชนและป่าสังคม และมีความพยายามจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาป่าไม้ ซึ่งเป็นแผนการดำเนินงานด้านป่าไม้ ระยะ 5 ปี

- พระราชบัญญัติสิทธิชนพื้นเมือง

ฟิลิปปินส์ให้ความสำคัญกับการจัดการสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญปี 1987 และรัฐบาลได้มีการออกคำสั่งผู้บริหาร (Executive Order) ที่ 263 ปี 1995 และพระราชบัญญัติสิทธิชนพื้นเมือง ในปี 1997 เพื่อเป็นแนวทางสำคัญในการจัดสรรป่า และพื้นที่ป่าให้กับชุมชนและชนพื้นเมือง มีการยกเลิกและไม่ต่อสัญญาใบอนุญาตการทำไม้จำนวนมากที่หมดอายุแล้วไม่ได้ต่ออายุหลังการปฏิวัติ 1986 และการแก้ไขรัฐธรรมนูญฟิลิปปินส์ เป็นผลให้ขณะนี้เหลือใบอนุญาตการทำไม้เพียง 13 สัญญา ครอบคลุมพื้นที่ป่าทั้งหมด 543,939 เฮกเตอร์ จากอดีตที่เคยมีถึง 8 - 10 ล้านเฮกเตอร์ ซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งในสามของพื้นที่ของประเทศ และส่วนใหญ่ผู้ที่ได้รับใบอนุญาตเป็นชนชั้นผู้นำในสังคม (Pulhin, Amaro และ Bacalla, 2003; Dolores R. Catindig, 2002)

- กลยุทธ์การจัดการป่าอย่างยั่งยืน

ประเทศฟิลิปปินส์มีการใช้กลยุทธ์การจัดการป่าอย่างยั่งยืนด้วยการดำเนินการ โครงการป่าไม้และกิจกรรมที่สอดคล้องกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ และสนับสนุนการปกครองส่วนท้องถิ่น พระราชบัญญัติพื้นที่อนุรักษ์แห่งชาติ และพระราชบัญญัติสิทธิของชนพื้นเมือง นอกจากนี้ยังมีความมุ่งมั่นของรัฐบาลในการทำข้อตกลงระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องและพันธสัญญา มีคำสั่งผู้บริหารที่ 263 และการจัดการป่าบนฐานชุมชน เป็นยุทธศาสตร์ชาติในการตรวจสอบการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ที่ยั่งยืนของประเทศ (Dolores R. Catindig, 2002)

แนวความคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ยั่งยืนนี้ นำมาสู่การดำเนินการในประเทศโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) บูรณาการโปรแกรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับป่าไม้ฐานชุมชน 2) ให้โอกาสรัฐบาลท้องถิ่นในการร่วมจัดการป่าไม้ 3) กระจายอำนาจการตัดสินใจภายในหน่วยงานราชการ 4) รวมพื้นที่ให้เป็นหนึ่งเดียวและทำให้เข้มแข็ง และให้สิทธิการครอบครองทรัพยากรป่าไม้ 5) การนำนโยบายของผู้บริหารไปสู่กิจกรรมเพื่อการจัดการป่าที่ยั่งยืน (Maria Victoria M. Sabban, 2000)

- โครงการป่าชุมชนและป่าสงวน

ในปี 1989 ฟิลิปปินส์ได้มีการริเริ่มโครงการป่าชุมชนขึ้นตามคำสั่งผู้บริหารฉบับที่ 123 โดยมีข้อตกลงในการจัดการป่าชุมชน (The Community Forestry Management Agreement – CFMA) ขึ้น โดยมอบสิทธิในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่สูงในระยะเวลา 25 ปี แล้วดำเนินการปลูกป่าทดแทนอีก 25 ปี โดยการมีสิทธิพิเศษในการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ถูกมอบให้แก่ชุมชนเพื่อให้มีการเตรียมแผนพัฒนาและติดตามผล และในปี 1991 ตามพระราชบัญญัติแห่งรัฐ ฉบับที่ 1760 ได้มีการประมวลกฎหมายการปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อนำแนวทางการจัดการป่าสงวนมาใช้ โดยการริเริ่มแนวทางการปลูกป่าทดแทน การจัดการป่าชุมชนที่มีพื้นที่ไม่เกิน 5,000 เฮกเตอร์ การปกป้องพื้นที่ลุ่มน้ำขนาดเล็ก และการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับป่าถูกมอบอำนาจไปยังหน่วยงานรัฐระดับการปกครองส่วนท้องถิ่น (Marcial C. Amaro, 2005) การดำเนินงานโครงการทั้งสองนี้เป็นที่มาของแนวคิดการจัดการป่าบนฐานชุมชนซึ่งเป็นหลักการที่ฟิลิปปินส์ได้นั้นในการจัดการป่าไม้ของประเทศ

- หลักการจัดการป่าบนฐานของชุมชน และโครงการจัดการป่าบนฐานของชุมชน

การนำหลักการจัดการป่าบนฐานชุมชนหรือ Community – Based Forest Management (CBFM) มาใช้เป็นกลยุทธ์หลักระดับชาติในการพัฒนาป่าชุมชนในฟิลิปปินส์ เริ่มขึ้นจากการที่กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เริ่มจัดทำนโยบายในการบริหารจัดการผู้อยู่อาศัยและลดฐานะพื้นที่ป่าไม้ของประเทศ (Maria Victoria M. Sabban, 2000) โดยในปี 1994 ประธานาธิบดีฟิลิปปินส์ได้ออกคำสั่งผู้บริหาร ส่งเสริมการสร้างป่าไม้ฐานชุมชน (Community – Based Forestry) ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการทำให้เกิดการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน โดยหลักการจัดการป่าบนฐานของชุมชนมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) การป้องกันและให้สิทธิคนฟิลิปปินส์ได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีสุขภาพดี 2) การพัฒนาสังคมและสภาพทางเศรษฐกิจโดยการส่งเสริมความเป็นธรรมและการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน และ 3) การเคารพสิทธิของชนพื้นเมืองในการคำนึงถึงและปฏิบัติตามประเพณีและความเชื่อที่ยึดถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษและนำมากำหนดกฎหมายและนโยบายของชุมชนในท้องถิ่น (Pulhin, Amaro และ Bacalla, 2005; Marcial C. Amaro, 2005)

โครงการจัดการป่าบนฐานของชุมชนจึงได้รับการก่อตั้งโดยกรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามคำสั่งของกรมเลขที่ 96 – 29 โดยถือเป็นโครงการของรัฐบาลที่ครอบคลุมคนทั้งประเทศ ในการดำเนินการตามโครงการเพื่อตอบสนองนโยบายรัฐบาล มีการดำเนินการ โครงการอื่น ๆ ด้วย แต่เนื่องจากมีความไม่แน่นอนของนโยบายและสภาพแวดล้อม ทำให้การดำเนินการของกรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ประสบผลสำเร็จ โดยเฉพาะการออกใบอนุญาตใช้ทรัพยากร ซึ่งมีผลต่อการดำเนินโครงการในท้องถิ่นระดับเขต จึงมีการพัฒนากฎหมายเพื่อ

สิ่งแวดล้อมด้วยการเสนอพระราชบัญญัติการจัดการป่าซึ่งประกอบด้วยการจัดการบนฐานของชุมชนเป็นหลัก ซึ่งเป็นความพยายามในการสร้างนโยบายป่าไม้เพื่อสภาพแวดล้อมที่ดี (Pulhin และคนอื่นๆ, 2005)

การดำเนินงานในเรื่องป่าชุมชนและโครงการที่เน้นประชาชนเป็นศูนย์กลางเริ่มในฟิลิปปินส์ตั้งแต่ปี 1970 เริ่มจากโครงการการบริหารจัดการป่าที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน ซึ่งประกอบไปด้วยโครงการย่อยหลายโครงการ อาทิ โครงการการบริหารจัดการเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานในป่า โครงการการทำฟาร์มต้นไม้ในชุมชน โครงการปลูกต้นไม้ใหม่แห่งชาติ โครงการป่าชุมชน (Marcial C. Amaro, 2005)

แนวทางการจัดการป่าดังกล่าวมุ่งสู่การทำป่าไม้อย่างยั่งยืนและกระบวนการยุติธรรมทางสังคม ชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งเป็นองค์กรจะได้รับอนุญาตให้เข้าถึงทรัพยากรป่าภายใต้สิทธิการถือครองระยะยาวซึ่งได้ให้พวกเขาสามารถใช้ทรัพยากรอย่างเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและวิธีการเก็บเกี่ยวโดยใช้แรงงาน โดยการจัดการป่าไม้ฐานชุมชนนั้น ได้บูรณาการคนทุกกลุ่มกับโครงการและนโยบายของรัฐในการจัดการป่าไม้ (Marcial C. Amaro, 2005)

การบริหารจัดการป่าชุมชนตามแนวคิด CBFM มีกระบวนการจัดทำนโยบายประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1. การศึกษาสภาพของปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อประชาชน แม้จะเป็นคนกลุ่มน้อย แต่ส่งผลกระทบต่อสูงนำไปสู่ความต้องการการแก้ปัญหา
2. การจัดทำนโยบาย คือ จัดทำข้อเสนอแนะและมาตรการที่จะให้รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องช่วยแก้ไขปัญหา อาทิ การตั้งคณะทำงานเฉพาะเพื่อวางแผนจัดทำร่างนโยบาย
3. การทำให้เห็นนโยบายมีผลทางกฎหมาย เมื่อนโยบายได้รับการอนุมัติ ต้องจัดทำเอกสารเกี่ยวกับนโยบาย อาทิ กฎหมาย คู่มือ เผยแพร่ไปยังชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
4. การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ มีการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบในส่วนกลางไปยังส่วนภูมิภาคและระดับชุมชน โดยการประชุมสร้างความรู้ความเข้าใจในแนวคิดและวิธีการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติให้ตรงกัน อาจดำเนินงานร่วมกับองค์กรเอกชน เช่น สถาบันฟื้นฟูชนบทระหว่างประเทศ ฝ่ายบริหารจัดการป่าชุมชน เป็นต้น
5. การประเมินผลนโยบาย เป็นการตรวจสอบและทบทวนว่า นโยบายนั้นดีหรือไม่ และควรที่จะดำเนินการต่อไปหรือไม่ โดยประเมินบนฐานความต้องการ การนำไปปฏิบัติ ขอบเขตและผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจสังคมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียด้วย

ทั้งนี้ การจัดทำนโยบายต้องจัดทำโดยสอดคล้องกับกฎหมายเกี่ยวกับป่า มีการจัดประชุมปรึกษาหารือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ กรมสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ คณะตุลาการ เป็นต้น และนำเสนอนโยบายเข้าที่ประชุมวุฒิสภา สภาผู้แทนราษฎร และรัฐสภา (Marcial C. Amaro, 2005)

นอกจากกฎหมาย นโยบาย และโครงการข้างต้นแล้ว รัฐบาลได้มีความพยายามจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาป่าไม้ ซึ่งเป็นแผนการดำเนินงานด้านป่าไม้ระยะ 5 ปี แต่ยังไม่มีการประกาศใช้ เนื่องจากข้อจำกัดของเงินทุน การขาดข้อมูลที่มีความสำคัญต่อการวางแผนทรัพยากรและการตัดสินใจ การขาดข้อบังคับใช้กฎหมายและระเบียบข้อบังคับของป่าไม้ (Marcial C. Amaro, 2005)

ในการดำเนินงานตามนโยบายและยุทธศาสตร์ของรัฐบาล กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลงในส่วนต่าง ๆ ต่อมาด้วยการดำเนินการกิจกรรมปกป้องป่าไม้ท้องถิ่นเพื่อให้ชุมชนยอมรับคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ และได้มีการทดลองโครงการจัดการป่าชุมชนหลาย ๆ โครงการที่สัมพันธ์กับคนท้องถิ่น เช่น ป่าไม้สังคม การว่าจ้างปลูกต้นไม้ การจัดการพื้นที่ป่า และโครงการป่าชุมชน (Maria Victoria M. Sabban, 2000)

การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติในฟิลิปปินส์ตามโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่จากการศึกษาการเมืองในป่าชุมชนในฟิลิปปินส์ของ Marites Danguilan Vitug (2010) พบว่าในการดำเนินงานชุมชนถูกแทรกแซงทางการเมือง โดยมีการจัดขวางกระบวนการรับช่วงสิทธิในพื้นที่ป่าไม้ที่อยู่ในระบบสัมปทานเดิมในการอนุญาตและทำสัญญาเพื่อใช้พื้นที่นั้น โดยมีความเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชน และภาคประชาสังคมเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม

2.3 การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

การดำเนินการในการจัดการความรู้ป่าชุมชนในฟิลิปปินส์ในปัจจุบันเน้นหนักที่การนำแนวคิด และนโยบายในโครงการ CBFM ไปใช้ให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศ ดังนั้นองค์กรภาครัฐ องค์กรชุมชน และภาคส่วนต่าง ๆ จึงมีวิธีการจัดการความรู้ ที่เน้นการสร้างความรู้ และเข้าไปส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วม การสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองของคนในท้องถิ่นเพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ เช่น การตัดสินใจ การจัดทำแผนจัดการป่าชุมชน เป็นต้น ในการดำเนินงานมีการใช้สื่อ ช่องทางที่เป็นเครื่องมือที่แตกต่างกันตามความต้องการ ความพร้อม และบริบทในท้องถิ่น ดังตัวอย่างการดำเนินโครงการ CBFM ในการพัฒนาทักษะและศักยภาพของคนในพื้นที่ การดำเนินงานตามกลยุทธ์และนโยบาย

การดำเนินโครงการ CBFM จำเป็นต้องมีทักษะต่าง ๆ ที่นำไปใช้ในโครงการ จากการศึกษาพื้นที่วิจัย 2 แห่ง พบว่าทักษะและศักยภาพขององค์กรชุมชน และสมาชิกในชุมชนที่ต้องมีการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ คือ 1) ทักษะในการจัดทำเอกสาร 2) กระบวนการในการสื่อสารเพื่อแสดงความคิดเห็น 3) การใช้กลไกหรือเครื่องมือที่แตกต่างกันในการแบ่งปันข้อมูล เช่น ป้ายประกาศ จดหมายข่าว การจัดเวทีเสวนาต่าง ๆ 4) กระบวนการทำงานเป็นเครือข่าย 5) การเขียนโครงการ และ 6) การบริหารจัดการในลักษณะของการเป็นหุ้นส่วนในกลุ่ม โดยดำเนินการบนฐานของการแบ่งปันผลประโยชน์ที่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน (Herlina Hartanto และคนอื่น ๆ, 2003)

ในการดำเนินการจัดการป่าชุมชนมีความพยายามช่วยให้ชุมชนบนพื้นที่สูงชายขอบมีรายได้เพิ่มขึ้นจากป่าและการลดความยากจน ด้วยความร่วมมือของหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น ภาคเอกชนและรัฐบาลกลางในการส่งเสริมความสามารถด้านเทคนิคในการบริหารจัดการและอนุรักษ์ป่าไม้ สร้างแรงจูงใจในการลงทุนทำสวนป่า สร้างขีดความสามารถในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม เช่น ป่าไม้เมือง คาร์บอน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดการป่าไม้ร่วมกันระหว่างภาครัฐและหน่วยงานท้องถิ่น แต่ยังไม่เห็นผลการดำเนินงานที่ชัดเจนนัก เนื่องจากมีช่องว่างระหว่างแผนการจัดการกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง สาเหตุหนึ่งมาจากความมีอิทธิพลของกลุ่มนักการเมืองที่อาจเอื้อประโยชน์ให้เอกชนเข้าไปสัมปทานป่าได้ โดยมีผลประโยชน์ร่วมกัน (Dolores R. Catindig, 2002; ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และสิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2550)

การดำเนินงานตามกลยุทธ์การจัดการป่าไม้บนฐานชุมชนของฟิลิปปินส์จึงถือเป็นรูปแบบที่สามารถรับประกันความยั่งยืนในการจัดการป่าได้ แต่ในทางปฏิบัติยังพบข้อบกพร่องต่าง ๆ มากมายที่ต้องได้รับการแก้ไข รวมถึงการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น (Pulhin, Amaro และ Bacalla, 2005) โดยองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ได้ประเมินประสิทธิผลของนโยบายในการบรรลุวัตถุประสงค์ เพื่อตรวจสอบว่านโยบายควรได้รับการปรับปรุงหรือยกเลิก แต่ผลการประเมินนั้นไม่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานภาครัฐเพื่อนำไปดำเนินการ หรือปรับปรุงระบบการให้เงินสนับสนุน การส่งเสริมการดำเนินการวิจัย และการวิเคราะห์นโยบาย

นอกจากนั้นยังพบว่าการนำนโยบายไปปฏิบัติซึ่งถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญ แต่ยังคงขาดการปฏิบัติและการร่วมมือกันยังคงมีไม่เพียงพอ (CIEL, 1998) จึงควรเน้นที่การช่วยเหลือให้ชุมชนพัฒนาและปรับปรุงความสามารถและกิจกรรมเพื่อให้เกิดความยั่งยืนด้วยตัวเองซึ่งต้องการใบรับรองความยินยอมการเก็บเกี่ยวหรือใช้ทรัพยากรป่าไม้ และการขายไม้ซุงโดยชุมชน (Maria Victoria M. Sabban, 2000)

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

ประเทศฟิลิปปินส์ซึ่งเป็นอีกประเทศหนึ่งที่มีประชากรที่มีเชื้อชาติต่าง ๆ ผสมผสานกัน และเป็นประเทศที่ได้รับอิทธิพลทางด้านสังคมและวัฒนธรรมจากตะวันตกมาก รวมถึงการเป็นประเทศที่มีระบบการศึกษา และการจัดการด้านป่าไม้ที่ก้าวหน้าและรุ่งเรืองในสมัยที่อยู่ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริกา และมีป่าอุดมสมบูรณ์แต่สืบเนื่องมาจากนโยบายการส่งเสริมการส่งออกของฟิลิปปินส์ในปี 1950 ส่งผลให้มีการเลือกตัดต้นไม้ใหญ่ไปมาก (มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, 2552: 1 – 18)

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ป่าชุมชนในฟิลิปปินส์จึงเริ่มต้นจากแนวคิดในการจัดการป่าไม้ที่เคารพสิทธิของชนพื้นเมืองในความเชื่อและการปฏิบัติตามประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อที่ยึดถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และนำมากำหนดเป็นกฎหมายและนโยบายของชุมชนในท้องถิ่น การจัดการป่าไม้ฐานชุมชนนั้นเป็นที่รู้จักในฐานะแนวทางหลักในการจัดการสรรการทำป่าไม้และพื้นที่ป่าไม้สำหรับชุมชนและชาวพื้นเมืองซึ่งมีที่มาจากคำสั่งผู้บริหารฉบับ 263 ในปี 1995 และข้อความในพระราชบัญญัติเพื่อพิทักษ์สิทธิของชนพื้นเมือง (Marcial C. Amaro, 2005)

จากวัตถุประสงค์ของยุทธศาสตร์การจัดการป่าไม้บนฐานชุมชนที่เน้นการเคารพสิทธิของชนพื้นเมืองในการคำนึงถึงและปฏิบัติตามประเพณีและความเชื่อที่ยึดถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษและนำมากำหนดกฎหมายและนโยบายของชุมชนในท้องถิ่น นอกจากนี้ในกฎหมายของฟิลิปปินส์ยังได้กำหนดให้ชนพื้นเมืองมีสิทธิโดยชอบธรรมในการได้รับสิทธิในพื้นที่ป่าที่บรรพบุรุษได้ครอบครองโดยชอบธรรม และการกำหนดแนวเขตป่าไม้ โดยการอ้างสิทธิ์นั้นต้องได้รับการอนุมัติ โดยมีหนังสือรับรองการอ้างสิทธิ์พื้นที่มรดกของบรรพบุรุษ ตามคำสั่งผู้บริหาร ฉบับที่ 2 ในปี 1993 (Marcial C. Amaro, 2005)

รัฐบาลได้มีการดำเนินการโครงการจัดการทรัพยากรป่าไม้บนฐานชุมชนบนพื้นที่ 9 ล้านเฮกเตอร์ ที่มีผู้อาศัยอยู่ในป่ามาก่อน มีการทำไม้ซุง มีผู้ได้รับสัมปทานเอกชน สำนักจัดการป่าไม้ รายงานว่าพื้นที่ 550 แห่ง มีการทำข้อตกลงในการจัดการป่าไม้ฐานชุมชนโดยคนในท้องถิ่น โดยความร่วมมือกันของแหล่งทุนหรือองค์กรในชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าควบคู่กับความรับผิดชอบในการปกป้องป่าไม้

องค์กรชุมชนรวมถึงประชาชนมีความตื่นตัวในการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับสมาชิกในชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อลดความขัดแย้ง สิ่งสำคัญคือจะต้องมีการเพิ่มความเชื่อมั่นและความตระหนักในคุณค่าของตัวเองให้กับองค์กรชุมชน เพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมใน

กระบวนการตัดสินใจ และกระบวนการวางแผนการจัดการในระยะยาว มากกว่าที่จะเป็นแค่ผู้ร่วมดำเนินการตามแผนที่ได้กำหนดไว้เท่านั้น (Herlina Hartanto และคนอื่น ๆ, 2003)

โครงการ CBFM ได้มีการดำเนินการที่ขยายผลมากขึ้น โดยมีองค์กรบุคคล (POs) ที่เป็นสมาชิกในท้องถิ่นรวมอยู่ด้วยทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และระดับชาติ (Pulhin, Amaro และ Bacalla, 2005) จากประสบการณ์และการประเมินการยังชีพในชุมชนที่ตัดไม้จากหลาย ๆ กลุ่ม กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมประเมินว่าองค์กรบุคคล 23 แห่ง มีวิธีการปกป้องพื้นที่ป่าและกิจกรรมการเก็บเกี่ยว โดยองค์กรบุคคลประสบความสำเร็จในการปกป้องพื้นที่ป่าด้วยการลดการบุกรุกเข้าไปตัดไม้ แต่ยังมีข้อที่ควรปรับปรุง คือ

1. เอกสารการรักษาสิทธิการใช้ประโยชน์จากไม้มีความเข้มงวดเกินไป
2. จำนวนเจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญที่จะช่วยองค์กรบุคคล มีจำนวนไม่เพียงพอในการจัดการด้านการเงินที่สัมพันธ์กับการเก็บเกี่ยว และการดำเนินการกิจกรรมอื่น ๆ ในการดำรงชีพ
3. มีความต้องการการแต่งตั้งผู้บริหารอย่างเป็นทางการ และมีระบบการติดตาม ควบคุม การดำเนินงานอย่างเป็นธรรมเจ้าหน้าที่ป่าไม้
4. การให้ความช่วยเหลือด้านป่าชุมชนที่เชื่อมโยงกับศักยภาพของหุ้นส่วนภาคเอกชนกับหน่วยงานวิสาหกิจอื่น ๆ (Maria Victoria M. Sabban, 2000)

ในแง่ของกฎหมายฟิลิปปินส์ได้มีรัฐธรรมนูญปี 1987 พระราชบัญญัติสิทธิชนพื้นเมือง ในปี 1997 พระราชบัญญัติพื้นที่อนุรักษ์แห่งชาติ และคำสั่งผู้บริหาร เพื่อใช้เป็นแนวทางเบื้องต้นในการกำหนดนโยบายและการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรป่าและพื้นที่ป่าให้กับชุมชนและชนพื้นเมือง

จากแนวคิดของรัฐบาลในการจัดการทรัพยากรป่าไม้บนฐานชุมชนเพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน ทำให้เกิดโครงการที่มีการเคารพสิทธิของชนพื้นเมือง การคำนึงถึงและปฏิบัติตามประเพณีและความเชื่อที่ยึดถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และนำมากำหนดกฎหมายและนโยบายของชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นนโยบายที่ดี และมีความสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการป่าชุมชนทั่วโลก

โครงการ CBFM ถือเป็นโครงการหนึ่งที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการจัดการความรู้ป่าชุมชนที่เริ่มดำเนินงานโดยบุคคลในระดับท้องถิ่นที่เป็นอิสระ ดังตัวอย่างระบบของ (Muyong) ในจังหวัดอิฟูกาโอส (Ifugaos) และซากูเด (Saguday) ในจังหวัดซาโกดา (Sagoda) ซึ่งตั้งอยู่ทางภาคเหนือของฟิลิปปินส์

ระบบของ คือระบบบริหารจัดการป่าและการเป็นเจ้าของที่ดินในจังหวัดอิฟูกาโอส คำว่า มูยอง แปลว่า ป่าที่มีการทำเกษตรกรรมและนาข้าว ซึ่งพื้นที่ป่าได้ช่วยอนุรักษ์น้ำสำหรับนาข้าว มีไม้

เชื้อเพลิงสำหรับการประกอบอาหาร และไม้สำหรับปลูกสร้างบ้านและการแกะสลักไม้ คนท้องถิ่นต้องช่วยกันรักษาป่า การโอนพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้เนื้อให้แก่นุตรหลานเป็นเรื่องที่น่าอับอาย ดังนั้นต้นไม้ใหญ่ในจังหวัดอิฟูกาโอสจึงไม่ถูกตัดเพราะเป็นเสมือนบ้านอันอบอุ่นของคนท้องถิ่น ส่วนระบบชาคูเด คือการบริหารจัดการพื้นที่ป่าที่ระบุขนาดของพื้นที่และขนาดของกลุ่มชนเผ่าเพื่อให้อิสระในการจัดการป่าในเขตพื้นที่ของคนในท้องถิ่นนั้น (Marcial C. Amaro, 2005)

สรุปผลการศึกษากิจการการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนของประเทศฟิลิปปินส์

ประเทศฟิลิปปินส์เป็นประเทศที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้มาก และมีระบบการจัดการป่าไม้ที่ดำเนินการมาตั้งแต่ในอดีต แต่สืบเนื่องจากปัญหาภายในประเทศเรื่องระบบสัมปทาน การคอร์รัปชัน และการทำลายพื้นที่ป่าไปมากส่งผลต่อการจัดการป่าในยุคปัจจุบันที่รัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการจัดการป่าไม้บนฐานชุมชน (CBFM) เพื่อให้เกิดการจัดการป่าอย่างยั่งยืน ซึ่งถือเป็นหลักการและโครงการหลักในการดำเนินการด้านป่าไม้ในฟิลิปปินส์

1) การจัดการความรู้ป่าชุมชน

การจัดการความรู้ป่าชุมชนในประเทศฟิลิปปินส์มีการพัฒนามาจากรากฐานการจัดการป่าไม้ตั้งแต่สมัยอดีตโดยมีการศึกษาและพัฒนาเป็นลำดับ จนถึงปัจจุบันที่การขยายโครงการตามแนวคิดการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน ด้วยการจัดการป่าไม้บนฐานของชุมชนที่มีการกำหนดกระบวนการที่ชัดเจน และมีความพยายามนำไปปฏิบัติในหลาย ๆ พื้นที่ในประเทศโดยอาศัยความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ

- องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

หน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบการจัดการป่าชุมชน คือ กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยดำเนินการร่วมกับองค์กรชุมชน (POs) ประชาชนในท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) รัฐบาลท้องถิ่น บริษัทเอกชนที่ได้รับสัมปทาน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในท้องถิ่น

- การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

ฟิลิปปินส์ให้อำนาจแก่รัฐบาลท้องถิ่นในการกำหนดกฎหมายและนโยบายขึ้นใช้ได้เอง โดยมีความสอดคล้องกับเป้าหมายหลักในการจัดการป่าชุมชน โดยยึดพระราชบัญญัติสิทธิชนพื้นเมืองเป็นแนวทางสำคัญในการจัดสรรป่า และพื้นที่ป่าให้กับชุมชนและชนพื้นเมือง กลยุทธ์การจัดการป่าอย่างยั่งยืน การจัดการป่าบนฐานชุมชน (CBFM) เป็นยุทธศาสตร์ชาติ มีการดำเนินการ โครงการป่า

ชุมชนและป่าสังคม และมีความพยายามจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาป่าไม้ ซึ่งเป็นแผนการดำเนินงานด้านป่าไม้ระยะ 5 ปี กฎหมายและนโยบายเหล่านี้ได้ถูกนำมาใช้ในการแปลงไปสู่การปฏิบัติเพื่อสร้างความตระหนักรู้ สร้างความรู้เพื่อเก็บรวบรวม เผยแพร่และถ่ายโอนความรู้ภายในท้องถิ่น และเป็นตัวแบบให้แกชุมชนอื่น ๆ ในประเทศ รวมถึงประเทศต่าง ๆ ได้นำไปปรับใช้บนฐานภูมิปัญญาในแต่ละท้องถิ่น

- การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

องค์กรภาครัฐ องค์กรชุมชน และภาคส่วนต่าง ๆ มีวิธีการจัดการความรู้ ที่เน้นการสร้าง ความตระหนัก และเข้าไปส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วม การสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองของคนในท้องถิ่นเพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ เช่น การตัดสินใจ การจัดทำแผนจัดการป่าชุมชน เป็นต้น ในการดำเนินงานมีการใช้สื่อ ช่องทางที่เป็นเครื่องมือที่แตกต่างกันตามความต้องการ ความพร้อม และบริบทในท้องถิ่น ดังตัวอย่างการดำเนิน โครงการ CBFM ในการพัฒนาทักษะและศักยภาพของคนในพื้นที่ การดำเนินงานตามกลยุทธ์และนโยบาย มีการติดตามและประเมินผลนโยบาย เพื่อให้เกิดการพัฒนาโครงการและแผนงานที่สอดคล้องกับความต้องการและสภาพปัญหาในพื้นที่

2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ป่าชุมชนในฟิลิปปินส์เริ่มต้นจากแนวคิดในการจัดการป่าไม้ที่เคารพสิทธิของชนพื้นเมืองในความเชื่อและการปฏิบัติตามประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อที่ยึดถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และนำมากำหนดเป็นกฎหมายและนโยบายของชุมชนในท้องถิ่น การจัดการป่าไม้ฐานชุมชนจึงมีการดำเนินการตามแนวทางหลักในการจัดการ การทำป่าไม้และพื้นที่ป่าไม้สำหรับชุมชนและชาวพื้นเมือง มีการนำแนวปฏิบัติตามประเพณีและความเชื่อที่ยึดถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมากำหนดกฎหมายและนโยบายของชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นนโยบายที่ดี และมีความสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการป่าชุมชนทั่วโลก

โครงการ CBFM ถือเป็นโครงการหนึ่งที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการจัดการความรู้ป่าชุมชนที่เริ่มดำเนินงานโดยบุคคลในระดับท้องถิ่นที่เป็นอิสระ ดังตัวอย่างระบบมูยอง และระบบเชกูเด ที่เป็นระบบตามความเชื่อและวิถีชีวิตของคนพื้นเมืองในท้องถิ่นที่มีวิถีชีวิตที่ผูกพันและเคารพธรรมชาติรอบตัว สิ่งเหล่านี้จึงกลายเป็นแนวปฏิบัติของคนในท้องถิ่น

จากผลการศึกษาดูการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศฟิลิปปินส์ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาดังตารางที่ 7

ตารางที่ 7 สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยฟิลิปปินส์

ข้อมูลเบื้องต้น	ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน			การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น							
	การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		กฎหมายและนโยบาย		กระบวนการจัดการความรู้			
	การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก	กฎหมาย	นโยบาย	การตระหนักถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้
- พื้นที่ประเทศ 300,000 ตร.กม. - พื้นที่ป่า 54,900 ตร.กม.(18.3%) - ประชากร 92.2 ล้านคน - ศาสนา ประชาชาติ คริสต์ - อาชีพหลัก เกษตรกรรม	- แหล่งน้ำ เพื่อทำการเกษตร - ไม้เชื้อเพลิง - การปลูกสร้างบ้านและการแกะสลักไม้	- แนวคิดการจัดการป่าไม้ที่เคารพสิทธิของชนพื้นเมือง - การจัดสรรพื้นที่ป่าสำหรับชุมชนและชนพื้นเมือง - นำแนวปฏิบัติตามประเพณีและความเชื่อมา กำหนดเป็นกฎหมายในท้องถิ่น	- เคารพสิทธิคนพื้นเมืองในความเชื่อและการปฏิบัติตามประเพณี - ระบบ Muyong - ระบบ Saguday	- องค์กรชุมชน - รัฐบาลท้องถิ่น - ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในท้องถิ่น - บริษัทเอกชนที่ได้รับสัมปทาน - NGO	- กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม - องค์กรพัฒนาเอกชนสถาบันฟื้นฟูชนบทระหว่างประเทศ	- พรบ.สิทธิชนพื้นเมือง - พรบ.พื้นที่อนุรักษ์แห่งชาติ	- กลยุทธ์การจัดการป่าอย่างยั่งยืน - การจัดการป่าบนฐานชุมชน (CBFM) - โครงการป่าชุมชนและป่าสังคม	- ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมมอบหมายให้หน่วยงานในภูมิภาคสร้างความรู้ความเข้าใจให้คนในท้องถิ่น - สร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองของคนในท้องถิ่น	- พัฒนาทักษะและศักยภาพของคนในพื้นที่ - โครงการนำร่อง เช่น การทำฟาร์มต้นไม้มือในชุมชน การปลูกต้นไม้มือในครอบครัว การปลูกต้นไม้มือแห่งชาติ	- จัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน - การติดตามประเมินผลโครงการวิจัยในพื้นที่	- ใช้สื่อและช่องทางที่เหมาะสมในการถ่ายโอน - คู่มือการปฏิบัติงานโครงการ CBFM

กรณีศึกษาที่ 5 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากรายงานการวิจัย นโยบาย มาตรการ แผนงาน โครงการ กิจกรรมและการดำเนินการ ดังรายการดังนี้

1. หนังสือ Malaysia Sustainable Community Forest Management in Sabah โดย United Nations Development Programme ปี 2008
2. รายงานการวิจัย Community Forestry as an Approach for a Sustainable Village Development in the Forest โดย Darshan Singh ปี 1992
3. รายงานการวิจัย The Impact of Present Forest Policies on Sustainable Forest Management in Malaysia โดย Chan Lai Har ปี 2002
4. บทความ Recent Forest Policy Reviews in Peninsular Malaysia โดย Na'aman Jaafar ปี 2002
5. บทความ Sarawak Forestry โดย Sarawak Forestry Corporation ปี 2011

โดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารต่าง ๆ รวมถึงเอกสารที่มีการกล่าวถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในประเทศ ร่วมกับการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศจากเว็บไซต์ที่น่าเชื่อถือได้ โดยผู้วิจัยแบ่งประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ การจัดการความรู้ป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ ดังสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ

ประเทศไทย (Malaysia) มีชื่อเป็นทางการว่าสหพันธรัฐมาเลเซีย (Federation of Malaysia) มีคำขวัญของประเทศว่า “ความเป็นเอกภาพคือพลัง”

1.1 ที่ตั้ง

ประเทศไทยในปัจจุบันแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทรเรียกว่า มาเลเซียตะวันตก และส่วนที่อยู่ในเกาะบอร์เนียว เรียกว่า มาเลเซียตะวันออก ทิศเหนือมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศไทย ทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดต่อกับทะเลจีนใต้ ทิศใต้ติดต่อกับช่องแคบมะละกา ซึ่งกั้นระหว่างประเทศไทยกับประเทศสิงคโปร์และประเทศอินโดนีเซีย ทิศตะวันตกติดต่อกับทะเลอันดามัน ในมหาสมุทรอินเดีย และช่องแคบมะละกา ซึ่งกั้นระหว่างมาเลเซียกับเกาะสุมาตราของอินโดนีเซีย

1.2 เขตการปกครองและระบอบการปกครอง

มาเลเซียมีพื้นที่ประมาณ 329,847 ตารางกิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำ 0.3% เมืองหลวง คือเมือง กัวลาลัมเปอร์เป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุด แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 13 รัฐ (States) และ 3 ดินแดน สหพันธ์ (Federal Territories) เป็นดินแดนที่รัฐบาลกลางปกครอง มาเลเซียปกครองในระบอบ ประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ

1.3 ภูมิประเทศและภูมิอากาศ

มาเลเซียตะวันตก ตั้งอยู่บนแหลมมลายู ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นป่าไม้ ภูเขา และ หนองบึง ประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่ บริเวณชายฝั่งตะวันตก ที่ติดกับมหาสมุทรอินเดีย และช่องแคบมะละกา เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ชายฝั่งเต็มไปด้วยหนองบึง และป่าไม้โกงกาง พื้นดินตอนในห่างจาก บริเวณที่ราบชายฝั่งสองด้าน ค่อย ๆ เปลี่ยนระดับเป็นที่ราบสูง บริเวณเชิงเขา พื้นดินส่วนใหญ่เป็น ดินแดง และดินปนทราย ดินเหนียวและดินลูกรัง

มาเลเซียตะวันออก ตั้งอยู่บนเกาะบอร์เนียวตอนเหนือ ลักษณะภูมิประเทศแบ่งออกได้เป็น สามส่วนคือ ที่ราบชายฝั่ง และริมทะเลมีหนองบึง และป่าโกงกาง ที่เชิงเขา และทิวเขาสูงมีความสูงชัน

เนื่องจากมาเลเซียตั้งอยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตร จึงมีภูมิอากาศร้อนชื้นแถบศูนย์สูตร อยู่ในอิทธิพล ของลมมรสุม

1.4 ประชากร

มาเลเซียมีประชากรประมาณ 27.5 ล้านคน (พ.ศ. 2551) มาเลเซียในแหลมมลายู มีประชากร อยู่หนาแน่นบริเวณที่ราบชายฝั่งตะวันตก โดยมีประชากรประมาณร้อยละ 82 รองลงมาคือ บริเวณ ชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่อยู่ในเกาะบอร์เนียว มีประชากรอยู่หนาแน่น บริเวณที่ราบชายฝั่ง ทางตอนใต้ของรัฐซาราวัก แถบบริเวณแม่น้ำ

มาเลเซียประกอบด้วยประชากรเชื้อชาติมลายู จีน และอินเดีย และมีความหลากหลายทาง วัฒนธรรมและเชื้อชาติที่อาศัยอยู่ในแต่ละรัฐมาก เช่น รัฐซาลาวักมีชาวพื้นเมืองอาศัยอยู่มาก มีชาว มาเลย์ และชาวจีนอาศัยอยู่น้อย รัฐเคดาห์ เป็นรัฐที่มีภูมิประเทศ ประชากร และศิลปวัฒนธรรม คล้ายคลึงกับประเทศไทย และมีคนมาเลเซียเชื้อสายไทยอาศัยอยู่มากที่สุด

1.5 ภาษาและศาสนา

มาเลเซียใช้ภาษามาเลย์เป็นภาษาราชการ และภาษาอังกฤษได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากใน ชีวิตประจำวัน การศึกษาและการทำงาน

ศาสนาประจำชาติมาเลเซีย คือ ศาสนาอิสลาม ชาวมาเลย์ที่นับถือศาสนาอิสลาม มีประมาณร้อยละ 53 นับถือศาสนาพุทธประมาณร้อยละ 17 นับถือลัทธิเต๋าประมาณร้อยละ 12 นับถือศาสนาคริสต์ประมาณร้อยละ 8 นับถือศาสนาฮินดูประมาณร้อยละ 8 และอื่น ๆ ประมาณร้อยละ 2

1.6 สภาพเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ

ประชากรมาเลเซียมีการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม มาเลเซียเป็นแหล่งผลิตยางพาราของโลก และปลูกข้าวเจ้าบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำทั้งสองด้าน และเป็นแหล่งอุตสาหกรรมใหม่ของเอเชีย มาเลเซียมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คือ เหมืองแร่ มีแร่ที่สำคัญ ได้แก่ แร่ดีบุก เหล็ก น้ำมัน และแก๊สธรรมชาติ และป่าไม้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้เนื้อแข็ง โดยมีการส่งไม้ออกเป็นอันดับสองของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รองจากอินโดนีเซีย

1.7 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

มาเลเซียมีสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลายตามเชื้อชาติของประชากรที่อาศัยอยู่ในแต่ละรัฐ ความแตกต่างของเชื้อชาตินี้ทำให้สังคมของมาเลเซียมีลักษณะเป็นพหุสังคม (Multi – Racial Society) เชื้อชาติหลัก ๆ คือ มลายู จีน และอินเดีย แต่ละเชื้อชาติมีความแตกต่างกันทางภาษา ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่

ก่อนอังกฤษเข้ามามีอำนาจในแหลมมลายู ปัญหาความแตกต่างทางเชื้อชาติในสังคมยังไม่เด่นชัด แม้ว่าจะมีชาวต่างชาติ เช่น ชาวจีน เข้ามาทำการค้ากับชาวพื้นเมืองมานานแล้วก็ตาม ชุมชนชาวจีนในยุคดังกล่าวจะปรับตัวเข้ากับสังคมชาวพื้นเมืองโดยพูดภาษา แต่งกายและแต่งงานกับชาวพื้นเมือง ทำให้เกิดความกลมกลืนทางวัฒนธรรมกับชาวพื้นเมือง

ภายหลังที่บริษัทอินเดียตะวันตกของอังกฤษได้เข้ามามีอำนาจ และบทบาทในแหลมมลายู ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีเพิ่มขึ้น ชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีน และชาวอินเดียที่เข้ามาเป็นแรงงานในเมืองแร่ดีบุก และในไร่ขนาดใหญ่ของอังกฤษ ได้มีการรวมกลุ่มกันตามเชื้อชาติ รัฐบาลอังกฤษให้ความสำคัญคุ้มครองแรงงานดังกล่าว ในขณะที่ชาวมลายูในการปกครองของสุลต่านของแต่ละรัฐดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนาและชาวประมง

ชาวจีนส่วนใหญ่ทำมาหากินจนร่ำรวย และคุมเศรษฐกิจส่วนใหญ่ไว้ ส่วนชาวมลายูถือตนว่าเป็นบุตรแห่งแผ่นดิน หรือเรียกว่าภูมิบุตร เหนือกว่าชนชาติอื่น ๆ ที่อยู่ในแหลมมลายูด้วยกัน มีอาชีพหลักทางเกษตรกรรม และมีฐานะยากจน ส่วนชาวอินเดียที่อังกฤษนำมาจากประเทศอินเดียเพื่อทำงานเกษตรกรรม และงานกรรมกรยังอยู่ในสภาพเดิม

เมื่อได้รับเอกราชจากอังกฤษ ชาวภูมิบูตรจึงได้เป็นผู้บริหารประเทศ รัฐบาลของชาวภูมิบูตรได้ให้สิทธิพิเศษแก่ชาวภูมิบูตรเหนือกว่าชาวมาเลเซียเชื้อชาติอื่น ๆ

1.8 ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

มาเลเซียเป็นประเทศป่าฝนเขตร้อน และมีความหลากหลายทั้งพันธุ์พืชและสัตว์ เป็นที่อาศัยของพันธุ์ไม้ดอกกว่า 8,000 ชนิด สัตว์มีกระดูกสันหลังมากกว่า 1,000 ชนิด ผีเสื้อและแมลงเม่ามากกว่า 6,000 ชนิด สัตว์ไม่มีกระดูกสันหลังประมาณ 20,000 – 80,000 ชนิด ป่าไม้มีการจัดการอย่างรอบคอบตามหลักการของการจัดการป่าไม้ที่ยั่งยืน (SFM) ภาคป่าไม้มีส่วนร่วมต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศ การส่งออกประมาณ 7 เปอร์เซ็นต์ของรายได้ทั้งหมด และมีการจ้างงานประมาณ 250,000 คน

พื้นที่ป่าทั้งหมดในประเทศในปี 2000 มีจำนวน 20.20 ล้านเฮกเตอร์ หรือ 201,207 ตารางกิโลเมตร ของพื้นที่ประเทศ จำนวน 329,847 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณร้อยละ 61 ของพื้นที่เป็นป่าเต็งรัง 89% ป่าพรุ 7% ป่าชายเลน 3% และป่าปลูก 1% แต่ถ้ารวมพื้นที่ปลูกไม้โตเร็วอย่างปาล์ม น้ำมัน และ โกโก้จะมีพื้นที่ถึง 26.93 ล้านเฮกเตอร์ หรือประมาณร้อยละ 82 ของพื้นที่ทั้งหมด ประมาณร้อยละ 44 ของพื้นที่ทั้งหมด 14,440,000 เฮกเตอร์ เป็นป่าถาวรที่จะมีการจัดการอย่างยั่งยืนเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต

การจัดการไม้ในมาเลเซียมีพัฒนาการที่ยาวนาน เริ่มตั้งแต่ราว ปี 1897 จากการผลิตและค้าไม้ยางขนุนนาก โดยใช้วิชาการจัดการป่าไม้จากประเทศอินเดียและพม่า และมีการตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี 1875 ภายหลังจากที่มาเลเซียต้องอยู่ภายใต้อาณานิคมของอังกฤษ จึงมีการพัฒนาวิธีการจัดการป่าไม้หลายวิธีเพื่อให้เหมาะสมกับความต้องการใช้ไม้ซุงเพื่อป้อนโรงเลื่อย และไม้ใช้ค้ำยันในเมือง หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ราวปี 1947 จึงได้มีการพัฒนาวิธีการตัดไม้ใช้กับป่าต้นไม้วงศ์ยางในที่ต่ำ เกิดการพัฒนาวิธีการตัดฟันต้นไม้อ่อนบนที่ขึ้นคลุมลูกไม้ทั้งหมด จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นวิธีการตัดฟันที่เรียกว่า ระบบตัดฟันแบบเอกรูปของมลายู (Malayan Uniform System – MUS) ซึ่งเป็นระบบที่ใช้ได้ผลดีกับป่าดิบชื้นในที่ต่ำ

รัฐบาลได้กำหนดพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ของประเทศให้มีจำนวน 3,840,000 เฮกเตอร์ และพื้นที่ป่าเพื่อการผลิตไม้เป็นพื้นที่ 10,600,000 เฮกเตอร์ เพื่อการป้องกันรักษาป่าให้มีภูมิอากาศทรัพยากรน้ำอุดมสมบูรณ์ ดินที่มีคุณภาพ รักษาสิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพลดความเสียหายจากน้ำท่วม และการกัดเซาะแม่น้ำและที่ดินเพื่อการเกษตร และผลิตภัณฑ์ไม้สำหรับการใช้ในการเกษตรและอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก และมีการตั้งเงินสำรองของป่าสงวนบริสุทธิ์ทั่วประเทศ จำนวน 120 แห่ง ครอบคลุมพื้นที่ 111,800 เฮกเตอร์ เพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ชนิดต่าง ๆ และ

รักษาระบบนิเวศในสภาพเดิม รวมถึงได้มีการจัดตั้งสวนป่าขึ้น เพื่อช่วยเสริมการจัดการป่าไม้ในอนาคต ในประเทศมาเลเซีย บริเวณคาบสมุทรมาเลเซีย รัฐซาบাহ์ และรัฐซาลาวัก

การจัดการป่าไม้ในระยะหลังใช้หลักการจัดการป่าอย่างยั่งยืน โดยใช้เกณฑ์ และดัชนีชี้วัด ที่เรียกว่า C and I ที่พัฒนาขึ้นโดยองค์การค้าไม้ระหว่างประเทศ (International Tropical Timber Organization – ITTO) โดยยึดหลักการจัดการป่าที่ยั่งยืน ที่ต้องเชื่อมโยงกับความยั่งยืนในด้านอื่น ๆ คือ ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และได้มีองค์กรระหว่างประเทศจัดทำเกณฑ์ หรือหลักการของความยั่งยืน รวมทั้งวิธีการตัดสินใจเพื่อวัดหรือประเมินการจัดการป่าที่ตั้งอยู่บน หลักการต่าง ๆ ดังกล่าว โดยมีองค์กรเอกชนบางองค์การทำหน้าที่ประเมินและให้การรับรอง (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552: 16; Chan Lai Har, 2002)

ในเรื่องการจัดการป่าชุมชนในมาเลเซียมีการเปิดให้บริษัทเอกชนเข้าทำสัมปทานป่าไม้ ประชาชนส่วนใหญ่จึงไม่มีพื้นที่เป็นของตนเอง โดยรัฐจะมีการจัดสรรพื้นที่ป่าบางส่วนที่เสื่อมสภาพให้ชุมชนได้ใช้สำหรับการบริโภค (Darshan Singh, 1992)

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน

การดำเนินงานด้านป่าชุมชนในมาเลเซียมีชุมชนจำนวนมากอยู่ใกล้หรือในป่าสงวน ส่งผลต่อการดำรงวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น รัฐบาลได้ใช้มาตรการเชิงนโยบายในการปรับปรุงวิถีชีวิต เช่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานอื่น ๆ การเพิ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การสอนระบบการเพาะปลูก เพื่อเพิ่มรายได้ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการป่าไม้

การจัดการความรู้ของประเทศมาเลเซียเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีการดำเนินการตามบริบทของประเทศ ซึ่งเป็นประเทศที่มีสองส่วน คือ มาเลเซียตะวันตกที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทร และมาเลเซียตะวันออกที่ตั้งอยู่ในเกาะบอร์เนียว ซึ่งแนวคิดและการดำเนินการด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชนของประเทศทั้งสองส่วนมีความแตกต่างกัน อย่างเช่นในมาเลเซียตะวันออก หรือคาบสมุทรมาเลเซียเนื่องจากคนส่วนใหญ่ในประเทศใช้พื้นที่เพื่อปลูกปาล์ม ยางพารา ซึ่งเป็นพื้นเศรษฐกิจ ทำให้ไม่มีระบบทรัพยากรส่วนรวม จึงไม่ค่อยมีการดำเนินการเรื่องป่าชุมชนในรูปแบบของทรัพยากรส่วนรวมเท่าใดนัก ส่วนมาเลเซียตะวันออก แถบเกาะบอร์เนียว ในรัฐซาบารัฐซาลาวัก มีการดำเนินการด้านป่าชุมชนอย่างเข้มแข็งโดยชนเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่บนเกาะ โดยในมาเลเซียเรียกโครงการป่าชุมชนว่า ป่าสังคม (Social Forestry) (สมศักดิ์ สุขวงศ์, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

2.1 องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

รัฐธรรมนูญมาเลเซียมาตรา 74 (2) กำหนดให้ป่าไม้อยู่ภายใต้การดูแลของรัฐบาล โดยกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Ministry of Natural Resources and Environment) และรัฐแต่ละรัฐมีอำนาจตามกฎหมาย กำหนดนโยบาย และโปรแกรมการป่าไม้อย่างเป็นอิสระ โดยรัฐบาลกลางมีหน้าที่ประสานในแต่ละรัฐ ให้คำแนะนำและความช่วยเหลือด้านเทคนิค การฝึกอบรม การดำเนินการวิจัย และการดำเนินงานในสถานียทดลองและสาธิต

มาเลเซียแบ่งการปกครองออกเป็น 3 ระดับคือระดับสหพันธรัฐ ระดับรัฐและระดับท้องถิ่น ทั้งสามระดับมีกฎหมายเฉพาะเขตพื้นที่ กฎหมายที่ระบุเกี่ยวกับพื้นที่ป่าและที่ดิน ตามที่รัฐแต่ละรัฐ มีอำนาจในการออกกฎหมายหรือจัดทำนโยบายเกี่ยวกับป่าได้อย่างอิสระ กรมต่าง ๆ ภายใต้รัฐจึงมีหน้าที่อำนวยความสะดวก ดำเนินการวิจัย จัดการฝึกอบรม และให้ความช่วยเหลือทางด้านวิชาการ ในระดับรัฐ (United Nations Development Programme, 2008)

เพื่ออำนวยความสะดวกในการประสานงานระหว่างรัฐบาลกลางและรัฐ จึงมีการแต่งตั้งสภาป่าไม้แห่งชาติ (National Forestry Council – EFC) เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 1971 ตามประมวลกฎหมายที่ดินแห่งชาติ มีอำนาจในการประสานงานการวางแผนการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ และสภาที่ดินแห่งชาติ (National Land Council – NLC) มีอำนาจกำหนดนโยบายระดับชาติ เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินในภาคเกษตรป่าไม้และเหมืองแร่ การเกษตร การใช้ป่าและที่ดินอื่น ๆ จัดการประชุมเสวนาเพื่อหารือนโยบาย SFM ระหว่างรัฐบาลกลางและรัฐ สมาชิกของคณะกรรมการป่าไม้แห่งชาติ ได้แก่ หัวหน้ารัฐมนตรีจากทุกรัฐ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงรับผิดชอบต่อการป่าไม้ การเกษตรสิ่งแวดล้อมและการค้า มีรองนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน (Chan Lai Har, 2002; United Nations Development Programme, 2008)

ในรัฐหลาย ๆ รัฐในมาเลเซียโดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัฐซาบฮาร์และซาราวัก ได้มีการดำเนินการในการจัดการความรู้ป่าชุมชนอย่างเข้มแข็ง โดยมีการพัฒนากฎหมายและแนวทางการดำเนินงานด้านป่าไม้ของตนเอง มีองค์กรด้านป่าไม้ของรัฐบาลประจำรัฐ และองค์กรระดับรัฐที่ดูแลการดำเนินงานทั้งในส่วนของการวางแผน การจัดการกิจกรรม และโครงการ การทำวิจัย การจัดเก็บองค์ความรู้ และเผยแพร่ ดังตัวอย่างของหน่วยงาน Sarawak Forestry Corporation ซึ่งเป็นองค์กรระดับรัฐที่ดูแลเรื่องป่าไม้ในรัฐซาราวัก มีหน้าที่ในการวางแผนและดำเนินการจัดการป่าไม้เพื่อให้ได้รับการยอมรับ และเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ป่าเขตร้อน และผลผลิตที่ได้จากป่า โดยดำเนินการจัดการเกี่ยวกับโครงการที่จัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งป่าไม้ในซาราวัก เป็นป่าเขตร้อนที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของสายพันธุ์สัตว์ พืช และสิ่งมีชีวิตมากกว่า 10,000 สายพันธุ์ องค์กร มี

บทบาทในการประสานงาน และสนับสนุนให้เจ้าหน้าที่และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยมุ่งเน้นการทำงานร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนและชุมชนได้มีการทำงานร่วมกันอย่างเป็นมืออาชีพร่วมกัน มีการแบ่งปันองค์ความรู้จากผลการดำเนินงานแก่องค์กรต่าง ๆ รวมถึงการปลูกฝังจิตสำนึกให้แก่คนรุ่นลูกหลาน (Sarawak Forestry Corporation, 2011; United Nations Development Programme, 2008)

การจัดการป่าไม้ตามหลักการจัดการป่าที่ยั่งยืนในมาเลเซียได้มีองค์กรระหว่างประเทศจัดทำเกณฑ์หรือหลักการของความยั่งยืน และมีองค์กรเอกชนเข้ามาทำหน้าที่ประเมินและให้การรับรอง (มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552: 16; Chan Lai Har, 2002) และในการกำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติได้เพิ่มบทบาทการมีส่วนร่วมของภาคเอกชน และสถานประกอบการ ในแง่ของการพัฒนาป่าไม้ด้วยวิธีการดั้งเดิมของคนในท้องถิ่น ให้คนในชุมชนที่อยู่ในป่าและรอบป่าได้เข้ามามีส่วนร่วม (Na'aman Jaafar, 2002)

รวมถึงความร่วมมือระหว่างรัฐบาลในรัฐต่าง ๆ กับองค์กรระหว่างประเทศในการศึกษาวิจัย และดำเนินโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการอนุรักษ์ป่ามังกูวาถู (Mangkuwagu Forest Reserve Project) ที่มีการดำเนินการร่วมกันระหว่าง UNDP กับกรมป่าไม้แห่งเมืองซาบาห์เพื่อช่วยกลุ่มคนพื้นเมืองในจังหวัดซาบาห์และโอริงชันไกให้รู้จักใช้ทรัพยากรให้เป็นประโยชน์มากที่สุด (United Nations Development Programme, 2008) โดยโครงการนี้เป็นความร่วมมือระหว่าง UNDP กับกรมป่าไม้รัฐซาบาห์ คณะกรรมการอำนวยการโครงการของรัฐ และกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่

จากข้อมูลการดำเนินงานด้านการจัดการป่าชุมชนในมาเลเซียแสดงให้เห็นถึงบทบาทของหน่วยงานภาคส่วนต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการจัดการความรู้ป่าชุมชน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ NGOs กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และคนพื้นเมืองในชนบท ซึ่งเป็นความพยายามในการสร้างการทำงานแบบมีส่วนร่วมโดยเฉพาะการจัดการป่าชุมชนในรัฐที่มีทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งพึ่งพิงในการดำรงชีวิตของคน

2.2 การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

การวางแผนการจัดการป่าไม้ได้มีการกำหนดข้อบัญญัติต่าง ๆ ตั้งแต่ปี 1910 เพื่อให้กฎหมายเป็นมาตรฐาน ในปี 1984 มีพระราชบัญญัติป่าไม้แห่งชาติและพระราชบัญญัติอุตสาหกรรมป่าไม้ ในปัจจุบันมีการบังคับใช้พระราชบัญญัตินี้โดยรัฐทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคาบสมุทรมมาเลเซีย (Na'aman Jaafar, 2002) โดยมีรายละเอียดของกฎหมายและนโยบายต่าง ๆ ดังนี้

- พระราชบัญญัติป่าไม้แห่งชาติ (National Forestry Act) มีการบัญญัติและประกาศใช้ในปี 1910 และมีการแก้ไขเพิ่มเติมในปี 1993 เพื่อให้ทันต่อความต้องการในปัจจุบันและอนาคต และสร้างระบบการจัดการการอนุรักษ์และการพัฒนาป่าไม้เพื่อความยั่งยืน การแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติจัดทำควบคู่กับการปรับปรุงนโยบายป่าไม้แห่งชาติ โดยปรับบทลงโทษที่เข้มงวดมากขึ้นสำหรับการกระทำความผิดตามกฎหมาย เช่นการตัดโค่นมิได้ขออนุญาต และการเพิ่มเติมบทบัญญัติสำหรับเจ้าหน้าที่ตำรวจและกองกำลังติดอาวุธเพื่อดำเนินการบังคับใช้และเฝ้าระวังกิจกรรมป่าไม้ที่ผิดกฎหมายโดยเฉพาะอย่างยิ่งการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ การโจรกรรม และเพิ่ม ความสำคัญของระบบนิเวศสังคมและสิ่งแวดล้อมต่อระบบเศรษฐกิจ (Na'aman Jaafar, 2002; United Nations Development Programme, 2008)

- นโยบายป่าไม้แห่งชาติ ในปี 1977 ได้มีการกำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติโดยได้รับการรับรองจากสำนักงานคณะกรรมการที่ดินแห่งชาติ เมื่อ 19 เมษายน 1978 มีการดำเนินการโดยรัฐทั้งหมดในคาบสมุทรมาเลเซีย นโยบายมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินการในรัฐซาบฮาร์ ซาลาวัก โดยต้องได้รับการอนุมัติโดยผู้ว่าราชการรัฐ

ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายประการภาคป่าไม้ได้มีการปรับการจัดการให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของโลกในการพัฒนาการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน (SFM) นโยบายป่าไม้แห่งชาติ จึงมีการปรับปรุงเกี่ยวกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของทรัพยากรป่าไม้ บทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาป่าไม้ด้วยวิธีการดั้งเดิมของการจัดการป่าไม้ โดยมีการเปลี่ยนวัตถุประสงค์หลักของการจัดการป่าไม้จากการผลิตไม้อย่างเดียว เป็นการดำเนินการทั้งในแง่ของสินค้าและบริการ และการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม โดยเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับ

- การมีส่วนร่วมของภาคเอกชน และสถานประกอบการ
- การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้ขอบป่าด้วยระบบวนเกษตร โดยการปลูกไม้ผลไม้ป่าเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
- ผลิตภัณฑ์ไม้ชิ้นต้น โดยเฉพาะในไม้ไผ่และหวาย
- การพัฒนาป่าไม้ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
- การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ
- การกั้นพื้นที่เฉพาะเพื่อวัตถุประสงค์ในการศึกษาทางวิทยาศาสตร์
- ความร่วมมือทางด้านเทคนิคระหว่างประเทศ เพื่อความร่วมมือระหว่างประเทศในการพัฒนาตามแนวทาง SFM

โดยมีลักษณะเด่นของนโยบายป่าไม้แห่งชาติดังต่อไปนี้ (Na'aman Jaafar, 2002)

- จัดตั้งป่าสงวนถาวร (PRF) ทั่วประเทศให้เกิดประโยชน์สูงสุดทางสังคมเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของประเทศชาติและประชาชนตามหลักการจัดการอย่างยั่งยืนตามการจัดการและการจำแนกตามหน้าที่หลัก 4 อย่าง คือ

1) พิทักษ์ป่าในการตรวจสอบสภาพภูมิอากาศและทางกายภาพที่ดีในประเทศ ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ คุณภาพดิน และรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและลดความเสียหายจากน้ำท่วมและการกัดเซาะแม่น้ำและที่ดินเพื่อการเกษตร

2) การจัดการผลผลิตป่าไม้ในผลิตภัณฑ์ทุกรูปแบบ ให้มีความถาวรและมีอัตราที่เหมาะสม เพื่อเศรษฐกิจภายในประเทศและการใช้เพื่อการเกษตรและอุตสาหกรรมในประเทศและการส่งออก

3) เพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่เพียงพอให้เกิดความสวยงามสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการรับรู้ของสาธารณชน

4) การวิจัยและการศึกษาป่าไม้เพื่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

- การพัฒนาป่าไม้ด้วยการฟื้นฟูป่าและการดำเนินงานฟื้นฟูตามวิธีการที่เหมาะสมในระบบวนวัฒน

- เพื่อส่งเสริมการเก็บเกี่ยวและการใช้ประโยชน์จากผลผลิตในป่า เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสูงสุด เพื่อกระตุ้นการพัฒนาอุตสาหกรรมป่าไม้ที่เหมาะสมกับทรัพยากรและเพื่อสร้างโอกาสการจ้างงาน

- เพื่อส่งเสริมการผลิตตามแผนพัฒนาอุตสาหกรรมป่าไม้ที่มีต่อการผลิตของผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป และการบริโภคภายในประเทศและส่งออก

- เพื่อส่งเสริมให้ชนพื้นเมืองมีส่วนร่วมในอุตสาหกรรมไม้ตามนโยบายรัฐบาล

- การจัดเป็นสวนป่าพันธุ์พื้นเมืองเพื่อส่งเสริมการจัดหาไม้จากป่าธรรมชาติ

- ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในโครงการพัฒนาป่าไม้และการรักษาการมีส่วนร่วมในโครงการวนเกษตร

- เพิ่มจำนวนผลผลิตจากป่าด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์และวิธีการจัดการอย่างยั่งยืนเพื่อเสริมความต้องการของท้องถิ่นและความต้องการของอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง

- การดำเนินการ โครงการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในทุกระดับของภาครัฐและเอกชน เพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ตอบสนองความต้องการของป่าไม้และอุตสาหกรรมไม้
- สนับสนุนการลงทุนของภาคเอกชนในการพัฒนาป่าในโครงการสวนป่าในที่ดินเอกชน
- ดำเนินการและสนับสนุน โครงการวิจัยเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ป่าไม้ ส่งเสริมการศึกษาในป่าไม้และการดำเนินการประชาสัมพันธ์และการขยายบริการเพื่อสร้างความเข้าใจที่ดีเกี่ยวกับคุณค่าของป่าไม้โดยชุมชน
 - อนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์พืชและสัตว์
 - พัฒนาโครงการป่าชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนในชนบทและในเมือง
 - จัดตั้งพื้นที่ทดลองเพื่อการศึกษาป่าไม้และการศึกษาทางวิทยาศาสตร์อื่น ๆ
 - เสริมสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศในการถ่ายโอนของเทคโนโลยีและการแลกเปลี่ยนข้อมูลทางวิทยาศาสตร์
- กลยุทธ์การจัดการป่าไม้ในคาบสมุทรแหลมมลายู จากนโยบายป่าไม้แห่งชาติมีการนำมากำหนดเป็นกลยุทธ์ที่ใช้ในประเทศ โดยเฉพาะในรัฐที่อยู่ในคาบสมุทรแหลมมลายู (Na'aman Jaafar, 2002) ได้มีการดำเนินการต่าง ๆ เช่น
 - ตรวจสอบการจัดการของป่าสงวนตามหลักเกณฑ์และตัวชี้วัดสำหรับ SFM
 - ประเมินสถานะของไม้และทรัพยากรป่าไม้
 - ตรวจสอบการรักษาและการปลูกป่า
 - เพิ่มระดับการรับรู้ของสาธารณชนต่อบทบาทของป่าไม้
 - ส่งเสริมการดำเนินงานสวนป่าแก่บริษัท หรือภาคเอกชน
 - ระบุและจัดระบบความหลากหลายทางชีวภาพในป่าสงวน
 - การออกแบบระบบวนเกษตรที่ประหยัด เพื่อให้บุคคลและภาคเอกชนสามารถปฏิบัติได้
 - จัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พิพิธภัณฑ์ป่าไม้ และระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานและการศึกษาในพื้นที่ป่านันทนาการ
 - พัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ (IT) และความรู้ด้านป่าไม้ให้สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศของกรมป่าไม้

- เพิ่มประสิทธิภาพการใช้ไม้และทรัพยากรป่าไม้
- เฝ้าระวังการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อตั้งถิ่นฐานหรือใช้ประโยชน์ป่าไม้อย่างผิดกฎหมาย
- ศึกษาและส่งเสริมการดำเนินการตามบทบัญญัติในพระราชบัญญัติป่าไม้แห่งชาติและพระราชบัญญัติอุตสาหกรรมไม้
- ฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ป่าไม้และภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการตามกิจกรรมใน SFM
- นโยบายตามหลักการจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืน จากนโยบายป่าไม้แห่งชาตินำมาสู่การกำหนดนโยบายตามหลักการ SFM ที่มีความสมดุลระหว่างการพัฒนาเชิงพาณิชย์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและรักษาธรรมชาติของป่า โดยมีนโยบายส่งเสริมให้ภาคเอกชนปลูกต้นไม้ที่เติบโตเร็วและมีมูลค่าไม้สูง โดยมีการกำหนดวิธีการและเงื่อนไขในการจัดตั้งของสวนป่า มีการให้เช่าที่ดินระยะยาว และการสนับสนุนเงินลงทุน และการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับพืชที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น พืชสมุนไพร และยาด้วยการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากเทคโนโลยีชีวภาพ การสกัดของสารเคมีธรรมชาติ การใช้ประโยชน์ของมวลชีวภาพป่าไม้เพื่อการผลิตเชื้อเพลิงสะอาด และพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางวิศวกรรมทางพันธุกรรมจากพืช (Chan Lai Har, 2002)

การพัฒนาป่าไม้ในประเทศจึงยึดหลักความยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยคนสามารถพึ่งตนเองได้ มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน สิ่งอำนวยความสะดวกทางสังคม การฟื้นฟูหมู่บ้าน การทำป่าไม้ในเชิงเกษตรและการปกป้องสิ่งแวดล้อม การจัดทำป่าสงวน การจัดการป่าไม้ยั่งยืนและการพัฒนามนุษย์ การส่งเสริมตลาดภายนอก การสร้างสุขอนามัยที่ดีให้แก่คนในชนบท (Darshan Singh, 1992)

- แผนพัฒนาประเทศ 5 ปี ฉบับที่ 9 (ปี 2006 – 2010) มาเลเซียมีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศระยะ 5 ปี โดยในแผนมีการกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาประเทศในภาพรวม รวมถึงการพัฒนาด้านป่าไม้รวมอยู่ด้วย จากแผนพัฒนานี้นำไปสู่การดำเนินการเพื่อลดความยากจนและสร้างสภาพแวดล้อมที่ยั่งยืน (United Nations Development Programme, 2008)

- นโยบายการจัดการป่าของรัฐชาบาหลี รัฐชาบาหลีเป็นตัวอย่างของรัฐที่มีการดำเนินการด้านการจัดการป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรม และโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่ที่ได้ใช้กระบวนการจัดการความรู้ในการสร้างความตระหนัก สร้างความรู้ เพื่อจัดเก็บอย่างเป็นระบบ และเผยแพร่ถ่ายโอนให้ชุมชนอื่นได้ไปทดลองปฏิบัติ เช่น การใช้วิธีการจัดการอนุรักษ์ป่าอย่างถาวร การกระตุ้นการมีส่วนร่วมในการจัดการป่า การทำโครงการวิจัยด้านป่าไม้เพื่อการอนุรักษ์และการลงทุน การกระตุ้นภาคเอกชน

ดำเนินการวิจัยเรื่องป่า ผ่านระบบการศึกษาและฝึกอบรม รวมถึงการสร้างความรู้ความเข้าใจในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติผ่านการศึกษาและการสร้างความตระหนักให้แก่สาธารณชน การประสานงานเพื่อการดำเนินการในระดับนานาชาติ เป็นต้น (United Nations Development Programme, 2008)

- นโยบายการส่งเสริมการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) เพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของป่าไม้ แหล่งน้ำ ภูมิอากาศ และดิน โดยเฉพาะการเพิ่มบทบาทของสถาบันการศึกษาในการวิจัยและพัฒนา ร่วมกับการถ่ายทอดเทคโนโลยีแก่ภาคเอกชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการจัดการป่าไม้ (Chan Lai Har, 2002)

กฎหมาย และนโยบายป่าไม้แห่งชาติของมาเลเซียมีการแก้ไขเพื่อให้ตรงกับเงื่อนไขความต้องการ และปัญหาภายในประเทศร่วมกับแนวโน้มสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมระดับโลก โดยมุ่งเน้นพัฒนาระบบการจัดการป่าชุมชน และพัฒนาคนในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ในขั้นตอนต่าง ๆ เช่น การสร้างความตระหนัก การสร้างและจัดเก็บความรู้ เพื่อนำไปขยายผล เผยแพร่ให้เกิดการถ่ายโอนและใช้ประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต

2.3 การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนัก การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

ในการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนมาเลเซียตามกรอบกฎหมายและนโยบายที่ได้มีการดำเนินการพบว่ามีวิธีการในการจัดการความรู้ที่หลากหลาย เช่น โครงการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ป่าไม้ทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อให้ความรู้ การดำเนินการโครงการวิจัย การทำโครงการทดลองเพื่อศึกษาป่าไม้และวิจัยทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ป่าไม้ การทำโครงการนำร่องแล้วนำรูปแบบการจัดการที่ประสบความสำเร็จไปขยายผล ดังรูปแบบการดำเนินการของ Deramakot Model และโครงการอนุรักษ์ป่ามังกัวกู การทำโครงการความร่วมมือระหว่างประเทศในการถ่ายทอดเทคโนโลยีและการแลกเปลี่ยนข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ การใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการพัฒนา การใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GPS) และภาพถ่ายระยะไกล การทดลองทำการเกษตรในพื้นที่ที่อยู่ติดกับป่า การจัดทำคลังข้อมูลในรูปแบบของ “คลังป่าแห่งชาติ” เป็นต้น

ดังตัวอย่างของการดำเนินการจัดการความรู้ในนโยบายของรัฐบาลกลาง และกิจกรรมการจัดการความรู้ป่าชุมชนในรัฐที่มีการดำเนินการเรื่องการจัดการป่าชุมชนอย่างเข้มแข็ง อาทิเช่น

- การดำเนินการวิจัยและใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ จากนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับ SFM จึงมีการดำเนินการวิจัยและพัฒนาป่าไม้ของมาเลเซีย เพื่อตอบสนองนโยบายจึงมีการเน้นการวิจัย

และพัฒนา เช่น การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของแหล่งน้ำ การป้องกันและการบำรุงรักษาความมั่นคงของภูมิอากาศและดิน การวิจัยและพัฒนาในสถาบันการศึกษา การถ่ายทอดเทคโนโลยีในการผลิตและการใช้ประโยชน์แก่ภาคเอกชน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาเทคโนโลยีที่ทันสมัยขึ้น ทำให้ช่วยลดต้นทุนในการผลิตและความสูญเสียในกระบวนการแปรรูปต้นไม้ และผลผลิตจากป่า รวมถึงมีการใช้เทคโนโลยีมาช่วยในการทดลองผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ จากป่า (Chan Lai Har, 2002)

- **การจัดการป่าชุมชนเพื่อความยั่งยืนในรัฐซาบ่าห์** ชุมชนในรัฐซาบ่าห์มีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงป่า มีการปลูกและบำรุงรักษาป่า และเน้นการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยการบูรณาการร่วมกับการพัฒนาชนบท โดยยึดชุมชนเป็นหลัก ตามแนวคิดของรัฐซาบ่าห์ที่มุ่งเน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางมากกว่าโครงการ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนในซาบ่าห์จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับป่าเกษตร การใช้ทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งทำกิน การผสมผสานหรือบูรณาการระหว่างการพัฒนาชนบทกับการพัฒนาป่าไม้เชิงพาณิชย์ การพัฒนาป่าไม้เพื่อสิ่งแวดล้อม และเพื่อการดำรงชีพ ด้วยการดำเนินการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

ในการดำเนินการเพื่อให้เกิดการยั่งยืนด้วยการบูรณาการระหว่างการพัฒนาชนบทกับการจัดการป่าชุมชน มีการดำเนินการ 3 กิจกรรมหลัก คือ 1) การปรับปรุงทางด้านโครงสร้างพื้นฐานในการพัฒนาชนบท 2) การส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรประจำที่ เพื่อลดปัญหาจากการทำไร่เลื่อนลอย ร่วมกับการฟื้นฟูสภาพดินให้มีความสมบูรณ์ 3) การจัดการเพื่อความยั่งยืน ด้วยการทำการเกษตรในพื้นที่ที่มีป่าไม้ โดยใช้วิธีการทดลองทำการเกษตรในพื้นที่ที่อยู่ติดกับป่าด้วยการปลูกต้นไม้ การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างมีระบบ เช่น ผลผลิตจากเนื้อสัตว์ป่า ปลา น้ำผึ้ง น้ำที่สะอาด พืชสมุนไพร และใช้เป็นแหล่งทางพันธุศาสตร์ (Darshan Singh, 1992) โดยในการศึกษาของหน่วยงานป่าไม้ของรัฐได้มีวิธีการศึกษาด้วยการสำรวจชุมชนพื้นเมืองที่อยู่ในและรอบ ๆ พื้นที่ป่า ทำการศึกษาเปรียบเทียบผลกระทบในการทำไม้สูงใน 2 หมู่บ้าน แล้วนำมาสรุปผลการศึกษาในเชิงเศรษฐกิจ และสังคม

- **การจัดการป่าที่ป่าสงวนเดรามาก็อต (Deramakot)** ในการดำเนินงานในมาเลเซียมีบทเรียนจากการดำเนินงานในเรื่องข้อตกลงใบอนุญาตในรัฐซาบ่าห์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาอย่างยั่งยืนในการจัดการป่าที่ป่าสงวน Deramakot ซึ่งประสบความสำเร็จในการจัดการป่าอย่างยั่งยืน เรียกว่า Deramakot Model ในปี 1997 รัฐบาลของรัฐมีการนำนโยบายที่จะขยายแบบจำลองไปใช้ในหน่วยการจัดการป่าไม้อื่น ๆ โดยมี 10 องค์กรจากภาคเอกชนได้ลงนามในสัญญาการจัดการป่าอย่างยั่งยืน

การบริหารจัดการป่าตามรูปแบบ Deramakot ที่สามารถนำไปขยายผลทดลองจัดในพื้นที่อื่น ๆ มีหลักการ คือ การดำเนินการบนพื้นฐานการบูรณาการ มีการสนับสนุนการใช้และการเห็นคุณค่าของป่า การจัดการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการให้บริการและผลผลิตอันหลากหลายจากป่า ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การจัดการฝึกอบรม การให้การศึกษาและทักษะให้แก่คนในโครงการที่เกี่ยวข้องกับป่า และส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้วยการให้โอกาสการจ้างงานแบบเต็มเวลาและมีความมั่นคง การดำเนินงานด้วยวิธีการปรึกษาหารือ ให้ความเคารพซึ่งกันและกัน และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องป่า การจัดทำข้อตกลง รวมทั้งการปรับปรุงประสิทธิภาพในการเจรจา การบริหารจัดการ และการพัฒนาอุตสาหกรรม และมีการดำเนินงานโครงการวิจัยอย่างต่อเนื่องเพื่อปรับปรุงเทคนิคของยุทธศาสตร์การบริหารจัดการป่าอย่างยั่งยืน (United Nations Development Programme, 2008)

- การดำเนินการโครงการและกิจกรรม ในรัฐบาลมาเลเซียได้กำหนดกิจกรรมที่สอดคล้องกับนโยบายด้านป่าไม้ของประเทศ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับการจัดการความรู้ มีการใช้เทคนิคและเครื่องมือต่าง ๆ เพื่อจัดทำเอกสารรวบรวมความรู้เพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้นำความรู้ไปในการปฏิบัติ การอ้างอิงเพื่อวางแผนในอนาคตได้ ยกตัวอย่างเช่น

1) การจัดทำแผนการจัดการป่าไม้ที่คำนึงถึงผลกระทบเชิงลบของกิจกรรมการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศป่าและตอบสนองความต้องการของสังคมที่เปลี่ยนแปลงทุก ๆ 10 ปี จัดเก็บข้อมูลในคลังป่าแห่งชาติ ประเมินผลการดำเนินการตามข้อเสนอของคณะกรรมการป่าไม้ของรัฐบาล และคณะกรรมการป่าไม้ระหว่างรัฐบาล

2) ดำเนินการสำรวจพื้นที่ป่าไม้อย่างต่อเนื่องในแต่ละปีเพื่อปรับปรุงข้อมูลในคลังป่าแห่งชาติ

3) การศึกษาการเจริญเติบโตและผลผลิตภายใต้ระบบการตัดต่าง ๆ

4) ทำแผนที่ป่าไม้โดยใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GPS) และภาพถ่ายระยะไกล การใช้เทคนิคการตรวจสอบจากระยะไกลเพื่อดูการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในป่าและบริเวณโดยรอบ และการจำแนกชั้นป่า (Chan Lai Har, 2002)

5) การจัดตั้งกลุ่มในชุมชน โดยมีการชี้แจงเพื่อทำความเข้าใจกัน การร่วมกันวางแผนการนำไปสู่การปฏิบัติ การควบคุม การร่วมมือ และประสานงาน รวมถึงการมีระบบการติดตามและประเมินผลในหมู่บ้าน (Darshan Singh, 1992)

- โครงการบรรเทาความยากจนและส่งเสริมให้คนพื้นเมืองใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างเกิดประโยชน์สูงสุด จากตัวอย่างโครงการอนุรักษ์ป่ามังกวากู (United Nations Development Programme, 2008) มีการส่งเสริมให้คนพื้นเมืองในรัฐซาบ่าห์และโอริงชันไกรู้จักใช้ทรัพยากรให้เป็นประโยชน์มากที่สุด ด้วยการปลูกพืชโตเร็วที่ปลูกแซมระหว่างแถวของพืชอื่น และการจัดกิจกรรมอื่น ๆ ที่จะช่วยให้มีรายได้ตามความต้องการของสถานะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ดำเนินการในพื้นที่ของหมู่บ้าน 4 แห่งที่ดูแลโดยชาวพื้นเมืองโอริงชันไก ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มคนพื้นเมืองที่ยากจนที่สุดของประเทศมาเลเซีย เป็นหมู่บ้านที่โดดเดี่ยว ล้อมรอบด้วยแม่น้ำ ระเกะระกะไปด้วยไม้ซุงที่ใช้ไม่ได้ ห่างไกลจากโรงเรียน ขาดสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในชุมชน ดำรงชีพด้วยการปลูกข้าวหมุนเวียนและพืชไม้ที่ชนิดบนที่สูง โครงการนี้จะส่งเสริมให้ปลูกยางในพื้นที่ปลูกข้าวบนที่สูง เพื่อช่วยเพิ่มรายได้

วัตถุประสงค์หลักของโครงการ คือ ช่วยพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับรัฐและระดับอำเภอเพื่ออำนวยความสะดวกในการดำเนินการป่าที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community – Based Forestry) โดยให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นเพื่อการพัฒนาป่าแบบยั่งยืน จุดเน้นของโครงการนี้ คือการใช้กิจกรรมการจัดการความรู้ด้วยการจัดโครงการสาธิตเพื่อเป็นแบบอย่าง เพื่อให้เกิดการขยายองค์ความรู้แก่กลุ่มคนพื้นเมืองที่ยากจนในชนบทในภาคอื่น ๆ ของมาเลเซีย และประเทศอื่นทั่วโลก

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

บทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาป่าไม้ด้วยวิธีการดั้งเดิมของการจัดการป่าไม้ โดยมีการเปลี่ยนวัตถุประสงค์หลักของการจัดการป่าไม้จากการผลิตไม้อย่างเดียวเป็นการดำเนินการทั้งในแง่ของสินค้าและบริการ และการรักษาสิ่งแวดล้อม (Na'aman Jaafar, 2002) โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชนพื้นเมืองในชนบทเป็นพื้นฐาน โดยเริ่มต้นแต่การวางแผนการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าด้วยวิธีการที่มีการสั่งสมประสบการณ์ของคนพื้นเมืองในท้องถิ่น โดยมีเจ้าหน้าที่ภาครัฐและภาคส่วนอื่น ๆ เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการดำเนินการ (United Nations Development Programme, 2008)

การจัดการป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืนในรัฐซาบ่าห์ซึ่งได้มีการปรับระบบการทำกรเกษตรที่เคยทำไร่เลื่อนลอยด้วยการทำการเกษตรประจำที่ มีการทดลองทำการเกษตรในพื้นที่ที่อยู่ติดกับป่า (Darshan Singh, 1992) เพื่อให้คนในชุมชนไม่รู้สึกลังการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของคนที่ไม่ชอบการพัฒนาแบบถอนรากถอนโคน จากการนำความรู้และเทคนิคทางวิชาการไปทดลองใช้ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิต และวิธีการทำมาหากินของคนในท้องถิ่นที่ทำกันมาแต่ดั้งเดิม ดังตัวอย่าง

ของหมู่บ้านที่มีการจัดการป่าชุมชนบนพื้นฐานของระบบการดำรงชีวิตของชนเผ่าดั้งเดิม การพัฒนาจึงเน้นการมีส่วนร่วม เนื่องจากสาเหตุ 3 ประการ คือ 1) ถ้าคนในท้องถิ่นเกิดความเข้าใจแนวความคิด จะเกิดการทำตามข้อตกลง และนำไปปฏิบัติ 2) คนในท้องถิ่นจะเข้าใจความต้องการของตนเองและปัญหามากกว่าคนภายนอก 3) การมีส่วนร่วมจะสามารถสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ พวกเขาจะมีการจัดสรรเวลา และความพยายามในการแสดงความคิดเห็นอย่างเปิดเผย พยายามสร้างข้อตกลงร่วมกันขึ้นมา

- หมู่บ้านทางตอนเหนือของกินาบาทางกัน ชาวบ้านได้มีวิถีชีวิตที่อยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า ด้วยการดำรงชีพอยู่ด้วยการถาง และเผาป่าเพื่อใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูก กิจกรรมหลักที่สร้างรายได้ คือ ทำไร่หมุนเวียน การทำไร่เนา ไร่ยาสูบในพื้นที่สูง เพื่อการดำรงชีพ และสร้างรายได้ การปลูกหวาย เพื่อทำผลิตภัณฑ์ การล่าสัตว์และการเลี้ยงปลาเพื่อใช้บริโภค ซึ่งบางครั้งเอาไปขายในหมู่บ้าน โดยใช้แรงงานของคนในครอบครัวและหมู่บ้าน คนที่อยู่ในป่าจะนำผลผลิตจากป่ามาทำเป็นผลิตภัณฑ์ เช่น การจักสานหวาย อาหารพื้นบ้าน เนื้อสัตว์ ปลาตามแหล่งน้ำ คนจะอยู่กับธรรมชาติ ทำงานเอง และอยู่ในป่าด้วยการพึ่งพาผลผลิตจากป่ามากกว่าไปทำงานกับหน่วยงานอื่น (Darshan Singh, 1992)

- การจัดตั้งกลุ่มมารุส (Maurt) ของกลุ่มเด็ก และวัยรุ่นที่เป็นคนพื้นเมือง ได้แก่ ชนเผ่าซาไก คนที่เป็นคริสเตียน และคนที่เป็นมุสลิมที่อยู่ในป่า ในพื้นที่ตอนกลางของรัฐซาบাহ์ คนเหล่านี้จะมีวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐานแบบกึ่งพเนจรด้วยการอาศัยอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำ และทำไร่เลื่อนลอย โดยมีการเปลี่ยนที่ตั้งถิ่นฐานหมุนเวียนไปในรอบ 3 ถึง 6 ปี ซึ่งการอยู่อาศัยในป่าไม่ส่งอำนวยความสะดวกใด ๆ การดำรงชีวิตอยู่บนฐานของการใช้ประโยชน์จากป่าด้วยการถาง และเผาป่าเพื่อการทำไร่เลื่อนลอย รัฐซาบাহ์จึงได้ดำเนินการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานให้ เช่น ระบบน้ำประปา ห้องน้ำที่ถูกละทิ้ง การตั้งคลินิกรักษาพยาบาลเล็ก ๆ ในหมู่บ้าน การตั้งโรงเรียนระดับประถมศึกษาในหมู่บ้าน สนามกีฬาหมู่บ้าน เป็นต้น (Darshan Singh, 1992) โดยในการดำเนินการหน่วยงานภาครัฐได้อาศัยการมีส่วนร่วมของกลุ่มมารุสเป็นตัวหลักในการดำเนินการ เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการใช้แรงงานในการย้ายถิ่นและเป็นกลุ่มที่เปิดรับแนวคิดใหม่ ๆ ได้ รัฐจึงดำเนินการปรับวิถีชีวิตของคนพื้นเมือง เพื่อลดปัญหาการจัดการป่าที่ไม่ถูกวิธี และพัฒนาการดำรงชีวิตที่มีสวัสดิภาพ และสุขภาพที่ดี

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของมาเลเซียผ่านการจัดการความรู้ป่าชุมชนที่ผ่านมามีมุ่งเน้นการปรับการดำเนินการและกิจกรรมการจัดการความรู้ป่าชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตการดำรงชีพที่พึ่งพิงป่า และมีการทำอาชีพเกษตรกรรมร่วมกับการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อสร้างรายได้

กิจกรรมต่าง ๆ ได้มีการวางแผนเพื่อสร้างความยั่งยืนและเน้นการมีส่วนร่วมของคนในแต่ละท้องถิ่นเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากการบูรณาการการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับป่าในเชิงเกษตรเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าไม้ ร่วมกับการใช้เทคนิควิธีและการส่งเสริมทางการตลาดเพื่อเป็นช่องทางสร้างรายได้ให้คนในท้องถิ่น และสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการใช้ป่าอย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งที่สำคัญคือการมีระบบการติดตามความเป็นไปได้ในการนำนโยบายไปปฏิบัติ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายสูงสุดที่คาดหวัง คือ การรายได้ที่สูงขึ้น การมีเงื่อนไขการดำรงชีวิตที่ดี สุขภาพที่ดี ระดับการศึกษาที่ดีขึ้น และความคงอยู่ ความเจริญก้าวหน้า และความสุขในชุมชน

สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนของประเทศมาเลเซีย

การจัดการป่าไม้ในประเทศมาเลเซียมีพัฒนาการที่ยาวนาน และมีการพัฒนาวิธีการหลายวิธีเพื่อให้เหมาะกับการส่งออกไม้ซุงในอดีต การจัดการป่าไม้มีการยึดตามหลักการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน (SFM)

กฎหมายและบทบัญญัติที่มาเลเซียใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้เพื่อความยั่งยืน ได้มีการใช้พระราชบัญญัติป่าไม้แห่งชาติควบคู่กับนโยบายป่าไม้แห่งชาติในการดำเนินการ ร่วมกับการกำหนดข้อบัญญัติต่าง ๆ เช่น พระราชบัญญัติอุตสาหกรรมป่าไม้ เป็นต้น โดยมีการกำหนดทิศทางในการดำเนินการตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ซึ่งในปัจจุบันเน้นการจัดการตามหลัก SFM ให้มีความสมดุลระหว่างการพัฒนาในเชิงพาณิชย์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ในการดำเนินงานด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชนในมาเลเซียจึงมีการดำเนินการโดยองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเน้นที่การพัฒนาคนในท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมเป็นหลัก โดยมีการจัดการความรู้ที่สอดคล้องกับกฎหมายและนโยบายของรัฐบาลกลางและรัฐแต่ละรัฐ ซึ่งสามารถกำหนดกฎหมายและนโยบายได้ด้วยตนเอง ผ่านกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ซึ่งพบว่ามี การคำนึงถึงวิถีชีวิตและภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนพื้นเมืองอย่างมาก การจัดการป่าชุมชนในมาเลเซียจึงมีรูปแบบที่น่าสนใจหลายรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศมาเลเซียที่กำลังมีการขยายผลไปยังชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

1) การจัดการความรู้ป่าชุมชน

มาเลเซียมีการจัดการความรู้ของประเทศมาเลเซียเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการดำเนินการตามบริบทของประเทศ ซึ่งเป็นประเทศที่มีสองส่วน คือ มาเลเซียตะวันตกที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทร และมาเลเซียตะวันออกที่ตั้งอยู่ในเกาะบอร์เนียว ซึ่งแนวคิดและการดำเนินการด้านการ

จัดการความรู้ป่าชุมชนของประเทศทั้งสองส่วนมีความแตกต่างกัน อย่างเช่นในมาเลเซียตะวันออกหรือคาบสมุทรมลายูเนื่องจากคนส่วนใหญ่ในประเทศใช้พื้นที่เพื่อปลูกปาล์ม ยางพารา ซึ่งเป็นพื้นที่เศรษฐกิจ ทำให้ไม่มีระบบทรัพยากรส่วนรวม จึงไม่ค่อยมีการดำเนินการเรื่องป่าชุมชนในรูปแบบของทรัพยากรส่วนรวมเท่าใดนัก ส่วนมาเลเซียตะวันออก แถบเกาะบอร์เนียว ในรัฐซาบาห์ รัฐซาลาวัก มีการดำเนินการด้านป่าชุมชนอย่างเข้มแข็งโดยชนเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่บนเกาะ โดยในมาเลเซียเรียกโครงการป่าชุมชนว่า ป่าสังคม (Social Forestry)

- องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

หน่วยงานหลักของรัฐบาลมาเลเซียที่ดูแลเรื่องป่าชุมชน คือ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Ministry of Natural Resources and Environment) และรัฐแต่ละรัฐมีอำนาจตรากฎหมาย กำหนดนโยบาย และโปรแกรมการป่าไม้อย่างเป็นทางการเป็นอิสระ โดยรัฐบาลกลางมีหน้าที่ประสานในแต่ละรัฐ โดยเฉพาะรัฐซาบาห์และซาราวักที่มีการจัดทำกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนขึ้นเอง

รัฐบาลกลางและรัฐต่าง ๆ มีการจัดการความรู้ป่าชุมชน โดยการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าไม้แห่งชาติ และคณะกรรมการที่ดินแห่งชาติเพื่อทำหน้าที่ประสานงานการวางแผนการจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ มีการจัดประชุมเสวนาเพื่อปรึกษาหารือ และกำหนดนโยบายระหว่างรัฐบาลกลางและรัฐต่าง ๆ โดยแต่ละรัฐมีอำนาจในการตรากฎหมาย กำหนดนโยบาย และดำเนินโครงการต่าง ๆ ได้อย่างอิสระแต่ต้องมีการปรึกษาหารือคณะกรรมการก่อนการดำเนินการ

นอกจากนั้นยังมีบทบาทของหน่วยงานภาคส่วนต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการจัดการความรู้ป่าชุมชน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ NGOs กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และคนพื้นเมืองในชนบท ซึ่งเป็นความพยายามในการสร้างการทำงานแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการจัดการป่าชุมชนในรัฐที่มีทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งพึ่งพิงในการดำรงชีวิตของคน

- การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

กฎหมาย และนโยบายป่าไม้แห่งชาติของมาเลเซียมีการแก้ไขเพื่อให้ตรงกับเงื่อนไขความต้องการ และปัญหาภายในประเทศร่วมกับแนวโน้มสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมระดับโลก โดยมีพระราชบัญญัติป่าไม้แห่งชาติและนโยบายป่าไม้แห่งชาติเป็นกรอบหลักในการดำเนินการ มีการกำหนดกลยุทธ์และนโยบายอื่น ๆ ที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาประเทศตามมา โดยเน้นการอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืนของป่าไม้ รวมถึงการกำหนดนโยบายต่าง ๆ ที่มีการดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาระบบการจัดการป่าชุมชน และพัฒนาคนในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการ

จัดการความรู้ในขั้นตอนต่าง ๆ เช่น การสร้างความตระหนัก การสร้างและจัดเก็บความรู้ เพื่อนำไปขยายผล เผยแพร่ให้เกิดการถ่ายโอนและใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่

- การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

ในการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนมาเลเซียตามกรอบกฎหมายและนโยบายที่ได้มีการดำเนินการพบว่าได้มีวิธีการในการจัดการความรู้ที่หลากหลาย เช่น โครงการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อให้ความรู้ การดำเนินการโครงการวิจัย การทำโครงการทดลองเพื่อศึกษาป่าไม้และวิจัยทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ป่าไม้ การทำโครงการนำร่องแล้วนำรูปแบบการจัดการที่ประสบความสำเร็จไปขยายผล ดังรูปแบบการดำเนินการของ Deramakot Model และโครงการอนุรักษ์ป่ามังกูวากู การทำโครงการความร่วมมือระหว่างประเทศในการถ่ายทอดเทคโนโลยีและการแลกเปลี่ยนข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ การใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการพัฒนา การใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GPS) และภาพถ่ายระยะไกล การทดลองทำการเกษตรในพื้นที่ที่อยู่ติดกับป่า การจัดทำคลังข้อมูลในรูปแบบของคลังป่าแห่งชาติ เป็นต้น

2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของมาเลเซียผ่านการจัดการความรู้ป่าชุมชนพบว่ามีกรณีเน้นการบูรณาการระหว่างเทคนิควิธีการจัดการป่าชุมชนใหม่ ๆ ที่เป็นสากลเข้ากับสภาพบริบทของคนในชนบทที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ และมีรูปแบบการดำรงชีพที่แตกต่างกันตามชาติพันธุ์ การดำเนินการจึงมีการผสมผสานระหว่างหลักการกับการปฏิบัติจริง ซึ่งคนส่วนใหญ่ใช้ชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม การจัดการป่าชุมชนจึงเน้นการจัดการป่าเพื่อการเกษตรกรรม

การดำเนินการที่ผ่านมาเน้นการพัฒนาคนในท้องถิ่น และมีความพยายามในการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในแต่ละท้องถิ่นเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากการบูรณาการการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับป่าในเชิงเกษตรเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าไม้ ร่วมกับการใช้เทคนิควิธีและการส่งเสริมทางการตลาดเพื่อเป็นช่องทางสร้างรายได้ให้คนในท้องถิ่น และสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการใช้ป่าอย่างมีประสิทธิภาพตามวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนที่ได้มีการค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ร่วมกับการสร้างสุขอนามัยเพื่อสุขภาพและการดำรงชีวิตที่ดีของคนในท้องถิ่นเอง

จากผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศมาเลเซีย ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 8

ตารางที่ 8 สรุปผลการศึกษากิจการการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย

ข้อมูลเบื้องต้น	ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน			การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น							
	การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		กฎหมายและนโยบาย		กระบวนการจัดการความรู้			
	การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก	กฎหมาย	นโยบาย	การตระหนักถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้
- พื้นที่ประเทศ 329,847 ตร.กม. - พื้นที่ป่า 201,207 ตร.กม.(61%) - ประชากร 27.5 ล้านคน - ศาสนาประจำชาติ อิสลาม - อาชีพหลัก เกษตรกรรม	- แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร - ผลิตภัณฑ์ไม้สำหรับใช้ในการเกษตรและอุตสาหกรรม - แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	- แนวคิดการจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืน (SFM) - รัฐแต่ละรัฐกำหนดกฎหมายและนโยบายป่าไม้ได้ด้วยตนเอง - เทคโนโลยีและการส่งเสริมทางการตลาดเพื่อสร้างรายได้ - การจัดการป่าเพื่อการเกษตร - การจัดตั้งกลุ่ม Maurt เพื่อลดปัญหาการทำไร่เลื่อนลอย - การบัญญัติกฎหมายของรัฐแต่ละรัฐ	- การจัดการป่าชุมชนเพื่อการเกษตรกรรม - ผสมผสานหลักการทางวิชาการกับการปฏิบัติตามวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม	- กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย - คนพื้นเมืองในชนบท - รัฐบาลท้องถิ่น - NGO	- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม - คณะกรรมการป่าไม้แห่งชาติ - คณะกรรมการที่ดินแห่งชาติ - องค์กรพัฒนาเอกชน - องค์กรระหว่างประเทศ	- พรบ.ป่าไม้แห่งชาติ - พรบ.อุตสาหกรรมป่าไม้ - นโยบายป่าไม้	- นโยบายป่าไม้แห่งชาติ - นโยบายการจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืน - นโยบายป่าไม้ของรัฐ - แผนพัฒนาประเทศ 5 ปี - นโยบายการส่งเสริมการวิจัยและพัฒนา - โครงการป่าสังคม	- ให้คนท้องถิ่นมีบทบาทหลัก - สร้างความตระหนักแก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ภาครัฐและเอกชน	- การอบรมให้ความรู้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ภาครัฐและเอกชน - โครงการทดลองวิจัยทางวิทยาศาสตร์การทดลองทำการเกษตร	- การดำเนินการวิจัย - การใช้เทคโนโลยี เช่น GPS ภาพถ่ายระยะไกล - คลังข้อมูลคลังป่าแห่งชาติ	- การขยายผลโครงการวิจัย - โครงการความร่วมมือระหว่างประเทศ

กรณีศึกษาที่ 6 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศลาว

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศลาว ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากรายงานการวิจัย นโยบาย มาตรการ แผนงาน โครงการ กิจกรรมและการดำเนินการ ดังรายการดังนี้

1. หนังสือ Status of Community Based Forest Management in Lao PDR โดย Khamphay Manyong และ Phouthone Sophathilath ปี 2007
2. หนังสือ Overview of Regulatory Frameworks for Community Forestry in Asia โดย Regional Community Forestry Training Center for Asia and the Pacific ปี 2005
3. รายงานการวิจัย LAO PDR Community Forestry in Production Forests 2005 โดย Bouahong Phanthanousy และ Sousath Sayakounmane ปี 2005
4. รายงานการวิจัย A Fair Share? Experiences in Benefit Sharing from Community – managed Resources in Asia โดย Sango Mahanty และคนอื่น ๆ ปี 2007
5. บทความ Forest Policy Reviews in LAO PDR โดย Somchay Sanonty ปี 2002

โดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารต่าง ๆ รวมถึงเอกสารที่มีการกล่าวถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในประเทศ ร่วมกับการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศจากเว็บไซต์ที่น่าเชื่อถือได้ โดยผู้วิจัยแบ่งประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ การจัดการความรู้ป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ ดังสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ

ประเทศลาว (Laos) มีชื่อเป็นทางการว่า สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (Lao People's Democratic Republic) มีคำขวัญของประเทศว่า “สันติภาพ เอกราช ประชาธิปไตย เอกภาพ วัฒนาถาวร”

1.1 ที่ตั้ง

ลาวเป็นประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ไม่มีทางออกสู่ทะเล ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีพรมแดนติดจีนและพม่า ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ติดต่อกับเวียดนาม ทางทิศใต้ติดต่อกับกัมพูชา และทางทิศตะวันตกติดต่อกับประเทศไทย

1.2 เขตการปกครองและระบอบการปกครอง

ลาวมีพื้นที่ 236,800 ตารางกิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำ 2% เมืองหลวง คือ เมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุด แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 16 แขวง (จังหวัด) และ 1 เขตปกครองพิเศษปกครองด้วยระบอบสังคมนิยมประชาธิปไตย หรือคอมมิวนิสต์

1.3 ภูมิประเทศและภูมิอากาศ

ลาวเป็นประเทศที่มีภูมิประเทศเป็นป่าไม้และภูเขาสูงมีขุนเขาสลับซับซ้อน พื้นที่กว่าร้อยละ 90 มีความสูงมากกว่า 180 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง จึงมีพื้นที่เพาะปลูกเพียง 50,000 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 21.11 ของพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่ประมาณ 70% เป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อน มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์

สภาพภูมิอากาศในประเทศลาวเป็นแบบร้อนชื้นและได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมในทะเลจีนใต้ มี 3 ฤดูกาล คือ ร้อน ฝน และหนาว

1.4 ประชากร

ลาวมีประชากรประมาณ 6.8 ล้านคน (พ.ศ.2552) ประกอบด้วย 3 ชนชาติใหญ่ รวม 68 เผ่า ได้แก่ 1) ลาวลุ่ม (ลาวแท้ๆ) หมายถึง ชนเผ่าลาว ที่อาศัยอยู่ตามที่ราบลุ่มใกล้แม่น้ำโขง คิดเป็นร้อยละ 68 ของประชากรทั้งหมด มีอาชีพหลักคือการปลูกข้าวและภาคการเกษตรอื่น ๆ เช่น ไทลาว ไทเหนือ ไทแดง ไทขาว ผู้ไท ลาวพวน ไทลื้อ เป็นต้น 2) ลาวเทิง (ขมุ) เป็นกลุ่มชนเผ่าที่อาศัยบนพื้นที่ที่มีความสูงไม่เกิน 1,000 เมตร คิดเป็นประชากรร้อยละ 22 ของประเทศ เช่น ลีดา บ่าแวง ละแนด เป็นต้น 3) ลาวสูง (ม้ง) เป็นพวกชาวเขาที่มีประมาณร้อยละ 9 ของประชากรทั้งหมด อาศัยอยู่บนเทือกเขาสูง ส่วนใหญ่เป็นชาวม้ง และเผ่าอื่น ๆ เช่น มูเซอ ก่อ กูย เป็นต้น ส่วนคนลาวเชื้อสายจีนและเชื้อสายเวียดนาม อาศัยอยู่ในเขตใจกลางเมืองย่านธุรกิจการค้า ประกอบอาชีพธุรกิจการค้าและบริการ

1.5 ภาษาและศาสนา

ประเทศลาวใช้ภาษาลาวเป็นภาษาราชการ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับภาษาไทยทางภาคเหนือและอีสาน คนลาวรุ่นอายุ 40 ปีขึ้นไปสามารถพูดและเขียนภาษาฝรั่งเศสได้ดี ภาษารองคือภาษาอังกฤษและภาษาไทย ซึ่งชาวลาวเกือบทุกคนโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่สามารถฟังภาษาไทยได้เป็นอย่างดี เนื่องจากรับชมรายการโทรทัศน์จากช่องไทย

ลาวมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ มีผู้นับถือร้อยละ 75 ของประชากรทั้งประเทศ ส่วนลัทธินับถือผียังมีผู้นับถืออยู่มาก ประมาณร้อยละ 16 - 17 เป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมที่มี

อิทธิพลอยู่ทั่วประเทศ นอกจากนั้นนับถือศาสนาคริสต์และอิสลามประมาณร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมด

1.6 สภาพเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ

ประเทศลาวมีทรัพยากรสำคัญ ได้แก่ ไม้ ข้าว ข้าวโพด เหล็ก ถ่านหินลิกไนต์ สังกะสี ทองคำและแหล่งน้ำผลิตไฟฟ้า อุตสาหกรรมหลักของลาว คือ โครงการผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำเหมืองแร่ ไม้แปรรูป ผลิตภัณฑ์ไม้

1.7 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

ชาวลาวยังเคร่งครัดในวัฒนธรรมอันดั้งเดิมในเรื่องของการแต่งกาย โดยเฉพาะเมื่อจะเข้าไปในเขตวัดหรือสถานที่ราชการ ผู้หญิงลาวจะต้องนุ่งผ้าซิ่น สวมเสื้อแบบสุภาพ ส่วนผู้ชายลาวต้องนุ่งกางเกงขายาว สวมเสื้อแบบสุภาพ

ในเรื่องของความเชื่อและวัฒนธรรมของคนลาว คนส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท ส่วนกลุ่มชนเผ่าที่อาศัยบนพื้นที่ที่มีความสูงหรือชาวเขามีความเชื่อศรัทธาในลัทธิบูชาผี ซึ่งลัทธินับถือผีที่ยังมีผู้เลื่อมใสอยู่มาก ถือเป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมที่มีอิทธิพลอยู่ทั่วประเทศ โดยชาวลาวเชื่อว่าผีมีอยู่จริง และมีการนำเอาเรื่องผีไปผูกเข้ากับต้นไม้ ภูเขา น้ำตก รวมทั้งปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ

1.8 ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

การอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าไม้ในพื้นที่ลุ่มน้ำสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศลาวและประเทศในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้ในประเทศลาวมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมของประชาชนลาวและลุ่มน้ำโขง ทำให้มีรายได้จากการส่งออกผลิตภัณฑ์จากไม้กว่าร้อยละ 30

นอกจากนั้นป่าไม้ยังมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งต้นน้ำของประเทศ ซึ่งลาวสามารถผลิตกระแสไฟฟ้าจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติและเขื่อนที่สร้างรายได้แก่ประเทศอย่างมหาศาล

ประชากรส่วนใหญ่ของลาว โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลมีวิถีการดำรงชีวิตที่ขึ้นอยู่กับป่าเพื่อการดำรงชีวิตและสร้างรายได้ โดยขึ้นอยู่กับวิธีการหรือภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการป่าไม้และผลผลิตจากป่า

ในปี 1987 – 1989 สำนักงานป่าไม้แห่งชาติได้ดำเนินการลาดตระเวนสำรวจพื้นที่ป่าเพื่อนำไปวางแผน ด้วยความช่วยเหลือทางเทคนิคและการเงินจากองค์กรการพัฒนาระหว่างประเทศแห่ง

สวีเดน ผลการศึกษาพบว่าในปี 1989 ลาวมีพื้นที่ป่าปกคลุมร้อยละ 47.2 ของพื้นที่ทั้งหมด ลดลงจากร้อยละ 49.1 ซึ่งเป็นผลจากมาตรการต่าง ๆ ของรัฐบาล

ประเทศลาวมีปัญหาการทำลายป่าไม้โดยการทำไร่เลื่อนลอยถึง 55 ล้านไร่ในปี พ.ศ. 2532 ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 ได้มีโครงการมอบที่ดิน มอบป่าให้กับราษฎร และสนับสนุนให้ราษฎรจัดทำป่าชุมชนวนเกษตรและปลูกป่าเพื่อการค้า เพื่อลดแรงกดดันต่อราษฎรตามนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการให้ราษฎรหยุดการทำไร่หมุนเวียน โดยให้หันมาทำการเกษตรคงที่ แต่ในระยะหลังพบว่าราษฎรในโครงการนี้มีอาหาร คือ ข้าวไม่พอกิน ทำให้ต้องตัดต้นไม้และถางป่าธรรมชาติ เพราะที่ทำกินที่ได้รับไม่เพียงพอ (Somchay Sanonty, 2002; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2552: 1 – 19)

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน

เนื่องจากการอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2413 – 2480 หลังการปฏิวัติในประเทศลาวหลักการป่าไม้จึงได้ถูกทำลาย จึงไม่ค่อยพบหลักฐานทางป่าไม้ (Kashio, 1998)

ในหลายทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการทดลองเรื่องการจัดการป่าชุมชนในหลายประเทศเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วม รวมทั้งในประเทศลาวด้วยเช่นกัน ซึ่งมีโครงการทดลองนำร่องประมาณ 10 โครงการ ครอบคลุมตั้งแต่ป่าเพื่อการผลิตไปจนถึงการอนุรักษ์และการปลูกป่า โดยมีองค์กรที่เกี่ยวข้องในการจัดการความรู้เป็นผู้มีส่วนร่วมในการดำเนินการ โดยยึดตามหลักการกระจายอำนาจและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมเป็นหลักในการดำเนินการจัดการป่าไม้

2.1 องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนในประเทศลาว มีกระทรวงเกษตรและป่าไม้ (Ministry of Agriculture and Forestry) เป็นหน่วยงานภาครัฐที่ดูแล โดยมีกรมป่าไม้ (Department of Forestry) เป็นผู้รับผิดชอบหลัก โดยมีการดำเนินงานส่วนกลางโดยรัฐบาลกลางและการกระจายอำนาจการกำกับติดตามให้แก่สำนักงานในต่างจังหวัด (Somchay Sanonty, 2002)

นอกจากนี้ ลาวยังได้รับความช่วยเหลือจากประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น สวีเดน ฟินแลนด์ ซึ่งเป็นประเทศที่ได้ชื่อว่ามีระบบการอนุรักษ์และจัดการป่าที่ดี ผู้บริจากระดับพหุภาคีและทวิภาคีที่สำคัญ รวมทั้งองค์กรระหว่างประเทศอื่น ๆ (Khamphay Manyong และ Phouthone Sophathilath, 2007)

2.2 การใช้กฎหมาย และนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

ลาวได้มีการจัดการความรู้ด้านป่าชุมชนด้วยการเริ่มต้นจากการกำหนดกฎหมายหลักที่เกี่ยวข้องใน โดยออกพระราชบัญญัติป่าไม้ ร่วมกับร่วมกับการออกพระราชกฤษฎีกา และพระราช

กำหนดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานแต่ละเรื่อง โดยมีกฎหมายและบทบัญญัติที่ใช้ในการจัดการป่าไม้ของลาวตามกิจกรรม โครงการที่รัฐบาลจัดขึ้นเป็นลำดับขึ้นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละช่วง ได้แก่

- พระราชบัญญัติป่าไม้ เป็นกฎหมายหลักที่ใช้ในการกำหนดนโยบายและการดำเนินงานด้านป่าชุมชนในประเทศลาว โดยมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าไม้ใน ปี 1996 เป็นกฎหมายหลัก ตามแนวทางการบูรณาการวิธีการจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืน

- พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งป่าสงวนแห่งชาติ โดยกำหนดเป็นพระราชกฤษฎีกาลำดับที่ 164 ใน ปี 1993 ส่งผลให้มีการจัดตั้งป่าสงวนแห่งชาติ 20 แห่งในพื้นที่มากกว่า 3 ล้านเฮกเตอร์ หรือประมาณ 12 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ทั้งหมด

- พระราชกฤษฎีกาลำดับที่ 189 ปี 1999 ประกาศการดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยการป่าไม้ ดำเนินการจัดทำกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการจำแนกที่ดินป่า การวางแผนการใช้ที่ดิน การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าไม้ การพัฒนาสวนป่าไม้หมู่บ้านอุตสาหกรรมป่าไม้ และการพัฒนากองทุน

- **นโยบายการกระจายอำนาจและส่งเสริมการมีส่วนร่วม**

เนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายในการควบคุมการทำไม้และการทำไร่เลื่อนลอยด้วยการกระจายอำนาจการควบคุมลงสู่ท้องถิ่นโดยชุมชนมีส่วนร่วม ทั้งนี้พบว่ามีประชาชนประมาณ 187,000 คนทั่วประเทศ ประมาณ 35 เปอร์เซ็นต์ของประชากร ดำรงชีพโดยการทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งรัฐบาลลาวได้กำหนดกระบวนการบริหารจัดการพื้นที่ไร่เลื่อนลอยดังกล่าวในรูปแบบป่าชุมชนโดยการให้อำนาจชุมชนในการจัดการ

นอกจากนี้ รัฐบาลยังมีการกระจายอำนาจการใช้ประโยชน์และการบริหารจัดการของป่าไปสู่ชุมชน โดยอยู่บนความต้องการพื้นฐานของชุมชน ดังจะเห็นได้จากในปี 1996 พระราชบัญญัติป่าไม้ได้กำหนดขอบเขตการใช้ประโยชน์ของป่า โดยการอนุโลมผ่อนปรนให้ชุมชนมีการเก็บหาของป่าเพื่อใช้ประโยชน์ในการยังชีพและเพื่อขายให้เพียงพอกับความจำเป็นทางเศรษฐกิจของครอบครัว (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552: 13 – 87)

จากการประชุมป่าไม้แห่งชาติจัดขึ้นในปี 1989 โดยมีผู้เข้าร่วมประมาณ 500 คนทั้งจากรัฐบาลกลางและสำนักงานในต่างจังหวัด ผู้บริจาคระดับพหุภาคีและทวิภาคีที่สำคัญ โดยมีทิศทางของนโยบายด้านป่าไม้ของประเทศที่ระบุในที่ประชุม 3 ประการคือ

1. ปรับปรุงรักษาและเพิ่มความสามารถทางชีวภาพของป่าไม้ในปัจจุบันโดยเน้นการปรับปรุงระบบการจัดการที่มีอยู่และการป้องกัน

2. การใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างมีเหตุผล โดยส่งเสริมการจัดการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของทรัพยากรป่าไม้

3. การเชื่อมโยงการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่ากับการขยายตัวของป่า ในด้านความต้องการอาหาร การผลิตสินค้า การปรับโครงสร้างระบบการผลิตและการก่อสร้างขององค์กร การตั้งถิ่นฐานถาวรของประชากรบนพื้นที่สูง (Somchay Sanonty, 2002)

- **โครงการวิจัยนำร่องเพื่อส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน**

โครงการนำร่องที่สำคัญได้แก่ โครงการความร่วมมือจัดการป่าลาว-สวีเดนในสหวันนะเขต ระหว่างปี ค.ศ. 1992-2000 และโครงการอนุรักษ์และจัดการป่าชุมชนในจังหวัดคำม่วน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก International Development Assistance (IDA) และประเทศฟินแลนด์ ระหว่างปี 1995-2000 (Khamphay Manyong และ Phouthone Sopathilath, 2007)

โครงการได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่า เช่น การทำแผนที่ขอบเขตป่า การทำเส้นแบ่งเขตการใช้ที่ดิน การสำรวจทรัพยากรป่าไม้ การวางแผนการจัดการเก็บเกี่ยวและการขายผลิตภัณฑ์ ทั้งสองโครงการได้ฝึกทักษะเรื่องการจัดการป่าแก่ประชาชนรวมทั้งได้จัดทำคู่มือการสำรวจป่าและการจัดการป่า หลังจากนั้นได้มีการศึกษาผลที่เกิดตามมาของโครงการภายหลังการดำเนินการเสร็จสิ้นไปสองปี เพื่อนำการเรียนรู้ของชาวบ้านมาใช้ในการขับเคลื่อนนโยบายการมีส่วนร่วมและการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืนต่อไป

- **กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ด้านป่าชุมชน**

จากกรอบทางกฎหมายและแนวทางการพัฒนาประเทศก่อให้เกิดการดำเนินงานในโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ อีกมากมาย ซึ่งมีส่วนส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา และสร้างองค์ความรู้รวมถึงการใช้กระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นจัดการความรู้ เพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตร่วมกับการพัฒนาชนบทในท้องถิ่นของตนเอง ดังเช่นกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้

- การเริ่มต้นจัดสรรที่ดินป่า โดยพระราชกฤษฎีกาฉบับที่ 186 ในปี 1994 และต่อมามีการจัดสรรที่ดินและป่าไม้ใน 6,330 หมู่บ้าน ซึ่งมากกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนหมู่บ้านในประเทศ

- เริ่มกองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการปลูกต้นไม้ในเชิงพาณิชย์ในปี 1994

- การลงนามในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพในปี 1996 และอนุสัญญามรดกโลก

- การนำระบบการเพาะปลูกบนพื้นที่สูง และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าไม้ ในรูปแบบหมู่บ้านป่าไม้ เช่น การจัดการป่าไม้ร่วมกันและระบบการแบ่งปันผลกำไร

- การตั้งค่าเป้าหมายให้มีพื้นที่ป่าที่ร้อยละ 60 ภายในปี 2020 โดยคาดว่าจะจัดตั้งสวนป่าไม้จำนวน 500,000 เฮกเตอร์
- จัดตั้งสถาบันวิจัยการเกษตรและป่าไม้แห่งชาติ ในปี 1999 เพื่อบูรณาการและเสริมสร้างกิจกรรมด้านการวิจัย

รัฐบาลมีการคุ้มครองทรัพยากรป่าไม้ แต่ไม่ได้ห้ามประชาชนใช้ผลผลิตจากป่าที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น เช่น การหาไม้ทำรั้ว ทำฟืน การล่าสัตว์ที่ไม่ใช่สัตว์ป่า และสัตว์น้ำ เพื่อใช้สำหรับบริโภคในครัวเรือนและการใช้ประกอบพิธีกรรมตามประเพณีความเชื่ออื่น ๆ และให้อำนาจหมู่บ้านในการจัดการผลผลิตที่ไม่ใช่ต้นไม้ และการใช้บนพื้นฐานความต้องการของชุมชน (Sango Mahanty และคนอื่น ๆ, 2007)

2.3 การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา รัฐบาลได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมกับกรมป่าไม้ โดยการดำเนินการโครงการนำร่องที่เกี่ยวกับการจัดการป่า เช่น การทำแผนที่ขอบเขตป่า การทำเส้นแบ่งเขตการใช้ที่ดิน การสำรวจทรัพยากรป่าไม้ การวางแผนการจัดการการเก็บเกี่ยวและการขายผลิตภัณฑ์ โครงการทดลองสิ้นสุดในปี 2000 และมีการศึกษาผลที่เกิดตามมาของโครงการภายหลังการดำเนินการเสร็จสิ้นไปสองปี เพื่อนำการเรียนรู้ของชาวบ้านมาใช้ในการขับเคลื่อนนโยบายการมีส่วนร่วมและการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน

โครงการนำร่องการจัดการป่าไม้ภายใต้ความช่วยเหลือของต่างประเทศ เช่น Joint Forest Management (JFM) ภายใต้ความร่วมมือลาว - สวีเดน ได้ฝึกให้ประชาชนรู้จักแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในการบริหารจัดการป่า พัฒนาศักยภาพของชุมชน พัฒนากลไกที่จะทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและบริหารป่า รวมทั้งดำเนินการบริหารจัดการป่าและป้องกันป่าไม้ (Khamphay Manyong และ Phouthone Sophathilath, 2007)

อีกโครงการหนึ่ง คือ โครงการอนุรักษ์และจัดการป่า (Forest Management and Conservation Program – FOMACP) ซึ่งเป็นโครงการแห่งชาติที่ดำเนินการโดยกรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและป่าไม้ ร่วมกับเจ้าหน้าที่จังหวัด อำเภอ และประชาชน การดำเนินโครงการดังกล่าวส่งผลดีในหลายด้าน คือ ประการที่หนึ่ง ประสบความสำเร็จอย่างดีในการพัฒนาศักยภาพของชุมชน (Capacity Building) เจ้าหน้าที่ที่ได้รับการอบรมมาอย่างดีสามารถพัฒนาประชาชนให้มีความรู้และทักษะในการจัดการป่า และประชาชนเองสามารถแสดงศักยภาพในการบูรณาการความรู้ที่เป็น ภูมิปัญญาดั้งเดิมเข้ากับความรู้และทักษะสมัยใหม่ ประการที่สอง นำไปสู่การเพิ่มรายได้และการ

พัฒนาชนบท (Revenue Collection and Rural Development) เนื่องจากรัฐบาลสามารถเก็บภาษีและค่าภาคหลวงได้เพิ่มขึ้น ป่าไม้ไม่ได้รับการคุ้มครอง ทำให้เศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น ประการที่สามสามารถลดความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่า เนื่องจากทุกคนแบ่งความรับผิดชอบในการบริหารจัดการ

การดำเนินการตามนโยบายของรัฐมีการดำเนินงานทั้งในส่วนที่รัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการ และรัฐบาลร่วมกับผู้บริจาคดำเนินการ (Somchay Sanonty, 2002) ได้แก่

1. โครงการและกิจกรรมที่ดำเนินการโดยรัฐบาล เช่น
 - การตรากฎหมายและการดำเนินการตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้
 - จัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าและการใช้ประโยชน์
 - การเร่งการจัดสรรที่ดินและป่าไม้
 - ตรวจสอบนโยบายและวิธีการบริหารที่เกี่ยวกับการลงทุนในการประมวลผลพื้นป่าไม้และสวนป่า
 - จัดทำระบบที่จูงใจประชาชนให้ใช้ระบบการเพาะปลูกบนพื้นที่สูงและพื้นที่เพาะปลูกต้นไม้ทางเลือก
2. การดำเนินการโดยรัฐบาลและผู้บริจาค เช่น
 - การพัฒนาด้านเทคนิคและการเผยแพร่
 - การพัฒนาระบบการทำฟาร์มวนเกษตรบนพื้นที่สูง
 - การกำหนดและการดำเนินการตามแผนส่งเสริมการปลูกสวนป่าแห่งชาติ
 - การปรับปรุงพันธุ์ไม้
 - การจัดตั้งและดำเนินการสถาบันเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
 - การจัดตั้งกองทุนการพัฒนาป่าไม้
 - เสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่ป่าไม้
 - สนับสนุนการดำเนินงานวิจัยด้านป่าไม้
 - อำนวยความสะดวกแก่สถานประกอบการที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้
 - พัฒนาศูนย์เพาะพันธุ์ต้นไม้ การฝึกอบรมและสถานที่วิจัย
 - สนับสนุนการลงทุนของทุกภาคส่วน
 - การพัฒนาการแปรรูปผลิตภัณฑ์และการตลาด

จากการดำเนินงานตามนโยบายของประเทศลาว พบว่ามีปัญหาที่เกิดขึ้น และควรมีการกำหนดแนวทางหรือมาตรการเพื่อการป้องกันหรือแก้ไขปัญหาลำนี้ เช่น

- การลดลงและการเสื่อมสภาพของพื้นที่ป่า จากปัญหาการทำไร่เลื่อนลอย ทำให้มีการเผาป่ามาก การเก็บผลผลิตแบบไม่เลือกและไม่มีการจัดการของชาวบ้านที่อาศัยการดำรงชีวิตจากป่า

- ผลจากสงคราม ก่อนปี 1975 ระเบิดได้ทำลายพื้นที่กว้างใหญ่ของป่าอุดมสมบูรณ์ และสัตว์ป่ามากมายถูกฆ่า

- ปัญหาไฟป่าที่มีการเผาไหม้ในบริเวณใกล้เคียงกับที่ดินและป่า ก่อให้เกิดการทำลายป่าและพื้นที่เพาะปลูก เช่น ปัญหาไฟไหม้พื้นที่ทุ่งหญ้าที่กว้างและพื้นที่เสื่อมโทรมในจังหวัดภาคเหนือ

- ระบบการจัดการป่าไม้ และสัตว์ป่าที่ไม่เหมาะสม เนื่องจากกรอบกฎหมายที่ไม่ครอบคลุม และมีแหล่งเงินทุนที่จำกัด ทำให้แผนแม่บทการจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ที่กำหนดไว้ในกฎหมายไม่มีประสิทธิภาพ การไม่ปฏิบัติตามกฎหมายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียบางคน การขาดการรับรู้และการบังคับใช้กฎระเบียบที่มีอยู่อย่างเข้มงวด

- ขาดการพัฒนาการแปรรูปและการตลาด เนื่องจากขาดแคลนความรู้และเทคโนโลยีในการแปรรูปไม้ ความล้าสมัยและไร้ประสิทธิภาพในการใช้วัสดุคิบบ ทำให้ต้องใช้วัสดุคิบบมากและผลิตภัณฑ์จากไม้ไม่สามารถแข่งขันได้ในต่างประเทศที่มักนำไม้ท่อนและผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปจากลาวเพื่อไปแปรรูปอีกทอดหนึ่ง

- การจัดทำสวนป่าไม้เพียงพอ พื้นที่สวนป่าเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ และไม่มีคุณภาพ เนื่องจากขาดพันธุ์ไม้ที่มีคุณภาพสูง และจำนวนไม้เพียงพอ จึงต้องได้รับการส่งเสริมการปลูกต้นไม้จากพันธมิตรต่าง ๆ การใช้จ่ายเงินอย่างมีประสิทธิภาพรวมถึงการชดเชยกองทุนสวนป่า

- ขาดกรอบกฎหมายที่ครอบคลุมและขาดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แม้จะมีกฎหมายป่าไม้เป็นพื้นฐานทางกฎหมายสำหรับการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน (SFM) แต่ยังคงขาดแนวทางการปฏิบัติและวิธีการที่ชัดเจนเพื่อใช้สำหรับการดำเนินงานในพื้นที่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่นที่จะต้องบังคับใช้กฎหมายและระเบียบยังไม่มีความเข้าใจในกฎระเบียบ และขาดความสม่ำเสมอในการบังคับใช้ (Somchay Sanonty, 2002)

การแก้ไขปัญหาความยากจนจากกรณีตัวอย่างของหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดอุดมไซ ชาวบ้านยากจนและขาดแคลนข้าวกิน เนื่องจากมีรายได้จากการเก็บและขายไม้ไผ่ซึ่งไม่เพียงพอต่อ

การดำรงชีวิต เมื่อมีโครงการขององค์กรระหว่างประเทศที่เจ้าหน้าที่มาจัดการประชุมหมู่บ้านเพื่อกำหนดข้อตกลงการขายไม้ไฟและการกำหนดราคา ภายในระยะเวลาห้าเดือนชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ยต่อครอบครัวมากถึง 130 เหรียญสหรัฐ และโครงการนี้ยังได้สนับสนุนการจัดตั้งธนาคารข้าวเพื่อการแก้ปัญหาการขาดแคลนอาหาร ซึ่งช่วยลดจำนวนการล่าสัตว์ป่าที่ชาวบ้านเคยล่าเพื่อนำไปขายเอาเงินมาซื้อข้าวได้ นอกจากนี้ชาวบ้านยังใช้พื้นที่ป่าที่จัดสรรให้กับหมู่บ้านในการบริหารจัดการและการเก็บผลผลิตที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของตนได้ (Fisher 2000; Nutse และ Soydara, 2001)

จากผลการดำเนินงานในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้เพื่อความยั่งยืน พบว่าประเทศลาวจำเป็นต้องมีการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในด้านต่าง ๆ ได้แก่

1. การพัฒนาพื้นที่เพาะปลูก และการบรรเทาความยากจน ควรมีการดำเนินการเร่งจัดสรรที่ดินให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นที่ยากจน โดยมีการวางแผนการใช้ที่ดินในระดับอำเภอ การส่งเสริมระบบการทำฟาร์ม การปลูกต้นไม้ด้วยระบบวนเกษตร การส่งเสริมกิจกรรมที่สร้างรายได้ และหมู่บ้านป่าไม้ เช่น การจัดการผลผลิตที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและสวนหมู่บ้าน
2. การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ควรใช้แผนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น การจัดตั้งกองทุนพัฒนาป่าไม้เพื่อการสนับสนุนกิจกรรมการอนุรักษ์
3. การจัดการป่าธรรมชาติอย่างยั่งยืน ควรมีการดำเนินการกำหนดเขตป่าไม้ การกำหนดแผนระยะยาวเพื่อการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน การเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในท้องถิ่น
4. การพัฒนาพื้นที่เพาะปลูกต้นไม้ ควรมีการจัดทำแผนส่งเสริมการปลูกสร้างสวนป่าแห่งชาติ การปรับปรุงพันธุ์กล้าไม้ การพัฒนาผลิตภัณฑ์โดยใช้สายพันธุ์ที่เติบโตเร็วและส่งเสริมการตลาด
5. การพัฒนาอุตสาหกรรมไม้ ควรมีการตรวจสอบและประมวลอุตสาหกรรมไม้ เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิต จำกัดการส่งออกของไม้ท่อนและส่งเสริมการส่งออกไม้แปรรูป
6. การวิจัย ควรมีการส่งเสริมการวิจัยในระบบการเพาะปลูกบนพื้นที่สูงและวนเกษตร การปรับปรุงพันธุ์กรรมพืชสวน
7. กรอบกฎหมายและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ควรมีการจัดทำและเผยแพร่กฎหมายที่เกี่ยวข้อง เทคนิควิธีการต่าง ๆ แก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ของรัฐ และประชาชน จัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าและการใช้ประโยชน์ การฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในการบังคับใช้กฎหมาย กฎระเบียบและหลักเกณฑ์ทางเทคนิค

จากการศึกษาบทเรียนจากการสร้างเขื่อนในประเทศลาว ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรธรรมชาติของประเทศลาว ที่มีทรัพยากรสำคัญและเป็นอุตสาหกรรมหลักของประเทศคือ การเป็นแหล่งน้ำผลิตไฟฟ้า โดยมีโครงการผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ และขายไฟฟ้าจากเขื่อนให้กับประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งในอดีตที่ผ่านมารัฐบาลลาวมีรายได้จากการขายไม้และการรับความช่วยเหลือจากต่างประเทศ ทั้งในเงินกู้ และเงินให้เปล่า ประชาชนลาวส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชนบท ประชากรร้อยละ 80 ต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรป่าไม้ และแม่น้ำ โดยมีการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติโดยตรง

ในปัจจุบันลาวได้สร้างเขื่อนแล้วหลายแห่ง เช่น เขื่อนน้ำจิม เขื่อนเซเซ็ด เขื่อนเซละบ่า เขื่อนน้ำซอง เขื่อนน้ำเล็ก เขื่อนเทิน – หินบูน และขายไฟฟ้าจากเขื่อนให้กับประเทศไทย

การสร้างเขื่อนโดยเฉพาะเขื่อนน้ำเทิน 2 ที่กำลังจะมีการสร้างขึ้น เป็นเขื่อนที่สร้างบนแม่น้ำเทิน ซึ่งเป็นสาขาใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของแม่น้ำโขง ในเขตที่ราบสูงนากายที่เคยเป็นป่าดงดิบที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เขตที่วางแผนว่าจะสร้างเป็นอ่างน้ำ เป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนเผ่าต่าง ๆ จำนวนประมาณ 4,500 คน และมีประชาชนอีกประมาณ 130,000 คนที่อาศัยทรัพยากรสัตว์น้ำ คือ ปลา และทำการเกษตรในเขตลุ่มน้ำเทินที่จะได้รับผลกระทบนี้

การดำเนินการดังกล่าวจึงส่งผลโดยตรงต่อทรัพยากร และประชาชนในประเทศ เป็นที่มาของการคัดค้านการสร้างเขื่อนดังกล่าว เนื่องจากผลกระทบที่จะส่งผลตามมา เช่น

1. ทรัพยากรป่าไม้ เกิดการทำลายสภาพแวดล้อม สังคม และวิถีชีวิตของชุมชนในเขตที่สูงนากาย ทำให้มีการทำไม้อย่างเต็มที่ในเขตที่กำหนดเพื่อทำให้เป็นอ่างน้ำ โดยในเวลา 8 ปีที่ผ่านมาไม้เกือบสองล้านลูกบาศก์เมตรถูกนำออกจากเขตอ่าง และมีแนวโน้มว่าการทำไม้โดยผิดกฎหมายจะมีต่อไปในเขตลุ่มน้ำ ทำให้เกิดการสูญเสียป่าไม้ สัตว์ป่าที่มีค่า รวมถึงสัตว์ป่าที่พบเฉพาะพื้นที่ราบสูงนากาย

2. ทรัพยากรน้ำ ผลกระทบต่อการใช้น้ำของประชาชน และพันธุ์ปลาที่เคยมีถึง 80 ชนิดจะลดจำนวนลง

3. ประชาชน ประชาชนในเขตที่ราบสูงนากายไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจสร้างเขื่อน เพียงแต่ได้รับรู้เกี่ยวกับโครงการหลังจากที่รัฐบาลได้ตัดสินใจแล้ว ซึ่งประชาชนประสบปัญหาความยากจนจากการที่ไม่สามารถทำการเกษตร และเก็บหาผลิตภัณฑ์จากป่าได้อีกต่อไป ประชาชนเผ่าต่าง ๆ ในพื้นที่ต้องโยกย้ายออกมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในเขตที่ไม่คุ้นเคย และไม่สามารถใช้ทรัพยากรที่เคยใช้สอยได้อีกต่อไป

4. ความไม่คุ้มทุนทางเศรษฐกิจของประเทศลาว จากการวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจพบว่าผลที่เกิดขึ้นจะมีเพียงเงิน ซึ่งต้องกู้ยืมมาลงทุน และต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของธนาคาร โลกและบริษัทเอกชนที่เป็นผู้กำหนด และสิ่งที่จะต้องสูญเสียมีมากมายทั้งทรัพยากร และวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ซึ่งไม่สามารถประเมินค่าได้

การจัดการความรู้ป่าชุมชนในประเทศลาวจึงมีการดำเนินการตามกรอบกฎหมายที่ได้กำหนดไว้เป็นหลัก แต่ในการนำมากำหนดเป็นนโยบายเพื่อการดำเนินการในรูปแบบโครงการและกิจกรรมยังไม่มีความครอบคลุมของกรอบทางกฎหมายเพียงพอ การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ของคนในท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาของคนในลาวเองจึงอาศัยหน่วยงานภายนอก เช่น องค์กรระหว่างประเทศ องค์กรผู้บริจาค เป็นผู้ผลักดันให้เกิดเป็นหลัก การดำเนินการเพื่อสร้างความตระหนักรู้ สร้างความรู้ การจัดเก็บรวบรวมเพื่อเผยแพร่และถ่ายโอนความรู้และประสบการณ์ด้านการจัดการป่าชุมชนจึงเน้นที่การดำเนินการโครงการนำร่อง แต่ยังคงขาดการติดตามประเมินผลที่เพียงพอเพื่อนำไปขยายองค์ความรู้และประสบการณ์ แต่ในส่วนของวิธีการสร้างและจัดเก็บความรู้ นั้นลาวได้มีการดำเนินการผ่านช่องทางที่หลากหลายพอสมควร เช่น การตั้งกองทุน การตั้งสถาบันวิจัย การฝึกอบรม การประชุมเสวนา เป็นต้น

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

ประเทศลาวเป็นประเทศเพื่อนบ้านของไทยที่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่ วิถีชีวิตและความเชื่อที่คล้ายกับไทยมาก ทั้งในแง่ของการนับถือศาสนาพุทธ ความเชื่อเรื่องผีของคนเผ่าต่าง ๆ ในประเทศ โดยประชากรส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่ในพื้นที่ชนบท มีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงธรรมชาติ ป่าไม้ และสายน้ำจึงเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของคนลาว

ประชาชนส่วนใหญ่ของลาวโดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลมีวิถีการดำรงชีวิตที่ขึ้นอยู่กับป่า โดยใช้เป็นแหล่งเพื่อการดำรงชีวิตและสร้างรายได้ ที่ขึ้นอยู่กับวิธีการหรือภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการป่าไม้และผลผลิตจากป่า การดำเนินการเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในลาวจึงเป็นการดำเนินการผ่านโครงการต่าง ๆ ในรูปแบบของโครงการนำร่องหรือโครงการวิจัยโดยใช้ข้อมูล และวิธีการจัดการความรู้จากคนในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นหลัก

ในอดีตที่ผ่านมาประเทศลาวมีปัญหาการทำลายป่าไม้โดยการทำไร่เลื่อนลอย และการให้สัมปทานป่าไม้ จนมาถึงปัจจุบันการทำลายป่าไม้ยังคงมีอยู่เนื่องจากรายได้หลักส่วนหนึ่งของประเทศมาจากการขายไฟฟ้าให้กับประเทศเพื่อนบ้าน โดยไฟฟ้าเหล่านี้มาจากเขื่อน ส่งผลให้มีการสร้างเขื่อนต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องในประเทศลาว ซึ่งนอกจากจะทำให้พื้นที่ป่าไม้บนประเทศลดลงแล้ว ผลกระทบต่าง ๆ ยังส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ป่าที่มีการตัดไม้เพื่อใช้พื้นที่สร้าง

เขื่อน และประชาชนที่ต้องอาศัยทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ และผลผลิตจากป่าต่างได้รับผลกระทบไปตาม ๆ กัน

ในประเทศลาวมีการดำเนินการป่าชุมชนในรูปแบบของหมู่บ้านป่าไม้ (Village Forestry) โดยเป็นความร่วมมือระหว่างชาวบ้านและรัฐในการจัดการการกระจายผลประโยชน์เพื่อใช้ร่วมกัน อย่างเป็นธรรมของชาวบ้านและรัฐบาล หมู่บ้านป่าไม้ดำเนินการจัดสรรพื้นที่ป่า โครงการมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ เพื่อ 1) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการอย่างยั่งยืน 2) การลดการทำไร่เลื่อนลอย และ 3) สนับสนุนการผลิตเชิงพาณิชย์ โดยเน้นการดำเนินการในการวางแผนการใช้ที่ดิน การกำหนดเขตการใช้ที่ดิน การแบ่งโซนพื้นที่ป่าไม้ การจัดสรรพื้นที่ป่า การจัดทำแผนการพัฒนาหมู่บ้าน และการพัฒนาข้อตกลงการจัดการป่าไม้และพื้นที่การเกษตร (RECOFTC, 2005; Bouahong Phanthanousy และ Sousath Sayakounmane, 2005)

ในปีแรกที่มีการดำเนินการโครงการนำร่องเกี่ยวกับหมู่บ้านป่าไม้ พบความสำเร็จในการดำเนินการ ได้แก่ หมู่บ้านป่าไม้เป็นที่รู้จักใน 60 หมู่บ้านครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด 145,000 เฮกเตอร์ ทุกหมู่บ้านมีผลผลิตจากป่าไม้ มีเพียง 41 หมู่บ้านที่มีผลผลิตเพื่อการค้า

ในพื้นที่ 41 หมู่บ้าน มีการก่อตั้งสมาคมหมู่บ้านป่าไม้ 33 แห่ง ในจำนวนนี้ 29 สมาคมตั้งขึ้นจากประชาชนในหมู่บ้านเดียวกัน และสมาคมที่เหลือเกิดจากหลายหมู่บ้านร่วมกันก่อตั้ง และ 33 สมาคมนั้นได้พัฒนาแผนจัดการป่าไม้ขึ้น ตามแบบจำลองและได้รับการฝึกอบรมจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ (RECOFTC, 2005)

สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนของประเทศลาว

จากการศึกษาพบว่าประเทศลาวมีกฎหมาย และบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ยังไม่ครอบคลุมการดำเนินงานด้านป่าชุมชน และในการปฏิบัติยังขาดความต่อเนื่อง และความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ในระดับท้องถิ่น ผนวกกับการดำเนินงานในโครงการต่าง ๆ ยังขาดความต่อเนื่องซึ่งสาเหตุหนึ่งมาจากการที่ลาวต้องพึ่งพิงแหล่งงบประมาณสนับสนุน และความรู้ เทคนิควิธีการจัดการจากองค์กร หรือหน่วยงานภายนอกประเทศ ส่งผลให้การพัฒนาการจัดการป่าไม้ และการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของลาวขาดความต่อเนื่อง รวมถึงการขาดความตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ชาวบ้านที่เป็นชนเผ่าต่าง ๆ หรือชาวนบที่ใช้ในการจัดการป่าไม้ และความเป็นอยู่ของเขาไม่ได้รับความตระหนัก การสร้าง การถ่ายทอด และใช้ความรู้ของคนภายนอก โดยรัฐบาลได้มุ่งเน้นเฉพาะนโยบายการส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจให้แก่คนใน

ท้องถิ่น ด้วยวิธีการพัฒนาตามแนวทางความทันสมัย โดยไม่ได้พัฒนาต่อยอดจากต้นทุนทางสังคมที่ชาวบ้านมี

มีโมเดลป่าชุมชนที่แตกต่างกัน ปัญหาการเผาป่า ไฟไหม้ป่า และสงครามมีผลต่อการลดพื้นที่ป่า กฎหมายที่ไม่ครอบคลุม และขาดการปฏิบัติในพื้นที่ที่มีผลต่อการจัดการป่าไม้ การขาดเทคโนโลยีการแปรรูปไม้ทำให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจน้อยกว่าที่ควรจะได้รับ ป่าไม้สามารถสร้างรายได้แก่ชาวบ้านที่อาศัยและพึ่งพิงป่าได้ แต่การดำเนินการในลาวมักพึ่งพิงแหล่งเงินทุน และเจ้าหน้าที่จากภายนอกเป็นส่วนใหญ่

1) การจัดการความรู้ป่าชุมชน

- องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

กระทรวงเกษตรและป่าไม้ กรมป่าไม้ สถาบันวิจัยการเกษตรและป่าไม้แห่งชาติ องค์กรและผู้บริหาร สมาคมหมู่บ้านป่าไม้ และองค์กรระหว่างประเทศ

- การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

มีการใช้กฎหมายและแผน เช่น พระราชบัญญัติป่าไม้ ปี 1996 พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งป่าสงวนแห่งชาติ พระราชกฤษฎีกาฉบับที่ 189 ปี 1999 นโยบายการกระจายอำนาจและส่งเสริมการมีส่วนร่วม โครงการวิจัยนำร่องเพื่อส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ด้านป่าชุมชน เป็นหลักในการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ป่าชุมชนในประเทศลาวจึงมีการดำเนินการตามกรอบกฎหมายที่ได้กำหนดไว้เป็นหลัก แต่ในการนำมากำหนดเป็นนโยบายเพื่อการดำเนินการในรูปแบบ โครงการและกิจกรรมยังไม่มีความครอบคลุมของกรอบทางกฎหมายเพียงพอ การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ของคนในท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาของคนในลาวเองจึงอาศัยหน่วยงานภายนอก เช่น องค์กรระหว่างประเทศ องค์กรผู้บริหาร เป็นผู้ผลักดันให้เกิดเป็นหลัก

- การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

การดำเนินการเพื่อสร้างความตระหนักรู้ สร้างความรู้ การจัดเก็บรวบรวมเพื่อเผยแพร่และถ่ายโอนความรู้และประสบการณ์ด้านการจัดการป่าชุมชนจึงเน้นที่การดำเนินการ โครงการนำร่อง แต่ยังคงขาดการติดตามประเมินผลที่เพียงพอเพื่อนำไปขยายองค์ความรู้และประสบการณ์ แต่ในส่วนของการสร้างและจัดเก็บความรู้ที่ลาวได้มีการดำเนินการผ่านช่องทางที่หลากหลายพอสมควร เช่น การตั้งกองทุน การตั้งสถาบันวิจัย การฝึกอบรม การประชุมเสวนา เป็นต้น

รัฐบาลได้กำหนดเป้าหมายเพิ่มพื้นที่ป่าร้อยละ 60 ภายในปี 2020 มีการจัดการป่าไม้บนพื้นฐานของชุมชน การจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืน การจัดการป่าไม้เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ควบคุมการทำไม้และทำไร่เลื่อนลอย เรียกป่าชุมชนว่า “หมู่บ้านป่าไม้” จัดตั้งป่าสงวนแห่งชาติ จัดสรรที่ดินและป่าไม้ให้แก่หมู่บ้าน กองทุนให้กู้ยืมเพื่อปลูกต้นไม้เชิงพาณิชย์ ตั้งสถาบันวิจัย การเกษตรและป่าไม้แห่งชาติ โครงการนำร่องหมู่บ้านป่าไม้ ขายผลิตภัณฑ์ไม้ท่อน และกิ่งสำเร็จรูป เป็นหลัก

นอกจากนี้ ยังมีการจัดลำดับความสำคัญในการพัฒนาทางการเงินและทรัพยากรบุคคล การวางแผนการใช้ที่ดินในระดับท้องถิ่นควบคู่กับระดับชาติเพื่อรักษาเสถียรภาพ และบรรเทาความยากจน มีแผนการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น และจัดตั้งกองทุนป่าไม้เพื่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในท้องถิ่น การพัฒนาพื้นที่เพาะปลูกต้นไม้ด้วยการปรับปรุงพันธุ์ต้นกล้าไม้สายพันธุ์ที่โตเร็ว การพัฒนาอุตสาหกรรมไม้ด้วยการส่งเสริมการส่งออกไม้แปรรูป การส่งเสริมการวิจัยในระบบวนเกษตรการพัฒนาและเผยแพร่กรอบกฎหมายและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และการทบทวนโครงการสร้างเขื่อนที่ส่งผลกระทบต่อการทำลายทรัพยากรป่าไม้ น้ำ ประชาชน และความไม่คุ้มทุน

2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

ประเทศลาวได้มีโครงการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้หลายโครงการที่สำคัญ ๆ คือ โครงการความร่วมมือกับต่างประเทศและองค์กรระหว่างประเทศ ซึ่งได้ถ่ายโอนความรู้ให้แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชนในโครงการนำร่องการจัดการป่าชุมชน ทำให้ประชาชนชาวบ้านมีความรู้และทักษะ รู้จักการบริหารและจัดการป่าแบบยั่งยืน ต่อมารัฐบาลของลาวได้มีโครงการแบบเดียวกันเป็นโครงการนำร่องในการเสริมความรู้และทักษะแก่ประชาชน ทำให้ประชาชนชุมชนสามารถบูรณาการภูมิปัญญาดั้งเดิมเข้ากับความรู้และทักษะสมัยใหม่ในการจัดการป่าชุมชน

รัฐบาลได้มีการรวบรวมความรู้และทักษะประสบการณ์จากโครงการนำร่องต่าง ๆ เพื่อเป็นการจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมและยั่งยืน (Participatory and Sustainable Forest Management – PSFM) และได้นำไปขยายผลต่อเป็น “โครงการพัฒนาชนบทและบริหารจัดการป่าอย่างยั่งยืน (Sustainable Forest Management and Rural Development Project – SUFORD) ในจังหวัดที่มีการปลูกไม้สักมากที่สุด คือ จังหวัดคำม่วน สะหวันนะเขต จำปาสัก และสาละวัน

จากผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศลาว ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 9

ตารางที่ 9 สรุปผลการศึกษาดูการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย

ข้อมูลเบื้องต้น	ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน			การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น							
	การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		กฎหมายและนโยบาย		กระบวนการจัดการความรู้			
	การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก	กฎหมาย	นโยบาย	การตระหนักรู้ถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้
<p>- พื้นที่ประเทศ 236,800 ตร.กม.</p> <p>- พื้นที่ป่า 111,770 ตร.กม. (47.2%)</p> <p>- ประชากร 6.8 ล้านคน</p> <p>- ศาสนาประจำชาติ พุทธ</p> <p>- อาชีพหลัก เกษตรกรรม</p>	<p>- แหล่งน้ำเพื่อทำผลิตไฟฟ้า</p> <p>- ไม้แปรรูป</p> <p>- เก็บหาของป่าเพื่อการดำรงชีพและสร้างรายได้</p> <p>- แหล่งเชื้อเพลิง</p> <p>- ผลิตภัณฑ์ไม้เพื่อการใช้ไม้ทำรั้ว สร้างบ้าน</p> <p>- แหล่งอาหารสัตว์ในป่า (ที่ไม่ใช่สัตว์ป่า) และสัตว์น้ำ</p>	<p>- การจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืน</p> <p>- การจัดการป่าไม้เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ</p> <p>- การควบคุมการทำไร่เลื่อนลอย</p> <p>- การจัดสรรที่ดินและป่าให้แก่หมู่บ้าน</p> <p>- กองทุนให้กู้ยืมเพื่อปลูกต้นไม้เชิงพาณิชย์</p> <p>- กองทุนป่าไม้เพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ</p> <p>- หมู่บ้านป่าไม้เพื่อลดการทำไร่เลื่อนลอยและการผลิตเชิงพาณิชย์</p> <p>- โครงการและกิจกรรมที่ดำเนินการโดยรัฐบาล และดำเนินการโดยรัฐบาลและผู้บริจาค</p>	<p>- แผนการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น</p> <p>- โครงการนำร่องให้ชาวบ้านนำภูมิปัญญาดั้งเดิมร่วมกับความรู้และทักษะสมัยใหม่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน</p> <p>- การจัดการป่าไม้และผลผลิตจากป่า</p>	<p>- ชาวบ้าน</p> <p>- เจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่น</p> <p>- สำนักงานป่าไม้ในต่างจังหวัด</p> <p>- NGO</p>	<p>- กรมป่าไม้</p> <p>- องค์กรนอกประเทศ</p> <p>- สถาบันวิจัย</p> <p>- การเกษตรและป่าไม้แห่งชาติ</p> <p>- องค์กร/ประเทศผู้บริจาค</p> <p>- สมาคมหมู่บ้านป่าไม้</p> <p>- องค์กรระหว่างประเทศ</p>	<p>- พรบ. ป่าไม้</p> <p>- พรก. จัดตั้งป่าสงวนแห่งชาติ</p> <p>- นโยบายการกระจายอำนาจให้คนท้องถิ่น</p> <p>- โครงการนำร่องเพื่อส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน</p> <p>- โครงการพัฒนาชนบทและบริหารจัดการป่าอย่างยั่งยืน</p>	<p>- ให้คนท้องถิ่นใช้ภูมิปัญญาร่วมกับวิชาการสมัยใหม่</p> <p>- โครงการนำร่องเพื่อจัดการการใช้และอนุรักษ์ป่าประมาณ 10 โครงการ</p> <p>- อบรมเจ้าหน้าที่เพื่อไปพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการป่าของชุมชน</p>	<p>- การประชุมเสวนา</p> <p>- การอบรมให้ความรู้และทักษะแก่ชาวบ้าน</p> <p>- ฝึกทักษะเรื่องการจัดการป่าแก่ชาวบ้าน ด้วยการฝึกการวางแผนการจัดการการเก็บเกี่ยวและการขายผลิตภัณฑ์</p> <p>- การตั้งกองทุนพัฒนาป่าไม้</p> <p>- การจัดตั้งธนาคารข้าว</p>	<p>- การตั้งสถาบันวิจัยเกษตรและป่าไม้แห่งชาติ</p> <p>- การวิจัยระบบวนเกษตร</p> <p>- การทำแผนที่ขอบเขตป่า</p> <p>- การสำรวจทรัพยากรป่าไม้</p> <p>- การตั้งโครงการ</p>	<p>- โครงการความร่วมมือกับต่างประเทศและระหว่างประเทศ</p> <p>- โครงการนำร่องการจัดการป่าชุมชน และติดตามประเมินผล</p> <p>- หลังเสร็จโครงการสองปีเพื่อขยายผล</p>	

กรณีศึกษาที่ 7 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศเวียดนาม

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศเวียดนาม ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากรายงานการวิจัย นโยบาย มาตรการ แผนงาน โครงการ กิจกรรมและการดำเนินการ ดังรายการดังนี้

1. หนังสือ Benefit Sharing in Community Forest Management (CFM) Thua Thien Hue Province, Vietnam. โดย Nguyen Thi Hong Mai ปี 2006
2. หนังสือ Vietnam Forestry Development Strategy 2006 – 2020 โดย Ministry of Agriculture and Rural Development ปี 2007
3. เอกสารประกอบการสัมมนา The Forest Policy Workshop Kuala Lumpur, Malaysia 22 – 24 January, 2002 หัวข้อ Recent Forest Policy Reviews in Vietnam. ปี 2002 โดย Phan Trung Dien ปี 2002
4. หนังสือ Vietnam Community Forestry 2005 โดย Nguyen Ba Ngai และคนอื่น ๆ ปี 2005
5. จดหมายข่าว REDD-net ภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ฉบับที่ 1: พฤศจิกายน 2552

โดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารต่าง ๆ รวมถึงเอกสารที่มีการกล่าวถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในประเทศเวียดนามร่วมกับการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศจากเว็บไซต์ที่น่าเชื่อถือได้ โดยผู้วิจัยแบ่งประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ การจัดการความรู้ป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ ดังสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ

ประเทศเวียดนาม (Vietnam) มีชื่ออย่างเป็นทางการคือ สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม (Socialist Republic of Vietnam) มีคำขวัญของประเทศว่า “เอกราช อธิปไตย สุขภาพ”

1.1 ที่ตั้ง

เวียดนามเป็นประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีพรมแดนทางทิศเหนือ ติดกับประเทศจีน ทางทิศตะวันตกติดกับประเทศลาว และประเทศกัมพูชา และทางทิศตะวันออกติดกับอ่าวตังเกี๋ย ทะเลจีนใต้

1.2 เขตการปกครองและระบอบการปกครอง

เวียดนามมีพื้นที่ประมาณ 331,689 ตารางกิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำ 1.3% เมืองหลวง คือเมืองฮานอย ส่วนเมืองที่ใหญ่ที่สุด คือ เมืองโฮจิมินห์ซิตี้ แบ่งเขตปกครองออกเป็น 59 จังหวัด และ 5 เทศบาลนคร มีการปกครองด้วยระบบสังคมนิยม

1.3 ภูมิประเทศและภูมิอากาศ

เวียดนามมีลักษณะเป็นประเทศที่เป็นแนวยาว และมีภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงชันระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ทางตอนเหนือและใต้ ตอนเหนือเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำแดง และตอนใต้เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง และมีที่ราบสูงตอนเหนือของประเทศ

ลักษณะภูมิอากาศของเวียดนาม เป็นแบบมรสุมเขตร้อน ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเปิดโล่ง รับลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือที่พัดผ่านทะเลจีนใต้ ทำให้มีโอกาสรับลมมรสุมและพายุหมุนเขตร้อน จึงมีฝนตกชุกในฤดูหนาว

1.4 ประชากร

เวียดนามมีประชากรจำนวน 86.1 ล้านคน (พ.ศ. 2551) เป็นชาวเวียดนาม 80% เขมร 10% (อาศัยอยู่บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงทางตอนใต้ของประเทศ) ตาย 1.9% ไท 1.74% เหมื่อง 1.49% ฮัว หรือจีน 1.13% นุง 1.12% และ มั่ง 1.03%

1.5 ภาษาและศาสนา

เวียดนามใช้ภาษาเวียดนามเป็นภาษาราชการ และเป็นภาษาแม่ของประชากรเวียดนามถึง 87% และมีภาษาที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารทางธุรกิจ คือ ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส และจีน

เวียดนามไม่มีศาสนาประจำชาติ โดยรัฐธรรมนูญให้อิสระในการเลือกนับถือศาสนา โดยปัจจุบันประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานร้อยละ 90 นอกจากนั้นนับถือศาสนาคริสต์ ประมาณ 7% และที่เหลือนับถือศาสนาอื่น ๆ อีก 3%

1.6 สภาพเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ

ประเทศเวียดนามมีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว พึ่งพารายได้หลักจากเกษตรกรรม และอุตสาหกรรม เวียดนามมีการเพาะปลูกพืชที่สำคัญ และส่งออก ได้แก่ ข้าวเจ้า ยางพารา ชา กาแฟ ยาสูบ พริกไทย การทำประมง เวียดนามจับปลาได้เป็นอันดับ 4 ของสินค้าส่งออก เช่น ปลาหมึก กุ้ง ส่วนอุตสาหกรรมที่สำคัญ คือ อุตสาหกรรมทอผ้า ศูนย์กลางอยู่ที่โฮจิมินห์ซิตี้ การทำเหมืองแร่ที่สำคัญ คือ ถ่านหิน น้ำมันปิโตรเลียม และก๊าซธรรมชาติ เวียดนามเป็น

ประเทศส่งออกน้ำมันดิบรายใหญ่อันดับ 3 ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถัดจากอินโดนีเซียกับมาเลเซีย แต่เวียดนามต้องเผชิญภาวะขาดแคลนพลังงานไฟฟ้า จึงมีการซื้อพลังงานไฟฟ้าจากมณฑลยูนนาน ประเทศจีน

1.7 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

เวียดนามมีการผสมผสานทางด้านวัฒนธรรมจากหลายชนชาติ เนื่องจากตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของจีนนานกว่าพันปี ดังนั้นสิ่งก่อสร้างอาหารการกิน จึงมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับวัฒนธรรมของจีนมากและยังมีความหลากหลายของผู้คนที่เป็นชาวเขาหลากหลายชนเผ่าทางภาคเหนือของเวียดนามและเมื่อสมัยที่ฝรั่งเศสเข้ามาปกครองเวียดนามก็ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมฝรั่งเศสด้วยวัฒนธรรมต่าง ๆ ของเวียดนามจึงมีการผสมผสานกันทั้งด้านที่อยู่อาศัย เทศกาล อาหาร เป็นต้น

1.8 ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

ประเทศเวียดนามมีภูเขาที่มีป่าหนาที่บ่แค่ 20% เวียดนามเป็นหนึ่งใน 60 ประเทศทั่วโลกที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงสุด โดยมีพันธุ์ไม้ 13,000 ชนิด และพันธุ์สัตว์กว่า 15,000 ชนิด

เวียดนามมี พื้นที่ 33.12 ล้านเฮกเตอร์ เป็นพื้นที่ป่า 12.6 ล้านเฮกเตอร์ มีพื้นที่ไร้ประโยชน์อยู่ 6.16 ล้านเฮกเตอร์ ซึ่งมีเป้าหมายจะทำการเกษตรและป่าไม้ โดยหน่วยงานด้านป่าไม้ได้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่นี้ พื้นที่ป่าไม้จะกระจายอยู่ตามภูเขาและตามเนินเขาเป็นส่วนใหญ่และเป็นพื้นที่ที่ประชาชน 25 ล้านคนหลากหลายชนชาติอาศัยอยู่ ประชาชนเหล่านี้มีการศึกษาดำ ทำการเกษตรแบบล้าหลัง มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างเชื่องช้า และมีปัญหาการอยู่อาศัยมากมาย (Ministry of Agriculture and Rural Development, 2007)

ตั้งแต่ปี 2000 ประเทศเวียดนามใช้มาตรการในการดูแลป่าไม้ภายในประเทศอย่างเคร่งครัด ในขณะที่ป่าไม้ในประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลับลดลงอย่างน่าใจหาย เริ่มต้นจากประเทศลาว ตามด้วยกัมพูชา มาเลเซีย พม่า และอินโดนีเซีย แต่พื้นที่ป่าไม้ในประเทศเวียดนามมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น 38% จาก 25% ตั้งแต่ปี 1997 เพราะรัฐบาลมีนโยบายในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในประเทศให้น้อยที่สุด และเพิ่มปริมาณการนำเข้าของวัตถุดิบประเภทไม้ให้มากขึ้น ทั้งยังส่งเสริมการเพิ่มพื้นที่ป่าในประเทศให้เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย

ป่าชุมชนในประเทศเวียดนามได้รับการพัฒนาตั้งแต่ปี 1970 และปัจจุบันเริ่มเห็นผลสำเร็จของการบริหารจัดการและพัฒนาป่าไม้ โดยมีความชัดเจนในการพัฒนาป่าไม้ในเขตภูเขาสูงและการพัฒนา ในปี 2001 มีชุมชนที่เข้าร่วมโครงการการจัดการป่าไม้จำนวน 1,203 ชุมชน 146 อำเภอ ใน

24 จังหวัด โดยมีการปลูกป่าในพื้นที่ 2,348,288 เฮกเตอร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ร้อยละ 15.5 ของพื้นที่ป่าทั่วประเทศ

พื้นที่ป่าไม้ที่มีการดำเนินการโดยชุมชนในประเทศเวียดนามสามารถแบ่งได้เป็น 4 ประเภทคือ

1. พื้นที่ว่างเปล่า เป็นป่าไม้จำพวกพืชพื้นเมือง เพื่อใช้ผลผลิตจากป่า ของป่าสำหรับใช้ในชุมชน
2. ป่าและพื้นที่ป่าที่ดูแลโดยคนพื้นเมืองในชุมชนมาเป็นระยะเวลายาวนานด้วยการจัดการแบบยั่งยืนและมีการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นวัตถุประสงค์หลัก
3. ป่าและพื้นที่ป่าที่ทำให้ชุมชนเป็นผู้ดูแล เป็นป่าที่มีการแบ่งโซนและปลูกป่าโดยหน่วยงานรัฐ ได้แก่ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในแต่ละรัฐ คณะกรรมการจัดการพิเศษเพื่อการใช้และจัดการป่า โดยป่าประเภทนี้สามารถแบ่งเป็นป่า 3 ลักษณะ คือ ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย และป่าในเชิงพาณิชย์
4. ป่าและพื้นที่ที่ร่วมกันบริหารจัดการระหว่างกลุ่มชุมชน ประกอบด้วยครอบครัว และบุคคลในชุมชน โดยร่วมกันดูแลรักษา สนับสนุนและใช้แรงงานร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

ในทางเศรษฐกิจของชาติได้มีการกำหนดให้มีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การปลูกป่า การปรับพื้นที่เพาะปลูกให้เป็นป่า การปกป้องรักษาป่า การเก็บเกี่ยวรวบรวมผลิตภัณฑ์จากป่าและงานบริการที่ได้จากป่า ผลผลิตสุดท้ายคือวัสดุที่ได้รับการจัดสรรให้กับอุตสาหกรรมการผลิตและใช้กับการบริโภค ซึ่งภาคการป่าไม้มีมูลค่ามากกว่า 1% ของ GDP ของประเทศ นอกจากนี้ป่าไม้ยังมีความสำคัญ เช่น หน้าที่ป้องกันสิ่งแวดล้อมบริเวณลุ่มน้ำ ตามชายฝั่งและในเมือง การอนุรักษ์ความหลากหลายเชิงชีวภาพ การอนุรักษ์แหล่งกำเนิดพืชและสัตว์สายพันธุ์ต่าง ๆ และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ซึ่งไม่ได้นับรวมใน GDP เป็นพื้นที่ที่มีประชาชนครึ่งประเทศอาศัยอยู่ หรือประมาณ 25 ล้านคน นโยบายด้านการพัฒนาและการลงทุนในภาคการทำป่าไม้จึงเป็นสิ่งที่รัฐบาลคำนึงถึง (Ministry of Agriculture and Rural Development, 2007)

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชนในประเทศเวียดนามมีการให้ความสำคัญโดยการกำหนดเป็นกลยุทธ์ระยะยาวเพื่อให้เกิดการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม โดยเวียดนามได้มีการเรียนรู้และปฏิบัติตามแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้ที่ยั่งยืน และได้มีการปฏิบัติตามแนวโน้มของสากล เวียดนามได้มีการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อจัดการความรู้ป่าชุมชน โดยคำนึงถึงวิธีการดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาในแต่ละ

ท้องถิ่น การจัดการความรู้ป่าชุมชนจึงมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในการดำเนิน มี การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ เช่น การจัดทำกรอบกฎหมาย โครงการนำร่อง และกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้ ดังนี้

2.1 องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

หน่วยงานที่รับผิดชอบการดำเนินงานด้านป่าไม้ของเวียดนาม คือ กระทรวงเกษตรและการพัฒนาชนบท (Ministry of Agriculture and Rural Development – MARD) โดยมีกรมเกษตรและพัฒนาชนบท (Department of Agriculture and Rural Development – DARD) เป็นผู้รับผิดชอบหลัก

การดำเนินงานของรัฐมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนของเวียดนาม ใน 4 เรื่อง (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005) คือ

1. สร้างกฎระเบียบที่เชื่อมต่อ แต่ต้องไม่แทรกแซงในรายละเอียดในการอนุรักษ์ป่า การพัฒนาและใช้ประโยชน์โดยชุมชน ในการจัดการของหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านขนาดเล็กในการจัดการป่าด้วยวิธีการดั้งเดิมในท้องถิ่น
2. จัดสรรพื้นที่และป่าให้แก่ชุมชนและเตรียมการสนับสนุนด้านการเงินและเทคนิคในการบริหารจัดการ ดูแลรักษา การแบ่งโซน และการฟื้นฟู พันธุ์พืช การใช้ประโยชน์จากป่า
3. ทำสัญญาในการอนุรักษ์ การปลูก และแบ่งโซนสำหรับฟื้นฟูพื้นที่ให้แก่ชุมชน ผ่านผู้แทนภาครัฐ ชุมชนเป็นเสมือนผู้รับจ้างที่ได้รับค่าจ้างและส่วนแบ่งจากผลผลิตตามสัญญาในพื้นที่ป่า ที่สอดคล้องกับกำลังแรงงานและเวลาที่ทำลงไป
4. รับผิดชอบการสร้างความร่วมมือและสร้างเงื่อนไขที่เอื้อประโยชน์ร่วมกันกับองค์กรอื่น ๆ ในการเตรียมการให้บริการสนับสนุน การทำข้อตกลงสำหรับการฝึกอบรม การส่งต่อความรู้และเทคโนโลยีไปยังชุมชนเพื่อการจัดการป่า

การจัดการในระดับองค์กรในปัจจุบัน กำหนดให้การจัดการป่าชุมชนในเวียดนาม ประกอบด้วย 11 ขั้นตอน (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005) ดังนี้

1. วางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน
2. จัดสรรพื้นที่และพื้นที่ป่าสำหรับชุมชน
3. พัฒนาและนำแผนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชนไปปฏิบัติ
4. กำหนดรูปแบบวิธีการจัดการป่าชุมชน

5. พัฒนากฎ ระเบียบการอนุรักษ์ ควบคุม ดูแลป่าชุมชน
6. นำแผนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชนไปปฏิบัติ
7. กำหนดขั้นตอนหลัก ๆ ในการใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าในป่าชุมชน
8. กำหนดกระบวนการเก็บเกี่ยว จัดการไม้ยืนต้น ไม้ซุง เพื่อใช้ในการสร้างบ้านจากป่าชุมชน
9. พัฒนาศักยภาพคนชุมชน
10. พัฒนาการอนุรักษ์ป่าของหมู่บ้าน และการพัฒนากองทุน
11. ติดตามและประเมินผล

การจัดการป่าไม้ได้ถูกถ่ายโอนไปสู่องค์กรชุมชน ในปี 1995 ได้มีโครงการการถ่ายโอนอำนาจการจัดการป่าไม้ให้กับรัฐบาลระดับจังหวัด อำเภอ คอมมูน และหมู่บ้าน แต่ภาพของการจัดการป่าไม้โดยชุมชน (community – based forest management) ยังไม่ชัดเจน ภายหลังจากทำข้อตกลงร่วมกับรัฐบาลในการอนุมัติแผนการดำเนินงาน โดยองค์กรชุมชนจะเตรียมกรอบการดำเนินงานการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ฝ่ายรัฐบาลมีหน้าที่ในการจัดทำนโยบาย กฎและระเบียบที่ช่วยสนับสนุนให้องค์กรชุมชนดำเนินการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552) ชุมชนหรือหมู่บ้านสามารถวางแผนสำหรับการจัดการป่าชุมชนของตนเองได้โดยการใช้การประเมินการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการพัฒนาแผนการจัดการป่าชุมชน ประกอบด้วย

- การประเมินทรัพยากรป่าไม้แบบมีส่วนร่วม
- การพัฒนาวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าชุมชนแต่ละแห่ง
- การสนับสนุนทางด้านเทคนิค
- การสร้างเงื่อนไขหรือข้อบังคับของการพัฒนาการจัดการ
- การพัฒนาการแบ่งปันผลประโยชน์และพันธสัญญา

ในช่วงปี 1993 – 2002 มีการดำเนินการจัดการป่าชุมชนที่หลากหลายในระดับชุมชนในพื้นที่ มีการแต่งตั้งกลุ่มงานป่าชุมชนแห่งชาติขึ้นเพื่อศึกษาวิจัยและดำเนินการด้านป่าชุมชนในระดับชาติและการจัดสัมมนาที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน มีโครงการระหว่างประเทศหลาย ๆ โครงการ แต่ในระดับสถาบันยังไม่มี ความชัดเจนในการดำเนินการเท่าที่ควร

การบริหารจัดการป่าชุมชนในเวียดนามจึงมีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น โดยดำเนินการด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง ได้แก่ ชุมชนในหมู่บ้าน กลุ่มของครอบครัว และกลุ่มของครอบครัวที่เป็นตระกูลเดียวกัน การจัดการโดยชุมชนในหมู่บ้านและเพื่อนบ้านในชนกลุ่มน้อยจะใช้วิธีการตามประเพณีดั้งเดิม บริหารจัดการด้วยวิธีการที่ยังไม่ได้พัฒนานัก ส่วนการบริหารจัดการโดยกลุ่มครอบครัวหรือกลุ่มคนที่สนใจหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมักมีวัตถุประสงค์เพื่อการค้า การตลาดและการจัดการไม้ยืนต้น ไม้ซุง จึงมีวิธีการจัดการที่มีระบบเพื่อให้ได้ผลผลิตป่าไม้ที่สูง

นอกจากนี้ยังพบว่าในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนมีความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ อย่างเช่น

1. การจัดการป่าไม้ดำเนินการผ่านโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการอาหารโลก โครงการพัฒนาป่า โครงการพัฒนาชนบทภูเขา และโครงการพัฒนาชนบท

2. การให้ข้อคิดเห็นในการจัดทำแผนกลยุทธ์การพัฒนาป่าไม้จากผู้แทนรัฐ ผู้แทนภาคเอกชน องค์กรนานาชาติ และเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลทุก ๆ ระดับจังหวัด อำเภอ และคอมมูน และผู้คนที่เกี่ยวข้องภายในประเทศ

3. การสนับสนุนด้านการเงินจากรัฐบาลประเทศฟินแลนด์ เนเธอร์แลนด์ สวีเดน และสวิสเซอร์แลนด์ การสนับสนุนและร่วมเป็นคณะกรรมการของ FAD WB และ Asian Development Bank (ADB) ทำการสำรวจพื้นที่ การทำวิจัย การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshops) เพื่อพัฒนายุทธศาสตร์นี้ร่วมกัน (Ministry of Agriculture and Rural Development, 2007)

โดยมีกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือสถาบันที่ทำงานร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมของป่าชุมชน ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้มีการร่วมมือของชุมชนในการจัดการป่า (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005) ได้แก่

- ชุมชนหมู่บ้าน (Village Community) หมู่บ้าน หรือหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่รัฐยอมรับการจัดการป่าด้วยวิธีการดั้งเดิม ตามความเชื่อ จารีตประเพณี

- องค์กรป่าไม้ของชุมชน (Commune Forestry Organization) หมายถึง คณะกรรมการป่าชุมชนในท้องถิ่น ภายใต้การสนับสนุนด้านเทคนิคจากผู้แทนการอนุรักษ์ป่าไม้ประจำจังหวัด

- เจ้าหน้าที่ระดับจังหวัด อำเภอและคอมมูน

- ผู้แทนที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านป่าไม้ในระดับจังหวัดและระดับอำเภอ ผู้แทนระดับจังหวัด เช่น กรมเกษตรและพัฒนาชนบท ทำหน้าที่ในการสนับสนุน ให้คำแนะนำและส่งเสริมชุมชนในการจัดการป่า

- องค์กรป่าไม้ของรัฐ หมายถึง หน่วยงานป่าไม้ของรัฐ มีคณะกรรมการพิเศษเพื่อการใช้ และอนุรักษ์ป่าเป็นผู้วางเงื่อนไขและมอบหมายในการทำสัญญาสำหรับการจัดสรรป่าให้ชุมชน เป็นที่ปรึกษาทางเทคนิคและคอยสนับสนุนการลงทุนในการพัฒนาป่าไม้ เช่น ศูนย์กลางการเกษตรและป่าไม้ สถาบันวิจัยและฝึกอบรม

- องค์กรด้านป่าไม้ที่ไม่ใช่หน่วยงานของรัฐ เป็นองค์กรที่ดำเนินการโครงการและโปรแกรมในระดับนานาชาติ เช่น สมาคมแห่งชาติ องค์กรให้คำปรึกษา เป็นต้น ช่วยในการสนับสนุนทางเทคนิคและความรู้ด้านป่าไม้

ในด้านการสร้างความเข้มแข็งในการประสานงานระหว่างประเทศโดยความช่วยเหลือขององค์กรระหว่างประเทศ เช่น UNDP, FAO, WFP, WWF รวมถึงประเทศผู้บริจาค เช่น สวีเดน เยอรมัน เนเธอร์แลนด์ ญี่ปุ่น และฟินแลนด์ (Phan Trung Dien, 2002)

นอกจากนี้แล้วยังพบว่าองค์กรต่าง ๆ ได้มีบทบาทในการดำเนินงานด้านป่าชุมชน โดยเฉพาะในการจัดทำยุทธศาสตร์ป่าไม้ระหว่างปี 2006 – 2020 เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดแนวทางการพัฒนาป่าไม้ในระยะยาว กระทรวงเกษตรและพัฒนาชนบทได้รับความร่วมมือในการดำเนินการต่าง ๆ จากองค์กรระหว่างประเทศ องค์กรเอกชน องค์กรภาครัฐ และเจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่นทั้งในระดับจังหวัด อำเภอ และหมู่บ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการให้ข้อมูล และข้อคิดเห็นในการจัดทำแผน (Ministry of Agriculture and Rural Development, 2007) ดังตารางการจัดการป่าชุมชนในระดับองค์กรท้องถิ่น ดังนี้

ตารางที่ 10 การจัดการป่าชุมชนในระดับองค์กรท้องถิ่น ประเทศเวียดนาม

องค์กร/ภาระงาน	1. การวางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าของป่าชุมชนหมู่บ้าน	2. การจัดสรรป่าและพื้นที่ป่าแก่ชุมชนหมู่บ้าน	3. จัดทำแผนสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน	4. จัดทำรูปแบบการจัดการป่าชุมชน	
หมู่บ้าน	คณะกรรมการจัดการป่าหมู่บ้านชุมชน โดยร่วมกับหมู่บ้านอื่น ๆ	- ให้ข้อมูลเกี่ยวกับป่าเพื่อจัดทำเอกสารแผนการจัดการป่าแบบ - เสนอข้อเรียกร้องต่อที่ปรึกษาเพื่อทบทวนและเสนอเรื่องไปยังจังหวัด	คณะกรรมการจัดการป่าหมู่บ้านชุมชน โดยร่วมกับหมู่บ้านอื่น ๆ	- จัดตั้งคณะกรรมการจัดการป่าชุมชน - คณะกรรมการจัดการคัดเลือกวิธีการจัดการป่าชุมชน - จัดตั้งทีมและกลุ่มเพื่ออนุรักษ์ป่า	
คอมมูน	ทบทวนและปรับแก้โครงการ	ทบทวนและเสนอเรื่อง ไปยังที่ปรึกษาของจังหวัด เพื่อให้ความเห็นชอบ	ทบทวนและให้ความเห็นชอบกับแผนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน	ทำคู่มือสำหรับการจัดตั้งคณะกรรมการจัดการป่า	
อำเภอ	คณะที่ปรึกษา	ให้ข้อเสนอแนะและคำแนะนำแก่หมู่บ้านในการพัฒนาโครงการสำหรับการอนุรักษ์	ทบทวนและตัดสินใจจัดสรรป่าและพื้นที่ป่าแก่หมู่บ้าน	ช่วยชุมชนในการพัฒนาและนำเสนอแผนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไปสู่การปฏิบัติ	ให้คำแนะนำแก่ที่ปรึกษาคอมมูนในการบริหารวิธีการจัดการป่าชุมชน
	สำนักงานเกษตรและพัฒนาชนบท(DARD)	ให้คำปรึกษาแก่ที่ปรึกษาของจังหวัด	ประเมินเอกสารและเสนอเรื่องไปยังที่ปรึกษาของจังหวัดเพื่อให้ความเห็นชอบ	ให้คำปรึกษาชุมชนในการพัฒนาแผนการอนุรักษ์	
	การอนุรักษ์ป่า	ร่วมกับสำนักพัฒนาการเกษตรและชนบทของจังหวัดในการให้คำแนะนำแก่หมู่บ้าน	ร่วมกับ DARD จังหวัด ประเมินเอกสารการจัดสรรป่าและพื้นที่ป่า	ร่วมกับ DARD ให้คำปรึกษากับชุมชนในการพัฒนาแผนสำหรับการอนุรักษ์	ปรึกษาชุมชนในการพัฒนาวิธีการจัดการป่าชุมชน
จังหวัด	คณะที่ปรึกษา	ตรวจสอบเอกสารให้ตรงกับแผนการอนุรักษ์	ตรวจสอบเอกสารเกี่ยวกับการจัดสรรพื้นที่ป่าและป่าแก่ชุมชน	ตรวจสอบนโยบายของชุมชนในการนำเสนอแผนการอนุรักษ์ฯ ไปสู่การปฏิบัติ	ตรวจสอบในการพัฒนากฎระเบียบการอนุรักษ์ป่าของหมู่บ้าน
	สำนักงานเกษตรและพัฒนาชนบท	เตรียมให้คำปรึกษาแก่ที่ปรึกษาประจำจังหวัดสำหรับการให้คำแนะนำตัวเอกสารเพื่อพัฒนาโครงการอนุรักษ์	เตรียมให้คำปรึกษาแก่ที่ปรึกษาประจำจังหวัดสำหรับการให้คำแนะนำตัวเอกสารการจัดสรรป่าและพื้นที่ป่า	เตรียมให้คำปรึกษาแก่ที่ปรึกษาประจำจังหวัดสำหรับการพัฒนานโยบายที่สนับสนุนชุมชนในการนำเสนอแผนการอนุรักษ์ฯ ไปสู่การปฏิบัติ	
	สำนักทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	ร่วมกับ DARD ในการให้คำปรึกษาแก่ที่ปรึกษาของจังหวัด	ร่วมกับ DARD ในการให้คำปรึกษาแก่ที่ปรึกษาของจังหวัดในการจัดสรรป่าและพื้นที่ป่า		
	การอนุรักษ์ป่า	ร่วมกับ DARD ในการให้คำปรึกษาแก่ที่ปรึกษาของจังหวัด	ร่วมกับ DARD ในการให้คำปรึกษาแก่ที่ปรึกษาของจังหวัดในการจัดสรรป่าและพื้นที่ป่า	ร่วมกับ DARD ในการพัฒนานโยบายที่สนับสนุนชุมชนในการนำเสนอแผนการอนุรักษ์ฯ ไปสู่การปฏิบัติ	ให้ข้อเสนอแนะแก่ส่วนอนุรักษ์ป่าของจังหวัดเพื่อช่วยหมู่บ้านในการพัฒนากฎระเบียบการอนุรักษ์ป่า
องค์กรอื่น ๆ	เตรียมให้คำปรึกษาแก่ชุมชนหมู่บ้านเพื่อพัฒนาโปรเจก	ช่วยเหลือชุมชนในการรับป่าและพื้นที่ป่า	ช่วยเหลือชุมชนในการนำเสนอแผนการอนุรักษ์ฯ ไปสู่การปฏิบัติ		

องค์กร/ภาระงาน	5. พัฒนากฎระเบียบการอนุรักษ์ป่าชุมชน	6. ให้เครดิตเงินทุนสำหรับการลงทุน	7. กระบวนการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าจากป่าชุมชน	8. ขั้นตอนการเก็บเกี่ยวไม้ยืนต้นจากป่าชุมชน	
หมู่บ้าน	<ul style="list-style-type: none"> - คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน พัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่บ้าน - เสนอข้อเรียกร้องต่อที่ปรึกษาชุมชนเพื่อตรวจสอบและนำเสนอต่อจังหวัด 	จัดทำเอกสารใบสมัครเพื่อกู้ยืมเงินเกี่ยวกับแผนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าแบบ	คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน พัฒนาและจัดทำเอกสารเกี่ยวกับการเก็บเกี่ยวไม้ยืนต้น	ครัวเรือนจัดทำข้อมูลเอกสารด้วยคำรับรองจากหัวหน้าหมู่บ้านแล้วส่งที่ปรึกษาชุมชนเพื่อพิจารณา คณะกรรมการฯ ตรวจสอบและควบคุมกิจกรรมการเก็บเกี่ยวเมื่อครัวเรือนได้รับอนุญาตในการเก็บเกี่ยว	
คอมมูน	ทบทวนและนำเสนอต่อจังหวัดเพื่อให้ความเห็นชอบ	รับรองเอกสารว่าไม่มีความขัดแย้งของป่าชุมชน	ตรวจสอบและเสนอคำร้องต่อ DARD เพื่อตรวจสอบ	ควบคุมกิจกรรมการเก็บเกี่ยว	
อำเภอ	คณะที่ปรึกษา	ทบทวนและตรวจสอบ	เห็นชอบกับนโยบายในการให้เครดิตแก่ชุมชน	ควบคุมการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่า จากป่าชุมชน	ควบคุมการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าจากป่าชุมชน
	สำนักการเกษตรและพัฒนาชนบท	ช่วยที่ปรึกษาชุมชนในการให้คำแนะนำแก่หมู่บ้าน	เสนอแนะหมู่บ้านในการนำเงินกู้ยืมไปลงทุนเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาป่า	ให้คำชี้แนะสำหรับกิจกรรมการเก็บเกี่ยว	ให้คำชี้แนะสำหรับกิจกรรมการเก็บเกี่ยว
	การอนุรักษ์ป่า			ควบคุมกิจกรรมการเก็บเกี่ยว	เช็คกิจกรรมการเก็บเกี่ยวโดยร่วมกับที่ปรึกษาชุมชน
จังหวัด	คณะที่ปรึกษา	ตรวจสอบเอกสารการพัฒนากฎระเบียบการอนุรักษ์ป่าของหมู่บ้าน	เห็นชอบกับนโยบายเครดิตสำหรับหมู่บ้านในการลงทุนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฯ	ตรวจสอบกฎระเบียบการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าจากป่าชุมชน	ตรวจสอบกฎระเบียบการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่า จากป่าชุมชน
	สำนักการเกษตรและพัฒนาชนบท			ทบทวนและให้ใบอนุญาต	
	การอนุรักษ์ป่า	ให้คำแนะนำแก่สำนักอนุรักษ์ป่าจังหวัดเพื่อช่วยหมู่บ้านในการพัฒนากฎระเบียบในการอนุรักษ์ป่า		ให้ข้อเสนอแนะแก่ส่วนอนุรักษ์ป่าไม้จังหวัดในการควบคุมกิจกรรมการเก็บเกี่ยวจากป่าชุมชน	ให้ข้อเสนอแนะแก่ส่วนอนุรักษ์ป่าไม้จังหวัดในการควบคุมกิจกรรมการเก็บเกี่ยวจากป่าชุมชน
องค์กรอื่น ๆ		ประเมิน ทบทวนและให้ทุนเพื่อการกู้ยืม	สนับสนุนชุมชนในการบริโภคผลผลิตของพวกเขา		

องค์กร/ภาระงาน		9. การสร้างศักยภาพ	10. จัดตั้งกองทุนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้หมู่บ้าน	11. การติดตามและประเมินผล
หมู่บ้าน		เสนอศักยภาพที่ต้องการจะสร้าง	คณะกรรมการฯ พัฒนากฎระเบียบการจัดการและใช้กองทุน โดยการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน แต่งตั้งบุคคลเพื่อติดตามการดำเนินการของกองทุนและทำรายงานกองทุนเป็นระยะ ๆ	คณะกรรมการฯ ติดตามและประเมินผลกิจกรรมของตนด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน
คอมมูน		เตรียมแผนสำหรับสร้างศักยภาพหรือการพัฒนาทรัพยากร	ควบคุมและดูแลกองทุน	
อำเภอ	คณะที่ปรึกษา		ให้ความเห็นชอบกับข้อกำหนดกองทุนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้โดยชุมชน	ให้ข้อเสนอแนะในการติดตามและประเมินผลการจัดการป่าชุมชน
	สำนักงานเกษตรและพัฒนาชนบท	เตรียมเนื้อหาสำหรับหลักสูตรการฝึกอบรมหรือโปรแกรมการฝึกอบรม	ให้ข้อเสนอแนะแก่หมู่บ้าน ในการกำหนดเงินทุน	ร่วมกับอนุรักษ์ป่าไม้จังหวัดเพื่อทบทวนการปฏิบัติตามแผนอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้หมู่บ้าน
	การอนุรักษ์ป่า			อนุรักษ์ป่าไม้จังหวัด ติดตามการปฏิบัติตามแผนฯ ของหมู่บ้าน
จังหวัด	คณะที่ปรึกษา		ให้ความเห็นชอบกับข้อกำหนดกองทุนการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้โดยชุมชน	พัฒนาหลักเกณฑ์และกลุ่มเป้าหมายสำหรับการติดตามและประเมินผลป่าชุมชน
	สำนักงานเกษตรและพัฒนาชนบท		ให้คำแนะนำแก่ DARD ของจังหวัดเพื่อเสนอแนะชุมชนในการกำหนดเงินทุน	ให้คำปรึกษาป่าชุมชน ในการพัฒนาหลักเกณฑ์และกลุ่มเป้าหมาย สำหรับการติดตามและประเมินผลป่าชุมชน
	การอนุรักษ์ป่า			ร่วมกับ DARD ในการให้คำปรึกษา PC ในการพัฒนาหลักเกณฑ์และกลุ่มเป้าหมาย สำหรับการติดตามและประเมินผลป่าชุมชน
องค์กรอื่น ๆ		ให้ความรู้ ความชำนาญ อุปกรณ์การฝึกอบรมหรือเงินทุน	เตรียมการสนับสนุนทางการเงินสำหรับกองทุน	ช่วยเหลือชุมชนในการนำแผนการอนุรักษ์ฯ ไปสู่การปฏิบัติ

2.2 การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

เวียดนามได้ใช้กรอบทางกฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการดำเนินการจัดการความรู้ด้านป่าไม้ในประเทศ โดยมีกรอบทางกฎหมายขั้นพื้นฐานและนโยบายการพัฒนาป่าชุมชนที่เกี่ยวข้องหลัก ๆ คือ กฎหมายที่ดินปี 2003 เพื่อจัดสรรที่ดินหรือพื้นที่ทางการเกษตร และกฎหมายการอนุรักษ์และการพัฒนาป่าปี 2004 มีการจัดสรรป่าให้กับชุมชนหมู่บ้าน รวมทั้งสิทธิและหน้าที่ของชุมชน มีวัตถุประสงค์ในความรับผิดชอบต่อประเทศในด้านการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจระดับชาติ นอกจากนี้แล้วกฎหมายการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ ปี 2004 และกฎหมายอื่น ๆ ยังมีผลต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจของประเทศในระยะถัดไป (Ministry of Agriculture and Rural Development, 2007) โดยมีความครอบคลุมการตอบสนองความต้องการในการปฏิรูปป่าไม้และการบูรณาการด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศ

กรอบกฎหมายและนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับป่าชุมชน มีการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยมีการพัฒนากฎหมายและบทบัญญัติต่าง ๆ มาเป็นลำดับขั้นในช่วงปี 1993 – 2002 มีกฎหมายของรัฐที่สามารถนำไปปรับใช้กับป่าชุมชนได้ คือ 1) พระราชกำหนดที่ 01 ปี 1995 มีการจัดสรรพื้นที่ป่าอย่างเป็นทางการ 2) พระราชกำหนดที่ 29 ปี 1998 มีการใช้ระบบประชาธิปไตยในระดับหมู่บ้าน 3) กฎหมายที่ 245 ปี 1998 มีการแปลงกฎหมายไปสู่การปฏิบัติในความรับผิดชอบของรัฐและเจ้าหน้าที่ทุกระดับเกี่ยวกับป่าไม้และพื้นที่ป่า 4) หนังสือเวียนที่ 56 ปี 1999 ของกระทรวงฯ เป็นแนวทางในการพัฒนาการอนุรักษ์และพัฒนาป่าที่เป็นระเบียบที่ใช้ในชุมชน 5) กฎหมายที่ 08 ปี 2001 เกี่ยวกับระเบียบการบริหารจัดการป่าทั้ง 3 ประเภท 6) กฎหมายที่ 178 ปี 2001 เกี่ยวกับการแบ่งปันผลประโยชน์ การให้สิทธิและหน้าที่ และการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการป่าชุมชนของแต่ละฝ่าย (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005; Ministry of Agriculture and Rural Development, 2007) ในการจัดทำร่างกฎหมายจะใช้หน่วยงานระดับกระทรวงเป็นหลัก แล้วจึงระดมความเห็นจากหน่วยงานในระดับจังหวัดของกระทรวงและพรรคการเมือง เพื่อนำมาพิจารณาร่วมกันในส่วนกลางอีกครั้ง (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2545; 50)

ในการดำเนินการนโยบายด้านป่าชุมชนที่สอดคล้องกับกรอบทางกฎหมายของเวียดนามได้มีการพัฒนานโยบายมาเป็นลำดับขั้นตามช่วงระยะเวลา ดังนี้

ตารางที่ 11 การพัฒนากรอบทางกฎหมายและนโยบายด้านป่าชุมชนในประเทศไทย

ระยะเวลา	การพัฒนา นโยบาย
ก่อนปี 1954	ยอมรับการมีอยู่ของป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชนขึ้นอยู่กับกฎระเบียบของชุมชน และจารีตประเพณีเก่าแก่
1954 – 1975	ไม่ให้ความสนใจกับป่าชุมชน แต่ละชุมชนจัดการป่าโดยยึดตามจารีตประเพณีเดิม
1976 – 1985	เน้นการวางแผนโดยรัฐ และมีการควบคุมการจัดการป่าโดยชุมชน - การจัดการป่าโดยชุมชนที่อยู่ห่างไกลที่เป็นชนพื้นเมืองที่อยู่ตามภูเขาสูงมีการจัดการตามภูมิปัญญาดั้งเดิมของตนอยู่ แต่ไม่มีการศึกษาข้อมูล ซึ่งวิธีการจัดการเหล่านั้นไม่ได้ได้รับความนิยมและเป็นรูปแบบเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น - มีการออกพระราชกำหนดที่ 29 ในปี 1983 เรื่องการจัดสรรพื้นที่ป่าให้แก่รัฐและสมาคมทางเศรษฐกิจ ได้ทำสัญญาการจัดสรรป่าไปยังครอบครัว
1986 – 1992	หมู่บ้านสร้างกฎระเบียบของป่าตามประเพณีและวิธีการใช้ป่าในแต่ละหมู่บ้าน มีการนำกฎหมายการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ไปสู่การปฏิบัติ หมู่บ้านในท้องถิ่นที่ครอบครองกรรมสิทธิ์ก่อนที่จะมีการบังคับใช้กฎหมายอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ยังคงมีสิทธิในการครอบครองพื้นที่ป่านั้น
1993 – 2002	เน้นกระบวนการกระจายอำนาจการจัดการป่าไม้ มุ่งเน้นการป่าไม้เพื่อสังคม แต่ นโยบายด้านป่าชุมชนยัง ไม่มีความชัดเจน
จากปี 2003 – 2005	มีการจัดทำกรอบกฎหมายพื้นฐานของป่าชุมชน - กฎหมายที่ดินใหม่ ปี 2003 หมู่บ้านในชุมชนได้รับสิทธิในการจัดสรรที่ดินจากรัฐหรือพื้นที่การเกษตรที่ได้รับการรับรองโดยรัฐ - กฎหมายการอนุรักษ์และพัฒนาป่าฉบับใหม่ได้ถูกแก้ไขในปี 2004 มีการแบ่งอำนาจหน้าที่ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น - กฎหมายแพ่ง ปี 2005 ยอมรับแนวคิดเกี่ยวกับ “สิทธิการเป็นผู้ครอบครองโดยชุมชน” ของกลุ่มคนที่อยู่มาดั้งเดิมหรือสิทธิในการสนับสนุน ช่วยเหลือ การจัดการและการใช้ประโยชน์ การเป็นเจ้าของร่วมกันของสมาชิกในชุมชน โดยมีความสอดคล้องในการแบ่งปันผลประโยชน์

ที่มา: Nguyen Ba Ngai และคนอื่น ๆ, 2005

ในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของเวียดนามในปัจจุบันจึงมีการใช้กฎหมายที่ดินปี 2003 ร่วมกับกฎหมายการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ปี 2004 และกฎหมายแพ่ง ปี 2005 และนอกจากนี้แล้ว เวียดนามยังได้มีความพยายามในการบูรณาการกรอบทางกฎหมายและเป้าหมายในการพัฒนาประเทศ

ด้านป่าไม้มาจัดทำเป็นยุทธศาสตร์เพื่อให้เกิดการนำไปกำหนดเป็นแผนงานและโครงการต่าง ๆ ที่ใช้ในการปฏิบัติงานในระดับประเทศและระดับท้องถิ่นด้วย

- กฎหมายที่ดินปี 2003 กฎหมายการอนุรักษ์และพัฒนาป่าปี 2004 และกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง (Nguyen Ba Ngai และคนอื่น ๆ, 2005) มีประเด็นกรอบกฎหมายและนโยบายดังนี้

1. ชุมชนมีสิทธิในการเป็นเจ้าของและผู้ใช้ประโยชน์จากป่า ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของชุมชนและประเภทของป่าหรือได้รับจัดสรร

2. ชุมชนจะดูแลรักษาป่าและพื้นที่ป่าตามสัญญาระยะยาวตามข้อกำหนดในกฎหมายและนโยบายที่บังคับใช้ รักษาป่าด้วยวิธีการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพและการใช้ประโยชน์โดยชุมชนรักษาป่าต้นน้ำเพื่อชุมชน ป่าต้องตั้งอยู่ในตำแหน่งมีขอบเขต และมีการแบ่งเขตแดนระหว่างหมู่บ้านคอมมูน หรือจังหวัด โดยไม่สามารถแบ่งให้องค์กร คราวเรือน หรือครอบครัวได้ พื้นที่ที่กำหนดให้ชุมชนหมู่บ้านจะต้องคุ้มครองและดูแลรักษาผลประโยชน์เพื่อชุมชน

3. ชุมชนต้องยอมรับและมีส่วนร่วมในการจัดการป่าตามระเบียบในกฎหมาย ป่าต้องถูกใช้และดูแลในระยะยาวให้เกิดความยั่งยืน ตามแนวทางที่ผู้ครอบครองได้กำหนดไว้ในคำขอสามารถส่งเสริมและใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าและทรัพยากรป่าอื่น ๆ สำหรับสาธารณะชนและภายในชุมชนตามวัตถุประสงค์ของชุมชนได้ ชุมชนมีอิสระในการจัดการผลผลิตจากป่าไม้ การเกษตรกรรม และการประมง ชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึงการให้คำแนะนำทางเทคนิค และการสนับสนุนด้านการเงินตามนโยบายของรัฐในการอนุรักษ์และพัฒนาป่า ชุมชนมีสิทธิที่จะได้รับผลประโยชน์ตามโครงสร้างสาธารณะจากการอนุรักษ์และทำให้ป่าคืนสู่สภาพเดิม ชุมชนมีสิทธิที่จะได้รับผลตอบแทนจากการทำงานและลงทุนในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าในกรณีที่รัฐบาลยอมให้มีการปรับปรุงแก้ไขป่าได้

4. ชุมชนต้องร่วมกันจัดการป่าตามหน้าที่ ได้แก่ การพัฒนาและปฏิบัติตามระเบียบในการอนุรักษ์และพัฒนา การจัดการด้านการอนุรักษ์และพัฒนาป่าและเสนอรายงานแก่เจ้าหน้าที่ที่เป็นตัวแทนของรัฐเกี่ยวกับความก้าวหน้าของทรัพยากรป่าและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ยอมรับหน้าที่ทางการเงินและหนี้สินภาระทางกฎหมายตามกฎหมาย ยอมรับถ้าหากรัฐจะแก้ไขผู้ครอบครองป่าที่จะได้รับผลประโยชน์จากป่า แบ่งปันการใช้ประโยชน์จากป่าแก่ประชาชนในหมู่บ้าน รับประกันว่าจะไม่ถ่ายทอด สัมปทาน เสนอ ให้เช่า จำนอง หรือให้สิทธิการใช้ประโยชน์จากป่า ของมีค่าจากป่าแก่นายทุนทางธุรกิจ

- ยุทธศาสตร์การพัฒนาป่าไม้ของประเทศเวียดนาม (2006 – 2020) (Vietnam Forestry Development Strategy) กระทรวงเกษตรและพัฒนาชนบทได้จัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาป่าไม้ของ

ประเทศเวียดนาม (2006 – 2020) ขึ้นเพื่อมุ่งเน้นแก้ไขการปฏิบัติการเพื่อให้เกิดการพัฒนา การนำปัจจัยทางเศรษฐกิจระดับนานาชาติมาร่วมบูรณาการและการสร้างโอกาส การเคลื่อนย้าย ถ่ายโอนทรัพยากรภายในและนานาชาติประเทศ เพื่อให้เกิดการลงทุนในภาคป่าไม้

กฎหมายนี้ได้รับรองครัวเรือน และบุคคลที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน เป็นผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ป่าที่ทุกคนร่วมกันจัดการ และใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ กฎหมายฉบับนี้มีฐานในการกำหนดพื้นที่ป่าให้กับประชาชน การใช้กฎหมายอาจนำไปสู่การเพิ่มความชัดเจนในการกำหนดผู้ครอบครอง การป้องกันความขัดแย้ง ซึ่งขึ้นอยู่กับกระบวนการกำหนดสิทธิการถือครองพื้นที่ป่าและการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น (Ministry of Agriculture and Rural Development, 2007)

มีการกำหนดเงื่อนไขในการจัดสรรทรัพยากรทั้งในและต่างประเทศเพื่อการลงทุนด้านการพัฒนา มีการกำหนดให้การป่าไม้มีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว จริงจัง และสามารถส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมในภาพรวม การจัดการเกษตรกรรมชนบทให้ทันสมัย การขจัดความยากจน และเป้าหมายการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมด้วยแนวทางที่ทันสมัยภายในปี 2020 (Phan Trung Dien, 2002; Ministry of Agriculture and Rural Development, 2007)

ในปัจจุบันเวียดนาม จึงกำหนดแนวคิดที่ครอบคลุมเกี่ยวกับภาคการทำป่าไม่ว่าการป่าไม้หมายถึงกิจกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับโอกาสและงานบริการที่ได้จากป่า เช่น การปลูกป่า การฟื้นฟูพื้นที่เพาะปลูกให้เป็นป่า การเก็บเกี่ยว การคมนาคม การผลิตและการแปรรูปผลผลิตจากป่า ตลอดจนการจัดการบริการด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับป่า ภาคการป่าไม้มีบทบาทสำคัญในการปกป้องสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ความหลากหลายเชิงชีวภาพ และการลดความยากจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดความยากจนของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภูเขา และยังมีส่วนในการสร้างความมั่นคงทางสังคมและความมั่นคงทางทหารของชาติ (Ministry of Agriculture and Rural Development, 2007)

- **แผนการจัดการป่าชุมชน** ในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนจำเป็นต้องมีการจัดทำแผนการจัดการป่า เพื่อให้เกิดจัดสรรที่ดินและป่าไม้ รวมถึงการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างถูกวิธี โดยแผนการจัดการป่าชุมชนประกอบด้วย 3 ประเด็นหลัก คือ 1) วัตถุประสงค์ของการจัดการ 2) วิธีการจัดการ และ 3) เวลา

ในการศึกษาด้วยการใช้แผนการจัดการป่าชุมชน และระเบียบวิธีในการมีส่วนร่วมของการจัดสรรที่ดินไปใช้ในจังหวัดเซินลา พบว่าการจัดการพื้นที่ป่าประสบผลสำเร็จ เนื่องจากมีการ

ประยุกต์วิธีทั้งสองนี้มาใช้ การจัดสรรพื้นที่ป่าถูกนำไปปฏิบัติใน 170 คอมมูน ในปี 2001 ถึง 2003 โดยมี 4 กลุ่มเป้าหมาย คือ

- พื้นที่ 140,468 เฮกเตอร์ ได้จัดสรรให้แก่ 48,684 ครัวเรือน
- พื้นที่ 367,060 เฮกเตอร์ ได้จัดสรรให้แก่ 2,021 ชุมชนหมู่บ้าน
- พื้นที่ 31,014 เฮกเตอร์ ได้จัดสรรให้แก่ 4,168 กลุ่มครอบครัว
- พื้นที่ 120,374 เฮกเตอร์ ได้จัดสรรให้แก่ 1,742 องค์กรในชุมชน

ชุมชนที่ได้รับการจัดสรรพื้นที่ป่าสำหรับใช้ในระยะยาว ต้องปฏิบัติตามแผนจัดการป่าชุมชน และเป็นไปตามใบประกาศนียบัตรแสดงสิทธิในการใช้พื้นที่ป่า (Red Books) ที่ได้รับอนุมัติแล้ว ผลของโครงการแสดงให้เห็นว่าระดับครัวเรือน กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีการร่วมกันพัฒนาการจัดการป่า การอนุรักษ์ การสำรวจ การใช้ และการพัฒนาผลผลิตจากป่า มีการบริหารจัดการโดยชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พื้นที่ป่า ซึ่งดีกว่าในหลายพื้นที่ที่จัดการโดยครัวเรือนเพียงอย่างเดียว (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005)

นอกจากนี้แล้วในส่วนของนโยบายในการพัฒนาประเทศ เวียดนามมีการให้ความสำคัญกับการพัฒนาป่าไม้ โดยกำหนดนโยบายและโครงการต่าง ๆ เช่น การปลูกป่าถาวร การปิดป่าเพื่อให้ป่าได้ฟื้นตัว เป็นต้น และมีการกำหนดนโยบายและโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ร่วมกันการกระจายอำนาจจากส่วนกลางลงสู่ท้องถิ่น (Phan Trung Dien, 2002) ซึ่งนโยบายเหล่านี้มีผลต่อการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชน ทั้งในแง่ของกระบวนการสร้างความตระหนัก และการทดลองแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยบูรณาการนโยบาย และโครงการให้สอดคล้องกับเป้าหมายในการพัฒนาประเทศ

2.3 การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนัก การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

ประเทศเวียดนามมีความค่อยเป็นค่อยไปในการยอมรับ และส่งเสริมการอนุรักษ์และพัฒนา โดยสถาบันท้องถิ่นและกิจกรรมการจัดการป่าของชุมชนที่เป็นวิธีการทั่วไป และพิเศษเฉพาะ ตั้งแต่กลางปี 1990 ประเทศเวียดนามได้มีการทดลองและการทดสอบแนวทางการดำเนินงานป่าชุมชน ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้ มีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนานโยบาย (Nguyen Ba Ngat, 2005)

สำหรับการพัฒนาป่าชุมชนมีกรอบกฎหมายที่ระบุและกำหนดว่าชุมชนจะต้องมีกฎระเบียบอย่างไรในการจัดการพื้นที่ป่าและการใช้ประโยชน์ เพื่อใช้นโยบายในการสนับสนุนให้

ชุมชนเกิดการพัฒนา ชุมชนสามารถดึงศักยภาพภายในตัวชุมชนที่มีมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ และสร้างการสนับสนุนจากภายนอกในการจัดการชุมชน ตั้งแต่ปี 1991 หลังจากการวิจัย 15 ปี เวียดนามได้ทดสอบ และสรุปผลการดำเนินงานเพื่อทบทวน แล้วนำมากำหนดกรอบของกฎหมายที่ชัดเจนและมีระบบนโยบายการพัฒนาป่าชุมชน (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005) ซึ่งมีการดำเนินงานที่มีการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบขั้นตอนด้วยการใช้การศึกษาวิจัย มีการเก็บรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์ และปรับแก้ไขอยู่ตลอดเวลา

นอกจากนี้ยังพบว่าวิธีการจัดการความรู้ของเวียดนามนอกเหนือจากการกำหนดกรอบทางกฎหมายเพื่อให้เกิดนโยบาย และ โครงการต่าง ๆ แล้ว ในการดำเนินงานโดยหน่วยงานภาครัฐในระดับประเทศและระดับภูมิภาค ร่วมกับประชาชนในท้องถิ่น และองค์กรอื่น ๆ ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้นโยบายได้นำไปสู่การปฏิบัติด้วยการมีส่วนร่วม และใช้ภูมิปัญญาหรือวิธีการดั้งเดิมของชุมชนในการจัดการ โดยมีการปฏิบัติในลักษณะโครงการนำร่องเพื่อกระตุ้นให้ประชาชนและเจ้าหน้าที่ต้นตัว และตระหนักในความรู้และประโยชน์ที่จะเกิดจากการจัดการป่า มีการทำจดหมายข่าว การจัดการฝึกอบรม การประสานความร่วมมือกัน การจัดตั้งกองทุนป่าชุมชนของหมู่บ้าน และการขยายโครงการเพื่อนำผลจากการดำเนินงานไปขยายองค์ความรู้และประสบการณ์แก่ชุมชนอื่น เนื่องจากการจัดการป่าชุมชน ไม่ได้มีเพียงรูปแบบเดียว แต่ต้องมีการปรับตามความต้องการและสภาพเงื่อนไขในแต่ละชุมชน ภาพรวมการดำเนินจากบทเรียนในโครงการต่าง ๆ ของเวียดนามจึงมีการศึกษารวบรวม วิเคราะห์ เพื่อหาจุดดี จุดบกพร่อง นำมาปรับแก้ และขยายผลการดำเนินงานเพื่อถ่ายโอนความรู้ที่ได้แก่ชุมชนอื่นต่อไปดังตัวอย่างเช่น

- การรวมตัวของนักพัฒนาเอกชนเวียดนาม (NGOs) และผู้ทำงานด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Vietnamese NGOs and Climate Change) ซึ่งทำงานในระดับท้องถิ่น 70 องค์กร มีเป้าหมายเพื่อสร้างกลุ่มประชาสังคมท้องถิ่นให้มีความสามารถในการปรับตัวและการลดผลกระทบต่อปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศให้รวมอยู่กับการทำงานที่มีอยู่ในปัจจุบันและในอนาคต โดยการทำจดหมายข่าวและการฝึกอบรม มีการประสานความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่เป็นคณะทำงานด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในระดับท้องถิ่นเพื่อให้คนในท้องถิ่นเข้าใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ สมาชิกสามารถนำเสนอข้อมูลและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานกับชุมชนอื่น มีการแลกเปลี่ยนแนวคิด ระบบการแบ่งปันผลประโยชน์ ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นเกิดความตระหนัก มีการแบ่งปันและถ่ายโอนความรู้กับชุมชนอื่น

- การโครงการขยายและสนับสนุนการฝึกอบรม สำหรับป่าไม้และการเกษตรในพื้นที่สูง โดยมีผู้เข้าร่วมประชุมจากภาคส่วนต่าง ๆ ใน 3 จังหวัด ผู้เข้าร่วมประชุมสองในสามได้ร่วมโมเดล

การฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง และมีความกระตือรือร้นในการนำตัวอย่างโครงการกลับไปใช้ในจังหวัดของตน โดยจัดเป็นการฝึกอบรมต่อเนื่อง ทั้งในแง่ทฤษฎีและการนำไปสู่การปฏิบัติในพื้นที่จริง เกิดการแลกเปลี่ยนและเพิ่มจำนวนกลุ่มผู้เข้าร่วมอบรม และเตรียมทำข้อสรุปเบื้องต้น เพื่อหาข้อบกพร่องในการอบรม (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005)

- การจัดการป่าชุมชนที่ขึ้นอยู่กับความต้องการและการวางเงื่อนไขของชุมชนที่มีความหลากหลาย โดยรูปแบบของป่าชุมชนที่เวียดนามที่นำมาใช้ เพื่อให้เหมาะสมกับความต้องการของคนในชุมชน และสภาพความเป็นอยู่ของคนในแง่ของการสร้างรายได้ และอาชีพแก่คนที่ใช้ประโยชน์จากป่า คือ ป่าชุมชนเพื่อการยังชีพ และป่าชุมชนเพื่อการค้า ซึ่งมีการจัดการดังนี้

1. ป่าชุมชนเพื่อการยังชีพ (Subsistence Community Forestry) จะเน้นการจัดสรร พื้นที่ของป่าตามธรรมชาติ และพื้นที่ที่มีการเพิกถอนสิทธิการสัมปทานให้แก่ชุมชนท้องถิ่น สำหรับการจัดการเพื่อการยังชีพ และการฟื้นฟูป่าให้กลับสู่สภาพเดิม ผลผลิตจากป่าสามารถนำมาใช้สำหรับวัตถุประสงค์ในการยังชีพของคน มีตลาดในท้องถิ่น และในภูมิภาค ชาวบ้านไม่ต้องเสียภาษี หรือค่าเช่าที่ดิน มีระบบการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างครัวเรือนแต่ละครัวเรือน หมู่บ้าน และคอมมูนที่มีความสัมพันธ์กับชุมชน รัฐบาลส่วนกลางและส่วนจังหวัดต้องเตรียมให้คำแนะนำ เทคนิควิธี การบริหารจัดการ มีการบัญญัติกฎหมาย และการสนับสนุนทางการเงิน เพื่อให้เกิดป่าชุมชนเพื่อการยังชีพ

2. ป่าชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์ทางการค้า (Community For Commercial Purposes) ซึ่งคาดว่าจะได้รับความสำคัญเพิ่มขึ้นในอนาคต เมื่อระบบเศรษฐกิจได้กระจายไปสู่พื้นที่ชนบทอย่างต่อเนื่อง ครัวเรือนในชนบทสนใจในการเข้ามาทำป่ามากขึ้น ร่วมกับการมีวิธีการบริหารคอมมูน ผลของการกระจายอำนาจ และการปฏิรูปการบริหารภาครัฐจะส่งผลต่อพื้นที่ป่าไม้ การเพิ่มขึ้นของความเชี่ยวชาญในวิธีการจัดการป่าไม้ ซึ่งคาดการณ์ล่วงหน้าได้ว่าอีกหลาย ๆ ปี ชุมชนจะมีการคิดแผนการดำเนินกิจการป่าไม้ของคอมมูนเอง หรืออาจจะมีความร่วมมือป่าไม้ร่วมกันระหว่างคอมมูนเพื่อนบ้านหลาย ๆ คอมมูน ซึ่งถือเป็นการขยายการจัดการให้ใหญ่ขึ้นตามพื้นที่ป่าที่ได้รับการจัดสรรให้แก่ชุมชนท้องถิ่น และครัวเรือน ในการทำผลกำไร หรือสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการยังชีพ ซึ่งหากเวียดนามมีการพัฒนารูปแบบการจัดการป่าชุมชนเพื่อการค้าขึ้นมา รัฐบาลต้องประยุกต์กฎระเบียบต่าง ๆ ที่คล้ายกันเพื่อนำไปใช้สำหรับเอกชน และบริษัทป่าไม้ที่มีรัฐเป็นเจ้าของ (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005)

- การกำหนดเป็นแผนกลยุทธ์ของชาติในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรป่าไม้ ป่าชุมชนในประเทศเวียดนามได้มีการริเริ่มในลักษณะโครงการนำร่อง เพื่อศึกษาหนทางและความเป็นไปได้

ในการขยายผล โดยมีการมอบหมายและกำหนดแนวเขตพื้นที่ป่าไม้และการให้สิทธิในการใช้ที่ดินในระยะยาวแก่ราษฎรแต่ละครัวเรือนที่อยู่ในป่าชุมชน (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552)

- การวิเคราะห์การดำเนินงานในชุมชนด้วย SWOT (SWOT Analysis) ในการแบ่งปันผลประโยชน์ของชุมชนใน 3 จังหวัด คือ Hoa Binh, Thua Thien-Hue และ Daknong เพื่อนำประสบการณ์และบทเรียนที่ได้ในพื้นที่มาถอดเป็นบทเรียนในการจัดการป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืนของประเทศเวียดนาม พบจุดแข็ง คือ 1) ชุมชนได้พัฒนากระบวนการอนุรักษ์ป่า รวมถึงการใช้การแบ่งปันผลประโยชน์เป็นเครื่องมือในการจัดการผลผลิตจากป่าที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น 2) คนในท้องถิ่นเกิดการยอมรับกฎระเบียบป่าไม้ และนำหลักการจัดการป่าชุมชนไปใช้ในพื้นที่ 3) ป่าไม้ใกล้ ๆ ชุมชนจะมีการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้โดยชาวบ้าน จุดอ่อน คือ พื้นที่มีขนาดเล็ก และมีเงื่อนไขของความยากจนในการจัดสรรพื้นที่ป่าที่จะจัดให้คนในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วม โอกาส คือ 1) ป่าชุมชนจะได้รับการรับรองตามกฎหมาย 2) รัฐบาลระดับจังหวัดให้การสนับสนุนวิธีการดำเนินการใหม่ ๆ ตามกระบวนการจัดการป่าชุมชนอุปสรรค คือ 1) ชุมชนยังไม่มีเอกสารรับรองสิทธิตามกฎหมายในการตัดไม้ยืนต้น ซึ่งขึ้นอยู่กับรูปแบบการจัดการป่าเพื่อความยั่งยืน 2) ยังไม่มีเอกสารข้อกำหนดที่ให้สิทธิแก่ชาวบ้านในการจัดการกับคนนอกหมู่บ้านที่เข้ามาหาประโยชน์และทำผิดกฎระเบียบ (Nguyen Thi Hong Mai, 2006)

- การสร้างความตระหนักรู้ของชุมชน จากตัวอย่างการกำหนดกฎหมายที่ดินปี 2003 และกฎหมายการอนุรักษ์ป่าไม้ปี 2004 และกฎหมายอื่น ๆ เพื่อใช้เป็นกรอบในการดำเนินงานด้านป่าไม้ของหน่วยงาน ครัวเรือน และบุคคลในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ในช่วงแรกชุมชนหรือหมู่บ้านจะมีการตระหนักรู้ถึงศักยภาพของตนในการได้รับสิทธิในการใช้พื้นที่ ด้วยการจัดสรรผลประโยชน์ในป่าชุมชนโดยมีกลไกการกระจายผลประโยชน์เป็นเครื่องมือ ป่าชุมชนหลาย ๆ แห่งในเวียดนามเป็นที่อยู่อาศัยและใช้ประโยชน์ของคนยากจน และชาวบ้านในชุมชนเหล่านี้มักจะขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในตนเองใช้ประโยชน์อยู่ (Nguyen Thi Hong Mai, 2006)

รวมถึงแนวความคิดและขอบเขตของการมีส่วนร่วมการจัดการป่าไม้โดยชุมชนของเวียดนามได้มุ่งเน้นการสร้างความตระหนักเป็นสำคัญ ด้วยวิธีการจัดการป่าชุมชนบนฐานของชุมชน การจัดการป่าชุมชนจะประยุกต์วิธีการตามแนวทางของชุมชน โดยเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ป่าชุมชนในเวียดนามมีการดำเนินงานที่เป็นแนวคิดระดับชาติที่มีกระทรวงอำนาจ และหน้าที่การดำเนินงานในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ผ่านความร่วมมือขององค์กรภาคส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการใช้วิธีการดั้งเดิมที่คนในชนบทและชนพื้นเมืองใช้ในการดำรงชีพที่ต้องพึ่งพิงและอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร แหล่งทำกิน และสร้างรายได้

ป่าชุมชนแต่ละประเภทจึงมีการจัดการที่แตกต่างกันตามประเภทของป่า คือป่าชุมชนเพื่อการดำรงชีวิต และป่าชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์ทางการค้า และได้แบ่งป่าชุมชนออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) พื้นที่ป่าไม้เฉพาะอย่าง (Special – use Forests) 2) ป่าอนุรักษ์ (Protection Forests) และ 3) ป่าเพื่อผลิตหรือป่าในเชิงพาณิชย์ (Production Forests) ป่าชุมชนในประเทศเวียดนามส่วนใหญ่เป็นการพัฒนาในพื้นที่ภูเขาสูง พื้นที่ป่าไม้จึงอยู่ภายใต้การดูแลโดยชนดั้งเดิมที่เป็นเจ้าของพื้นที่ป่า มีการจัดการป่าตามความเชื่อและสอดคล้องกับประเพณีท้องถิ่น (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005) ซึ่งในเวียดนามสิทธิในการถือครองที่ดินตามจารีตประเพณีที่ได้สืบทอดกันมา ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการในระบบกฎหมายการจัดสรรที่ดิน ในอดีตความขัดแย้งมักเกิดขึ้นจากการที่รัฐพยายามจัดสรรที่ดินที่มีการอ้างสิทธิโดยครัวเรือนและชุมชนจากการใช้ประโยชน์ที่มีอยู่เดิม ทั้งนี้ในพื้นที่สูงตอนกลาง พบว่าชนพื้นเมือง และชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ขาดการรับรองสิทธิในการถือครองที่ดินตามจารีตประเพณี

ในการจัดการป่าชุมชนจึงมีระเบียบ วิธีการที่หลากหลายในหลาย ๆ ชุมชน ขึ้นอยู่กับประชาชนในพื้นที่ที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ โดยชุมชนมีการประชุมหมู่บ้าน การจัดทำกฎระเบียบด้วยการนำองค์ความรู้ดั้งเดิมตามภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการป่า ผู้นำที่อาวุโสในหมู่บ้านจะได้รับเกียรติและความเชื่อถือจากชุมชนในการเป็นบุคคลสำคัญในการรักษาความสัมพันธ์ในสังคมภายในหมู่บ้านของตน มีวิธีการ และกิจกรรมการจัดการป่าของ (Nguyen Ba Ngai และคนอื่น ๆ, 2005)

จากประสบการณ์ในการจัดการป่าไม้โดยชุมชนที่มีวิธีการที่หลากหลาย ทุก ๆ ชุมชนจะมีวิธีการจัดการตามประสบการณ์ มีความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมของตนเอง มีตัวอย่างที่ดีของการจัดการป่าไม้ตามวิธีการดั้งเดิมโดยชุมชน (Traditional Forest Management by Community) ในประเทศเวียดนาม อาทิเช่น

1. การจัดการด้วยวิธีการดั้งเดิมโดยชุมชนในชุมชนชาวม้ง (Mong) ในหมู่บ้านเล็ก ๆ มีการบริหารจัดการด้วยตนเองในการจัดการพื้นที่ป่า 310 เฮกเตอร์ ในป่าประเพณี 170 เฮกเตอร์ได้รับ

การฟื้นฟูพื้นที่ป่าจากพื้นที่ที่ไร่ปลูกข้าว มีการจัดโซนสำหรับให้ป่าเกิดการฟื้นตัวขึ้นมาตามธรรมชาติ เพื่อรักษาป่าต้นน้ำเอาไว้ มีการจัดการและการใช้ประโยชน์ด้วยตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ สำหรับวัตถุประสงค์เพื่อสาธารณชน เช่น การใช้ไม้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือน การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ การตัดไม้ไผ่ และจัดการผลผลิตจากป่าที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด การอนุรักษ์ป่า และการใช้ประโยชน์ด้วยการวางเงื่อนไขที่มาจากการประชุมหารือกันภายในท้องถิ่น มีเจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่น และผู้แทนการจัดการป่าไม้ให้การยอมรับการบริหารจัดการโดยชุมชน และให้สิทธิในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่านี้

2. การจัดการป่าโดยกลุ่มครัวเรือนที่ใช้ประโยชน์ (Community Manages Forests Through Groups of Common – Using Households)

รูปแบบของกลุ่มหรือครัวเรือนผู้ใช้ประโยชน์ ได้รับการพัฒนาในหมู่บ้านเจียงฮัก (Chieng Hac) โดยที่ปรึกษาประจำจังหวัดได้จัดสรรพื้นที่และป่าให้กับกลุ่มหรือครัวเรือนเพื่อใช้ประโยชน์ และให้การรับรองสิทธิการใช้พื้นที่ป่า ซึ่งมีการวางแผนร่วมกันในการใช้ป่าของกลุ่มแต่ละกลุ่ม ครัวเรือนที่ระบุชัดเจน มีระบบความรับผิดชอบซึ่งแต่ละครัวเรือนจะต้องบริหารจัดการเอง ทั้งการใช้ประโยชน์ การลงทุน และการทำให้เกิดประโยชน์เพื่อให้เกิดผลกำไรให้เหมือนกับป่าซึ่งเป็นพื้นที่ของครัวเรือนเอง และทุก ๆ ครัวเรือนจะต้องรับผิดชอบการป้องกันการเกิดไฟป่าและคอยติดตามสมาชิกของครัวเรือน แต่ละครัวเรือนจะได้รับการจัดสรรพื้นที่ป่าจำนวนเท่า ๆ กัน ในการทำให้เกิดผลผลิตทางเกษตรกรรมและป่าไม้ หรือการเก็บเกี่ยวไม้และการเก็บผลผลิตที่เป็นของป่า รวมถึงความรับผิดชอบต่อผลผลิตจากป่าด้วย ผลผลิตที่ได้รับจากการเก็บเกี่ยวโดยหลัก ๆ จะต้องมีระบบการแบ่งผลผลิตเหล่านั้นอย่างเท่าเทียมกันภายในครัวเรือน โดยสิทธิและวิธีการเหล่านั้นเป็นการส่งมอบเป็นมรดกทรัพย์สิน และมรดกทางวัฒนธรรมภายในครัวเรือนหนึ่ง ๆ ซึ่งจะต้องมีการตรวจสอบดูแลโดยกลุ่ม

3. การจัดการป่าไม้โดยชุมชนด้วยวิธีการพัฒนาด้วยตนเอง สำหรับการแบ่งปันผลประโยชน์โดยอาศัยกลไกที่ขึ้นอยู่กับการเจริญเติบโตของป่า

ชุมชนชาวจีน (Kinh) ในหมู่บ้านทวนเยนทง (Thuy Yen Thuong) ได้รับการจัดสรรพื้นที่ 404.5 เฮกเตอร์สำหรับการฟื้นฟูป่า เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ ด้วยการควบคุมดูแลป่าด้วยวิธีการที่ง่าย ๆ ผลที่ได้แสดงให้เห็นว่ามีการสงวนพื้นที่ป่า มีการเจริญเติบโตของป่าที่สมบูรณ์ ที่มีความหนาแน่น มีกลไกการแบ่งปันผลประโยชน์ขึ้นอยู่กับ การเจริญเติบโตของป่า เช่น ถ้าป่าเติบโตมากกว่า 2% ต่อปี หมู่บ้านจะได้รับไม้ที่เติบโตในป่า 50% ถ้าเติบโตน้อยกว่านั้นจะได้รับ 30% 20% และ 10% ตาม

สัดส่วน ถ้าไม่มีการเจริญเติบโตหมู่บ้านจะไม่ได้รับผลประโยชน์ และป่าเหล่านั้นจะต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไข (Nguyen Ba Ngat และคนอื่น ๆ, 2005)

ตลอดช่วงเวลานับพันปีในการใช้ประโยชน์จากผืนป่าของคนเวียดนามจึงมีการใช้ประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์และพัฒนาไปในตัวด้วย โดยคนในแต่ละท้องถิ่นมีวิธีการดำเนินการของตนเอง ทั้งวิธีการที่มาจาก การสืบทอดจากบรรพบุรุษ และการเรียนรู้เพื่อให้เกิดความเท่าทันกับยุคใหม่ที่เปลี่ยนแปลง รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม โดยวิธีการจัดการความรู้เหล่านี้ล้วนเป็นวิธีที่แต่ละชุมชนเลือกแล้วว่าเหมาะสมกับความต้องการ ศักยภาพ สภาพปัญหา และบริบทแวดล้อมอื่น ๆ ในชุมชนของตนเอง

สรุปผลการศึกษาด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนของประเทศเวียดนาม

ประเทศเวียดนามเป็นประเทศที่ใช้มาตรการในการดูแลป่าไม้ภายในประเทศอย่างเคร่งครัด โดยมีการกำหนดเป็นกลยุทธ์ระยะยาวเพื่อให้เกิดการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมตามแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน ในการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนจึงได้มีการร่วมดำเนินงานขององค์กรต่าง ๆ ที่ได้เข้ามา มีบทบาท รวมถึงการกำหนดกรอบทางกฎหมายเพื่อใช้เป็นหลักในการกำหนดนโยบายและการดำเนินการในระดับประเทศและระดับท้องถิ่นต่อไป การจัดการความรู้ของเวียดนามจึงเริ่มต้นจากการเน้นสร้างความตระหนักให้แก่คนในท้องถิ่นถึงศักยภาพของตนในการจัดการป่าที่ชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยและใช้ประโยชน์มาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษให้มีการจัดการอย่างเป็นรูปธรรมตามแนวคิดเรื่องการจัดการป่าชุมชน โดยการใช้แผนการจัดการป่าชุมชนเป็นคู่มือในการดำเนินงาน ซึ่งเนื้อหาและวิธีการในการจัดการก็ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ที่ชุมชนเองได้ปฏิบัติ และปรับประยุกต์ใช้กันมาให้เหมาะสมกับบริบทสภาพสังคม ความเป็นอยู่ และสภาพความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัว

1) การจัดการความรู้ป่าชุมชน

เวียดนามมีการจัดการความรู้ป่าชุมชนใน 3 ส่วนหลักได้แก่ 1) องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน 2) การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ และ 3) การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้ โดยเน้นการกำหนดกรอบกฎหมายและยุทธศาสตร์ เพื่อให้เกิดการร่วมมือในการดำเนินการขององค์กรภาคส่วนต่าง ๆ ในการจัดการความรู้ด้วยวิธีการที่หลากหลาย

- องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

หน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่รับผิดชอบการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของเวียดนาม คือ กรมเกษตรและพัฒนาชนบท อยู่ภายใต้สังกัดกระทรวงเกษตรและการพัฒนาชนบทเป็นองค์กรที่มีบทบาทในการจัดทำบัญชีและกฎระเบียบ การจัดสรรพื้นที่ป่า การทำสัญญาการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่า และสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรต่าง ๆ ในการดำเนินงานในท้องถิ่น โดยมีการถ่ายโอนอำนาจการจัดการป่าไม้ให้กับรัฐบาลระดับจังหวัด อำเภอ คอมมูน และหมู่บ้านด้วย

นอกจากนี้ในเวียดนามยังมีความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ ในการดำเนินการโครงการต่าง ๆ ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ทั้งองค์กรระหว่างประเทศ องค์กรเอกชน องค์กรภาครัฐ และเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น โดยมีกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือสถาบันที่ทำงานร่วมกัน 6 กลุ่มหลัก คือ 1) ชุมชนในหมู่บ้าน 2) องค์กรป่าไม้ของชุมชน หรือคณะกรรมการป่าชุมชน 3) เจ้าหน้าที่ระดับจังหวัด อำเภอและคอมมูน 4) ผู้ทรงคุณวุฒิด้านป่าไม้ระดับจังหวัดและอำเภอ และผู้แทนกรมเกษตรและพัฒนาชนบทระดับจังหวัด 5) องค์กรป่าไม้ของรัฐ เช่น สถาบันวิจัยและฝึกอบรม เป็นต้น และ 6) องค์กรป่าไม้ที่ไม่ใช่หน่วยงานของรัฐ

- การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

การดำเนินงานด้านป่าชุมชนของเวียดนามในปัจจุบันมีการใช้กฎหมายที่คตินปี 2003 ร่วมกับกฎหมายการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ปี 2004 และกฎหมายแพ่ง ปี 2005 และนอกจากนี้แล้วเวียดนามยังได้มีความพยายามในการบูรณาการรอบทางกฎหมายและเป้าหมายในการพัฒนาประเทศด้านป่าไม้มาจัดทำเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาป่าไม้ของประเทศเวียดนาม (2006 – 2020) เพื่อให้เกิดการนำไปกำหนดเป็นแผนงานและโครงการต่าง ๆ ที่ใช้ในการปฏิบัติงานในระดับประเทศและระดับท้องถิ่นด้วย ผลของการดำเนินการตามกฎหมายทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักรู้ในสิทธิและหน้าที่ของตน เกิดการยอมรับและเข้ามามีส่วนร่วม โดยใช้ความรู้ดั้งเดิมของตนในการจัดสรรทรัพยากร และแบ่งปันผลประโยชน์แก่คนในชุมชน ร่วมกับความรู้ใหม่ ๆ ที่ได้แบ่งปัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ

นอกจากกรอบกฎหมายและยุทธศาสตร์แล้ว เวียดนามยังกำหนดให้ชุมชนจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้เกิดการวางแผนการจัดสรรที่ดินและป่าไม้เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างถูกวิธี โดยชุมชนต้องปฏิบัติตามแผนจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องและเป็นไปตามใบประกาศนียบัตรแสดงสิทธิในการใช้พื้นที่ป่า (Red Books) ด้วย

- การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

เวียดนามมีการดำเนินการแบบความค่อยเป็นค่อยไปในการยอมรับ และส่งเสริมการอนุรักษ์ การจัดการป่าของชุมชนที่เป็นวิธีการทั่วไป และพิเศษเฉพาะ มีการดำเนินงานที่มีการจัดการความรู้ อย่างเป็นระบบขึ้นตอนด้วยการใช้การศึกษาวิจัย มีการเก็บรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์ และปรับแก้ไขอยู่ตลอดเวลา

นอกเหนือจากการกำหนดกรอบทางกฎหมายเพื่อให้เกิดนโยบาย และโครงการต่าง ๆ แล้ว ในการดำเนินงานโดยหน่วยงานภาครัฐในระดับประเทศและระดับภูมิภาค ร่วมกับประชาชนในท้องถิ่น และองค์กรอื่น ๆ เพื่อให้เห็นนโยบายได้นำไปสู่การปฏิบัติด้วยการมีส่วนร่วม และใช้ภูมิปัญญา หรือวิธีการดั้งเดิมของชุมชนในการจัดการ โดยมีการปฏิบัติในลักษณะโครงการนำร่องเพื่อกระตุ้นให้ประชาชนและเจ้าหน้าที่ตื่นตัว และตระหนักในความรู้และประโยชน์ที่จะเกิดจากการจัดการป่า มีการทำจดหมายข่าว การจัดการฝึกอบรม การประสานความร่วมมือกัน การจัดตั้งกองทุนป่าชุมชนของหมู่บ้าน และการขยายโครงการเพื่อนำผลจากการดำเนินงานไปขยายองค์ความรู้และประสบการณ์แก่ชุมชนอื่น มีการวิเคราะห์ เพื่อหาจุดดี จุดบกพร่อง นำมาปรับแก้ และขยายผลการดำเนินงานเพื่อถ่ายโอนความรู้ที่ได้แก่ชุมชนอื่นต่อไป

ดังตัวอย่างเช่น 1) การสร้างกลุ่มประชาสังคมท้องถิ่นให้มีความสามารถในการปรับตัว การทำจดหมายข่าวและการฝึกอบรม การประสานความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่เป็นคณะทำงานด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในระดับท้องถิ่น 2) การดำเนินโครงการขยายการฝึกอบรม เพื่อสร้างความกระตือรือร้น และให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้นำความรู้และประสบการณ์ไปปฏิบัติในพื้นที่จริง 3) การใช้รูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสมกับความต้องการของคนในชุมชน และสภาพความเป็นอยู่ทั้งป่าชุมชนเพื่อการยังชีพ และป่าชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์ทางการค้า 4) การดำเนินการโครงการนำร่อง เพื่อศึกษาหนทางและความเป็นไปได้ในการขยายผล 5) การสร้างความตระหนักรู้ของชุมชนถึงศักยภาพของตนในการจัดการป่าตามที่ได้รับสิทธิในการใช้พื้นที่ ด้วยการจัดสรรผลประโยชน์โดยมีกลไกการกระจายผลประโยชน์เป็นเครื่องมือ

การดำเนินการข้างต้นเป็นกิจกรรมที่มีที่มาจากแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนของประเทศ ซึ่งมุ่งเน้นการสร้างความรู้และจัดการด้วยวิธีการป่าชุมชนบนฐานของชุมชนเป็นหลัก

2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

การดำเนินงานจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในเวียดนามมีการดำเนินงานทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนทั้งที่เป็นคนชนบท คนในเมือง รวมถึงชนกลุ่มน้อย และชนพื้นเมือง ซึ่งคนเหล่านี้ต่างก็มีภูมิปัญญาและวิถีคิดในการดำรงชีวิตตามความเชื่อของตน

กฎระเบียบ และวิธีการในการจัดการป่าชุมชนจึงมีความหลากหลาย ขึ้นอยู่กับประชาชนในพื้นที่ที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ โดยชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนเอง เช่น การประชุมหมู่บ้าน การจัดทำกฎระเบียบจากองค์ความรู้ดั้งเดิม การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นนำมาใช้ในการจัดการป่า ผู้นำที่อาวุโสในหมู่บ้าน หรือนักปราชญ์จะได้รับเกียรติและความเชื่อถือจากชุมชนในการเป็นบุคคลสำคัญในการรักษาความสัมพันธ์ในสังคม และเป็นผู้นำทางด้วยจิตใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

การจัดการป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาของเวียดนามที่มีความหลากหลายเหล่านี้มีการศึกษารวบรวมและถอดบทเรียน จัดการความรู้เพื่อให้ชุมชนอื่นและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ศึกษาข้อมูลจากประสบการณ์จริงของชาวเวียดนาม ยกตัวอย่างเช่น 1) วิธีการจัดการป่าชุมชนของชุมชนมั่ง ได้มีการจัดโซนสำหรับแบ่งพื้นที่ให้ป่าที่เสื่อมโทรมได้ฟื้นตัวให้เป็นพื้นที่ป่าสำหรับสาธารณชน มีการวางเงื่อนไขที่กำหนดขึ้นจากการประชุมหารือกันในพื้นที่ 2) การจัดการป่าโดยกลุ่มครัวเรือนที่ใช้ประโยชน์ ครัวเรือนในหมู่บ้านเจียงฮัก ได้มีการวางแผนร่วมกันในการใช้ป่า มีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ มีระบบการแบ่งผลผลิตอย่างเท่าเทียมกัน โดยมีการส่งมอบสิทธิและวิธีการจัดการป่าให้เป็นมรดกทางทรัพย์สินและมรดกทางวัฒนธรรมแก่คนรุ่นต่อไป 3) การจัดการป่าไม้โดยชุมชนด้วยวิธีการพัฒนาด้วยตนเอง สำหรับการแบ่งปันผลประโยชน์โดยอาศัยกลไกที่ขึ้นอยู่กับการเจริญเติบโตของป่า ของชุมชนชาวจีน ในหมู่บ้านทวนเยนทง เป็นต้น แต่ในความจริงโดยภาพรวมของประเทศชนพื้นเมือง และชนกลุ่มน้อย ต่าง ๆ ขาดการรับรองสิทธิในการถือครองที่ดินตามจารีตประเพณีที่เป็นรูปธรรม ซึ่งยังเป็นเรื่องที่เวียดนามต้องมีการปรับปรุงการดำเนินการตามนโยบายให้เกิดขึ้นได้จริง

จากผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศเวียดนาม ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 12

ตารางที่ 12 สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศเวียดนาม

ข้อมูลเบื้องต้น	ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน			การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น							
	การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		กฎหมายและนโยบาย		กระบวนการจัดการความรู้			
	การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก	กฎหมาย	นโยบาย	การตระหนักรู้ถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้
- พื้นที่ประเทศ 331,689 ตร.กม. - พื้นที่ป่า 54,900 ตร.กม.(38%) - ประชากร 86.1 ล้านคน - ศาสนาประจำชาติไม่มี แต่คนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ - อาชีพหลัก เกษตรกรรม และอุตสาหกรรม	- การใช้ผลผลิตจากป่าในชุมชน - แหล่งอาหารสำหรับบริโภค - ป้องกันสิ่งแวดล้อม - บริเวณลุ่มน้ำและชายฝั่ง - การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์	- แผนการจัดการป่าชุมชน - การวางแผนการจัดสรรและใช้ที่ดินป่าไม้ - ใบประกาศนียบัตรแสดงสิทธิในการใช้พื้นที่ป่า - การจัดตั้งกองทุนป่าชุมชนของหมู่บ้าน - การจัดทำกฎระเบียบป่าจากองค์ความรู้ดั้งเดิม - การแบ่งโซนป่าเป็นป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย และป่าในเชิงพาณิชย์	- ใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมไปปรับในการจัดการป่าชุมชน - ใช้ระบบผู้นำที่เป็นผู้อาวุโสหรือนักปราชญ์ในหมู่บ้านเป็นผู้รักษาความสัมพันธ์ในสังคม - การแบ่งโซนป่าและวางเงื่อนไขของชุมชนมั่งคั่ง - การจัดการป่าโดยกลุ่มครัวเรือน	- คนพื้นเมือง - คนในชุมชน - องค์กรป่าไม้ของชุมชน/คณะกรรมการป่าชุมชน - กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย - รัฐบาลระดับจังหวัด - เจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่น - ผู้ทรงคุณวุฒิด้านป่าไม้ระดับจังหวัดและอำเภอ - องค์กรป่าไม้ของรัฐ	- กรมเกษตรและพัฒนาชนบท - องค์กรเอกชน - องค์กรระหว่างประเทศ - องค์กรป่าไม้ที่ไม่ใช่หน่วยงานของรัฐ	- กฎหมายที่ดิน - กฎหมายการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ - กฎหมายแพ่ง	- ยุทธศาสตร์การพัฒนาป่าไม้ประเทศเวียดนาม - นโยบายการจัดการป่าไม้ - นโยบายการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ - นโยบายแห่งชาติ - นโยบายจาก	- ให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงศักยภาพของตนในการจัดการป่าไม้ - โครงการนำร่องเพื่อกระตุ้นประชาชนและเจ้าหน้าที่ให้รู้ประโยชน์จากการจัดการป่า	- จัดตั้งสถาบันวิจัยและฝึกอบรม - การฝึกอบรม - การศึกษาวิจัย - การจัดตั้งกองทุนป่าชุมชนของหมู่บ้าน	- โครงการวิจัยในท้องถิ่น - การประชุมหมู่บ้าน - การศึกษาย่อย - การจัดทำ	- นำผลจากโครงการนำไปแบ่งปันแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น - การขยายผลโครงการนำร่องในพื้นที่อื่น - จัดหมายข่าว - โครงการขยายการฝึกอบรมให้ผู้นับถือศาสนาไปปฏิบัติในพื้นที่ของตน

กรณีศึกษาที่ 8 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศอินโดนีเซีย

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศอินโดนีเซีย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากรายงานการวิจัย นโยบาย มาตรการ แผนงาน โครงการ กิจกรรมและการดำเนินการ ดังรายการดังนี้

1. หนังสือ Indonesia Community Forestry 2005 โดย Billy Hindra ปี 2005
2. รายงานการวิจัย Local Wisdom Strengthening the Rehabilitation of Infertile Land in West Kalimantan, Indonesia โดย International Land Coalition ปี 2009
3. เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการนโยบายป่าไม้ หัวข้อ Indonesia's Forest Policy and Reviews โดย Achmad Pribadi ปี 2002
4. รายงานการวิจัย Positive and Negative Aspects of Forestry Conflict: Lessons from a Decentralized Forest Management in Indonesia โดย Y. Yasmi และคนอื่น ๆ ปี 2009
5. บทความ Community Forestry in Indonesia โดยศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งชาติพื้นเอเชียแปซิฟิก ปี 2011

โดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารต่าง ๆ รวมถึงเอกสารที่มีการกล่าวถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในประเทศอินโดนีเซียรวมกับการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของประเทศจากเว็บไซต์ที่น่าเชื่อถือได้ โดยผู้วิจัยแบ่งประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ การจัดการความรู้ป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ ดังสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของประเทศ

ประเทศอินโดนีเซีย (Indonesia) มีชื่ออย่างเป็นทางการคือ ประเทศสาธารณรัฐอินโดนีเซีย (Republic of Indonesia) หรือ มีคำขวัญของประเทศว่า “เอกภาพท่ามกลางความหลากหลาย”

1.1 ที่ตั้ง

อินโดนีเซียเป็นประเทศที่เป็นหมู่เกาะที่ใหญ่ที่สุดในโลก ตั้งอยู่ระหว่างคาบสมุทรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และทวีปออสเตรเลีย และระหว่างมหาสมุทรอินเดีย และแปซิฟิก

1.2 เขตการปกครองและระบอบการปกครอง

อินโดนีเซียมีพื้นที่ประมาณ 1,904,569 ตารางกิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำ 4.85% เมืองหลวงคือเมืองจาการ์ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 30 จังหวัด 2 เขตปกครองพิเศษ (Special Regions) และ 1 เขตนครหลวงพิเศษ (Special Capital City District)

อินโดนีเซียมีการปกครองระบบประชาธิปไตยระบบประธานาธิบดีเป็นประมุข ปกครองในระบอบสาธารณรัฐ (Republic) และเนื่องจากมีชนกลุ่มน้อยเผ่าต่าง ๆ กว่า 500 เผ่า จึงมีความหลากหลายด้านภาษา วิถีชีวิต การแต่งกาย วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและประเพณี ซึ่งรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้มีความสามัคคีกันในระหว่างชนเผ่าต่าง ๆ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติบนพื้นฐานหลักการ ความเป็นเอกภาพในความหลากหลาย โดยมีรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2488 เป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศโดยใช้หลักปรัชญาศีลในการปกครองประเทศ

1.3 ภูมิประเทศและภูมิอากาศ

อินโดนีเซียมีภูมิประเทศเป็นหมู่เกาะต่าง ๆ มีเกาะใหญ่น้อยเกือบ 18,000 เกาะ มีภูเขาสูงอยู่ตามเกาะต่าง ๆ โดยทั่วไปเป็นเทือกเขาที่มีความสูงมาก ตามบริเวณเขามักมีภูเขาไฟและมีที่ราบรอบเทือกเขาชายเกาะ มีความสูงใกล้เคียงกับระดับน้ำทะเลทำให้มีที่ราบบางแห่งเต็มไปด้วยหนอง บึง และเนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา จึงทำให้เกิดแม่น้ำ และทะเลสาบอยู่บนเกาะต่าง ๆ มากมาย

ภูมิอากาศเป็นแบบศูนย์สูตรมีฝนตกชุกตลอดปี แต่อุณหภูมิไม่สูงมากนัก เพราะพื้นที่เป็นเกาะจึงได้รับอิทธิพลจากทะเล เนื่องจากเป็นมรสุมเขตร้อน สภาพอากาศร้อนชื้น มี 2 ฤดู คือ ฤดูร้อนและฤดูฝน อุณหภูมิเฉลี่ยระหว่าง 25 – 35 องศาเซลเซียส

1.4 ประชากร

อินโดนีเซียมีประชากรจำนวนประมาณ 231.4 ล้านคน (พ.ศ. 2551) มีชนกลุ่มน้อยกว่า 500 เผ่า ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ออสโตรนีเซียน เป็นเชื้อสายมาเลย์ ประมาณร้อยละ 98 ที่เหลือเป็นอินเดีย อาหรับ จีน และชาวยุโรป แต่ถ้าแบ่งตามเชื้อชาติจะประกอบด้วย ชาวชวา 41.7% ชาวจุนดา 15.4% ชาวมาเลย์ 3.4% ชาวมาคูรีส 3.3% ชาวบาตัก 3% ชาวมินังกะเบา 2.7% ชาวเบตาวี 2.5% ชาวนูกิน 2.5% ชาวบันเทน 2.1% ชาวบันจาร์ 1.7% ชาวบาห์ลี 1.5% ชาวซาเซก 1.3% ชาวมากัสซาร์ 1% ชาวเซรีบอน 0.9% ชาวจีน 0.9% และมีชนกลุ่มน้อยเผ่าต่าง ๆ 16.1%

ประชากรเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ เหล่านี้ อาศัยอยู่ตามเกาะสุมาตรา เกาะชวาตะวันตก เกาะมาดูรา เกาะบาห์ลี เกาะลอมบก เกาะติมอร์ เกาะบอร์เนียว เกาะสุลาเวสี เกาะอีเรียนจายา และตามแนวชายแดนด้านตะวันตก

1.5 ภาษาและศาสนา

อินโดนีเซียใช้ภาษาอินโดนีเซียเป็นภาษาราชการ เป็นภาษาที่มีรากฐานมาจากภาษามลายู โดยมีภาษาพื้นเมืองมากกว่า 538 ภาษา ภาษาอังกฤษถือเป็นภาษาที่สำคัญรองลงมาจากภาษาประจำชาติ และเป็นภาษาบังคับในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา นอกจากนี้ยังใช้กันอย่างแพร่หลายในวงราชการและธุรกิจ สำหรับภาษาดัตช์ใช้พูดกันในหมู่ผู้สูงอายุ ประชากร 90% สามารถอ่านออกเขียนได้

อินโดนีเซียมีศาสนาอิสลามเป็นศาสนาประจำชาติ โดยประชากรนับถือศาสนาอิสลาม 87% ศาสนาคริสต์ 9.5% ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู 1.8% ศาสนาพุทธ 1.3%

1.6 สภาพเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ

อินโดนีเซียเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยน้ำมัน ก๊าซธรรมชาติ ดินบุก ถ่านหิน บ็อกไซต์ นิเกิล เหล็ก ฟอสเฟต ทองแดง และน้ำมันปิโตรเลียมซึ่งทำรายได้ให้กับประเทศมากที่สุด และเป็นสมาชิกขององค์การประเทศผู้ส่งออกน้ำมันเป็นสินค้าออก

ด้านการเกษตรกรรม มีการปลูกพืชแบบขั้นบันได มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีดินภูเขาไฟ เหมาะแก่การเพาะปลูก โดยเฉพาะบนเกาะชวามีการปลูกพืชที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว ชา กาแฟ อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด ถั่วเหลือง เครื่องเทศ ส่วนพืชสำคัญที่ปลูกบนเกาะสุมาตราได้แก่ ยางพารา ยาสูบ ชา กาแฟ โกโก้ ปาล์ม มะพร้าว พริกไทย อ้อย

พืชเศรษฐกิจ ได้แก่ ข้าว ยาสูบ ข้าวโพด เครื่องเทศ การทำประมง ลักษณะภูมิประเทศที่เป็นหมู่เกาะทำให้อินโดนีเซียสามารถจับสัตว์น้ำได้มาก อุตสาหกรรมที่สำคัญ ได้แก่ อุตสาหกรรมปิโตรเลียม ก๊าซธรรมชาติ อุตสาหกรรมประกอบรถยนต์รถจักรยานยนต์ ชิ้นส่วนยานยนต์ อุตสาหกรรมสิ่งทอ เป็นต้น

และเนื่องจากพื้นที่ป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าดงดิบ อินโดนีเซียจึงเป็นประเทศที่มีป่าไม้มากที่สุด ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลิตผลจากป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นไม้เนื้อแข็ง มีพื้นที่ป่าร้อยละ 59 จึงส่งออกผลิตภัณฑ์จากไม้ กระดาษ เครื่องเทศ ยางและผลิตภัณฑ์

1.7 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของอินโดนีเซีย เนื่องจากอินโดนีเซียประกอบด้วยหลายเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ แต่ละเผ่าพันธุ์ต่างก็มีมรดกทางวัฒนธรรม และลักษณะทางสังคมของตน สืบทอดกันมา จนเหล่านี้เมื่อถูกรวมกันเข้าภายใต้ระบบการเมือง เศรษฐกิจและการป้องกันประเทศร่วมกัน จึงมีความหลากหลายด้านภาษา วิถีชีวิต การแต่งกาย วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและ

ประเพณี ซึ่งรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้มีความสามัคคีกันในระหว่างชนเผ่าต่าง ๆ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติบนพื้นฐานหลัก ความเป็นเอกภาพในความหลากหลาย

จากการที่สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศอินโดนีเซีย มีลักษณะแยกกันเป็นหมู่เกาะ และมีอาณาเขตกว้างใหญ่ ประชากรติดต่อกันได้ยาก ทำให้แต่ละภูมิภาคมีรูปแบบวัฒนธรรมของตนเอง จึงปรากฏลักษณะวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และภาษาที่ใช้ผิดแผก แตกต่างกันไป ในแต่ละกลุ่มชน ชาวชนบทที่อาศัยอยู่ห่างไกลจากตัวเมืองยังยึดมั่นอยู่กับประเพณีเดิมอยู่มาก ส่วนกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในตัวเมือง และได้รับการศึกษาแบบตะวันตกจะมีวิถีชีวิตแตกต่างกันออกไป การแบ่งกลุ่มชนตามขนบธรรมเนียมประเพณี และพื้นที่ตั้ง สามารถแบ่งออกเป็นสามกลุ่มใหญ่ คือ

1. กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในเกาะชวา และบาหลี ผู้คนที่อยู่ในแถบนี้จะยึดมั่นอยู่ในแนวทางของศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธ มีวัฒนธรรมเน้นหนักในเรื่องคุณค่าของจิตใจ และสังคม ก่อให้เกิดการพัฒนาศิลปะอย่างมากมาย โดยเฉพาะนาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ประชากรจะประพฤติตามหลักจริยธรรม มีการเคารพต่อบุคคลตามฐานะของบุคคลนั้น ๆ

2. กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ตามบริเวณริมฝั่งทะเลของเกาะต่าง ๆ ดำเนินชีวิตอยู่ได้ด้วยการประกอบการค้าขาย มีชีวิตทางวัฒนธรรมตามหลักของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด และเป็นนักธุรกิจของสังคมอินโดนีเซียยุคใหม่ และได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนา และกฎหมาย

3. กลุ่มที่มีความด้าหลังมาก อาศัยอยู่ตามบริเวณเทือกเขาในส่วนลึกของประเทศ ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยการล่าสัตว์ และการเพาะปลูก ปัจจุบันรัฐบาลอินโดนีเซียได้เข้าไปปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชนกลุ่มนี้

ตามระบบความเชื่อและประเพณีในอินโดนีเซีย มีการกำหนดกฎหมายประเพณีในสังคมตามความเชื่อในศาสนาซึ่งจะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และสืบทอดกันมานานแล้ว มีสาระที่สำคัญคือ ความผูกพันระหว่างสามีกับภรรยา พ่อแม่กับลูก และพลเมืองต่อสังคมที่ตนอยู่ โดยยึดหลักการปฏิบัติที่เรียกเป็นภาษาอินโดนีเซียว่า โกตองโรยอง คือการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันในงานต่าง ๆ เช่น การเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว การแต่งงาน การสร้างบ้านที่อยู่อาศัย การใช้ที่ดินร่วมกัน ภายใต้อัตนตงและข้อแม่พิเศษ

1.8 ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

ประเทศอินโดนีเซียเป็นประเทศที่อุดมไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าดงดิบ เป็นประเทศที่มีป่าไม้มากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลผลิตจากป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นไม้เนื้อ

แข็ง โดยมีป่าไม้สักที่อยู่ภายใต้การจัดการป่าตั้งแต่ปี 1981 โดยรัฐบาลอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์ ซึ่งขณะนั้นป่าสักส่วนใหญ่เป็นสวนป่าถึง 5.6 ล้านไร่ โดยใช้วิธีตัดหมด แล้วปลูกป่าใหม่

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มมีนโยบายการให้สัมปทานป่าไม้ในเกาะต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง รัฐบาลจึงได้ออกกฎหมายเพื่อการลงทุนของต่างชาติในปี 1967 มีการทำไม้กันมากตั้งแต่ปี 1969 – 1970 และจากประสบการณ์การอนุญาตสัมปทานในเกาะกาลิมันตันนำมาสู่การพัฒนาเป็นระบบเลือกตัด ที่ปรับมาจากระบบเลือกตัดของฟิลิปปินส์

ในช่วงปี 1990 – 1991 อินโดนีเซียเป็นประเทศที่มีการทำลายพื้นที่ป่ามากที่สุดของเอเชีย (FAO, 2001) มีการบุกรุกพื้นที่ป่าอย่างกว้างขวาง ประชาชนยากจน และมีการย้ายประชากรบนเกาะที่มีคนหนาแน่นไปอยู่ในป่าบนเกาะที่มีประชากรไม่หนาแน่น เช่น เกาะ West Irian, Kalimantan และ Moluccas ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งกับชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ก่อนแล้ว

การดำเนินการจัดการป่าชุมชนของอินโดนีเซียพบว่าผลจากการใช้แผนงานด้านป่าไม้ที่ไม่เหมาะสม ทำให้เกิดการทำลายพื้นที่ป่าขนาดใหญ่โดยบริษัทป่าไม้ที่ได้รับสัมปทาน (International Land Coalition, 2009) รวมถึงปัญหาการทำลายระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเกิดจากระบบสัมปทานป่าไม้ในสมัยของซูฮาโตในปี 1966 ที่ได้รับการบัญญัติกฎหมายป่าไม้ขึ้นพื้นฐานในปี 1967 ที่ให้สิทธิบริษัทในการทำสัมปทานป่าไม้ และในยุคนั้นมีการจำกัดสิทธิในการเป็นเจ้าของและการใช้ประโยชน์จากป่าของคนพื้นเมือง (RECOFTC, 2011)

พื้นที่ที่สามารถดำเนินการในรูปแบบของป่าชุมชนได้ต้องเป็นทั้งป่าที่มีผลผลิตจากป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์ได้และต้องมีการอนุรักษ์ป่าในพื้นที่นั้น โดยชุมชนด้วยจึงจะได้รับใบอนุญาตในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ แต่ชุมชนจะไม่ได้รับสิทธิการครอบครองที่ดิน (Hindra, 2005)

การบริหารจัดการป่าโดยรัฐบาลกลางมีความอ่อนแอ มีปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันอย่างแพร่หลาย ทำให้รัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาการบุกรุกทำลายป่า และการทำไม้ที่ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ได้ ตัวอย่างกรณีไฟไหม้ป่าครั้งใหญ่ในปี 1997 และ 1998 บนเกาะสุมาตราและบอร์เนียวเกิดผลกระทบจากควันไฟไปไกลถึงหลายประเทศรวมถึงประเทศไทยในภาคใต้ตอนล่างด้วย เป็นปัญหาการจัดการป่าไม้ที่ไร้ประสิทธิภาพ เพราะป่าคงคิบตามปกติไฟจะไม่ไหม้ แต่มีการทำไม้อย่างหนัก ป่าถูกเปิดโล่งจนทำให้พืชชั้นล่างมีแต่วัชพืชรุกรานเข้ามาหลังการทำไม้ ร่วมกับเศษไม้ปลายไม้ที่ถูกทิ้งไว้หลังการทำสัมปทานในป่าจำนวนมากที่กลายเป็นเชื้อเพลิง และยังมีการแผ้วถางป่าเพื่อปลูกปาล์มน้ำมันซึ่งเป็นสิ่งผิดกฎหมาย โดยมีบริษัทนายทุนหนุนหลังที่มีการจุดไฟเผาเศษไม้ ปลายไม้ ไฟป่าจึงลุกลามไปถึงแนวชั้นของถ่านหินใต้ดิน ทำให้ไฟป่าลุกลามกว้างขวางอยู่หลายเดือน

จากปัญหาไฟไหม้ป่าที่เกิดจากการจัดการป่าอย่างไม่มีประสิทธิภาพของรัฐบาลที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาการบุกรุกทำลายป่า การให้สัมปทานป่าไม้ การทุจริตคอร์รัปชันในประเทศ นำมาสู่การกำหนดนโยบายป่าไม้ โดยใช้แนวคิดการจัดการป่าชุมชนในภายหลัง ถือเป็นบทเรียนที่รัฐบาลสมัยต่อ ๆ มานำมาใช้ในการกำหนดนโยบายที่เกี่ยวกับป่าไม้โดยมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน

การดำเนินการด้านป่าชุมชนในอินโดนีเซีย เริ่มจากความตระหนักรู้ในคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ โดยเฉพาะในแง่ของเศรษฐกิจ และผลกระทบที่เกิดจากการจัดการที่ไม่ถูกวิธี นำมาสู่การกำหนดกรอบกฎหมาย นโยบาย และ โครงการที่คำนึงถึงภูมิปัญญาของคนในเกาะต่าง ๆ ที่อาศัยพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติโดยการใช้ประโยชน์และรักษาตามวัฒนธรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในแต่ละท้องถิ่น ร่วมกับการจัดการป่าชุมชนเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหภายในประเทศร่วมกับการพัฒนาเพื่อให้เป็นไปตามแนวโน้มการจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อมของโลก

2.1 องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ป่าชุมชนในประเทศอินโดนีเซียได้รับการพัฒนาพร้อมกับประเทศอื่น ๆ โดยการดำเนินการเรื่องป่าชุมชนในประเทศอินโดนีเซีย มีหน่วยงานที่ดูแล คือ กระทรวงป่าไม้ (Ministry of Forestry) และยังพบบทบาทขององค์กรที่ให้ความช่วยเหลือจากต่างประเทศ ในการเป็นผู้ริเริ่มในการติดตามประเมินผล และให้ข้อเสนอแนะในการดำเนินงานของรัฐบาลและหน่วยงานในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น

การดำเนินการเรื่องป่าชุมชนในประเทศอินโดนีเซียได้ริเริ่มขึ้น โดยองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือจากต่างประเทศในปี 1992 และภายหลังจากเกิดปัญหาการสัมปทานป่าไม้ทำให้นักธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและชุมชนระดับนานาชาติได้มีบทบาทในการเข้ามากดดันรัฐบาลเพื่อให้แก้ไขปัญหาการแสวงหาผลประโยชน์ที่มากเกินไปจากทรัพยากรป่าไม้ป่าไม้ ซึ่งในสมัยนั้นหากประชาชนในท้องถิ่นต่อต้านการทำสัมปทานก็จะโดนกองกำลังทหารคุกคามความปลอดภัย ทำให้นานาชาติต้องเข้ามาบีบบทบาท (Y. Yasmi และคนอื่น ๆ, 2009)

ในปี 1998 หลังจากทีชูฮาโตพ้นจากตำแหน่ง รัฐบาลใหม่ได้ทบทวนกฎหมายป่าไม้ โดยยอมให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่าและรอบ ๆ ป่าได้ใช้ประโยชน์และจัดการป่าไม้ได้ด้วยตนเองอย่างถูกกฎหมาย และนับแต่นั้นการดำเนินการด้านป่าชุมชนได้มีการดำเนินการภายใต้กรอบทางกฎหมายมาอย่างเป็นลำดับ (RECOFTC, 2011)

การจัดการป่าไม้ได้จึงมีความชัดเจนยิ่งขึ้น หน่วยงานภาครัฐได้มีบทบาทในการจัดทำข้อกำหนดในการส่งเสริมการจัดการป่าไม้ของชุมชน ประกอบด้วยมาตรการต่าง ๆ ได้แก่ 1) การให้สถานภาพที่ถูกต้องตามกฎหมาย 2) การส่งเสริมบทบาทของสถาบัน โดยสอดคล้องกับประโยชน์ที่แต่ละฝ่ายจะได้รับ 3) กำหนดแนวทางในการวางแผนการผลิตและการแบ่งปันผลกำไร 4) กำหนดและส่งเสริมแนวทางการใช้เทคโนโลยี 5) ดำเนินการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 6) ส่งเสริมการเข้าถึงตลาด และ 7) การให้ใบอนุญาตในการใช้ประโยชน์จากป่า (Hindra, 2005)

ในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนหรือที่ในอินโดนีเซียเรียกว่าป่าสังคมซึ่งมาจากแนวคิดเดียวกันนั้น ในโครงการป่าสังคมรัฐบาลได้ให้สิทธิแก่คนในท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมร่วมกับคู่ค้า (ผู้ได้รับสัมปทานป่าไม้) มีการดำเนินการโครงการพัฒนาชุมชนที่อยู่บริเวณของสัมปทานป่าไม้ ที่มีที่มาจากพระราชกฤษฎีกา ปี 1991 และ 1995 โดยให้เจ้าของสัมปทานสนับสนุนชีวิตความเป็นอยู่ และการพัฒนาเศรษฐกิจในชุมชน เช่น การสร้างโรงเรียนสร้างมัสยิด ร่วมกับความช่วยเหลือขององค์กรระหว่างประเทศที่ได้สนับสนุนการดำเนินงานในรูปแบบของป่าชุมชน ซึ่งในยุคนั้นเป็นยุคแห่งความขัดแย้งระหว่างบริษัทสัมปทานป่าไม้กับคนในชุมชน โดยในปี 1995 รัฐบาลยอมให้คนพื้นเมืองเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในการเก็บหาผลผลิตที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น (RECOFTC, 2011)

การดำเนินงานด้านป่าชุมชนมีการคำนึงถึงบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ดังตัวอย่างการดำเนินโครงการปลูกไม้สักในสุลาเวสี (Sulawesi) ในปี 2004 ดำเนินการในรูปแบบของป่าสังคมโดยมอบหมายให้ชุมชนเป็นผู้ดูแล มีครอบครัว จำนวน 1,360 ครอบครัวที่อยู่ในชุมชนทำงานเกี่ยวกับการปลูกไม้สักโดยมีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่มีบทบาทในโครงการ คือ 1) รัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นร่วมกันรับผิดชอบในการพัฒนาป่าไม้เพื่อสังคม 2) ชุมชนต้องดูแลป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่า และคอยสอดส่องดูแล 3) คณะทำงานป่าไม้เพื่อสังคมประกอบด้วยผู้แทนในระดับต่าง ๆ ทั้งท้องถิ่นระดับจังหวัดและระดับอำเภอ เพื่อสนับสนุนการทำงานของรัฐบาลในด้านกรวางแผนการดำเนินงาน และการควบคุม 4) ในบางพื้นที่มีหลายหน่วยงานร่วมกันรับผิดชอบ (Hindra, 2005)

จากการดำเนินงานตามนโยบายด้านป่าไม้ของอินโดนีเซีย มีการตรวจสอบผลจากการดำเนินการในรอบ 5 ปี เกี่ยวกับการทำสวนป่า และการจัดการผลผลิตจากการจัดการป่าไม้ธรรมชาติ ในแง่ของความสำเร็จในการจัดการป่าไม้ที่ยั่งยืน และการดำเนินนโยบายร่วมระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ โดยมีองค์กรระหว่างประเทศและระดับท้องถิ่นร่วมแสดงความคิดเห็น เพื่อตรวจสอบนโยบายป่าไม้ และการจัดตั้งสถาบันวิจัยป่าไม้ ในแง่ของการกระจายการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรและการพัฒนาองค์กรท้องถิ่น พบว่า คนในท้องถิ่นยังไม่ได้รับการกระจายทรัพยากรอย่าง

เต็มที และยังขาดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นบุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (Pribadi, 2002)

จากการดำเนินงานด้านป่าชุมชนในอินโดนีเซียจะพบว่ามีองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในการจัดการความรู้ป่าชุมชน โดยหน่วยงานภาครัฐยังมีหน้าที่โดยตรงในการดูแลและรับผิดชอบ รวมถึงการประสานความร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ ที่เข้ามาดำเนินการในพื้นที่ โดยเฉพาะองค์กรนานาชาติ องค์กรเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และองค์กรประชาสังคม โดยการดำเนินงานพยายามให้ชุมชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในฐานะของผู้ใช้ประโยชน์โดยตรงจากป่า และบทบาทของเจ้าขององค์ความรู้ที่จะใช้ในการจัดการป่า

2.2 การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

ประเทศอินโดนีเซียได้มีการบัญญัติกฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินการด้านป่าไม้ในประเทศ โดยส่วนใหญ่จะเป็นบทบัญญัติทำขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาในขณะนั้น โดยในระยะหลังได้มุ่งเน้นการทำโครงการป่าไม้สังคม และเพิ่มบทบาทของคนในท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการจัดการป่ามากขึ้น โดยมีวิวัฒนาการของการจัดทำนโยบายที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนดังนี้

- ในปี 1980 กระทรวงป่าไม้มีโครงการปลูกป่าไม้สักในชวา เรียกว่าระบบ Taungya และออกพระราชกำหนด เลขที่ 691 ปี 1991 และเลขที่ 69 ปี 1995 โดยจัดทำโครงการพัฒนาชุมชน (Community Development Program – CDP) ที่กำหนดให้ผู้ได้รับสัมปทานป่าไม้สนับสนุนกิจกรรมพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจในชุมชนและในพื้นที่สัมปทาน

- ปี 1995 มีพระราชกำหนดฉบับใหม่ที่ส่งเสริมการจัดการป่าไม้ในด้านวิชาการและการผลิตและสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพและสิทธิในการจัดการป่าไม้ โดยไม่ได้มีเฉพาะการเพิ่มด้านเทคนิคและการผลิตของการจัดการป่าไม้ แต่ยังมีการส่งเสริมการพัฒนากำลังการผลิตและสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในระยะยาว มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนท้องถิ่นเข้าถึงการใช้ประโยชน์ของผลผลิตจากป่าไม้ที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น

- ปี 1997 ออกพระราชกำหนด เลขที่ 677 ได้กำหนดให้กลุ่มชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่าไม้โดยมีการออกใบอนุญาตการจัดการป่าไม้ กลุ่มชุมชนจะได้รับสิทธิในการใช้ประโยชน์ คนในท้องถิ่นจะได้รับอนุญาตให้ใช้ประโยชน์จากไม้และป่าไม้ที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น

- ปี 2001 ออกพระราชกำหนด เลขที่ 31 ที่กำหนดให้ออกระเบียบส่งเสริมบทบาทของคนในท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้มากขึ้น ด้วยการกำหนดให้มีหน้าที่หลักในการจัดการป่าไม้

- ปี 2002 รัฐบาลกำหนดระเบียบฉบับที่ 34 ปี 2002 เพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนในป่าและบริเวณรอบป่า เพื่อพัฒนาชุมชนในการใช้ศักยภาพและส่งเสริมการดำเนินการของสถาบันป่าไม้

- ปี 2003 จัดทำโครงการป่าไม้เพื่อสังคม (Social Forestry Program)

- ปี 2004 ออกระเบียบกระทรวงที่ส่งเสริมให้ประชาชนดำเนินการป่าไม้เพื่อสังคม ซึ่งเป็นระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ทั้งในป่าของรัฐและป่าของเอกชน ทำให้คนในท้องถิ่นมีบทบาทหลักในการเพิ่มสวัสดิการทางสังคมและการรักษาป่าไม้ (Hindra, 2005)

โดยภาพรวมของการใช้กฎหมาย และนโยบายในการพัฒนาป่าชุมชนในอินโดนีเซียมีกฎหมายและนโยบายรวมถึงโครงการหลัก ๆ ที่มีผลต่อการจัดการความรู้ป่าชุมชน ได้แก่

- พระราชบัญญัติป่าชุมชน ประเทศอินโดนีเซียได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าชุมชนในปี 2003 ส่งผลต่อการดำเนินงานของหน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแลการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้กำหนดทิศทางและแผนการดำเนินการป่าชุมชนแล้ว มีการประกาศยกเลิกการให้สัมปทานการทำไม้ครอบคลุมพื้นที่ 4 ล้านเฮกเตอร์ เพื่อนำพื้นที่ดังกล่าวมาใช้ในการบริหารจัดการในลักษณะป่าชุมชนแทน (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, 2552: 13 – 87)

- โครงการป่าสังคม ในต้นทศวรรษ 1980 กระทรวงป่าไม้ได้เริ่มโครงการป่าสังคม ตามพระราชกำหนดกระทรวงป่าไม้ ฉบับที่ 691 ปี 1991 และ ฉบับที่ 69 ของปี 1995 และจากความคืบหน้าในการดำเนินงาน ในปี 1999 รัฐบาลได้สนับสนุนให้ชุมชนเช่าพื้นที่ป่าประมาณ 92,000 เฮกเตอร์ เพื่อดำเนินการฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรมที่เป็นพื้นที่ป่าที่ไม่ได้รับสัมปทานสัญญาเช่าเหล่านี้ต้องมีรายละเอียดของแผนเพื่อรับการอนุมัติจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ระดับอำเภอ และชุมชนต้องลงทะเบียนตัวเอง

และในปี 2004 รัฐมนตรีผู้ดูแลโครงการป่าสังคม ได้จัดทำระเบียบ ฉบับที่ 1 ปี 2004 เพื่อเสริมสร้างศักยภาพคนที่อาศัยในชุมชนและรอบ ๆ ป่าในการดำเนินกิจกรรมป่าสังคม ซึ่งการป่าไม้สังคมในประเทศอินโดนีเซียเป็นระบบของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าของรัฐหรือเอกชน โดยให้คนในท้องถิ่นมีบทบาทหลักร่วมกับคู่ค้า และนโยบายที่จะช่วยส่งเสริมให้เศรษฐกิจภายในชุมชนและรอบป่า เช่น

- ผู้ได้รับสัมปทานป่าควรให้ความร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่น และหุ้นส่วนต่าง ๆ รอบ ๆ ป่า

- การฟื้นฟูสภาพป่าไม้และที่ดิน ควรจะทำได้ด้วยวิธีการมีส่วนร่วมเพื่อที่จะช่วยให้ชุมชนโดยรอบป่าได้มีส่วนร่วมในการจัดการป่า

- ในแง่ของการจัดการป่าไม้ การสนับสนุนชุมชน ถือเป็นปัจจัยความสำเร็จ ซึ่งการจัดการป่าไม้ควรจะเน้นไปที่การสร้างพลังชุมชน ไม่ใช่เพียงการผลิตไม้

- **รูปแบบในการจัดการป่าไม้** นอกจากกฎหมาย และนโยบายในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนที่ส่งเสริมมีการจัดการความรู้ป่าชุมชนแล้ว รูปแบบในการจัดการป่าไม้ในประเทศอินโดนีเซียที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลและมีการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ผ่านนโยบายของรัฐยังถือเป็นสิ่งที่สนับสนุนการจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วย โดยมีการจัดการในหลาย ๆ รูปแบบ โดยรูปแบบที่นิยมคือการจัดการป่าชุมชนและป่าหมู่บ้าน โดยมีรูปแบบการดำเนินการดังนี้

1) ป่าชุมชน กลุ่มชาวบ้านต้องลงนามในสัญญาการจัดการและอนุรักษ์ป่าชุมชน มีระยะเวลาในสัญญา 35 ปี โดยชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าได้

2) ป่าหมู่บ้าน สถาบันหรือองค์กรชุมชนต้องลงนามในสัญญาการจัดการและอนุรักษ์ป่าหมู่บ้าน มีระยะเวลาในสัญญา 35 ปี โดยรัฐบาลยังไม่ได้ระบุสิทธิที่สถาบันจะได้รับ ในเรื่องการค้าและการป่าหมู่บ้านนี้ RECOFTC ได้สนับสนุนการค้าและการหมู่บ้านป่าไม้ หรือป่าหมู่บ้านในหมู่บ้านบานแดง ในเมืองซูลิตอนใต้ โดยถือว่าเป็นหมู่บ้านแรกที่ได้รับการยอมรับให้เป็นป่าหมู่บ้าน และมีการขยายแนวคิดและการดำเนินการไปยังชุมชนต่าง ๆ ในอินโดนีเซีย (RECOFTC, 2011)

ผลการติดตามพบว่า นโยบายการปลูกป่าไม้ได้ช่วยแก้ปัญหาการใช้พื้นที่ป่าไม้ และยังมีข้อจำกัดในการจัดห้องสมุดที่มีข้อมูลที่ทันสมัยจากสถาบันของรัฐบาล ร่วมกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่บ่อยครั้งในระยะเวลาอันสั้น การขาดมาตรการที่มีประสิทธิภาพเพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าไม้ และคณะผู้ตรวจสอบให้ข้อเสนอแนะว่าควรมีการจัดทำพื้นที่ป่าเป็นป่าถาวร และมีการจัดสรรพื้นที่ป่าไม้เสื่อมโทรมให้แก่คนในท้องถิ่นเป็นผู้ดูแล และควรกำหนดนโยบายใหม่โดยการพัฒนาสวนป่าขึ้นในพื้นที่ที่ไม่สมบูรณ์ (Achmad Pribadi, 2002)

- **นโยบายการกระจายอำนาจ** ในการจัดทำนโยบายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของประเทศต่าง ๆ มักมุ่งเน้นการกระจายอำนาจ เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนเพิ่มมากขึ้น รวมถึงในอินโดนีเซียเอง โดยมีเป้าหมายเพื่อช่วยลดความยากจนและเพิ่มบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนเอง แต่จากการศึกษา นโยบายการกระจายอำนาจในอินโดนีเซียพบว่า การกระจายอำนาจที่รวดเร็วก่อนทำให้เกิดความขัดแย้งในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียระหว่างชาวบ้านกับผู้ที่ได้รับสัมปทาน (Y. Yasmi และคนอื่น ๆ, 2009) ซึ่งกรณีนี้สามารถนำผลการศึกษามาเป็นบทเรียนสำหรับการเรียนรู้ในการดำเนินนโยบายที่ต้องการเตรียมความพร้อมของคนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และต้องสอดคล้องกับกฎหมายและนโยบายอื่น ๆ ที่ใช้ในการจัดการป่าด้วย

2.3 การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

การจัดการป่าไม้เน้นที่การสร้างพลังชุมชนตามแนวคิดและนโยบายในยุคปัจจุบันของรัฐบาลก่อให้เกิดโครงการต่าง ๆ ที่มีการดำเนินงานในพื้นที่ที่เป็นป่าสงวนหรือป่าชุมชน ซึ่งในแต่ละโครงการได้ใช้การจัดการความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความรู้ที่สามารถนำไปขยายผล แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และไปปรับใช้ในการกำหนดนโยบายเพื่อดำเนินการในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของประเทศต่อไป

การดำเนินการต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ต่างมุ่งเน้นเป้าหมายในการพัฒนาคน และการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลัก ในหลาย ๆ โครงการมีการดึงศักยภาพหรือทุนทางสังคมที่ชุมชนท้องถิ่นมีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น ภูมิปัญญาในการจัดการพื้นที่แห้งแล้ง การปลูกต้นไม้ไว้ในสวนหลังบ้านของชุมชนชายฝั่งในจังหวัดทางตอนใต้ของกาลิมันตัน เพื่อลดการใช้ประโยชน์จากป่าและโครงการอื่น ๆ

โดยมีขั้นตอนและกิจกรรมที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ทั้งในระดับนานาชาติ ระดับชาติ และระดับท้องถิ่น เช่น การส่งเสริมบทบาทของคนพื้นเมืองและผู้หญิง การสร้างความตระหนักในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การฝึกอบรม การให้ข้อมูล ข่าวสาร การรวบรวมข้อมูลเพื่อจัดทำเอกสารและประมวลผล เพื่อแบ่งปันประสบการณ์และข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การอภิปรายและฝึกอบรมยุติความขัดแย้ง การรวมทุนทางวิชาการ การจัดตั้งกองทุน การปลูกต้นไม้ไว้ในสวนหลังบ้าน การกำหนดเขตพื้นที่ การสร้างแผนที่ การจัดตั้งสถาบันชุมชน โดยวิธีการต่าง ๆ ข้างต้น มักมีการดำเนินการผ่านโครงการวิจัย เพื่อนำองค์ความรู้ไปขยายผล

ดังตัวอย่างโครงการที่มีการดำเนินการ โดยภาครัฐร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน ดังนี้

- โครงการเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่แห้งแล้งในกาลิมันตันตะวันตก เป็นโครงการนำร่องในการแก้ไขปัญหาการจัดการป่าชุมชนที่ผิดวิธี โดยหันมาส่งเสริมบทบาทของชนพื้นเมือง และกลุ่มผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน ใช้ระยะเวลาดำเนินการ 1 ปี มีจุดมุ่งหมายให้คนพื้นเมืองมี 1) การริเริ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 2) ความตระหนักในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 3) นโยบายในการต่อต้านการทำลายระบบนิเวศตามความสนใจของพวกเขา 4) การริเริ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถนำไปทำซ้ำได้ในที่อื่น ๆ (International Land Coalition, 2009)

โดยมีการกำหนดวัตถุประสงค์และการดำเนินการเพื่อดำเนินการตามยุทธศาสตร์ 3 ข้อหลัก
คือ

1. จัดตั้งกลุ่มชาติพันธุ์ และสตรีกลุ่มใหม่เพื่อจัดการพื้นที่ป่าที่เกิดความความเสียหายตาม
ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การวางแผนเชิงกลยุทธ์ การฝึกอบรมการจัดการพื้นที่แห้งแล้ง และการฟื้นฟูที่ดินแห้ง
แล้งด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี การแตกหน่อและปักชำ เป็นต้น

2. การให้ข้อมูล ข่าวสาร และองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้
และจัดการความขัดแย้ง

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ
ความขัดแย้งในชนบท โดยเจ้าหน้าที่ช่วยจัดทำเอกสารและประมวลผล เพื่อแบ่งปันประสบการณ์
และข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีเอกสารข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละพื้นที่

3. เพิ่มอำนาจการต่อรองของกลุ่มชาติพันธุ์ ส่งเสริมให้มีตำแหน่งที่สามารถต่อรองในการ
กำหนดนโยบาย และต่อต้านความขัดแย้ง และความสามารถในการจัดการทรัพยากรป่า

- ดำเนินการอภิปรายนโยบายการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การฝึกอบรมการยุติความขัดแย้ง
การสัมมนาและประชุมเชิงปฏิบัติการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะและกลยุทธ์
การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในระดับท้องถิ่น

จากการดำเนินการในพื้นที่พบว่าโครงการนี้จะได้รับการพัฒนาและขยายผลต่อไป โดยมี
ปัจจัยสำคัญ คือ การได้รับความร่วมมือร่วมใจและพลังในชุมชน การดำเนินการร่วมกับหน่วยงาน
อื่น ๆ ที่เป็นพันธมิตร และภาคส่วนอื่น ๆ เพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยวัตถุประสงค์และกิจกรรมใน
โครงการต้องตอบสนองความต้องการของกลุ่มชาติพันธุ์ในแต่ละพื้นที่

ปัจจัยความยั่งยืนที่เกิดขึ้นหลังจากที่มีโครงการนี้ทำงานไปหนึ่งปีแต่ละชุมชนมีเงินเพื่อใช้
บำรุงรักษาพืชและการฟื้นฟู การขยายกิจกรรมและอื่น ๆ เช่น การเริ่มต้นการรวมทุนวิสาหกิจ มีการ
บริหารจัดการโดยชุมชนของชนพื้นเมืองในรูปแบบของสหกรณ์เครดิตยูเนียน (CU) ในหนึ่งปี
โครงการได้ช่วยเหลือในการสร้างความเชื่อมั่น ความไว้วางใจ การสร้างความตระหนักใน
ความสามารถของตนเองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเพิ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ที่
ดำเนินการได้อย่างอิสระและมีความยั่งยืน อีกสิบปีถัดไปคาดว่าโครงการนี้จะไปช่วยเปลี่ยนแปลง
ความคิดเห็นต่อภาคประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีการใช้องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น
ไปขยายผล โดยคาดว่าจะให้ความรู้แก่ประชาชนในท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วย

ความยุติธรรมและยั่งยืนผ่านการบริหารจัดการเพื่อป้องกันที่ดินไม่ให้เกิดไฟไหม้โดยเป็นการบริหารจัดการระหว่างชุมชน การริเริ่มของชุมชนท้องถิ่นและใช้ความรู้ในท้องถิ่นในการบำรุงรักษา และฟื้นฟูการปลูกพืช เช่น พืชผักผลไม้และยางโดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ แทนที่ปุ๋ยเคมี การสร้างหุ้นส่วนระหว่างชุมชนท้องถิ่น รัฐบาล และรัฐบาลท้องถิ่นเพื่อใช้เป็นสื่อในการอภิปรายหากรอบแบบในการดำเนินงานเพื่อการควบคุมดูแลที่มีความยุติธรรมและยั่งยืน

- **โครงการปลูกไม้สัก** ในเขต Konawe Selatan จังหวัด Sulawesi ตะวันออกเฉียงใต้ มีการใช้กลยุทธ์หลักที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ ได้แก่ 1) การกำหนดเขตพื้นที่ และการสร้างแผนที่ 2) จัดการด้านการทำธุรกิจ เพื่อการลงทุนอย่างต่อเนื่อง โดยให้ผู้คนในท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการในพื้นที่ 3) การจัดการด้านสถาบัน เพื่อให้จัดตั้งสถาบันทางสังคมที่เป็นอิสระ ให้เป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการป่าไม้เพื่อสังคม

ในการดำเนินการมีขั้นตอนในการวางแผนการจัดการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ 1) การพูดคุยระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น ส่วนจังหวัด ส่วนอำเภอ องค์กรเอกชน มหาวิทยาลัยต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของการวางแผนป่าไม้เพื่อสังคมในระดับจังหวัด 2) การติดต่อสื่อสารในระดับอำเภอ 3) การระบุพื้นที่และผู้ที่เกี่ยวข้องให้ชัดเจน 4) กำหนดพื้นที่ป่าประเภทต่าง ๆ 5) การสร้างเกณฑ์มาตรฐานของกลุ่มชุมชนในการจัดสรรพื้นที่ป่าชุมชน

นอกจากนี้ยังได้มีการฝึกอบรม การวางแผนอย่างมีส่วนร่วม โดยจัดการกิจกรรมการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเกี่ยวกับข้อเสนอของชุมชนเพื่อกำหนดแผนปฏิบัติการ และมีการติดตามและทบทวนแผนและผลการดำเนินงาน (Hindra, 2005)

- **โครงการศึกษาวิจัยผลกระทบด้านบวกและด้านลบของความขัดแย้งด้านป่าชุมชน** จากการศึกษาของ Y. Yasmi และคนอื่น ๆ (2009) เกี่ยวกับผลของนโยบายการกระจายอำนาจแก่คนในท้องถิ่นในอินโดนีเซียในป่าชุมชนที่มีบริษัทเอกชนได้รับสัมปทานก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง การรวมตัวและการต่อสู้ของคนในท้องถิ่น ซึ่งในการวิจัยได้ใช้ศึกษากรณีตัวอย่างในเกาะสุมาตรา เพราะมีความขัดแย้งในด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เพื่อจัดเก็บความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนความขัดแย้ง มีทำวิจัยภาคสนาม ด้วยการสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญในพื้นที่เป็นเวลานาน เพื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ผลจากการศึกษาพบว่ากลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งสองฝ่ายเห็นว่าความขัดแย้งมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ด้านบวกประชาชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้มากขึ้น มีการเจรจาระหว่างสองฝ่ายซึ่งตามปกติชาวบ้านไม่เคยได้มีส่วนร่วม และชาวบ้านได้มีการเรียนรู้และตระหนักถึงศักยภาพของชุมชน ในด้านลบพบว่าเกิดการทำลายป่ามากขึ้น มีความเสี่ยง อาชญากรรมสูงขึ้น ต้องเสียค่าใช้จ่าย มีความสัมพันธ์ที่แย่ง และสร้างภาพลักษณ์ที่ไม่ดีทั้งสองฝ่าย (Y. Yasmi และคนอื่น ๆ, 2009)

นอกจากนี้ยังได้มีการดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ในอินโดนีเซียที่เป็นการจัดการความรู้ เช่น การจัดตั้งกลุ่มคนในชุมชนขึ้นมาเพื่อให้เกิดการฝึกการดำเนินการในการพัฒนาทรัพยากรในชุมชน มีการจัดการป่าอย่างมีกลยุทธ์ เช่น ชุมชนดาซักในจังหวัดทางตอนใต้ของกาลิมันตันได้มีการปลูกต้นไม้ไว้ในสวนหลังบ้าน และการใช้เทคนิควิธีในการเลือกตัดไม้ซุงจากป่า และในบริเวณทางตอนใต้ของเกาะสุมาตรา ชาวครูยได้จัดการพื้นที่ป่าขนาด 1,000 ตารางเมตรด้วยการปลูกป่าที่ชุมชนนิยมนำมาใช้ประโยชน์ เช่น ลูกจันทน์เทศ เครื่องเทศ พริกไทย และอบเชย เป็นต้น (RECOFTC, 2011)

ในการดำเนินการจัดตั้งป่าหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านป่าไม้ และป่าชุมชนได้มีการขยายผลไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ โดยชุมชนได้มีการทดลองใช้รูปแบบนี้ และรูปแบบอื่น ๆ โดยรูปแบบที่ดำเนินการคือ ป่าเพื่อการบริโภค และป่าที่จัดการบนฐานของชุมชน (RECOFTC, 2011)

กระบวนการศึกษาและดำเนินการในโครงการต่าง ๆ ข้างต้นเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้ด้วยการศึกษาวิจัยเป็นเครื่องมือ โครงการลักษณะนี้มีบทบาทในการขยายผลองค์ความรู้ที่ได้รับเพื่อนำไปกำหนดนโยบาย และปรับใช้ในโครงการต่าง ๆ

สิ่งที่รัฐบาลพยายามหาแนวทางในการส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดการพัฒนาในอนาคต เช่น การทบทวนกฎระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาศักยภาพชุมชน การส่งเสริมอำนาจของรัฐบาลในการพัฒนาศักยภาพชุมชน การพัฒนาศักยภาพของชุมชน การจัดทำคู่มือและข้อมูลต่าง ๆ เผยแพร่แก่สมาชิกและชุมชน (Hindra, 2005) ซึ่งสิ่งเหล่านี้อยู่ในขั้นของการดำเนินการ และยังคงต้องรอผลจากการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

จากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศอินโดนีเซียที่มีลักษณะเป็นหมู่เกาะมากมาย ทำให้แต่ละภูมิภาคมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และภาษาที่ใช้แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มชน โดยชาวชนบทที่อาศัยอยู่ห่างไกลจากตัวเมืองยังมีความยึดมั่นอยู่กับประเพณีเดิมอยู่มาก ส่วนกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในตัวเมือง และได้รับการศึกษาแบบตะวันตกก็จะมีวิถีชีวิตแตกต่างกันออกไป

ในการดำเนินการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ป่าชุมชนในอินโดนีเซียพบว่ามีการให้ความสำคัญในสองส่วนหลักได้แก่ การให้ความสำคัญกับคนในท้องถิ่นเพื่อเป็นเป้าหมายในการดำเนินการมากกว่าตัวโครงการ กับการให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาดั้งเดิมในพื้นที่ ทั้งองค์ความรู้ วิธีการจัดการป่าและทำการเกษตรเพื่อความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม ซึ่งทั้งสองส่วนนี้ตอบสนองต่อนโยบายการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และการกระจายอำนาจของรัฐบาลสู่ท้องถิ่น

ตัวอย่างการดำเนินงานที่มีส่วนส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ในอินโดนีเซียที่เห็นชัดเจน เช่น การศึกษาการสร้างเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยฟื้นฟูพื้นที่แห้งแล้งในพื้นที่กาลิมันตันตะวันตกของประเทศอินโดนีเซียในปี 2003 – 2004 (International Land Coalition, 2004) ซึ่งในประเทศอินโดนีเซียจะมีบริษัทที่ดำเนินการด้านป่าไม้เป็นผู้ทำลายผืนป่า และการเผาป่าซึ่งทำลายพื้นที่มากกว่า 572,000 เฮกเตอร์ต่อปีในรัฐกาลิมันตันตะวันตก ทำให้เกิดระบบนิเวศที่ไม่สมดุลและเกิดการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นที่มาของโครงการพัฒนาด้วยคนในพื้นที่ด้วยวิธีการริเริ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การกำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายระบบนิเวศ และริเริ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถนำไปปรับใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ได้ด้วย

โครงการนี้ใช้ระบบการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้บนฐานของชุมชน ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสนับสนุนให้คนในพื้นที่ได้ดึงภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ดินแห้งแล้งด้วยวิธีดั้งเดิม การศึกษาวิจัยเพื่อรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมยกกรณีตัวอย่างที่นำมาเพื่อปรับใช้ การจัดการอบรมและอภิปรายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การเพิ่มตำแหน่งหน้าที่ และบทบาทของชนกลุ่มน้อยในพื้นที่เพื่อให้สามารถเข้าถึงนโยบาย และการบริหารจัดการทรัพยากรป่า ซึ่งชนกลุ่มน้อยในพื้นที่มักเป็นผู้ที่ขาดโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมและดำรงตำแหน่งในเชิงนโยบาย

นอกจากนี้แล้วระบบความเชื่อและประเพณีของคนในท้องถิ่นในอินโดนีเซีย ได้มีการกำหนดกฎหมายประเพณีในสังคม และความเชื่อในศาสนาที่มีผลต่อการปฏิบัติตนของคนซึ่งจะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และสืบทอดกันมานานแล้ว โดยยึดหลักการปฏิบัติ “โกตองโรยอง” คือการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันของคนในชุมชนในการทำงานและใช้ชีวิต เช่น การเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว การแต่งงาน การสร้างบ้านที่อยู่อาศัย การใช้ที่ดินร่วมกัน ภายใต้อุดมคติและข้อแม้พิเศษ สิ่งเหล่านี้เป็นแนวปฏิบัติที่ส่งผลให้การดำเนินการต่าง ๆ ของคนในชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น และสามัคคีกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนร่วมกับการธำรงประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชุมชนและของประเทศไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านระบบการจัดการความรู้ป่าชุมชนจึงต้องคำนึงถึงการตอบสนองความต้องการของคนชุมชนท้องถิ่น และกลุ่มชาติพันธุ์ในแต่ละพื้นที่ด้วย

สรุปผลการศึกษากิจการการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนของ ประเทศอินโดนีเซีย

ประเทศอินโดนีเซียเป็นประเทศที่มีสภาพภูมิศาสตร์เป็นหมู่เกาะที่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ และมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง รวมถึงประชาชนในหมู่เกาะต่าง ๆ ที่ได้ใช้ชีวิตแบบพึ่งพิงธรรมชาติ และต่างก็มีภูมิปัญญา และวิธีการดำรงชีวิตที่อาศัยป่าเป็นแหล่งทำกินและสร้างรายได้

1) การจัดการความรู้ป่าชุมชน

การดำเนินการด้านป่าชุมชนในอินโดนีเซีย เริ่มจากความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ โดยเฉพาะในแง่ของเศรษฐกิจ และผลกระทบที่เกิดจากการจัดการที่ไม่ถูกวิธี นำมาสู่การกำหนดกรอบกฎหมาย นโยบาย และโครงการที่คำนึงถึงภูมิปัญญาของคนในเกาะต่าง ๆ ที่อาศัยพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติโดยการใช้ประโยชน์และรักษาตามวัฒนธรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในแต่ละท้องถิ่น ร่วมกับการจัดการป่าชุมชนเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาภายในประเทศร่วมกับการพัฒนาเพื่อให้เป็นไปตามแนวโน้มการจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อมของโลก

- องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน

การดำเนินงานด้านป่าชุมชนในอินโดนีเซียจะพบว่ามีองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในการจัดการความรู้ป่าชุมชนโดยหน่วยงานภาครัฐยังมีหน้าที่โดยตรงในการดูแลและรับผิดชอบ คือกระทรวงป่าไม้ รวมถึงการประสานความร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ ที่เข้ามาดำเนินการในพื้นที่ โดยเฉพาะองค์กรนานาชาติ องค์กรเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และองค์กรประชาสังคม โดยการดำเนินงานบนฐานการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น

ภายหลังรัฐบาลได้ทบทวนกฎหมายป่าไม้ โดยยอมให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่าและรอบ ๆ ป่าได้ใช้ประโยชน์และจัดการป่าไม้ได้ด้วยตนเองอย่างถูกกฎหมาย ในหลายพื้นที่เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่น ชุมชน คณะทำงานป่าไม้เพื่อสังคมที่เป็นผู้แทนในระดับต่าง ๆ ทั้งท้องถิ่นระดับจังหวัดและระดับอำเภอ และในบางพื้นที่ที่มีหลายหน่วยงานร่วมกันรับผิดชอบ

ในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนหรือที่ในอินโดนีเซียเรียกว่าป่าสังคม โดยมีชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการหลัก ด้วยการสนับสนุนหน่วยงานภาครัฐและองค์กรภายนอก นอกจากนี้ในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนยังมีการคำนึงถึงบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และมีการต่อสู้อะหว่าง

ชาวบ้านในท้องถิ่นกับผู้ได้รับสัมปทานป่าไม้โดยเฉพาะในประเด็นของสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่า

- การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

อิน โคนีเซียได้มีการบัญญัติกฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินการด้านป่าไม้ในประเทศ โดยส่วนใหญ่จะเป็นบทบัญญัติทำขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาในขณะนั้น โดยในระยะหลังได้มุ่งเน้นการทำโครงการป่าไม้สังคม และเพิ่มบทบาทของคนในท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการจัดการป่ามากขึ้น โดยมีกฎหมายและนโยบายหลัก ๆ ได้แก่ พระราชบัญญัติป่าชุมชน ปี 2003 โครงการป่าสังคม มีรูปแบบในการจัดการป่าไม้ในรูปแบบของป่าชุมชนและป่าหมู่บ้าน นโยบายกระจายอำนาจที่มุ่งเน้นการกระจายอำนาจเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนเพิ่มมากขึ้น

- การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวม และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

การจัดการป่าไม้เน้นที่การสร้างพลังชุมชนตามแนวคิดและนโยบายในยุคปัจจุบันของรัฐบาลก่อให้เกิดโครงการต่าง ๆ ที่มีการดำเนินงานในพื้นที่ที่เป็นป่าสังคมหรือป่าชุมชน ซึ่งในแต่ละโครงการได้ใช้การจัดการความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความรู้ที่สามารถนำไปขยายผลแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และไปปรับใช้ในการกำหนดนโยบายเพื่อดำเนินการในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของประเทศต่อไป

การดำเนินการต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ต่างมุ่งเน้นเป้าหมายในการพัฒนาคน และการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลัก ในหลาย ๆ โครงการมีการตั้งศักยภาพหรือทุนทางสังคมที่ชุมชนท้องถิ่นมีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น ภูมิปัญญาในการจัดการพื้นที่แห้งแล้ง การปลูกต้นไม้ไว้ในสวนหลังบ้านของชุมชนชายคในจังหวัดทางตอนใต้ของกาลิมันตัน เพื่อลดการใช้ประโยชน์จากป่าและโครงการอื่น ๆ

โดยมีขั้นตอนและกิจกรรมที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ทั้งในระดับนานาชาติ ระดับชาติ และระดับท้องถิ่น เช่น การส่งเสริมบทบาทของคนพื้นเมืองและผู้หญิง การสร้างความตระหนักในการนำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การฝึกอบรม การให้ข้อมูลข่าวสาร การรวบรวมข้อมูลเพื่อจัดทำเอกสารและประมวลผล เพื่อแบ่งปันประสบการณ์และข้อมูลองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การอภิปรายและฝึกอบรมยุคความขัดแย้ง การรวมทุนทางวิชาชีพ การจัดตั้งกองทุน การปลูกต้นไม้ไว้ในสวนหลังบ้าน การกำหนดเขตพื้นที่ การสร้างแผนที่ การจัดตั้งสถาบันชุมชน โดยวิธีการต่าง ๆ ข้างต้น มักมีการดำเนินการผ่านโครงการวิจัย เพื่อนำองค์ความรู้ไปขยายผล

2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

ในการดำเนินการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ป่าชุมชนในอินโดนีเซีย พบว่ามีการให้ความสำคัญในสองส่วนหลักได้แก่ การให้ความสำคัญกับคนในท้องถิ่นเพื่อเป็นเป้าหมายในการดำเนินการมากกว่าตัวโครงการ กับการให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาดั้งเดิมในพื้นที่ ทั้งองค์ความรู้ วิธีการจัดการป่าและทำการเกษตรเพื่อความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม ซึ่งทั้งสองส่วนนี้ตอบสนองต่อนโยบายการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และการกระจายอำนาจของรัฐบาลสู่ท้องถิ่น

นอกจากนี้แล้วระบบความเชื่อและประเพณีของคนในท้องถิ่นในอินโดนีเซีย ตามหลักปฏิบัติ “โกตองโรยอง” คือการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันของคนในชุมชนในการทำงานและใช้ชีวิต ยังมีผลต่อวิถีชีวิตและมีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ซึ่งถือเป็นแนวปฏิบัติที่เปรียบเสมือนกฎหมาย ประเพณีในสังคม และความเชื่อในศาสนา สิ่งเหล่านี้มีผลต่อความเป็นปึกแผ่น และสามัคคีของคนในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนร่วมกับการธำรงประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชุมชนและของประเทศไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านระบบการจัดการความรู้ป่าชุมชนจึงคำนึงถึงการตอบสนองความต้องการของในคนชุมชนท้องถิ่น และกลุ่มชาติพันธุ์ในแต่ละพื้นที่เพื่อดึงภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นนั้นมาใช้ในการจัดการป่าชุมชน ร่วมกับการปรับเทคนิควิธีการ และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่เหมาะสมกับบริบทในชุมชน

จากผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศอินโดนีเซียผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 13

ตารางที่ 13 สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทย

ข้อมูลเบื้องต้น	ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน			การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น							
	การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		กฎหมายและนโยบาย		กระบวนการจัดการความรู้			
	การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก	กฎหมาย	นโยบาย	การตระหนักรู้ถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้
- พื้นที่ประเทศ 1,904,569 ตร.กม. - พื้นที่ป่า 1,123,696 ตร.กม. (59 %) - ประชากร 231.4 ล้านคน - ศาสนาประจำชาติ อิสลาม - อาชีพหลัก เกษตรกรรมและน้ำมัน	- แหล่งทำกินและสร้างรายได้ - ดำรงชีวิตในป่า	- ส่งเสริมบทบาทชนพื้นเมืองและกลุ่มผู้หญิงในการจัดการป่าบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นในโครงการส่งเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่แห้งแล้งในกาลิมันตันตะวันตก - โครงการป่าสังคม - การปลูกต้นไม้ไว้ในสวนหลังบ้าน - การรวมทุนทางวิสาหกิจ - การจัดตั้งกองทุน - การกำหนดเขตพื้นที่	- ระบบความเชื่อทางศาสนาตามหลักปฏิบัติโกตองโรยอง - การจัดการป่าตามระบบความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์	- คนพื้นเมือง - ชาวบ้าน - สถาบันชุมชน - รัฐบาลท้องถิ่น - คณะทำงานป่าไม้เพื่อสังคมที่เป็นผู้แทนในท้องถิ่น	- กระทรวงป่าไม้ - องค์กรนานาชาติ - องค์กรเอกชน - องค์กรพัฒนาเอกชน - องค์กรประชาสังคม	- พรบ.ป่าชุมชน - พรก.การจัดการป่า	- โครงการป่าไม้สังคมในรูปแบบป่าชุมชนและป่าหมู่บ้าน - นโยบายกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วม	- ส่งเสริมบทบาทคนพื้นเมือง - สร้างความตระหนักในการนำภูมิปัญญามาใช้	- การศึกษาวิจัยเพื่อขยายผลองค์ความรู้ - การให้ข้อมูลข่าวสาร - การฝึกอบรม - การทำแผนที่การจัดตั้งสถาบันชุมชน	- ทำเอกสารประมวลผลข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละพื้นที่	- สรุปผลโครงการนำร่องเพื่อขยายผลในชุมชนอื่น

สรุปผลการสังเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ

จากการผลการศึกษาวิจัยเอกสารของประเทศไทยและต่างประเทศ ทั้ง 8 ประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย กัมพูชา เนปาล ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย ลาว เวียดนาม และอินโดนีเซีย ตามประเด็นที่ศึกษา ได้แก่

1. ข้อมูลเบื้องต้น และบริบทของประเทศ ประกอบด้วย 1) ที่ตั้ง 2) เขตการปกครองและระบอบการปกครอง 3) ภูมิประเทศและภูมิอากาศ 4) ประชากร 5) ภาษาและศาสนา 6) สภาพเศรษฐกิจและทรัพยากรธรรมชาติ 7) สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม 8) ทรัพยากรป่าไม้ และการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

2. การจัดการความรู้ป่าชุมชน ประกอบด้วย 1) องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ป่าชุมชน 2) การใช้กฎหมายและนโยบายเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ 3) การดำเนินการที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักรู้ การสร้างความรู้ การเก็บรวบรวมความรู้ และการถ่ายโอนและใช้ความรู้

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ดังนี้

บริบททางสังคม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และภูมิปัญญา

1. ประเทศต่าง ๆ มีรากฐานทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน มีภูมิปัญญาที่ยึดถือและปฏิบัติกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ โดยยึดหลักศาสนา ร่วมกับความเชื่อ ในหลาย ๆ ประเทศมีความหลากหลายทางเชื้อชาติของประชากร รวมถึงการประชากรที่เป็นชนพื้นเมืองกระจายตัวอาศัยอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ โดยเฉพาะในเขตชนบทที่เป็นภูเขาสูง

2. การดำรงชีวิตของคนส่วนใหญ่ในประเทศที่อาศัยอยู่ในชนบท จะมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงธรรมชาติอย่างผสมกลมกลืน ทั้งในแง่ของการอยู่อาศัย เช่น ผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ และยาสมุนไพร ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นแหล่งอาหารพื้นบ้านชั้นดี และเป็นแหล่งในการสร้างรายได้จากการขายของป่าเป็นหลัก เนื่องจากทุกประเทศไม่อนุญาตให้คนในท้องถิ่นตัดไม้ขึ้นไปขายในเชิงพาณิชย์ได้ตามกฎหมาย นอกเหนือจากการทำข้อตกลงในการแบ่งผลประโยชน์ที่ได้ตามสัดส่วนที่ตกลงกัน นอกจากนี้ในหลาย ๆ ประเทศยังมีทักษะเบื้องต้นในการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่า เช่น การเอาเถาวัลย์ไปสานเป็นเครื่องใช้ แต่ยังไม่ได้ใช้เทคนิคที่สูงมากนักเพื่อเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์

3. ภูมิปัญญาที่มีความเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตและการจัดการความรู้ป่าชุมชนส่วนใหญ่เป็นทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ผู้ปฏิบัติได้ลองผิดลองถูก และเลือกแล้วว่าวิธีเหล่านี้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่และบริบทในชุมชน จึงได้มีการสืบทอดต่อกันมา และภูมิปัญญาใหม่ ๆ ที่ได้มีการปรับใช้ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เช่น การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแต่เดิมที่เป็นเพียงการพูดคุยกัน ต้องมีการจดบันทึกเพื่อให้ผู้อื่นได้รู้ในภายหลัง และลดความผิดพลาดในข้อตกลงที่ได้จากการพูดคุยกัน เป็นต้น

4. ภูมิปัญญาของคนในแต่ละประเทศ แต่ละท้องถิ่นมีความคล้ายคลึงกันเนื่องจากบริบททางสังคมของประเทศในแถบเอเชียที่มีการพึ่งพิงป่าเหมือนกัน เช่น การเป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ และการสร้างรายได้จากการแปรรูปและขายของป่าลักษณะของป่าเป็นป่าเขตร้อนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ชนิดของพืชพันธุ์ และสัตว์ที่คล้ายกัน ภูมิประเทศที่เป็นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำริมทะเล ที่ราบเชิงเขา ภูเขา และภูมิอากาศที่เป็นแบบมรสุมเขตร้อนเหมือนกัน ทำให้วิถีชีวิต และการใช้ประโยชน์จากป่าไม่ต่างกันนัก

5. ภูมิปัญญาของคนพื้นเมืองหรือคนที่เป็นชาติพันธุ์จะมีความแตกต่างจากคนในชนบททั่วไป เนื่องจากระบบความเชื่อ ศาสนา และพิธีกรรมมีผลต่อการดำเนินชีวิตของคนเหล่านั้น ความเชื่อเรื่องผี ความเคารพในธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า จึงยังมีอยู่สูง และนอกจากนี้คนพื้นเมืองที่เป็นชนเผ่าหรือมีเชื้อสายเดียวกันแต่อยู่คนละประเทศยังมีวิถีการดำรงชีวิตด้วยภูมิปัญญาแบบเดียวกัน แต่อาจมีความเข้มข้นในการปฏิบัติที่ต่างกันตามลักษณะทางสังคม และการสืบทอด เช่น คนลาวในไทยกับคนลาวในลาวมีวิถีชีวิตที่พึ่งพาตนเองเป็นหลัก เช่นการทอผ้าไว้ใช้ในครอบครัว เป็นต้น

การจัดการความรู้ป่าชุมชน

6. องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชน องค์กรหลักที่มีหน้าที่ตามกฎหมายในทุกประเทศจะเป็นกรมป่าไม้ หรือกรมอื่นตามแต่ชื่อเรียก ซึ่งได้มีกรอบทางกฎหมายกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างชัดเจน และในหลาย ๆ ประเทศที่มีพระราชบัญญัติป่าชุมชน หรือพระราชบัญญัติสิทธิคนพื้นเมืองจะมีกำหนดบทบาทหน้าที่ของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ ที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไป เช่น องค์กรชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน สภาชุมชน กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ จะถูกระบุสิทธิและหน้าที่ในการใช้ร่วมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ในบทบัญญัตินั้น ๆ ด้วย

7. องค์กรที่มีส่วนสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐบาล และประชาชน คือ องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ทั้งในระดับประเทศ ระดับภูมิภาคที่มีบทบาทในการดำเนินงานในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ รวมถึงองค์กรระหว่างประเทศซึ่งมีบทบาทอย่างมากในแง่ของการสนับสนุนเงินทุน

เทคนิควิธีทางวิชาการ และการส่งเสริมให้เกิดการแบ่งปัน แลกเปลี่ยน ถ่ายโอนความรู้กัน โดยทำงานในลักษณะของเครือข่าย ทำให้ความรู้และประสบการณ์ในแต่ละประเทศได้ถูกนำมาเผยแพร่ และขยายผลไปในภูมิภาคอย่างรวดเร็ว เช่น การจัดเวทีสัมมนาในระดับภูมิภาค การศึกษาดูงานในต่างประเทศ เป็นต้น

8. กฎหมายที่มีการบัญญัติในประเทศต่าง ๆ ส่วนใหญ่มีความครอบคลุมการดำเนินงานด้านการจัดการป่าไม้ แต่บางประเทศยังอยู่ในระดับความครอบคลุมที่แตกต่างกัน ส่วนใหญ่จะมีการกำหนดเป็นพระราชบัญญัติป่าชุมชนซึ่งมีที่มาจากกฎหมายป่าไม้แห่งชาติ และใช้พระราชบัญญัติป่าชุมชนควบคู่กับนโยบายป่าไม้แห่งชาติ

9. กรอบทางกฎหมายและนโยบายหลักในการพัฒนาป่าชุมชนในประเทศต่าง ๆ เน้นที่การปฏิบัติตามหลักสากลที่เป็นที่ยอมรับ โดยทุกประเทศเน้นการจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม หรือที่เรียกว่า Sustainable Forest Management (SFM) เนื่องจากกระแสการจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมที่มีการยอมรับในระดับโลกว่ามีผลกระทบต่อกัน ดังนั้นการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดความสมดุลจึงส่งผลต่อคนทั้งในประเทศและนอกประเทศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น ภาวะโลกร้อน ปัญหาไฟไหม้ป่า เป็นต้น

10. ในทุกประเทศจะมีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ที่รวมตัวกัน โดยอาจเรียกว่าคณะกรรมการป่าชุมชน จัดทำ “แผนการจัดการป่าชุมชน” เพื่อใช้เป็นคู่มือในการดำเนินงานและทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้ถูกต้องและสอดคล้องกับ “กฎระเบียบการใช้ป่าชุมชน” ที่ชุมชนได้จัดทำขึ้นเอง โดยความเห็นชอบของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในระดับท้องถิ่น ในหลาย ๆ ประเทศได้มีบทบัญญัติกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าให้ชุมชนต้องจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน แต่ในบางประเทศกระบวนการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนเป็นสิ่งที่ยังไม่ได้มีการบังคับ แต่ได้มีแนวคิดและการสนับสนุนให้ชุมชนจัดทำขึ้น โดยการสนับสนุนจากภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชน หรือองค์กรระหว่างประเทศ

11. นโยบายในการจัดการป่าชุมชนของแต่ละประเทศมุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการลดปัญหาความยากจนของคนในชนบทที่อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร และที่มาของรายได้จากการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่านอกจากนี้ยังมีการนำแนวคิดในการพัฒนาประเทศเกี่ยวกับการกระจายอำนาจการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้จากรัฐบาลกลางไปสู่รัฐบาลท้องถิ่นและองค์กรในพื้นที่ตามลำดับ รวมถึงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการวางแผนการดำเนินงาน การกำหนด

ถูกระเบียบป่าชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักและการยอมรับในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและศักยภาพในการบริหารจัดการ โดยคนในท้องถิ่น

12. การดำเนินงานตามกฎหมายและนโยบายยังมีช่องว่างและความไม่ครอบคลุมอยู่มาก โดยเฉพาะการนำปฏิบัติในพื้นที่ จากปัญหาการขาดความเข้าใจและดำเนินบทบาทที่เหมาะสมของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ปัญหาการเมืองและการทุจริต ความไม่เป็นธรรม และการแบ่งชนชั้น ส่งผลให้การดำเนินการตามนโยบายไม่ประสบผลสำเร็จ

13. การจัดการความรู้ป่าชุมชน มีจุดเน้นและจุดเริ่มต้นจากการสร้างความตระหนักแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมดเป็นหลัก ทั้งเจ้าหน้าที่ ผู้บริหารที่เกี่ยวข้องจากภาครัฐ และภาคส่วนอื่น ๆ รวมถึงคนในท้องถิ่น ในการตระหนักถึง 1) คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ 2) ภูมิปัญญาองค์ความรู้ที่คนในแต่ละท้องถิ่นใช้ประโยชน์และดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ 3) ความสามารถในการคิดวางแผน และตัดสินใจในขั้นตอนต่าง ๆ ของคนในท้องถิ่น โดยเน้นที่การสร้างเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองของคนในชุมชน โดยมีเจ้าหน้าที่ภาคส่วนต่าง ๆ ให้การสนับสนุนด้านวิชาการ และเทคนิควิธีต่าง ๆ

14. การเรียนรู้ของแต่ละประเทศ พบว่าแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความเคลื่อนไหวและปรับเปลี่ยนตลอดเวลา ซึ่งเกิดจากสถานการณ์และบริบทแวดล้อมภายในประเทศ ร่วมกับแนวโน้มในระดับสากล ประเทศต่าง ๆ ใช้การเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ด้วยการนำกฎหมายและนโยบายที่ได้บัญญัติไว้ไปปฏิบัติผ่านโครงการ แผนงาน และกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีความเหมาะสมและมีความเป็นสากลเนื่องจากการเรียนรู้ข้ามประเทศร่วมกัน นำมาทดลองปฏิบัติแบบลองผิดลองถูก มีการดำเนินการ โครงการนำร่องต่าง ๆ โดยผลที่เกิดขึ้นมีความแตกต่างกันตามสังคม และวัฒนธรรมในแต่ละประเทศ แต่ละชุมชน ขึ้นอยู่กับวิถีการพึ่งพิงป่าของชุมชน และองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาที่ใช้ในการดำรงชีวิตของคนในแต่ละที่

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

15. การใช้เครื่องมือต่าง ๆ ในการจัดการความรู้บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ เช่น การใช้กฎหมาย และนโยบายเป็นเครื่องมือในทุกประเทศได้มีบทบัญญัติที่ส่งเสริมให้หน่วยงานต่าง ๆ กำเนิดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และทุนทางสังคมในพื้นที่ที่เป็นพื้นฐานในการจัดการความรู้ในเรื่องที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต เช่น พระราชบัญญัติการศึกษาไทย เป็นต้น

16. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะของโครงการวิจัย หรือโครงการนำร่อง โดยวางแผนโครงการขึ้นมาจากแนวทางการพัฒนาที่กำหนดไว้ในกรอบกฎหมาย บทบัญญัติ หรือกลยุทธต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น โครงการเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่แห้งแล้งในกาลิมันตัน

ตะวันตกในอินโดนีเซีย โครงการส่งเสริมกฎหมายไทยในไทย เป็นต้น ซึ่งโครงการเหล่านี้สามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการถอดบทเรียนความสำเร็จไปประยุกต์ใช้ในชุมชนและประเทศอื่น ๆ ได้ เนื่องจากมีลักษณะความเป็นสากล และมีบริบททางสังคมที่คล้ายคลึงกันของประเทศในแถบเอเชีย

17. ทุกประเทศมีความพยายามในการใช้กรอบทางกฎหมายในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ยังขาดความครอบคลุม และเฉพาะเจาะจงเฉพาะเรื่องภูมิปัญญาโดยตรง เช่น การบัญญัติพระราชบัญญัติป่าชุมชนก็จะเป็นการกล่าวถึงการจัดการป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ ซึ่งการใช้ภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ดั้งเดิมของคนในแต่ละท้องถิ่นถือเป็นเครื่องมือหนึ่งหรือจากตัวอย่างของประเทศไทยที่ได้มีการกำหนดแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษา และการปฏิรูปการศึกษา รอบ 2 แต่บทบัญญัติและแนวคิดดังกล่าวยังต้องอาศัยมาตรการที่กำหนดเป็นนโยบายอย่างชัดเจนเพื่อให้หน่วยงานต่าง ๆ รับผิดชอบดำเนินการได้อย่างเป็นรูปธรรม

18. การสร้างความตระหนักรู้ในแต่ละประเทศเป็นขั้นตอนที่มีการให้ความสำคัญสูงสุดซึ่งอาจมีที่มาจากแนวคิดของรัฐบาล หรือองค์กรต่าง ๆ ที่มีบทบาท โดยเน้นทั้งในส่วนของผู้บริหารเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และประชาชนผู้มีส่วนร่วม ด้วยวิธีการจูงใจให้คนปรับใช้วิธีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนควบคู่กับการอนุรักษ์ด้วยวิธีการที่เหมาะสม ผ่านวิธีการต่าง ๆ เช่น การดำเนินการฝึกอบรม การดำเนินการโครงการนำร่อง เป็นต้น

19. การสร้างความรู้ในหลาย ๆ ประเทศมีความพยายามให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมด้วยการจัดการป่าชุมชนตามวิธีการดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คนใช้ในการดำรงชีวิต และมีอีกหลาย ๆ พื้นที่ที่รัฐบาลพยายามให้ความรู้ทางด้านวิธีการจัดการ เทคนิคต่าง ๆ ทางการป่าไม้ให้แก่ชุมชน และในปัจจุบันองค์กรระหว่างประเทศได้เข้ามามีส่วนสนับสนุนการสร้างความรู้ด้วยการฝึกอบรมและการศึกษาดูงานในประเทศที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน จึงมีการสร้างความรู้ทั้งสองส่วนคือส่วนที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมในแต่ละท้องถิ่น ควบคู่กับวิธีการจัดการป่าตามเทคนิคและเนื้อหาทางวิชาการที่มีการบูรณาการกัน

20. การจัดเก็บความรู้ พบว่ามีการดำเนินการจัดเก็บกระทำผ่านเจ้าหน้าที่ภาครัฐ และเจ้าหน้าที่ขององค์กรระหว่างประเทศที่ลงไปปฏิบัติงานในพื้นที่ ในหลาย ๆ ประเทศมีการจัดทำฐานข้อมูลของทรัพยากรป่าไม้ เช่น ประเทศมาเลเซียมีการจัดระบบคลังป่าแห่งชาติ เพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นที่ป่าไม้ ผลผลิตจากป่าเพื่อนำไปวิเคราะห์และกำหนดนโยบายต่อไป

21. การถ่ายโอนและใช้ความรู้มีอยู่มาก แต่ยังคงการถ่ายโอนอย่างเป็นระบบ ส่วนใหญ่จะพบเฉพาะว่าเจ้าหน้าที่ภาครัฐและเจ้าหน้าที่องค์กรต่าง ๆ ได้มีการนำการดำเนินงานของแต่ละประเทศไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนในการประชุมสัมมนา (Forum) ระดับภูมิภาค หรือระดับโลก ทำให้ข้อมูลต่าง ๆ ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน รวมถึงการจัดทำเว็บไซต์ของหน่วยงาน และในส่วนของภาคประชาชนส่วนมากจะมีส่วนร่วมในระดับประเทศเป็นหลัก ในส่วนของระดับสากลพบว่าจะมีการแลกเปลี่ยนกันภายใต้การสนับสนุนขององค์กรระหว่างประเทศเป็นหลัก เช่น โครงการนำร่องในกัมพูชา การศึกษาดูงานที่ประเทศเนปาลของชุมชนไทย เป็นต้น

โดยสามารถแสดงสรุปผลการสังเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ ตามประเด็นดังตารางที่ 14

ตารางที่ 14 สักระยะการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศ

ประเทศ	ไทย	กัมพูชา	เนปาล	ฟิลิปปินส์	มาเลเซีย	ลาว	เวียดนาม	อินโดนีเซีย
ประเด็น								
ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน								
1. การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน								
- การใช้ประโยชน์	ปัจจัย 4 และการสร้างรายได้	ปัจจัย 4 / การสร้างรายได้	ปัจจัย 4 / การสร้างรายได้	ปัจจัย 4 / การสร้างรายได้	แหล่งน้ำ/ท่องเที่ยว	ปัจจัย 4 / การสร้างรายได้	อาหาร/แหล่งน้ำ/ท่องเที่ยว	แหล่งทำกิน/การดำรงชีพ
- การจัดการป่าชุมชน	กฎระเบียบป่า/แผนพัฒนา	แผนจัดการป่า/คู่มือ	เครือข่าย/แผนจัดการป่า	จัดสรรพื้นที่ป่า	ส่งเสริมการตลาด	หมู่บ้านป่าไม้	กฎระเบียบป่า/แบ่งโซน	โครงการป่าสังคม
2. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง								
ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	ตามความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมดั้งเดิม	จัดการตามประเพณี	ตามความเชื่อ ประเพณี	ตามความเชื่อ ประเพณี	วิถีชีวิตเกษตรกรรม	ภูมิปัญญาดั้งเดิม	ระบบอาวุโส/วิถีชนพื้นเมือง	ความเชื่อทางศาสนา
การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น								
1. องค์กรที่เกี่ยวข้อง								
- องค์กรภายใน	คกก.ป่าชุมชน/อปท./สถานศึกษา	สภาชุมชน	กลุ่มผู้ใช้ป่า/รัฐบาลท้องถิ่น	ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย/รัฐบาลท้องถิ่น	ชาวบ้าน/จนท.ท้องถิ่น	คกก.ป่าชุมชน	สถาบันชุมชน
- องค์กรภายนอก	POs/BOs/NGOs	POs/องค์กรระหว่างประเทศ	สมาพันธ์ผู้ใช้ป่า/องค์กรต่างๆ	POs/BOs/NGOs	คกก.ป่าไม้แห่งชาติ/ NGO	องค์กร/ประเทศผู้บริจาค/ POs/NGOs	POs/BOs/NGOs	POs/BOs/NGOs
2. กฎหมายและนโยบาย								
- กฎหมาย	พรบ.ป่าไม้/พรบ.ป่าสงวน	พรบ.ป่าชุมชน/Prakas	พรบ.ป่าไม้	พรบ.สิทธิชนพื้นเมือง	พรบ.ป่าไม้	พรบ.ป่าไม้	กม.ที่ดิน/กม.อนุรักษ์	พรบ.ป่าชุมชน
- นโยบาย	ป่าไม้แห่งชาติ/ป่าชุมชน	แก้ไขความยากจน	ป่าไม้แห่งชาติ	จัดการบนฐานชุมชน (CBFM)	แต่ละรัฐกำหนด	การพัฒนาชนบท	ยุทธศาสตร์การพัฒนาป่าไม้	ป่าชุมชน/ป่าหมู่บ้าน

ประเทศ ประเด็น	ไทย	กัมพูชา	เนปาล	ฟิลิปปินส์	มาเลเซีย	ลาว	เวียดนาม	อินโดนีเซีย
3.กระบวนการจัดการความรู้								
- การตระหนักถึง ความรู้	จนท. / ชุมชน	เครือข่ายชุมชน/ คณะทำงาน	จนท./รับรองสิทธิ ชุมชน	สร้างศักยภาพ	จนท. / ชุมชน	อบรมจนท./การวิจัย นำร่อง	จนท. / ชุมชน	บทบาทคนพื้นเมือง
- การสร้างความรู้	กิจกรรมในชุมชน สถานศึกษา	วิจัยนำร่อง	วิจัย/ฝึกอบรม	พัฒนาทักษะ	อบรม/การวิจัย	อบรม/ฝึกทักษะ	ฝึกอบรม/วิจัย	อบรม / ให้ข้อมูล
- การจัดเก็บ ความรู้	ฐานข้อมูลป่าไม้/ หลากหลาย	รวบรวมข้อมูล โครงการ	ศึกษาวิจัย โครงการ นำร่อง	โครงการวิจัยนำร่อง	คลังป่าแห่งชาติ	สถาบันวิจัย/สำรวจ	ประชุม/วิจัย	ประมวลข้อมูล
- การถ่ายโอนและ ใช้ความรู้	เวทีแลกเปลี่ยน/ถอด บทเรียน	เวทีเสวนา แบ่งปัน ข้อมูล	กิจกรรมแลกเปลี่ยน	คู่มือ CBFM	โครงการวิจัย	การติดตาม ขยายผล	ขยายผล/แบ่งปันข้อมูล	ขยายผล โครงการนำร่อง
แนวทางการจัดการความรู้								
ปัจจัยที่เอื้อต่อการ จัดการความรู้ ป่าชุมชน	- การดำเนินงานที่ ก้าวหน้าในแง่นโยบาย - มีความพร้อมในแง่ ความเข้มแข็งของชุมชน	- องค์กรระหว่าง ประเทศให้ความ ช่วยเหลือ - มีการส่งเสริมการ เรียนรู้ข้ามชุมชน	- ชุมชนเข้มแข็ง - มีการจัดการโดย รัฐบาลท้องถิ่น - ขยายการพัฒนา ตามความพร้อมของ รัฐและท้องถิ่น	- ดำเนินการภายใต้ แนวคิด CBFM - มีความพยายาม ขยายผล CBFM	- แต่ละรัฐมีอิสระใน การดำเนินการ - มีแนวคิดที่ ครอบคลุม	- ความสมบูรณ์ของ ทรัพยากรป่าไม้ และ การใช้พลังงาน ไฟฟ้าจากพลังน้ำ - อยู่ระหว่างการถ่าย โอนความรู้สู่คนใน ประเทศ	- มีความตระหนักของ คนในประเทศสูง - มุ่งเน้นการพัฒนา จากคนในประเทศ	- มีระบบความเชื่อและ ความสามัคคี - มีความพยายามขยาย รูปแบบการจัดการป่า
แนวทางการ ดำเนินการใน อนาคต	- ควรมีการประสานความ ต้องการของคนแต่ละ กลุ่ม - มีการบัญญัติกฎหมาย เฉพาะ	ขยายระดับการพัฒนา ให้ทั่วถึงทั้งประเทศ	- การส่งเสริมสิทธิ ของผู้หญิง - การขยายผลการ ดำเนินการ	- การขยายความทั่วถึง ของการพัฒนา - การขยายผลการ ดำเนินการ	- พัฒนาโครงการที่ สอดคล้องกับอาชีพ เกษตรกรกรม	- ควบคุมการพึ่งพิง ต่างประเทศ - ควรพัฒนาจากคน ในชุมชน และใน ประเทศ	เพิ่มการขยายผลการ ดำเนินงานและแบ่งปัน ข้อมูล	ขยายความทั่วถึงของ การพัฒนา

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในประเทศไทยและจากกรณีศึกษา 4 แห่ง ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุทัศน์ต่าง ๆ ข้อมูลชุมชน แผนพัฒนาหมู่บ้าน หนังสือ รายงานการประชุม รายงานประจำปี รายงานการวิจัย บทความ ประกาศ ข่าว สมุดกิจกรรม บันทึก ระเบียบข้อบังคับ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง จากแหล่งข้อมูลในพื้นที่ร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในหน่วยงานส่วนกลาง และในพื้นที่ และการสังเกตการณ์ดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องของชุมชนที่เลือกเป็นกรณีศึกษา 4 แห่ง ได้แก่

1. ภาคกลาง คือ ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอนีนขาม จังหวัดชัยนาท
2. ภาคเหนือ คือ ชุมชนตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน
3. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร
4. ภาคใต้ คือ ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

การนำเสนอผลการวิจัยของชุมชนที่ใช้เป็นกรณีศึกษาในประเทศไทย จำนวน 4 แห่ง แบ่งเป็น 3 หัวข้อหลัก ได้แก่

1. ข้อมูลเบื้องต้น และบริบทของชุมชน ได้แก่ ภาพรวมของชุมชน และข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง
3. การจัดการความรู้ป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชน แนวทางการจัดการความรู้ กระบวนการจัดการความรู้ และปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน

กรณีศึกษาที่ 1 ภาคกลาง ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท

ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทองถึงแม้จะเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาที่ไม่ยาวนานมากนัก เพียงประมาณ 200 ปี และเป็นชนเชื้อชาติลาวผสมกับไทย แต่วิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนได้สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการพึ่งพิงป่าของคนไทยภาคกลางได้เป็นอย่างดี

ในการศึกษาของผู้วิจัยเลือกใช้พื้นที่ “ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง” หมู่ที่ 10 บ้านเนินขาม เป็นพื้นที่หลัก การดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนมีการดำเนินงานในรูปแบบของเครือข่ายป่าชุมชนที่อยู่รอบเขาราวเทียนทอง ในนามของ “เครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง” ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 4 ตำบลในอำเภอเนินขาม และอำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท ซึ่งการดำเนินงานของเครือข่ายจะใช้กฎระเบียบและแนวทางในการพัฒนาการจัดการป่า การสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ และการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน โดยมีป่าชุมชนเขาราวเทียนทองเป็นแม่ข่ายเนื่องจากเป็นชุมชนที่ได้เริ่มดำเนินการเรื่องป่าชุมชนมาก่อน และมีผู้นำที่มีประสบการณ์ในการดำเนินการ ซึ่งประธานเครือข่ายคนปัจจุบัน คือ นางสาวชล พวงพิบูล เคยเป็นอดีตผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 10 และเป็นประธานคณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทองมาก่อน ทำให้การดำเนินงานของเครือข่ายมีความต่อเนื่อง และมีกิจกรรมที่หลากหลาย ครอบคลุมการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน

ชาวบ้านมีรายได้หลักจากการทำไร่ ทำนาซึ่งเป็นรายได้ที่ไม่สูงนัก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ขาดระบบชลประทาน ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงมีรายได้เสริมจากการเก็บหาของป่าตามฤดูกาลซึ่งเป็นรายได้ที่สูง ทำให้มีการพึ่งพิงป่าอยู่ในระดับสูง รวมถึงคนนอกพื้นที่ที่สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้อีกด้วย

การจัดกิจกรรมของชุมชนทั้งในแง่ของกิจกรรมการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการดำเนินการที่เป็นรูปธรรม โดยการนำของคณะกรรมการป่าชุมชนและใช้ระบบการแบ่งงานกันทำตามหน้าที่และความถนัด ด้วยการอาศัยเด็ก เยาวชนเป็นผู้ร่วมขับเคลื่อนในการดำเนินงาน มีผู้ใหญ่เป็นที่เลื่อมใส และมีผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้รู้ในชุมชน รวมถึงนักวิชาการ เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องภายนอกเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ให้เยาวชนได้เรียนรู้ และดำเนินการจัดเก็บเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ และนำความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินงานอย่างยั่งยืน ดังข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน และการจัดการความรู้ป่าชุมชน

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของชุมชน

1.1 ภาพรวมของชุมชน

พื้นที่ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง หมู่บ้านเขาราวเทียนทองตั้งอยู่ตำบลเนินขาม หมู่ที่ 10 อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอำเภอเมืองเป็นระยะทาง 60 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด 7,800 ไร่ มีอาณาเขตของหมู่บ้าน ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อ บ้านหนองแก่นมะเกลือ ตำบลเนินขาม อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท
ทิศใต้	ติดต่อ บ้านหนองมะนาวหมู่ที่ 15 และบ้านโป่งมั่งหมู่ที่ 12 ตำบลเนินขาม อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท
ทิศตะวันออก	ติดต่อ บ้านโป่งมั่ง ตำบลเนินขาม อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท
ทิศตะวันตก	ติดต่อ บ้านพุ ตำบลสุขเดือนห้า อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท

ภาพที่ 3 ที่ตั้งชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท

ชุมชนมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับเนินเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 89 – 319 เมตร ในพื้นที่ราบทั้งหมดมีประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งประมาณ 50 เปอร์เซ็นต์เป็นพื้นที่เกษตรกรรม อีก 10 เปอร์เซ็นต์เป็นพื้นที่หมู่บ้าน และอีกประมาณ 40 เปอร์เซ็นต์เป็นพื้นที่เนินเขาที่เป็นป่าเบญจพรรณที่มีไผ่รวกมาก ลักษณะดินจะเป็นดินร่วนปนทราย และดินร่วนปนเหนียวในบางบริเวณ สำหรับภูมิอากาศนั้นเป็นแบบมรสุมเขตร้อน มี 3 ฤดู

1.1.1 ลักษณะประชากร

ประชากรในชุมชนมีจำนวน 113 หลังคาเรือน จำนวน 308 คน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประชากรแต่ดั้งเดิมอพยพมาจากประเทศลาว เมื่อ 200 ปีที่แล้ว และส่วนหนึ่งอพยพมาจากจังหวัดสุพรรณบุรี และตัวจังหวัดชัยนาท ซึ่งเป็นพื้นที่ติดต่อกัน จึงมีลักษณะวัฒนธรรม ประเพณีแบบผสมผสานระหว่างคนลาวและคนไทยภาคกลาง เช่น การทอผ้า การทำบุญค้ำฟ้า การเผาข้าวหลาม ทำบุญสารทลาว และประเพณีของคนไทยภาคกลางทั่วไป เช่น สารทไทย สงกรานต์ การทำบุญเข้าวัด เป็นต้น

1.1.2 ความเป็นมาของชุมชน

ชุมชนเขาราวเทียนทอง เริ่มก่อตั้งในช่วงปี พ.ศ.2506 มีประชากรประมาณ 10 ครอบครัวที่อพยพมาจากจังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดชัยนาท ในตอนต้นเรียกชื่อชุมชนว่า “บ้านเขากระเจียว” ตามลักษณะของดอกกระเจียวที่พบมากบนภูเขา และต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “หมู่บ้านเขาราวเทียนทอง” และจัดตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2509 โดยตั้งอยู่หมู่ที่ 10 ตำบลเนินขาม อำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท ในปี พ.ศ. 2526 มีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงแบ่งเขตการปกครองออกโดยแยกเป็นหมู่บ้านใหม่ คือ หมู่ที่ 13 บ้านหนองแก่นมะเกลือ ในปี พ.ศ. 2532 แยกหมู่บ้านเป็นหมู่ที่ 15 บ้านหนองมะนาว ต่อมาในปี พ.ศ. 2543 ได้แยกเป็นหมู่ที่ 18 บ้านโป่งกำแพง และหมู่ที่ 19 บ้านลานคู่

1.1.3 การจัดการศึกษาในชุมชน

การศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับอนุบาลถึงประกาศนียบัตรวิชาชีพในหมู่ที่ 10 มีโรงเรียนอนุบาลบ้านเขาราวเทียนทอง โรงเรียนวัดเขาราวเทียนทอง ซึ่งจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษา โรงเรียนเนินขามรัฐประชานุเคราะห์จัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา และวิทยาลัยการอาชีพเนินขาม ส่วนการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย อยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอเนินขาม เด็กนักเรียนส่วนใหญ่ในชุมชนศึกษาในสถานศึกษาในพื้นที่ บางส่วนไปศึกษาในโรงเรียนประจำจังหวัดและพื้นที่ใกล้เคียง

1.1.4 อาชีพและการรวมกลุ่มในชุมชน

อาชีพหลัก คือ การทำไร่มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด ทำนา ทำสวน ไร่ข้างและเก็บหาของป่า โดยอาศัยน้ำฝนในการทำเกษตรเป็นหลัก เนื่องจากระบบชลประทานยังไม่ครอบคลุมในพื้นที่ทำให้ประชากรมีรายได้เฉลี่ยไม่สูง

การรวมกลุ่ม ชุมชนเขาราวเทียนทองมีการรวมกลุ่มเพื่อจัดการป่าและการประกอบอาชีพเสริม มีการระดมทางการเงินของหมู่บ้าน ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง กลุ่มอาชีพทำหน่อไม้อัดป๊อป กลุ่มทอผ้า กลุ่มเยาวชนต้นตอ กลุ่มเกษตรอินทรีย์ และมีการจัดตั้งสถาบันการเงินชุมชนรอบเขาราวเทียนทองขึ้น โดยนำเงินกองทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้านมารวมกัน ซึ่งรวมถึงกองทุนเครือข่ายป่าชุมชนด้วย

1.1.5 สื่อและช่องทางที่ใช้ในชุมชน

ในชุมชนมีหอกระจายข่าว แต่ไม่ครอบคลุมพื้นที่ของหมู่บ้าน เนื่องจากการกระจายตัวของการตั้งบ้านเรือน จึงนิยมสื่อสารโดยผ่านแกนนำและการใช้โทรศัพท์ การเรียกประชุมหมู่บ้าน ส่วนการสื่อสารกับบุคคลและหน่วยงานภายนอกชุมชน จะมีการประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์ของเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง คือ www.khaorao.th.gs การประชุมประจำเดือนผู้นำหมู่บ้านที่อำเภอ การจัดทำสื่อต่าง ๆ ได้แก่ แผ่นพับ ป้ายนิทรรศการ เป็นต้น

1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน

1.2.1 พื้นที่ป่าและสภาพป่า

พื้นที่ป่ารอบเขาราวเทียนทอง ประกอบด้วยภูเขา 4 ลูก คือ 1) เขาราวเทียนหรือเขาเวด ตั้งอยู่ทางทิศเหนือซึ่งเป็นภูเขาที่ใหญ่ที่สุดและสูงที่สุด 2) เขากระเจียว 3) เขารวก และ 4) เขาเครือครอบคลุมพื้นที่ 4 ตำบลของอำเภอเนินขามและอำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท ในส่วนของป่าชุมชนเขาราวเทียนทองหมู่ 10 มีจำนวน 993 ไร่ ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติเขาราวเทียนทอง ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าตามพระราชบัญญัติป่าไม้พุทธศักราช 2484 มีพื้นที่ 22,696 ไร่ อยู่ในเขตอำเภอหันคาและอำเภอเนินขาม โดยป่าชุมชนเขาราวเทียนทองหมู่ 10 มีการขออนุมัติโครงการป่าชุมชนจากกรมป่าไม้เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2542

สภาพป่าเป็นป่าผลัดใบ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ป่าเบญจพรรณ ซึ่งเป็นป่าที่ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ เป็นไม้ใหญ่ขนาดเล็กถึงขนาดกลาง พรรณไม้เด่น ได้แก่ ประดู่ แดง ตะแบก สวอง มะค่าโมง มะกา มะขามป้อม เปล้า โมกมัน

และชงโค มีไฟรวกขึ้นกระจายอยู่ทั่วไป และมีสาบเสื่อเป็นไม้พื้นล่างซึ่งในฤดูแล้งจะเกิดไฟไหม้ขึ้นเป็นประจำทุกปี

2. ป่าเต็งรัง เป็นป่าที่ขึ้นบริเวณยอดเขา เป็นหย่อมขนาดเล็ก เรือนยอดโปร่ง พรรณไม้ที่พบ ได้แก่ เต็ง รัง เหียง ประคู้ แดง ตะแบก สวอง ยอป่า โมกมัน และผักหวาน โดยมีต้นปรังและหญ้าเพ็กเป็นไม้พื้นล่าง

1.2.2 ความเป็นมาของป่าชุมชน

ในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนเริ่มต้นตั้งแต่ช่วงตั้งชุมชนใหม่ ๆ สภาพป่าโดยรอบมีความอุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้หนาแน่นและสัตว์ป่าหูกชุมชาวบ้านที่มาอยู่อาศัยบุกเบิกและจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร มีการตัดไม้ทำฟืนและเผาถ่านขายร่วมกับคนนอกชุมชนที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าอย่างเต็มที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลง และในช่วงหลังเกิดปัญหาไฟป่า ต้นไม้และสัตว์ป่าจึงค่อย ๆ หดหายไป

ใน พ.ศ. 2539 มีชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ ในบ้านหมู่ 10 ตำบลเนินขาม เริ่มรวมตัวกันดับไฟป่าที่เกิดขึ้นเป็นประจำใกล้ ๆ บ้าน ในปี พ.ศ. 2541 ดร.ประทีป พัฒนนิรันดร์ จากมูลนิธิบูรณะชนบท ได้ให้แนวคิดในการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนและเริ่มกิจกรรมในการจัดการป่า คือ การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า การปลูกป่าเสริม การตรวจพื้นที่ป่า และกำหนดช่วงเวลาเปิดปิดป่า ในปี พ.ศ. 2542 ได้มีการจดทะเบียนป่าชุมชนเขาราวเทียนทองหมู่ 10 และได้รับรางวัลป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนดีเด่นจากกรมป่าไม้ มีการดำเนินการเรื่องการดับไฟป่าและปิดป่าจนได้ผลดีขึ้น จึงเกิดการขยายความร่วมมือกับชุมชนรอบเขาในการร่วมกันจัดการป่า จนมีการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองอย่างเป็นทางการ ใน พ.ศ. 2545 และร่วมกันจัดทำแผนการจัดการป่า โดยการสนับสนุนกระบวนการของศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (Regional Community Forestry Training Center for Asia and the Pacific – RECOFTC) และมีกิจกรรมระดับเครือข่าย เช่น เวทีเสวนาใหญ่ประจำปี การประชุมสัญจร เป็นต้น

การดำเนินงานของชุมชนส่งผลให้ป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียนทองเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ได้รับการยอมรับและยกย่องในการเป็นต้นแบบที่ดีจากหน่วยงานภายนอก ดังจะเห็นได้จากรางวัลต่าง ๆ ที่ชุมชนได้รับ เช่น

- รางวัลป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชนดีเด่น พ.ศ. 2542 จากกรมป่าไม้
- การประกาศให้เป็นตำบลเขียวขจีดีเด่นประจำปี พ.ศ. 2543 จากกรมพัฒนาชุมชน
- รางวัลป่างาม น้ำใส ร่วมใจรักภัย พ.ศ. 2550 จากมูลนิธิกองทุนไทย

- รางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทบุคคล ของนางสายชล พวงพิกุล ประธานเครือข่ายป่าชุมชน เขาราวเทียนทอง ประจำปี พ.ศ. 2550 จากบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน)

- รางวัลสนับสนุนชุมชนฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่า ประจำปี พ.ศ. 2550 โครงการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีส่วนร่วม ของธนาคารไทยพาณิชย์

- การเข้าร่วมโครงการ 84 ตำบลวิถีชุมชนพอเพียง ของบริษัท ปตท. (จำกัด) มหาชน

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนมีการจัดการทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์ และองค์ความรู้ที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน ร่วมกับภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.1 การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง เป็นป่าที่อยู่ใกล้ชุมชน จึงมีการใช้ประโยชน์มาก คือ เป็นแหล่งหาอาหารที่เป็นรายได้เสริมของคนในชุมชน การพึ่งพิงป่าของชาวบ้านจึงมีสูง ทรัพยากรป่าที่ชาวบ้านเก็บหาเพื่อบริโภคและสร้างรายได้ คือ หน่อไม้ เห็ดโคน น้ำผึ้งป่า ผักหวาน ผักอีหนู และสมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งมีการนำไปแปรรูปเพื่อเก็บไว้กินและขายได้ตลอดปี จากการเก็บข้อมูลทางเศรษฐกิจของคณะกรรมการป่าชุมชน ในปี พ.ศ. 2549 พบว่าชุมชนสามารถสร้างรายได้ รวมทั้งหมดจากการขายของป่าเป็นเงิน 888,660 บาท หรือเฉลี่ยเดือนละประมาณ 74,055 บาท นอกจากผลประโยชน์ในแง่ของการยังชีพแล้ว ป่าชุมชนเขาราวเทียนทองยังเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้แห่งสำคัญในจังหวัดชัยนาท เนื่องจากเป็นผืนป่าแห่งเดียวในจังหวัดที่มีการจัดการและอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

นอกจากการใช้ประโยชน์แล้วชุมชนรอบเขาราวเทียนทองยังมีการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนควบคู่กับการอนุรักษ์โดยดำเนินการในเชิงเครือข่ายภายใต้กฎระเบียบ และวิธีการจัดการเดียวกัน โดยมีวิธีการจัดการป่าชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของคนในชุมชน ยกตัวอย่างเช่น

1. การทำแนวกันไฟ เพื่อควบคุมและป้องกันการเกิดไฟป่า
2. การปลูกเสริม เพื่อเพิ่มปริมาณต้นไม้ในป่า และจัดเป็นกิจกรรมของคนในหมู่บ้านในวันสำคัญทางพุทธศาสนา หรือวันสำคัญอื่น ๆ เช่น วันพ่อแห่งชาติ วันแม่แห่งชาติ เป็นต้น

3. การเพาะกล้าไม้ท้องถิ่น เพื่อให้ชาวบ้านนำไปปลูกเสริมในป่า และพื้นที่การเกษตรของตน เพื่อลดการพังพังป่า และใช้ผลผลิตจากป่าในสวนของตนเองได้
4. การจัดทำฝายคั้นน้ำ เพื่อกักเก็บน้ำ เพิ่มความชุ่มชื้นแก่ดินและต้นไม้ และเป็นแหล่งน้ำของสัตว์
5. การจัดตั้งกองทุนป่าชุมชน เพื่อเป็นการระดมทุนจากสมาชิก การทอดผ้าป่า การทำบุญ และบริหารจัดการเงินที่ได้รับจากรางวัล และเงินสนับสนุน โครงการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และนำดอกผลไปใช้ในกิจกรรมของป่าชุมชน และกิจกรรมทางสังคมของชุมชน
6. การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติให้เด็ก เยาวชน และผู้สนใจได้ศึกษาพืชพันธุ์ ธรรมชาติ ผักที่เป็นอาหาร สมุนไพร วิธีการบริหารจัดการป่า และสร้างความตระหนักถึงประโยชน์ของป่าไม้ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสัตว์
7. การอบรมและร่วมกันจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน โดยมี RECOFTC เป็นพี่เลี้ยงในการฝึกกระบวนการจัดทำแผน โดยให้แกนนำและสมาชิกป่าชุมชนทุกหมู่บ้านในเครือข่ายร่วมกันทำ
8. การศึกษาคุณงานด้านการจัดการป่าชุมชน และการพัฒนาอาชีพของกลุ่มแกนนำ สมาชิก และเยาวชน โดยการศึกษาคุณงานในพื้นที่ชุมชนที่เป็นเครือข่ายในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อนำผลมาสรุป ประเมินเทียบเคียงกับชุมชน และแสวงหาวิธีการปรับใช้ในท้องถิ่นตน เช่น การสกัดน้ำมันมะพร้าวเองเพื่อใช้ผสมยาสมุนไพร การทำพิธีบวชป่า เป็นต้น
9. การรวมกลุ่มของเยาวชนในชุมชนรอบเขาราวเทียนทองเพื่อดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน เช่น ดูแลทรัพยากรธรรมชาติ การจัดค่ายเยาวชน การสืบค้นองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่นในการจัดการป่า แล้วเก็บรวบรวมข้อมูลและนำมาจัดทำสื่อ เช่น เว็บไซต์ แผ่นพับ หนังสือผักกินได้ อาหารชุมชน ชุดเอกสาร “การดับไฟป่า ลาดตระเวน การทำแนวกันไฟ การวางแผนสำรวจป่า และการทำซีดีเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้
10. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในชุมชนด้วยการนำความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เข้าไปสอนในโรงเรียนสัปดาห์ละ 1 คาบ โดยผู้รู้ หรือคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีความรู้เรื่องพืชพันธุ์ต่าง ๆ จะเป็นผู้กำหนดกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การสำรวจพันธุ์พืชในสวนของโรงเรียน การศึกษาป่าตามเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชน การจัดค่ายเยาวชนบริเวณป่าชุมชน การจัดบุชแสดงพืชพันธุ์และยาสมุนไพร และสรรพคุณของสมุนไพรที่มาจากป่าชุมชน เป็นต้น

2.2 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง

การดำรงชีวิตของชุมชนมีความเชื่อและวิถีชีวิตแบบคนภาคกลาง คือ การนับถือ พุทธศาสนา มีการรวมกลุ่ม มีความสามัคคีในชุมชน มีการดำรงชีพแบบสังคมเกษตรกรรม ภูมิปัญญาที่ใช้ในการดำรงชีวิตและการจัดการความรู้ป่าชุมชนจึงเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่คนรุ่นต่อรุ่น ได้สืบทอดและเรียนรู้ลงมือทดลองฝึกกันมา ร่วมกับภูมิปัญญาที่มีการปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์และบริบทในพื้นที่ เช่น พิธีกรรมบวชป่าที่ปรับมาจากการเรียนรู้จากป่าชุมชนภาคเหนือ การหาช่วงฤดูกาลปิดป่าเพื่อให้พืชพันธุ์ในป่าได้ฟื้นตัว

คณะกรรมการป่าชุมชนหลาย ๆ คนจะเป็นทั้งแกนนำและผู้รู้ในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และป่าชุมชน มีความรู้เรื่องสรรพคุณของพืชสมุนไพร และผลผลิตจากป่า โดยมีความรู้และสามารถถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นได้ เนื่องจากเป็นคนในท้องถิ่นที่ใช้ชีวิตที่พึ่งพิงป่ามานาน รวมถึงคนรุ่นเยาวชนที่มีการเรียนรู้จากผู้รู้ เช่น นายสนั่น ภมรพล ประธานป่าชุมชน และนางสายชล พวงพิกุล ประธานเครือข่ายป่าชุมชน ซึ่งเป็นผู้รู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่ในแง่ของการใช้ประโยชน์พบว่ายังมีเพียงผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้นที่นำพืชสมุนไพรมาใช้ในครัวเรือน และทำขายในรูปของยาสมุนไพรแคปซูล ยาปั้นลูกกร เป็นต้น ดังเช่น นายแจ่ม เกาะแก้ว ผู้รู้ด้านสมุนไพรและภูมิปัญญาในการเก็บหาของป่า ที่ได้นำสมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรค มีการถ่ายทอดความรู้แก่คนในชุมชน คนภายนอกที่สนใจ และเข้าไปสอนนักเรียนในโรงเรียนของท้องถิ่นเกี่ยวกับพืชสมุนไพรและสรรพคุณทางยา เป็นต้น

นอกจากประเพณีและวิถีการดำรงชีวิตแบบคนภาคกลางแล้ว ยังพบว่าชุมชนเขาราวเทียนทองมีองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีการสืบทอดและสอนกันมารุ่นต่อรุ่น โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับการจัดการป่าเพื่อการยังชีพและการอนุรักษ์ การสืบค้นองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างฐานข้อมูลความรู้ท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ เช่น การจัดการป่า สมุนไพร การกินอยู่ โดยการดำเนินงานของกลุ่มเยาวชน และการมอบหมายงานแก่เด็กนักเรียนในกิจกรรมการสอนของผู้รู้ ทำให้เกิดการนำภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาใช้ในการดำรงชีพและสร้างความภาคภูมิใจให้แก่คนในท้องถิ่น

ภูมิปัญญาในการจัดการป่าที่ส่งเสริมการเป็นแหล่งศึกษาคูงาน และเรียนรู้ของชาวไทยและชาวต่างประเทศ และเป็นสถานที่ศึกษาวิจัยของนักวิจัย นักวิชาการ และนักศึกษาที่สนใจศึกษาเรียนรู้ในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องนั้น มีการพัฒนาในมิติต่าง ๆ ที่สามารถเป็นบทเรียนให้ชุมชนอื่นนำไปปรับใช้ได้ ดังนี้

1. การปิดป่าเป็นการปิดป่าให้ได้พื้นตัว โดยคณะกรรมการร่วมกับสมาชิกในชุมชนจัดประชาคมตำบลเพื่อกำหนดช่วงเวลาปิดป่าห้ามไม่ให้เข้าไปเก็บผลผลิตจากป่า โดยพิจารณาจากปริมาณและช่วงเวลาที่เหมาะสมในปีนั้น ๆ เป็นหลัก โดยทั่วไปจะประกาศวันที่ 30 กันยายน หรือ 30 สิงหาคม โดยมีการติดป้ายบอก

2. การทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ป่า บนพื้นที่ภูเขาขนาดเล็กทำแนวกันไฟกว้าง 8 เมตร ล้อมรอบ สำหรับภูเขาที่มีขนาดใหญ่จะทำแนวตามสันเขา แล้วทำแนวตัดเป็นแปลงลงไปติดเขา เน้นการกันพื้นที่เป็นล๊อค ๆ เพื่อไม่ให้ไฟลามถึงกัน

3. การเก็บเห็ดโคน ในบริเวณที่เห็ดโคนออกหากมีนกหัวหงอกร้อยหลาย ๆ ครั้ง ที่นั่นมักจะมีเห็ดโคนขึ้น หรืออากาศที่ร้อนอบอ้าวหลังจากที่มีฝนตกหนัก ถ้าอากาศร้อนติดต่อกันหลายวัน ชาวบ้านจะเรียกว่า “ร้อนเห็ด”

นอกจากนี้ชาวบ้านยังอนุรักษ์ คูแผล และมีวิธีการเก็บเห็ดอย่างถูกวิธี คือ การเก็บเห็ดโคนดอกตูมจะใช้เสียม เหล็กแหลม มีด ขุดเอาที่ละดอกจะไม่ขุดถึงจาว หรือรังปลวก เพราะถ้าจาวแตก จะทำน้ำเข้าให้รังปลวกเน่าเสียและจะเก็บเห็ดบริเวณดังกล่าวไม่ได้อีก ซึ่งปกติเห็ดโคนจะออกอีกประมาณ 2 สัปดาห์ หลังจากเก็บครั้งแรก และหลังจากการเก็บแล้วจะต้องกลับผิวดินเหยียบให้ดินมีสภาพเหมือนเดิม ไม่ให้มีหลุม มีบ่อ เพราะจะทำให้หน้าข้างและซึ่มลงรังปลวกทำให้รังปลวกเน่าเสียได้

4. การจัดการหน่อไม้และป่าไผ่ การเก็บหน่อไม้รวกจะเก็บในช่วงกลางเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน เนื่องจากในช่วงนั้นหน่อไม้่ออกชุกที่สุด คือ มีผลผลิตประมาณ 10 – 20 หน่อต่อ 1 กอ ขึ้นอยู่กับขนาดกอ และจะหยุดเก็บหน่อชุกสุดท้ายของฤดูกาลประมาณปลายฤดูฝน ซึ่งจะทำให้มีหน่อที่จะกลายเป็นลำไผ่เลี้ยงกอประมาณ 5 – 7 ลำ ขึ้นอยู่กับขนาดของกอในปีถัดไป แต่เนื่องจากการออกของหน่อไม้จะผันแปรไปตามสภาพภูมิอากาศ ปริมาณน้ำฝนซึ่งไม่มีความแน่นอนในแต่ละปี ดังนั้นชุมชนจะไม่กำหนดช่วงเวลาตายตัวแต่จะประชุมชาวบ้านเพื่อกำหนดช่วงเวลาในการหยุดเก็บ

การเก็บลำไผ่ จะตัดลำไผ่ที่มีอายุ 3 ปีขึ้นไป เนื่องจากมีความทนทานและเป็นไผ่ระยะสุดท้ายจะมีความสามารถในการผลิตหน่อน้อยและขนาดเล็ก จะไม่ตัดลำอ่อน และลำหนุ่ม อายุ 1 – 2 ปี เพราะจะเป็นลำที่มีศักยภาพในการผลิตหน่อในปีถัดไป

5. น้ำผึ้ง ชาวบ้านมีความรู้ในการเก็บหาน้ำผึ้งอย่างไม่ทำลาย ซึ่งต้องใช้วิธีการรมควันให้ผึ้งมีงง ตามขั้นตอนการเก็บเริ่มจากการจุดไฟกับกามมะพร้าวเพื่อให้เกิดควันไฟ แล้วใช้มดเคี้ยวบริเวณหัวน้ำหวานที่อยู่ส่วนบนเหนือคอบไม้ที่ผึ้งเกาะทำรัง และไม่เอาผึ้งอ่อนบริเวณด้านล่างของคอบไม้มา เพื่อให้ตัวอ่อนกลายเป็นตัวผึ้งในการทำรังต่อ และสามารถเก็บน้ำผึ้งได้อีกครั้งหลังจากเก็บครั้งแรกประมาณ 2 สัปดาห์

6. สมุนไพรไผ่ขลุ่ย ชาวบ้านในอำเภอหันคาซึ่งเป็นชุมชนรอบเขาราวเทียนทองได้มีการรวมกลุ่มกันทำสมุนไพรไผ่ขลุ่ยเป็นรูปหอมที่ทำจากเปลือกส้มโอและตะไคร้หอม ซึ่งเป็นผลไม้และพืชที่มีมากในท้องถิ่น

7. ไผ่เค็มพอกดินภูเขาสารพัดดี เป็นภูมิปัญญาจากป่าเขา ด้วยการนำดินภูเขาที่เป็นดินเหนียวผสมเกลือมาพอกไผ่เค็ม

8. ตะกร้าเถาวัลย์ เป็นการนำเถาวัลย์จากป่าและริมแม่น้ำมาแปรรูป โดยการตัดแล้วสาวไม่ได้ขูดราก โดยกลุ่มชาวบ้านใช้เวลาว่างตอนกลางคืนทำเพื่อทำเป็นรายได้เสริม

9. กะลามะพร้าวขนาดฝ่าเท้า ขนาดหลัง โดยการนำกะลามะพร้าวมาขัด ตกติดกับไม้กระดานยาวประมาณ 14 นิ้ว เป็นวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่น

จากการศึกษาข้อมูลภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชนทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตข้างต้น สามารถนำมาสรุปให้เห็นได้ว่าภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง สามารถสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 15 ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง

ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน	ภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชน
1. การเก็บหาของป่าอย่างถูกวิธีเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากร ทั้งที่เป็นแหล่งอาหาร และสมุนไพร เช่น น้ำผึ้ง เห็ด โคนหน่อไม้ เป็นต้น 2. การทำแนวกันไฟ 3. การปิดป่าเพื่อให้ป่าฟื้นตัว เห็ด และหน่อไม้ได้เจริญเติบโตสำหรับเก็บหาในฤดูกาลต่อไป 4. การลาดตระเวนป่า 5. การเพาะกล้าไม้ท้องถิ่น 6. การทำฝายต้นน้ำเพื่อกักเก็บน้ำ 7. หัตถกรรม เช่น ตะกร้าเถาวัลย์	1. การแปรรูปพืชสมุนไพรเพื่อใช้และจำหน่าย เช่น ยา ลูกกร ขาลมผง เป็นต้น 2. การใช้กฎระเบียบป่าชุมชนที่ตกลงร่วมกัน และใช้ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานในการบัญญัติข้อตกลงต่าง ๆ 3. การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน 4. การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของสถานศึกษาในพื้นที่ และการสอนในชั่วโมงเรียน 5. การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ 6. การจัดตั้งกองทุนป่าชุมชน 7. การรวมกลุ่มของแม่บ้านเพื่อแปรรูปผลผลิตจากป่าเพื่อไว้กินและขาย เช่น หน่อไม้บับ หน่อไม้ดอง 8. การรวมกลุ่มของเยาวชนเพื่อดำเนินกิจกรรมที่

ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน	ภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชน
กะลามะพร้าววนวดฝ้าเท้า	สร้างสรรค์เพื่อการอนุรักษ์ป่า ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ และสร้างรายได้เสริม 9. การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากพืชสมุนไพร และดินจากภูเขา เช่น สมุนไพรไล่ยุง ไข่ก้ามพอกดินภูเขา เป็นต้น

3. การจัดการความรู้ป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

การจัดการความรู้ด้านป่าชุมชนของชาวบ้าน มีการดำเนินการในนามของคณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ร่วมกับองค์กรในพื้นที่และนอกพื้นที่ที่มีบทบาทในการสนับสนุนและขยายความรู้ต่าง ๆ โดยมีการกำหนดแนวทางการจัดการความรู้ และกระบวนการจัดการความรู้ในแต่ละขั้นตอนที่สามารถสรุปปัจจัยที่ส่งเสริมให้การจัดการความรู้ป่าชุมชนบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนประสบความสำเร็จได้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชน

องค์กรที่เกี่ยวข้องและมีบทบาทในการจัดการความรู้ป่าชุมชน ประกอบด้วยองค์กรในพื้นที่ และนอกพื้นที่ โดยมีการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องดังนี้

3.1.1 องค์กรภายใน

1) คณะกรรมการป่าชุมชน และคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน

คณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทองหมู่ 10 ชุดปัจจุบันมีจำนวน 12 คน โดยมีโครงสร้าง คือ ประธาน รองประธาน ประชาสัมพันธ์ เภรัญญิก เลขานุการ ที่ปรึกษา และผู้ประสานงาน และจากการดำเนินงานในลักษณะเครือข่ายที่ได้จัดตั้งเป็นคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง เพื่อขับเคลื่อนงานป่าชุมชนภายใต้กฎระเบียบเดียวกัน มีประธานเครือข่าย คือ ผู้ใหญ่สายชล พวงพิกุล อดีตผู้ใหญ่บ้านเขาราวเทียนทอง หมู่ 10 มีคณะกรรมการที่เป็นประธานคณะกรรมการป่าชุมชนอื่น ๆ รอบเขาราวเทียนทองและแกนนำเป็นกรรมการ มีที่ปรึกษาที่มีความหลากหลาย ทั้งผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. ครู และพระสงฆ์ในพื้นที่ รวมทั้งนักวิชาการจากองค์กรภายนอก มีที่ตั้งของทำการศูนย์ประสานงานเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง และที่ทำการคณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทองอยู่ที่ 199 หมู่ที่ 10 ตำบลเนินขาม อำเภอนีนขาม จังหวัดชัยนาท

2) กลุ่มเยาวชน

การรวมกลุ่มของเยาวชนที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานของป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ได้ก่อตั้งกลุ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2542 จากการรวมตัวของเยาวชนกลุ่มหนึ่งในหมู่ 10 ชื่อว่า “กลุ่มต้นตอ” ซึ่ง หมายถึงชื่อเล่นของเยาวชนในกลุ่มและมีความหมายโดยนัยยะ คือ ต้นตอที่ถูกตัดไปแล้ว พร้อมที่จะผุดขึ้นมาเสมอ โดยการถ่ายทอดความรู้จากกลุ่มแกนนำคณะกรรมการป่า ผ่านกิจกรรมการเดินป่า ศึกษาพืชสมุนไพร วางแปลงสำรวจป่า ทำแนวกันไฟ เยาวชนรุ่นพี่ได้นำความรู้มาถ่ายทอดสู่น้อง เพื่อปลูกฝังแนวคิดและการดำเนินงานก่อนจะออกไปนอกชุมชน

ปัจจุบันได้ดำเนินการมาถึงรุ่นที่ 4 มีสมาชิกที่เป็นเยาวชนในชุมชนรอบป่าเขาราวเทียนทอง ประมาณ 30 กว่าคน วัตถุประสงค์ในการรวมกลุ่มเยาวชน เพื่อ 1) ฟื้นฟูคุณแลทรัพยากรธรรมชาติให้มีความสมบูรณ์ 2) เพื่อใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ 3) เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากรุ่นสู่รุ่น 4) ฟื้นฟูและสืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่นในการจัดการป่า โดยมีที่ทำการอยู่ที่ประสานงานเครือข่าย การดำเนินกิจกรรมของเยาวชนในการเก็บรวบรวมข้อมูลและนำมาทำสื่อ เช่น เว็บไซต์ แผ่นพับ หนังสือผักกินได้ อาหารชุมชน ชุดเอกสาร “การดับไฟป่า ลาดตระเวน การทำแนวกันไฟ การวางแปลงสำรวจป่า” และการทำซีดีเพลง ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้

3) สถาบันการศึกษาในพื้นที่

สถานศึกษาในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่ ได้แก่ โรงเรียนวัดเขาราวเทียนทอง และโรงเรียนเนินขามรัฐประชานุกุล ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ให้ความสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยผู้บริหารโรงเรียนได้ร่วมเป็นที่ปรึกษาของเครือข่ายป่าชุมชน มีการเชิญผู้รู้เรื่องพืชสมุนไพร และทรัพยากรธรรมชาติเข้าไปสอนที่โรงเรียนสัปดาห์ละ 1 คาบ มีการจัดทำสวนสมุนไพรในโรงเรียน และการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การจัดค่ายเยาวชนที่ศูนย์ศึกษาธรรมชาติ การเดินป่าศึกษาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และการร่วมกิจกรรมการปลูกป่าของชุมชน

4) สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.)

ในส่วนของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยจังหวัดชัยนาท ซึ่งมีบทบาทหลักในการจัดการศึกษานอกระบบในขั้นพื้นฐาน การพัฒนาทักษะชีวิต การพัฒนาชุมชนและสังคม และการพัฒนาอาชีพ ในกระบวนการกำหนดนโยบายเพื่อการดำเนินงาน โดยยึดแผนยุทธศาสตร์ชาติเป็นหลัก แล้วมาพิจารณาตามแผนและนโยบายของกระทรวง ศึกษาธิการ แผนและนโยบายของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษา

ตามอัยยาศัยร่วมกับแผนพัฒนาจังหวัดของผู้ว่าราชการจังหวัด เพื่อนำมาจัดทำแผนและนโยบายของสำนักงานฯ

กศน. จังหวัดชัยนาทมีนโยบายในการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมในท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของผู้ว่าราชการจังหวัดนำมาสู่การดำเนินกิจกรรมพัฒนาทักษะชีวิตของนักศึกษา และได้ส่งเสริมให้นักศึกษาในพื้นที่จัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีและภูมิปัญญา ซึ่งได้มีการบันทึกเทปวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่มาจัดทำเป็นชุดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัด รวมทั้งการเชิญผู้รู้หรือนักปราชญ์ในชุมชนมาเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้เรื่องป่าชุมชน และเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของป่าชุมชน โดยมีการเผยแพร่องค์ความรู้ต่าง ๆ ผ่านเว็บไซต์ของสำนักงาน ซึ่งจะมีเจ้าหน้าที่ของแต่ละอำเภอรับผิดชอบการสรุปผลการจัดกิจกรรมและการดูแลเว็บไซต์ของแต่ละอำเภอ

3.1.2 องค์การภายนอก

การดำเนินงานของชุมชนทำในรูปแบบของเครือข่ายชุมชนรอบเขาราวเทียนทอง โดยเริ่มต้นจากความต้องการของชุมชนเป็นหลัก และอาศัยภาคีเครือข่ายภายนอกในการสนับสนุนทางด้านวิชาการ งบประมาณ และงบประมาณ เพื่อส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน ยกตัวอย่างเช่น

1) ศูนย์ประสานงานป่าไม้ชัยนาท

ศูนย์ประสานงานฯ เป็นหน่วยงานภาครัฐในสังกัดกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขึ้นอยู่กับสำนักงานประสานงานป่าไม้ที่ 5 สระบุรี ที่มีหน้าที่ดูแลการจัดตั้งและดำเนินงานด้านป่าชุมชนในพื้นที่จังหวัดชัยนาท มีหน้าที่ในการป้องกันปราบปรามปลูกป่า และป่าชุมชนในการจัดตั้ง ดูแล และติดตาม

ในการดำเนินงานของศูนย์ประสานงานฯ ใช้กฎหมายหลัก คือ พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ร่วมกับวิสัยทัศน์ และยุทธศาสตร์ของกรมป่าไม้ในการฟื้นฟู ส่งเสริมงานด้านป่าไม้ แผนงานด้านป่าไม้ของศูนย์ประสานงานฯ ในแต่ละปีงบประมาณจะเป็นแผนพัฒนาป่าชุมชนของหมู่บ้านเป้าหมาย ซึ่งแต่ละปีจะได้รับการอนุมัติ 2 หมู่บ้านโดยการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการ

การดำเนินงานของศูนย์ประสานงานฯ ในพื้นที่ป่าชุมชนเขาราวเทียนทองเป็นลักษณะของเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการ ด้วยการสนับสนุนความรู้เกี่ยวกับเทคนิควิธีต่าง ๆ

2) ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC)

RECOFTC เป็นผู้ช่วยเหลือและพี่เลี้ยงในกระบวนการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน การให้ความรู้ เทคนิควิธีต่าง ๆ เช่น การวางแผนสำรวจป่า การเขียน โครงการเพื่อขอทุนสนับสนุน จาก UNDP และการใช้ฐานชุมชนที่เป็นพื้นที่ในโครงการตามแผนงานสนับสนุนความร่วมมือในประเทศไทย ที่ได้จัดตั้งขึ้นใน พ.ศ.2530 เพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2550)

3) มูลนิธิบูรณะชนบท

ดร.ประทีป พัฒนนิรันดร์ นักวิชาการจากมูลนิธิบูรณะชนบท ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจุดประกายให้เกิดการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชน โดยได้ร่วมพูดคุยและชี้แนะให้แกนนำจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนและเริ่มกิจกรรมในการจัดการป่า คือ การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า การปลูกป่าเสริม การตรวจพื้นที่ป่า และกำหนดช่วงเวลาเปิดปิดป่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 จนเกิดการขยายความร่วมมือและการเรียนรู้ไปในชุมชนรอบเขาราวเทียนทอง ทำให้เกิดการจัดการป่าชุมชนในลักษณะของเครือข่ายป่าชุมชน

4) บริษัทปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.)

ปตท. ได้ให้การสนับสนุนเงินรางวัลที่ชุมชนได้รับจากโครงการประกวดรางวัลลูกโลกสีเขียว และโครงการ 84 ตำบลวิถีชุมชนพอเพียง เพื่อใช้เป็นกองทุนป่าชุมชน และการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศที่ร่วมโครงการเดียวกัน

3.2 แนวทางการจัดการความรู้

ป่าชุมชนเขาราวเทียนทองมีแนวทางการจัดการความรู้ในเชิงเครือข่ายชุมชนที่อยู่รอบป่า ซึ่งเริ่มต้นจากป่าชุมชนเขาราวเทียนทองหมู่ 10 ตำบลเนินขาม ภายหลังได้มีการขยายแนวคิดการจัดการร่วมกันกับชุมชนรอบเขาราวเทียนทอง ซึ่งมีทั้งสิ้น 14 หมู่บ้าน ใน 4 ตำบล คือ ตำบลเนินขาม ตำบลกะบกเตี้ย อำเภอเนินขาม ตำบลเด่นใหญ่ ตำบลไพรนกยูง ของอำเภอนหันคา มีผู้รับผิดชอบ คือ คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน รวมถึงในหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคมนอกพื้นที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง

การทำงานของป่าชุมชนเขาราวเทียนทองมีการทำงานในเชิงเครือข่ายรอบผืนป่าในนามของเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองโดยร่วมกันตั้งกติกา กฎระเบียบป่า ทั้งข้อห้าม ความผิด บทลงโทษ การตั้งกลไกการทำงานและบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการเครือข่าย การจัดทำ

แผนงานกิจกรรมการดูแลและจัดการป่า นอกจากนี้ยังมีแผนพัฒนาตำบลเนินขามที่ได้มีการจัดทำแผนการส่งเสริมการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมที่ระบุเรื่องแผนการจัดการป่าชุมชน แต่ในทางปฏิบัติยังขาดการกำหนดแนวทางการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม

การดำเนินการดังกล่าวนอกจากจะทำให้เกิดผลการดำเนินงานผลเด่นชัดแล้ว ยังเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากประสบการณ์ ทำให้การพัฒนาชุมชนมีเป้าหมายและแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจน โดยยึดแนวทางการจัดการความรู้ตามแผนการดำเนินหลัก คือ แผนการจัดการป่าชุมชน และกฎระเบียบป่าชุมชน

1) แผนการจัดการป่าชุมชน

คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกันจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการป่าร่วมกันของเครือข่ายป่าชุมชน โดยแผนการจัดการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ประกอบด้วย การกำหนดขอบเขตและพื้นที่การจัดการ การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน การสร้างข้อตกลงและกฎระเบียบการจัดการ การใช้ประโยชน์จากป่า และการกำหนดกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน โดยมีการจัดหมวดหมู่ของกิจกรรมต่าง ๆ อย่างชัดเจน

2) กฎระเบียบป่าชุมชน

กฎระเบียบป่าชุมชน เป็นกฎระเบียบที่เครือข่ายป่าชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้น โดยการจัดประชาคมหมู่บ้านเพื่อนำเสนอร่างกฎระเบียบแก่ชุมชน โดยเชิญเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาร่วมให้ข้อเสนอแนะด้วย เช่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เมื่อชุมชนยอมรับกฎระเบียบที่ได้ร่วมกันร่างและปรับแล้ว คณะกรรมการจะนำกฎระเบียบไปประกาศใช้โดยการทำป้ายประชาสัมพันธ์ในบริเวณป่าชุมชน การนำเสนอต่อที่ประชุมผู้นำหมู่บ้านของอำเภอเพื่อให้ผู้นำในพื้นที่ใกล้เคียงไปแจ้งให้ชุมชนได้รับทราบและปฏิบัติตามกฎระเบียบนี้

กฎระเบียบที่กำหนดขึ้นนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่า ด้วยการนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการจัดการป่ามาบัญญัติเป็นหมวดต่าง ๆ และบทลงโทษ เช่น การเก็บหาหน่อไม้ โดยห้ามเก็บหน่อไม้ที่มีความยาวมากกว่า 1 เมตร ห้ามใช้อุปกรณ์ชุด และมีการประกาศวันหยุดเก็บหาหน่อไม้ หรือที่เรียกว่าช่วงปิดป่า เพื่อให้ผลผลิตหน่อไม้ได้เติบโต และพร้อมให้เก็บหาได้ในปีต่อไป การเก็บหาฝักในป่า เช่น ฝักหวาน ฝักอีหนูในป่าให้ใช้วิธีการเด็ดหรือสอย ห้ามตัดกิ่งหรือโค่นต้น ดังรายละเอียดในภาคผนวก ก

3.3 กระบวนการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มีการดำเนินการในกระบวนการต่าง ๆ ที่สามารถสรุปเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ จากการศึกษาเอกสาร และคำสัมภาษณ์ของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ซึ่งพบว่า ชุมชนได้มีการสืบค้น พัฒนา จัดเก็บ และถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งที่เป็นองค์ความรู้เดิมที่ได้มีการสืบทอดปฏิบัติกันอยู่ และองค์ความรู้ฝังลึกที่อยู่ในตัวผู้รู้ในท้องถิ่นด้วยความร่วมมือร่วมใจของคนทุกวัยทั้งผู้เฒ่าผู้แก่เจ้าขององค์ความรู้ ไปจนถึงเด็กเยาวชนผู้สืบค้น และจัดเก็บองค์ความรู้ และองค์ความรู้ใหม่ที่นำมาปรับประยุกต์ใช้ในชุมชนจากการสนับสนุนของเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน เช่น การบวชป่า การแปรรูปผลผลิตจากป่า การส่งเสริมการตลาด โดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่

3.3.1 การตระหนักถึงความรู้

การตระหนักเริ่มจากคนในพื้นที่ตระหนักในคุณค่าของการจัดการป่าชุมชนต่อการดำรงชีวิตในการพึ่งพาในแง่ของปัจจัย 4 โดยเฉพาะในเรื่องแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ และการสร้างรายได้ ร่วมกับการสนับสนุนจากนักวิชาการภายนอก ทำให้เกิดแนวความคิดการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้น โดยมีการสร้างความตระหนักรู้ ดังนี้

1) การสร้างความตระหนักที่เริ่มจากคนในท้องถิ่น ได้แก่ การจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนด้วยการเริ่มต้นจากการพูดคุยกันเองของคนในชุมชน และได้รับการสนับสนุนจากบุคคลภายนอก

“มีคนก่อตั้ง 2 – 3 คน เขานั่งคุยกัน ว่าทำไงป่าจึงอุดมสมบูรณ์อย่างเดิม หรืออยู่อย่างเดิม ก็มีความคิดกัน ประจวบกับ ดร.ประทีปเข้ามา บอกว่าก็ทำป่าชุมชนสิ ตั้งแต่วันนั้น ตั้งแต่ปี 2539 คอยมาดูแล ดับไฟป่ากันตั้งแต่นั้นมาเรื่อย” (แจ่ม เกาะแก้ว, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2553)

“ถ้าขึ้นปล่อยไ้ อย่างสมัยก่อนก็หมดป่า อีกอย่างพวกแม่บ้านตงงาน ก็ทำไ้ละ ก็มาแปรรูปอาหารป่ากัน” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

คนในชุมชนจึงเกิดความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติต่อการดำรงชีพและการสร้างรายได้ในท้องถิ่น

2) การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลและการยอมรับ

“ตั้งแต่ดูแลมาก็อุดมสมบูรณ์ขึ้นเรื่อย ๆ ทีแรกชาวบ้านก็คัดค้านว่าดูแล หวงไว้ทำไ้ไม่ พอหนักเข้าเขาก็เข้าใจที่เราอนุรักษ์ทรัพยากรที่กำลังจะเสื่อมโทรมลงไปให้

มันดี เห็นภาพเลยว่ามันดีขึ้นกว่าตอนที่เรายังไม่ดูแล เราก็อนุรักษ์แล้วก็มีการใช้ประโยชน์ด้วย” (มนัส ม่วงเกิด, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

การยอมรับและเล็งเห็นถึงประโยชน์จากการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่า ทำให้ชาวบ้านเขาราวเทียนทองมีความพยายามและร่วมมือกันหาวิธีการใช้ประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์ป่า

3) การจัดค่ายให้แก่เด็ก เยาวชน ซึ่งมีกลุ่มเยาวชนเป็นผู้นำกระบวนการ และมีคณะกรรมการเป็นที่เล็ง

“จัดเวทีเยาวชนคนรักป่ามาครั้งหนึ่ง มีคนเข้าร่วม 80 คน ของ ชกส.มาจัด เอาเยาวชนในเขต 2 อำเภอที่เป็นเครือข่ายกันมาทำกิจกรรม 2 วัน 1 คืน มีฐานเรียนรู้แต่ละจุด มีวิทยากรมาให้ความรู้” (มนัส ม่วงเกิด, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

4) การสร้างความตระหนักรู้ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในชุมชน โดยมีผู้รู้เข้าไปสอนในช่วงโมงเรียน การจัดค่ายเยาวชนการเดินป่าศึกษาธรรมชาติ เป็นต้น

5) การสร้างความตระหนักแก่ชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การสร้างความสามัคคี และร่วมมือในชุมชนจนสามารถขยายเป็นเครือข่ายป่าที่ครอบคลุมทั้งเทือกเขาได้ และยังสามารถสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งถือเป็นการกระจายความเป็นธรรม และยังสนับสนุนให้คนในท้องถิ่นที่ออกไปทำงานที่อื่นได้กลับมาอาศัยในบ้านเกิดตัวเอง

“ที่เขาดูแลเพราะเป็นประโยชน์โดยตรงเลย เห็น หน่อไม้ รายได้เข้ามาปีหนึ่งมหาศาล ถ้าไปกรุงเทพฯ กับการอยู่ที่นี้ดีกว่า คนในเขาราวเทียนเคยไปอยู่กรุงเทพฯกัน พอป่ากลับมาอุดมสมบูรณ์เขาอพยพกลับมา เขาพึ่งพิงป่าได้” (ชุตติกาญจน์ อ่อนแก้ว, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

3.3.2 การสร้างความรู้

การสร้างความรู้ให้กับสมาชิกในชุมชน และคนทั่วไป มีการดำเนินการผ่านช่องทางและเครื่องมือต่าง ๆ ในชุมชนเขาราวเทียนทอง ทั้งความรู้ที่แฝงอยู่ในตัวผู้รู้ และความรู้ที่เป็นข้อมูลต่าง ๆ มีการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความรู้ ประกอบด้วย

1) การเรียนรู้แบบลัดจำ เนื่องจากคนสมัยก่อนไม่ถ่ายทอดความรู้ให้กันง่าย ๆ ทำให้ความรู้หลาย ๆ อย่างสูญหายไปได้ง่าย

“พออายุ 20 ผมบวช แล้วมีพระหลวงตาอยู่องค์ ด้ายา สงสารแก่แก่แล้ว หลวงตามา ผมช่วยดำ ก็ถาม จะเรียนแกไม่ให้เรียน ถามนี้ต้นอะไร แกก็ต้นอบเชย เราก็จดไว้ มันแก้อะไรล่ะ แกร์้อนใน บำรุงเลือด อะไรแกก็บอกมา ผมก็จำไปเรื่อย ๆ ไม่ได้เรียนหรอก เสียค่ายถ้าเรียนตอนนั้นจะเก่งกว่าตอนนี้เยอะเลย” (แจลัม เกาะแก้ว, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2553)

2) การเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก และลงมือปฏิบัติ ความรู้ต่าง ๆ ได้มาจากการลงมือปฏิบัติ เช่น การปิด เปิดป่า เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างกฎระเบียบร่วมกัน ว่าควรดำเนินการในช่วงใดจึงมีความเหมาะสม

“ไม่มีความรู้ ไม่มีใครมาแนะนำเรา เกิดจากเราเอง เราอยู่กับธรรมชาติ เราว่ามันควรจะปิดเมื่อไหร่ หน่อไม้จะเริ่มออกเมื่อไหร่จะหมดเมื่อไหร่ ฝนตกต้นปีหน่อยเดียว มันจะออกเราก็ปิดต้นปี ถ้าปลายปีหน่อยเราก็ปิดช่วงปลายปีนิดหนึ่ง ชาวบ้านเขารู้ ทำลองผิดลองถูกไปสองสามครั้ง แล้วมันไม่ได้ผล ตอนหลังเราตั้งระเบียบใหม่ ปิดข้ามปีไปเลยไม่ให้หา ให้มันฟื้น ตรงนั้นใช่แล้วได้ผลดีเราก็ใช้ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา” (สายชล พวงพิบูล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

3) การจัดเวทีเสวนาเครือข่ายประจำปี การประชุมเครือข่าย และการประชุมหมู่บ้าน ได้แก่ การจัดประชุมประจำปีเพื่อสรุปบทเรียนและกำหนดแนวทางในการดำเนินงานของเครือข่ายในปีต่อไป การจัดเวทีเสวนาประจำปี เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์แก่แกนนำ ชาวบ้าน รวมทั้งคนภายนอก เป็นต้น

“มีการเสวนาประจำปี ว่าปีที่ผ่านมามีการทำอะไรกันบ้าง มีหมუნไปเรื่อย ๆ จนรอบประชุมว่าปีหน้าจะทำอะไร เป้าหมาย ที่ผ่านมามีปัญหาอะไรเกิดขึ้นบ้าง บางทีเราก็เชิญเครือข่ายอื่นมาร่วมด้วยนอกเขาราวเทียน จะทำสิ้นปี ช่วงที่คนว่างงานทางการเกษตรจบฤดูกาลแล้วไม่มีงาน” (สมยศ ศรีวันนา, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2553)

4) การวางแผนสำรวจประเมินสภาพป่า และสำรวจปริมาณการเก็บหาผลผลิตจากป่า เช่น หน่อไม้ เห็ดโคน และประเมินมูลค่าทางเศรษฐกิจ และการใช้เทคโนโลยีระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GPS) ในการจัดทำแผนที่แนวเขตป่าเพื่อให้เกิดความแม่นยำและถูกต้อง

“การวางแผน จะดูว่าในพื้นที่ที่กำหนดมีกี่พิซพันธุ์ แล้วไปประเมินเทียบเท่า สมมติวาง 10x10 คำนวณได้กี่ต้น เทียบว่าถ้าร้อยไร่จะได้กี่ต้น ทำแค่นั้น ไม้มันหลายชนิด ต้องจด” (สนั่น ภมรพล, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

“พี่เคยเก็บข้อมูลปีหนึ่งมีรายได้ อย่างเห็น 2 – 3 เดือนเป็นหลักล้านในหมู่บ้าน เพราะพี่อยู่ที่นี่ต้องทำ GDP ของจังหวัดด้วย ข้อมูลต่าง ๆ ต้องไปสำรวจ ให้เก็บข้อมูลว่าปีหนึ่งเก็บอะไรได้เท่าไร ข้อมูลพวกนี้ที่ศูนย์จะมีที่พี่สมยศ” (ชุตติกาญจน์ อ่อนแก้ว, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

เป็นการใช้เทคโนโลยีและวิธีการในการสร้างและจัดเก็บความรู้ จากข้อมูลในชุมชนด้วยวิธีการง่าย ๆ

5) การสืบค้นองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มเยาวชนเพื่อสร้างฐานข้อมูลความรู้ท้องถิ่นและนำไปจัดทำในรูปแบบของรายงาน เผยแพร่ตามช่องทางต่าง ๆ

“พยายามสร้างคนรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง พี่สมยศส่วนใหญ่เป็นพี่เลี้ยงเยาวชน เป็นเลขา มีพวกเยาวชน ไปเก็บข้อมูลมาขึ้นเว็บไซต์ ทำเล่มข้อมูล มีรวมตัวแต่งเพลงเอง” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

6) การให้ความรู้และฝึกฝนแกนนำท้องถิ่นรุ่นต่อรุ่น เพื่อให้เกิดการสืบทอดแนวคิด และการดำเนินการเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

“เยาวชนที่เราดึงมาช่วยทำกิจกรรมเป็นการสืบทอดรุ่นต่อรุ่น เป็นเครือข่ายรุ่นต่อรุ่น รุ่นด้านก็คอยดูอยู่ ตอนนีรุ่นต้นต่อ 4 อายุประมาณ 15 – 16 ทำเป็นรุ่น ๆ” (สมยศ ศรีวันนา, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2553)

7) การร่วมเวทีสัมมนา การศึกษาดูงาน และการประชุมในระดับต่าง ๆ ของแกนนำคณะกรรมการ กลุ่มเยาวชน นักปราชญ์ผู้รู้ หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานป่าชุมชน เพื่อสร้างวิสัยทัศน์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องตามบทบาท ภาระหน้าที่ของตน เพื่อนำมาประเมินปรับใช้ในชุมชนของตน

“การศึกษาดูงาน อย่างเราเป็นคนจัดอบรมในหมู่บ้านเป้าหมาย ถ้าเรารู้ว่าชัชชาติมีการจัดการแบบนี้ เราก็พาไปดูอีกที่หนึ่งที่มีการจัดการที่ต่าง เพื่อให้เขาเกิดแนวคิด หรือมีเอกสารก็รวบรวมมา อีสานจัดการแบบนี้ ทางเหนือจัดการแบบนี้ ใ้เขาไปศึกษา แล้วเขาจะดึงว่าส่วนไหนใช้กับชุมชนเขาได้” (พรทิพย์ ปิยะโชติ, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

3.3.3 การจัดเก็บความรู้

1) การจัดเก็บผ่านองค์กรสื่อสารมวลชน การได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนโดยให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งถ่ายทำสารคดี และรายการที่เกี่ยวข้องทางโทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น รายการ

ถนนสีขาว รายการคนหวงแผ่นดิน รายการองค์กรเกื้อแผ่นดิน รายการเปิดโลกสีเขียว และบทความลงในหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ นิตยสารมองเมืองไทย มหัศจรรย์ธรรมชาติ เป็นต้น

2) มีสื่อและช่องทางที่ใช้เผยแพร่องค์ความรู้ทั้งภายในและนอกท้องถิ่น เช่น เว็บไซต์ของเครือข่ายป่าชุมชน รายการวิทยุชุมชน เสียงตามสาย การประชุมหมู่บ้าน การทำหนังสือราชการ การใช้สื่อบุคคล เป็นต้น ซึ่งนอกจากจะทำให้องค์ความรู้และภูมิปัญญาได้มีการจัดเก็บรวบรวมอย่างเป็นระบบแล้ว ยังถือเป็นการพัฒนาทักษะของคนในชุมชน ซึ่งเป็นการพัฒนาที่เน้นตัวบุคคลเป็นหลัก

“สื่อ ฐานข้อมูลเก่า ๆ ที่ลงจากเว็บแล้ว มีที่นี้ วีดีโอ สารคดี เขาส่งมาให้ที่นี้ อย่างเศรษฐกิจพอเพียง สื่อพวกนั้นก็อยู่ที่นี้” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

3) การจัดทำเว็บไซต์ของเครือข่ายป่าชุมชน (www.khaorao.th.gs) โดยความร่วมมือของเยาวชนและวัดหนองยาง เพื่อเชื่อมโยงองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีให้นำไปสู่การเผยแพร่ ด้วยการแบ่งทีมลงพื้นที่สัมภาษณ์และจัดเก็บข้อมูลต่าง ๆ จากผู้รู้ แล้วพัฒนาเป็นสื่ออินเทอร์เน็ตที่ได้ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2549 เนื้อหาหลักจะเกี่ยวข้องกับปรัชญาแนวคิดและการดำเนินงานของเครือข่าย กิจกรรม ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ต่าง ๆ

“พวกข้อมูลในเว็บ กลุ่มเยาวชนไปสัมภาษณ์พวกกรรมการ จัดบันทึกกันมาก็มาส่งต่อให้พี่อีกคนทำลิงค์ต่อในเว็บ แต่พวกผมจะเป็นคนเก็บข้อมูลเองหมดทุกอย่างถามแล้วก็ศึกษาเองบ้าง ส่งให้พี่ศักดิ์บ้างที่ก็ช่วยลงเว็บไซด์บ้าง” (อนุเทพ ปาโส, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

4) การจัดทำชุดความรู้ จากการแบ่งทีมของเยาวชนเพื่อศึกษาองค์ความรู้ และภูมิปัญญาต่าง ๆ ในชุมชนจากผู้รู้ ได้มีการนำความรู้เหล่านั้นมาจัดทำเป็นองค์ความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน การจัดการผลผลิตจากป่า จำนวนผลผลิตจากป่าที่สร้างรายได้ทางเศรษฐกิจ สรรพคุณของพืชสมุนไพรต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่ทางเว็บไซต์ และป้ายประชาสัมพันธ์ของเครือข่ายป่าชุมชน

5) มีระบบการจัดเก็บองค์ความรู้ และคลังข้อมูล

สื่อต่าง ๆ ที่ได้ดำเนินการจัดเก็บความรู้ไว้อย่างเป็นระบบ และได้เผยแพร่ตามช่องทางต่าง ๆ เช่น การจัดบุญนิตยสาร การออกอากาศทางรายการโทรทัศน์ การเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์ คณะกรรมการป่าชุมชนและเยาวชนได้นำองค์ความรู้ และภูมิปัญญาที่ได้ดึงความรู้มาจัดเก็บลงในฐานข้อมูลของชุมชนเพื่อเผยแพร่ในเว็บไซต์ของเครือข่ายป่าชุมชน รวมถึงสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น แผ่นพับ เอกสารที่หน่วยงานต่าง ๆ ได้จัดทำขึ้นเกี่ยวกับชุมชน ชีวีรายการที่ได้ออกอากาศทาง

โทรทัศน์ได้มีการเก็บรวบรวมไว้ที่ศูนย์ประสานงานเครือข่าย แต่ยังคงพบว่าการจัดเก็บคลังข้อมูลเหล่านี้ยังขาดการจัดเก็บที่เป็นหมวดหมู่ ซึ่งประธานเครือข่ายได้มีแนวคิดที่จะจัดทำต่อไปในอนาคต

“รางวัลที่เคยได้รับมีรวบรวมไว้นะ รางวัลอะไร พ.ศ. อะไร เวลาเสนอโครงการอะไร ต้องมีข้อมูลประวัติ ชื่อกรรมการไม่มีไฟล์ เพราะเรารู้กัน” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

สายชล พวงพิกุล กล่าวเพิ่มเติมว่า “มีนักศึกษาใช้พื้นที่นี้ทำวิทยานิพนธ์เยอะ เราไม่ได้ขึ้นทะเบียนจดไว้มั้งเยอะเลย บางคนก็ส่งมาให้ บางคนก็ไม่ได้ส่ง รางวัลกับหนังสือมีเยอะแต่ไม่ได้ใส่ตู้”

3.3.4 การถ่ายโอนและใช้ความรู้

1) การถ่ายโอนความรู้ของคนจากรุ่นสู่รุ่นผ่านกิจกรรมการศึกษา เช่น กิจกรรมการเดินทางไปเพื่อศึกษาพืชสมุนไพร การวางแผนลงสำรวจพันธุ์พืช โดยผู้รู้ในชุมชนเป็นพี่เลี้ยงให้แก่เด็กในโรงเรียนและกลุ่มเยาวชน

“ตอนนั้นผมเป็น อสม. ไปสอบสมุนไพรที่จังหวัด หมอเขาก็ถามว่าสมุนไพรทุกอย่างเราทำยังไงจะใช้ได้นาน ผมบอกใช้ได้นาน ต้องถ่ายทอดให้ทั่ว พอผมตายไป คนโน้นก็ต่อ อย่างงี้ใช้ได้นาน ถ้าผมไม่บอกใครเลยพอตายไปก็สูญ”(แฉล้ม เกาะแก้ว, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2553)

“ตอนนี้เยาวชนผมไปเรียนต่อ ตอนนี้ผมจะเน้นที่โรงเรียนเนินขามรัฐ กับ โรงเรียนวัดเขาราวเทียน จะเอาเด็กมา เพราะรุ่นพี่เขาจะเข้าวิทยาลัย จะมาที่ก็ลำบาก แต่ใจเขายังอยู่ ถ้าวางเขาก็มา แต่เราก็ต้องปั้นเด็กรุ่นหลัง ๆ ขึ้นมาอีก” (สนั่น ภมรพล, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

2) การถ่ายโอนความรู้ผ่านกิจกรรมเครือข่ายเยาวชน ด้วยการสร้างสรรค์กิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น กิจกรรมเครือข่ายเยาวชนที่ชาวบ้านเขาราวเทียนทองได้ปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การจัดค่ายเยาวชน จัดเวทีเด็กคิด ได้ผู้ใหญ่คิดดี การจัดกิจกรรมที่สร้างรายได้เสริมให้แก่เด็กและเยาวชน การทำซีดีเพลงเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การจัดทำชุดความรู้ การเผยแพร่ข้อมูลผ่านเว็บไซต์ของเครือข่าย

“สมาชิกใหม่ ๆ ก็ส่งเสริมพวกเด็กประถม เด็ก ม.1 เด็กผู้หญิงที่ร้องเพลงเมื่อคืนเป็นเครือข่ายกำลังจะดึงขึ้นมารวมกัน ตอนที่เขาราวเทียนจะเป็นเด็กประถม สอน

กิจกรรมที่ผมดำเนินมา เช่น พาเขาเดินป่า สอนพันธุ์ไม้ ช่วยวางแผนตรวจสอบพื้นที่ว่าปีหนึ่งหน่อไม้ขึ้นเท่าไร ทำข้อมูลกัน แล้วก็หากิจกรรมหารายได้ให้เด็กพวกโตไม้ประดิษฐ์ เพราะเด็กถ้าไม่มีกิจกรรมสนุกก็ไม่ทำ หากิจกรรมมาดึงดูด จัดค่ายให้เขาบ้าง พาเขาไปดูงาน ว่าง ๆ ก็พาเด็กมาวาดรูป” (อนุเทพ ปาโส, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

อนุเทพ ปาโส กล่าวต่อไปว่า “คงต้องสืบกันไป ถ้าโตไปจบไปก็ต้องให้อีกรุ่น รุ่นที่ผมสอนให้เผยแพร่สอนรุ่นน้อง ผมก็บอกถ้าจบ ม.2 ม.3 ให้มาป็นน้องให้ทันกัน หน่อย ต่อไปต้องมีกิจกรรม พี่จะเป็นศูนย์กลางเด็ก เด็กจะถามพี่มีกิจกรรมอะไรให้หนูทำบ้าง”

3) การถ่ายทอดความรู้ของผู้รู้ผ่านเวทีเสวนาเครือข่าย และการเป็นวิทยากรให้ความรู้และประสบการณ์ โดยมีการถ่ายทอดความรู้ที่มีของแกนนำสู่เครือข่ายภายในชุมชน เพื่อขยายความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการไปศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเครือข่ายนอกพื้นที่แก่คนในชุมชน ผ่านเวทีต่าง ๆ เช่น เวทีเด็กคิด ซึ่งเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดความรู้เกี่ยวกับทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก

“ชลบุรีรู้ข่าวจากเขาราวเทียนว่าทำป่าชุมชนก็อยากรู้ก็ให้คำแนะนำเขาไปว่าจะทำอย่างไร มันก็ไม่ยาก ตั้งคณะกรรมการมา จัดเป็นขั้น ๆ คือ รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ แล้วก็หาต้นไม้มาปลูก อยากให้ป่าเป็นยังงี้ ถ้าอยากให้เป็นป่า เขาเริ่มจากศูนย์เลย แต่ความคิดไปแล้ว ผมก็คิดใจได้มี โอกาสเป็นที่เลี้ยง ถ้าเขาทำประสบความสำเร็จก็ดีใจ” (สนั่น ภมรพล, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

4) การเป็นแหล่งศึกษาดูงาน และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่น ด้วยการศึกษาดูงานนอกพื้นที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และการพัฒนาอาชีพของกลุ่มแกนนำ สมาชิก และเยาวชน โดยการศึกษาดูงานในพื้นที่ชุมชนที่เป็นเครือข่ายในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อนำผลมาสรุปประเมินเทียบเคียงกับชุมชน และแสวงหาวิธีการปรับใช้ในท้องถิ่น

“พอไปอบรมกลับมาแล้ว อันไหนที่บ้านเราไม่ได้ทำ เราก็มาประดิษฐ์ทำ ลองเอามาทำ แล้วสรุปว่าไปได้เรียนรู้อะไรยังงี้ ทางสมยศ ผู้ใหญ่สายชลก็ทำไว้” (แจ่ม เกาะแก้ว, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2553)

แฉล้ม เกาะแก้ว กล่าวต่อไปว่า “นี่ก็ไปเห็นเขาคันน้ำมันมะพร้าวไม่ต้องใช้ไฟ มัน
ง่ายนี่ เดี่ยวจะเริ่มทำ เราต้องใช้ เป็นยานวคักก็ได้ เป็นยาใส่พวกแผลไฟไหม้ น้ำร้อน
ลวก มียาผสมกัน”

5) การสรุปบทเรียนการดำเนินงานของป่าชุมชนต่าง ๆ ในเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียน
ทอง ในลักษณะเวทีสัญจรในพื้นที่ 4 ตำบล โดยการคิดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องที่นอกเหนือจากเวที
ถ่ายทอดประสบการณ์ เช่น กิจกรรมแข่งขันเสอภูเขา เป็นต้น เพื่อให้เกิดการสรุปผลการดำเนินงาน
ในรอบปีที่ผ่านมาของแต่ละชุมชน และกำหนดทิศทางการทำงานในปีต่อไป

“เวลาพวกคนไปดูงาน เรามีกลับมาสรุปบทเรียนกัน ถ้าวันไหนงานบ้านเรายุ่ง ก็จะคุย
กันบนรถ แวะสรุปตรงนั้นเลย หรือสมมติพรุ่งนี้จะเดินทางกลับ กลางคืนเราสรุป
แต่ถ้าว่างเราก็พักเหนื่อยก่อนแล้วค่อยนัดมาสรุปกัน เสาที่บันทึกไว้”(สายชล พวงพิกุล,
สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

3.4 ปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ในการจัดการความรู้ขององค์กรที่รับผิดชอบการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของป่าชุมชน
เขาราวเทียนทองและเครือข่าย พบว่าในการดำเนินการจัดการความรู้ทั้ง 4 ขั้นตอน มีปัจจัยที่ส่งเสริม
ให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการบริหารจัดการป่าชุมชน และการดำเนินการโดยนำองค์ความรู้และ
ภูมิปัญญาในชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีปัจจัยหลัก 7 ปัจจัย ได้แก่ 1) การ
ทำงานแบบมีส่วนร่วม 2) การส่งเสริมการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ 3) การมีระบบบริหารจัดการ
ตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อที่ตกลงและยอมรับร่วมกัน 4) การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและ
มีความเสมอภาค 5) การใช้การศึกษาเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ 6) การมีองค์กรชุมชน
ที่เข้มแข็ง และ 7) การใช้ภูมิปัญญาเพื่อจัดการป่าชุมชน ดังมีรายละเอียดดังนี้

3.4.1 การทำงานแบบมีส่วนร่วม

1) การมีฐานชุมชนที่เข้มแข็งในเรื่องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และบริหารจัดการ
ร่วมกัน โดยการพัฒนาทุกอย่างต้องเริ่มจากความต้องการของชุมชนเป็นหลัก

“เราก็เห็นว่าป่าลดลงทุกที จากป่าที่อุดมสมบูรณ์ตอนเราเป็นเด็กกับตอนนี้มันผิดกัน
ไปเลย ในฐานะที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน เมื่อประชุมกันแล้วก็จะหาแนวทางร่วมกันว่ามี
การแปรรูปของป่า เราก็น่าจะมีการดูแลรักษา มีการตั้งกฎระเบียบหรือการปิด
เปิดป่าให้เป็นระบบ” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

“ชุมชนเขาต้องมองตัวเองก่อนว่าการให้คนนอกชุมชนเข้าไปพัฒนาตัวเองตรงไหน ถ้าคนในชุมชนยังไม่เริ่ม ยกที่หน่วยงานอื่น ภาครัฐ ภาคเอกชนจะเข้าไปส่งเสริม อย่างเขาราวเทียนใครเข้ามาเอาด้วยเอากัน เข้มแข็ง เราเป็นเพียงตัวสนับสนุน เรื่ององค์ความรู้” (ทวี สว่างมณี, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

“รีคอปลงไปช่วยทำแนวคิด ไปคุยกันว่าป่าชุมชน คืออะไร ทำเพื่อใคร การสำรวจทรัพยากรง่าย ๆ ใครบ้างที่เกี่ยวข้อง ทำแผนง่าย ๆ ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ช่วงแรกจะเป็นอย่างนั้น จัดระเบียบแบบแผนการจัดการป่า ช่วงหลังเพิ่มความเข้มแข็ง การจัดการองค์กรชุมชน ชาวบ้าน กรรมการ พอชาวบ้านทำได้หนึ่งหมู่บ้านก็ขยายเป็นเครือข่าย ช่วงหลังมาเชื่อมกับ อบต. งานที่ชาวบ้านริเริ่มเอง ไปเชื่อมกับจังหวัด งานประชาสัมพันธ์มีเวบ ไซด์เขาทำเอง ชาวบ้านพอไปถึงภูเขาหัวตัด เขาคิดเองว่าไปต่อ ยังไง” (ระวี ถาวร, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

การจัดการป่าชุมชนเครือข่ายเขาราวเทียนทองเป็นการส่งเสริมภูมิปัญญา องค์ความรู้ชุมชน และความสามัคคีของคนในชุมชน จึงทำให้ชุมชนในภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วม เช่น นักเรียน เด็ก เยาวชน ผู้นำชุมชน ผู้รู้ด้านต่าง ๆ ในชุมชน รวมทั้งองค์กรภายนอก เช่น RECOFT เป็นต้น

2) การสร้างความตระหนักถึงประโยชน์และผลที่จะเกิดขึ้นทำให้คนเข้ามามีส่วนร่วม

การจัดการป่าชุมชนเครือข่ายเขาราวเทียนทอง ดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง เพราะชุมชนมีความตระหนักประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ รวมทั้งการเคารพกฎระเบียบที่ได้กำหนดขึ้นมาและปฏิบัติร่วมกันอย่างจริงจัง

“ที่เขาดูแลเพราะเป็นประโยชน์โดยตรงเลย เห็น หน่อไม้ รายได้เข้ามาปีหนึ่งมหาศาล ถ้าไปกม.กับการอยู่ที่นี้ดีกว่า คนในเขาราวเทียนเคยไปอยู่กรุงเทพกัน พอปากกลับมาอุดมสมบูรณ์เขาอพยพกลับมา เขาพึ่งพึ่งป่าได้” (ชุตिकाญจน์ อ่อนแก้ว, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

“ชาวบ้านเล็งเห็นว่าพอเริ่มดูแล อนุรักษ์ รักษาป่า ผลประโยชน์จากปากกลับมาหาเราเยอะ มีกินกว่าเดิม เราต้องให้ชาวบ้านตระหนักรู้ด้วยตัวเอง” (มนัส ม่วงเกิด, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

3) การดึงความรู้และทักษะที่มีในตัวบุคคล หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น กิจกรรมการเดินป่าศึกษาธรรมชาติของนักเรียน ผู้รู้ได้ให้นักเรียนจดชื่อพันธุ์ไม้และไปศึกษาชื่อทางวิทยาศาสตร์เพื่อทำป้ายมาติดที่ต้นไม้

“ที่ป่ามีการทำป่ายบอก มีทั้งสองที่ คือ ที่ป่าชุมชน และที่ฝาย เป็นต้นไม้พูดได้ รายงานตัวว่าฉันชื่อนี้ ที่เส้นทางศึกษาธรรมชาติที่ป่าชุมชนมีเด็กโรงเรียนชัยนาททำ ป่ายบอกมาให้ พาเขาไปเดินดูก่อนแล้วบอกเขาว่า ไม้ต้นนี้ คืออะไร เขามา 20 คน ผมให้ จดและจำไปคนละ 5 ชื่อ แล้วทำป่ายบอกมาให้ เดินกันไประยะทาง 2 – 3 กิโลเมตร แล้วเขา ไปหาคำแปลเป็นตัวภาษาอังกฤษมาด้วย ผมรู้ชื่อต้นไม้ แต่ชื่อภาษาอังกฤษไม่รู้ ต่างชาติมาดูงานเขาก็จะได้อ่าน เด็กเขาทำ” (สนั่น ภมรพล, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

3.4.2 การส่งเสริมและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

1) เครือข่ายความร่วมมือที่เกิดจากผลการดำเนินงานที่เห็นผลเป็นที่ประจักษ์ทำให้ หน่วยงานต่าง ๆ ให้การยอมรับและเชื่อมั่นในการดำเนินงาน

“เราทำงานต่อสู้มาด้วยความลำบาก พอมาถึงจุดหนึ่งมันเริ่มอยู่ตัวเรื่องรักษาป่า อยู่ ในระหว่างการเฟื่องฟู แต่ถ้าหมดช่วงเราก็ให้เด็กคนรุ่นใหม่สานต่อ ตอนนี้แม่เอง ก็ทำเรื่องไปทั่ว หน่วยงานทุกภาคส่วนทั้งหมดให้การยอมรับเราแล้ว” (สายชล พวงพิบูล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

“ทางพื้นที่เองพยายามจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้รู้ว่าป่าเราเทียบทองมีความสำคัญ อย่างไร เป็นการเน้น เขามีการทำกิจกรรมเยอะ กศน.จังหวัดเป็นคนขยายนโยบาย ในเรื่องนี้ไม่ว่าจะเนินขามหรือ หันคา กศน. จะจัดกิจกรรมเข้าไปร่วม”(ทวี สว่างฉวี, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

หน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาเป็นเครือข่าย เช่น RECOFT พอช. หรือหน่วยงานภาครัฐ เช่น กรมป่าไม้ สำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยจังหวัด เป็นต้น

2) การทำงานร่วมกันเชิงเครือข่ายทำให้ได้เพื่อน และเกิดผลการดำเนินงานที่ชัดเจน

การทำงานของป่าชุมชนเขาราวเทียนทองมีการทำงานในเชิงเครือข่ายรอบผืนป่าในนาม ของเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง โดยร่วมกันกำหนดกติกา กฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ จากป่า ทั้งข้อห้าม ความผิด บทลงโทษ การตั้งกลไกการทำงานและบทบาทหน้าที่ของ คณะกรรมการเครือข่าย การจัดทำแผนงานกิจกรรมการดูแลและจัดการป่า เช่น แผนปลูกป่า แผนทำ แนวกันไฟ แผนพัฒนาแกนนำ แผนการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ แผนพัฒนาเยาวชนอนุรักษ์ป่า เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวนอกจากจะทำให้ผลที่เกิดจากการทำงานปรากฏผลเด่นชัดแล้ว ยัง เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน ทำให้การพัฒนาชุมชนมีเป้าหมายและแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจน

3.4.3 ระบบการบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อที่ตกลงและยอมรับร่วมกัน

1) การมีส่วนร่วมและยอมรับในการตั้งกฎระเบียบป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชนโดยยึดกฎเกณฑ์ที่จัดตั้งขึ้นร่วมกัน คือ กฎระเบียบป่าชุมชน ด้วยกระบวนการที่ชาวบ้านมีส่วนร่วม ในการทำประชามคมหมู่บ้านเพื่อให้ข้อคิดเห็นต่อ ร่างกฎระเบียบของสมาชิกในชุมชน และถือปฏิบัติร่วมกัน

“ประชุมกันทั้งหมด ร่างกฎระเบียบข้อบังคับ ช่วงกันยา สิงหาคมจะปิดป่า ก็เรียกไปประชุมที่เขาราวเทียน (ที่ทำการเครือข่าย) ประชุมกรรมการเครือข่าย ร่วมกับชาวบ้าน แล้วตั้งกฎระเบียบ ปิดเปิดป่า ห้ามรถสี่ล้อขึ้นไป แล้วให้ชาวบ้านลองพิจารณาว่าเห็นด้วยหรือไม่ ถ้าเห็นด้วยก็ใช้เป็นกฎระเบียบ” (สมยศ ศรีวันนา, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2553)

“ตั้งกฎระเบียบเสร็จ ประชาคมคนในหมู่บ้านว่ายอมรับไหม ถ้าชุมชนยอมรับ ให้ทำหนังสือไปที่หมู่บ้านข้าง ๆ ว่าชุมชนยอมรับแล้ว ในป่ามีกฎอย่างนี้ ถ้าไม่ใช่เราจับ เพื่อลดความลำบากใจเพราะอยู่ใกล้กัน” (พรทิพย์ ปิยะโชติ, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

2) กฎระเบียบป่าชุมชนมีการปรับให้เหมาะสมกับสถานการณ์ สภาพพื้นที่ และมีความยืดหยุ่น เช่น การปรับกฎระเบียบป่าชุมชนให้มีความเหมาะสมกับสภาพป่าที่มีการเปลี่ยนแปลงไป หรือปรับกฎระเบียบให้เหมาะสมกับผลผลิตที่ได้จากป่าในแต่ละปี

“มีกฎระเบียบคล้าย ๆ กัน ปรับตามสภาพป่า อย่างของลุงถนอมที่ไพรสาธิต แก่ตั้ง เต็มที่ตัดเลย ไม่ต้องลาดตระเวน แต่ของผมน้องลาดตระเวนเพราะทางออกเยอะ” (สนั่น ภมรพล, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

3) การยอมรับและปฏิบัติตามกฎระเบียบเนื่องจากระบบสังคมที่คนอยู่ร่วมกัน จึงต้องปฏิบัติตามสิ่งที่คนหมู่มากยึดถือ

“ชาวบ้านยอมรับกฎไม่ทุกคน บางครั้งมีบ้างแต่น้อย แต่ชาวบ้านถ้าคนนั้นไม่ทำคนนี้ทำ เขาละอาย คนส่วนใหญ่เขาจะดูแล มันมีส่วนน้อย ไม่เห็นด้วยก็ไม่เข้าไปยุ่ง เพราะคนส่วนใหญ่เขาดูแล” (ชุตติกาญจน์ อ่อนแก้ว, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

4) การดำเนินงานที่เห็นผลเชิงประจักษ์เพื่อสร้างการยอมรับของชุมชน และหน่วยงานภายนอก เพื่อคนภายในจะได้ดูแลให้คงอยู่ต่อไป

“พอทำไปสัก 2 – 3 ปี เริ่มรู้แล้ว ประโยชน์ที่ได้รับมันมากขึ้น หน่อไม้มากขึ้น เห็นโคนเขอะขึ้น พวกต้นกระเจียวที่เคยสูญหายก็กลับมา พืชสมุนไพรบางตัวก็กลับมา พอ 4 – 5 ปีชาวบ้านเข้าใจหมดแล้ว” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

สายชล พวงพิกุล ให้ข้อมูลต่อไปว่า “เราฝากทางจังหวัดให้ดูแลและรับเรื่องต่อไป เลยว่าป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง 2 หมื่นกว่าไร่ ถึงไม่มีผู้ใหญ่สายชลแล้ว มันต้องมีการดูแลและสืบทอด เราอยากได้ป้ายประชาสัมพันธ์ป่าของเรา เพื่อให้รับรู้ทั่วจังหวัดว่ามีป่าอยู่ตรงนี้ อย่างน้อยคนภายนอกเห็นก็จะรู้ว่าหน่วยงานทุกภาคส่วนช่วย จะได้ไม่เข้ามาลักลอบตัดไม้”

3.4.4 การกระจายผลประโยชน์ด้วยความเป็นธรรม และความเสมอภาค

การกระจายผลประโยชน์ที่ได้รับจากป่าด้วยการใช้กฎระเบียบเดียวกันของคนในชุมชน โดยไม่มีข้อยกเว้น แต่มีการผ่อนผันตามสภาพสังคมที่อะลุ่มอล่วยกัน ส่วนบุคคลภายนอกสามารถใช้ประโยชน์จากผลิตผลของป่าได้ ภายใต้กฎระเบียบเดียวกัน รวมถึงการมีระบบเงินทุนของชุมชนที่มีการดำเนินงานที่โปร่งใส และมีการปันผลกำไรกลับคืนสู่สังคมท้องถิ่น ดังเช่น

“บ้านเรามีสถาบันการเงิน กองทุนเงินล้าน ธนาคารหมู่บ้าน กองทุนป่าชุมชน ที่เป็นเงินหมุนเวียนรายเดือน มีเงินกลุ่มสตรีก็มาร่วม กองทุนป่าชุมชนก็เอามาฝากที่ธนาคารหมู่บ้าน กองทุนป่าชุมชนส่วนหนึ่งแบ่งผลกำไรส่วนหนึ่งไปให้โรงเรียน มีเงินเอามาบริหารจัดการในป่าชุมชน” (สนั่น ภมรพล, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

3.4.5 การใช้การศึกษา และการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

1) การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังความตระหนักรู้และการถ่ายทอดองค์ความรู้ ด้วยวิธีการที่เหมาะสมกับช่วงวัยของผู้เรียน

“ต้องใช้วิธี เคียวลุงจะให้เอ๋อชื่อต้นไม้ ถ้าใครไม่ได้ ลุงจะบอกให้ครูหักคะแนน จดได้คนละ 5 ชื่อ ต้องเอาอย่างนี้ถึงจะได้ ความตั้งใจเรา คือ อยากให้เขาเรียนรู้” (สนั่น ภมรพล, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

2) การจัดชั่วโมงสอนของสถานศึกษา โดยเชิญผู้รู้ไปเป็นวิทยากร

“ช่วงนี้เรากำลังสืบทอด ทำงานร่วมกับโรงเรียนเขาราวเทียน โรงเรียนเนินขามรัฐวิทยาลัยการอาชีพ โรงเรียนอนุบาลเนินขาม โรงเรียนไพรนคอง โรงเรียนหนองแขกหินแดง จะพาเด็กมาที่นี่ มาเรียนรู้ทุกอย่างเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม บางโรงเรียนจะ

ให้ไปเป็นวิทยากรสอน เดือนหนึ่งจะพาเด็กลงพื้นที่สำรวจพันธุ์ไม้ อยากให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่น ให้ครูเอาไปสอนเด็กด้วย ที่ไปสอนในโรงเรียนไม่ได้อบรม อยากเข้าไปแทรกจิตสำนึกในการรักษาป่า” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

เป็นการจัดการเรียนการสอนโดยเชิญผู้รู้ในชุมชนเข้าไปบรรยายในสถานศึกษาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน วิถีชีวิต สมุนไพร รวมทั้งการศึกษาดูงานในสถานที่จริงเกี่ยวกับป่าชุมชน การทำแปลงพืชธรรมชาติ เพื่อสร้างจิตสำนึกและให้ความรู้

3) การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ในสถานศึกษามีแนวคิดในการบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งอยู่ระหว่างดำเนินการ

“ที่โรงเรียนประถมผมจะเข้าไปสอนเรื่องป่า แล้วก็พาเด็กเดินป่าบ่อย แทบจะทุกเดือนเพราะ ผอ.บอกจะบรรจุไปในหลักสูตร เป็นวิชาเสริม เน้นให้เด็กรู้จักพันธุ์ไม้ต่าง ๆ” (แฉล้ม เกาะแก้ว, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2553)

3) การใช้ระบบการศึกษาส่งเสริมการเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาของเด็ก และชาวบ้าน เพื่อให้ทุกภาคส่วนเล็งเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและบรรจุเป็นหลักสูตรท้องถิ่น

“อยากให้สำรวจความต้องการว่าภาครัฐมีความคิดเห็นยังไง มีวิชาอะไรบ้าง ความรู้ด้านไหนที่ควรให้เขา ศักยภาพของชุมชนมีด้านไหนที่สามารถถ่ายทอดให้เด็กได้ อย่างการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นพื้นฐานสำคัญ บางคนอาจไม่เข้าใจคำว่าอนุรักษ์ บางวิชาในหลักสูตรไม่ได้ความรู้เหล่านี้เลย ชาวบ้านอาจรู้อยู่แล้วในใจ แต่เราน่าจะดึงขึ้นมาเน้น” (พรทิพย์ ปิยะโชติ, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

3.4.6 องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง

ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง และเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองเป็นองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งได้ นั่น เกิดขึ้นจากปัจจัย ดังนี้

1) ผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ความเสียสละ และประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี

“ผู้นำที่เป็นที่ยอมรับของหน่วยงานภายนอก ทำให้มีการขยายแนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติ และการจัดการป่าชุมชนอย่างถูกวิธี จนป่าชุมชนเขาราวเทียนทองกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคกลาง” (แฉล้ม เกาะแก้ว, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2553)

“ป่าชุมชนแห่งนี้ประสบความสำเร็จ เพราะมีการบริหารจัดการ มีผู้บริหารจัดการป่าชุมชนที่มีความชำนาญ มีประสบการณ์ในการบริหารจัดการทรัพยากร มีความสามารถอีกอย่างหนึ่ง คือ เทคนิคการบริหารจัดการที่นี้สามารถเข้าถึงการตลาดได้ ขายได้ การผลิตหน่อไม้ นอกจากนี้พื้นที่นี้มีป่า มีพืชที่เป็นประโยชน์กับชาวบ้านจริง ๆ โขคดีมีอาหาร มีไผ่รวก มีหน่อไม้ มีเห็ดโคน มีน้ำผึ้ง มีป่าที่เหมาะสม มีพืชพันธุ์ สปีชีส์ที่เหมาะสม การที่มีป่าไผ่ ทำให้ประสบความสำเร็จ” (สมศักดิ์ สุขวงศ์, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

การจัดการความรู้เครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ได้ดำเนินการโดยการนำของผู้นำชุมชนที่มีอดทนและเสียสละ รวมทั้งเป็นแบบอย่างการทำงานให้กับสมาชิก คนในชุมชนและเยาวชนรุ่นหลังได้เห็นและปฏิบัติตาม

2) ระบบการแบ่งงานกันทำตามหน้าที่ และความถนัด

ระบบแบ่งงานกันทำของเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง เริ่มจากการวางแผนการทำงาน มีการแบ่งงานกันทำตามบทบาทหน้าที่

“สมัยก่อนป่าเสื่อมโทรมมากเลยนะ การวางแผนการทำงานทำให้ป่าดีขึ้น คงเป็นเพราะระบบการทำงาน อย่างป่าผู้ใหญ่เป็นผู้นำดี ระบบการทำงานจะแบ่งงานกันทำ ป่าจะแบ่งงานให้กรรมการไปทำ” (อนุเทพ ปาโส, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

3) การมีคณะกรรมการเครือข่ายและที่ปรึกษาที่มีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ที่หลากหลายทั้งภายในและภายนอกชุมชน

คณะกรรมการเครือข่ายและที่ปรึกษาที่เข้ามามีส่วนร่วมในการให้ข้อคิดเห็น ความรู้ และประสบการณ์ เช่น รศ.ดร.สมศักดิ์ สุขวงศ์ ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านป่าไม้ หรือผู้อำนวยการโรงเรียนในพื้นที่ซึ่งสามารถกำหนดกิจกรรมในโรงเรียนที่สอดคล้องกับกิจกรรมของคณะกรรมการป่าชุมชนได้ พระสงฆ์จากวัดเขาราวเทียนทอง ซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นศูนย์รวมจิตใจและเคารพของชุมชน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำชุมชน ซึ่งสามารถนำแนวคิดและแผนการจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการไปบรรจุในแผนพัฒนาตำบล และจัดสรรงบประมาณมาสนับสนุนการดำเนินงาน และเพื่อให้การดำเนินงานของชุมชนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

4) การสร้างแกนนำชุมชนรุ่นต่อ ๆ ไปเพื่อสืบทอดเจตนารมณ์และให้การดำเนินงานมีความต่อเนื่อง

การสร้างคนรุ่นใหม่หรือเยาวชนกลุ่มต้นตอให้เข้ามาร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมที่ส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน มีการสืบทอดกิจกรรมบางอย่างสู่รุ่นน้อง เช่น กิจกรรมการแสดงดนตรี การเรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพร การเดินป่า เป็นต้น

“คนรุ่นนี้ก็ต้องหยุดแล้ว ต้องมีคนรุ่นใหม่ต่อ เราก็ห่วงกลัวจะดับ อย่างกรรมการชุดนี้ก็มีรุ่นรอง ๆ ลงมา คนรุ่นใหม่ก็มี เดียวนี้เขาก็ติดต่อกันตรงแล้ว ถ้าติดต่อเยาวชนก็ให้เบอร์โทรโดยตรง ฝึกเขาให้ตัดสินใจ บางทีข้อมูลคนรุ่นใหม่จะไม่แม่นยำพยายามบอกเวลานั้นพูดให้จำ ฟัง จด บันทึก แล้วไปทบทวนที่บ้าน” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2553)

5) การประเมินผลการดำเนินงาน และสรุปบทเรียน

ชุมชนมีการติดตาม ประเมินผลการจัดกิจกรรมของชุมชนเอง เพื่อหาข้อดี ข้อเสีย และนำมาปรับใช้ในการจัดกิจกรรมต่อไป โดยการประเมินร่วมกัน ซึ่งเป็นการสร้างความภูมิใจร่วมกัน และสร้างบทเรียนจากความล้มเหลว

“ทุกอย่างเวลาเราไปงานหรือจัดอะไรก็ต้องมีการสรุปว่าไหวไหม จะมองตลอด ถ้ามีกำลังใจ คืบหน้า ทำอะไรแล้วได้ผลเราก็ภูมิใจ แต่ตรงไหนที่ล้มเหลวก็เอาเป็นประสบการณ์” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

3.4.7 การใช้ภูมิปัญญาเพื่อการจัดการป่าชุมชน

1) การนำสิ่งยึดเหนี่ยวใจที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือมาเป็นกุศโลบายให้คนยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน

“เรื่องความเชื่อก็มีส่วนนะ เพราะมีใช้พระเข้ามา มีการบวชป่า การปล่อยสัตว์ ปล่อยหมูป่า นกยูง หมูป่าเอาพระมาปล่อย ต้นไม้ใช้ผ้าเหลืองพระมาผูก มีเลี้ยงพระ นิมนต์พระมาพูด ก็ไม่ได้แข่งนะ เป็นกุศโลบายอย่างหนึ่ง ทำให้คนกลัว เชิญเครื่องข่ามาทั้งหมด ชาวบ้านด้วยให้มารู้มาเห็น” (สนั่น ภมรพล, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2553)

สิ่งยึดเหนี่ยวใจที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ เช่น การบวชป่า ประเพณีความเชื่อทางศาสนา

2) การเลือกรับเทคนิควิธีใหม่ๆ โดยนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับองค์ความรู้เดิม
ชาวบ้านมีการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการป่าชุมชน และเลือกรับวิทยาการใหม่ ๆ โดย
เลือกสิ่งที่เหมาะสมกับชุมชนตนเองเป็นหลัก

“ตอนจะตั้งป่าชุมชน มีหน่วยงานมาอบรมดับไฟป่าให้ เราทำมาจนโงก อุปกรณ์ที่
เอามาให้ชาวบ้าน มันไม่ได้ผล วิชาการเขามันสู้ที่เราทำไม่ได้ เราใช้ไม้กวาดที่ตัด
ข้างถนนมามัด ๆ กวาดน้ำฉีดตามได้ไว ฟ้าไปกว่าจะยกคอบกระเด็น ชาวบ้านไม่ค่อย
ใช้หรอก” (สายชล พวงพิกุล, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

สายชล พวงพิกุล กล่าวต่อไปว่า “ประเพณีวัฒนธรรมเหมือนภาคกลางทั่วไป ถ้า
ทำบุญก็ไปทำวัดเขาราวเทียน มีสงกรานต์ สารทลาว สารทไทย มี 2 เชื้อชาติ มีคน
ไทยกับคนลาว มีการทอผ้ามาจากลาวเวียงมาจันทน์ที่อพยพมาจากประเทศลาวรุ่น
ประมาณ 200 ปีมาแล้ว ที่เหลือก็มีผ้าทอ ทำบุญค้ำฟ้า เสาข้าวหลามค้ำฟ้า ทำของ
ภาคกลางด้วย เดียวนี้ผสมผสานกัน”

จากผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้าน
เขาราวเทียนทอง ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 16

ตารางที่ 16 สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง

ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน		การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น								
การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		แนวทางจัดการความรู้	กระบวนการจัดการความรู้				ปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้
การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก		การตระหนักถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้	
1. แหล่งอาหาร 2. รายได้เสริมจากการเก็บหาของป่า 3. สมุนไพรพื้นบ้าน 4. การแปรรูปผลผลิต	1. การทำแนวกันไฟ 2. การปลูกเสริม 3. การเพาะกล้าไม้ท้องถิ่น 4. ฝายต้นน้ำ 5. กองทุนป่าชุมชน 6. ทำแผนจัดการป่าชุมชน 7. แหล่งศึกษาดูงาน 8. เครือข่ายกลุ่มเยาวชน 9. กิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียน	1. การเปิดป่าตามฤดูกาล 2. การเก็บเห็ดโคน 3. การจัดการหน่อไม้และป่าไผ่ 4. การเก็บหาน้ำผึ้ง 5. ผลิตภัณฑ์จากป่า เช่น สมุนไพรไล่ยุง ไข่เค็มพอกคิน ภูเขาเครื่องจักสาน 6. กะลานวดผ้าเท้า	1. คณะกรรมการป่าชุมชน 2. คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน 3. กลุ่มเยาวชน 4. สถาบันการศึกษา (โรงเรียนระดับประถมและมัธยมในพื้นที่) 5. กศน. จังหวัด	1. ศูนย์ประสานงานป่าไม้ชัยนาท 2. RECO FTC 3. มูลนิธิบูรณชนบท 4. ปตท. 5. กศน. จังหวัด	1. ดำเนินการเชิงเครือข่ายรอบพื้นที่ป่าชุมชน 2. แผนจัดการป่าชุมชน 3. กฏระเบียบป่าชุมชน	1. การตระหนักจากคนในชุมชนเพื่อจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน 2. การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลและการยอมรับ 3. การจัดค่ายเด็ก เยาวชน 4. กิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียน 5. สร้างความตระหนักแก่ชาวบ้านและเครือข่าย	1. เรียนรู้แบบลักจำ 2. ลองผิดลองถูกและลงมือปฏิบัติ 3. จัดเวทีเสวนาเครือข่ายการประชุมเครือข่าย 4. สสำรวจประเมินสภาพป่า 5. สืบค้นองค์ความรู้ฝังลึก 6. ให้ความรู้และฝึกฝนแกนนำทุกรุ่น 7. ร่วมเวทีเสวนาศึกษาดูงาน	1. สื่อสารมวลชน 2. สื่อและช่องทางภายในและนอกท้องถิ่น 3. เว็บไซต์เครือข่าย 4. ชุดความรู้ 5. GPS 6. ระบบการจัดเก็บและคลังข้อมูล	1. กิจกรรมการศึกษา 2. กิจกรรมเครือข่ายเยาวชน 3. เวทีเสวนาเครือข่าย 4. แหล่งศึกษาดูงาน 5. สรูปทเรียน 6. การดำเนินงาน	1. การทำงานแบบมีส่วนร่วม 2. การส่งเสริมและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ 3. ระบบการบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อ 4. การกระจายผลประโยชน์ด้วยความเป็นธรรม และความเสมอภาค 5. การใช้การศึกษาและการเรียนรู้เป็นเครื่องมือ 6. องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง 7. การใช้ภูมิปัญญาเพื่อจัดการป่าชุมชน

กรณีศึกษาที่ 2 ภาคเหนือ ชุมชนตำบลศิลาแลง ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน

ชุมชนตำบลศิลาแลงเป็นชุมชนภาคเหนือมีประชากรที่มีเชื้อสายไทลื้อ และไทยพื้นเมืองมีวิถีชีวิตที่ผูกพันและพึ่งพิงกับป่ามาช้านาน โดยมีภูมิปัญญาของชุมชนเป็นองค์ความรู้ดั้งเดิม ที่ถือเป็นต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ยาวนาน กับองค์ความรู้ใหม่ที่ปรับประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างลงตัว และเป็นปัจจัยในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ชุมชนตำบลศิลาแลงมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ทั้งทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรน้ำ ด้วยการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชนตั้งแต่อดีต จนกระทั่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้เป็นหัวใจหลักของผู้นำชุมชนที่ได้รับการยอมรับ และได้รับการบรรจุลงในแผนพัฒนาตำบลอย่างต่อเนื่อง

กลไกที่สำคัญในการดำเนินงานจัดการความรู้ของป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านศิลาแลง ได้มีองค์กรท้องถิ่น หรือองค์กรชุมชนที่รับดำเนินการในนามของ “กลุ่มอนุรักษ์ป่าศิลาแลง” ซึ่งมีหน้าที่ดำเนินการจัดการป่าชุมชนของตำบลศิลาแลง ที่มีพื้นที่ 10,125 ไร่ และป่าชุมชนในแต่ละหมู่บ้าน ในการดำเนินงานได้มีการใช้กระบวนการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ที่ชุมชนใช้มานาน เช่น การจัดเวทีประชาคมตำบล การประชุมหมู่บ้านสัญจร เพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์และการประสานความร่วมมือของชนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งในอดีตตำบลศิลาแลงมีคนเชื้อชาติต่าง ๆ ถึง 5 เชื้อชาติ ได้แก่ ม้ง เมี่ยน ลัวะ ลื้อ และไทยพื้นเมือง

การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีการดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมมากกว่า 40 ปี จากผู้นำรุ่นสู่รุ่น จนถึงในยุคปัจจุบันที่มีการปลูกฝังจิตสำนึกเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และความภูมิใจภาคใจในชนเผ่าให้แก่เด็กนักเรียนในหมู่บ้าน และในโรงเรียนในชุมชนผ่านกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย โดยมีสภาเทศบาลศิลาแลงเป็นผู้ผลักดันในแง่นโยบายและการสนับสนุนงบประมาณและการดำเนินการ และมีภาคส่วนต่าง ๆ และหน่วยงานในพื้นที่ให้การสนับสนุนและนำแนวคิดในการพัฒนาไปบรรจุไว้ในแผนพัฒนาของแต่ละหน่วยงาน เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกันในการดำเนินงาน มีหลักสูตรสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีการบรรจุเรื่องเกี่ยวกับการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมไทลื้อ และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนในชุมชนทั้ง 2 แห่ง

การจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนตำบลศิลาแลงจึงเป็นการเรียนรู้เพื่อการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ไม่สามารถแยกกันออกได้ และมีการฝังลึกอยู่ในสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน

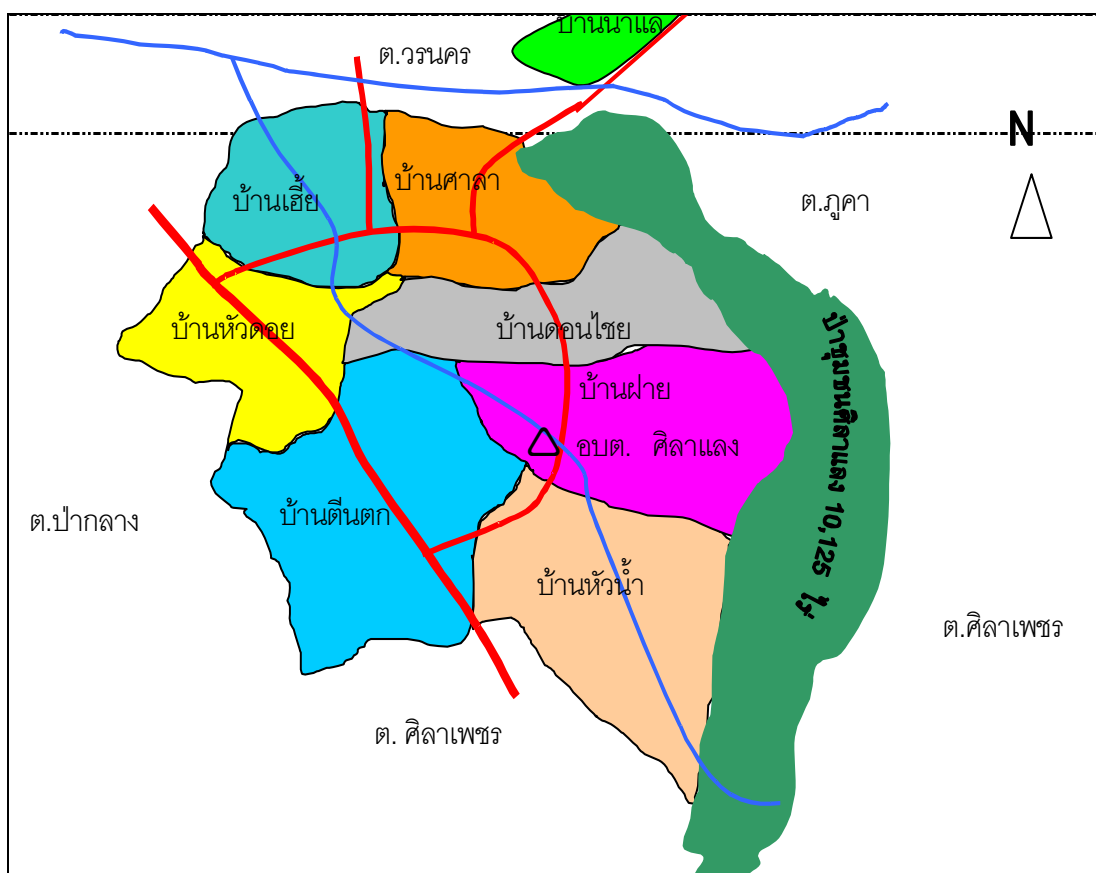
1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของชุมชน

1.1 ภาพรวมของชุมชน

พื้นที่ป่าชุมชนศิลาแลง ตั้งอยู่ในตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน ห่างจากตัวจังหวัดน่านไปทางทิศเหนือ 62 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด 91 ตารางกิโลเมตร หรือ 56,875 ไร่ สูงจากน้ำทะเลปานกลาง ระหว่าง 400-950 เมตร มีอาณาเขตของตำบล ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ ตำบลวรนคร อำเภอปัว จังหวัดชัยนาท
ทิศใต้	ติดต่อกับ ตำบลป่ากลาง อำเภอปัว จังหวัดชัยนาท
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดชัยนาท
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดชัยนาท

ภาพที่ 4 ที่ตั้งชุมชนตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน

พื้นที่ชุมชนมีภูมิประเทศเป็นที่ราบเชิงเขา ติดลำน้ำลำห้วย มีพื้นที่เป็นที่ราบร้อยละ 65 ภูเขาและป่าไม้ ร้อยละ 34 ป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ ลักษณะดินจะเป็นดินเหนียวและดินร่วน

ปนทราย สำหรับลักษณะภูมิอากาศของจังหวัดน่านเป็นแบบฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดูกาล โดยแบ่งฤดูกาลออกเป็น 3 ฤดู ได้แก่ ฤดูฝน ฤดูหนาวและฤดูร้อน

1.1.1 ลักษณะประชากร

ประชากรในตำบลศิลาแลง มีจำนวนทั้งสิ้น 3,904 คน ซึ่งส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทลื้อ และประชาชนนับถือศาสนาพุทธ ตำบลศิลาแลงมีหมู่บ้านทั้งหมด 8 หมู่บ้าน ประกอบด้วยคนเชื้อสายไทลื้อ และไทยพื้นเมือง โดยชุมชนไทลื้อ จำนวน 6 หมู่บ้าน คือ บ้านเฮี้ย บ้านดอนไชย บ้านดินตลก บ้านหัวน้ำ บ้านหัวดอย และบ้านฝาย และชุมชนไทยพื้นเมือง จำนวน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านศาลา และบ้านนาแล

1.1.2 ความเป็นมาของชุมชน

ศิลาแลงเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอปัวที่ปกคลุมด้วยทรัพยากรป่าไม้ อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และเป็นที่ทำให้ชุมชนอยู่อาศัย คนส่วนใหญ่ในเขตตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน เป็นชุมชนที่มีเชื้อสายไทลื้อหรือกลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่า “ลื้อ” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท (ไต) ซึ่งมีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่แคว้นสิบสองปันนาทางตอนบนของประเทศจีน

เดิมตำบลศิลาแลงมีเขตการปกครองรวมกับตำบลปัว ต่อมาได้มีการแยกเขตการปกครองใหม่ โดยแยกหมู่บ้าน จำนวน 17 หมู่บ้าน ออกจากตำบลปัว แล้วให้ชื่อว่า “ตำบลศิลาแลง” และเมื่อปี พ.ศ. 2537 มีการแบ่งแยกหมู่บ้านในเขตความรับผิดชอบของตำบลศิลาแลงจำนวน 3 หมู่บ้าน โดยได้จัดตั้งเป็นตำบลใหม่ คือ ตำบลปากกลางในปัจจุบัน และมีการแยกหมู่บ้านอีกครั้ง จำนวน 10 หมู่บ้าน โดยได้จัดตั้งเป็นตำบลใหม่ คือ ตำบลภูคา ซึ่งก่อนที่ยังไม่มีการแบ่งแยกไปจัดตั้งตำบลใหม่ของทั้ง 13 หมู่บ้านนั้น ตำบลศิลาแลงจะมีคนจาก 5 เชื้อชาติ คือ ม้ง เมี่ยน ลัวะ ลื้อ และไทยพื้นเมือง ทำให้มีทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อที่มีความแตกต่างกันทำให้เกิดความแตกแยกแบ่งพรรคแบ่งพวกได้ง่าย ต่างจากในปัจจุบันคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นชาวไทลื้อ และคนพื้นเมือง จึงไม่มีปัญหาความแตกต่างเรื่องพื้นฐานทางความคิด ประเพณี วัฒนธรรม และทัศนคติ

เทศบาลตำบลศิลาแลงได้รับการยกฐานะเป็นนิติบุคคลจาก “สภาตำบล” เป็น “เทศบาลตำบล” เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2540 โดยปัจจุบันเป็นเทศบาลตำบลขนาดกลาง

1.1.3 การจัดการศึกษาในชุมชน

ตำบลศิลาแลงมีสถานศึกษาตั้งแต่ระดับปฐมวัยจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก สถานศึกษา และศูนย์การเรียนรู้ในพื้นที่ ได้แก่ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเทศบาลตำบลศิลาแลง โรงเรียนไตรประชาวิทยา ซึ่งสอนระดับชั้นอนุบาลถึงประถมศึกษาปีที่ 6 และ โรงเรียน

ชุมชนศิลาแลง เป็นโรงเรียนขยายโอกาส ที่สอนตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้น และมีศูนย์ กศน. ตำบลศิลาแลง ในสังกัดของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอปัว รับผิดชอบการจัดการสอนนอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

เด็กในวัยเรียนส่วนใหญ่จะศึกษาในสถานศึกษาในชุมชน บางส่วนจะไปศึกษาที่โรงเรียนประจำอำเภอ คือ โรงเรียนมัธยมปัว ซึ่งอยู่ห่างจากตำบลศิลาแลงประมาณ 5 กิโลเมตร ส่วนนักเรียนในระดับอุดมศึกษาจะไปศึกษานอกพื้นที่ ซึ่งเป็นปัญหาหนึ่งในการพัฒนาเยาวชนในช่วงวัยรุ่น เพื่อให้เป็นแกนนำรุ่นต่อไปในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ทำให้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของตำบลไม่ต่อเนื่อง

นอกจากนี้ในตำบลศิลาแลงยังมีการส่งเสริมการรู้หนังสือ การศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ การศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมและชุมชน การศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตและการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ตั้งอยู่ในสถานที่เดียวกับที่ตั้งหอกระจายเสียงในหมู่บ้านและเทศบาลจัดส่งหนังสือพิมพ์ประจำวัน

1.1.4 อาชีพและการรวมกลุ่มในชุมชน

ชาวชุมชนศิลาแลงมีอาชีพหลักทางด้านเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนาข้าวเหนียว ทำไร่ ทำสวน การปลูกพืชหมุนเวียน เช่น ผักกาด ถั่วลิสง ข้าวโพด ยาสูบ แตงกวา ถั่วเหลือง การเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ หมู วัว ควาย ไก่ การเลี้ยงสัตว์น้ำ ได้แก่ การเลี้ยงปลา และอาชีพอื่น ๆ

นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีอาชีพเสริมในช่วงฤดูกาลทำการเกษตร คือ การทอผ้า ซึ่งผ้าทอไทลื้อเป็นเอกลักษณ์ของชนเผ่าไทลื้อ ชาวบ้านนิยมทอไว้ใช้เองในบ้าน และตัดเย็บเป็นเครื่องนุ่มห่มและข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ และในปัจจุบันทุกหมู่บ้านยังมีการรวมกันในนามของกลุ่มแม่บ้านเพื่อทอผ้าและแปรรูปผ้าทอ ซึ่งเป็นแหล่งสร้างรายได้ที่สำคัญอย่างหนึ่ง

การรวมกลุ่มของชุมชนศิลาแลงเกิดขึ้นตามความสนใจ และบทบาทหน้าที่ของตน ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ป่าศิลาแลง กลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำ ซึ่งสองกลุ่มนี้จะมีสมาชิกที่เป็นแกนนำและผู้แทนจากทุกหมู่บ้านในตำบล กลุ่มเกษตรศิลาแลงพัฒนา กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร และกลุ่มทอผ้าไทลื้อ ซึ่งสองกลุ่มนี้จะมีกลุ่มในทุกหมู่บ้าน กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มกองทุนฟื้นฟูสถาบัน กลุ่มกิจกรรมทางการเกษตร กลุ่มผู้เลี้ยงโค กลุ่มผู้เลี้ยงสุกร กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเยาวชน เป็นต้น และยังมีการรวมกันดำเนินการในลักษณะขององค์กรชุมชน เช่น สภาตำบลศิลาแลง คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง เป็นต้น

หน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนการพัฒนาอาชีพและการรวมกลุ่ม เช่น เทศบาลตำบลศิลาแลง สถาบันทางการเงิน ได้แก่ ธนาคารออมสิน ธนาคารเพื่อการเกษตร องค์กรพัฒนาเอกชน มุนิธิรียายเกมใหม่ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นต้น

1.1.5 สื่อและช่องทางที่ใช้ในชุมชน

ในชุมชนตำบลศิลาแลง มีการสื่อสารภายในชุมชนและสื่อสารกับบุคคลภายนอก โดยการใช้หอกระจายข่าว 8 แห่ง หอประชุมประจำหมู่บ้าน 8 แห่ง มีที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 8 แห่ง มีป้ายประชาสัมพันธ์ประจำหมู่บ้าน มีการใช้อินเทอร์เน็ตที่ศูนย์การเรียนรู้ ICT ชุมชน

นอกจากนี้ ยังมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารด้านป่าชุมชนผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น จดหมายข่าว แผ่นพับ เสียงตามสายหรือหอกระจายข่าวหมู่บ้าน

1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน

1.2.1 พื้นที่ป่าและสภาพป่า

ป่าชุมชนศิลาแลง เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ป่า 10,125 ไร่ ซึ่งถูกผนวกอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติดอยภูคาและป่าผาแดง และต่อมาได้ประกาศให้อยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยภูคา แต่ปัจจุบันคณะกรรมการป่าชุมชนได้ดูแลร่วมกับเจ้าหน้าที่

สภาพป่าและพันธุ์ไม้ แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. ป่าเบญจพรรณ ขึ้นกระจายอยู่ทั่วไปบริเวณเชิงเขาและที่ราบริมห้วย มีพันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ประดู่ ตะแบก สำหรับไม้พื้นล่าง ประกอบด้วย ฝัชนิดต่าง ๆ เป็นต้น
2. ป่าดงดิบแล้ง ป่าประเภทนี้มีอยู่ทั่วไปในพื้นที่ปรากฏตามไหล่เขาและหุบเขาที่มีสภาพป่าที่สมบูรณ์ ประกอบด้วยพันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ยาง เป็นต้น
3. ป่าดงดิบเขา พบขึ้นกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ที่มีความสูงมาก ๆ มีพันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ก่อชนิดต่าง ๆ เป็นต้น

จากสภาพพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ในระดับความสูงที่แตกต่างกันซึ่งมีส่วนสำคัญต่อระบบนิเวศและความเป็นอยู่ของสัตว์ป่า ได้แก่ ความชุ่มชื้นในป่าดงดิบ ความแตกต่างของอุณหภูมิในที่ต่ำและที่สูงและความหลากหลายของสภาพนิเวศที่เชื่อมต่อกันระหว่างป่าประเภทต่าง ๆ

1.2.2 ความเป็นมาของป่าชุมชน

ความเป็นมาของการรวมตัวและการดำเนินการของชาวบ้านในตำบลศิลาแลงในรูปแบบของป่าชุมชนนั้นมีที่มาจากวิถีชีวิตของคนที่อยู่ในป่าและอาศัยอยู่รอบ ๆ ป่า ซึ่งอดีตคนในชุมชนได้อาศัยและใช้ประโยชน์จากป่าในการเป็นแหล่งต้นน้ำ จนเกิดปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าของคนที่ทำไร่เลื่อนลอยกับชาวบ้านผู้ใช้น้ำ ผู้นำชุมชนจึงได้ประชุมสภาตำบลศิลาแลงร่วมกันระหว่างคนเผ่าต่าง ๆ ในขณะนั้นที่อยู่ในเขตรับผิดชอบของตำบล 5 ชาติพันธุ์ คือ ไทลื้อ เมี่ยน ม้ง ลัวะ และไทยพื้นเมือง เพื่อกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาก็แล้วและการตัดไม้ทำลายป่าด้วยการทำไร่เลื่อนลอย จึงได้ตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าศิลาแลงขึ้นใน พ.ศ. 2517 ผู้นำชุมชนได้ใช้แนวคิดในการบริหารจัดการป่าแบบมีส่วนร่วม โดยมีการดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าจากตัวแทนคนแต่ละหมู่บ้านมาเป็นกรรมการ มีการจัดทำกฎระเบียบป่าชุมชนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร มีการกันเขตป่าชุมชนในความรับผิดชอบของแต่ละหมู่บ้านและเขตป่าชุมชนของตำบล ในช่วงปี พ.ศ. 2520 – พ.ศ. 2533 ได้มีการจัดการระบบอาสาสมัครเพื่อแก้ไขปัญหาลักลอบตัดไม้ทำลายป่า โดยมีกิจกรรมตรวจบริเวณป่าประจำเดือน แบ่งเป็นสายตรวจป่าตามลำห้วย และได้มีการขออนุมัติจากกรมป่าไม้ในการจัดตั้งป่าชุมชนศิลาแลง และป่าชุมชนแต่ละเขตหมู่บ้าน

ผลจากการดำเนินงานก่อให้เกิดการรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้ โดยเป็นผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งแหล่งน้ำ และป่าไม้ ซึ่งไม่ได้ส่งผลต่อคนในพื้นที่เท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อคนในจังหวัดอื่น ๆ ที่เมื่อน้ำน่านไหลผ่านไปจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา ความอุดมสมบูรณ์ของป่าส่งเสริมให้แหล่งอาหารพื้นบ้านจากป่า สมุนไพร และสัตว์น้อยใหญ่ต่าง ๆ ในป่าได้มีการเจริญเติบโตให้คนในชุมชนและคนภายนอกใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน

นอกจากนี้แล้วการดำเนินงานของชุมชน ยังส่งผลให้ป่าชุมชนตำบลศิลาแลงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ได้รับการยอมรับและยกย่องในการเป็นต้นแบบที่ดีจากหน่วยงานภายนอก ดังจะเห็นได้จากรางวัลต่าง ๆ ที่ชุมชนได้รับ เช่น

1. รางวัลองค์กรชุมชนดีเด่น มอบแก่กลุ่มอนุรักษ์ป่าศิลาแลง ปี พ.ศ. 2541 จากประธานโครงการนายแพทย์ประเวศ วะสี
2. รางวัลองค์การบริหารส่วนตำบลต้นแบบประจำปี พ.ศ. 2542 “ทำถูก คิดเป็น ประชาชนมีส่วนร่วม” โดยกองราชการส่วนตำบล กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น
3. รางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทชุมชนที่สมควรได้รับการยกย่องในฐานะผู้สร้างผลงานการอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ประจำปี พ.ศ. 2543

4. รางวัลองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดีประจำปี พ.ศ. 2549 โดยมูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ
5. รางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภท “5 ปีแห่งความยั่งยืนป่าชุมชนศิลาแลง” ในฐานะรักษาผลงานการอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ประจำปี พ.ศ. 2549
6. รางวัลการประกวดของดีเมืองปัวและการแข่งขันคัดเลือกเป็นตำบลเขียวขจีดีเด่น ประจำปี พ.ศ. 2549
7. รางวัลกองทุนดีเด่นที่มีศักยภาพสูง และเป็นทุนการเรียนรู้ประจำปี พ.ศ. 2553 เทศบาลศิลาแลง จากสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ
8. การเข้าร่วมโครงการ 8 ตำบลวิถีชุมชนพอเพียง ของบริษัท ปตท. (จำกัด) มหาชน

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน

2.1 การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนศิลาแลงของคนในท้องถิ่น รวมถึงผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ต่อคนทั่วไป มีทั้งในแง่ของการยังชีพจากการเก็บหาของป่าที่เป็นพืชอาหารและการสร้างรายได้ รวมถึงการปลูกฝังจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน โดยการใช้ประโยชน์มีความสอดคล้องกับการจัดการป่าชุมชน เช่น

1. เป็นแหล่งพืชอาหารของชุมชนทั้ง 8 หมู่บ้าน และชุมชนใกล้เคียง เพื่อการบริโภคในครัวเรือน โดยมีกฎระเบียบห้ามหาเพื่อจำหน่าย
2. เป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน เช่น ไม้พื้น ไม้ดอก อุปกรณ์การเกษตร เป็นต้น
3. เป็นแหล่งพืชสมุนไพรของชุมชน มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ
4. การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำด้านการอุปโภค บริโภค และการเกษตร โดยมีการจัดสรรเรื่องการใช้ น้ำ ด้วยระบบประปาภูเขาเพื่อให้ชาวบ้านมีน้ำใช้อย่างพอเพียงในฤดูแล้ง และวางกฎระเบียบการดูแลป่าไม้ หากมีความจำเป็นต้องตัดไม้ในเขตความรับผิดชอบของหมู่บ้านนั้น ๆ ตามความจำเป็นและให้ปลูกต้นไม้ทดแทน
5. การใช้ประโยชน์ด้านอาชีพ โดยนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาประยุกต์ใช้ส่งเสริมอาชีพ ได้แก่ การย้อมผ้าทอไทลื้อ ด้วยสีธรรมชาติจากเปลือก ผล ใบ ดอก จากวัตถุดิบที่ได้จากป่าชุมชน

ของกลุ่มทอผ้าตำบลศิลาแลง ซึ่งเป็นธุรกิจชุมชนพึ่งตนเอง สร้างงานสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มแม่บ้าน เพื่อแก้ไขปัญหาการว่างงานในช่วงฤดูแล้ง

ในส่วนของการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน มีการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

1. การฟื้นฟูและบำรุงรักษาป่าต้นน้ำ เช่น กิจกรรมการปลูกป่าในวันสำคัญต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง การพัฒนาหมู่บ้านด้วยการปลูกต้นไม้ในที่สาธารณะ และในเขตป่าชุมชนของแต่ละหมู่บ้าน การจัดทำฝายแม้ว เป็นต้น

2. การอนุรักษ์และจัดการความรู้ เช่น การฝึกอบรมเพื่อถ่ายทอดความรู้ด้านการจัดการป่าให้แก่เยาวชนและประชาชน การสำรวจเส้นทางเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดพิธิบวชป่าชุมชน การจัดทำป้ายแสดงชนิดต้นไม้ การทำโครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน การปลูกพืชเศรษฐกิจ การจัดตั้งกองทุนป่าชุมชน เป็นต้น

3. การป้องกันและเฝ้าระวังของคณะกรรมการ โดยจะมีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การแบ่งเขตความรับผิดชอบดูแลป่าไม้ โดยแบ่งตามเขตหรือบริเวณหมู่บ้าน ด้วยการจัดเวรยามดูแล การกำหนดกฎระเบียบของตำบลที่สอดคล้องกับกฎระเบียบป่าชุมชน ซึ่งกำหนดไว้ว่าหากหมู่บ้านใดมีสมาชิกเข้าไปตัดไม้ในเขตป่าชุมชน โดยไม่ได้รับอนุญาต หมู่บ้านนั้นต้องถูกตัดสิทธิในการได้รับการจัดสรรงบประมาณจากตำบล การจัดทำแนวกันไฟและลาดตระเวนป่า เพื่อป้องกันการเกิดไฟป่า และการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ป้องกันการเกิดไฟป่า การทำป้ายประกาศเขตป่าชุมชน การทำหลักเขตกันพื้นที่ระหว่างที่ทำกินกับพื้นที่ป่าชุมชน เป็นต้น

4. การจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติและป่าชุมชน รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาวิจัยของคนในและนอกชุมชน รวมถึงชาวต่างชาติที่ได้มาเรียนรู้วิถีชีวิตและวิถีการอนุรักษ์บนฐานความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน

การดำเนินงานทั้งหมดส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำวิถีการดำรงชีวิต จารีตประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ของท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการป่าชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ

2.2 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง

ชาวศิลาแลงดำรงชีวิตแบบชาวไทยพื้นเมืองภาคเหนือ และชาวไทยลื้อที่มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย รักสงบ ลักษณะการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นสังคมแบบเครือญาติ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการดำรงชีพที่อาศัยแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร และยาสมุนไพรจากป่าที่อยู่ในชุมชน มี

วัฒนธรรมประเพณีประจำท้องถิ่น การใช้ภาษาพูด เป็นการใช้ภาษาไทยถิ่นและไทยพื้นเมืองในการสื่อสาร รวมถึงลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อต่าง ๆ ยังเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนา ร่วมกับความเชื่อเรื่องผี

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนมีการปลูกสร้างบ้านเป็นกลุ่มตามแนวถนน มีบางส่วนกระจายไปตามชายทุ่งและเนินเขา การปลูกสร้างบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ชั้นเดียวยกพื้นสูง และมีบางส่วนที่รับวัฒนธรรมจากตะวันตกด้วยการสร้างบ้านด้วยปูนหรืออิฐ

ในส่วนของความเชื่อและภูมิปัญญาที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนไทยภาคเหนือ และชาวไทลื้อที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการจัดการป่าชุมชนที่มีลักษณะเด่น เช่น

1. การทอผ้าลายไทลื้อ และการย้อมสีผ้าจากสีธรรมชาติ ด้วยการนำเปลือกไม้ ใบ และส่วนต่าง ๆ มาทำสีย้อมผ้า ซึ่งต้นไม้ที่ทำให้สีติดทนจะเป็นเปลือกไม้ที่มีรสขม สีหลักที่เป็นสีประจำชาวไทลื้อ คือ สีขาว ดำ แดง ส่วนวิธีการปั่นด้ายใช้เครื่องปั่นด้ายโบราณ และการทอโดยใช้กี่กระตุกของพื้นบ้าน ซึ่งเคยมีการทดลองใช้เครื่องปั่นด้ายไฟฟ้า แต่เนื่องจากไม่เหมาะสมกับความคุ้นเคยของชาวบ้านทำให้ผลผลิตได้น้อยกว่าปั่นด้วยมือ ชาวบ้านจึงหันกลับมาใช้เครื่องปั่นด้ายแบบเดิม ลวดลายผ้าจะเป็นลวดลายโบราณของไทลื้อ ส่วนใหญ่จะมีที่มาจากความเชื่อทางพุทธศาสนา และธรรมชาติ

2. การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำและพันธุ์ปลา ในทุก ๆ ปีจะมีกิจกรรมการปล่อยปลาในลำห้วย และจะอนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปจับสัตว์น้ำได้ปีละ 1 ครั้ง พร้อมทั้งออกกฎต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่ง

3. ระบบเหมืองฝาย เป็นระบบชลประทานพื้นบ้าน เกิดขึ้นจากการบริหารจัดการน้ำในลำน้ำกุน และลำห้วยต่าง ๆ เพื่อให้แบ่งปันน้ำเข้าไปในพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านอย่างเป็นธรรม และกลุ่มผู้ใช้น้ำทุกคนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการ โดยมี “นายฝาย” หรือ “แก่ฝาย” เป็นผู้ที่คนในหมู่บ้านยอมรับและมีอำนาจในการควบคุมดูแลระบบการแบ่งปันน้ำ ร่วมกับกฎเกณฑ์ในการระดมแรงงานของชาวบ้านมาช่วยกันซ่อมบำรุงฝายด้วยการเตรียมไม้ท่อนมาในแต่ละปี รวมถึงการพัฒนาระบบประปาภูเขาเพื่อต่อน้ำจากภูเขามาใช้ในการทำการเกษตร และครัวเรือน

4. พิธีเลี้ยงผีสบน้ำ เป็นการเลี้ยงผีในบริเวณที่ลำห้วยสองสายที่มีอยู่ในชุมชนไหลมาบรรจบกัน ได้แก่ ลำห้วยหาญและลำน้ำกุน เป็นพิธีเช่นไหว้ผีน้ำ ซึ่งเป็นความเชื่อของชุมชนว่าเป็นการบวงสรวงผีป่า ผีดอย และผีนา เพื่อปกป้องรักษาขุนน้ำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และให้ดูแลรักษาน้ำให้อุดมสมบูรณ์

5. พิธีสืบชะตาข้าว เป็นพิธีกรรมที่ระลึกถึงบุญคุณของแม่โพสพ โดยการทำพิธีในช่วงที่เริ่มปลูกข้าวใหม่ ๆ

6. สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติของตำบลศิลาแลง เป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ สภาพแวดล้อมยังไม่ถูกทำลาย และได้รับการดูแลรักษาโดยชุมชน มีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ คือ น้ำตกวังศิลาแลง ป่าชุมชนศิลาแลง ผาผิง และแหล่งวัฒนธรรมไทลื้อ

การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนตำบลศิลาแลงมีผู้รู้ที่เป็นทั้งนักปราชญ์และผู้นำชุมชนและผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งมักมีอยู่ในตัวคน ๆ นั้น โดยการสืบทอดจากแก่นนำรุ่นสู่รุ่น เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นที่เคารพของคนในหมู่บ้าน ได้แก่ นายอนันต์ ตะแก้ว ผู้รู้ด้านพืชสมุนไพร และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และนายมัน มุลคำ ผู้รู้ด้านพืชสมุนไพร การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แล้วยังเป็นผู้รู้ด้านพิธีกรรมทางความเชื่อของคนไทลื้อ คือ เป็นเชื้อบ้าน ซึ่งหมายถึงผู้ทำพิธีกรรมเลี้ยงผี การติดต่อกับผี และรักษาโรคด้วยการเช่น ไหว้ผีบ้านอีกด้วย รวมถึงผู้รู้ในด้านการใช้สิทธิธรรมชาติจากเปลือกไม้ ใบไม้ และส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้มาข้อมสีย้อม เช่น นายธีระ ฑิฆามวงศ์ เป็นต้น

ส่วนผู้รู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งเรื่องระบบเหมืองฝาย การจัดการป่าและน้ำ เช่น การเลี้ยงผีสบน้ำ การบวชป่านั้น คณะกรรมการป่าชุมชนทุกคนมีความรู้และสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องได้อย่างลึกซึ้งทุกคน เนื่องจากเป็นที่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมาตั้งแต่อดีต และได้มีการปฏิบัติสืบต่อกันมา

จากการศึกษาข้อมูลภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชนทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตข้างต้น สามารถนำมาสรุปให้เห็นได้ว่าภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนตำบลศิลาแลง สามารถสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 17 ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนตำบลศิลาแลง

ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน	ภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชน
1. การเก็บหาของป่า เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร และสมุนไพร 2. การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ด้วยระบบเหมืองฝาย การทำฝายแฉั่วและระบบประปาภูเขา	1. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ 2. ระบบประปาภูเขา 3. การใช้กฎระเบียบป่าชุมชนที่ตกลงร่วมกัน และใช้ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานในการบัญญัติข้อตกลงต่าง ๆ

ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน	ภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชน
3. การลาดตระเวนป่า และการทำแนวกันไฟ 4. การข้อมสิทธิ์ธรรมชาติ 5. การปลอมรวมจิตใจคน และสร้างความสามัคคี ผ่านกิจกรรมของชุมชน เช่น การปลูกป่าในวันสำคัญ 6. ภูมิปัญญาที่อยู่ในความเชื่อเรื่องผี กับการส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ 7. พิธีเลี้ยงผีสวนน้ำ 8. พิธีสืบชะตาข้าว	4. การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของสถานศึกษาในพื้นที่ 5. การจัดกิจกรรมของชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้แก่เด็ก เยาวชนในท้องถิ่น 6. การบูรณาการแผนพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมเข้ากับเทศบัญญัติของตำบล 7. การจัดตั้งกองทุนป่าชุมชน

3. การจัดการความรู้ป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้

องค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็งและเกิดจากการรวมตัวกันก่อตั้งของชาวบ้าน ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ป่าศิลาแลง ซึ่งมีคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบและกลุ่มเหมืองฝาย โดยมีสภาตำบลเป็นคณะบุคคลหลักในการบริหารจัดการการพัฒนาทุกด้านในตำบลผ่านองค์กรเทศบาลตำบลศิลาแลง

3.1.1 องค์กรภายใน

1) คณะกรรมการป่าชุมชน

คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลงเป็นตัวแทนจากแต่ละหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 3 คน โดยมีผู้นำชุมชนเป็นหลัก มีโครงสร้าง คือ ประธานกรรมการ รองประธานกรรมการ กรรมการ ปฏิคม ประชาสัมพันธ์ เกร็ดญิก และเลขานุการ ซึ่งทุกคนจะเป็นแกนนำและผู้แทนที่ได้รับการยอมรับจากหมู่บ้าน จึงเป็นทั้งผู้นำโดยธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ

นอกจากนี้ ยังมีชุดคณะกรรมการร่วม เพื่อทำหน้าที่ในการตรวจสอบ ประกอบด้วย กำนันตำบลศิลาแลง ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้าน สารวัตรกำนันหรือหมู่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลงทุกหมู่บ้าน และที่ปรึกษาคณะกรรมการ ประกอบด้วย นายกองกิจการบริหารส่วนตำบลศิลาแลง และคณะผู้บริหาร พนักงานส่วนตำบล

2) สถาตำบล

สถาตำบลเป็นองค์กรหลักที่สำคัญในการดำเนินงานทั้งหมดของกลุ่มอนุรักษ์ป่าศิลาแลง และคณะกรรมการป่าชุมชนในฐานะของที่ปรึกษา และศูนย์รวมการพัฒนาชุมชนในทุก ๆ ด้าน โดยมีบทบาทในการผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์ป่า โดยเริ่มจากการออกกฎระเบียบการจัดการป่าชุมชน มีการกำหนดเกณฑ์การเลือกผู้นำไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้านหรือ อบต. ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องป่า

3) สถาบันการศึกษาในพื้นที่

สถาบันการศึกษาขั้นพื้นฐานในท้องถิ่น ได้แก่ โรงเรียน 2 แห่งในตำบล ได้แก่ โรงเรียนไตรประชาวิทยา และโรงเรียนชุมชนศิลาแลง มีบทบาทหลักในการส่งเสริมการจัดการความรู้ที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้ผสมผสานสอดคล้องกับเป้าหมายในการพัฒนาชุมชน ด้วยการใช้กระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียน และการศึกษาตามธรรมชาติรอบตัวเป็นเครื่องมือหลัก โดยสถาตำบลได้มีส่งเสริมให้มีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการบริหารจัดการป่าชุมชนร่วมกับโรงเรียนทั้งสองแห่งและบูรณาการเข้ากับกระบวนการเรียนการสอนให้แก่นักเรียนในโรงเรียน

4) กศน. ตำบลศิลาแลง

ภายใต้สังกัดสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอปัว (กศน.ตำบลศิลาแลง) ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานส่งเสริมการศึกษาของคนในชุมชนด้วยการศึกษานอกระบบ และการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัยโดยมีการกำหนดแผนงาน โครงการ กิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการและแผนพัฒนาตำบล โดยหัวหน้ากศน. ตำบลจะมีส่วนร่วมในการทำประชาคมตำบลเพื่อให้ข้อเสนอแนะและรับฟังนโยบายของสถาตำบล เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับการดำเนินงานของ กศน. โดยมีการจัดทำแผนปฏิบัติการประจำตำบลในแต่ละปีงบประมาณแล้วใช้เป็นคู่มือในการดำเนินงาน

กศน. ตำบลศิลาแลงตั้งอยู่ที่อาคารทำการเดิมของเทศบาลศิลาแลง ซึ่งจัดเป็นที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนตำบลศิลาแลงด้วย รวมทั้งเป็นที่ตั้งของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรของตำบล เพราะฉะนั้นสถานที่แห่งนี้จึงเป็นศูนย์รวมข้อมูลข่าวสารของตำบลศิลาแลง ซึ่งรวมอยู่ในสถานที่เดียวกับเทศบาล

การดำเนินงานของ กศน. ได้มีการศึกษารวบรวมองค์ความรู้จากแหล่งเรียนรู้และสื่อบุคคลที่เป็นเจ้าขององค์ความรู้ในตำบลเพื่อจัดทำในแผนปฏิบัติการ โดยใช้ครูจากศูนย์เรียนรู้ และนักศึกษาที่เป็นคนในพื้นที่ร่วมกันสืบค้นข้อมูลในท้องถิ่นของตนเอง

5) ศูนย์เรียนรู้ในชุมชนที่จัดตั้งโดยคนในชุมชนเอง การส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัยของชุมชนที่จัดตั้งเรียนรู้ขึ้น และบางแห่งเป็นศูนย์ที่จัดตั้งและดำเนินการโดยหน่วยงานภาครัฐ เช่น สำนักงานเทศบาลตำบลศิลาแลง ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำตำบลศิลาแลงอยู่ภายใต้การดูแลของสำนักงานเกษตรอำเภอ ศูนย์การเรียนรู้ประจำตำบลศิลาแลงอยู่ภายใต้การดูแลของ กศน.ปัว ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้าน ไทลื้อ ศูนย์รวมและผลิตผ้าทอไทลื้อ ศูนย์จำหน่ายและศูนย์สาธิตการตลาดตำบลศิลาแลง

3.1.2 องค์กรภายนอก

องค์กรภายนอกที่เข้ามาสนับสนุนชุมชนในการจัดการความรู้มีทั้งองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยงานต่าง ๆ ที่ดำเนินการจัดการความรู้ ยกตัวอย่างเช่น

1) มูลนิธิฮักเมืองน่าน เป็นองค์กรที่เข้ามามีส่วนร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์ป่า และการทำงานของ กลุ่มอาชีพในตำบลศิลาแลง ด้วยการบริหารจัดการในรูปแบบของเครือข่ายทำให้เกิดการสนับสนุน ในแง่ของแนวคิดการพัฒนา แหล่งเงินทุน และผู้สนับสนุนทางวิชาการผ่านกิจกรรมการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ให้แก่ชุมชนศิลาแลง โดยสมาชิกเครือข่ายฮักเมืองน่านจะมีทั้งเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ป่า อนุรักษ์น้ำ อนุรักษ์การทำเกษตรเชิงอินทรีย์ การออมทรัพย์ เครือข่ายผู้สูงอายุ เครือข่ายเยาวชน เป็นต้น

ในการดำเนินงานมีจุดมุ่งหมายหลักคือ 1) การเรียนรู้ผ่านกระบวนการต่อสู้ เรียนรู้ ปรับตัว อย่างต่อเนื่อง 2) ร้อยรัดเอากลุ่มองค์กรต่าง ๆ เป็นเครือข่ายภายใต้ชื่อว่า “ฮักเมืองน่าน” 3) การรื้อฟื้น ภูมิปัญญา ความเชื่อ อำนาจ พิธีกรรม วัฒนธรรมของชุมชนมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการอนุรักษ์ และฟื้นฟูผืนป่า (มูลนิธิฮักเมืองน่าน, 2550)

มูลนิธิฮักเมืองน่านเป็นตัวแทนที่ดีขององค์กรมีการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบด้วยวิธีการศึกษาบทเรียนจากพื้นที่ตัวอย่างที่มีการดำเนินการ และพื้นที่ที่ประสบปัญหาเพื่อนำมาเป็น บทเรียนในการทำงาน เช่น การนำการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดสุรินทร์ การอนุรักษ์น้ำของจังหวัด พะเยา เพื่อนำมาบอกเล่าเรื่องราวดี ๆ ให้คนในเครือข่ายเกิดการตระหนักในคุณค่าของบ้านเกิด การ จัดเวทีชาวบ้านให้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนนักปฏิบัติ การจัดตลาดนัดการเรียนรู้ของ เครือข่ายชุมชนทุก ๆ ปี รวมถึงการเผยแพร่องค์ความรู้ต่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น หนังสือ รายงานการ วิจัย การเขียนเรื่องราว ถอดบทเรียนจากกิจกรรมต่าง ๆ เผยแพร่ในเวบบล็อกต่าง ๆ ทำให้เรื่องราว

และประสบการณ์การทำงานของมูลนิธิได้ถูกเผยแพร่ ถ่ายโอนให้เป็นตัวแบบให้ชุมชนในภูมิภาคอื่น ๆ ได้นำไปปรับปฏิบัติได้

2) มูลนิธิฝ่ายแกมใหม่ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เข้ามาส่งเสริมการทอผ้าพื้นเมืองในชุมชน และดำเนินการเป็นเครือข่ายของโครงการ มีการอบรมให้ความรู้เรื่องเกี่ยวกับสิทธิธรรมชาติ การข้อมสิทธิ์ การตลาด เทคโนโลยีการปั่นฝ้าย และการศึกษาดูงานนอกสถานที่ โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ภาคเหนือ ก่อให้เกิดการถ่ายโอนเทคโนโลยีและความรู้ระหว่างชุมชน

3) บริษัทปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ให้การสนับสนุนเงินรางวัลที่ชุมชนได้รับจากโครงการประกวดรางวัลลูกโลกสีเขียว และโครงการ 84 ตำบลวิถีชุมชนพอเพียง เพื่อใช้เป็นกองทุนป่าชุมชน และการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศที่ร่วมโครงการเดียวกัน

3.2 แนวทางการจัดการความรู้

ป่าชุมชนศิลาแลงมีการบริหารจัดการความรู้ของป่าชุมชนบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมและการกำหนดแนวทางการดำเนินงานร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและผู้นำ ซึ่งเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ เช่น การตระหนักถึงปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติที่ได้รับในระยะเริ่มต้น ก่อให้เกิดกระบวนการคิดแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยการนำของกลุ่มผู้นำและผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงในชุมชน อาทิเช่น กลุ่มผู้นำทางการเกษตร และจัดทำข้อตกลง ข้อบังคับของชุมชน โดยแกนนำของชุมชน ด้วยการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐ เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการตั้งกฎกติการ่วมกัน และการเกิดองค์กรชุมชนที่ทำหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงขึ้น และองค์กรชุมชนเหล่านี้ได้มีการขยายตัว แยกกลุ่มย่อย โดยแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบที่ชัดเจนขึ้น

ในการดำเนินงานตั้งแต่ในอดีตผู้นำชุมชนได้ใช้แนวคิดในการบริหารจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมโดยมีการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าจากตัวแทนคนแต่ละหมู่บ้านมาเป็นกรรมการ มีการจัดทำกฎระเบียบป่าชุมชนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร มีการกั้นเขตป่าชุมชนในความรับผิดชอบของแต่ละหมู่บ้านและเขตป่าชุมชนของทั้งตำบล มีการจัดการระบบอาสาสมัครเพื่อแก้ไขปัญหาการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า โดยมีกิจกรรมตรวจบริเวณป่าประจำเดือน แบ่งเป็นสายตรวจป่าตามลำห้วย และมีการดำเนินงานตามแนวทางที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้นในแผนพัฒนาตำบล และกฎระเบียบป่าชุมชน ดังนี้

1) แผนพัฒนาตำบล

ในปัจจุบันผู้นำชุมชนได้มีการให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยกำหนดไว้ในแผนพัฒนาตำบลโดยมุ่งเน้นการส่งเสริม สนับสนุน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรป่าไม้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นนโยบายสำคัญ และเป็นวิสัยทัศน์ขององค์การบริหารส่วนตำบล และกำหนดเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาของแผนพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบล และมีการปรับปรุงกฎระเบียบให้เป็นปัจจุบันเสมอ

2) กฎระเบียบป่าชุมชน

การดำเนินการจัดการป่าชุมชนศิลาแลง ได้ดำเนินการภายใต้กฎระเบียบตำบลศิลาแลงว่าด้วยการรักษาป่าและป้องกันไฟป่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 และมีการปรับแก้ไขเพิ่มเติมจนถึงปัจจุบันเป็นฉบับที่มีการปรับแก้ในปี พ.ศ. 2549

กฎระเบียบป่าชุมชนตำบลศิลาแลงมุ่งเน้นการอนุรักษ์ป่าไม้ เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของตำบล เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ในตำบลมีอาชีพในการเกษตรจำเป็นต้องอาศัยน้ำในการประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่ตลอดทั้งปี โดยมีคณะกรรมการตรวจป่าแบ่งเป็น 2 สายเป็นผู้รับผิดชอบในการลาดตระเวนป่า มีระบบสวัสดิการค่าตอบแทนในการปฏิบัติงาน และการคุ้มครองชีวิตและสวัสดิภาพของคณะกรรมการที่อาจเกิดอันตรายขณะปฏิบัติงาน

ประชาชนในพื้นที่ตำบลศิลาแลงทุกคนมีสิทธิ์จะแจ้งใช้ไม้จากป่าชุมชน กรณีเกิดสาธารณภัยขึ้นเพื่อนำมาทำการปลูกสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของตน โดยมีหนังสือแจ้งใช้ไม้ผ่านผู้ใหญ่บ้านสู่ที่ประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อพิจารณาเห็นควรในที่ประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในแต่ละครั้งต่อไป โดยผู้ที่แจ้งใช้ไม้ไปแล้ว จะต้องปลูกไม้ทดแทนไม้เดิม อย่างน้อยในอัตราส่วน 5 ต้นต่อ 1 ต้น อนุญาตให้คนในตำบลหาของป่ามาเป็นอาหารหรือสมุนไพรเพื่อการยังชีพได้ แต่ห้ามไม่ให้หาเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพ

ส่วนการใช้ประโยชน์จากบุคคลหรือองค์กรนอกชุมชนต้องได้รับความเห็นชอบ และอนุญาตจากองค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลงเสียก่อน รวมถึงการเข้ามาศึกษาวิจัยทางวิชาการในเขตป่าของตำบลศิลาแลงด้วย โดยระเบียบนี้อาจได้รับการแก้ไข เพิ่มเติม เปลี่ยนแปลง ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ได้ตามความเหมาะสม แต่ต้องมีเสียงสนับสนุนอย่างน้อย 2 ใน 3 ของผู้เข้าร่วมประชุม

3.3 กระบวนการจัดการความรู้

ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนตามกระบวนการจัดการความรู้ โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่ามีการดำเนินการขององค์กรชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการความรู้ ดังนี้

3.3.1 การตระหนักถึงความรู้

การสร้างความรู้เป็นสิ่งสำคัญ โดยสมาชิกทุกคนในตำบลต่างมีความรู้ในคุณค่าของธรรมชาติต่อการดำรงชีวิตของตน สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ที่มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ผสมกับการลงมือปฏิบัติ ทดลอง ปรับแก้ไข โดยมีคนทุกรุ่นเข้ามามีส่วนร่วม ดังเช่นวิธีการในการสร้างความตระหนัก คือ

1) การสร้างความตระหนักที่เริ่มจากคนในท้องถิ่นเอง

ในกระบวนการสร้างความตระหนักของคนในชุมชนเป็นสิ่งที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ที่เกิดจากคนได้รับผลกระทบจากการทำลายธรรมชาติ และเรียนรู้ร่วมกันในการบำรุงรักษาจนเห็นผลของการดูแลในเชิงประจักษ์ สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม และจิตสำนึกของคนในชุมชน เช่น การจัดเวทีประชาคมหมู่บ้าน และประชาคมตำบลเพื่อรับฟังความคิดเห็น และแสวงหาแนวทางป้องกัน การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ร่วมกันของคนในหมู่บ้าน

“มันไปเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต คนที่นี่ไม่รักษาป่าไม่ได้ เพราะอาชีพทำการเกษตรต้องพึ่งพาทรัพยากรอยู่แล้ว โดยเฉพาะเรื่องของน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ ถ้าช่วยกันทำลายป่าก็เหมือนกับทำลายชีวิตของตัวเอง” (ราแพน โนพรวน, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

2) การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลและการยอมรับ

ผู้นำชุมชนมีอุดมการณ์และลงมือปฏิบัติกันอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรมที่คนในชุมชน และหน่วยงานภายนอกให้การยอมรับ จนเป็นต้นแบบแห่งชุมชนเข้มแข็งที่มีการบูรณาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเข้ากับวิถีชีวิตและการพัฒนาหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ

3) การจัดค่ายให้แก่เด็ก เยาวชน มีกลุ่มเยาวชนเป็นผู้นำกระบวนการ โดยมีคณะกรรมการและครูเป็นที่เลี้ยง

คณะกรรมการป่าชุมชนได้บูรณาการกิจกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนในหมู่บ้านผ่านกิจกรรมของโรงเรียนในท้องถิ่น และกิจกรรมของหมู่บ้าน โดยการสนับสนุนงบประมาณจากเทศบาล และการบูรณาการแผนระหว่างแผนพัฒนาตำบลกับแผนการดำเนินงานของสถานศึกษา

“มีจัดค่ายเด็กในหมู่บ้าน พวกเราโชคดีที่เด็กพื้นราบ เพราะพวกเรามีพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มากกว่าพื้นที่ราบ” (เบญจวรรณ อนุจร, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

4) การสร้างและปลูกฝังจิตสำนึกให้แก่ชุมชนด้วยการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในเชิงบูรณาการระหว่างหน่วยงานและกิจกรรม ด้วยการเสริมเรื่องการดูแลรักษาป่าในกิจกรรมต่าง ๆ

3.3.2 การสร้างความรู้

การสร้างความรู้ของชุมชนมีวิธีการที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นวิธีการดั้งเดิมร่วมกับเทคนิควิธีการใหม่ ๆ เช่น

1) การเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก และลงมือปฏิบัติของแกนนำ

แกนนำชุมชนในรุ่นก่อน ๆ ได้เริ่มดำเนินการจัดการป่าชุมชนด้วยการลงมือปฏิบัติ จากความร่วมมือของคนทุกกลุ่มในตำบล การดำเนินงานจึงเกิดเป็นรูปธรรม จนกลายเป็นข้อตกลง และกฎระเบียบที่บังคับอยู่ในปัจจุบัน

“เอาวิกฤตมาเป็นข้อมูลมาตั้งกฎระเบียบ ทำแล้วน้ำอุดมสมบูรณ์ขึ้น ภัยแล้งลดลง น้ำป่าไหลหลากก็ไม่ค่อยเกิด” (ประเสริฐ มุลคำ, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2553)

2) การใช้กระบวนการทำงานของกลุ่ม

การส่งเสริมการรวมกลุ่มในชุมชนด้วยความสมัครใจของสมาชิก ก่อให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง โดยกิจกรรมของแต่ละกลุ่มมีความสัมพันธ์กัน และเป็นการสร้างองค์ความรู้ในเรื่องนั้น ๆ ให้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีการพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันสม่ำเสมอ

3) การทำประชาคมตำบล การประชุมตำบลแบบสัญจร ไปจัดที่หมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อให้ชาวบ้านในพื้นที่เกิดความเข้าใจและให้การยอมรับร่วมกัน

การรับฟังความคิดเห็นและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ด้วยการทำประชาคมแต่ละหมู่บ้าน ทำให้การทำงานมีประสิทธิภาพและเกิดการสร้างความรู้ร่วมกัน นำมาสู่การขยายองค์ความรู้ในรูปแบบของการทำประชาคมตำบล โดยการนำข้อสรุปจากการทำประชาคมแต่ละหมู่บ้านไปสรุปรวมผ่านประชาคมตำบล

4) การร่วมเวทีสัมมนา การศึกษาดูงาน และการประชุมในระดับต่าง ๆ ของผู้นำ คณะกรรมการป่า กลุ่มเยาวชน นักปราชญ์ผู้รู้ หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานป่าชุมชน เพื่อสร้างวิสัยทัศน์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องตามบทบาท ภาระหน้าที่ของตน เพื่อนำมาประเมินและปรับใช้ในชุมชนของตน และการเข้าร่วมประชุมเครือข่ายป่าของมูลนิธิอภัยภูเบศร

5) การศึกษารวบรวมองค์ความรู้จากแหล่งเรียนรู้และสื่อบุคคลที่เป็นเจ้าขององค์ความรู้ในตำบลโดยผ่านกระบวนการศึกษา เช่น กศน.ตำบล ได้ให้ครูศูนย์เรียนรู้ และนักศึกษาที่เป็นคนในพื้นที่ร่วมกันสืบค้นข้อมูลในท้องถิ่นของตนเองเพื่อเผยแพร่ในศูนย์เรียนรู้ชุมชนของตำบล ส่วนโรงเรียนไตรประชาวิทยาได้จัดกิจกรรมให้นักเรียนได้ไปศึกษาป่าชุมชนกับผู้รู้

“มีวิธีการจัดการป่าชุมชนที่เทศบาล แต่เรื่องสมุนไพร ภูมิปัญญาไม่ได้เก็บไว้ที่เทศบาล ให้อาจารย์ทางโรงเรียนไปทำ ทำกิจกรรมของเด็กนักเรียน มีกรรมการเราที่เป็นผู้รู้ แล้วก็ กศน. มีนักศึกษาที่เป็นคนในบ้านเราเก็บข้อมูล ครูก็ไปจัดทำเป็นป้ายมาติดที่ศูนย์ กศน. ตำบลที่เทศบาล” (ประเสริฐ มุลคำ, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2553)

3.3.3 การจัดเก็บความรู้

1) มีการจัดเก็บความรู้จากหน่วยงานภายนอกที่เห็นความเข้มแข็งของป่าชุมชนศิลาแลงและนำเสนอตัวอย่างความสำเร็จในการดำเนินงานของชุมชนผ่านสื่อสารมวลชน ด้วยการบันทึกรวบรวมองค์ความรู้ รวมทั้งประมวลผลจัดเก็บ และถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น รายการโทรทัศน์ สารคดี นิตยสาร หนังสือพิมพ์ การทำวิทยานิพนธ์และวิจัยของอาจารย์ นักศึกษาจากสถาบันการศึกษาและสถาบันต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ชุมชนจะไม่ได้รับสื่อต่าง ๆ จึงเป็นปัญหาอย่างหนึ่งของการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีการประมวลผลแล้ว เพื่อเผยแพร่และถ่ายทอดให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันต่อไป

“การคิดเชื่อมโยงกัน มีจิตสำนึก ก็รวบรวมด้วยตนเอง และอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานที่มีความรู้ การเขียนยัง ใจ จัดเก็บยัง ใจ ต้องอาศัยผู้รู้ประกอบกับภูมิปัญญาในชุมชน” (มนัส มะโน, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

2) มีสื่อและช่องทางที่ใช้เผยแพร่องค์ความรู้ที่หลากหลาย สามารถเผยแพร่ได้ทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่น มีการจัดประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารด้านป่าชุมชนผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น จดหมายข่าว แผ่นพับ เสียงตามสายหรือหอกระจายข่าวหมู่บ้าน

“ห้องสมุดที่เทศบาลตำบล เป็นศูนย์ กศน. ตำบล มีข้อมูลของตำบลด้วย เคยเข้าไปอ่านหนังสือและค้นคว้าอินเทอร์เน็ต” (บุญยานุช โนนวน, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

“เวลาครูพาเด็กไปทำกิจกรรมต้องมีสมุดงาน ใบงานตลอด มีการเก็บรวบรวมอย่างดี กำลังจะประเมิน แต่ก็มีการทำรูปเล่มอัดสำเนาเป็นระยะ” (คมกริช ดีกัลละ, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

3.3.4 การถ่ายโอนและใช้ความรู้

1) การถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่นผ่านกิจกรรมของชุมชน และกิจกรรมการศึกษา ด้วยวิธีการเรียนรู้แบบลงมือปฏิบัติ การติดตามพ่อแม่เข้าป่า และกิจกรรมการศึกษาของสถานศึกษาในพื้นที่

“การเก็บผลผลิตไถลื้อ มีการทำกรอบมีประมาณ 100 กว่าลาย ข้างหลังมีบอกความเป็นมา โข้วที่ตำบล ไครอยากรู้ การพิมพ์และกระบวนการให้ฝ้ายแกมไหมทำให้ เป็นงบทที่เขาส่งเสริม เราทำผลผลิต ให้ข้อมูล คืออะไร ย้อมจากอะไร ทำไมถึงชื่อนี้ ใครไปก็ดูได้” (เครือวัลย์ หาญยุทธ, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

“ความรู้และการใช้ชีวิตกับป่าเป็นวิถีชีวิต ตั้งแต่เกิด อย่างพ่อแม่ไปเก็บเห็ดเขาก็จะตามไป” (ราแพน โนพรวน, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

2) การถ่ายโอนความรู้ผ่านกิจกรรมเครือข่ายเยาวชน ด้วยการสร้างสรรค์กิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น โครงการนักร้องสายน้ำ เป็นต้น

“โรงเรียนมีกิจกรรมนักร้องสายน้ำ จัดโดยหลายโรงเรียนรวมกันเพราะว่าอยู่ภายใต้เทศบาลตำบลเดียวกัน มีคนอื่นมาด้วย คือ นักเรียนจากโรงเรียนตำบลศิลาแลง และก็มีวิทยากร คือ พ่ออานันต์ พ่อมัน” (จรรยา ใหม่น้อย, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

3) การถ่ายทอดความรู้ของผู้รู้ผ่านเวทีเสวนาเครือข่าย การเป็นวิทยากรให้ความรู้และประสบการณ์แก่คนในและคนนอก

การเป็นแหล่งศึกษาดูงาน และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่น ด้วยศึกษาดูงานนอกพื้นที่เกี่ยวกับการจัดการป่า และการพัฒนาอาชีพของกลุ่มแกนนำ สมาชิก และเยาวชน โดยศึกษาดูงานในพื้นที่ชุมชนที่เป็นเครือข่ายในภูมิภาคต่าง ๆ และการเป็นแหล่งศึกษาดูงานให้แก่เครือข่ายภายนอก

“แหล่งเรียนรู้ศิลาแลงจะเกี่ยวโยงกันหมด ทั้งศูนย์ กศน. วัด โรงเรียน วิธีเรียนรู้หลัก ๆ มาจากตัวบุคคล มีผู้สูงอายุ ผู้รู้อย่างพวกพ่อถ่ายทอดวิธีดั้งเดิมให้คนรุ่นหลัง มีหลายอย่างที่เรียนรู้ได้ ถ้าอยากรู้เรื่องป่าก็มีคณะกรรมการป่า คณะกรรมการไม่เฉพาะดูแลรักษา ต้องกระจายองค์ความรู้ แล้วก็มีหลายช่องทางในตำบล” (มันมูลคำ, สัมภาษณ์, 25 ธันวาคม 2553)

4) การจัดเวทีประชาคมหมู่บ้าน และประชาคมตำบลเพื่อรับฟังความคิดเห็น และแสวงหาแนวทางป้องกัน การแก้ไขปัญหาดังกล่าว ร่วมกันของคนในหมู่บ้าน

“จัดประชาคมหมู่บ้านของชาวบ้านทุกปี แล้วเสนอผ่านเวทีประชาคมตำบล แล้วอนุมัติเป็นแผน 3 ปี แล้วถึงจะมากำหนดกิจกรรมแต่ละปีในเทศบัญญัติ” (รำแพน โนพรวน, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

5) การเผยแพร่องค์ความรู้ผ่านสื่ออื่น ๆ

การเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการ เช่น ความรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการอนุรักษ์ภูมิปัญญา ผ่านบทความ งานวิจัย สื่อโทรทัศน์ และการเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ตจากผู้สนใจและเข้ามาศึกษาเรียนรู้ในชุมชนแล้วได้ไปถอดบทเรียน เพื่อบอกกล่าวเรื่องราวให้คนทั่วไปได้เกิดการขยายความรู้

6) การสรุปบทเรียนการดำเนินงานในการจัดทำแผนประจำปีของสภาตำบล โดยมีการประมวลผลการดำเนินงานที่ผ่านมา เพื่อกำหนดกิจกรรมและแผนงานในปีต่อ ๆ ไป

3.4 ปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้

ในการจัดการความรู้ของชุมชนศิลาแลง พบว่าในการดำเนินการจัดการความรู้ทั้ง 4 ขั้นตอน มีปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการบริหารจัดการป่าชุมชน และการดำเนินการที่มีการนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชนมาใช้ โดยมีปัจจัยหลัก 7 ปัจจัย ได้แก่ 1) การทำงานแบบมีส่วนร่วมและความเหนียวแน่นของชุมชน 2) การส่งเสริมการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ 3) การมีระบบบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อที่ตกลงและยอมรับร่วมกัน 4) การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและมีความเสมอภาค 5) การใช้การศึกษาเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ 6) การมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง และ 7) การใช้ภูมิปัญญาเพื่อจัดการป่าชุมชน ดังมีรายละเอียดดังนี้

3.4.1 การทำงานแบบมีส่วนร่วมและความเหนียวแน่นของชุมชน

1) ความเป็นชนเผ่า ทำให้เกิดความเหนียวแน่นและมีวัฒนธรรม วิถีคิด ความเชื่อเหมือนกัน

ความเป็นชนเผ่าของคนในชุมชนทำให้มีสภาพสังคมที่มีความสามัคคีและความเหนียวแน่น มีวิถีคิด ความเชื่อที่เหมือนกัน คนส่วนใหญ่ที่เป็นไทลื้อจึงมีพื้นฐานทางจารีตและวัฒนธรรมร่วมกัน ทำให้สามารถรวมตัวกันได้เหนียวแน่น ร่วมกับวัฒนธรรมของคนภาคเหนือที่มีความเชื่อ จารีต และประเพณีที่ให้ความเคารพต่อธรรมชาติ การทำงานแบบมีส่วนร่วมและความเหนียวแน่นในชุมชนจึงเกิดขึ้นจากความเชื่อมโยงในศรัทธาของคนต่อคน และของคนต่อธรรมชาติ

2) การยอมรับและความไว้วางใจจากภาครัฐ และการดึงศักยภาพของภาคส่วนต่าง ๆ มาใช้

จากผลการดำเนินงานที่มีการสรุปและจัดทำรายงาน โดยการประชุมประจำปีได้มีเจ้าหน้าที่ภาครัฐในพื้นที่เข้ามาร่วมด้วย ทำให้เกิดการยอมรับ และมีการสนับสนุนส่งเสริมกันและกันได้ โดยดึงศักยภาพของแต่ละหน่วยงานมาใช้ เช่น เกษตรตำบล กศน.ตำบล พัฒนาชุมชน สาธารณสุข ซึ่งแผนงานของหน่วยงานเหล่านี้จะสอดคล้องกับแผนพัฒนาตำบล

“เรื่องพื้นที่ทับซ้อนไปทับกับอุทยานบ้าง เราก็ดูแลอยู่แต่ชาวบ้านก็ยังคงอยู่ได้ อุทยานกับป่าชุมชน ในเมื่อป่าผืนเดียวกัน ถ้าชุมชนเขาสามารถดูแลได้ เขานูร์กัยได้ ก็ดูแลด้วยกันได้” (เชษฐ ธิกวไชโย, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2553)

“การมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่เขามีหลักการทำงานที่ยั่งยืนและเป็นมรดกเป็นผล ที่มาจากความต้องการของชุมชน แล้วผู้นำหรือทางราชการก็หยิบยกความต้องการ หรือปัญหาตรงนั้นมาวางแผนการดำเนินการว่าจะส่งเสริมอย่างไร” (มนัส มะโน, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

มนัส มะโน ได้กล่าวต่อไปว่า “ถ้าจะทำเองทั้งหมดก็จะล่าช้าไม่ทันเหตุการณ์ ต้องอาศัยความร่วมมือกับชุมชน แต่ระดับอำเภอทุกที่ที่ต้องทำงานในลักษณะบูรณาการคือ ต้องขอความร่วมมือซึ่งกันและกัน ทำเองคนเดียวไม่ได้ กรณีที่หน่วยงานไหนต้องการความร่วมมือจากชุมชนหรือหน่วยงานอื่น ก็จะใช้วิธีการบริหารผ่านอำเภอ”

3) การมีฐานชุมชนที่เข้มแข็งในเรื่องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการพัฒนาบนฐานความต้องการของชุมชน

การดำเนินงานทุกอย่างต้องผ่านการยอมรับและการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยทุกกิจกรรมมีที่มาจากความต้องการของคนในชุมชน ผู้นำจะต้องนำความต้องการและปัญหาต่าง ๆ ไปกำหนดเป็นแผนพัฒนาหมู่บ้านและแผนพัฒนาตำบลต่อไป

“การยอมรับของชาวบ้าน เขาต้องยอมรับว่าดีถึงจะเสนอผ่านประชาคม” (สมฤทธิ์ เนตรทิพย์, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2553)

4) การสร้างความตระหนักถึงประโยชน์และผลที่จะเกิดขึ้นทำให้คนเข้ามามีส่วนร่วม

จากการสร้างความตระหนักของทรัพยากรธรรมชาติต่อการดำรงชีพทำให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเนื่องจากเห็นความสำคัญ

“ปัจจัยที่ทำให้ป่าชุมชนเข้มแข็ง เป็นตัวชาวบ้านเอง ถ้าชาวบ้านที่นี้เรียกกลุ่มชาวบ้านผู้ใช้น้ำเขาไม่เห็นประโยชน์ของกิจกรรม กิจกรรมการรักษาป่าก็จะไม่ได้ผล” (ราแพน โนพรวน, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

3.4.2 การส่งเสริมและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

1) เครือข่ายความร่วมมือที่เกิดจากการยอมรับและเชื่อมั่นจากหน่วยงานต่าง ๆ

ในการพัฒนาชุมชนของตำบลศิลาแลง จะดำเนินการโดยสภาตำบลเป็นหน่วยหลักในการพัฒนา ด้วยการใช้ช่องทางการประชุมร่วมกันทุก ๆ เดือน ในการประชุมแต่ละครั้งจะมีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่มาร่วมประชุมและให้ข้อเสนอแนะ เพื่อให้แผนการดำเนินงานของชุมชนกับหน่วยงานที่ตนรับผิดชอบเกิดความสอดคล้องกัน เช่น แผนพัฒนาตำบลศิลาแลง กับแผนปฏิบัติการประจำตำบลของ กสน.ตำบล และแผนการดำเนินงานของสถานศึกษาในพื้นที่ที่มีโครงการที่ดำเนินการร่วมกันอยู่ เป็นต้น

“เคยร่วมโครงการรักษป่าสร้างคน ใช้ชุมชนเป็นพื้นที่ลงโครงการ ชุมชนเข้มแข็งอยู่แล้ว หน่วยงานภาคนอกลักษณะเข้าไปเสริม หรือใช้เป็นพื้นที่ดำเนินการ” (โสภา อุทุมพร สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

“เครือข่ายที่เขาทำงานที่เริ่มจากกลุ่มฮักเมืองน่านแล้วเครือข่ายแต่ละกลุ่ม ๆ อย่างกลุ่มเด็ก กลุ่มเกษตร เขาก็มีกลุ่มอนุรักษ์ก่อน แล้วทำงานด้วยกันกับกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชน” (พระครูพิทักษ์นันทคุณ, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2553)

2) การส่งเสริมการดำเนินงานในเชิงเครือข่ายในท้องถิ่นระดับต่าง ๆ

จากการส่งเสริมการดำเนินงานในเชิงเครือข่ายของตำบลศิลาแลง โดยมีจุดยืน คือ ความเข้มแข็งและความพร้อมของตนเองเป็นหลัก คือ พร้อมที่จะถ่ายทอดและให้ความรู้ในด้านที่ตัวเองประสบความสำเร็จและพร้อมรับวิธีการใหม่ ๆ มาใช้ในท้องถิ่น โดยมีเครือข่ายที่เข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรคือมูลนิธิฮักเมืองน่าน การส่งเสริมด้านอาชีพจากโครงการฝ้ายแกมไหม เป็นต้น องค์กรเหล่านี้มีชุมชนเป็นเครือข่ายที่ดำเนินการในเรื่องเดียวกัน ทำให้เกิดการถ่ายทอดองค์ความรู้และการเรียนรู้ร่วมกันอย่างเป็นระบบ

“กับ กสน. ศูนย์ถ่ายทอด โรงเรียน ลักษณะ คือ มีกิจกรรมกลางของเทศบาล แล้วโรงเรียน วัด ก็มาทำร่วมกัน เราทำประชาคมตำบลก็จะมีมา วัด อนามัย โรงเรียน เสนอส่วนของเขา มา แผนที่เราทำก็อาจเป็นแผนหนึ่งของโรงเรียน กสน. เกษตร เราตั้งรวม ๆ กัน” (เครือวัลย์ หาญยุทธ, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

“ปัจจัยความสำเร็จ ทำให้ชุมชนเครือข่าย ทำงานร่วมกันเหนียวแน่น ผลประโยชน์ โดยตรง เกิดขึ้นกับชาวบ้าน” (พระครูพิทักษ์นันทคุณ, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2553)

3.4.3 ระบบการบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อที่ตกลงและยอมรับร่วมกัน

1) การมีส่วนร่วมและยอมรับในการตั้งกฎระเบียบป่าชุมชน

การตั้งกฎระเบียบป่าชุมชน และการตั้งกฎเกณฑ์ในเรื่องต่าง ๆ ของตำบล จะดำเนินการผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเริ่มตั้งแต่การประชุมหมู่บ้าน มาสู่การประชุมประชาคมตำบล โดยกฎเหล่านั้น จะมีพื้นฐานจากวิถีการปฏิบัติ ระบบความเชื่อดั้งเดิม ทำให้กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่บัญญัติขึ้นมีความหมายต่อชีวิต และถือเป็นแนวปฏิบัติที่เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างแยกไม่ออก

2) กฎระเบียบป่าชุมชนมีการปรับให้เหมาะสมกับสถานการณ์ สภาพพื้นที่ และมีความยืดหยุ่น

กฎระเบียบป่าชุมชนและกฎการดำเนินงานต่าง ๆ มีการปรับให้สอดคล้องกับสภาพบริบทต่าง ๆ ที่ปรับเปลี่ยนไป โดยเริ่มแรกเป็นการบัญญัติตามความคิดเห็นร่วม เมื่อมีการดำเนินการแล้ว จึงมีการลองผิดลองถูก แล้วหาผลสรุปเพื่อปรับแก้ไขให้สอดคล้อง

“กฎระเบียบป่ามีปรับตามความเหมาะสม มีปัญหาที่แก้ ประกาศโดยผ่านการประชาพิจารณ์คนในตำบลก่อน อย่างเส้นผ่านศูนย์กลางของต้นไม้มีระเบียบอยู่ปีไหนไม่มีปัญหาที่ไม่แก้ ถ้าปีไหนมีการปรับ” (ผ่อง ทิฆมาวงศ์, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2553)

3) การกำหนดโครงการและแผนการดำเนินงานจากความต้องการของชาวบ้าน

การจัดทำแผนพัฒนาตามโครงการต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจากหน่วยงานที่รับผิดชอบลงสู่ชุมชน (Top down) และจากความต้องการของชุมชนเองไปสู่การทำแผนของหน่วยงาน คือ สภาพตำบล (Bottom up)

“ทุกโครงการมาจากประชาคมหมู่บ้าน ต้องผ่านของแต่ละบ้านก่อน แล้วมาประชาคมกันของตำบล ผ่านสภาพตำบล ถ้าตั้งโครงการไปให้ชาวบ้านไม่เอา ส่วนใหญ่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ ปัญหาของคนในหมู่บ้าน” (สมฤทธิ์ เนตรทิพย์, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2553)

3.4.4 การกระจายผลประโยชน์ด้วยความเป็นธรรม และความเสมอภาค

1) การใช้ภูมิปัญญาาระบบเหมืองฝายเป็นต้นแบบแนวคิดเรื่องความเป็นธรรม และความเสมอภาค นำไปสู่ระบบการจัดการป่าชุมชนที่เป็นธรรม

“คณะกรรมการกลุ่มเหมืองฝาย มีประธานเป็นคนกำกับการใช้น้ำ ได้รับมอบหมาย ให้เป็นผู้จัดสรรน้ำ เกิดความเป็นธรรม เป็นองค์กรเหมืองฝายที่มีกติกาการใช้ ขึ้นอยู่กับผู้ปกครองดูแลป่าต้นน้ำ และสมาชิกในแต่ละฝาย” (สำราญ ผัดผล, สัมภาษณ์, 26 ธันวาคม 2553)

“กลุ่มเหมืองฝายเป็นทั้งการทำความสะอาดคลองส่งน้ำ และระบบแบ่งปันน้ำเพราะ บ้านเราทำการเกษตร ส่วนมากเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์ คนให้ความเคารพ น้ำ มีไม้กั้นเส้นไม่จัดระบบให้ดีก็ไม่ว่า อย่างฝายมี 3 เส้น มีนายฝายแยกไป มีคณะกรรมการคอยดูแล การอนุรักษ์ คือ ทำฝายชะลอน้ำตามลำห้วยที่ไหลลงแม่น้ำ กุน มีกองทุนบริหารจัดการเหมืองฝาย” (วิช ยานันท์, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2553)

2) ระบบการจัดสรรงบประมาณแบบหมุนเวียนปีละ 4 หมู่บ้าน

ผู้นำและสมาชิกในชุมชนได้มีการตกลงร่วมกันในการประชุมสภาตำบลเรื่องการกระจาย การพัฒนาหมู่บ้านอย่างเป็นธรรม โดยการกำหนดให้ทุกหมู่บ้านมีการประชุมที่เรียกว่าประชาคม หมู่บ้านทุกเดือนเพื่อเสนอแผนงาน โครงการต่าง ๆ โดยเทศบาลจะจัดสรรงบประมาณในการพัฒนา หมู่บ้านให้ในโครงการใหม่ปีงบประมาณละ 4 หมู่บ้านเพื่อให้รับไปดำเนินการตามแผนงาน ชาวบ้านทุกคนยอมรับในกฎเกณฑ์นี้

“นโยบายของเทศบาลจะกระจายงบประมาณแต่ละปี ทำให้ไม่ได้เปรียบเทียบ หมู่บ้านกัน ปีปีละ 4 หมู่บ้าน งบประมาณลงมาให้เลย 4 หมู่บ้าน ไม่ต้องแย่งชิง กัน ปีหน้าก็อีก 4 หมู่บ้าน” (ประเสริฐ มุลคำ, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2553)

3) การส่งเสริมกิจกรรมที่สร้างรายได้ทดแทนการใช้ป่า

ผู้นำชุมชนได้สร้างรายได้เสริมด้วยการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อทดแทนการเก็บหา ของป่าไปขาย เช่น กลุ่มอาชีพทอผ้า กลุ่มจักสาน เป็นต้น โดยใช้การส่งเสริมด้านการตลาด การแปรรูป ผลิตภัณฑ์ รวมถึงการส่งเสริมให้มีการนำพันธุ์ไม้ที่เป็นพืชกินได้ พืชสมุนไพร พืชใช้เปลือกข้อมสี มา ปลูกในพื้นที่บ้านเพื่อทดแทนการเก็บหาจากป่าชุมชน ซึ่งแนวคิดนี้เป็นวิธีการเพื่อชดเชยรายได้และ ผลประโยชน์ที่เคยได้รับจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้วิสาหกิจชุมชนของตำบลศิลาแลงมี ความเข้มแข็งและเป็นแหล่งรายได้ที่ดีให้แก่คนในท้องถิ่น

“กลุ่มอาชีพเหมือนเป็นตัวเสริมให้กิจกรรมการรักษาป่าประสบผลสำเร็จยิ่งขึ้น เรื่องรายได้ของกิจกรรมที่จะไปทดแทนรายได้จากป่า เช่น เเผาป่า ตัดไม้ขาย ส่งเสริมอาชีพอื่นเข้าไปทดแทน ที่นี้ใช้เรื่องการทอผ้า” (ราแพน โนพรวน, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

3.4.5 การใช้การศึกษา และการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

1) การใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝัง และสร้างความตระหนักรู้ให้แก่เด็กและเยาวชน

การศึกษาของเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่นอกจากจะเน้นการปลูกฝังผ่านทางกิจกรรม วิชาเรียน หรือโครงการของสถานศึกษาแล้ว ชุมชนยังมุ่งเน้นการบูรณาการกิจกรรมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้วยวิธีการตามภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นในโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนที่คนทุกวัยจะเข้ามามีส่วนร่วม เช่น การทำบุญตานก้วยสลาก การปลูกป่าในวันสำคัญ เป็นต้น ทำให้คนรุ่นใหม่เกิดความตระหนักรู้ และความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน

2) การส่งเสริมการจัดกิจกรรมในโรงเรียนและในห้องเรียนธรรมชาติของเด็กนักเรียน

การส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนผ่านการศึกษาในระบบ พบว่ามีการส่งเสริมด้านงบประมาณจากเทศบาลศิลาแลง การสนับสนุนทางด้านองค์ความรู้จากวิทยากรที่เป็นผู้รู้ในคณะกรรมการป่าชุมชน รวมถึงการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เช่น บริษัท ปตท. จำกัด จึงเกิดโครงการนักสืบสายน้ำที่ให้เด็กนักเรียนได้ไปศึกษาสภาพธรรมชาติในป่าชุมชนด้วยการลงมือปฏิบัติศึกษา โดยมีผู้รู้และครูเป็นที่เลี้ยง เพื่อบันทึก รวบรวมความรู้เหล่านั้น จัดทำเป็นเอกสารรายงานส่งครูผู้สอน และจัดเก็บในรูปแบบรายงานเพื่อเผยแพร่ต่อไป

“โครงการไปเก็บไว้ที่โรงเรียนเป็นวิชาที่ไปเรียนเรื่องสมุนไพร ทอผ้าย้อมสีก็มี หาข้อมูลทำไปส่งครู” (เครือวัลย์ หาญยุทธ, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

“เด็ก ๆ เรียนทั้งสองที่ มีหลักสูตรให้เด็กขึ้นไปโรงเรียนไตรประชา พาไปศึกษาธรรมชาติ มีผู้เฒ่าผู้แก่ไปส่ง แนะนำต้นไม้ชื่ออะไร มีประโยชน์อะไรบ้าง” (ธีระ ทิฆามวงศ์, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

3) การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาร่วมของสถานศึกษาในชุมชน

สถานศึกษาขั้นพื้นฐานในท้องถิ่น คือ โรงเรียนไตรประชาวิทยา และโรงเรียนชุมชนศิลาแลง มีการร่วมกันจัดทำโครงการที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม

ท้องถิ่น โดยมีการจัดทำแผนและแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในการดำเนินการ รวมถึงการได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานอื่น ๆ อย่างชัดเจน

“โรงเรียนกำหนดให้ป่าชุมชนเป็นหลักสูตรท้องถิ่น ใช้ชื่อว่า หลักสูตรป่าชุมชน เริ่มมาตั้งแต่ปี 2544 กับอีกโรงเรียนหนึ่ง ก็แล้วแต่นโยบายว่าปีนี้จะรวมกันจัด หรือ แยกกันจัด ดูงบประมาณว่าให้จัดร่วมกับโรงเรียนเครือข่าย” (ธวัชชัย คัชลัย, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

4) การใช้ระบบการศึกษาตามอัธยาศัยและการศึกษาตลอดชีวิตเป็นเครื่องมือในการจัดเก็บ และถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญา

การให้การศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาของเทศบาล ทั้งในเรื่องการจัดการป่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เผยแพร่ผ่านเว็บไซต์ นอกจากนี้ศูนย์เรียนรู้ชุมชนตำบลยังเป็นแหล่งรวมสื่อการเรียนรู้ เพราะเป็นที่ตั้งของ กศน. ตำบลและศูนย์ถ่ายทอด

“กศน. จะไปเก็บข้อมูลองค์ความรู้ในท้องถิ่น โดยส่วนใหญ่ครูและนักศึกษาเก็บ ในวิชาเรียนแล้วครูเอามาประมวล มีการทำเป็นรูปเล่ม (โสภา อุทุมพร, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

3.4.6 องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง

การเป็นองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งของชุมชนตำบลศิลาแลงเกิดขึ้นจากปัจจัยหลาย ๆ อย่าง ได้แก่

1) ผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ความเสียสละ และประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี

ผู้นำชุมชนและแกนนำชุมชนที่ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับในเรื่องความเสียสละ และเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านมาตลอดชีวิต ทำให้เกิดการยอมรับและเชื่อมั่นจากคนในชุมชน รวมถึงมีการประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในการมีภาวะผู้นำ ความเป็นธรรม และเจตนาธรรมเหล่านี้ได้ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น หากผู้นำคนใดจากคุณสมบัติข้อนี้ก็จะไม่ได้รับการรับเลือกจากประชาชน

นอกจากนี้ตำบลศิลาแลงยังมีข้อตกลงว่า ถ้าหมู่บ้านใดไม่สามัคคีในการทำกิจกรรม หรือ ประพฤติผิดกฎระเบียบหรือข้อตกลง ผู้นำที่ของหมู่บ้านนั้นจะพิจารณาตนเองออกจากตำแหน่งผู้นำ

“ป่าชุมชนมีกฎระเบียบ ทุกคนยอมรับและปฏิบัติตามพวกผู้ใหญ่ กำนัน เขายอมรับกติกาตรงนี้และได้ปฏิบัติตาม เขาไม่ได้ทำผิดกฎ ชุมชนก็เลยไม่กล้าทำ” (มนัส มะโน, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

2) อุดมการณ์ในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

แนวคิดในการอนุรักษ์ป่าไม้ แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ในชุมชนศิลาแลง เป็นสิ่งที่ถูกหลอมและถ่ายทอดมาจากคนรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน ผู้นำทุกคนจึงมีอุดมการณ์ในการทำงานไปในทิศทางเดียวกัน การดำเนินกิจกรรมจึงเป็นการทำงานแบบ “ร่วมอุดมการณ์” ของแกนนำและสมาชิกในชุมชน

“ความภาคภูมิใจของเรา คือ ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ได้ช่วยกันรักษาป่าไว้ได้ตั้งหลายปี มันต่อเนื่อง ไม่ว่าจะคนรุ่นไหนขึ้นมาเป็นผู้นำก็สืบต่อกิจกรรมตรงนี้อย่างยั่งยืน” (ราแพน โนพรวน, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

3) การมีหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น คือ สภาตำบลเป็นแกนกลางในการบริหารจัดการ

“มีส่วนร่วมตามบทบาทหน้าที่ของตัวเองเข้ามารับรู้ เช่น กศน. และพัฒนาชุมชนมีหน้าที่ส่งเสริมอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการทำลายป่า เช่น อาชีพจักสาน มีหน่วยงานคือ ตำบลศิลาแลงประกอบด้วย อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นหน่วยงานหลัก” (มนัส มะโน, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

4) คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลศิลาแลงเป็นตัวแทนจากทุกหมู่บ้าน โดยเน้นกลุ่มผู้นำและผู้แทนที่มีใจ มาร่วมกันทำงาน

คณะกรรมการป่าชุมชนโดยหลักแล้วต้องมีผู้นำหมู่บ้านที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน และแกนนำที่มีใจด้านการอนุรักษ์ โดยการสืบทอดผู้นำด้วยแม่แบบหรือจาริตที่สืบทอดเจตนาารมณ์ต่อการพัฒนาจึงมีความต่อเนื่อง

5) มีระบบการแบ่งงานกันทำตามหน้าที่ และความถนัด

การร่วมกันกำหนดแผนและการดำเนินงานของชุมชนที่มาจากทุกภาคส่วน ทั้งหน่วยงานภาครัฐ และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความชัดเจนของแผนงาน และรับผิดชอบในส่วนของตนเองถนัด เช่น เทศบาลได้จัดสรรงบประมาณในการพัฒนาเด็กและเยาวชนด้านการอนุรักษ์ไปให้แก่ทางโรงเรียนเป็นผู้ดำเนินการ เป็นต้น

“เราแบ่งกันอย่างเทศบาลสนับสนุนงบประมาณให้นักเรียนศึกษาป่า เขาจะได้สานต่ออนุรักษ์ มีหลักสูตรท้องถิ่นเชิญไปสอนที่โรงเรียน นโยบายของเทศบาลที่ให้เด็กได้สานต่อเลยให้งบประมาณโรงเรียนไป วิทยากรด้วย ให้กล้าไม้ไปปลูก มีกิจกรรมพวกนี้ทุกปี” (สมพงษ์ หาญยุทธ, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2553)

3.4.7 การใช้ภูมิปัญญาเพื่อการจัดการป่าชุมชน

การดำเนินชีวิตบนความเชื่อและการนับถือศาสนาพุทธ ที่เชื่อว่าผีสามารถคุ้มครองรักษา และป้องกันอันตรายในการดำรงชีวิตให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ได้ ก่อให้เกิดการสืบทอดประเพณี ทางศาสนา และวัฒนธรรม และพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

1) การนำสิ่งยึดเหนี่ยวใจที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือมาเป็นกุศโลบายให้คนยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน

ตามความเชื่อและวิถีชีวิตของคนภาคเหนือ และชนเผ่าไทลื้อที่มีการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย และพึ่งพิงธรรมชาติ มีการปฏิบัติตามความเชื่อทางพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องผีเป็นหลัก สิ่งเหล่านี้ได้เป็นกุศโลบายในการใช้ชีวิตร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ กฎเกณฑ์และภูมิปัญญาต่าง ๆ จึงส่งเสริมให้คนดำรงชีวิตอยู่แบบผูกพันกับธรรมชาติ เช่น การเลี้ยงผีสบน้ำการบวชป่า เป็นต้น

“ที่ไหนที่เป็นศาสนาพุทธ เราจะใช้กิจกรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ เป็นกุศโลบาย ที่ไหนเชื่อผี ก็เอาเรื่องผีมาช่วย” (พระครูพิทักษ์นันทคุณ, สัมภาษณ์, 26 ธันวาคม 2553)

“กิจกรรมใหม่ ๆ ที่นอกเหนือจากวัฒนธรรมดั้งเดิม ส่วนมากปรับจากวิธีการดั้งเดิม คือการบวชป่า มีความเชื่อดั้งเดิมว่าต้นไม้ต้นไหนที่ได้บวชถ้าคนไหนไปทำลายไปตัดจะเป็นบาป การบวชป่าเป็นวิธีที่ประยุกต์ขึ้นมาจากที่เราเชื่อเรื่องการบวชคนก็ประยุกต์ขึ้นมา” (สมฤทธิ์ เนตรทิพย์, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2553)

2) การเลือกรับเทคนิควิธีใหม่ ๆ โดยนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับองค์ความรู้เดิม

การสร้างองค์ความรู้ใหม่จากภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เป็นต้นทุนทางสังคมที่มีการสั่งสมบนพื้นฐานการเรียนรู้เทคนิควิธีการใหม่ ๆ เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน เช่น การซื้อฝ้ายที่มีผู้รู้ในชุมชนเป็นคนยอมจากสิทธรรษชาติมาทดแทนการยอมด้วยตัวเอง ซึ่งความคงทนของสีและคุณภาพจะน้อยกว่า และผู้รู้ได้ไปเรียนรู้เทคนิควิธีการย้อมสีธรรมชาติมาจากการศึกษาดูงานและฝึกอบรมในจังหวัดเชียงใหม่ผ่านโครงการฝ้ายแกมไหม เป็นต้น

“โครงการฝ้ายแกมไหม สถาบันวิจัยและเทคโนโลยี มาส่งเสริมการทอผ้าพื้นเมือง มาให้ความรู้เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ ย้อม การตลาด มีเทคโนโลยี แทนปั่นมือ มาใช้จักรบ้าง มอเตอร์บ้าง ตอนนี้อยู่กันหมดแล้ว ส่งเสริมอยู่พักหนึ่งก็มีการประเมินผลติดตามดู สรุปได้ว่าชาวบ้านใช้เครื่องมืออันเก่าดีกว่า เขาไม่ถนัด มันจะเสีย และได้ผลไม่เท่ากับที่เขาปั่นมือ” (เครือวัลย์ หาญยุทธ, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

“ข้อมติเป็นสิมาจากป่า ส่วนมากเป็นเปลือกไม้ สัตว์ธรรมชาติ ก็มีสีน้ำตาล มาจากเปลือกประตูเป็นหลัก อย่างอื่นก็มีแต่ไม้เด่น สารช่วยข้อมมาเปลี่ยนสี เมื่อก่อนใช้น้ำค้าง ปูนแดง ขี้โคลน สารส้มใช้สีเหลืองให้เข้มขึ้นสว่างขึ้น ช่วยให้เห็นชัด” (ธีระ ทิฆมาวงศ์, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2553)

จากการส่งเสริมการค้าเนินงานเชิงเครือข่ายของตำบลศิลาแลง โดยมีจุดยืน คือ ความเข้มแข็งและความพร้อมของตนเอง คือ พร้อมที่จะถ่ายทอดและให้ความรู้ในเรื่องที่ประสบความสำเร็จและพร้อมจะรับเอาวิธีการใหม่ ๆ มาใช้ในท้องถิ่น โดยเลือกที่เหมาะสมกับบริบทของตนเอง เช่น การสนับสนุนเครื่องปั่นไฟฟ้าของโครงการฝ้ายแกมใหม่ให้ชุมชน แต่เนื่องจากวิธีการดังกล่าวไม่สอดคล้องกับความถนัด และทักษะของคนในท้องถิ่น ทำให้ทำงานได้ช้า และได้ผลผลิตน้อยเนื่องจากเกิดความเสียหายในขั้นตอนการปั่น ชาวบ้านจึงเลือกที่จะปั่นด้วยมือต่อไป

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการป่ามีความสำคัญกับวิถีชีวิตของคน มีวิธีการคิดและการปฏิบัติแบบของครัวเรือนที่ไม่สามารถแยกออกจากการดำเนินชีวิตได้

ภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้เดิมในชุมชนเป็นสิ่งที่สืบทอดกันมาด้วยกระบวนการคิดเป็นองค์รวมและการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ ที่เริ่มจากการที่ชุมชนมีการเรียนรู้สภาพปัญหา ความต้องการ และหาแนวทางการแก้ไขร่วมกัน ด้วยวิธีการที่ยืดหยุ่น ปรับเปลี่ยนได้ แต่มีความมุ่งมั่นในการดำเนินการ สิ่งที่ยึดถือและปฏิบัติกันสืบมานี้จึงมีความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญากับการดูแลรักษา ดิน น้ำ ป่า ด้วยระบบเหมืองฝาย การนับถือผีป่า ผีสบน้ำ จนไม่สามารถแยกออกจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้

“วัฒนธรรม เป็นการเห็นซ้ำๆ จึงเป็นการปลูกฝังตั้งแต่เด็ก คนแถวนี้ อาศัยป่า อาศัยน้ำ ผลประโยชน์จากป่า สิ่งไหนที่จะเป็นประโยชน์เราก็ทำประจำ วัฒนธรรมที่ดี การเรียนก็คือ เกิดจากการปฏิบัติและซึมซับมา” (มนัส มะโน, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2553)

จากผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนตำบลศิลาแลง ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 18

ตารางที่ 18 สรุปผลการศึกษากิจการการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนตำบลศิลาแลง

ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน		การจัดการความรู้ของป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น								
การใช้ประโยชน์และ การจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่ เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		แนวทางการ จัดการความรู้	กระบวนการจัดการความรู้				ปัจจัยที่ส่งเสริม การจัดการความรู้
การใช้ ประโยชน์	การจัดการ ป่าชุมชน		องค์กร ภายใน	องค์กร ภายนอก		การตระหนักถึง ความรู้	การสร้าง ความรู้	การจัดเก็บ ความรู้	การถ่ายโอน และใช้ความรู้	
1.แหล่งพืช อาหาร	1.รักษาป่าต้น น้ำ เช่น ปลูก	1.ทอผ้าลาย ไทยลื้อ	1.คณะกรรมการ การป่าชุมชน	1.มูลนิธิอิศ เมื่อน่าน	1.แผนพัฒนา ตำบล	1.การตระหนักจาก คนในชุมชน ท้องถิ่น	1.ลองคิดลองถูก และลงมือปฏิบัติ	1.สื่อสาร มวลชน	1. กิจกรรมของ ชุมชน	1.การทำงานแบบมีส่วนร่วม และความเหนียวแน่น ของชุมชน
2.เป็นแหล่ง ไม้ใช้สอย	ป่า ฝายแม้ว 2.อนุรักษ์และ จัดการความรู้	2.ย้อมสีผ้าจาก ธรรมชาติ	2.สภาตำบล	2.มูลนิธิฝาย แกมใหม่	2.กฎระเบียบป่า ชุมชน	2.การลงมือปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลและ การยอมรับ	2.กระบวนการ ทำงานของกลุ่ม	2.สื่อและ ช่องทาง ภายในและ นอก ท้องถิ่น	2. กิจกรรม การศึกษา	2.การส่งเสริมและสร้าง เครือข่ายความร่วมมือ
3.เป็นแหล่ง สมุนไพร	เช่นแหล่ง ท่องเที่ยวเชิง นิเวศ พืชบวช	3.ระบบเหมือง ฝาย	3.เทศบาลศิลา แลง	3.ปตท.		3.การจัดค่ายเด็ก เยาวชน	3.ประชาคมตำบล แบบสัญจร	3.การเป็น วิทยากร	3. กิจกรรม เครือข่าย	3.ระบบการบริหารจัดการ ตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อที่ ตกลงและยอมรับร่วมกัน
4.เป็นแหล่ง น้ำ อุปโภค บริโภคและ การเกษตร	3.การแบ่งเขต ความ รับผิดชอบ 4.การจัดทำ แนวกันไฟ และ ลาดตระเวน ป่า 5.แหล่งเรียนรู้	4.พิธีเลี้ยงผีสบ น้ำ	4.ศึกษาใน พื้นที่	4.กศน. ตำบล ศิลาแลง		4.กิจกรรมของ โรงเรียนและ หมู่บ้าน	4.สืบค้นองค์ ความรู้ฝิ่งลึก คูงาน	4. เวทีเสวนา ศึกษา	4. เวทีเสวนา เครือข่าย	4.การกระจายผลประโยชน์ ด้วยความเป็นธรรม และ ความเสมอภาค
		5.พิธีสืบชะตา ข้าว	5.กศน. ตำบล ศิลาแลง	5.ศูนย์เรียนรู้ ในชุมชนที่ จัดตั้งโดยคน ในชุมชนเอง		5.สร้างและปลูกฝัง จิตสำนึกให้แก่ ชุมชน	5.เวทีเสวนา ศึกษา ความรู้จากแหล่ง เรียนรู้และสื่อ บุคคล	5. การเป็น วิทยากร	5. การใช้การศึกษาและ การเรียนรู้เป็นเครื่องมือใน การจัดการความรู้	5. การเรียนรู้เป็นเครื่องมือใน การจัดการความรู้
		6.สถานที่ ท่องเที่ยวทาง ธรรมชาติ						6. แหล่งศึกษา งาน	6. องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง	6. องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง
								7. เวทีประชาคม ของหมู่บ้าน	7. การใช้ภูมิปัญญาเพื่อ การจัดการป่าชุมชน	7. การใช้ภูมิปัญญาเพื่อ การจัดการป่าชุมชน
								8. เผยแพร่องค์ ความรู้ผ่านสื่อ อื่น ๆ		
								9. สรุปบทเรียน		

กรณีศึกษาที่ 3 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

ชุมชนบ้านกุดแฮดเป็นชุมชนที่มีคนอีสานส่วนใหญ่เป็นชนเผ่ากะเลิง ซึ่งเป็นหนึ่งใน 6 เผ่าที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสกลนคร ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่อาศัยและพึ่งพาป่าในการดำรงชีวิตมาช้านาน ทั้งในแง่ปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร สมุนไพรรักษาโรค เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัย โดยวิถีชีวิตของชาวบ้านกุดแฮด เป็นชุมชนที่สมถะ รักสงบ รักธรรมชาติ อาชีพหลักของชาวบ้าน คือ การทำนาข้าว โดยแต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่ทำกินไม่มากนัก แต่ชาวบ้านก็ไม่บุกรุกแผ้วถางในส่วนที่เป็นเขตป่า ซึ่งเป็นแหล่งหาอยู่หากินตลอดปี เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป การหาอยู่หากิน ได้เปลี่ยนไปเป็นการหาเพื่อค้าขาย อาหารการกินที่เคยมีในธรรมชาติถูกเก็บถูกหาอย่างไม่มีกฎเกณฑ์ ผนวกกับการที่คนต่างถิ่นต่างแดนได้เข้ามาเก็บเกี่ยวในส่วนที่เป็นทรัพยากรชุมชนทำให้ชุมชนเกิดการรวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์ป่าที่เคยใช้ประโยชน์กันมาให้คงอยู่ด้วยกฎเกณฑ์ที่กำหนดร่วมกัน

การรักษาทรัพยากรป่าไม่เป็นสิ่งสำคัญของชุมชนบ้านกุดแฮด เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตแบบพออยู่พอกิน ชาวบ้านไม่มีที่ทำกินเป็นของตัวเองมากนัก ส่งผลให้การพึ่งพิงป่าจึงมีสูง และเกิดความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนบ้านกุดแฮด โดยการทำงานในลักษณะเครือข่ายร่วมกับเครือข่ายอินแปง ซึ่งเป็นเครือข่ายที่มีพื้นที่การดำเนินงานครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ รวมถึงเรื่องป่าชุมชน เพราะฉะนั้นประสบการณ์ต่าง ๆ ของเครือข่ายอินแปงกับชุมชนบ้านกุดแฮด จึงได้มีการเรียนรู้เชื่อมโยงกัน ด้วยกฎเกณฑ์และการดำรงชีวิตอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวอีสานร่วมกับภูมิปัญญาของชนเผ่ากะเลิง ส่งผลให้เกิดความสามัคคี ความเหนียวแน่นในชุมชน รวมทั้งเกิดการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม และเป็นระบบ ดังจะเห็นได้จากการจัดงาน “รวมใจไทกะเลิง” ซึ่งเป็นงานใหญ่ที่ชนเผ่ากะเลิงและคนเชื้อสายอื่น ๆ ในเขตอำเภอกุดบากร่วมกันอนุรักษ์ ด้วยความภาคภูมิใจ และก่อให้เกิดการสืบทอดของคนรุ่นต่อรุ่น รวมถึงการศึกษาวิถีชีวิตและภูมิปัญญาการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติของคนภายนอกที่สนใจอีกด้วย

1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของชุมชน

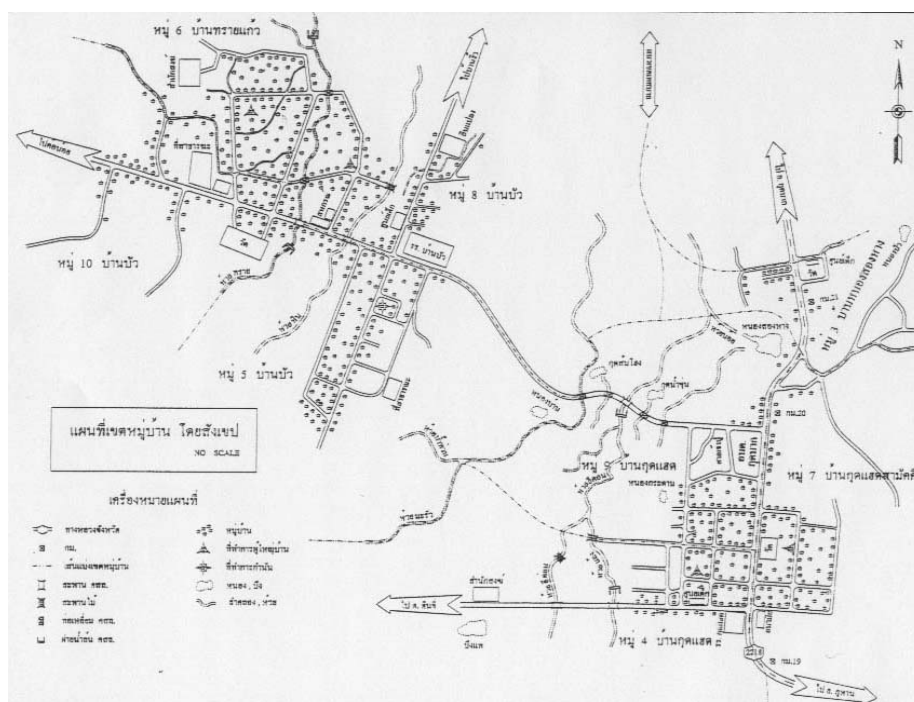
1.1 ภาพรวมของชุมชน

ชุมชนบ้านกุดแฮดตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร อยู่ภายใต้การดูแลของเทศบาลบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบากมีเนื้อที่จำนวน 135 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 84,375 ไร่ มีจำนวนหมู่บ้านทั้งสิ้น 10 หมู่บ้าน

ตำบลกุดบากแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นหมู่บ้านที่อยู่กลางชุมชนอยู่ในเขตความรับผิดชอบของเทศบาลกุดบาก จำนวน 7 หมู่บ้าน และหมู่บ้านที่อยู่รอบนอกชุมชนจำนวน 3 หมู่บ้าน อยู่ในเขตความรับผิดชอบของเทศบาลกุดแฮด ได้แก่ บ้านกุดแฮดหมู่ที่ 4 หมู่ที่ 7 และหมู่ที่ 9

ทิศเหนือ	ติดต่อบ้านกุดแฮด อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร
ทิศใต้	ติดต่อบ้านโลกภู อำเภอกุพาน จังหวัดสกลนคร
ทิศตะวันออก	ติดต่อบ้านนาม่อง อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร
ทิศตะวันตก	ติดต่อบ้านดินจี่ อำเภอกำแพง จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 5 ที่ตั้งบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

ชุมชนตำบลกุดบากนี้ ตั้งอยู่บนเทือกเขาภูพาน มีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงภูเขา ลักษณะอากาศเป็นแบบร้อนชื้น มีแม่น้ำหลายสายซึ่งกำเนิดจากเทือกเขาภูพาน ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทราย ซึ่งเหมาะสำหรับทำการเกษตร นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติอีกหลายแห่ง

1.1.1 ลักษณะประชากร

ประชากรในเขตเทศบาลกุดแสดทั้ง 3 หมู่บ้านมีจำนวนประมาณ 1,900 คน มีครัวเรือนจำนวนประมาณ 600 ครัวเรือน และประชาชนส่วนใหญ่จะเป็นชาวอีสานชนเผ่ากะเลิง

1.1.2 ความเป็นมาของชุมชน

ชนเผ่ากะเลิง หรือจำเลิง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เผ่าหนึ่งในหกเผ่าที่อยู่อาศัยในจังหวัดสกลนคร ได้แก่ ผู้ไทหรือภูไท ไทโส้ ช้อ โย้ย ลาวและกะเลิง ชนเผ่ากะเลิงมีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่กรุงศรีสัตนาคณหุตในประเทศลาว และได้อพยพมาอยู่ในแถบที่ราบโคราชในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 – พ.ศ. 2394) ในปัจจุบันชาวกะเลิงที่ได้อพยพเข้ามาในเขตสกลนครและแยกย้ายกันทำมาหากิน โดยมีสกุลใหญ่ ๆ ที่อยู่ในบ้านกุดแสดที่ตั้งขึ้นมาและขยายตัวตามผู้นำในยุคต้น ๆ คือ ศรีมุกดา จำวงศ์ลา และโททุมพล โดยได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ริมแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งมีต้นน้ำไหลมาจากยอดภูหนอง ชื่อว่า กุดแสด จึงได้เรียกชื่อหมู่บ้านตามถิ่นที่อยู่มาจนถึงปัจจุบัน

1.1.3 การจัดการศึกษาในชุมชน

ชุมชนบ้านกุดแสด มีสถานศึกษาในพื้นที่เทศบาล ประกอบด้วยศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวน 3 แห่ง โรงเรียนประถมศึกษา คือ โรงเรียนบ้านกุดแสดวัฒนราษฎร์ผดุง และโรงเรียนในเขตอำเภอ กุดบากซึ่งอยู่ไกลออกไปอีก 5 แห่ง สอนในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ส่วนการจัดการศึกษานอกระบบอยู่ในการดูแลของ กศน. ตำบลกุดบาก สังกัดสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

1.1.4 อาชีพและการรวมกลุ่ม

ประชากรในชุมชนบ้านกุดแสด ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ได้แก่ การปลูกข้าว ซึ่งข้าวที่ปลูกส่วนมากเป็นข้าวเหนียวประมาณร้อยละ 90 ข้าวเจ้าร้อยละ 10 และเป็นการปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ส่วนที่เหลือจึงจะนำไปขายซึ่งมีสัดส่วนที่น้อยมาก สำหรับช่วงนอกฤดูปลูก ทำนาจะปลูกมันสำปะหลัง และการเลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ เป็นต้น

สำหรับการรวมกลุ่มของชาวบ้านกุดแสด มีการรวมกลุ่มเพื่อจัดการป่าและประกอบอาชีพเสริม ได้แก่ กลุ่มอาชีพ จำนวน 20 กลุ่ม กลุ่มออมทรัพย์ จำนวน 5 กลุ่ม กลุ่มกองทุนหมู่บ้านจำนวน 5 กลุ่ม กลุ่มอาสาสมัครป้องกันยาเสพติด จำนวน 8 กลุ่ม กลุ่ม อสม. จำนวน 1 กลุ่ม และกลุ่มอื่น ๆ จำนวน 7 กลุ่ม

1.1.5 สื่อและช่องทางที่ใช้ในชุมชน

ในชุมชนบ้านกุดแสดมีหอกระจาย การจัดทำประกาศป่าชุมชนบ้านกุดแสด เพื่อแจ้งให้ชาวบ้าน และบุคคลภายนอกได้ทราบทั่วกัน การทำหนังสือราชการแจ้งไปยังหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องและสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในนามของประธานกรรมการป่าชุมชน นอกจากนี้ยังมีการจัดประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านและคณะกรรมการป่าชุมชน

ในส่วนสื่อและช่องทางที่ระบบการศึกษาได้เข้ามาส่งเสริมในเรื่องของการจัดเก็บข้อมูลผ่านสื่อต่าง ๆ โดยรวบรวมผ่านเว็บไซต์ของ กศน. อำเภอกุดบาก

1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน

1.2.1 พื้นที่ป่าและสภาพป่า

ป่าชุมชนบ้านกุดแสดมีพื้นที่ที่เป็นป่าชุมชน จำนวน 632 ไร่ ตั้งอยู่ในบ้านกุดแสด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร และมีพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่อยู่ติดกันและคณะกรรมการขอดูแลร่วมบริเวณ โคนหนองกะแน โคนหนองเป็ดคำ หนองใหญ่ จำนวน 10,036 ไร่

ลักษณะป่าชุมชนเป็นป่าเต็งรัง หรือป่าแดง หรือที่เรียกว่าป่าโคก ซึ่งจัดอยู่ในประเภทป่าผลัดใบ คือ จะทิ้งใบในช่วงฤดูแล้ง เพื่อลดการคายน้ำในช่วงที่ขาดแคลนน้ำฝน และจะผลิใบใหม่เมื่อเข้าสู่ช่วงฤดูฝน ซึ่งจะพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประมาณร้อยละ 80 เป็นป่าที่ขึ้นได้ในที่ดินดินค่อนข้างแห้งแล้งเป็นดินทรายหรือดินลูกรัง ถ้าเป็นดินทรายจะมีความร่วน ลึก ระบายน้ำได้ดี แต่ไม่สามารถเก็บรักษาความชุ่มชื้นไว้ได้เพียงพอในฤดูแล้ง ถ้าเป็นดินลูกรังดินจะตื้นและมีสีค่อนข้างแดงคล้ำ บางแห่งจึงเรียกป่าชนิดนี้ว่าป่าแดง

1.2.2 ความเป็นมาของป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านกุดแสด ถือกำเนิดจากวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านที่มีการพึ่งพิงป่าและใช้ประโยชน์จากป่า ทั้งในแง่ปัจจัย 4 คือ อาหาร สมุนไพรการรักษาโรค เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัย และเนื่องจากวิถีชีวิตของชาวกะเลิงที่เป็นคนสมถะ ใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติ มีอาชีพหลัก คือ การทำนาข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน จึงไม่บุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อจับจองเป็นพื้นที่ทำกินของตน และใช้แหล่งธรรมชาติเป็นที่อยู่อาศัยมาตลอด จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม คือ ชาวบ้านหาเพื่อการค้าขายเพิ่มมากขึ้น แหล่งอาหารในธรรมชาติจึงถูกเก็บหาอย่างไม่มีการดูแล ร่วมกับการที่คนต่างถิ่นบุกรุกเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชนอย่างเต็มที่ ทำให้ทรัพยากรป่าร้อยละ 50 ไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนเดิม

แกนนำชุมชนในสมัย พ.ศ. 2543 นำโดยนายสง่า จำวงศ์ลา ผู้ใหญ่บ้านและนักปราชญ์ในหมู่บ้าน มีแนวคิดในการเข้าร่วมโครงการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม หรือโครงการอบต. สีเขียว ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้คนในหมู่บ้านได้สนใจและเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน จึงได้มีการประชุมปรึกษาหารือกันในหมู่บ้านทุกกลุ่ม ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของคนภาคอีสานที่ร่วมแรงร่วมใจและมีความสามัคคีกันเสมอในการทำกิจกรรมของหมู่บ้าน จากที่ประชุมได้มีมติเห็นพ้องกันให้มีการดำเนินการขอจัดตั้งป่าชุมชนบ้านกุดแฮดขึ้น และได้รับอนุมัติจากกรมป่าไม้ ให้กำหนดเขตพื้นที่บางส่วนในเขตป่าสงวนแห่งชาติเป็นพื้นที่ในการจัดการป่าชุมชน จำนวน 632 ไร่ และต่อมาคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกุดแฮดได้ประสานเพื่อขอขยายเขตดูแลร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแก่งแคน เป็นเนื้อที่รวม 10,036 ไร่ โดยมีสมาชิกกรรมการป่าชุมชนบ้านกุดแฮดเป็นผู้ดูแล

จากการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องของป่าชุมชนบ้านกุดแฮด ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2548 ป่าชุมชนบ้านกุดแฮด ได้รับรางวัลป่าชุมชนดีเด่นเครือข่ายปายอินแปง ในปี พ.ศ. 2546 ได้รับการประเมินเพื่อพิจารณาคัดเลือกหมู่บ้านหรือชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ดีเด่นในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อเข้ารับพระราชทานธง “พิทักษ์ป่า เพื่อรักษาชีวิต” หลังจากนั้นป่าชุมชนบ้านกุดแฮดได้รับรางวัลด้านการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง เช่น รางวัลป่าดีเด่น โครงการกล้าขี้ม จากบริษัท ราชบุรีโฮลดิ้ง การไฟฟ้า จำกัด ในปี พ.ศ. 2551

ผลจากการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนบ้านกุดแฮดส่งผลให้เกิดการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น

1. ป่าชุมชนบ้านกุดแฮดได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน
2. ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่น
3. มีแหล่งศึกษาธรรมชาติและแหล่งเรียนรู้สำหรับเด็กเยาวชนและผู้สนใจ
4. วิถีชุมชนกะเลิงมีการอนุรักษ์และสืบทอด ทำให้ชุมชนมีความรักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน

2.1 การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นการพึ่งพิงในแง่ปัจจัย 4 เช่น การเป็นแหล่งอาหารจากพืชผัก สมุนไพร และสัตว์ต่าง ๆ เช่น แมลงในน้ำที่หาได้จากหนองน้ำในป่าชุมชนที่ชาวบ้าน

สามารถนำประกอบอาหารได้ เห็ดในป่าที่มีความหลากหลายตามฤดูกาลทำให้ชาวบ้านสามารถเก็บหาไปเป็นอาหารและจำหน่ายได้ เช่น เห็ดโคน เห็ดปลวก เห็ดผึ้ง เห็ดละโงก เห็ดน้ำหมาก เห็ดหน้าหมอง เห็ดหน้างัว เห็ดสบนกแขก เห็ดถ่าน เห็ดหาด เห็ดขาวดิน เห็ดข่า เห็ดน้ำมัน เห็ดห้าพาน เห็ดตาโล่ เห็ดนกยูง เห็ดเลือด เห็ดก่อ เห็ดผะ เห็ดบด (เห็ดลม) เห็ดขาว เห็ดกะตัน (เห็ดหูหนู) เห็ดมัน เห็ดพุงหมู

นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งสร้างรายได้จากภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนในพื้นที่ เช่น การทอผ้าฝ้าย ย้อมคราม โดยได้มีการสนับสนุนให้รวมกลุ่มทอผ้าและย้อมสีผ้า ซึ่งมีแกนนำกลุ่มละ 5 – 10 คน และไปศึกษาดูงานเพื่อพัฒนาลายผ้า การรวมกลุ่มทอผ้านี้ได้จัดเป็นศูนย์การเรียนรู้เพื่อฝึกให้เด็กหรือผู้ที่สนใจได้เข้ามาทดลองทำและยังเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวและชุมชนด้วย

ในส่วนของการทำเครื่องประดับจากปีกแมลงทับ ในพื้นที่ที่มีปีกแมลงทับจำนวนมาก จะมีการนำปีกแมลงทับที่ตายแล้วมาหีบใส่กระดืบข้าว ซึ่งในปัจจุบันจะนำปีกแมลงทับมาทำเป็นเครื่องประดับ ตกแต่งเพชร พลอย เข็มกลัด เป็นต้น การทำผลิตภัณฑ์ที่ได้จากป่าชุมชนนี้ได้ช่วยส่งเสริมด้านอาชีพและรายได้ให้แก่ชุมชนบ้านกุดแฮด

การจัดการป่าชุมชนนั้น นอกจากจะมุ่งเน้นการมีส่วนร่วม และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวอีสาน และชนเผ่ากะเลิงแล้ว ยังได้ยึดหลักตามแนวความเชื่อทางพุทธศาสนาร่วมกับความเชื่อเรื่องผี การจัดการต่าง ๆ ที่คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกับสมาชิกป่าชุมชนชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องปฏิบัติ จึงมีพื้นฐานมาจากความเชื่อเหล่านี้

ตัวอย่างกิจกรรมที่มีการดำเนินการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การอบรม ทบสวนและศึกษาดูงานของคณะกรรมการป่าชุมชน กิจกรรมลาดตระเวนตรวจป้องกันรักษาป่า กิจกรรมเพาะชำกล้าไม้ใช้สอยและไม้กินได้เพื่อแจกสมาชิกและชาวบ้านนำไปปลูกในป่าและที่ทำกิน การปลูกป่าเนื่องในวันสำคัญ การเดินป่าเพื่อศึกษาธรรมชาติ การประชาสัมพันธ์ การจัดทำแผ่นป้ายและเอกสารเผยแพร่ การจัดตั้งจุดตรวจป่าชุมชน การบันทึกรายการโทรทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า การเดินป่าศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชน รวมทั้งได้รับการสนับสนุนงบประมาณการบริหารจัดการป่า มีการจัดตั้งกลุ่มเด็กฮักถิ่น เพื่อร่วมกันปลูกป่าเสริมในป่าชุมชน โครงการฝึกอบรมราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสบท.) เป็นต้น

2.2 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง

ภูมิปัญญาของชุมชนบ้านกุดแฮด เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กระจายอยู่ทั่วไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น ความเชื่อข้อชะล่า หรือข้อห้าม และการปฏิบัติตนตามประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่

นอกจากประเพณีและวิถีการดำรงชีวิตแบบคนภาคอีสานแล้ว ยังพบว่าชุมชนบ้านกุศแฮด มีองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีการสืบทอดและสอนกันมารุ่นต่อรุ่น โดยเฉพาะเรื่องการจัดการป่าเพื่อการยังชีพและการอนุรักษ์ การใช้ป่าชุมชนเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ มีการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าสัก การอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของชาวกะเลิงและชาวไทยอีสาน เช่น การฟ้อนผีหมอ การแสดงสาธิตวิถีชีวิตของชาวกะเลิง การทำไม้หอม การล้อมครามด้วยหินปูน การสร้างบ้านแบบกะเลิง การแสดงและการละเล่นต่าง ๆ ในงานรวมใจไทกะเลิง ซึ่งจัดขึ้นทุกปีที่อำเภอกุศบาก การอนุรักษ์ประเพณีเลี้ยงปู่ตาในวันขึ้น 3 ค่ำ ของเดือน 3 ทุกปี การเลี้ยงวัวในทับควายในเขตป่าชุมชน การจัดอบรมอาสาสมัครพิทักษ์สิ่งแวดล้อม มีพิธีกรรมบวชป่า การจัดพิธีกรรมรักษาป่า บวชป่า บวชใจคน โดยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น

1. ทับควาย เป็นเรือนขนาดใหญ่ยกพื้น ใต้ถุนสูง มีลักษณะคล้ายที่พัก หรือทับไว้สำหรับให้คนเลี้ยงวัว เลี้ยงควายได้พักหลับนอน และทำกิจกรรมต่าง ๆ ในตอนกลางวัน ระหว่างรอวัวควายกินหญ้า และในตอนกลางคืนจะมาผูกทิ้งไว้ โดยทับควายของบ้านกุศแฮดจะทำรวมกันเป็นหมู่บ้าน ทั้งหมู่บ้านจะใช้ทับหลังเดียวกัน เพื่อทำกิจกรรมยามว่าง พุดคุยกัน ในแต่ละปีจะมีการซ่อมแซมทับ 1 ครั้ง ในฤดูแล้ง เพื่อเตรียมใช้สำหรับพาสัตว์มากินหญ้าหลังฤดูการทำนา

2. ฟ้อนผีหมอ เป็นพิธีกรรมในอดีตของชาวกะเลิง และในปัจจุบันเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งด้วย ตามความเชื่อในเรื่องการผิดผี ผิดที่ผิดทาง โดยคนในหมู่บ้านที่เจ็บป่วย จะมีการอัญเชิญผีหมอมาเข้าร่างของร่างทรง แล้วมีการฟ้อนรำ เชื่อว่าจะช่วยเรียกขวัญให้ผู้ป่วย และเป็นการขอขมาลาโทษ

3. พิธีเลี้ยงผีปู่ตา หรือป่าดอนปู่ตา ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องป่าดอนปู่ตา มีการตั้งศาลปู่ตาเพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยภายในป่าดอนปู่ตาห้ามล่าสัตว์และตัดต้นไม้ และจะมีการเช่นไฟ และบอกกล่าวทุกครั้งที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าบริเวณนั้น

4. พิธีเลี้ยงผีป่าผีภู ในการจัดกิจกรรมใด ๆ ในป่ามักจะมีการทำพิธีบอกกล่าวเจ้าที่เสียก่อน ซึ่งเรียกพิธีกรรมนั้นว่า “พิธีเลี้ยงผีป่าผีภู” เพื่อให้การจัดกิจกรรมราบรื่นและบรรลุผลสำเร็จ

5. ดอกไม้หอม (ดอกไม้หอม) ดอกไม้หอมเป็นไม้มงคลตามความเชื่อ เพราะใช้สมุนไพรมากชนิดมารวมกัน ได้แก่ ผงขมิ้น ว่านหอม เามาป่นแล้วตากให้แห้งก่อน แล้วจึงห่อด้วยใบอัม ซึ่งสมุนไพรวกนี้ชาวบ้านได้ปลูกไว้ที่บ้านอยู่แล้ว นิยมใส่ไว้ในกระเป๋าเสื้อ หรือหน้ารถ เชื่อว่าจะช่วยให้เดินทางปลอดภัย และเป็นไม้มงคลเพื่อความหอม ชาวบ้านนิยมพกไว้ตอนเข้าป่าเข้าดง และตัดหู เพื่อป้องกันแมลงต่าง ๆ

การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไทยอีสาน และชนเผ่ากะเลิงของชุมชนบ้านกุดแฮด ได้มีการสืบทอดผ่านกิจกรรมของชุมชน และสถานศึกษา โดยการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุด คือ การใช้ชีวิตอยู่ในสังคม และวัฒนธรรมเหล่านั้น โดยเริ่มจากในครอบครัวเอง

ผู้รู้หรือปราชญ์ชุมชนในบ้านกุดแฮดจึงมีมากมาย ทั้งที่เป็นผู้รู้ด้านการจัดการป่าชุมชน ด้านการข้อมครามจากหินปูน การทำไม้หมกที่เป็น ไม้มุงคด การเกษตรแบบผสมผสาน ระหว่างการเกษตรในบ้านกับการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ป่า รวมถึงภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการละเล่น และดนตรีพื้นบ้าน

ยกตัวอย่างเช่น นายทองอินทร์ จำวงศ์ลา นายรัช จำวงศ์ลา นายถนอมจิต โถแก้วเขียว นายลำเรียง ทรงศิริ และกรรมการป่าชุมชนหลาย ๆ คนที่เป็นผู้รู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาในการหาอยู่หากินของคนในท้องถิ่น นายเสริม อุดมมา นายอุดม ชูศรีโหม ปราชญ์ชุมชน ซึ่งเป็นผู้เริ่มก่อตั้งศูนย์อินแปงกับองค์ความรู้เกษตรผสมผสาน และแนวคิดวิสาหกิจชุมชนที่ได้มีการถ่ายทอดไปยังแกนนำศูนย์อินแปงรุ่นใหม่ อย่างนายรัชชัย กุณวงษ์ ซึ่งได้นำแนวคิดไปขยายเป็นกิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่ายที่สัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของคนแต่ละกลุ่มในท้องถิ่น

นายแสวง ศรีมุกดา และนายวันทา ทองพรหม ผู้สูงอายุที่เป็นปราชญ์ด้านดนตรีพื้นบ้านที่ได้ถ่ายทอดให้แก่เด็กและเยาวชนในหมู่บ้าน นางคำ สหชัย นายเงิน ศรีมุกดา ผู้รู้ด้านการนำหินปูนจากป่ามาใช้ข้อมครามเพื่อให้สิดิตทนนาน หรือภูมิปัญญาในการทำไม้หมก ไม้มุงคด และสมุนไพรต่าง ๆ ของนายบาน กุดวงศ์แก้ว นางเพ็ญ กุดวงศ์แก้ว และนายอ้วน กุดวงศ์แก้ว เป็นต้น

จากการศึกษาข้อมูลภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชนทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตข้างต้น สามารถนำมาสรุปให้เห็นได้ว่า ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านกุดแฮด สามารถสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 19 ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริม
จากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านกุดแฮด

ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน	ภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชน
<p>1. ความสามัคคีและการรวมกลุ่มกันทำงาน ขั้น การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน</p> <p>2. การเก็บหาของป่า เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร และสมุนไพร</p> <p>3. การลาดตระเวนป่า</p> <p>4. การเกษตรผสมผสาน</p> <p>5. พิธีเหย้า และการพ่อนผีหมอ</p> <p>6. ไม้หมาก ไม้มุงคดจากพืชสมุนไพร</p> <p>7. ดนตรีพื้นบ้าน และการละเล่นพื้นบ้าน ขั้น ลาดกระทับไม้</p> <p>8. การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เพื่อการยัง ชีพ และการอนุรักษ์ เช่น การทอผ้าอ้อมคราม ด้วยการต้มหินปูน</p> <p>9. การจัดงานรวมใจไทกะเลิงเพื่อให้เกิด ความสามัคคีและความภาคภูมิใจในท้องถิ่น</p> <p>10. เครื่องประดับปีกแมลงทับ</p>	<p>1. การใช้กฎระเบียบป่าชุมชนที่ตกลงร่วมกัน และใช้ ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานในการบัญญัติข้อตกลงต่าง ๆ</p> <p>2. การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของสถานศึกษาในพื้นที่ และการทำฐานการเรียนรู้ในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น</p> <p>3. การบูรณาการแผนพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมและ วัฒนธรรมเข้ากับแผนพัฒนาตำบล</p> <p>4. แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และแหล่งท่องเที่ยวเชิง เกษตร</p> <p>5. การจัดตั้งกลุ่มเด็กฮักถิ่น กลุ่มมหิงสาสายสืบ</p> <p>6. การปลูกป่าในวันสำคัญ</p> <p>7. การเพาะชำและนำกล้าไม้ใช้สอยและ ไม้กิน ไปปลูก ที่บ้าน</p> <p>8. การใช้ความวิถีชีวิตและความเชื่อเพื่อส่งเสริมการ จัดการความรู้ป่าชุมชน เช่น ทับควาย การเลี้ยงผีปู่ผีตา การเลี้ยงผีป่าผีภู</p>

3. การจัดการความรู้ป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้

3.1.1 องค์กรภายใน

1) คณะกรรมการป่าชุมชน

คณะกรรมการป่าชุมชนกุดแฮดชุดปัจจุบัน โดยมีโครงสร้าง คือ ประธานกรรมการ รอง
ประธานกรรมการ กรรมการฝ่ายการเงินและบัญชี กรรมการและเลขานุการ กรรมการและ
ผู้ช่วยเลขานุการ และกรรมการฝ่ายอื่น ๆ เช่น ฝ่ายลาดตระเวน รวมทั้งสิ้นจำนวน 90 คน และมี

สมาชิกในหมู่บ้านทั้ง 3 แห่ง จำนวนประมาณ 300 คน ซึ่งคณะกรรมการจะมาจากผู้นำหมู่บ้าน และแกนนำที่มีใจรักในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

2) เครือข่ายอินแปง

เครือข่ายอินแปง เป็นองค์กรชุมชนที่ทำงานอยู่รอบเทือกเขาภูพาน โดยมีบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ เช่น การเกษตรนิเวศ ด้านกองทุนและสวัสดิการชุมชน ด้านสุขภาพชุมชน ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ เป็นต้น และมีภารกิจเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพชุมชนบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการสร้างเวทีเรียนรู้อย่างต่อเนื่องในทุกระดับ การใช้ฐานข้อมูลวิเคราะห์ชุมชนเพื่อการพัฒนา ซึ่งสอดคล้องกับการจัดการป่าชุมชนบ้านกุดแฮด และมีกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น การศึกษาดูงาน การบรรยายให้ความรู้ การจัดกิจกรรมเด็กฮักถิ่น กิจกรรมมหิงสาสายสืบ เป็นต้น

3) สถาบันการศึกษา

สถาบันการศึกษาในพื้นที่ที่มีบทบาทในการส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน คือ โรงเรียนบ้านกุดแฮดวัฒนราษฎร์ผดุง ซึ่งมีครูเป็นเลขานุการของคณะกรรมการป่าชุมชนด้วย โรงเรียนได้มีการสนับสนุนกิจกรรมของป่าชุมชน โดยการให้เด็กนักเรียนเป็นผู้ร่วมดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ และได้บรรจุหลักสูตรเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไว้ในหลักสูตรท้องถิ่น รวมถึงมีการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีและการละเล่นของชาวอีสาน และชาวกะเลิงผ่านการเรียนการสอนในโรงเรียน

นอกจากนี้แล้วโรงเรียนมัธยมศึกษาในบริเวณใกล้เคียง เช่น โรงเรียนกุดบากพัฒนา ยังได้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ของคณะกรรมการในการปลูกป่า การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติของเด็กนักเรียนอย่างต่อเนื่อง

4) เทศบาลกุดแฮด

เทศบาลกุดแฮด เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ของคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น การสนับสนุนงบประมาณจำนวน 20,000 บาทต่อปี และการบูรณาการกิจกรรมด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่นของเทศบาลกับของคณะกรรมการป่าชุมชนเข้าด้วยกัน

3.1.2 องค์กรภายนอก

องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชน นอกจากองค์กรภายในซึ่งเป็นหน่วยงานหลักแล้วยังมีการสนับสนุนให้การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของหน่วยงานนอกชุมชน เช่น

1) ศูนย์ประสานงานป่าไม้สกลนคร

ศูนย์ประสานงานป่าไม้สกลนครมีบทบาทหลักในการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านกุดแสดโดยมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ทั้งในแง่ของการสนับสนุนด้านวิชาการ องค์ความรู้ในการจัดการป่า แนวคิดในการร่วมกันจัดการป่า นอกจากนี้ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ยังได้ร่วมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน โดยการเน้นการบูรณาการกิจกรรมต่าง ๆ ของศูนย์ฯ ที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนได้ เช่น การสนับสนุนกล้าไม้เพื่อใช้ปลูกเสริม การดำเนินโครงการบวชป่า การอบรมให้ความรู้ เป็นต้น

2) มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร เป็นสถานศึกษาในระดับอุดมศึกษาในจังหวัดที่ได้มีการดำเนินงานอย่างใกล้ชิดกับเครือข่ายอินแปง และป่าชุมชนบ้านกุดแสด รวมถึงโรงเรียนบ้านกุดแสดวัฒนราษฎร์ผดุง ในแง่ของศึกษาดูงาน การวิจัย การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนของนักศึกษาและอาจารย์และป่าชุมชนบ้านกุดแสด รวมทั้งการให้ความรู้แก่ชุมชน

3) บริษัท ราชบุรีโฮลดิ้ง การไฟฟ้า จำกัด

บริษัท ราชบุรีโฮลดิ้ง ได้ร่วมกับกรมป่าไม้ในการพิจารณาคัดเลือกป่าชุมชนบ้านกุดแสดเข้าร่วมโครงการกล้าอิม โดยได้ให้การสนับสนุนด้านการอนุรักษ์ และมอบเงินรางวัลให้แก่ป่าชุมชนบ้านกุดแสด เมื่อปี พ.ศ. 2551 เพื่อใช้ในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชน

3.2 แนวทางการจัดการความรู้

หลักการจัดการป่าชุมชนบ้านกุดแสด มุ่งเน้นการพัฒนาป่าชุมชนในท้องถิ่นให้คงความอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืน ด้วยการใช้ประโยชน์ร่วมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งน้ำ แหล่งอาหารแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้แก่นักเรียน เยาวชนและผู้สนใจทั่วไป รวมถึงการอนุรักษ์วิถีชุมชนกะเลิงบ้านกุดแสดไว้ โดยยึดการปฏิบัติตามแนวทางการจัดการความรู้ที่ระบุไว้ในกฎระเบียบป่าชุมชน และแผนพัฒนาตำบล

1) กฎระเบียบป่าชุมชน

กฎระเบียบป่าชุมชน เป็นกฎระเบียบที่คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกุดแฮด ได้ดำเนินการภายใต้ระเบียบข้อบังคับป่าชุมชนบ้านกุดแฮด โดยอาศัยอำนาจตามความในพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 โดยได้ร่วมกันกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับป่าชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิต ตามความเชื่อทางศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเคารพเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติร่วมกัน

ในเนื้อหาของกฎระเบียบ ได้บัญญัติความหมายของ “ป่าชุมชน” ที่มีการจัดการตามความเชื่อและองค์ความรู้ท้องถิ่น ว่าหมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้รับการจัดการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากประชาชนและองค์กรชุมชน ตามความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

การเข้าไปเก็บหาของป่าในเขตป่าชุมชนบ้านกุดแฮด เฉพาะชาวบ้านกุดแฮดสามารถไปเก็บหาได้โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมแต่อย่างใด ส่วนชาวบ้านอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ชาวบ้านกุดแฮดต้องชำระค่าธรรมเนียมบำรุงป่า คนละ 10 บาท ต่อครั้ง มีการห้ามเก็บหน่อไม้ที่มีความยาวมากกว่า 1 เมตร และมีประกาศวันหยุดเก็บหน่อไม้ของทุกปี โดยกรรมการป่าชุมชนบ้านกุดแฮดเป็นผู้ประกาศ และห้ามทุกคนเก็บหาหน่อไม้ในช่วงดังกล่าว

การจับหาสัตว์ครึ่งบก ครึ่งน้ำ เช่น อึ่งอ่าง เขียด ห้ามหาโดยการขุดตามริมลำห้วย และห้ามจับขณะเป็นลูกกบ ลูกเขียด ลูกอ๊อด (ลูกอ๊อด ลูกฮวก) โดยเด็ดขาด

การกำหนดข้อห้ามต่าง ๆ สอดคล้องกับการพึงพิงป่าในแง่ของการหาอาหารจำพวกหน่อไม้ ผักต่าง ๆ รวมถึงสัตว์เล็กสัตว์น้อย ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงต้องมีการบัญญัติข้อห้ามที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต และทรัพยากรในท้องถิ่น

2) แผนพัฒนาตำบล

เทศบาลกุดแฮดร่วมกับผู้นำในบ้านกุดแฮดทั้ง 3 หมู่บ้าน จัดทำแผนพัฒนาตำบลโดยผนวกกิจกรรมด้านการจัดการป่าชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชนเผ่ากะเลิงไว้ด้วยกัน เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เป็นไปในแนวทางเดียวกัน

3.3 กระบวนการจัดการความรู้

ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนตามกระบวนการจัดการความรู้ โดยเฉพาะการจัดการป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่ามีการดำเนินการในกระบวนการจัดการความรู้ ดังนี้

3.3.1 การตระหนักถึงความรู้

1) การสร้างความรู้ความตระหนัก และความกลมเกลียวในท้องถิ่น

การตระหนักที่เริ่มจากคนในท้องถิ่นเองนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานความสามัคคีกลมเกลียวของคนอีสาน และชนเผ่ากะเลิง โดยมีเครือข่ายภายนอกให้การสนับสนุน เช่น การบวชป่าชุมชน เป็นต้น

“เคยไปป่าชุมชน ตามพ่อแม่ไปด้วย หาเห็ด หาหน่อไม้ โรงเรียนก็มีพาไปด้วย เวลาไปเข้าค่าย ไปปลูกป่า” (ศิริพร บุญโคดม, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

“ความรู้เก่า องค์กรความรู้ ส่วนมากมันเป็นของเก่า เปิดอยู่ได้จึงได้ คราวพ่อคราวแม่ เรียนก็บ่มีไฟจบปริญญาตรี เปิดก็สร้างบ้านแปงเมืองมาได้จนเราอยู่ปัจจุบัน เปิดรู้” (อุดม ชูศรีโคม, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

“ป่าชุมชน เรื่องป่าก็ไปเน้นเรื่องการสร้างคน เพื่อความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อให้เข้าใจความสำคัญของทรัพยากรแล้วเอามาใช้ในการพัฒนาอะไรต่าง ๆ การจัดการด้วย การทำสวนด้วย” (วัชชัย กุณวงษ์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

นายวัชชัย กุณวงษ์ ได้กล่าวต่อว่า “ชาวบ้านเองสามารถจัดการศึกษาหรือจัดการเรียนรู้ให้กับลูกหลานตัวเอง หรือคนที่ต้องการเรียนรู้ได้”

2) การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลและการยอมรับของคนในชุมชน

“อย่างเรียนรู้เรื่องเพาะพันธุ์ไม้ก็ไปเรียนกับชาวบ้าน ถ้าเป็นอย่างนี้ก็เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติด้วย มันจะไม่ใช่เป็นการเรียนรู้ทฤษฎีอย่างเดียว หรือแลกเปลี่ยนอย่างเดียว ต้องเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ ประจักษ์ แล้วก็ทำให้เขาเกิดเห็นผลขึ้นมา” (วัชชัย กุณวงษ์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

3) การจัดตั้งกลุ่มเยาวชนเป็นผู้นำกระบวนการ

“มีการดำเนินการเข้าค่ายและศึกษาของชมรมเด็กอัครถิ่นบ้านกุศเสด เด็กอัครถิ่นบ้านบัว เครือข่ายอินแปง ร่วมกับนักศึกษาชมรมสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ร่วมปลูกป่าเสริมในป่าชุมชน” (ชูชาติ เทพสุต, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

3.3.2 การสร้างความรู้

1) การเรียนรู้แบบบูรณาเข้ากับวิถีชีวิตของชนเผ่ากะเลิง

“มีการตั้งศูนย์วัฒนธรรมกะเลิงขึ้น แล้วมีการจัดเก็บ รวบรวมข้อมูลจากหนังสือบ้าง จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ รุ่นพ่อผู้ใหญ่ ทำด้วยกัน ผมเองเป็นครูก็มาช่วยในการเก็บข้อมูล ดึงความรู้มาทำเป็นเอกสารเป็นรูปเล่ม” (สำเริง ทรงศิริ, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“แม่รู้เรื่องนี้ (การใช้หินปูนย้อมคราม) คือ พ่อแม่พาทำแต่สมัยก่อน ตั้งแต่น้อยพาไปหาบมา เข้าป่ากันประจำ หาของกิน ผักหวาน มีไปทำพิธีไหว้ผี ไปล้างพระที่แหวนห้าหัด เดือน 6 ล้างพระ คือสรงพระ สงกรานต์ มีพระพุทธรูปไปตั้งประจำเดือน 5” (คำ สหชัย, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

2) การเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก และลงมือปฏิบัติ

ชุมชนได้มีการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ โดยร่วมกับเครือข่ายในการดำเนินงาน เพื่อลองผิดลองถูก และขยายผล

“เราลองผิดลองถูกมาเยอะ เหมือนตอนที่ผมทำผักหวาน ถามว่าปลูกแล้วทำไมไม่ได้ ผมเพาะเดี๋ยวนี้มี 5,000-6,000 ต้น เพราะทดลองไปมา วิชาการสอนเราให้เรา มีความรู้ ความคิด มีแนวทางที่จะปฏิบัติ แต่ธรรมชาติสอนเรามากกว่า จะให้ความรู้โดยที่ถ้าคนไม่สังเกตก็จะไม่รู้ ก็ลองผิดลองถูกดู ทำไปทำมาก็ได้” (ชูชาติ เทพสุต, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

“เครือข่ายอินแปง ต้องทำให้ดูก่อน ภาพปรากฏ ขอมรับ แล้วค่อยขยาย อินแปงไม่เน้นสอน เน้นทำให้ดู” (ตลาด สายฝน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

“องค์ความรู้ที่มีในตัวผู้เฒ่าผู้แก่ต้องเอาไปประยุกต์ จัดการยังมีช่องว่างอยู่ ต้องใช้การค้นคว้าทดลอง การลงทุน หาความเป็นไปได้” (วิชชัย ภูณวงษ์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

3) การประชุมหมู่บ้าน และการประชุมเครือข่ายอินแปง

“มีการตั้งหัวหน้าคุ้ม กรรมการหมู่บ้าน คูแกลคุ้ม มีประชุมประจำเดือนก็จะเรียกหัวหน้าคุ้มมาประชุม เวลาผู้นำประชุมจากอำเภอมาก็จะแจ้งให้หัวหน้าคุ้มได้ทราบ” (ถนอมจิต โถแก้วเขียว, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“เครือข่ายก็จะมีการจัดประชุม การติดตาม การให้ความรู้เพิ่ม การบรรจุภัณฑ์ การไปอบรมสัมมนาต่าง ๆ” (ธวัชชัย คุณวงษ์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

4) การให้ความรู้จากหน่วยงานภาครัฐที่ให้การสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนบ้านกุศแฮด

การดำเนินงานของชุมชนบ้านกุศแฮด นอกจากจะดำเนินการบนฐานเครือข่ายองค์กรในพื้นที่แล้ว ยังมีการส่งเสริมของหน่วยงานภายนอกและการเชื่อมโยงให้คนภายนอกได้เข้ามาเรียนรู้ และใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาด้วย

“เราทำในลักษณะที่ว่าชุมชนร่วมกับเราด้วย คือ เรามีกิจกรรมอะไร เราไปร่วมกับเขา อย่างเช่นมีวันปลูกต้นไม้ เราก็ไป เราก็ขอกกล้าไม้สนับสนุนไปเพิ่ม” (ชูชาติ เทพสุต, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

“อินแปงจะเป็นผู้ประสาน ให้ความรู้ จัดสัมมนา อบรมให้ ความรู้บางอย่าง อย่าง ฟ้าครามเราก็ทำกับสถาบันพัฒนาความยั่งยืนทางชีวภาพ การบรรจุ ออกแบบ ฟ้าครามที่กุศแฮด” (ธวัชชัย คุณวงษ์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

ธวัชชัย คุณวงษ์ กล่าวต่อไปว่า “ผมกำลังทำร่วมกับราชชมงคลในการจัดหลักสูตร ให้กับท้องถิ่น ให้กับเด็กในคณะแพทยแผนไทย เขาจะมาเรียนเรื่องแพทย์แผนไทย หมอนวด กับแม่คนนี่เลย แม่จันทร์ลีแกเก่งเรื่องอัมพฤกษ์อัมพาต”

“กลุ่มที่เราเคยไปร่วมกับอินแปง กับกลุ่มเด็กโดยการส่งเสริมกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยกระทรวงทรัพยากรฯ เรียกกลุ่มมหิงสาสายสืบ กลุ่มนี้ไปศึกษาสภาพ” (สำเริง ทรงศิริ, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

5) การร่วมเวทีสัมมนา การศึกษาดูงาน และการประชุมในระดับต่าง ๆ

การจัดเวทีหรือการประชุม ได้แก่ การประชุมของผู้นำ คณะกรรมการป่า กลุ่มเยาวชน นักปราชญ์ผู้รู้ หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานป่าชุมชน เพื่อสร้างวิสัยทัศน์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องตามบทบาท ภาระหน้าที่ของตน เพื่อนำมาประเมินปรับใช้ในชุมชนของตน

“ไปศึกษาดูงานในต่างพื้นที่ที่อย่างเช่นแต่ก่อนเขาทำลายผ้าลายเดียวแบบนี้ ไปดูกลุ่มอื่นเขาทำลายอื่นแบบนี้ เราก็สนับสนุนถ้าเขามีกลุ่มอยู่แล้ว” (นภดล กางทอง, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

“อบจ.ช่วยในเรื่องการออกไปพัฒนากลุ่ม อาจไปส่งเสริมผลิตภัณฑ์ การทำบรรจุภัณฑ์ เป็นโครงการอบรม แล้วให้คนที่มีความรู้มาสอน ถ้ากลุ่มอยากให้พัฒนาด้านใดเราก็ทำโครงการ” (อรอนงค์ ชาวันดี, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2554)

3.3.3 การจัดเก็บความรู้

1) การจัดเก็บความรู้จากหน่วยงานภายนอก

หน่วยงานภายนอกที่ให้การสนับสนุนในการจัดเก็บข้อมูลของป่าชุมชนบ้านกุศเสด จะเป็นหน่วยงานที่เห็นความเข้มแข็งและตัวอย่างความสำเร็จในการดำเนินงานของชุมชน

“บรรณารักษ์รวบรวมอยู่จะประสานให้ จะมีข้อมูลหลายอย่าง ปกติตามอำเภอจะทำเป็นเล่มภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ข้อมูลจะอยู่ที่ กศน. อำเภอ” (นภคด กางทอง, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

“คนที่ไปรวบรวมองค์ความรู้และถ่ายรูปส่วนใหญ่เป็นครู ทราย. กับเจ้าหน้าที่ใน กศน. บ้าง และนักเรียน กศน. ที่เป็นคนในพื้นที่” (บุญรัตน์ บันลือหาญ, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

2) การจัดเก็บความรู้ด้วยสื่อและช่องทางต่าง ๆ เช่น รายการโทรทัศน์ สารคดี นิตยสาร หนังสือพิมพ์

คณะกรรมการป่าชุมชนจะมีการประเมินผลและจัดทำรายงานเพื่อเผยแพร่ในงานต่าง ๆ เช่น การจัดทำป้ายประกาศ และรวบรวมผลงานเพื่อแสดงในงานรวมใจไททะเลิงประจำปี นอกจากนี้ยังมีรายการต่าง ๆ มาถ่ายทำ เช่น รายการทุ่งแสงตะวัน รายการร้อยพันธุ์ ฉันทและเธอ ในเรื่องเกี่ยวกับชุมชนทะเลิงบ้านกุศเสดกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า

“มีคนทำสื่อด้วยเป็นเยาวชน มีสถานีวิทยุ มีอาจารย์ที่มาช่วยทำสื่อ วิทยุชุมชน ครอบคลุมเท่าที่เรากระจายออกไปได้” (ธวัชชัย กุณวณิช, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

3) การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้

“อย่างหมู่ 9 บ้านกุศเสด ทำเป็นสถานที่ของหมู่บ้าน อุปกรณ์เป็นของกลุ่มของส่วนกลาง คนมาทอ คือ สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน ทำทั้งปั่น ทอ ย้อม ปั่นคือผ้าฝ้าย ผ้าไหม ทำครบวงจรที่ศูนย์เลย ทั้งปั่น ย้อม ทอ ทำโซว์ และขายที่นี้เลย” (จันทร์ เหล่านามสิงห์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

4) การจัดเก็บความรู้ด้วยระบบการศึกษา

การให้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการจัดเก็บข้อมูล ได้แก่ การจัดเก็บด้วยการทำวิทยานิพนธ์และวิจัยของอาจารย์ นักศึกษาจากสถาบันการศึกษาและสถาบันต่าง ๆ และการเก็บรวบรวมของหน่วยงานทางการศึกษา

“อย่างข้อมูลภูมิปัญญาในพื้นที่รวบรวมไว้ในอินเทอร์เน็ต ในห้องสมุดอำเภอเป็นรูปเล่ม แต่ต่อไปควรพัฒนา เช่น ผ้าข้อมคราม ก็ต้องมีรูปคนข้อมคราม มีที่อยู่ มีเบอร์ติดต่อ มีราคาสินค้า ตัวนี้พวก OTOP เขาจะทำเยอะ พัฒนาชุมชน กลุ่มมีอยู่แล้ว อย่างกลุ่มข้อมคราม กลุ่มทอผ้าห่ม 4 เสา 6 เสา” (บุญรัตน์ บันลือหาญ, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

บุญรัตน์ บันลือหาญ กล่าวต่อไปว่า “โดยส่วนมากก็เป็นนักศึกษา กศน. กับครูเข้าไปร่วม แหล่งเรียนรู้ธรรมชาติคณะกรรมการป่าเขาทำคืออยู่แล้วก็ทำไป เราก็ไปยกย่อง ชมเชยในกิจกรรมที่เขาต้องการ”

“มีอีกคนอยู่กาฬสินธุ์แต่ไปสอนยโสธรไปเห็นในหนังสือของพวกที่เขาถ่ายภาพไปจากสวน ตัดใจตามมาเป็นผู้หญิงอยู่กาฬสินธุ์ มีมาทำวิทยานิพนธ์อยู่ 3 เดือน อยู่โคน” (อุดม ชูศรีโหม, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

5) การจัดเก็บความรู้และทำข้อมูลต่าง ๆ ด้วยสื่อเทคโนโลยี โดยมีครูและนักเรียนเป็นผู้ดำเนินการจัดเก็บและประมวล

“เด็ก ๆ อาจารย์มาสัมภาษณ์พวกพ่อ ๆ ทำขึ้นเว็บไซต์ ถ้าจะค้นดู ผู้นำของอินแปงที่ อาจารย์จ้างงค์เอาไปทำเป็นเอกสารเป็นเว็บไซต์อยู่ที่หอสมุดราชภัฏสกลนคร มีหลายคน” (อุดม ชูศรีโหม, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

3.3.4 การถ่ายโอนและใช้ความรู้

1) การถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่นด้วยการบอกเล่าหรือการสอน

“อย่างภูมิปัญญา เช่น ผ้าข้อมครามใครอยากรู้ก็เดินเข้าไป ชาวบ้านที่ทำเขาก็รู้ อธิบายได้ คือ มีความรู้เดิม แต่พูดไม่เป็น ผมก็ไปแนะนำให้พูดเป็นนะ เวลาเขามาดูงานให้พูดเป็นลำดับขั้นตอน” (บุญรัตน์ บันลือหาญ, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

“ความรู้เก่าก็ค้นขึ้นมา มาถ่ายทอด กินผักให้เป็นยา กินปลาเป็นอาหาร อย่างชะมวงไปวิจัยว่าแก้อะไรได้ เรากินมาแต่โบราณ” (อุดม ชูศรีโหม, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

“มีเชิญไปเป็นวิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่น พานักศึกษามา 15 คน แบ่งไปอยู่บ้านละ 2 คน อยู่ 3 วัน 5 วัน นอนค้างคืน อาหารก็พินบ้าน แล้วมาสรุปงานกันเอง ไปขยายกันเอง” (เสริม อุคมนา, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

2) การถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่นผ่านกิจกรรมการศึกษาในระบบ

“กลุ่มผู้สูงอายุของอำเภอมาจากหลายหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ทำกิจกรรมรวมกลุ่มเล่นดนตรีที่บ้าน มีเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ไปสอนในโรงเรียน กิจกรรมส่วนใหญ่มาเจอกัน ว่างออกกำลังกาย” (วันทา ทองพรหม, สัมภาษณ์, 23 มกราคม 2554)

“เด็กสมัยนี้ก็อยู่ที่บ้าน นอกจากครูพาไป แต่มีการมาถามความรู้แม่เอาไปทำรายงาน” (จิ้น ศรีมุกดา, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

“ส่วนมากถ้าอย่างนี้ก็ประสานวิทยากรที่เขามีความรู้ความชำนาญ เพราะ กศน. ส่วนมากจะประสานงานมากกว่า ถ้าครู กศน. เขามีความรู้ความสามารถก็สนับสนุนให้เขาทำ โดยปกติของ กศน. จะมีวิทยากรที่เขาทำอยู่แล้ว” (จิตติมา ชะตะพรม, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

3) การถ่ายโอนความรู้ผ่านกิจกรรมเครือข่ายเยาวชนในอำเภอ

กิจกรรมเครือข่ายเยาวชนในอำเภอเป็นการสร้างสรรค์กิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง มีการจัดนิทรรศการผลผลิตจากป่าเกี่ยวกับสมุนไพรท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลวิจัยของมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ร่วมกับโรงเรียนบ้านกุศลเสด็จพัฒนราษฎร์ผดุง และเครือข่ายเยาวชนอินแปง

“ศูนย์ทำหน้าที่กระบวนกรเรียนรู้ จัดหลักสูตร จัดอบรม กรรมการเครือข่ายก็ทำหน้าที่ประสานงานเครือข่าย ส่วนทีมผู้ประสานงานก็ทำหน้าที่เก็บข้อมูล วิเคราะห์ รวบรวมข้อมูล และทำหน้าที่ประสานงาน” (วัชชัย กุณวรงค์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

4) การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและบูรณาการการเรียนรู้นอกห้องเรียน การจัดวิชาและชั่วโมงสอนในชั้นเรียนของโรงเรียนในพื้นที่

“มีหลักสูตรท้องถิ่นที่หมายถึงหลักสูตรที่เอาเรื่องในป่ามาให้เด็กได้เรียน เอาข้อมูลทรัพยากรในป่ามารวบรวมเป็นข้อความบ้าง ภาพบ้าง แล้วให้เด็กไปสอบถามผู้ใหญ่ และมารวบรวมเอาไว้” (สำเริง ทรงศิริ, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

5) การถ่ายทอดความรู้ของผู้รู้ผ่านเวทีเสวนาเครือข่าย และการเป็นวิทยากรให้ความรู้และประสบการณ์ และการดำเนินงานร่วมกับเครือข่ายอินแปง

“เคยไปเข้าค่ายเด็กอัครถิ่นของอินแปง เขาสอนปลูกผักหวาน ปลูกต้นไม้หลายชนิด พาไปดูบ้านพ่อเสริม หรือว่าเข้าค่ายยุวเกษตรกร” (พงษ์สวัสดิ์ ศรีมุกดา, สัมภาษณ์, 23 มกราคม 2554)

6) การเป็นแหล่งศึกษาดูงาน และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่น

ได้แก่ การศึกษาดูงานนอกพื้นที่เกี่ยวกับการจัดการป่า และการพัฒนาอาชีพของกลุ่มแกนนำสมาชิก และเยาวชน โดยการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่เป็นเครือข่ายในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อนำผลมาสรุปประเมิน และเปรียบเทียบกับชุมชน เพื่อแสวงหาวิธีการประยุกต์ใช้ในท้องถิ่นตน

“เด็กนักเรียนของกุศเสด เขาจะพาไปศึกษา เรื่องของธรรมชาติ ประโยชน์ของป่า พืชสมุนไพร เป็นเด็กที่โรงเรียนบ้านกุศเสด อาจารย์สำเร็จ เขาจะพานักเรียนไปทุกเดือน พาไปศึกษาความหลากหลายทางธรรมชาติบ้าง พาไปศึกษาประโยชน์จากป่าบ้าง” (ชูชาติ เทพสุด, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

“ในแต่ละปีจะมีคณะนักศึกษาหรือนักเรียนที่มาจากจังหวัด แต่ที่มาบ่อยสุดคือราชภัฏสกลนคร เขาจะมีชมรมของเขามาร่วมปลูกป่า บวชป่า” (ธีระชัย หาญมนตรี, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

“นักศึกษาเขาเรียนปริญญาโทเกษตรอยู่ขอนแก่น ไปสวนผสมสาธิตเรื่องผักปลอดสารพิษก็เลาะดู นอกจากนี้ คนที่มาดูงานก็มาดูที่ศูนย์ แล้วจัดลงพื้นที่มาเรียนรู้ ผมรู้จักอาจารย์ที่คลุกคลีทำงานกันมา อาจารย์ที่มหิดล สกลนครก็ทำวิจัยอยู่คลุกคลีอยู่กับชาวบ้าน” (เสริม อุดมณา, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

7) การสรุปบทเรียนการดำเนินงานของป่าชุมชนต่าง ๆ ผ่านการจัดเวทีประชุมสัญจรทุกวันที่ 10 ของเดือน โดยหมุนเวียนไปจัดใน 3 หมู่บ้าน

“สรุปบทเรียนแต่ละปี สรุปประเมินว่าในเชิงสถานการณ์ เชิงพื้นที่ เรามีเรื่องอะไร แล้วเราจะทำอะไร ที่จะเน้นให้ความสำคัญในช่วงนั้น” (ธวัชชัย กุณวงษ์, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“ประชุมหมู่บ้านทุกวันที่ 10 ของเดือน ประชุมกรรมการป่ามีการย้ายไปเรียกประชุมสัญจร เดือนนี้อยู่บ้านผู้ใหญ่หมู่ 4 นะ หมู่ 9 นะ หมู่ 7 นะ หมุนเวียนกัน เฉพาะกรรมการป่า 90 คน แต่ประชุมหมู่บ้านมีประชุมประจำเดือนอีกต่างหาก” (ธวัช จำวงศ์ลา, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“เรามีการประชุมทุกเดือนที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน 3 หมู่บ้านหมุนไปแต่ละเดือน คือ ลัญจกรไป” (สมัย พุชตานวงศ์, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

8) การมีกิจกรรมประชาสัมพันธ์ และสร้างศูนย์ประสานศูนย์ข้อมูลป่าชุมชนในหมู่บ้าน “มีหอกระจายข่าว เสียงตามสายประกาศ เป็นสภาพทั่วไปของอีสาน ที่มีการมาประชุมเห็นหน้าเห็นตากัน” (สำเริง ทรงศิริ, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

3.4 ปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้

ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน พบว่ามีการดำเนินการจัดการความรู้ทั้ง 4 ขั้นตอนที่ส่งเสริม ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีกลไกหรือปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการบริหารจัดการป่า ชุมชน และมีการส่งเสริมให้น้องค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชนมาใช้ ได้แก่ 1) การทำงานแบบมี ส่วนร่วมและความสามัคคีของชุมชน 2) การส่งเสริมและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ 3) การมีระบบ บริหารจัดการตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อที่ตกลงและยอมรับร่วมกัน 4) การกระจายผลประโยชน์อย่าง เป็นธรรม และด้วยที่ถ้อยอาศัย 5) การใช้การศึกษาเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ 6) การมี องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง และ 7) การใช้ภูมิปัญญาเพื่อจัดการป่าชุมชน ดังมีรายละเอียดดังนี้

3.4.1 การทำงานแบบมีส่วนร่วมและความสามัคคีของชุมชน

1) วิถีชีวิตแบบคนอีสาน และวัฒนธรรมชนเผ่ากะเลิง

การมีฐานชุมชนที่เข้มแข็งในเรื่องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และบริหารจัดการร่วมกัน บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นชนเผ่าและวิถีชีวิตของตัวเอง

“คนเข้ามาดูงานมีทั้งสองอย่าง จุดเด่นคือเรามีวัฒนธรรมของกะเลิง ความงามของ ภูผาราก็ไม่ได้เด่นกว่าที่อื่น แต่ถ้าถามว่าจะดูป่าไม้ มาดูความเข้มแข็งของป่าไม้ที่ ชาวบ้านเขารักษา ก็คือความเข้มแข็งของชุมชน แต่ถ้าจะดูวิถีชีวิตของชาวกะเลิงก็ มาเดือน 3 หรือมาให้เขาสาธิตการฟ้อนผีหมอ ความเชื่อเรื่องหมอเหยา” (ถนอมจิต โทแก้วเขียว, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“กลุ่มคุ้มบ้านของเรา เราจะไปเลี้ยงในบริเวณนี้ เรียกว่าทับควายไว้พัก เหมือน กระท่อม บ้านชั่วคราว อยู่อาศัยด้วยกัน มีกิจกรรมทำด้วยกัน มีไม้ไว้สานกระติบ ข้าว เป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของกะเลิง นิสัยดั้งเดิมของคนกะเลิง เป็นคน สมณะ” (สำเริง ทรงศิริ, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

2) การสร้างความตระหนักถึงประโยชน์และผลที่จะเกิดขึ้นทำให้คนเข้ามามีส่วนร่วม

“ชาวบ้านเขาช่วยกันดูแลรักษา เพราะเขาคิดว่าเป็นพื้นที่ที่เขาได้รับประโยชน์ และเมื่อเกิดอะไรขึ้น คนในหมู่บ้าน เขาจะห้ามกันเองเพราะมันมีกฎ ถ้าเป็นคนในหมู่บ้านมันง่าย” (ชูชาติ เทพสุด, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

3.4.2 การส่งเสริมและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

1) เครือข่ายความร่วมมือที่เกิดจากผลการดำเนินงานที่เห็นผลเป็นที่ประจักษ์ทำให้หน่วยงานต่าง ๆ ให้การยอมรับและเชื่อมั่นในการดำเนินงาน

“ป่าบ้านกุดแสดมีจุดเด่นหลายอย่าง มีหน่วยงานราชการเข้าไปเกี่ยวข้องเยอะ อย่างป่าไม้ โรงเรียนเข้าไปเกี่ยวข้อง กระบวนการทำงานก็จะผ่านโรงเรียนบ้าง ชุมชนบ้าง เครือข่ายอินแปงก็เป็นส่วนหนึ่งที่เข้าไปทำตรงนั้น” (ธีระชัย ภูณวงษ์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

“กศน. ไปสนับสนุนและร่วมกับเครือข่ายในการดำเนินการสิ่งที่เขาได้อยู่เดิม เช่น เขามีอาคารว่าง ๆ ไว้ เราไปดูว่าตรงนี้ทำประโยชน์อะไรได้บ้างไปคุยกับผู้ใหญ่ เป็นแหล่งเรียนรู้ได้ไหม” (บุญรัตน์ บันลือหาญ, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

2) การทำงานร่วมกันเชิงเครือข่าย

การดำเนินงานร่วมกับชุมชนในเครือข่ายอินแปงในพื้นที่ 4 จังหวัดรอบเทือกเขาภูพาน ทั้งเครือข่ายป่าชุมชน และเครือข่ายเยาวชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน

“ของอินแปง จะมีชมรมร่วมปลูกป่า กิจกรรมหลัก ๆ ของอินแปง คือ พยายามศึกษาว่าเทือกเขาภูพาน มีพืชกี่ชนิด อะไรที่เป็นสมุนไพร อะไรที่เป็นอาหาร อะไรจะนำมาใช้ประโยชน์ในการซ่อมแซมบำรุงรักษาบ้าน” (ธีระชัย หาญมนตรี, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

3.4.3 ระบบการบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อที่ตกลงและยอมรับร่วมกัน

1) การยอมรับและปฏิบัติตามกฎระเบียบที่ร่วมกันจัดตั้งและจัดการร่วมกัน

“กฎระเบียบป่าเกิดจากการที่ป่าจะหายไปหมด ถ้าไม่รักษา อาศัยป่าไม่อย่างเดียวนำรักษาไม่ได้ ชาวบ้านต้องช่วย” (ทองอินทร์ จำวงศ์ลา, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“เรามีการตั้งกฎว่า ถ้าคนในหมู่บ้านเก็บฟรี ถ้าคนนอกบ้านเก็บ จะเก็บดั่งค์ เขาก็จะมีกฎของเขา ชุมชนเขาจัดการเอง จะเอาดั่งค์ไปใช้ในส่วนไหนต่อ” (ชูชาติ เทพสุต, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

2) กฎระเบียบป่าชุมชนมีการปรับให้เหมาะสมกับสถานการณ์ สภาพพื้นที่ และมีความยืดหยุ่น

“กฎระเบียบป่าในแต่ละหมู่บ้านในเครือข่ายเรามีการเรียนรู้ระหว่างกัน มีความต่างกัน เวลาระดมความคิดเห็นก็จะมาคุยกันว่าแต่ละป่าตั้งกติกาอย่างไร ก็แลกเปลี่ยนกัน” (วัชชัย กุณวงษ์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

3.4.4 การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และถ้อยที่ถ้อยอาศัย

การจัดตั้งกฎระเบียบเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งมีความเป็นธรรมโดยมีที่มาจากกฎระเบียบที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมและยอมรับ รวมถึงคนนอกชุมชนที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ยังมีระบบการกระจายผลประโยชน์ในรูปแบบของการดำเนินงานเป็นกลุ่มด้วย

“มีกฎว่าถ้าไม่ใช้บ้านกุศแสดจะเข้าไปเก็บหาของป่า หาเห็ด หาขอดผักหวาน ต้องเสียค่าธรรมเนียมรายละ 10 บาทต่อครั้ง คนหมู่บ้านอื่นจะเข้าไปก็มาซื้อบัตรกับคณะกรรมการ ชาวบ้านแล้วนี้เขารู้ว่าเรามีกฎของป่า เรามีการรวมกลุ่มเข้มแข็งรายได้เข้ามาก็ได้ไม่ได้อะไร รายได้ส่วนนี้จะเอาไปใช้ในกิจกรรมของกลุ่ม” (ถนอมจิต โถแก้วเขียว, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“ซ้อมทรมานทำเป็นกลุ่ม รวมเป็นกลุ่มแม่บ้านทุกหมู่ 3 หมู่ กลุ่มผู้สูงอายุก็มีกิจกรรมเล่นเลย ชอบมาก ๆ มีการแสดงหมอเหยา ปกติกลุ่มผู้สูงอายุตอนค่ำ ๆ ที่อนามัยทั้ง 3 หมู่ไปแสดงรำไม้พอง ดนตรีพื้นบ้าน” (ถนอมจิต โถแก้วเขียว, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“รอบปีจะมีการสรุปแบ่งผลกำไร เรามีคณะกรรมการไปตรวจดู เครือข่ายมีการเชื่อมกันตลอด” (ธีระชัย หาญมนตรี, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

3.4.5 การใช้การศึกษา และการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้อ

1) การใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังความตระหนักรู้และการถ่ายทอดองค์ความรู้
โครงการ “สานร้อยความหวังใจ สร้างโลกใหม่ให้ร่มเย็น” เป็นกิจกรรมที่นำเอาเยาวชนในหมู่บ้าน ไม่จำกัดเพศ อายุ เข้าไปศึกษาเรียนรู้ในป่าในช่วงวันเสาร์ วันอาทิตย์ โดยที่คณะกรรมการ

ป่าชุมชน เป็นผู้ให้ความรู้กับเยาวชน จึงได้มีการจัดทำเส้นทางการศึกษาป่าชุมชนบ้านกุดแฮดขึ้นมา และมีการแบ่งออกเป็น 9 จุด ดังนี้ การทำพิธีเลี้ยงผีป่า ป่าสมุนไพร ป่าสีซัน ป่าเต็งรัง คำบักดอก ป่าไผ่ ดอกไม้ป่า ทับควายฝายแมว ดอกไม้ในป่า เหง้าหาคุด หินปูนกับวิถีทะเลิง

2) การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ในสถานศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และการอนุรักษ์วัฒนธรรมชาวทะเลิง

“มีหลักสูตรท้องถิ่นที่เอาเรื่องในป่ามา让孩子ได้เรียน กิจกรรมของเราบางทีไม่ได้เรียนตามหลักสูตร อย่างผมทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องป่าชุมชนกุดแฮด ผมก็เอาข้อมูลทรัพยากรในป่ามารวบรวม แล้ว让孩子ไปสอบถามผู้หลักผู้ใหญ่มารวบรวมเอาไว้ ถ้าคุณจะเรียนเรื่องป่ามาศึกษาเรื่องนี้” (สำเริง ทรงศิริ, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“ที่โรงเรียนมีหลักสูตรท้องถิ่น และกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ในชั้น ป.1 – ม.3 มีกิจกรรมบวชป่า ปลูกป่า เวลาขึ้นไปครูสำเร็จพาไป” (พงษ์สวัสดิ์ ศรีมุกดา, สัมภาษณ์, 23 มกราคม 2554)

3.4.6 องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง

1) ผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ความเสียสละ และประพฤติดนเป็นแบบอย่างที่ดี

“ปัจจัยที่ทำให้ป่าชุมชนบ้านเราเป็นต้นแบบให้คนอื่นมาเรียนรู้ ที่แน่ ๆ คือ ความสามัคคีของคณะกรรมการป่าชุมชน แล้วก็ผู้นำให้ความร่วมมือ ชาวบ้านคนในท้องถิ่นด้วย” (ถนอมจิต โถแก้วเขียว, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“วัดก็มีส่วนร่วม ทางโรงเรียน ทุกภาคส่วน ท้องถิ่นและท้องที่เทศบาลให้การสนับสนุน ป่าชุมชนกุดแฮดไปดูป่าชุมชนแถวอื่นก็อย่างนั้น เคยไปดูหลายจังหวัดก็ไม่แข็งแรงเท่าเรา เพราะคณะกรรมการ” (ธีระชัย หาญมนตรี, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2554)

2) ระบบการแบ่งงานกันทำตามหน้าที่ และความถนัด

ในการดำเนินงานในกิจกรรมต่าง ๆ คณะกรรมการป่าชุมชนและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานอื่น ๆ ที่เข้ามาดำเนินการจะมีระบบการแบ่งหน้าที่กันทำอย่างชัดเจน โดยมีการประชุมเตรียมงานก่อนเริ่มกิจกรรมเพื่อระดมภาระงานและผู้รับผิดชอบอย่างชัดเจน

3) การประเมินผลการดำเนินงาน และสรุปบทเรียน

คณะกรรมการป่าชุมชนมีการจัดทำรายงานผลการดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง และปรับปรุงข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้มีความทันสมัยตลอดเวลา แล้วจัดเป็นฐานข้อมูลในการจัดการป่าชุมชน และการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงการสรุปบทเรียนการดำเนินงานร่วมกับคณะกรรมการในการประชุมหมู่บ้าน

“ท้องถิ่นเองหรือชุมชน ไม่ว่าจะเรื่องอาชีพ เกษตร ป่าชุมชน เรื่องกิจกรรมต่าง ๆ ที่เราทำต้องสามารถสรุปบทเรียนและสามารถค้นหาความรู้ แล้วสร้างเป็นองค์ความรู้ เป็นหลักสูตร ถ้าสามารถเป็นไปได้สามารถพัฒนาไปเป็นหลักสูตรของท้องถิ่นได้” (วิชชัย กุณวณิช, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

3.4.7 การใช้ภูมิปัญญาเพื่อจัดการป่าชุมชน

1) การนำภูมิปัญญาที่ใช้ในวิถีชีวิตมาปรับใช้ในการจัดการป่าชุมชน

“จากการรวบรวมข้อมูลด้านวัฒนธรรมทำให้เราต่อยอดว่าเราควรรวบรวมข้อมูลด้านอื่น ต่อยอดไปในเรื่องป่าชุมชน เราก็ประสบความสำเร็จ” (สำเริง ทรงศิริ, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเป็นวิถีชีวิตของคนแบบไม่สามารถแยกออกจากกันได้

“บนเขามีการนับถือผีป่า ผีภู ลูกหลานขึ้นไปหาของอยู่ของกิน ขึ้นป่าแล้วคือ อย่าให้มีแนวมาต้องมาชุน เวลาจะกินข้าวก็เรียกข้าวเดื่อ แบ่ง ๆ ไว้ ให้เจ้าปู่กินก่อน เรียบร้อยแล้วก็กินกัน คณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นไปทุกครั้งก็บอกกล่าว ก็เกิดกำลังใจ” (ถนอมจิต โธแก้วเขียว, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2554)

“เคยแนะนำให้เขาทำเป็นโซน เดือนนี้ให้เก็บตรงนี้ เดือนต่อไปให้เก็บตรงนั้น แต่ชาวบ้านเขาบอกว่าห้ามยาก เพราะวิถีของเขา เขาทำมาก่อน” (ชูชาติ เทพสุต, สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2554)

จากผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านกุศสอาด ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังตารางที่ 20

ตารางที่ 20 สรุปผลการศึกษาการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านกุดแฮด

ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน		การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น								
การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		แนวทางการจัดการความรู้	กระบวนการจัดการความรู้				ปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้
การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก		การตระหนักถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้	
1. พึ่งพิงในแง่ของปัจจัย 4 เช่น แหล่งอาหาร	1. การมีส่วนร่วม	1. ทับควาย	1. คณะกรรมการป่าชุมชน	1. ศูนย์ประสานงานป่าไม้ สกลนคร	1. กฏระเบียบป่าชุมชน	1. การสร้างความตระหนักและความกลมเกลียวในท้องถิ่น	1. การเรียนรู้แบบบูรณาการเข้ากับวิถีชีวิตของชนเผ่ากะเลิง	1. การจัดเก็บความรู้จากหน่วยงานภายนอก	1. การบอกเล่าหรือการสอน	1. การทำงานแบบมีส่วนร่วมและความสามัคคีของชุมชน
2. รายได้จากภูมิปัญญา เช่น การทอผ้าย้อมสีคราม	2. กิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต	2. ฟ่อนผีหมอ	2. เครือข่ายอินแปง	2. ม.ราชภัฏ สกลนคร	2. แผนพัฒนาตำบล	2. การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลและการยอมรับ	2. การเรียนรู้แบบลองผิด ลองถูก และลงมือปฏิบัติ	2. การจัดเก็บความรู้ด้วยสื่อและช่องทาง	2. กิจกรรมการศึกษาในระบบ	2. การสร้างความรู้
3. การส่งเสริมด้านอาชีพ เช่น การทำผลิตภัณฑ์จากปีกแมลงทับส่งขาย เป็นต้น	3. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น	3. พิธีเลี้ยงผีปู่ตา	3. สถาบันการศึกษา	3. บ.ราชบุรีโฮลดิ้งฯ	3. การพัฒนาตำบล	3. การจัดตั้งกลุ่มเยาวชนเป็นผู้นำกระบวนการ	3. การประชุมหมู่บ้านและการประชุมเครือข่ายอินแปง	3. การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ 9 จุด	3. กิจกรรมเครือข่ายเยาวชน	3. การสร้างความรู้
	4. การศึกษาดูงานของกรรมการป่าชุมชน	4. พิธีเลี้ยงผีป่าผีภู	4. เทศบาลกุดแฮด				4. การให้ความรู้จากหน่วยงานของรัฐ	4. การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ 9 จุด	4. กิจกรรมเครือข่ายเยาวชน	4. การสร้างความรู้
	5. ตลาดตระเวนตรวจป้องกันรักษาป่า	5. การทำดอกไม้หมก					5. เวทีสัมมนาการศึกษาดูงานและการประชุมในระดับต่าง ๆ	5. การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ 9 จุด	5. กิจกรรมเครือข่ายร่วมกับอินแปง	5. การสร้างความรู้
	6. เพาะชำกล้าไม้	6. การแปรรูปน้ำผลไม้และไวน์ เช่น หมากเม่า						6. การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ 9 จุด	6. กิจกรรมเครือข่ายร่วมกับอินแปง	6. การสร้างความรู้
	7. การปลูกป่าในวันสำคัญ	7. การทำดอกไม้หมก						7. การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ 9 จุด	7. กิจกรรมเครือข่ายร่วมกับอินแปง	7. การสร้างความรู้
	8. การจัดตั้งจุดตรวจ	8. การทำดอกไม้หมก						8. การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ 9 จุด	8. กิจกรรมเครือข่ายร่วมกับอินแปง	8. การสร้างความรู้

กรณีศึกษาที่ 4 ภาคใต้ ชุมชนบ้านถ้ำผิง ตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชุมชนบ้านถ้ำผิงเป็นชุมชนภาคใต้ ตั้งอยู่ในตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ประชากรในชุมชนนับถือศาสนาพุทธ และมีฐานะค่อนข้างดี ลักษณะโดยทั่วไปของชุมชนจะดำเนินไปด้วยกระบวนการกลุ่ม การมีส่วนร่วม ความสามัคคีของชุมชน ล้วนเป็นปัจจัยในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน นอกจากนี้ประชากรในชุมชนยังมีชาวตะวันออกเฉียงเหนือหรือชาวอีสานอพยพมาทำกินในชุมชนบ้านถ้ำผิง ด้วยการรับจ้างกรีดยาง

ชุมชนบ้านถ้ำผิงมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ทั้งทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรน้ำอย่างมีส่วนร่วมจากคนในชุมชนตั้งแต่อดีต จนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติถือเป็นหัวใจหลักของผู้นำชุมชนทุกรุ่นที่ได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำชุมชน และได้รับการบรรจุลงในแผนพัฒนาตำบลอย่างต่อเนื่อง

กลไกที่สำคัญในการดำเนินงานจัดการความรู้ของป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านถ้ำผิง คือ มีการรวมกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นเป็นองค์กรชุมชนที่สืบเนื่องจากการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ กลุ่มท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ปราชญ์ชาวบ้าน การบูรณาการทุกกิจกรรมของแต่ละกลุ่มให้สอดคล้องและส่งเสริมกัน ซึ่งชุมชนที่ได้รวมกลุ่มในบ้านถ้ำผิงนี้ ได้มีบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน และได้ดำเนินการภายใต้กฎระเบียบที่เกิดขึ้นจากการประชาคมของหมู่บ้าน ชุมชนสามารถดำเนินการตามระเบียบนั้นได้ รวมทั้งการได้รับผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชนที่เกิดจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านถ้ำผิงแห่งนี้

การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับจัดการป่าชุมชนบ้านถ้ำผิง เกิดจากกิจกรรมของชุมชนเอง เช่น การเดินป่า การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เช่น ศูนย์วนศาสตร์ชุมชน สสส. บริษัท ปตท. เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการด้วยวิธีการรวมกลุ่มของชุมชนนี้ เป็นวิธีการที่ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถขับเคลื่อนและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องทั้งในเรื่องการจัดการป่าชุมชน การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การพัฒนาอาชีพ และที่สำคัญ คือ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น เป็นต้น

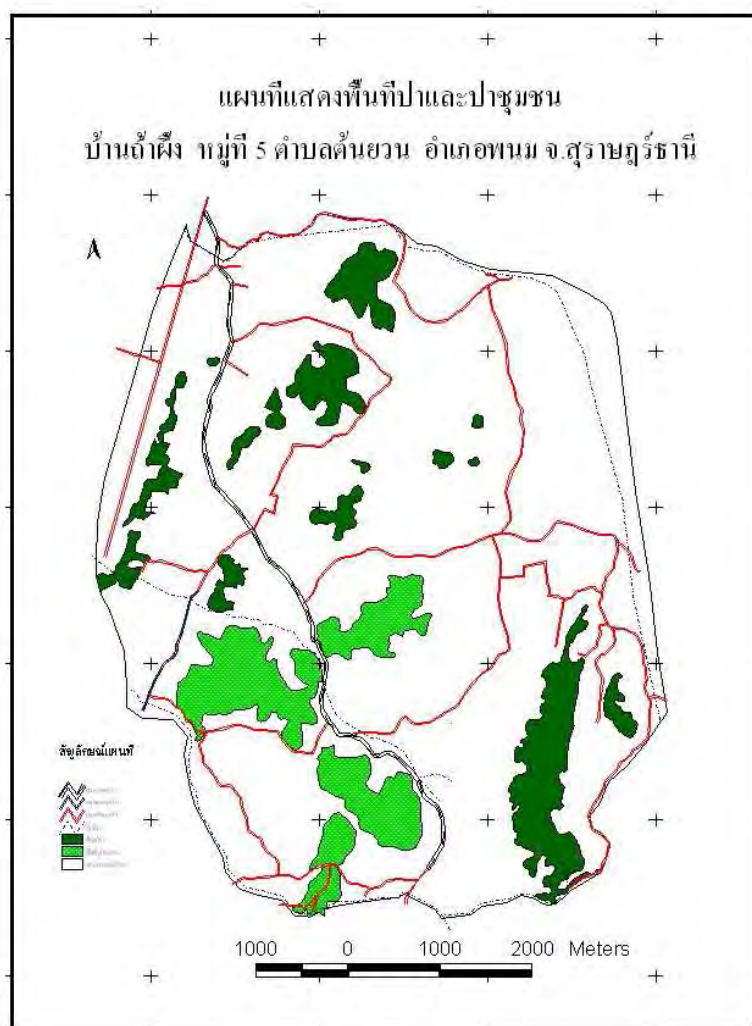
1. ข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของชุมชน

1.1 ภาพรวมของชุมชน

พื้นที่ป่าชุมชนบ้านถ้ำผิง ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 5 ตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ห่างจากตัวจังหวัดสุราษฎร์ธานีไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ 85 กิโลเมตร มีอาณาเขตของตำบล ดังนี้

- ทิศเหนือ ติดต่อ หมู่ที่ 4 ตำบลต้นขวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 ทิศใต้ ติดต่อ หมู่ที่ 12 ตำบลต้นขวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 ทิศตะวันออก ติดต่อ หมู่ที่ 7 ตำบลต้นขวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 ทิศตะวันตก ติดต่อ หมู่ที่ 13 หมู่ที่ 2 ตำบลคลองชะอุ่น อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ภาพที่ 6 ที่ตั้งชุมชนบ้านถ้ำผึ่ง หมู่ที่ 5 ตำบลต้นขวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

สภาพโดยทั่วไปของบ้านถ้ำผึ่ง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบ ล้อมรอบด้วยภูเขาหินปูน ตั้งอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ คือ ภูเขา หุบเขา ขึ้นอยู่ตามความสูงต่ำของพื้นที่ ซึ่งเขาหินปูนนั้น มีถ้ำอยู่ภายใน และมีป่าต้นน้ำที่เป็นป่าดิบชื้นที่อุดมสมบูรณ์ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร และกำหนดพื้นที่ในส่วนที่เป็นพื้นที่อนุรักษ์มีธรรมชาติที่สวยงามสำหรับเป็นพื้นที่

สาธารณะ โดยจัดเป็นสัดส่วนและมีการกำหนดแนวเขตอย่างชัดเจน ชาวบ้านได้อนุรักษ์พื้นที่เหล่านั้นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติที่โดดเด่นหลากหลาย และสวยงาม ชุมชนจึงได้รวมตัวกันและพัฒนาเป็นชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว โดยจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์และออกระเบียบ ข้อบังคับ การใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะ เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินจัดการป่าชุมชนกิจกรรมท่องเที่ยวของหมู่บ้าน ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน

1.1.1 ลักษณะประชากร

ประชากรในบ้านถ้ำผิง มีจำนวนทั้งสิ้น 1,375 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 457 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และมีฐานะปานกลางถึงฐานะดี ประชาชนมีความสามัคคี มีมิตรไมตรีต่อกันและต่อผู้มาเยือน ชุมชนมีการรวมตัวและการจัดตั้งกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

1.1.2 ความเป็นมาของชุมชน

บ้านถ้ำผิงเป็นชื่อของภูเขาลูกหนึ่งในหมู่บ้าน เหตุที่มีชื่อบ้านถ้ำผิง เนื่องจากภูเขาลูกดังกล่าวมีถ้ำอยู่ภายใน และมีผิงอาศัยอยู่ชาวบ้านจึงเรียกว่า บ้านถ้ำผิง ปัจจุบันนี้ยังคงมีผิงอยู่ในถ้ำจำนวนมาก ชาวบ้านได้ช่วยกันอนุรักษ์ไว้เป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้าน

ประชาชนในบ้านถ้ำผิงไม่ใช่คนพื้นเพกำเนิด แต่เป็นคนที่อพยพมาจากต่างถิ่น โดยบุคคลกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามา คือ นายเป่า เกษ โกลสล ซึ่งอพยพมาจากกรุงเทพมหานคร และเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านเมื่อ พ.ศ. 2505 หลังจากก่อตั้งหมู่บ้านแล้ว ได้ชักชวนลูกหลานมาทำมาหากิน เพราะเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยป่า สัตว์ป่า ต้นน้ำ เมื่อเริ่มกลายเป็นชุมชนทำให้ประชากรหลายพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงอพยพเข้ามาจับจองที่ดินทำกินกันมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2515 ได้สร้างโรงเรียนหลังแรกขึ้นมา และได้รับการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านตามกฎหมายลักษณะปกครองท้องที่ ในปี พ.ศ. 2517 เป็นบ้านถ้ำผิง หมู่ที่ 7 ตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 ได้เปลี่ยนเป็นหมู่ที่ 5 ตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี จนถึงปัจจุบัน

1.1.3 การจัดการศึกษาในชุมชน

ชุมชนบ้านถ้ำผิงมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียน โรงเรียนบ้านถ้ำผิง และมีโรงเรียนบ้านถ้ำผิง ที่เปิดสอนในระดับประถมศึกษา – มัธยมศึกษาปีที่ 3 ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นโรงเรียนรางวัลพระราชทานในปี 2547 ในปัจจุบันโรงเรียนบ้านถ้ำผิงมีนักเรียน จำนวน 436 คน และมีครูจำนวน 15 คน รวมทั้งยังมีโรงเรียนอนุบาลเปี่ยมรัก ซึ่งเป็นโรงเรียนสังกัดสถานศึกษาเอกชน เปิดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงระดับมัธยมศึกษา ในปัจจุบันมีนักเรียนจำนวน

1,048 คน และมีครูจำนวน 53 คน นอกจากนี้ยังมีแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชาวบ้านจัดตั้งขึ้นเองและด้วยการสนับสนุนของศูนย์การศึกษาานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอพนม

1.1.4 อาชีพและการรวมกลุ่มในชุมชน

อาชีพหลักของประชาชนส่วนใหญ่ของหมู่บ้านถ้ำผึ้งประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำสวนยางพารา ปลูกน้ำมัน สวนกาแฟ และสวนผลไม้ เช่น ลองกอง มังคุด ทุเรียน เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านถ้ำผึ้งยังได้มีการรวมกลุ่มเพื่อทำอาชีพเสริม คือ กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กลุ่มแม่บ้านและกลุ่มที่จัดสถานที่พักในเชิงวัฒนธรรม (Home Stay) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนหมู่บ้าน คณะกรรมการกลางหมู่บ้าน และอาสาพัฒนาชุมชน

1.1.5 สื่อและช่องทางที่ใช้ในชุมชน

ในชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง มีการสื่อสารภายในชุมชนในลักษณะของการบอกต่อ การประชุมประจำเดือนของกลุ่มผู้นำ แล้วนำมาถ่ายทอดให้แก่คนในชุมชนเพื่อดำเนินการตามข้อตกลงที่ได้จากการประชุมในแต่ละครั้ง

นอกจากนี้ชุมชนบ้านถ้ำผึ้งยังมีการสื่อสารกับนอกชุมชนด้วยการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตของโรงเรียนบ้านถ้ำผึ้ง มีการจัดทำเวบไซต์ของชุมชนเกี่ยวกับกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และ โฮมสเตย์ คือ www.banthumpuanghomestay.com

1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน

1.2.1 พื้นที่ป่าและสภาพป่า

ป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าย่านยาว ป่าเขาวงและป่ากระชม และพื้นที่ป่าในเขต สปก. จำนวน 4 แปลง มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 1,636 ไร่ ได้รับการอนุมัติเข้าร่วมโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ เมื่อปี 2550 และป่าชุมชนทั้งหมดล้อมรอบด้วยพื้นที่ทำกินของประชากร จึงมีแนวเขตที่ชัดเจน

ลักษณะป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งเป็นป่าดงเดิม พื้นที่บ้านถ้ำผึ้งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตสัมปทานทำไม้ ซึ่งชุมชนได้มีการต่อสู้เพื่ออนุรักษ์ผืนป่าต้นน้ำตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2527 จนกระทั่งมีการปิดสัมปทานเมื่อปี พ.ศ. 2532 โดยได้ร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าที่เหลืออยู่ให้มีสภาพอุดมสมบูรณ์และเป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน โดยได้มีการกำหนดกฎระเบียบ ข้อบังคับเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนไว้ และมีการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชนในการดำเนินการบริหารจัดการป่า

ป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ป่าต้นน้ำ ป่าธนาคารอาหารชุมชน และป่าเพื่อการใช้สอย ดังนี้

- ป่าชุมชน แปลงที่ 1 ป่าต้นน้ำ มีเนื้อที่ประมาณ 23 ไร่ โดยป่าต้นน้ำ มีลักษณะพื้นที่ราบ สลับเนินเขา สภาพป่าเป็นป่าดิบชื้น เป็นป่าต้นน้ำของหมู่บ้านมีน้ำไหลตลอดทั้งปี มีต้นไม้ขนาดใหญ่ เส้นรอบวง 200 เซนติเมตรขึ้นไป มีจำนวนมากกว่า 50 ต้น ชนิดไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ตะเคียนทอง ยาง ยุง โดแหลม จำปาป่า ตะเคียนทราย ตะเคียนทอง ป่าต้นน้ำนี้เป็นป่าที่อนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นต้นกำเนิดของคลองบางคุย และเพื่ออนุรักษ์สัตว์น้ำ และสัตว์ป่าทุกชนิด

- ป่าชุมชน แปลงที่ 2 ป่าธนาคารอาหารชุมชน มีเนื้อที่ประมาณ 240 ไร่ เดิมเป็นป่าเสื่อมโทรม มีลักษณะเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ชุมชนได้ใช้ป่าชุมชนส่วนนี้เป็นธนาคารอาหารชุมชน มีการปลูกป่าเสริมธรรมชาติ และปล่อยให้ป่ามีการฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ มีการปรับปรุงทัศนียภาพและเป็นแหล่งท่องเที่ยว เนื่องจากมีบ่อน้ำต้นทรายคู่ ซึ่ง เป็นบ่อน้ำผุดขนาดเล็กที่มีความแปลกตามธรรมชาติ

- ป่าชุมชน แปลงที่ 3 และแปลงที่ 4 ป่าเพื่อการใช้สอย มีเนื้อที่ 400 และ 700 ไร่ ตามลำดับ มีลักษณะเป็นเขาสูงสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ มีไม้ขนาดใหญ่อยู่จำนวนมาก ชุมชนได้อนุรักษ์ไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และแหล่งไม้ใช้สอยในอนาคต

โดยสรุปลักษณะเด่นของป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ได้แก่

1. พื้นที่ป่าชุมชน ตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน ส่วนใหญ่มีแนวเขตชัดเจน ส่งผลให้ปัญหาในการบุกรุกจึงมีน้อย และสามารถป้องกันการบุกรุกทำลายป่าได้อย่างดี สภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์
2. พื้นที่ป่าชุมชน มีสภาพทางธรรมชาติที่สวยงาม และแตกต่างกัน รวมทั้งมีความหลากหลาย จึงสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างดี และสนับสนุนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้ ส่งผลให้มีรายได้จากการเป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อม
3. พื้นที่ป่าชุมชน มีพืชอาหารให้ชุมชนได้เก็บหาจำนวนมาก สามารถลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้แก่ประชากร
4. ป่าชุมชนเป็นแหล่งศึกษาทางธรรมชาติให้นักเรียน นักศึกษา นักท่องเที่ยว ตลอดจนผู้ที่สนใจได้เป็นอย่างดีเนื่องจากมีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์
5. ป่าชุมชนเป็นป่าต้นน้ำ สำหรับใช้อุปโภคบริโภคในหมู่บ้าน และชุมชนใกล้เคียง

1.2.2 ความเป็นมาของป่าชุมชน

ความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง เริ่มจากการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ หรือป่าชุมชนแปลงที่ 1 โดยในปี พ.ศ. 2505 ที่ประชาชนเริ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ประชาชนมีความเป็นอยู่อย่างสงบสุข แต่ต้องมีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2518 ได้มีบริษัทที่ได้รับสัมปทานทำไม้เข้ามาตัดราคัดเลือกไม้ จำนวนมากกว่า 15,000 ต้น โดยมีเป้าหมายการตัดโค่นปีละ 5,000 ต้น เมื่อบริษัทสัมปทานได้ตัดต้นตะเคียนต้นใหญ่ในป่าต้นน้ำ ซึ่งพบว่าก่อนที่จะมีการตัดตะเคียนต้นใหญ่นี้จะมีน้ำผุดออกมาจากบริเวณรากต้นตะเคียนใหญ่หลาย ๆ จุด และเมื่อโค่นต้นตะเคียนลง น้ำที่เคยไหลผุดออกมาจากใต้ต้นตะเคียนก็แห้งลง ประชาชนจึงมีความเชื่อว่าเป็นเพราะโค่นตะเคียนต้นใหญ่ที่เป็นต้นน้ำ

จากเหตุการณ์ครั้งนี้ ผู้นำหมู่บ้านในขณะนั้น ได้จัดประชุมเพื่อปรึกษาหารือร่วมกันเพื่อป้องกันปัญหาการขาดแคลนน้ำในอนาคต ดังนั้นจึงมีมติขอคืนพื้นที่ป่าต้นน้ำไว้ไม่ให้บริษัททำไม้ตัดต้นไม้ใหญ่อีก จึงเกิดการประท้วง และมีการเจรจาขอรื้อกับบริษัทที่ได้รับสัมปทาน ประกอบกับระหว่างนั้นเกิดความไม่สงบขึ้นในพื้นที่ ระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์กับรัฐบาล การสัมปทานไม้จึงหยุดชะงัก และต่อมาบริษัททำไม้ได้หยุดการตัดไม้บริเวณป่าต้นน้ำ ชุมชนจึงสามารถรักษาป่าต้นน้ำไว้เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน ในปี พ.ศ. 2524 ปัจจุบันคงเหลือเนื้อที่ประมาณ 23 ไร่ ลักษณะเป็นพื้นที่ราบ มีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์มีต้นไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก

สำหรับป่าชุมชนแปลงที่ 2 ที่ชุมชนได้รักษาไว้ เป็นผลเนื่องจากการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำทำให้มีน้ำกินน้ำใช้ และได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ และเมื่อปี พ.ศ. 2532 ภายหลังจากปิดสัมปทานป่า ได้ประชุมกันเพื่อสำรวจหาพื้นที่สำหรับเป็นที่สาธารณะของหมู่บ้านเพื่ออนุรักษ์ให้เป็นป่าและชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน จึงได้กันพื้นที่บริเวณทุ่งเลี้ยงสัตว์ ปัจจุบันเป็นบ่อน้ำต้นทรายคูดซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เมื่อก่อนนี้มีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ แต่ประชาชนเข้าไปบุกรุกจับจองและเผาป่าล่าสัตว์ ทำให้กลายเป็นป่าเสื่อมโทรม และกลายเป็นทุ่งหญ้า ประชาชนนำสัตว์มาเลี้ยงบริเวณนี้ และในมติที่ประชุมของหมู่บ้านในปี 2533 มีมติให้อนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ป่าที่เหลือในหมู่บ้านให้คงอยู่เพื่อชุมชนจะได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ชุมชนจึงกันพื้นที่บริเวณนี้เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน และได้รับความร่วมมือจากเจ้าของผู้จับจองพื้นที่ได้มอบพื้นที่ดังกล่าวให้กับชุมชนเป็นผู้ดูแล ปัจจุบันได้มีการปล่อยให้สภาพป่าฟื้นตัวโดยธรรมชาติ และเริ่มมีโครงการปลูกป่าเสริมในปี พ.ศ. 2540 โดยได้รับความร่วมมือและสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักงานป่าไม้เขตสุราษฎร์ธานี (เดิม) บริษัท ปตท. และ สปก. กรมป่าไม้ และมีการปลูกต้นไม้ในวันสำคัญต่าง ๆ ในปัจจุบันชุมชนใช้เป็นป่าธนาคารอาหารชุมชน มีการปลูกพืชผัก ไม้ยืน

ต้น ไม้ผลกินได้ พืชสมุนไพร เช่น ตะเคียนทอง จำปา เนียง หว่า มะม่วงเบา มะไฟ ผักเหลียง หน่อไม้ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้ทางธรรมชาติ ปรับปรุงภูมิทัศน์ให้สวยงาม ซึ่งดำเนินการโดยชุมชน และได้รับการสนับสนุนงบประมาณ จากกรมป่าไม้ และองค์การบริหารส่วนตำบลต้นขวน ปัจจุบันมีเนื้อที่ประมาณ 240 ไร่

ในส่วนของป่าเพื่อการใช้สอย คือ ป่าชุมชนแปลงที่ 3 และ 4 มีลักษณะป่าเป็นป่าดั้งเดิมที่อยู่กลางหมู่บ้าน มีลักษณะเป็นเทือกเขาหิน สภาพป่ายังอุดมสมบูรณ์ แบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น 2 ส่วน มีถนนและพื้นที่ทำกินของราษฎรคั่นอยู่ตรงกลาง ตามความเชื่อของราษฎรเชื่อว่าเป็นแหล่งต้นน้ำที่ไปผุดบริเวณบ่อน้ำคั้นทรายคูด นอกจากอนุรักษ์เป็นป่าต้นน้ำแล้ว ชุมชนใช้พื้นที่ป่าบริเวณนี้ใช้สอยตามความจำเป็น ตามระเบียบข้อบังคับของชุมชน และภายใต้กฎหมาย โดยไม่ให้กระทบหรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนได้ร่วมกันรักษาป่าผืนนี้ไว้และป้องกันการบุกรุก โดยประชากรได้ร่วมอนุรักษ์และป้องกันรักษาป่าผืนนี้มาตั้งแต่มีมติให้กันพื้นที่ป่าไว้เมื่อปี พ.ศ. 2533 เนื้อที่รวมประมาณ 1,100 ไร่ สำหรับพื้นที่ป่าอื่น ๆ ที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชน ชุมชนได้ร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูไม่ให้เกิดการบุกรุกทำลายป่า และให้ความร่วมมือกับหน่วยงานรับผิดชอบในการเฝ้าระวังและบำรุงรักษา

หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2541 ชุมชนได้ตระหนักและให้ความสำคัญกับป่าต้นน้ำลำธารมากยิ่งขึ้น จึงมีกิจกรรมปลูกป่าเสริมธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน ประชากรในชุมชนเก็บหาผลผลิตจากป่าชุมชนมาบริโภคและจำหน่ายได้

ในปี พ.ศ. 2543 ได้มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่า มีกิจกรรมรณรงค์ให้ประชากรในชุมชนตระหนักถึงประโยชน์ที่ได้รับจากป่าชุมชนมากยิ่งขึ้น และปี พ.ศ. 2544 มีการจัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพื่อเป็นการรักษาป่าให้ยั่งยืน ปลูกฝังค่านิยมในการรักษาธรรมชาติให้ยั่งยืน และรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัด และคุ้มค่า

ปี พ.ศ. 2550 ป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งจึงได้เข้าร่วมโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ โดยคณะกรรมการป่าชุมชน ได้กำหนดกติกา กฎระเบียบเกี่ยวกับป่าชุมชน และการวางแผนการบริหารจัดการประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ และหมู่บ้านใกล้เคียงเพื่อขอรับการสนับสนุนการดำเนินงาน และสร้างเครือข่าย

จากการดำเนินการพัฒนาป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งอย่างต่อเนื่อง ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนและความสามัคคี ก่อให้เกิดผลเชิงประจักษ์ คือ

1. ชุมชนมีส่วนร่วมกับภาครัฐในการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และพัฒนาป่าไม้ มีการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชน องค์กรเอกชน และหน่วยงานของรัฐ
2. ชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถสร้างเครือข่ายป่าชุมชนได้มากขึ้น
3. ป่าชุมชนได้รับการอนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่เป็นสวนสาธารณะ สถานที่ท่องเที่ยว และนันทนาการเป็นแหล่งสมุนไพร และแหล่งอาหารของชุมชน

นอกจากนี้ป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งยังได้รับด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนหรือผู้นำชุมชนที่สืบเนื่องมาจากการจัดการป่าชุมชน ดังนี้

- รางวัลการจัดการสิ่งแวดล้อมดีเด่น ประจำปี พ.ศ. 2548 ของมูลนิธิราชพฤกษ์ กรมการพัฒนาชุมชน
- รางวัลการจัดการท่องเที่ยวชุมชนรางวัลด้านการอนุรักษ์ จากสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว
- รางวัลลูกโลกสีเขียว ปี พ.ศ. 2547 จาก ปตท.
- รางวัลการจัดการท่องเที่ยวชุมชนต้นแบบ ประจำปี พ.ศ. 2550
- รางวัลป่าชุมชนตัวอย่างระดับภาค โครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักษ์ชุมชน ของกรมป่าไม้ ร่วมกับ บมจ. ไฟฟ้าราชบุรีโฮลดิ้ง
- รางวัลโบประกาศผู้ช่วยเหลือราชการกรมป่าไม้ของนายบุญทัน บุญชูดำ ประจำปี พ.ศ. 2550
- รางวัลการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น ปี พ.ศ. 2549

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน

2.1 การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน

การจัดการที่เป็นระบบของป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามัคคี มีการประสานงานกันระหว่างองค์กรกลุ่มต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านตลอดจนการสร้างและพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนไปยังชุมชนใกล้เคียงได้รับความร่วมมือร่วมใจกันในการบำรุงรักษาฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้มีทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ และมีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนตลอดไป

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่

1. เป็นแหล่งอาหารของชุมชน เช่น น้ำผึ้ง ตัวต่อ ลูกก้อ ผักเหียง กระเทียม ใผ่ตง ใผ่กระียบ ลูกเนียง สะตอ ระกำ ดอกไม้กวาด กล้วยป่า สมุนไพรต่างๆ ซึ่งนอกจากจะนำมาบริโภคในครัวเรือนแล้ว ยังสามารถเก็บจำหน่ายสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

2. ป่าชุมชนเป็นป่าต้นน้ำลำธารซึ่งทำให้มีน้ำไหลตลอดปี เพื่อใช้สำหรับอุปโภค บริโภค การทำการเกษตรของชุมชนในหมู่บ้าน และช่วยรักษาสภาพแวดล้อมให้สมดุล

3. เป็นสถานที่ศึกษาดูงาน และการศึกษาวิจัย ด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ของหน่วยงานรัฐ เอกชนและผู้สนใจทั่วไป

4. เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เนื่องจากป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งมีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่สวยงาม มีความหลากหลายทางธรรมชาติ มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ และชุมชนได้ปรับปรุงพื้นที่ป่าชุมชนบางส่วน เป็นแหล่งศึกษาดูงาน แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

5. เสริมสร้างรายได้ให้กับประชากรในชุมชนทั้งทางตรง เช่น การจำหน่ายผลิตผลจากป่าชุมชน และทางอ้อมจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

6. สร้างพลังกลุ่มในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

นอกจากนี้ยังมีการจัดการป่าชุมชนด้วยกิจกรรมการอนุรักษ์ ได้แก่ การกำหนดพื้นที่ป่าไว้เพื่อเป็นพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีการดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง ดังนี้

1. การสร้างความตระหนักให้แก่ชุมชนในความสัมพันธ์กับป่าต้นน้ำลำธาร มีกิจกรรมปลูกป่าเสริมธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน ประชาชนสามารถเก็บหาผลผลิตจากป่าชุมชนมาบริโภคและจำหน่ายได้

2. มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าและธรรมชาติให้ชุมชนตระหนักถึงประโยชน์ที่ได้รับจากป่าชุมชนมากยิ่งขึ้น

3. มีการจัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพื่อเป็นการรักษาป่า ปลูกฝังค่านิยมในการรักษาธรรมชาติให้ยั่งยืน และรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและคุ้มค่า

4. การเข้าร่วมโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ คณะกรรมการป่าชุมชนได้กำหนดคติกากฎระเบียบเกี่ยวกับป่าชุมชน และการวางแผนการบริหารจัดการ ประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ และหมู่บ้านใกล้เคียงเพื่อขอรับการสนับสนุนการดำเนินงาน และสร้างเครือข่าย

และการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น

1. การคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อเป็นแกนนำในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชน และจัดให้มีการประชุมความก้าวหน้าในวันประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านทุกวันที่ 6 ของทุกเดือน และจัดประชุมในโอกาสต่าง ๆ ตามความเหมาะสม

2. การกำหนดกฎระเบียบ ข้อบังคับ และบทลงโทษ ในการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน และประกาศเป็นระเบียบของหมู่บ้านให้ทราบโดยทั่วกัน

3. ประชาชนในชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ป่าที่เหลืออยู่ และปลูกเสริมป่าเสื่อมโทรม มีการจัดทำธนาคารอาหารชุมชน การปลูกต้นไม้สองข้างถนน ตลอดจนส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสร่วมปลูกต้นไม้ โดยการจัดเตรียมกล้าไม้ที่มีในท้องถิ่นสำหรับปลูกในโอกาสต่าง ๆ เช่น ประจู่ กระจินเตพา อินทนิล ตะเคียนทอง สะเดาเทียม เป็นต้น

4. การสนับสนุนกลุ่มท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อเป็นรายได้เสริมการการท่องเที่ยว เช่น การนำผลผลิตจากป่ามาจำหน่าย การนำเที่ยว เป็นต้น

5. มีส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนปลูกต้นไม้ยืนต้นในพื้นที่ของตนเอง เพื่อใช้สอยในครัวเรือนโดยส่งเสริมให้ราษฎรปลูกป่าเสริมในพื้นที่ทำการเกษตร เช่น ปลูกแทรกในสวนปาล์ม น้ำมัน สวนเงาะทุเรียน และปลูกรอบแนวเขตแปลง

6. การสนับสนุนกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ในหมู่บ้าน และประชาชนทุกคนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและรักษาสิ่งแวดล้อม โดยจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ในโรงเรียน การปลูกสร้างสวนป่าในโรงเรียน และในวันศุกร์ที่ 4 ของเดือนโรงเรียนมีการจัดกิจกรรมพานักเรียนศึกษาธรรมชาติบริเวณป่าต้นน้ำ

7. กิจกรรมการเดินป่าในเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่นำไปสู่แหล่งน้ำผุดในพื้นที่ป่าต้นน้ำเป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติ มีพันธุ์ไม้และสัตว์ป่าธรรมชาตินานาชนิด รวมทั้งการฟังบรรยายจากผู้นำเที่ยวท้องถิ่นที่ให้ข้อมูลความรู้และปลูกฝังเรื่องของการอนุรักษ์ธรรมชาติ

8. กิจกรรมป้องกันรักษาป่า โดยมีการลาดตระเวนป่าอย่างน้อยเดือนละ 2 ครั้ง กำหนดให้มีผู้ที่มีที่ทำกินติดกับเขตป่าชุมชนเป็นผู้ดูแลป้องกันรักษาป่า ตามแนวเขตที่ดินของตนเองและทุกคนในชุมชนต้องร่วมกันรับผิดชอบดูแลป้องกันรักษาป่า

2.2 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนจะมีการจัดการทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์ และองค์ความรู้ที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน ร่วมกับภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีผู้รู้ที่เป็นแกนนำและปราชญ์ชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดผ่านการเล่าเรื่องราว การสาธิต และจัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้ เช่น นายประสิทธิ์ คงชนะ ผู้รู้ด้านการเกษตรผสมผสานและพืชสมุนไพร โดยจัดทำศูนย์เรียนรู้ด้านเกษตรผสมผสานไว้ในสวนหลังบ้านของตนเอง ด้วยการนำพืชที่เป็นอาหาร พืชสมุนไพร และพืชเศรษฐกิจมาปลูกผสมผสานกัน นายสุริยา คงชนะ มักคุเทศก์ท้องถิ่นที่เป็นทั้งผู้รู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ประโยชน์และสรรพคุณทางยาของพืชสมุนไพร และกรรมการป่าชุมชน และนายบุญทัน บุญชูคำ ซึ่งเป็นผู้รู้และมีประสบการณ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการจัดการป่าชุมชน เป็นต้น

ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง เป็นชุมชนที่มีการอนุรักษ์ภูมิปัญญา และขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมที่ดีงามไว้ เช่น การพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร การเผยแพร่วัฒนธรรม เช่น การรำโนราห์ การรำกลองยาว และวัฒนธรรมอาหารปิ่นโต ลูกโซ่ เป็นต้น โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การจัดการความรู้ด้านป่าชุมชนของป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งได้มีการพัฒนาพื้นที่ป่าชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ และได้ปรับสภาพพื้นที่ธรรมชาติให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ บึงมหัศจรรย์น้ำต้นทรายคู ป่าต้นน้ำ น้ำผุด ถ้ำน้ำลอด ถ้ำผึ้ง ถ้ำประวัติศาสตร์สมรภูมิ น้ำตกธารพฤษภาน้ำตกบางคุย จุดชมวิว และมีการจัดทำบ้านพักโฮมสเตย์ เป็นต้น

2. การท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็นการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านถ้ำผึ้ง ที่มีอาชีพหลัก คือ การทำสวนยางพารา โดยจัดกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำสวนยางพาราของชาวใต้ ตั้งแต่การกรีดยาง การเก็บน้ำยาง จนถึงการทำแผ่นยาง กิจกรรมท่องเที่ยวอ้อมละ 20 ในการชิมผลไม้ เช่น ทุเรียน ลองกอง มังคุด ส้มโชกุน เงาะ เป็นต้น โดยเสียค่าใช้จ่ายคนละ 20 บาท

3. การรำโนราห์ เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านของภาคใต้โดยเฉพาะ มีทำรำที่อ่อนช้อยสวยงาม บทร้องเป็นกลอนสด ผู้ขับร้องต้องมีปฏิภาณไหวพริบ สรรหาคำที่สัมผัสได้อย่างฉับไว มีความหมายทั้งบทร้อง ทำรำและเครื่องแต่งกาย เครื่องดนตรี ประกอบด้วย กลอง ทับคู่ ฉิ่ง โหม่ง ปี่ชวา และกรับ ปัจจุบันพัฒนาเอาเครื่องดนตรีสากลเข้าร่วมด้วย โดยในโรงเรียนบ้านถ้ำผึ้งได้มีการสอนการรำโนราห์ให้แก่นักเรียน

4. ประเพณีอาหารปิ่นโต ที่เรียกว่าปิ่นโตลูกโซ่ เป็นวัฒนธรรมในการต้อนรับผู้มาเยือนด้วยการยกอาหารปิ่นโต เป็นเอกลักษณ์หนึ่งของถ้ำผิง คือ เมื่อมีการต้อนรับแขกของชุมชน ณ สถานที่ใดที่หนึ่งในชุมชน ชาวบ้านทุกบ้านจะร่วมทำอาหารใส่ปิ่นโตมาครอบครัวละเล้า แล้วนำมาวางเรียงและรับประทานร่วมกันระหว่างชาวบ้านและผู้มาเยือน โดยให้ทุกคนล้อมวงและเดินหมุนตักกินให้รอบทุกปิ่นโต โดยมีที่มาจากสมัยก่อนที่ชาวบ้านร่วมด้วยช่วยกันสร้างโรงเรียนภายในชุมชน เวลากลางวันชาวบ้านแต่ละบ้านก็จะทำอาหารปิ่นโตมาร่วมแลกเปลี่ยนกันรับประทานจนมาถึงปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบและนำการต้อนรับด้วยอาหารปิ่นโตนี้มาเป็นจุดขายของชุมชน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนในเวลาต่อมา

5. ประเพณีต่าง ๆ ที่คนในชุมชนปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา เช่น ประเพณีรับส่งตายาย เป็นประเพณีที่ชาวใต้ทั่วไปจัดขึ้น หรืองานบุญเดือนสิบ ประเพณีจับปี๊บเดือน วันปากปีปากเดือน ถือเอาวันสิ้นเดือนห้าเริ่มเดือนหก คือ วันแรม 15 ค่ำ เดือน 5 และขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 และประเพณีรดน้ำผู้สูงอายุประจำปี ซึ่งจะทำเป็นประจำทุกปีในช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ จะมีการรดน้ำขอพรผู้สูงอายุ เป็นต้น

จากการศึกษาข้อมูลภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชนทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตข้างต้น สามารถนำมาสรุปให้เห็นได้ว่าภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านถ้ำผิง สามารถสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 21 ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านถ้ำผิง

ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชน	ภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ป่าชุมชน
1. ปิ่นโตลูกโซ่ 2. การร่ำมนโหราห์ 3. ความสามัคคีและการรวมกลุ่มกันทำงาน เช่น การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่า 4. การเก็บหาของป่า เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร และสมุนไพร 5. การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ 6. การกันพื้นที่บริเวณป่าเสื่อมโทรมเพื่อปล่อยให้ป่าฟื้นตัว	1. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มต่าง ๆ ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มนำเที่ยว กลุ่มมัคคุเทศก์น้อย กลุ่มบ้านพักโฮมสเตย์ กลุ่มอาชีพ 2. การรวมกลุ่มเพื่อการดำเนินกร 3. การฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อย 4. การจัดบ้านพักแบบโฮมสเตย์ 5. ระบบประปาภูเขา 6. การแปรรูปพืชสมุนไพรเพื่อใช้และจำหน่าย เช่น ยาดม สเปรย์ตะไคร้หอม เป็นต้น

ภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการความรู้ ป่าชุมชน	ภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากการจัดการความรู้ ป่าชุมชน
7. การลาดตระเวนป่า 8. การเกษตรผสมผสาน 9. ความเชื่อเรื่องศาลเจ้าฝิ่งเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้คนจึงไม่เข้าไปบุกรุกและใช้ประโยชน์ จากป่าในบริเวณนั้น 10. ประเพณีรับส่งตายาย จบปีจบเดือน รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ 11. หักถดถอมจากไม้ไผ่	7. การใช้กฎระเบียบป่าชุมชนที่ตกลงร่วมกัน และใช้ ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานในการบัญญัติข้อตกลงต่าง ๆ 8. การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของสถานศึกษาในพื้นที่ และการทำฐานการเรียนรู้ในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น 9. การบูรณาการแผนพัฒนาตำบลสิ่งแวดล้อมและ วัฒนธรรมเข้ากับแผนพัฒนาตำบลและแผนพัฒนาหมู่บ้าน 10. แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร

3. การจัดการความรู้ป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

การจัดการความรู้ด้านป่าชุมชนของชาวบ้านมีการดำเนินการในนามของคณะกรรมการป่าชุมชนและคณะกรรมการกลุ่มต่าง ๆ ร่วมกับองค์กรในพื้นที่และนอกพื้นที่ที่มีบทบาทในการสนับสนุนและขยายความรู้ต่าง ๆ โดยมีการกำหนดแนวทางการจัดการความรู้ และกระบวนการจัดการความรู้ในแต่ละขั้นตอนที่สามารถสรุปปัจจัยที่ส่งเสริมให้การจัดการความรู้ป่าชุมชนบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนประสบความสำเร็จได้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชน

3.1.1 องค์กรภายใน

1) คณะกรรมการป่าชุมชน

คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านถ้ำฝิ่ง ชุดปัจจุบันมีจำนวน 9 คน โดยมีโครงสร้าง คือ ประธานกรรมการ 1 คน รองประธานกรรมการ 1 คน กรรมการ 5 คน เหนรัญญิก 1 คน และเลขานุการ 1 คน ซึ่งการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนนี้เป็นการนำของผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 บ้านถ้ำฝิ่งและประกอบด้วยผู้รู้ในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

การดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนจะมีการประชุมกันทุกเดือน เดือนละ 1 ครั้ง หรือประชุมพบปะกันเมื่อมีโครงการหรือมีการเตรียมการต้อนรับผู้มาศึกษาดูงาน ซึ่งการประชุมจะจัดขึ้นที่ศาลาประชาคมประจำหมู่บ้าน และในการดำเนินงานป่าชุมชนจะดำเนินงานร่วมกับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ได้แก่ กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น

2) สถาบันการศึกษาในพื้นที่

สถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่ ได้แก่ โรงเรียนบ้านถ้ำผึ้ง และโรงเรียนอนุบาลเป็ยมรักเป็นสถานศึกษาในท้องถิ่นที่มีนโยบายในการส่งเสริมให้นักเรียนได้เรียนรู้ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ในชุมชน โดยให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ภูมิปัญญาไทยและศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้ โดยส่งเสริมให้เด็กนักเรียนในโรงเรียนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ การดำเนินงานและส่งเสริมการจัดการความรู้ของชุมชน ดังนี้

- โรงเรียนบ้านถ้ำผึ้ง ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 5 ตำบลคันยวน เป็นสถานศึกษาของรัฐ ที่จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนบ้านถ้ำผึ้งได้ส่งเสริมให้เด็กในโรงเรียนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งร่วมกับชุมชนด้วยการ 1) ส่งเสริมให้นักเรียนไปอบรมเกี่ยวกับการเป็นมัคคุเทศก์น้อยกับชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง โดยการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการพูด การนำเสนอ การเล่าเรื่อง และเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติของชุมชน การดำเนินงานของป่าชุมชน และสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ในชุมชน 2) ส่งเสริมด้านการแสดงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นให้นักท่องเที่ยวหรือผู้มาศึกษาดูงานในชุมชน ได้รู้ถึงวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น การแสดงมโนราห์ การรำกลองยาว และรำโปงลาง 3) ร่วมกิจกรรมโฮมสเตย์ โดยให้นักท่องเที่ยวใช้โรงเรียนเป็นสถานที่พักและทำกิจกรรม

- โรงเรียนอนุบาลเป็ยมรัก ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 6 ตำบลคันยวน เป็นสถานศึกษาของสังกัดเอกชน ที่จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาล ประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โรงเรียนอนุบาลเป็ยมรักมีการนำหลัก “เศรษฐกิจพอเพียง” มาบรรจุไว้ในหลักสูตรตามโครงการรักษ์ป่าสร้างคน 84 ตำบล 84 พรรษา วิถีพอเพียง เพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้วิถีพอเพียง ภายในโรงเรียนมีศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงโดยการจัดกิจกรรม 24 ฐานการเรียนรู้ชุมชน เพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับการเกษตร รวมทั้งเน้นหนักให้นักเรียนได้เรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมไทย เช่น มโนราห์ ดนตรีไทย กลองยาว ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการดำเนินงานการจัดการป่าชุมชนที่ยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง การเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ 1) การพานักเรียนเข้าไปศึกษาในป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง 2) การจัดเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพรต่าง ๆ โดยการดำเนินงานร่วมกับทางชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อเข้าไปเรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งและรวบรวมข้อมูล จัดทำเป็นรูปเล่มสำหรับเผยแพร่

3) สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ในส่วนของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอพนม ได้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการจัดการความรู้ ด้วยการจัดให้มีแหล่งเรียนรู้ คือ กศน.ตำบล และส่งเสริมแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ของตำบล นอกจากนี้ สำนักงาน กศน. ยังได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาของหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลต้นขวนไว้

4) องค์การบริหารส่วนตำบลต้นขวน

องค์การบริหารส่วนตำบลต้นขวนได้มีการส่งเสริมการดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบล รวมถึงบ้านถ้ำผึ้ง โดยบรรจุกิจกรรมด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนไว้ในแผนพัฒนาตำบล และมีการส่งเสริมงบประมาณในการดำเนินการของกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง และกลุ่มแม่บ้านเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ส่งเสริมกัน

5) กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

การดำเนินงานของกลุ่มต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดตั้งขึ้นมีการดำเนินงานที่สอดคล้องและสนับสนุนกันในกิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มมัคคุเทศก์น้อย ซึ่งมีการแบ่งหน้าที่กันทำ และส่งต่องานในส่วนต่าง ๆ ตามความรับผิดชอบของแต่ละกลุ่มเพื่อให้การดำเนินงานในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และการจัดการป่าชุมชนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

3.1.2 องค์การภายนอก

1) บริษัทปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ให้การสนับสนุนเงินรางวัลที่ชุมชนได้รับจากโครงการประกวดรางวัลลูกโลกสีเขียว และโครงการ 84 ตำบลวิถีชุมชนพอเพียง เพื่อใช้เป็นกองทุนป่าชุมชน และการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศที่ร่วมโครงการเดียวกัน

2) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้ให้การสนับสนุนในการส่งเสริมเรื่องของการจัดการท่องเที่ยวชุมชน ด้วยการให้ชุมชนได้คัดเลือกและส่งเสริมเยาวชนในชุมชนเข้าร่วมฝึกอบรมตามโครงการมัคคุเทศก์น้อย เพื่อพัฒนาเป็นไกด์ท้องถิ่น สำหรับนำเที่ยวในชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ด้วยการส่งเสริมให้เด็ก เยาวชนในชุมชนได้อบรมเกี่ยวกับเทคนิควิธีการพูด ฝึกการกล้าแสดงออก รวมทั้งสนับสนุนงบประมาณให้ชุมชนจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนและการท่องเที่ยว

3) ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 15 (สุราษฎร์ธานี) ได้ส่งเสริมเกี่ยวกับการศึกษาและวิจัย โดยการสำรวจความต้องการพัฒนาในชุมชน และความสนใจของชุมชน เพื่อนำมากำหนดแผนการฝึกอบรมให้แก่แกนนำชุมชนในเรื่องต่าง ๆ เช่น การจัดการป่าชุมชน การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การสร้างเครือข่ายป่าชุมชนของจังหวัด เป็นต้น

4) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้เข้ามาส่งเสริมเกี่ยวกับการพัฒนาป่าชุมชนบ้านถ้ำผิงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยการให้แนวคิดและความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการ และการเป็นพี่เลี้ยงเชิงวิชาการของคณาจารย์ และการศึกษาดูงานและการจัดกิจกรรมเพื่อกระบวนการเรียนรู้ของนักศึกษา

3.2 แนวทางการจัดการความรู้

แนวทางการดำเนินงานของป่าชุมชนบ้านถ้ำผิง ได้เริ่มต้นจากการจัดตั้งป่าชุมชน จัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนและได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อศึกษาธรรมชาติของป่าชุมชน โดยชุมชนได้ยึดหลักการจัดการป่าชุมชน ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งชุมชนได้ให้ความสำคัญกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนและนำมาใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า โดยไม่ทำลายธรรมชาติ ได้มีการดูแลรักษาป่าชุมชน จัดตั้งองค์กรกลุ่มป่าชุมชนในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชน กำหนดคคคค การใช้ประโยชน์ร่วมกัน และนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาเพิ่มค่าทางเศรษฐกิจ ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น เช่น การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การเก็บหาผลผลิตจากป่าชุมชน มีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรม และคนในชุมชนได้มีการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามัคคี มีการประสานงานกันระหว่างองค์กรกลุ่มต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน ตลอดจนการสร้างและพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนไปยังชุมชนใกล้เคียง ได้รับความร่วมมือร่วมใจกันในการบำรุงรักษาฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้มีทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ และมีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน โดยยึดแนวทางการจัดการความรู้ตามกฎระเบียบป่าชุมชน และแผนพัฒนาหมู่บ้าน

1) กฎระเบียบป่าชุมชน

การดำเนินการจัดการป่าชุมชนบ้านถ้ำผิง ได้ดำเนินการภายใต้ระเบียบข้อบังคับป่าชุมชนบ้านถ้ำผิง พ.ศ. 2550 ที่ได้มาจากการประชาคมหมู่บ้าน โดยสมาชิกในชุมชนร่วมกันปรับโครงสร้างกฎระเบียบเพื่อประกาศใช้ร่วมกัน

กฎระเบียบป่าชุมชนบ้านถ้ำผิง กำหนดขึ้นเพื่อให้การบริหารจัดการป่า ให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยคณะกรรมการป่าชุมชน หมายถึง คณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผิง

ชุมชนได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งและดำเนินการด้านป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งไว้เพื่อให้เกิดการจัดการที่สอดคล้องกับความเชื่อและให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ด้วยการมุ่งสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนได้รู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ รู้จักหวงแหน และใช้อย่างคุ้มค่า รวมถึงการสร้างสามัคคีในชุมชน โดยมีกิจกรรมที่แบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน

กฎระเบียบของป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้งมีข้อกำหนดที่แบ่งตามการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชนแต่ละแห่ง เช่น ป่าต้นน้ำมุ่งเน้นที่การอนุรักษ์เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำของชุมชน ป่าบ่อน้ำต้นทรายอุดมมุ่งเน้นเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ป่าชุมชนในแปลงอื่น ๆ อนุญาตให้นำผลผลิตของป่าที่นำมาเป็นอาหารได้ เช่น ยอดเห็ดขี้เหล็ก ยอดหวาย หน่อไม้ หรืออื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่ตามป่า โดยต้องแจ้งต่อคณะกรรมการ และเมื่อคณะกรรมการพิจารณาให้ผู้ใดเข้าไปเก็บ ให้ผู้นั้นช่วยกันดูแลรักษาและขยายพันธุ์เพิ่มขึ้นในบริเวณนั้น

หากคนในชุมชนต้องการใช้ไม้ในพื้นที่ป่าต้องแจ้งความประสงค์ต่อคณะกรรมการเพื่อพิจารณาตามความสมควร และไม้ที่จะตัดนำมาแปรรูปเพื่อใช้สอยนั้น ต้องเป็นไม้ที่โตแล้ว และเมื่อตัดต้นไม้แล้วให้นำพันธุ์มาปลูกใหม่ทดแทน อย่างน้อย 5 ต้น ดูแลรักษาอย่างน้อย 3 ปี และต้องนำไม้นั้นใช้สอยในชุมชน คราวเรือน และสาธารณหมู่บ้านเท่านั้น

กฎระเบียบนี้ให้คณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง และคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้รักษาการตามระเบียบ และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันประชุมใหญ่สามัญประจำปี จะแก้ไข เพิ่มเติมได้ก็ต่อเมื่อมีมติของที่ประชุมใหญ่สามัญประจำปีในปีถัดไป

2) แผนพัฒนาหมู่บ้าน

ผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนรวมถึงเป็นประธานคณะกรรมการป่าชุมชนได้ประสานกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ และบรรจุไว้ในแผนพัฒนาหมู่บ้าน โดยระบุหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในกิจกรรมต่าง ๆ และหน้าที่ความรับผิดชอบไว้อย่างชัดเจน รวมถึงแผนการจัดการป่าชุมชนซึ่งเป็นกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องและบังเกิดผลเป็นรูปธรรม

3.3 กระบวนการจัดการความรู้

ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนตามกระบวนการจัดการความรู้ โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า ป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ได้ดำเนินการในรูปแบบของการรวมกลุ่มกันภายในชุมชน การส่งเสริมจากสถาบันการศึกษาในชุมชน การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการความรู้ ดังนี้

3.3.1 การตระหนักถึงความรู้

1) การสร้างความตระหนักที่เริ่มจากคนในชุมชนเอง

การสร้างความตระหนักของชุมชนบ้านถ้ำผิง ได้เริ่มจากการรวมกลุ่มอนุรักษ์ขึ้นด้วยความสมัครใจ ความตระหนักในศักยภาพของชุมชนที่จะสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ดังเช่น

“ให้ชาวบ้านที่สนใจมาให้ความรู้ถึงจะมาจัดการตรงนี้ได้ มีให้ตั้งกลุ่มอนุรักษ์ตามความสมัครใจ และคิดว่าปัจจัยอยู่ที่คน การสร้างคน มีความรู้ ต้องคู่กับชุมชน” (บุญทัน บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

นอกจากนี้บุญทัน บุญชูดำ ยังได้กล่าวต่อไปว่า “เด็กมีความรู้เพราะ 1) คลุกคลีอยู่กับชุมชน 2) พ่อแม่ 3) สอนภาษาถิ่น สอนรามโนราห์ ครูสอนเอง เรื่องป่าก็มีการเดินป่าเดือนละ 1 ครั้ง จะพาเด็กไปเดินป่า อาจารย์จะพาไปสอนเอง บางทีก็ให้ลงไปสอนด้วย บางทีก็เอาพี่สอนน้องที่โรงเรียนถ้ำผิง”

“ปัจจัย คือ ทุกคนเขารักตรงนั้น เขาไม่อยากจะเปลี่ยนแปลงแวดล้อม ถ้าคนในท้องถิ่นพาไปเขาจะอธิบายแล้ว ภูมิใจว่าได้ให้ความรู้ คนในชุมชนอนุรักษ์ ช่วยกันมอง” (จิราภรณ์ วัชรปรากร, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

“เวลาเราลงไปดูความรับผิดชอบของชุมชนด้วยว่า ชุมชนนี้ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนกับกรมป่าไม้แล้ว ทางชุมชนเขามีความจริงจังเรื่องการดำเนินการมากแค่ไหนและพื้นที่ที่เรามาเลือกที่หลัง เราต้องไปคุยกับเจ้าของพื้นที่ก่อนว่าอยากพัฒนาไหม” (หรรษา เรื่องชัย, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2554)

การปลูกฝังเด็กและเยาวชนในชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับบ้านเกิด เช่น ภาษาถิ่น วัฒนธรรมดั้งเดิม ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

“กิจกรรมแรกที่เราทำหลังจากเปิดอนุบาลคือการรักษาวัฒนธรรม เพราะผมมองง่าย ๆ บ้านเราภาคใต้ยังมีทรัพยากร ด้วยประเพณีและวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นเด็กตอนนี้ต้องรักษาซึ่งประเพณีและวัฒนธรรมให้ได้” (วิรัช สาริพัฒน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

“ของพื้นที่ที่น่าภาคภูมิใจ คือ เห็นเขาทำทองม้วน ผลิตภัณฑ์จากไม้กาแพ มาทำเป็นแจกัน ส่วนความภาคภูมิใจเกี่ยวกับการปลูกป่า เมื่อบานหนูเข้าตัวเมืองไปซื้อของ คือ มันร้อนมากกว่าบ้านเราเยอะ แล้วบ้านเราก็มีต้นไม้ น่าดู มีที่

ท่องเที่ยวมากมาย แต่ในตัวเมืองเขาก็มีพวกห้างสรรพสินค้า ไม่ได้มีต้นไม้ ไม่ได้มีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ” (ณัฐริกา บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

2) การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลและการยอมรับ

การตระหนักถึงความรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติให้เกิดผลและการยอมรับเกิดจากการทดลองปฏิบัติ การติดตามผลและนำมาปรับปรุงแก้ไข เกิดจากการเรียนรู้ด้วยการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชน

“ใช้หลายระบบ ลองทำ สิ้นปีก็มาสรุปว่า ที่ทำมาทำอะไร ต้องปรับปรุงแก้ไขบ้าง เรียกทำแผนชุมชน อย่างความรู้ของคุณประสิทธิ์ที่ทำเรื่องการเกษตรผสมผสาน เป็นความรู้จากการพูดคุยกัน ไม่ได้อยู่ในเอกสาร แล้วก็ เป็นความรู้ที่เกิดจากการทดลองทำ ทำไปอะไร ไม่ได้ดีก็ลองทำใหม่” (บุญทัน บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

3) การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่เด็ก เยาวชน

กิจกรรมของชุมชนและสถานศึกษาที่จัดให้แก่เด็ก เยาวชนในชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง เช่น การเดินป่า การศึกษาดูงาน การเรียนรู้ชุมชน การฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อย

“ทุกวันศุกร์ ครูจะพาเด็กไปเดินป่า ไปดูธรรมชาติ จัดกิจกรรมขึ้นมาแล้วให้เด็กนักเรียนพากันไปเดินป่า เป็นกิจกรรมของโรงเรียนบ้านถ้ำผึ้ง” (คะนิง พันรัมย์, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

“ผู้ที่ให้ความรู้ก็เป็นผู้ใหญ่ มาบรรยายที่โรงเรียน การอบรมที่โรงเรียน ก็มีทั้งเด็กที่อยู่ในโรงเรียนเราและเด็กคนอื่น ๆ ในชุมชนด้วย อย่างโครงการมัคคุเทศก์น้อยก็เริ่มจากทางโรงเรียน มีหลักสูตรอยู่แล้วก็คัดเลือกเด็กว่าต้องไปเรียนรู้เรื่องการพูด ไปดูสถานที่ท่องเที่ยว เรียนรู้พวกพันธุ์พืช มีการจัดให้เด็กไปปลูกป่า” (พลวัฒน์ สาริพัฒน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

4) การตระหนักถึงความรู้จากการส่งเสริมจากองค์กรภายนอก

ความรู้จากการส่งเสริมจากภายนอกของชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้ง ปตท. ที่เข้ามาศึกษาชุมชนและก่อให้เกิดการพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

“ได้เกิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวคือ อาจารย์จาก ม.สงขลานครินทร์ เข้ามาคุยกันแล้วพาไปดูป่า เขาก็เห็นสภาพแล้วบอกว่าจะปรับให้เป็นที่พักศึกษา แล้วจะพานักศึกษามาศึกษาธรรมชาติที่นี่ เขามาส่งเสริมให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวให้กับชาวบ้าน ในหมู่บ้าน” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

บุญทัน บุญชูคำ ให้ข้อมูลต่อไปว่า “ขณะที่ทำหน่วยงานที่เห็นความสำคัญของเรา ปตท. เข้ามาลักษณะท่องเที่ยว แล้วเก็บข้อมูล ทีมลูกโลกสีเขียวเข้ามาประเมิน และให้รางวัล ปี 47”

3.3.2 การสร้างความรู้

1) การสร้างความรู้จากการถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชน

การถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชน โดยคนรุ่นต่อรุ่นในหมู่บ้านถ้าฝั่งด้วยการให้เด็กหรือเยาวชนได้รับรู้ รวมทั้งการเดินป่าหรือทัศนศึกษาเพื่อเข้าไปเรียนรู้สภาพธรรมชาติและ การใช้ประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์

“เขาจะไม่เชิญไปสอนที่โรงเรียน แต่ครูจะพาเด็กมาทัศนศึกษาข้างนอก แล้วเชิญผู้ใหญ่ไปพูดแนะนำแล้วไปดูสถานที่” (ณัฐริกา บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“การสืบทอด ก็บอกลูกบ้าง แต่เด็กสมัยนี้ก็สนใจบ้าง ไม่สนใจบ้าง บางคนก็พา ลูกหลานเข้าป่าบ่อย” (สมศรี คงชนะ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“การถ่ายทอดเป็นการเรียนรู้จากพ่อไปสู่ลูก มันก็มีภูมิปัญญา เรื่องจัดการป่า เรื่อง สมุนไพร” (หรรษา เรื่องชัย, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2554)

2) การลงพื้นที่สำรวจความรู้ด้วยตนเอง

การลงพื้นที่ไปสำรวจความรู้จากชุมชนเป็นวิธีการสร้างความรู้ตั้งแต่เริ่มต้นบุกเบิกพื้นที่ป่าชุมชน รวมทั้งการสำรวจเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และสำรวจภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

“ทำแผนชุมชน กำหนดทิศทางกันใหม่ ผนวกทุกเรื่อง มีเรื่องป่าชุมชนด้วย” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“การเข้าป่า ก็จะเข้าไปเฉพาะเวลานักท่องเที่ยวเข้าไป แต่อย่างเข้าไปพัฒนามีเข้าไปทำกิจกรรมกับเพื่อนบ้างเกือบทุกเดือน ส่วนใหญ่จะเข้าไปปลูกป่า เข้าไปติด

ป้าว่าเขตห้ามล่าสัตว์ ของหนูจะได้ไปบ่อยกว่าคนอื่นเขาเพราะตามพ่อไป แต่หนูก็จะชวนเด็กแถว ๆ นี้ไปด้วย” (ณัฐริกา ภูณชุต้า, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

3) การสร้างความรู้ด้วยการเปิดรับและปรับประยุกต์ใช้

การเปิดรับและปรับประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อการจัดการป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ประกอบด้วยการจัดกิจกรรมร่วมกับโรงเรียนในชุมชน มีการฝึกอบรม การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้

“กิจกรรมที่ทำที่โรงเรียน จะทำในนามของโรงเรียนบ้านถ้ำผึ้ง การอบรมมัคคุเทศก์น้อย เคยอบรมมาแล้ว และก็มีรุ่นพี่ สสส. ใ้ห้บมาอบรมมัคคุเทศก์น้อย อบรมเด็กในหมู่บ้านและในตำบลเรื่องป่า รู้เรื่องอะไรต่าง ๆ” (ณัฐริกา ภูณชุต้า, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“การทำสวนเป็นอาชีพดั้งเดิมมาตั้งแต่ปู่มาเลย สมัยก่อนก็ใช้สารเคมี ตอนนี้นำสมุนไพร น้ำหมักชีวภาพ ส่วนวิธีการทำรู้จากเพื่อน ไปอบรม เกษตรส่งไปอบรมแล้วมาทำใช้เอง” (ประสิทธิ์ คงชนะ, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

“มีกรมพัฒนาฝีมือแรงงานมาอบรมให้สำนักงานจังหวัด สอนให้ทำบัญชีครัวเรือน แล้วก็ให้งานมาทำที่บ้าน เป็นงานฝีมือ กลุ่มแม่บ้านเราเลยทำยาต้ม สมุนไพร พิมเสนน้ำ” (เยาวภา คงชนะ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

4) การศึกษาดูงานนอกสถานที่

การสร้างความรู้ด้วยการศึกษาดูงานนอกสถานที่เป็นการสร้างความรู้ที่เสริมประสบการณ์ให้กับคนในกลุ่มต่าง ๆ เพื่อนำความรู้มาปรับใช้กับกลุ่มของตน เช่น เด็กและเยาวชนศึกษาดูงานและเข้าค่ายร่วมกับเยาวชนในพื้นที่อื่นในโครงการมัคคุเทศก์น้อย ส่วนบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือกลุ่มจัดการป่าชุมชนจะได้รับการส่งเสริมให้ศึกษาดูงานเกี่ยวกับการพัฒนาอาชีพ เช่น การทำโฮมสเตย์ การทำผลิตภัณฑ์จากวัสดุทางธรรมชาติ

“ได้พาไปดูงานเรียนรู้ ตอนที่ได้รางวัลลูกโลกสีเขียว ผมพาไปดูงานที่เชียงใหม่ไปทุกปี ไปเหนือบ้าง อีสานบ้าง ก่อนที่จะทำเรื่องท่องเที่ยว ก็ไปดูที่ใกล้ ๆ ก่อนไปดูที่สิริวงส์ ที่นครฯ ที่เมืองกาญจน์ ที่นครนายก และก็ดูงานที่อื่นว่าจะทำอะไรให้เกิดประโยชน์เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ดูเรื่องการทำอาหาร เรื่องการทำโฮมสเตย์ การนำเที่ยว” (บุญทัน ภูณชุต้า, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“มีอบรมเป็นไคด์ การเข้าค่ายเยาวชน เป็นแกนนำเกี่ยวกับป่า วิธีการจัดการ วิธีชีวิต ต้องมีวิธีการพูด ไปศึกษาดูงานที่เชียงใหม่ ไปเข้าค่าย” (คะเนิง พันรังสี, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

“โครงการอันนี้เป็นส่วนหนึ่ง (เล่มหนังสือภูมิปัญญาสมุนไพรร) อันนี้อยู่ใน เศรษฐกิจพอเพียง เรารวบรวมให้เขา ในโรงเรียนมีสวนสมุนไพร มีการเพาะชำ กล้าไม้ เป็นฐานเศรษฐกิจพอเพียง” (วิรัช สารพัฒน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

“ทางเกษตรฯ ให้ไปอบรมหลาย ๆ ที่เกี่ยวกับการเกษตร ได้แลกเปลี่ยนกับคน หลาย ๆ ที่ แต่ไม่ได้เรียนเกี่ยวกับการเป็นวิทยากร เป็นคนที่พูดเก่งอยู่แล้ว” (ประสิทธิ์ คงชนะ, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

“ดูงานข้างนอก ส่วนใหญ่จะดูงานเกี่ยวกับบ้านพัก โฮมสเตย์ ป่าชุมชนที่เขาได้รับ รางวัลมาแล้ว เป็นเครือข่ายที่ได้รับรางวัล” (สมศรี คงชนะ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

5) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนจากกลุ่มผู้นำที่ได้ออกไปศึกษานอกสถานที่แล้วนำความรู้ กลับมาถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้รับรู้ หรืออาจเป็นการประชุมกลุ่มเพื่อปรึกษาหารือร่วมกัน ระหว่างผู้นำและคนในชุมชนเพื่อหาแนวทางดำเนินงานต่อไป

“สิ่งที่คนข้างนอกเข้ามาดูบ่อย ๆ ก็คือ เรื่องป่า ของเราเคยได้รางวัลลูกโลกสีเขียว บางทีคนข้างนอกก็มาจัดกิจกรรมให้ปลูกป่า บางทีมาเยี่ยม ผู้ใหญ่ก็หาต้นไม้ให้มา ปลูกด้วย มีกิจกรรมให้คนข้างนอกทำ” (ประสิทธิ์ คงชนะ, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

“เริ่มมีคนมาดูงาน เริ่มจัดตั้งโฮมสเตย์ มาเรื่อย ๆ ที่ละขั้น ๆ วิธีการจัดการเราก็ไปดู งานมาแล้วก็มาปรับใช้เอา ไปดูงานมาแล้วก็มาแลกเปลี่ยนกัน คอยกัน” (สมศรี คงชนะ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“การรวมกลุ่ม อย่างของที่ถ้าฝั่งเขาจะใช้ศาลาประชาคม ไม่ว่าจะประชุมอะไรก็ตาม ที่นั่นเลย มาพูดคุยกัน ส่วนการประชุมเครือข่ายป่าชุมชนของจังหวัด ปกติจะจัดปี ละ 1 ครั้ง” (หรรษา เรืองชัย, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2554)

6) การสร้างความรู้ด้วยระบบการศึกษา

ชุมชนบ้านถ้ำผึ้งเป็นชุมชนที่มีสถานศึกษาและแหล่งเรียนรู้ในชุมชนที่ได้ส่งเสริมเกี่ยวกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น

“อนุบาลเปี่ยมรัก เป็นโรงเรียนเอกชน มีการพัฒนาไปได้ไกล มีหลักสูตรท้องถิ่น 20 เปอร์เซนต์ ทำอยู่ในที่เดียวกัน ให้ชุมชนไปช่วยแลกเปลี่ยนด้วย มีฐานการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชน ส่วนที่โรงเรียนบ้านถ้ำผึ้งได้ร่วมกิจกรรมโฮมสเตย์และกิจกรรมอนุรักษ์” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“กศน. ตำบลต้นขวน เป็นแหล่งเรียนรู้ เหมือนห้องสมุดย่อย ๆ มีครู และเป็นที่จัดกิจกรรมในพื้นที่ด้วย เช่น จัดเวทีชาวบ้าน จัดอาชีพ สามารถใช้พื้นที่ตรงนี้ได้ เป็นที่ใช้ร่วมกัน” (จิราภรณ์ วัชรปการ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

3.3.3 การจัดเก็บความรู้

1) การจัดเก็บความรู้ภายในตัวบุคคล

การจัดเก็บความรู้ภายในตัวบุคคลของชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ได้จากการถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ จากผู้รู้ให้กับเด็ก เยาวชน หรือคนรุ่นหลัง เพื่อจัดเก็บและนำความรู้นั้นไปเผยแพร่ได้ต่อไป

“ผมจะทำภายนอกเป็นส่วนมาก จึงต้องหัดคนรุ่นหลังให้ทำงานเป็น เราออกไปก็หาความรู้ ประสบการณ์มาถ่ายทอดให้คนในหมู่บ้านที่ทำงาน งานก็จะยั่งยืนมีการถ่ายทอด เราวางไว้ให้ลูก ๆ ได้เรียนรู้จากตัวแกนนำ ได้ไปดูงานข้างนอกบ้าง เราพยายามสร้าง ให้มาทำงานต่อ” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

2) การจัดเก็บความรู้ผ่านสื่อหรือช่องทาง

ชุมชนบ้านถ้ำผึ้งเป็นชุมชนที่มีการจัดการป่าชุมชนและจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มานาน และมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นที่รู้จักของชุมชนภายนอก ดังนั้นจึงมีสื่อประเภทต่าง ๆ เข้ามาเก็บข้อมูลเพื่อเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน วิถีชีวิต แหล่งท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีการสื่อสารภายในหมู่บ้านด้วยการประชุม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ การทำประชาคม เป็นต้น

“สื่อต่าง ๆ เป็นของ ปตท. กรมป่าไม้ ก็มาตามแผนของเขา พอเราได้รางวัลลูกโลกสีเขียว ปตท. มาทำรายการให้ รอบก่อนเขาทำเป็นสารคดีแล้วไปจ้างรายการ

โทรทัศน์ออก เดือนละ 1 ครั้ง แล้วส่งซีดีมา ปีนี้เขาทำเป็นสารคดีส่วนหนึ่ง แล้วที่เหลือทำเป็น Pocket book” (บุญทัน บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“มีการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนปีละครั้ง แต่มีประชุมหมู่บ้านทุกเดือน เดือนละครั้ง ประชุมทุกเรื่องรวมกัน” (คะเนิง พันรังสี, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

3) การจัดเก็บความรู้จากหน่วยงานภายนอก

ชุมชนบ้านถ้ำผึ้งเป็นชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกในการจัดเก็บความรู้ เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ที่เข้ามาเก็บข้อมูลชุมชนเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ภูมิปัญญาท้องถิ่น แล้วนำข้อมูลมาเผยแพร่ โดยในปัจจุบันชุมชนได้เริ่มมีการจัดเก็บข้อมูลชุมชนด้วยตนเอง และรวบรวมไว้ที่ทำการอนุรักษ์ ซึ่งเป็นศาลาประชาคมหมู่บ้าน

“เราเป็นคนรวบรวมเอง แต่วิธีการ คือ ผมก็มานั่งเล่า แล้วอาจารย์ของ มอ. และนักวิชาการ เขาก็มานั่งเก็บแบบนี้ ก็ไปเรียบเรียงแล้วก็ส่งกลับมา เราก็มาเติมข้อมูลแก้ไขข้อมูลให้ถูกต้อง” (บุญทัน บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“เมื่อพ่อไปประชุมมาก็จะกลับมาเขียนเอง เหมือนกับว่านักศึกษาที่มารวบรวมข้อมูลจากพ่อ พ่อก็บอกรายละเอียด เขาก็จด ทำเป็นรูปเล่ม แล้วก็ส่งมาบ้าง” (ณัฐริกา บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

4) การจัดเก็บความรู้ด้วยระบบการศึกษา

องค์กรการศึกษาในชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง โดยครู นักเรียนและนักศึกษาภายนอกได้มีการลงพื้นที่สำรวจและรวบรวมจัดเก็บข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญา

“เรื่องภูมิปัญญาเราจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น อย่างภูมิปัญญาด้านการท่องเที่ยว เราก็ให้เด็กไปช่วยดูแลพวกนักท่องเที่ยว เขาเป็นคนบรรยาย ฝึกเรียนรู้จากข้อมูลในหมู่บ้าน ภูมิปัญญาต่าง ๆ” (พลวัฒน์ สาริพัฒน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

“กศน. อำเภอพนมมีการจัดทำเอกสาร “แหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น” ของแต่ละอำเภอไว้ภูมิปัญญา องค์ความรู้ ครูจะเป็นคนรวบรวม แต่บางที่อาจให้นักศึกษาไปรวบรวม คั่นคว่าแล้วครูมาจัดทำให้ในห้องสมุดเรา หรือเข้าอินเทอร์เน็ตของตำบล” (จิราภรณ์ วัชรปรการ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

3.3.4 การถ่ายโอนและใช้ความรู้

1) การถ่ายโอนความรู้ผ่านช่องทางประเภทต่าง ๆ

การถ่ายโอนความรู้ผ่านช่องทางประเภทต่าง ๆ ของชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ได้แก่ การถ่ายทอดจากสื่อบุคคล เช่น ผู้นำ ผู้รู้ ปราชญ์ชุมชน รวมทั้งการประชุม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสืบต่อในครอบครัว การใช้สื่อมวลชน เป็นต้น

“ที่บ้านลุงประสิทธิ์ก็เป็นศูนย์เรียนรู้ด้านการเกษตร เพราะมีลุงที่รู้แล้วถ่ายทอดให้ดูงานได้ ไปบอกต่อ มานั่งคุยแลกเปลี่ยน” (บุญทัน บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“ความรู้ทางการเกษตรพวกนี้ ก็มีลูกทำต่อ คนข้างนอกมาก็อธิบายให้เขาฟัง พวกสื่อโทรทัศน์ก็มีมาบ้างมาถ่ายทำ” (ประสิทธิ์ คงชนะ, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

“ศูนย์บริการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรตำบลต้นขวน จะประชุมกันทุกวันที่ 17 ของเดือน ของแม่บ้านก็จะมีการประชุมสภาแม่บ้าน เช่น การเกษตร ผลิตผลต่าง ๆ ในหมู่บ้าน รับนโยบายมาจากทางอำเภอแล้วไปประชุมกันต่อในระดับหมู่บ้าน การประชุมก็มีนายกเป็นที่ปรึกษา” (ปรีชา ถิ่นศิริ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

“การสอนวัฒนธรรมประเพณี เด็กเรียนรู้จากตัวเอง ให้เด็กเรียนรู้ท้องถิ่น การเรียนรู้จากเด็กไปถึงพ่อแม่ มีครุภูมิปัญญา มีจุดถ่ายทอดความรู้” (เขวงสมพังกาญจน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

2) การถ่ายทอดความรู้แก่ผู้ที่มาศึกษาดูงาน

ชุมชนบ้านถ้ำผึ้งเป็นชุมชนที่มีบุคคลภายนอกชุมชนเข้ามาศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งได้ต้อนรับนักท่องเที่ยวตลอดทั้งปี ชุมชนจึงได้มีการถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ สู่บุคคลเหล่านั้น ซึ่งส่งผลให้การจัดการป่าชุมชนได้เผยแพร่สู่ภายนอก

“ที่บ้านที่สวน มีป้ายบอกว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ ศูนย์สาธิต มีเกษตรตำบล เขาจัดทำป้ายให้ คนข้างนอกก็เข้ามาได้เรียนรู้ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็เคยพาคนข้างนอก เป็นนักเรียนบ้างมาดูที่สวนว่าปลูกสวนผสมผสานเป็นยังไง ปลูกได้หรือไม่ บางคนไม่เข้าใจ ก็พามาดู ลุงทดลองดูว่าอะไรปลูกด้วยกันได้ ให้ลุงอธิบายวิธีการทำการเกษตรให้” (ประสิทธิ์ คงชนะ, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

3) การใช้ความรู้ตามโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

การใช้ความรู้ตามโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ด้วยการรับการอบรม การประชุม การเข้าค่าย การถ่ายทอดความรู้ร่วมกับองค์กรภายนอกชุมชน เช่น ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล เป็นต้น

“วันนี้เป็นการประชุมประจำเดือน ประธานแม่บ้านไปอบรมที่ศูนย์เทคโนโลยี ก่อนแล้วก็มาถ่ายทอดความรู้ให้แม่บ้านคนอื่น ๆ” (วิไลวรรณ บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“บางครั้งทางชุมชนเขามีอะไร ก็ทำหนังสือเชิญเรามา ถ้าต้องการให้เราไปเป็นวิทยากร คือ คนในชุมชน บางคนเขาารู้พวกภูมิปัญญาแต่เขาไม่สามารถถ่ายทอดได้ เราไปช่วยเรื่องกระบวนการ ความรู้ทางวิชาการ” (हरรรษา เรืองชัย, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2554)

3.4 ปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง พบว่ามีการดำเนินการจัดการความรู้ทั้ง 4 ขั้นตอน โดยมีปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการบริหารจัดการป่าชุมชน และการดำเนินการที่มีการนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชนมาใช้ โดยมีปัจจัยหลัก 7 ปัจจัย ได้แก่ 1) การทำงานแบบมีส่วนร่วม 2) การส่งเสริมและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ 3) การมีระบบบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อที่ตกลงและยอมรับร่วมกัน 4) การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและมีความเสมอภาค 5) การใช้การศึกษาและการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ 6) การมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง และ 7) การใช้ภูมิปัญญาเพื่อจัดการป่าชุมชน ดังมีรายละเอียดดังนี้

3.4.1 การทำงานแบบมีส่วนร่วม

การทำงานแบบมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยที่สำคัญในการจัดการความรู้ป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง เนื่องจากการดำเนินงานของป่าชุมชน มุ่งเน้นที่การทำงานด้วยการรวมกลุ่มของคนในชุมชนและองค์กรในพื้นที่

1) การปลูกฝังให้เกิดความรักและความภาคภูมิใจในชุมชน

ชาวชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง เป็นชุมชนที่มีความรักและภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง ด้วยการปลูกฝังโดยผู้นำชุมชน พ่อ แม่ เครือญาติ ที่ทำให้เห็นถึงประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน

“รางวัลลูกโลกสีเขียวเราได้มาเพราะเกิดจากความสามัคคีของคนในหมู่บ้าน หรืออย่างบางที่มีการจัดกิจกรรมอะไรใครมีอะไรก็จะมาช่วยกัน” (ณัฐริกา บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“พอคนรู้ว่านี่คือป่าชุมชน คนก็จะไม่ค่อยไปทำอะไร เพราะหูดามันเยอะ พอเป็นป่าชุมชนชาวบ้านก็รู้ เขาก็จะพูดกัน ดูแลกันเอง” (हरรษา เรืองชัย, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2554)

“ที่เป็นได้จริง ๆ ก็มีโนราห์กับอังกะลุง เรามีคนที่จะทำได้มากกว่านั้น แต่อยู่ในคน ๆ เดียว เพลงบอก หนังตะลุง ได้หมด แต่เราให้เขาทำอย่างเดี๋ยวก็คือมโนราห์ เรื่องดนตรีไทยจะมีเครื่องสาย กลองยาว หนังตะลุง” (ละนิง พันรังสี, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

2) การทำงานเป็นกลุ่มและการสร้างแรงจูงใจด้วยระบบปันผล

การทำงานโดยกระบวนการกลุ่มเป็นวิธีการทำงานที่ชุมชนบ้านถ้ำผิงยึดถือปฏิบัติมาตั้งแต่การจัดการป่าชุมชน การจัดการกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กลุ่มแม่บ้าน และมีระบบปันผลที่จูงใจให้คนในชุมชนเกิดความสนใจและร่วมกันทำงานมากขึ้น

“การทำท่องเที่ยวแบบนี้ไม่เหมือนกับการทำแบบธุรกิจ แบบนี้คือ ทำโดยชุมชน อาจไม่สะดวก หุรหรามากนัก การท่องเที่ยวที่นี้เป็นารรวมกลุ่มกันของชาวบ้าน ทำในเชิงอนุรักษ์ มีการปันผลรายได้ของกลุ่มต่าง ๆ เข้ากองทุนเก็บไว้ทำกิจกรรมต่าง ๆ และพัฒนาหมู่บ้าน” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“การช่วยเหลือกันทำงานของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน ชุมชนจะเข้มแข็ง ลักษณะการทำงานเป็นเครือข่าย เป็นกลุ่มท่องเที่ยว มีไกด์ รถนำเที่ยว แม่บ้าน ทำอาหาร มีโฮมสเตย์ จริง ๆ รายได้ไม่มาก แต่ที่เขาทำเป็นอาชีพเสริม แล้วช่วยชุมชน ช่วยเครือข่าย” (พลวัฒน์ สาริพัฒน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

“หน้าที่หลักของกลุ่มแม่บ้าน คือ ทำอาหารให้นักท่องเที่ยวรับประทาน และการรวมกลุ่มแม่บ้านนี้ เป็นการรวมกลุ่มตามความสมัครใจ ส่วนกิจกรรมที่กลุ่มแม่บ้านทำ นอกจากการทำอาหารต้อนรับนักท่องเที่ยวแล้ว ยังมีการออม มีกองทุนของหมู่บ้าน เพื่อมาพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เช่น นำเงินมาทำสื่อแหล่งท่องเที่ยว” (กนกวรรณ เวชวิมล, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

3) การมีส่วนร่วมของสถาบันการศึกษาและเด็กเยาวชน

สถานศึกษาได้เข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมให้เด็กในโรงเรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน การเป็นไกด์นำนักท่องเที่ยว การทำกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น การแสดงรำโนราห์

“ถ้ามีนักท่องเที่ยวเข้ามา แล้วต้องการมีกิจกรรมของหมู่บ้าน ทางหมู่บ้านก็จะคิดต่อไปร่วมกับทางโรงเรียน การแสดงมโนราห์ ขอการแสดงต่าง ๆ ของเด็ก แล้วก็เล่นดนตรีแนวโปงลาง เขาจะเล่นแบบแนวอีสานผสมได้ มีดนตรีหลากหลายแบบ ครูเป็นคนอีสานเล่นเป็นก็สอนนักเรียน” (ฉัฐริกา บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

นอกจากการมีส่วนร่วมของนักเรียนในสถานศึกษาแล้ว เด็กหรือเยาวชนยังได้เข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมกลุ่มท่องเที่ยวที่สืบเนื่องมาจากการจัดการป่าชุมชน ดังนี้

“ถ้ามีกรุ๊ปทัวร์ใหญ่ ๆ แล้วคิดวันเสาร์ อาทิตย์ พวกเด็กเยาวชนก็มาช่วยบ้าง แต่ถ้าเป็นกรุ๊ปทัวร์เล็ก ๆ พ่อก็จะนำ แล้วก็หนูไปกันเอง” (ฉัฐริกา บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

4) การสร้างความตระหนักถึงประโยชน์และผลที่จะเกิดขึ้นทำให้คนเข้ามามีส่วนร่วม

การส่งเสริมหรือสร้างความตระหนักให้ชุมชนได้เล็งเห็นถึงประโยชน์หรือผลที่จะตามมาจากการร่วมกันจัดการป่าชุมชนเป็นปัจจัยที่สร้างแรงกระตุ้นหรือสิ่งจูงใจให้ชุมชนมีความมุ่งมั่นที่จะร่วมกันจัดการ

“รายได้เสริมยังได้จากการรวมกลุ่มท่องเที่ยว แล้วทำเสื้อขาย ทำของที่ระลึกขาย การทำกิจกรรมแบบนี้มันเป็นการรวมกลุ่มแล้วได้รู้จักเพื่อน คนในหมู่บ้านสามัคคีกัน นี่คือ กิจกรรมการท่องเที่ยวแบบชุมชน หรือท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” (บุญทัน บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“ป่าต้นน้ำมี 2 ที่ คือ น้ำที่ออกจากหินกับน้ำที่ออกจากต้นน้ำ คนเขารู้ ไม่มีใครกล้าตัดต้นไม้ เขามีต่อท่อน้ำประปาจากภูเขาไปใช้กันทั้งหมู่บ้าน เด็ก ๆ ก็รู้ เพื่อนในกลุ่มที่ไปอบรมมาเป็นมักคุเทศก์น้อยเลยให้คนมาดูงานฟังได้หมด แต่ถ้าเรื่องเล็ก ๆ ต้องถามพวกกรรมการ” (พงษ์รพี เวชวิมล, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“ที่เราทำตรงนี้ก็มีส่วนที่จำหน่ายผลิตภัณฑ์ด้วย มีพวกยาสมุนไพร มียาผสมสมุนไพร ยากันยุงตะไคร้หอม ยาหม่องของถ้าตัวเอง มีเสื้อยืดท่องเที่ยวของ

หมู่บ้านทำ เป็นของศูนย์ท่องเที่ยว กลุ่มแม่บ้านทำเป็นอาชีพเสริมในเวลาว่างของ บางอย่างเอามาจากพื้นบ้านเรา บางอย่างซื้อมา” (วิไลวรรณ บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“ชาวบ้าน ถ้าต้องการสร้างบ้าน คณะกรรมการ 9 คนก็ต้องมาตรวจว่าเขาไปสร้างบ้าน จริงไหม เช่น ถ้าต้องการสร้างบ้าน ต้องร่างหนังสือ ประชุมคณะกรรมการ บ้านกว้าง เท่านั้น ยาวเท่านั้น ทำหนังสือไปยังประธาน ก็คือ ผู้ใหญ่บ้าน เห็นชอบแล้วก็ทำ หนังสือถึงนายอำเภอ แล้วนายอำเภอก็ต้องเห็นชอบ แล้วก็ทำหนังสือถึงป่าไม้ให้ รับรู้” (สุริยา คงชนะ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

3.4.2 การส่งเสริมและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

1) การสร้างเครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้และเครือข่ายอื่น ๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง

การทำงานด้วยการสร้างเครือข่ายเป็นวิธีการที่ชุมชนบ้านถ้ำผิงได้ยึดถือปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง เช่น เครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ เครือข่ายสุขภาวะชุมชน เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น

“หมู่ผู้บริหารของเครือข่ายภาคใต้ เราเรียกว่า กรรมการเครือข่าย ซึ่งจะมีประมาณ 7 – 10 คน จะประชุมปีหนึ่งสัก 2 – 3 ครั้ง พูดคุยกัน” (หรรษา เรืองชัย, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2554)

“เครือข่ายสุราษฎร์ มีการประชุมกันทุกเดือนกับหัวหน้าหรรษา ก็กำหนดทิศทาง กันเรื่องนี้ ป่าชุมชนกับการอนุรักษ์” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“หลังจากนั้นเขาเห็นว่าต้นขวนมีศักยภาพที่จะให้คนอื่นมาเรียนรู้ได้ ทาง สสส.ก็ ใ้งบประมาณมาแล้วให้เราไปหาเครือข่ายอีก 20 ตำบล จาก 5 – 6 จังหวัด มี สุราษฎร์ พังงา กระบี่ ชุมพร พัทลุง ตรัง ทั้งเรื่องสุขภาวะชุมชน ทั้งเรื่องป่าชุมชน ด้วย” (ปรีชา ถิ่นศิริ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

“เครือข่ายเกษตร เป็นพรรคพวกที่ชวน ๆ ทำน้ำหมัก เขามาคุยตัวอย่างแล้วก็เอาไป ทำกันเอง แรก ๆ ให้เขาไปใช้ก่อน คนที่ทำตรงนี้ก็ไม่มีมากเท่าไร คนตำบลอื่นก็มี มาเอาไปบ้าง เอาไปใช้ในบ่อน้ำบ่อปลา ช่วยปรับสภาพน้ำได้ ภาคอื่นก็น่าจะมี เหมือนกัน บางทีก็ดูในทีวีแล้วมาผสมผสานกับที่ทำอยู่” (ประสิทธิ์ คงชนะ, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

2) การสร้างเครือข่ายป่าชุมชนด้วยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

องค์กรภายนอกที่เข้ามาสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ่ง ในลักษณะของเครือข่าย เช่น สสส. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรมป่าไม้ องค์กรบริหารส่วนตำบล ชมรมวนศาสตร์ สุราษฎร์ธานี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ โดยมีการพัฒนาบนฐานขององค์กรชุมชนเป็นหลัก

“จะเน้นกลุ่มองค์กรชุมชนมากกว่า เอาบ้านถ้ำผึ่งเป็นฐาน ด้านท่องเที่ยว ตอนนี้มี 2 โครงการ มาลง โครงการแรกของ สสส. ส่งเสริมสุขภาพะ กับโครงการรักษ์ป่า เรา เน้นสร้างคน สอนคนให้รู้การจัดการ ตามที่ประชาชนต้องการ ถ้ำชุมชนเราไม่มี วิทยากร ก็ทำเรื่องขอ ส่วนใหญ่ขอจากราษฎร์ กับ มอ. บางเรื่องก็ขอจากพัฒนา ชุมชน” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

บุญทัน บุญชูคำ ได้ให้ข้อมูลต่อไปว่า “ช่วงหลังเริ่มมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาที่เลี้ยง คอยประสานบางเรื่องเกี่ยวกับเรื่องงบประมาณ มีกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมมาช่วย แล้วก็ฝายจัดการต้นน้ำมาช่วย หน่วยงานภาคการศึกษา ก็ มี มอ. มาช่วยด้านวิชาการ ขอคำปรึกษา”

นอกจากนี้ “ทางกระทรวงท่องเที่ยวเขาให้ความรู้เกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ แล้วก็มีการ จัดทำเวบไซค์ เพิ่งทำมา 2 เดือน อบรมที่กระทรวงท่องเที่ยว เขาให้เราทำเองให้ได้ เลย พี่แต่ัว กับน้องอีกคนหนึ่ง ไปอบรมแล้วก็มาทำ มีเวบไซค์ อินเทอร์เน็ต อีเมล แล้วก็ facebook” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“การทำเครือข่าย เราเอาป่าชุมชนที่ขึ้นทะเบียนแล้ว มาจัดตั้ง มาคุยกันให้รู้จัก ใคร มีปัญหาอะไร จัดตั้งเป็นองค์กร ผมจัดในระดับจังหวัด คือ จังหวัดหนึ่งก็มีหนึ่ง เครือข่ายป่าชุมชน อย่างเช่นของสุราษฎร์” (หรรษา เรื่องชัย, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2554)

3.4.3 การมีระบบการบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์ ความเชื่อที่ตกลงและยอมรับ ร่วมกัน

1) การยอมรับในกฎระเบียบป่าชุมชน และระเบียบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

กฎระเบียบป่าชุมชนที่เกิดจากการประชาคมหมู่บ้านและมีความเห็นหรือมติร่วมกันเกี่ยวกับ แนวทางการดำเนินงาน รวมทั้งการจัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้มีการร่วมกันร่างกฎระเบียบ

ต่าง ๆ ขึ้น โดยชุมชน ส่งผลให้กฎระเบียบต่าง ๆ เหล่านั้นเป็นที่ยอมรับของชุมชนและทุกคนปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ

“พอปิดหน้าขงมาประชุมกันก่อนว่าจะทำอะไร แล้วก็ลงมือทำตามมติ อย่างการปรับบ้านให้เป็นโฮมสเตย์ ไม่ได้เงินสนับสนุนจากกลุ่ม แต่มีกติกาส่งสร้างได้ 1 หลัง ห้ามเกิน 2 หลัง ตกลงกติกากันเองในกลุ่มสมาชิก เราอาศัยขงเรียน แต่ก่อนเราเริ่มตั้ง มันไม่มีเงินมาทำเป็นระบบ ต้องมีอุปกรณ์ หรืออะไรให้เป็นระเบียบ เช่น จาน ที่นอน” (บุญทัน บุญชูด้า, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“หลักการ คือ ให้แม่บ้าน 1 ครอบครัว ดูแลเรื่องอาหารการกินของนักท่องเที่ยว 10 คน เพื่อเป็นการกระจายรายได้ให้ทั่วถึงกัน อาหารที่ให้ทำมาต้อนรับเป็นพวกข้าวผัด น้ำพริก ผลไม้ โดยต้องใช้หม้อเบอร์ 32 ให้เหมือนกันทุกบ้าน เพื่อป้องกันการได้เปรียบเสียเปรียบ พี่แต่ต้องเปิดดูทุกหม้อว่าปริมาณมีมากพอไหม” (กนกวรรณ เวชวิมล, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“โฮมสเตย์ ก็เป็นสมาชิกกลุ่มเหมือนกัน เขาให้ค่าที่พัก จ่ายที่กลุ่มแล้วที่กลุ่มก็จะมีการปันเข้ากลุ่มก็บาท อย่างประชุมหมู่บ้านมีทุกวันที่ 6 ของเดือน ไปประชุมที่กลุ่มท่องเที่ยว ส่วนใหญ่เวลาที่มีกิจกรรมอะไรมา ก็จะประชุมกันที่นั่น” (สมศรี คงชนะ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

2) การร่วมกันกำหนดระเบียบของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน

กฎระเบียบป่าชุมชนเกิดจากการประชาคมหมู่บ้านและมีความเห็นหรือมติร่วมกันเกี่ยวกับแนวทางการดำเนินงาน รวมทั้งการจัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้มีการร่วมกันร่างกฎระเบียบต่าง ๆ ขึ้น

“กฎระเบียบป่า มีแต่เพิ่ม มีปรับ จากที่เราทำเรื่องการท่องเที่ยว ป่าแปลงใหม่ก็จะเกิดขึ้น หลังจากนั้นก็มีการประชุม กลางปี 53 เราก็ประชุมขงร่างระเบียบขึ้นมา แล้วก็ทำมติโดยชาวบ้านอีกครั้งหนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องดูแลป่าใช้สอย” (สุริยา คงชนะ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“การใช้ประโยชน์จากป่า ก็มีไม่เอามาสร้างบ้าน ขออนุญาต บอกผู้ใหญ่บ้าน บอกตำรวจก่อน เอามาปลูกบ้านได้ เอาไปใช้อย่างอื่นไม่ได้ เอามาใช้เพื่อความจำเป็นกับครอบครัวได้” (สมศรี คงชนะ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

3.4.4 การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และมีความเสมอภาค

1) การจัดสรรงบประมาณจากแหล่งทุนอย่างทั่วถึง

ชุมชนบ้านถ้ำผึ้งได้รับการจัดสรรงบประมาณจาก อบต.ต้นขวน และหน่วยงานภายนอกอย่างต่อเนื่อง เพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยมีการกระจายงบประมาณสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเหมาะสม

“ถ้ามีงบประมาณก็จะมาเชื่อมโยงกันได้ ทั้งกลุ่มป่าชุมชน อนุรักษ์ แม่บ้าน ปีนี้ได้รับจาก อบต.มาล้านกว่าบาท ก็จะจัดเข้าค่ายเยาวชน เรื่องของโครงการรักษ์ป่า ของ ปตท. ของเราบ้านถ้ำผึ้งก็จะรับงบประมาณจาก ปตท.และโรงไฟฟ้า ที่ได้รับรางวัลกล้าเยี่ยมมา” (คะนิง พันรังสี, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

2) การกระจายผลประโยชน์ให้กับสมาชิกในกลุ่มอย่างเป็นธรรม

การจัดการป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยชุมชนเป็นหลัก จำเป็นต้องได้รับประโยชน์เพื่อเป็นสิ่งจูงใจให้กับชุมชน เช่น การมีรายได้เสริมจากการทำโฮมสเตย์ การทำอาหาร การนำสมุนไพรมาใช้ทำผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เพื่อจำหน่ายในกลุ่มท่องเที่ยว

“โฮมสเตย์ คือ วิถีชีวิต วัฒนธรรมของชุมชน ผู้ที่มาพักก็ต้องดูแลชุมชน เราต้องกระจายกันนอน เป็นการกระจายรายได้ ใครทำตรงไหนก็ได้รับรายได้จากตรงนั้น เช่น การทำอาหารก็มีกฎว่า มีโต๊ะ 70 บาท รับแค่ 60 อีก 10 บาทรับให้ส่วนกลาง ฉะนั้นการทำแบบนี้เป็นการทำเพื่อให้คนในชุมชนมีรายได้เกิดขึ้นจากการทำอาชีพหลัก” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“รายได้โฮมสเตย์ กับการทำอาหาร ก็ถือว่าเป็นอาชีพเสริม เพราะหลัก ๆ ก็กรีดยาง ทำไร่ ทำสวน นโยบายการทำอาหาร 1 บ้านก็รับเลี้ยงไป 10 คน ต้องทำไปจากบ้านเอง ทุนของตัวเอง เงินปันเขาจะให้คนละ 70 บาท ต่อมือ ก็ได้ 700 บาท ซื้ออาหารไปแล้ว 500 บาท แต่จำเป็นต้องทำ เพราะมีกิจกรรมมา เราก็ต้องทำ ก็ต้องแบ่งเวลาด้วย ไม่ได้อะไรมากมาย ทำแบบหมุนเวียน” (สมศรี คงชนะ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

3) การดำเนินงานโดยอาศัยระบบการปันผล

การดำเนินงานโดยอาศัยระบบการปันผล เพื่อให้เกิดการออมของกลุ่มต่าง ๆ และเป็นเงินทุนหมุนเวียนในชุมชน

“ทาง มอ.แนะนำว่าให้เขาช่วยตัวเองกันก่อน แบบถือหุ้น เป็นคติคิดว่าถ้าใครมาทำทองเที่ยวก็ต้องช่วยกันถือหุ้น หุ้นละ 100 บาทคนหนึ่งก็ให้ถือคนละ 5 หุ้น ช่วยระดมกัน ตอนแรกก็ให้ดอกเบี้ยมาปันผลคืนเขา” (บุญทัน บุญชูดำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“กลุ่มสตรี มีประชุมทุกเดือนของวันที่ 20 ประชุมก็เป็นเรื่องการเงิน เอาเงินมาส่งบางคนรับกลับพร้อมดอก พร้อมต้น ธนาคารหมู่บ้านก็มี กองทุนเงินล้านก็มี บงที่ใช้ในกลุ่มแม่บ้าน เขาจัดตั้งกันเอง ออมกันคนละเล็กคนละน้อย ตอนนี้อยากเป็นมาก เงินทุนมันก็หมุนเวียน” (สมศรี คงชนะ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“กลุ่มแม่บ้านก็ไม่ระบียบอะไรมากมาย เพราะว่ามันจะมีทุนอยู่ก้อนหนึ่งที่ทางแม่บ้านมีการลงหุ้น ใช้ระบบสหกรณ์ แล้วมีการกู้หมุนเวียน และการกู้แต่ละครั้งก็ต้องมีการทำแผนมาว่าการกู้เงิน แม่บ้านเอาเงินไปใช้ทำอะไร” (สุรียา คงชนะ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

3.4.5 การใช้การศึกษา และการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

1) การส่งเสริมการศึกษาชุมชนของสถานศึกษา เช่น การพานักเรียนในมาศึกษาดูงานกับผู้รู้หรือปราชญ์ในชุมชนเกี่ยวกับเรื่องการเกษตร เป็นต้น

“เกษตรทฤษฎีใหม่ก็มีการพาเด็กไปเรียนรู้ในสวนของชาวบ้านอย่างลงประสิทธิ์ แล้วก็มีการแบบพี่สอนน้อง” (พลวัฒน์ สาริพัฒน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

2) การส่งเสริมแนวทางการจัดการเรียนการสอนตามแนววิถีพอเพียงของสถานศึกษาในชุมชน ได้แก่ การจัดการเรียนการสอนที่ยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยจัดกิจกรรม 24 ฐานการเรียนรู้ชุมชน เป็นต้น

“ตอนนี้เรามี 24 ฐาน ใช้ชื่อว่า 24 ฐานเรียนรู้สู่การปฏิบัติ พอโครงการรักษ์ป่าสร้างคนมา เขาทำงานร่วมกับโรงเรียน เพราะว่าเรามีแนวคิดที่คนจะมาพูดคุยเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง แล้วพาไปทำสารคดีเศรษฐกิจพอเพียง” (วิรัช สาริพัฒน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

3) การใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการจัดเก็บและถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญา

“เราถ่ายทอดให้เด็กปฏิบัติจริง มีคนตรีไทย มโนรา อังกะลุงเด็กจะเอาอังกะลุงไป เล่นงานศพ คนสอนเดิมทีเดียวเป็นชาวบ้าน” (วิรัช สาริพัฒน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

“มิให้เด็กไปทำกิจกรรมในชุมชน ไปรวบรวมองค์ความรู้ในท้องถิ่นมา มันเป็น วิถีชีวิตของเขาอยู่แล้ว” (พลวัฒน์ สาริพัฒน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2554)

3.4.6 การมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง

การจัดตั้งองค์กรชุมชนในรูปแบบของการจัดตั้งกลุ่มจากการตระหนักและรวมตัวของคน ในชุมชน การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ได้ส่งผลให้ป่าชุมชนบ้านถ้ำผิงสามารถ ดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง มีแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจน โดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

1) ผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ความเสียสละ และประพฤตินั้นเป็นแบบอย่างที่ดี

ชุมชนบ้านถ้ำผิงเป็นชุมชนที่การพัฒนาด้านการจัดการป่าชุมชนและการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งปัจจัยหลักที่ส่งเสริมต่อการพัฒนานี้ คือ การที่ชุมชนมีผู้นำที่มีความเสียสละ มีความ อดทนและมีความสามารถในการบริหารจัดการได้

“เพราะงานตรงนี้ต้องเสียสละ อดทน ไม่ได้อะไรตอบแทนมาที่เห็นผลชัดเจน เพราะฉะนั้นต้องหาคนที่มิใจรัก แล้วมองเห็นภาพรวมระยะไกล เพื่อให้สังคม ภายนอกเห็นภาพรวมของหมู่บ้านเรา” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“ที่บ้านถ้ำผิงสำเร็จคิดว่าเป็นเพราะสภาพความอุดมสมบูรณ์ ผู้นำเข้มแข็ง เริ่มแรกก็เริ่ม จากผู้นำแค่ไม่กี่คน กลุ่มก็ไม่กี่คน” (วิจิตร ราชชนะ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

“ผู้นำก็เป็นปัจจัยหลัก ก็ขึ้นอยู่กับจิตสำนึก ขึ้นอยู่กับคนในชุมชนด้วย พอเป็น ท่องเที่ยวแล้วการจัดการก็ไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่ความสามารถของผู้นำชุมชนอีก เพราะไม่ได้ดีเด่นเหมือนกันหมด” (हरยา เรืองชัย, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2554)

2) คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านถ้ำผิงที่เป็นตัวแทนจากชุมชน เป็นทั้งผู้นำชุมชนและผู้รู้ ดังเช่น การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนและคณะกรรมการกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเป็น กรรมการชุดเดียวกันและมีแนวทางการดำเนินงานที่เอื้อต่อกัน

“ตอนนี้กำหนดเป็นประธานป่าชุมชนตำบลและเป็นประธานกลุ่มท่องเที่ยวเชิง อนุรักษ์ของตำบล ถ้าผู้ใหญ่เป็นของหมู่บ้าน อย่างบ้านถ้ำผิงผู้ใหญ่เป็นประธานป่า ชุมชนด้วย ผมคนหนึ่งเป็นกรรมการของตำบล เป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นที่บรรยาย

เกี่ยวกับความเป็นมาของหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน” (สุริยา คงชนะ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“คณะกรรมการป่าชุมชน กับกลุ่มอนุรักษ์ จริง ๆ แล้วก็คือชุดเดียวกัน เพียงแต่ของเราแบ่งเป็นฝ่าย คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มท่องเที่ยว มันหลายหน้าที่ที่ต้องทำ เหมือนเป็นแกนนำโดยธรรมชาติด้วย” (คะนิง พันรังสี, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

3) องค์กรในพื้นที่ที่มีความเข้มแข็งและดำเนินงานในเชิงเครือข่ายความร่วมมือ เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล และ โรงเรียน

“ต้นขวนได้ขึ้นไปเป็นอันดับ 1 เราต้องลงไปดำเนินการและเช็คดูว่าของต้นขวนมีอะไรบ้าง ประกอบด้วย 6 ระบบ 24 ฐานเรียนรู้ มีระบบเงินออม ระบบฐานเศรษฐกิจชุมชน ระบบเศรษฐกิจพอเพียง มีระบบสิ่งแวดล้อมกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ และการบริหารจัดการใน อบต.” (ปรีชา ถิ่นศิริ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

3.4.7 การใช้ภูมิปัญญาเพื่อการจัดการป่าชุมชน

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบเนื่องจากการจัดการป่าชุมชน

ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ได้มีการดำเนินการจัดการป่าชุมชนควบคู่การจัดการเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และได้มีการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนให้มีการพัฒนาได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการท่องเที่ยว ภูมิปัญญาด้านสมุนไพร หรือทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี เป็นต้น

“เขาบอกว่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ การนำสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาจัดการให้เป็นระบบ คนที่จัดการแหล่งท่องเที่ยวในหมู่บ้าน ได้ดีที่ก็คือ ชุมชน” (บุญทัน บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“โฮมสเตย์ ทำมาหลายปีแล้ว แต่พักรวมอยู่ในบ้าน หลังที่เราพักนั้นก็เพิ่งสร้างได้ปีกว่า ๆ การทำโฮมสเตย์ก็แล้วแต่ความสมัครใจว่าบ้านไหนพร้อมอยากจะทำเป็นโฮมสเตย์ แต่ต้องสร้างเองทั้งหมด อยู่โฮมสเตย์ก็อยู่แบบเป็นกันเอง” (สมศรี คงชนะ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

“กลุ่มแม่บ้าน ทำยาต้ม ยาหม่อง สมุนไพรตะไคร้หอมขายที่ศูนย์ให้นักท่องเที่ยว และสั่งตามงานศพ ยาต้ม ยาหม่อง พช. มาสอน ทำมาด้วยยา สารที่ซื้อมาทำ ส่วนสมุนไพรตะไคร้มาจากที่บ้าน” (ไสว ศรรัตน์, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2554)

“ความเชื่อ อย่างศาลถ้าผี เวลาที่สาวขอไว้ให้ได้เรียนที่ดี ๆ ก็ได้ หนูก็เชื่อ แล้วก็ไม่ได้ลบหลู่ ดีเหมือนกัน จะได้มีคนช่วยคอยดูแลหมู่บ้าน” (ณัฐริกา บุญชูคำ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2554)

“ประเพณีบุญเดือน 10 ก็คือช่วงสารทไทย จะมีประเพณีรับส่งตายาย ก็คือ ทำบุญให้ปู่ย่าตายายที่ล่วงลับไปแล้ว ขึ้น 15 ค่ำ เขาเรียกว่ารับ ส่งก็เป็นแรม 1 ค่ำ ก็จะมีขนมพื้นบ้านที่เขาทำกันช่วงเดือน 10 มีพวกขนมลา ขนมเทียน เอาไปถวายพระสงฆ์ ทำเป็นสำรับ มีข้าวของ ข้าวสารให้เยอะ ๆ มารวม ๆ กัน 2 - 3 บ้าน สำหรับหนึ่งแล้วก็แห่ไป ตั้งนอกวัดให้ผีทั่วไปด้วย ก็คือแบ่งเป็นส่วน ๆ ก็คือเอาแกงใส่ปิ่นโต เอาข้าวใส่หม้อไปถวายพระ ร่วมกินข้าวกันที่วัด” (วิจิตรา คงชนะ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

2) ภูมิปัญญาที่มีการปรับจากองค์ความรู้ต่าง ๆ ทางวิชาการจากการสนับสนุนขององค์กรในและนอกชุมชน เช่น สถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการในพื้นที่ เป็นต้น

“ที่โรงเรียนอนุบาลเปี่ยมรัก เป็นโรงเรียนเอกชน มีการสอนแบบทั่ว ๆ ไป แต่จะเอาพวกวัฒนธรรมมาสอนเด็กด้วย มีหลายชมรม เช่น ชมรมมโนราห์ ชมรมมวยไทย ชมรมดนตรีไทย ชมรมด้านศาสนา เด็กนักเรียนสามารถไปเป็นพิธีกรงานต่าง ๆ ในชุมชนได้ ครูจะสอนเอง” (ปรีชา ถิ่นศิริ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

“ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวบ้านเขารู้อยู่แล้ว เพียงแต่ว่าบางทีการที่เราลงไปช่วยจัดการ จะทำให้เขารวมตัวกันได้ดีขึ้น” (हरรษา เรืองชัย, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2554)

จากผลการศึกษาดูแลการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาค้นคว้าได้ ดังตารางที่ 22

ตารางที่ 22 สรุปผลการศึกษาดูงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง

ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน			การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น							
การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน		ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง	องค์กรที่เกี่ยวข้อง		แนวทางการจัดการความรู้	กระบวนการจัดการความรู้				ปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้
การใช้ประโยชน์	การจัดการป่าชุมชน		องค์กรภายใน	องค์กรภายนอก		การตระหนักถึงความรู้	การสร้างความรู้	การจัดเก็บความรู้	การถ่ายโอนและใช้ความรู้	
1. แหล่งอาหาร	1. จัดตั้งกลุ่ม	1. แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	1. คณะกรรมการป่าชุมชน	1. ม.สงขลา	1. ฤดูระเบียบป่าชุมชน	1. การสร้างความตระหนักจากคนในชุมชนเอง	1. การถ่ายทอดเกี่ยวกับชุมชน	1. จัดเก็บผ่านตัวบุคคล	1. ช่องทางต่าง ๆ	1. การทำงานแบบมีส่วนร่วม
2. แหล่งน้ำ	อนุรักษ์ป่า	2. แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร	2. สถาบันการศึกษา	2. นครินทร์	2. แผนพัฒนาหมู่บ้าน	2. การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลและการยอมรับ	2. การลงพื้นที่สำรวจความรู้ด้วยตนเอง	2. สื่อและช่องทาง	2. ถ่ายทอดสู่นักท่องเที่ยวหรือผู้ศึกษาดูงาน	2. การส่งเสริมและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ
3. สถานที่ศึกษาดูงานและศึกษาวิจัย	2. จัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยว	3. ประปาภูเขา	3. อบต.ต้นยวน	2. ศูนย์ศาสตร์ชุมชน		3. การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่เด็กและเยาวชน	3. การสร้างความรู้ด้วยการเปิดรับและปรับประยุกต์ใช้นอกสถานที่	3. หน่วยงานภายนอก	3. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก	3. การมีระบบการบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์
4. แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	3. ระบบประปาภูเขา	4. ประเพณีรับส่งยายตา	4. กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน	3. สสส.		4. การตระหนักถึงความรู้จากการส่งเสริมจากภายนอก	4. การศึกษาดูงานนอกสถานที่	4. ระบบการศึกษา	4. การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และมีความเสมอภาค	4. การมีระบบการบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์
5. เสริมสร้างรายได้	4. การป้องกันรักษาป่า	5. ประเพณีรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ		4. ปตท.			5. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน		5. การที่ตกลงและยอมรับร่วมกัน	5. การมีระบบการบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์
6. เสริมสร้างความรู้และความสามัคคีและการรวมกลุ่ม	5. แหล่งศึกษาดูงาน	6. ประเพณีรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ					6. ระบบการศึกษา		6. การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และมีความเสมอภาค	6. การมีระบบการบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์
	6. เครือข่ายรวมกลุ่ม	7. ศิลปะวัฒนธรรม เช่น รำมโนราห์							7. การใช้ภูมิปัญญาเพื่อส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน	7. การมีองค์ความรู้ที่เข้มแข็ง
		8. อาหารปิ่นโตลูกโซ่								
		9. สมุนไพรและสวนผสมผสาน								
		10. หัตถกรรมต่าง ๆ								

สรุปผลการวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากผลการศึกษาวิเคราะห์ภาคสนามจากแหล่งข้อมูลในพื้นที่ ร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง ในการดำเนินงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในหน่วยงานส่วนกลาง และในพื้นที่ และการสังเกตการณ์ดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ของชุมชนที่เลือกเป็น กรณีศึกษา 4 แห่ง คือ 1) ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท 2) ชุมชนบ้านศิลาแลง ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน 3) ชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร และ 4) ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ตามประเด็นที่กำหนดไว้ ได้แก่

- 1) ข้อมูลเบื้องต้น และบริบทของชุมชน ได้แก่ ภาพรวมของชุมชน และข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง
- 3) การจัดการความรู้ป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชน แนวทางการจัดการความรู้ กระบวนการจัดการความรู้ และปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ดังนี้

บริบททางสังคม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และภูมิปัญญา

1. คนในชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่า หรือรอบผืนป่ามีวิถีชีวิตที่ผูกพัน และพึ่งพิงป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ในทางตรงได้อาศัยทรัพยากรป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งน้ำในการดำรงชีพ การเป็นแหล่งอาหาร และสร้างรายได้จากผลผลิตจากป่า ในทางอ้อม เช่น การจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การส่งเสริมความสามัคคี ความกลมเกลียวและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของคนในท้องถิ่นด้วยการทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นต้น
2. ผู้นำชุมชนที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มักเป็นผู้นำตามธรรมชาติด้วย เนื่องจากเป็นคนที่ชาวบ้านให้การยอมรับในความรู้ ความสามารถ ความเสียสละ และการมีวิสัยทัศน์ด้านการอนุรักษ์

การจัดการความรู้ป่าชุมชน

3. การดำเนินงานด้านการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นเมืองศรีนครพนมเป็นหน่วยงานหลักในการดำเนินงาน โดยดำเนินการในนามของ “คณะกรรมการป่าชุมชน” ซึ่งส่วนใหญ่คณะกรรมการจะมาจากผู้นำในชุมชนและแกนนำที่มีความสนใจและความเสียสละในการดำเนินงาน

4. เมืองศรีนครหลักเป็นผู้สนับสนุนในแง่การให้คำปรึกษา การกำหนดกฎระเบียบการบริหารจัดการ เป็นผู้ประสานระหว่างหน่วยงานภาครัฐ และภาคส่วนอื่น ๆ กับชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ผู้บริหารองค์กรจะมีบทบาทในการดำเนินการด้านป่าชุมชนด้วย ยกตัวอย่างเช่น เทศบาลตำบลศิลาแลง

5. หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่เป็นเครือข่ายที่ดีในแง่ของการสนับสนุนทางวิชาการ โดยการมีส่วนร่วมในระดับของการร่วมกำหนดนโยบายของชุมชน เพื่อจัดทำให้สอดคล้องกับหน่วยงานของตนในพื้นที่ เช่น กศน.ตำบล เกษตรตำบล เป็นต้น

6. บทบาทของหน่วยงานทางการศึกษาในการเป็นผู้ส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้ โดยจัดกิจกรรมที่หลากหลายทั้งที่เริ่มต้นด้วยสถาบันการศึกษาเอง และกิจกรรมที่เริ่มต้นจากชุมชนเป็นหลัก เช่น หลักสูตรท้องถิ่น การเข้าค่ายเยาวชน การศึกษาเส้นทางธรรมชาติ และกิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

7. กฎระเบียบที่ใช้ในการจัดการป่าด้วยภูมิปัญญาในท้องถิ่นเป็นกฎที่ยอมรับร่วมกัน และชาวบ้านผู้ใช้ภูมิปัญญามีส่วนร่วมตั้งแต่กระบวนการจัดทำร่างกฎระเบียบ เพื่อเสนอประชาคมหมู่บ้าน ซึ่งเชิญเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมาร่วมด้วยเพื่อให้เกิดความถูกต้องตามหลักวิชาการและการยอมรับของเจ้าหน้าที่ และนำเสนอในแผนพัฒนาตำบล เพื่อประกาศใช้กฎต่อไป

8. การใช้กฎระเบียบของคนในชุมชนและคนนอกพื้นที่ เพื่อให้ทุกคนที่มาใช้ประโยชน์ยอมรับและปฏิบัติตาม หลังจากได้กฎระเบียบแล้วต้องมีการประกาศให้ทราบ เช่น การประกาศทางเสียงตามสายในหมู่บ้าน การทำป้ายประกาศติดไว้ในพื้นที่ป่า การทำหนังสือราชการแจ้งอำเภอ เพื่อให้หน้าเข้าที่ประชุมกำนัน ผู้ใหญ่ของอำเภอ เพื่อให้ผู้นำไปแจ้งแก่ชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง

9. การดำเนินการตามกฎระเบียบมีความเป็นธรรม และระบบการกระจายผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมภายใต้ข้อตกลง และข้อยกเว้น เช่น คนในชุมชนสามารถเก็บหาของป่าได้ แต่ถ้าเป็นคนนอกชุมชนต้องมีการจำกัดจำนวน หรือจ่ายค่าบำรุงป่า เป็นต้น

10. มีการจัดตั้งกองทุนป่าชุมชน และระบบสวัสดิการในชุมชนที่ดี เพื่อไว้สนับสนุนและดำเนินการด้านป่าชุมชน และกิจกรรมทางสังคมในชุมชน

11. การใช้สื่อและช่องทางในการจัดการความรู้ มีช่องทางที่หลากหลายและเหมาะสมกับสภาพบริบทของชุมชน เป็นสื่อที่ใช้ภายในหมู่บ้าน และสื่อที่ใช้ถ่ายโอน แลกเปลี่ยนกับคนทั่วไปได้

12. การใช้การประชาสัมพันธ์เป็นเครื่องมือให้คนในชุมชน และหน่วยงานภายนอกยอมรับความสำเร็จและการมีอยู่ของป่าชุมชน โดยการเริ่มต้นจากการลงมือปฏิบัติให้ชุมชนเกิดผลสำเร็จ และมีชื่อเสียง จนได้รับการยอมรับจากภายนอก แล้วคนในชุมชนจะตระหนักถึงสิ่งที่ตนเองได้ร่วมกันทำว่ามีคุณค่า

13. การดำเนินงานด้านป่าชุมชนต้องมีความต่อเนื่องของกิจกรรม ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับช่วงวัย และความสนใจ เช่น กลุ่มเด็กเยาวชน ผู้สูงอายุ รวมถึงการจัดกิจกรรมทางสังคมเพื่อให้นักมารวมกลุ่ม แล้วกิจกรรมต่าง ๆ จะเชื่อมโยงกัน

14. การพัฒนาของชุมชน เน้นที่การพัฒนา “คน” เป็นหลัก กิจกรรมต่าง ๆ จะเกิดขึ้นได้ เพราะมีคนที่มีอุดมการณ์ และประสบการณ์มาทำงาน การสืบทอดจึงเป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นการสร้างคนรุ่นใหม่รุ่นต่อรุ่นเพื่อสืบทอด

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้

15. การจัดการป่าชุมชนมีรากฐานมาจากศาสนา และความเชื่อ ก่อให้เกิดหลักปฏิบัติ และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นกุศโลบายในการสร้างศรัทธา และให้คนเกรงกลัว เช่น การบวชป่า การเลี้ยงผีสวนน้ำ เป็นต้น

16. ภูมิปัญญาต่าง ๆ ในชุมชนมีทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่คนรุ่นเก่าได้สืบทอดปฏิบัติกันมา จนเป็นการทำซ้ำ และภูมิปัญญาที่ได้เรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม ผ่านเครือข่ายภายนอก เช่น การบวชป่าที่คนภาคกลางเรียนรู้มาจากภาคอีสาน ภาคเหนือ เป็นต้น

17. ชุมชนมีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยหลักการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากคนรุ่นสู่รุ่น โดยใช้กิจกรรมของชุมชน และกิจกรรมในสถาบันการศึกษาเป็นเครื่องมือ ด้วยการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและสอดคล้องกับช่วงวัยของผู้รับการถ่ายทอด มีการจัดการความรู้ที่เน้นการสร้างความรู้ความตระหนักในคุณค่าขององค์ความรู้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นและคนในชุมชน การจัดกิจกรรมจึงเน้นการสร้างความรู้ความตระหนักและให้ความรู้ในเรื่องของชุมชนเป็นหลัก เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์และท้องถิ่นของตน เช่น กิจกรรมการแสดงรำลาวกระทบไม้ และฟ้อนผีหมอบของเด็กเยาวชนในงานรวมใจไทกะเลิงของเยาวชนบ้านกุดแฮด กิจกรรมการเข้าค่ายและสำรวจป่าของเยาวชนชุมชนเขาราวเทียนทอง กิจกรรมของกลุ่มมัคคุเทศก์น้อยบ้านถ้ำผึ้ง กิจกรรมสำรวจป่าของกลุ่มนักสืบสายน้ำเด็กนักเรียนโรงเรียนไตรประชาวิทยาตำบลศิลาแลง เป็นต้น

โดยสามารถแสดงสรุปผลการวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของกรณีศึกษา ตามประเด็นดังตารางที่ 23

ตารางที่ 23 สรุปผลการวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเด็น	กรณีศึกษา	ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง	ชุมชนตำบลศิลาแลง	ชุมชนบ้านกุดแสด	ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง
ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน					
1. การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน					
- การใช้ประโยชน์	อาหาร/รายได้	แหล่งน้ำ/อาหาร	ปัจจัย 4/อาชีพ	แหล่งน้ำ/การท่องเที่ยว	
- การจัดการป่าชุมชน	แผนจัดการป่า	รักษาป่าต้นน้ำ แหล่งเรียนรู้	อนุรักษ์ป่าร่วมกับวิถีชนเผ่ากะเลิง	จัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ระบบประปาภูเขา	
2. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง					
	การปิดป่า/แปรรูปผลิตภัณฑ์	ระบบเมืองฝาย ผ้าทอไทย ลื้อ เลี้ยงผีสบน้ำ	ทับทวย/การเลี้ยงผี	การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ปีนโตลูกไข่ ประปาภูเขา	
การจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น					
1. องค์กรที่เกี่ยวข้อง					
- องค์กรภายใน	คกก.ป่า/คกก.เครือข่าย	คกก.ป่าชุมชน/สภาตำบล	คกก.ป่า/เครือข่ายอินแปง/สถาบันการศึกษา	คกก.ป่า/สถาบันการศึกษา	
- องค์กรภายนอก	POs/NGOs/BOs	POs/NGOs/BOs/มูลนิธิ อักเมื่อน่าน	POs/NGOs/BOs/สถาบันการศึกษา	POs/NGOs/BOs/สถาบันการศึกษา	
2. แนวทางการจัดการความรู้					
	แผนจัดการป่า/กฎระเบียบป่า/จัดการเชิงเครือข่าย	แผนพัฒนาตำบล/กฎระเบียบป่า	กฎระเบียบป่า/แผนพัฒนาตำบล	กฎระเบียบป่า/แผนพัฒนาหมู่บ้าน	
3. กระบวนการจัดการความรู้					
- การตระหนักถึงความรู้	ชาวบ้าน เครือข่ายเยาวชน	ค่ายเยาวชน กิจกรรมของหมู่บ้าน สร้างจิตสำนึก	ความกลมเกลียวในชุมชน จัดตั้งกลุ่ม	ความสามัคคี กิจกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน	
- การสร้างความรู้	ลองผิดลองถูก สืบค้นความรู้ฝึกลึก อบรม	ประชาคมตำบล ดึงความรู้ฝึกลึก รวบรวมองค์ความรู้	ประชุม เรียนรู้ผ่านเครือข่าย กิจกรรมชุมชน	สำรวจความรู้ ศึกษาดูงาน ประชุม	
- การจัดเก็บความรู้	คลังข้อมูล เว็บไซต์	สื่อในและนอกพื้นที่	แหล่งเรียนรู้ ระบบการศึกษา	ระบบการศึกษา แหล่งเรียนรู้	
- การถ่ายทอดและใช้ความรู้	กิจกรรมชุมชน หลักสูตรท้องถิ่น สถานศึกษา เวทีเสวนา แหล่งศึกษาดูงาน สรุบบทเรียน	กิจกรรมชุมชน กิจกรรมในสถานศึกษา หลักสูตรท้องถิ่น เวทีเสวนา สรุบบทเรียน	การบอกเล่า หลักสูตรท้องถิ่น เวทีเสวนา การศึกษาดูงาน สรุบบทเรียน	กิจกรรมชุมชน อบรมเยาวชน นักท่องเที่ยว	
4. ปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้					
	ทำงานแบบมีส่วนร่วม/เครือข่ายความร่วมมือ/กระจายผลประโยชน์/ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ/	ความเหนียวแน่นของชุมชน/สร้างเครือข่าย/การบริหารจัดการตามกฎเกณฑ์และความเชื่อ/การกระจาย	ความสามัคคี การมีส่วนร่วม/เครือข่ายความร่วมมือ/กระจายผลประโยชน์/ใช้	ทำงานแบบมีส่วนร่วม/บริหารจัดการตามกฎเกณฑ์/การกระจายผลประโยชน์/ใช้	

ประเด็น / กรณีศึกษา	ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง	ชุมชนตำบลศิลาแลง	ชุมชนบ้านกุดแฮด	ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง
	องค์กรชุมชนเข้มแข็ง/ใช้ภูมิปัญญา	ผลประโยชน์/ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ/องค์กรชุมชนเข้มแข็ง/ใช้ภูมิปัญญา	การศึกษาเป็นเครื่องมือ/องค์กรชุมชนเข้มแข็ง/ใช้ภูมิปัญญา	การศึกษาเป็นเครื่องมือ/องค์กรชุมชนเข้มแข็ง/ใช้ภูมิปัญญาจัดการป่า
วิเคราะห์				
ความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน	การยอมรับจากคนในและนอกพื้นที่	<ul style="list-style-type: none"> - ความเหนียวแน่นของชาติพันธุ์ - การดำเนินการภายใต้การสนับสนุนของสภาตำบล 	ความเหนียวแน่นของชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมอีสาน	การรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรม ความสามัคคี
การดำเนินการในอนาคต	<ul style="list-style-type: none"> - พัฒนาแกนนำรุ่นต่อรุ่น - การดำเนินงานในเชิงเครือข่าย - พัฒนาความร่วมมือในท้องถิ่น 	<ul style="list-style-type: none"> - พัฒนาแกนนำ - ใช้ระบบการศึกษา - ดำเนินการประมวลผลการจัดกิจกรรม 	<ul style="list-style-type: none"> - พัฒนาแกนนำ - ใช้ระบบการศึกษา - ป้องกันการเข้าถึงพื้นที่ป่าที่ง่ายเกินไป 	<ul style="list-style-type: none"> - พัฒนาแกนนำ - การดำเนินการในเชิงเครือข่าย - ดำเนินการติดตามประเมินผล

ตอนที่ 3 การนำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยในขั้นตอนที่ 1 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทยและต่างประเทศ และขั้นตอนที่ 2 การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา เพื่อนำมากำหนดเป็นแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการจัดการสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ และกลุ่มผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ในระดับนโยบายและการบริหารจัดการ โดยแบ่งเป็น 2 รอบ คือ

- รอบที่ 1 การสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นการสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการจัดการความรู้ และด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชน เพื่อพิจารณาผลการวิจัยขั้นตอนที่ 1 และ 2 ร่วมกับการให้ข้อคิดเห็นในประเด็นคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม และพิจารณา (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยดำเนินการสนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ.2554 ณ ห้องประชุมสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กรุงเทพมหานคร

- รอบที่ 2 การสนทนากลุ่มนโยบายและการบริหารจัดการ เป็นผู้บริหารหน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบการกำหนดนโยบายและการดำเนินการ และผู้นำชุมชนที่เลือกเป็นกรณีศึกษา เพื่อพิจารณาผลการวิจัยขั้นตอนที่ 1 และ 2 ร่วมกับการให้ข้อคิดเห็นในประเด็นคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม และพิจารณา (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้ปรับตามข้อเสนอแนะของกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒিরอบที่ 1 แล้ว โดยดำเนินการสนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ.2554 ณ ห้องประชุมสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กรุงเทพมหานคร

หลังจากนั้นผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มได้ให้ข้อคิดเห็นในประเด็นคำถาม และพิจารณาปรับ (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว ผู้วิจัยจึงนำผลการสนทนากลุ่มมาดำเนินการปรับแก้ไข และจัดทำ “แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น” โดยมีรายละเอียดของ (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ในการสนทนากลุ่มรอบที่ 1 และรอบที่ 2 ในภาคผนวก ก ซึ่งผลการสนทนากลุ่มผู้วิจัยสามารถสรุปผลการสนทนากลุ่มตามประเด็นคำถาม และการให้ข้อคิดเห็นในการสนทนากลุ่มแต่ละรอบ ดังนี้

ประเด็นคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม

1. การส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการกระบวนการจัดการความรู้ควรมีการสร้างความตระหนัก การสร้างความรู้ การจัดเก็บ และการถ่ายโอนและใช้ประโยชน์ด้วยวิธีใด และควรมีมาตรการใดในการส่งเสริม
2. แนวทางการส่งเสริมความร่วมมือและการมีส่วนร่วมขององค์กรที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทยในอนาคตต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคส่วนใด และมีมาตรการอย่างไร
3. กรอบกฎหมายและนโยบายที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นควรแบ่งเป็นด้านใดบ้าง และมีแนวทางหรือมาตรการอย่างไร

สรุปผลการสนทนากลุ่มรอบที่ 1

จากการสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการจัดการความรู้ และด้านการจัดการความรู้ป่าชุมชน เพื่อให้ข้อคิดเห็นตามประเด็นคำถาม 3 ประเด็น ที่พิจารณาร่วมกับ (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้ง 3 แนวทางหลัก ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการสนทนา และนำไปปรับแก้ไข (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำเสนอในการสนทนากลุ่มรอบที่ 2 ได้ดังนี้

ข้อ 1 การส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในกระบวนการจัดการความรู้ควรมีการสร้างความตระหนัก การสร้างความรู้ การจัดเก็บ และการถ่ายโอนและใช้ประโยชน์ด้วยวิธีใด และควรมีมาตรการใดในการส่งเสริม

แนวทางในการส่งเสริมการจัดการความรู้ด้วยกระบวนการจัดการความรู้ต้องเน้นที่การสร้างความตระหนัก และสร้างทัศนคติที่ถูกต้องของคนในประเทศต่อป่าชุมชน

หน่วยงานในส่วนกลาง จำเป็นต้องมี 1) การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์คุณค่าของการจัดการป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) การสร้างคุณค่าของป่าชุมชนในมิติที่หลากหลายที่นอกเหนือจากความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม เช่น การเป็นห้องเรียนทางธรรมชาติ ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ เป็นต้น

หน่วยงานในระดับพื้นที่ ตั้งแต่ระดับจังหวัดลงสู่ชุมชน ต้องมีการยกระดับหลักสูตรท้องถิ่น การจัดทำแผนระดับจังหวัด การสร้างความภาคภูมิใจว่าป่าชุมชนเป็นหน้าตาของจังหวัด และการส่งเสริมความเข้มแข็งระดับท้องถิ่น รวมถึงการสร้างป่าชุมชนฐานหมู่บ้านในระดับจังหวัดขึ้นมา เช่น

1. โครงการป่าชุมชนระดับจังหวัด โดยคณะกรรมการที่มาจากหลายภาคส่วน ไม่เฉพาะส่วนราชการ ซึ่งในปัจจุบันได้มีคณะกรรมการเครือข่าย
 2. การกำหนดวิสัยทัศน์ของจังหวัด เช่น จังหวัดสกลนครในอีก 10 ปีข้างหน้าจะมีป่าอย่างน้อยร้อยละ 35
 3. ส่งเสริมแนวคิดการจัดทำแผนจังหวัดขององค์การบริหารส่วนจังหวัด แผนเทศบัญญัติของเทศบาลไปทั่วประเทศ
 4. ระบบการศึกษาให้ความรู้และวิธีคิดที่เท่าทัน
 5. ระบบการประเมินการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของท้องถิ่น โดยคนที่มีความรู้ในชุมชน
 6. การทำงานเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายคนกับคน ป่ากับป่า พื้นที่กับพื้นที่
- การส่งเสริมด้วยกระบวนการจัดการความรู้ ต้องดำเนินการ ดังนี้
1. ป่าชุมชนต้องเริ่มจากโจทย์ในพื้นที่ ความต้องการ ความจำเป็นในพื้นที่
 2. มีการจัดการองค์ความรู้ใหม่และมีนักวิชาการจัดระบบความรู้
 3. การให้ความรู้ให้คนในท้องถิ่นได้รู้หนังสือ อ่านออกเขียนได้เพราะเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้
 4. การจัดเก็บต้องมีการผลิตเป็นชิ้นงานให้คนในพื้นที่ได้ใช้จริง สื่อเว็บไซต์เหมาะสำหรับคนภายนอก
 5. การถ่ายโอนความรู้ต้องใช้วิธีการ Practice Based อย่างเช่นที่สแกนดิเนเวียส่งเสริมให้คนในประเทศเดินป่าทุกวันอาทิตย์
 6. มีระบบการติดตามประเมินผลในพื้นที่ เป็น Local Monitoring หรือ QC ของชุมชนเอง
 7. ข้อควรระวังในเรื่องภูมิปัญญาในใช้ประโยชน์ ใช้ซ้ำ ใช้ต่อเนื่อง ถ้ามีเรื่องธุรกิจเข้ามา อาจทำให้เสียความเป็นเอกลักษณ์ เช่น การถอดลายผ้าไหมเพื่อทำเป็น Mass Product ที่ไปทำลายความคิดสร้างสรรค์ การใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เช่น การทดลองในห้องปฏิบัติการอาจขาดมิติทางมานุษยวิทยา

ข้อ 2 แนวทางการส่งเสริมความร่วมมือและการมีส่วนร่วมขององค์กรที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทยในอนาคตต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคส่วนใด และมีมาตรการอย่างไร

ผู้ทรงคุณวุฒิที่ร่วมสนทนากลุ่มได้ให้ข้อคิดว่ามีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและองค์กรที่มีส่วนร่วมควรมีความหลากหลาย แบ่งเป็นองค์กรในพื้นที่ และองค์กรนอกพื้นที่ โดยชุมชนมีบทบาท เช่น การวางแผนการจัดการป่าชุมชน และหน่วยงานอื่น ๆ มีบทบาทในการสนับสนุน

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องประกอบด้วยสองส่วนหลัก คือ คนในพื้นที่ และนอกพื้นที่ ได้แก่

1. กลุ่มในพื้นที่ใกล้ ๆ ป่าชุมชน ได้แก่

1.1 คนในพื้นที่ซึ่งเป็นผู้ที่สำคัญที่สุด และยังมีพอยู่ได้ด้วยการใช้ป่ามากที่สุดด้วย โดยการวางแผนการจัดการที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อ การใช้ประโยชน์ และระบบนิเวศของชุมชน

1.2 กลุ่มนักปราชญ์ผู้รู้ในชุมชนที่ดั่งขึ้นมาเป็นผู้ถ่ายทอดไม่เป็นทางการ

1.3 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น อบต. เทศบาล โดยนำไปสู่บัญญัติของอบต. หรือเทศบัญญัติ เพื่อความชัดเจนในการตระหนักและส่งเสริมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

1.4 โรงเรียนหรือสถานศึกษาในพื้นที่ต้องเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง โดยสถาบันการศึกษาทั้งโรงเรียน นักวิชาการ สถาบันอุดมศึกษา รวมถึงองค์กรพัฒนาชุมชน มีบทบาทสนับสนุนในส่วนที่ขาด

2. คนนอกพื้นที่ ได้แก่

2.1 กลุ่มนักวิชาการ เข้าไปช่วยส่งเสริมการดำเนินการแบบ Community Based โดยเป็นผู้อำนวยความสะดวกและจัดระบบ และเน้นการดึงคนในพื้นที่ที่มีส่วนร่วม

2.2 หน่วยงานภาครัฐ ที่มีกฎ นโยบายที่ยุติธรรม และเป็นการกระจายอำนาจให้คนในชุมชน ในขณะที่เดียวกันถ้าใครก็ตามที่เข้ามาแล้วผิดกฎหมายต้องปฏิบัติอย่างยุติธรรม

2.3 ภาคเอกชน หรือภาคธุรกิจ ส่วนแรกเข้าไปสร้างประโยชน์ อีกส่วนเข้าไปทำประโยชน์ เช่น ปลูกป่า โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ NGOs เป็นตัวกลางระหว่างพื้นที่กับภาครัฐ และเป็นพลังที่ขับเคลื่อน

ในส่วน of หน่วยงานทางการศึกษา อย่างเช่นสถานศึกษาสามารถจัดทำสาระการเรียนรู้เพิ่มเติมได้ โดยอาศัยอำนาจทางกฎหมายที่ให้สิทธิโรงเรียนเป็นคนทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่สอดคล้องกับภูมิปัญญา และเรื่องในชุมชน

ดังนั้น กระทรวงศึกษาธิการต้องส่งเสริมให้ท้องถิ่นที่มีโรงเรียนมีป่าชุมชนตั้งอยู่ได้ทำหลักสูตรท้องถิ่น โดยแกนนำที่เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนและคณะกรรมการสถานศึกษา ต้องมีบทบาทในการผลักดัน ผ่านการทำสาระการเรียนรู้เรื่องป่าชุมชน แล้วจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ นักเรียนศึกษาแล้วมีคะแนนให้

ข้อ 3 กรอบกฎหมายและนโยบายที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นควรแบ่งเป็นด้านใดบ้าง และมีแนวทางหรือมาตรการอย่างไร

กรอบกฎหมายและนโยบายที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องมีความครอบคลุมมิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมุ่งเน้นให้เห็นประโยชน์ของป่าชุมชน การบัญญัติต้องมีการเนื้อหาของคนในชุมชน และการนำลงไปสู่การปฏิบัติต้องมีความเป็นธรรมของเจ้าหน้าที่ในระดับท้องถิ่น โดยป่าชุมชนต้องมีมิติที่ครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ โดยแสดงให้เห็นความยั่งยืนในประเด็นเกี่ยวกับ 1) ประโยชน์ทางเศรษฐกิจป่าชุมชนทำให้สังคมอยู่รอดได้ 2) การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี ความอยู่เย็นเป็นสุข การเอื้ออาทรในชุมชน 3) ป่าชุมชน คือทางออกของปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต

ในการจัดการความรู้ในส่วน of กฎหมาย และนโยบาย ควรมีการดำเนินการดังเช่น

1. การศึกษาเข้ามาช่วยเรื่องวิถีคิดของคน ให้ความรู้ วิถีคิด สอนให้จับผิดการทำลายความเป็นชุมชน
2. กองทุนที่ใช้งบประมาณมาดำเนินการต้องมีการติดตาม ประเมินผลเพื่อให้เกิดความต่อเนื่อง และคนในชุมชนต้องติดตามประเมินผลด้วยทักษะการวิจัยง่าย ๆ คนในพื้นที่ที่มีการศึกษาสามารถทำได้ เพื่อเสนอแหล่งทุน
3. การเชื่อมโยงเครือข่ายคนกับคน ปากกับปาก
4. การแก้ปัญหาแบบคู่ขนานระหว่างคนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ

สรุปผลการสนทนากลุ่มรอบที่ 2

จากการสนทนากลุ่มผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ และแกนนำชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา เพื่อให้ข้อคิดเห็นตามประเด็นคำถาม 3 ประเด็น ที่พิจารณาพร้อมกับ (ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้ง 3 แนวทางหลักที่ได้มีการปรับแก้ไขเพิ่มเติมจากผลการสนทนากลุ่มรอบที่ 1 ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการสนทนา ได้ดังนี้

ข้อ 1 การส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในกระบวนการจัดการความรู้ควรมีการสร้างความตระหนัก การสร้างความรู้ การจัดเก็บ และการถ่ายโอนและใช้ประโยชน์ด้วยวิธีใด และควรมีมาตรการใดในการส่งเสริม

กระบวนการจัดการความรู้ทั้ง 4 ขั้นตอน ต้องมีความสอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่ขององค์กรในพื้นที่และนอกพื้นที่ โดยใช้มาตรการและวิธีการที่เหมาะสม เช่น บ้าน วัด โรงเรียน ที่อยู่ในชุมชนจะมีบทบาทหลัก รวมถึงเจ้าหน้าที่ภาครัฐในระดับพื้นที่ในการให้ความรู้เพื่อสร้างความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นแก่คนในชุมชน การสร้างและการจัดเก็บความรู้ต้องอาศัยสื่อในชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทในการเรียนรู้ของคนในท้องถิ่น เช่น การลงมือปฏิบัติ การอ่านคู่มือในห้องสมุด การฝึกอบรม เป็นต้น และถ่ายโอนความรู้จำเป็นต้องใช้การถอดบทเรียน การประเมินผลเป็นกระบวนการในการถอดความรู้และใช้ผ่านระบบการเรียนรู้ของชุมชน สถาบันการศึกษา และสื่อมวลชน ดังเช่น

1. การประเมินช่องว่างของความรู้ เพื่อสร้างความตระหนักให้แก่คนในสังคม เพิ่มข้อมูลการติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน และตั้งเป้าหมายให้ชัดว่าประเทศควรมีป่าร้อยละเท่าไร
2. โรงเรียนมีการส่งเสริมผ่านหลักสูตรท้องถิ่น มีชมรมอนุรักษ์ท้องถิ่น เด็กเรียนเรื่องท้องถิ่น จนเกิดเป็นการสร้างความรักท้องถิ่น แต่จะอย่างไรให้สถานศึกษาในภูมิภาคได้สอนเรื่องของตัวเอง
3. การสร้างความตระหนักและสร้างความรู้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรเน้นการป้องกันมากกว่าปราบปราม และต้องไปให้ความรู้และสร้างความตระหนักแก่ชาวบ้าน ให้ตระหนักว่าป่าคือชีวิต เขาจะได้ไม่ทำลาย ให้รู้ประโยชน์ โดยเจ้าหน้าที่รัฐร่วมกับชุมชน
4. ชุมชนและสถานศึกษาต้องดำเนินการในเรื่องกิจกรรมการจัดการป่า การทำหลักสูตรการเรียนการสอน เช่น เรื่องการจัดการทรัพยากร การวางแผน การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ในชุมชน มีกิจกรรมให้เด็กได้ไปสืบค้นข้อมูล

5. สถาบันทางศาสนา เช่น วัดมีบทบาทในการถ่ายโอนความรู้ เพราะเมื่อทำประชาพิจารณ์ จะรู้เฉพาะคนที่เข้าประชุม แต่พระจะไปช่วยอธิบายให้ที่คนไปวัด และสถาบันการศึกษา เช่น โรงเรียนเมื่อเข้าแถวเคารพธงชาติ ครูมีการปลูกฝังด้วยการให้ความรู้ และพูดคุยประสบการณ์กับเด็ก ทุกวัน

6. การจัดการความรู้ต้องเข้าไปในบ้าน วัด โรงเรียน ใช้หลัก “บวร” เช่น บ้านต้องถ่ายทอด จากรุ่นสู่รุ่น การสร้างความตระหนักให้กลุ่มเยาวชนและการปลูกฝังจิตสำนึกโดยโรงเรียน วัดและ สำนักสงฆ์ช่วยส่งเสริมงานด้านป่าไม้

7. แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น อย่างห้องสมุดประชาชน ศูนย์ กศน. ตำบล เป็นแหล่งรวบรวม องค์ความรู้ในท้องถิ่น โดยชุมชนต้องเป็นผู้ทำเนื้อหา และเลือกช่องทางที่เหมาะสมกับตัวเอง สื่อ อินเทอร์เน็ตส่วนใหญ่คนในเมืองใช้กัน ส่วนในท้องถิ่นจำเป็นต้องมีเอกสาร

8. โครงการนำร่องของหน่วยงานต่าง ๆ ช่วยส่งเสริมให้ความรู้จากประสบการณ์และการ ถอดบทเรียนได้ถ่ายโอนไป ด้วยการติดตามประเมินผล แล้วไปขยายผล เรื่องการจัดการความรู้ และ ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความเชื่อมโยงกัน

9. การถ่ายโอนความรู้ของชาวบ้าน ให้มีการทำเสวนา (Dialog) พูดคุยแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนอยู่แล้ว

10. หลักสูตรสถานศึกษา และกิจกรรมต่าง ๆ ใน โรงเรียนได้มีการบูรณาการเรื่องของ ท้องถิ่นเข้าไป โดยสถานศึกษาสามารถจัดทำได้เอง หรืออาจรวมกลุ่มเป็นกลุ่มโรงเรียนได้ ชุมชนได้ เข้ามามีส่วนร่วมมาก โดยคณะกรรมการสถานศึกษาที่เป็นคนในพื้นที่มีบทบาทหลักในการ ดำเนินการ

ข้อ 2 แนวทางการส่งเสริมความร่วมมือและการมีส่วนร่วมขององค์กรที่เกี่ยวข้องในการ ดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทยในอนาคตต้องอาศัย ความร่วมมือจากภาคส่วนใด และมีมาตรการอย่างไร

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ต้อง อาศัยการวิเคราะห์แบบองค์รวม โดยการมองในเชิงระบบตั้งแต่ภาพกว้างระดับประเทศ จนถึงระดับ ชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งต้องสอดรับกัน ทั้งหน่วยงานเชิงนโยบาย หน่วยงานทางการศึกษา และ หน่วยงานในการพัฒนา ซึ่งได้แก่ ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผ่านกิจกรรม และการ ปฏิบัติ ดังเช่น

1. ภาครัฐทั้งส่วนกลาง คือ กรมป่าไม้เป็นหน่วยงานหลัก ดำเนินการถ่ายโอนภารกิจการดูแลป่าแก่ชุมชน และส่วนภูมิภาค คือ หน่วยงานในพื้นที่ ต้องมีบทบาทหลักร่วมกับภาคเอกชน รัฐวิสาหกิจ ภาคชุมชน สถาบันการศึกษา และสถาบันศาสนา
2. การวิเคราะห์ต้องมองเป็นระบบ เริ่มตั้งแต่ คน บ้าน และหมู่บ้าน การจัดการจึงต้องมี 3 ระดับ คือ ชุมชน มองการอยู่ร่วมของคนกับกลุ่มในชุมชน และชุมชนกับชุมชน และระดับรัฐ ต้องมองรัฐกับรัฐ รัฐกับชุมชน และรัฐกับเอกชน
3. โรงเรียนในชุมชนควรมีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น จนเกิด ชมรมอนุรักษ์ท้องถิ่นของเด็กในโรงเรียน มีกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นภูมิปัญญาของภาคใต้และท้องถิ่น องค์กรในท้องถิ่นสำคัญที่สุด การบรรจุเรื่องป่าชุมชนและภูมิปัญญาไว้ในแผนพัฒนาตำบล การทำแผนพัฒนาจังหวัด และแผนพัฒนาทรัพยากรจังหวัดสำคัญ
4. ชุมชนต้องมีส่วนร่วม เป็นเรื่องสำคัญ เพราะจะช่วยลดความขัดแย้งในพื้นที่ องค์กรที่เกี่ยวข้องประกอบด้วยแกนนำในแต่ละชุมชน การสร้างเครือข่ายการสร้างความเข้าใจไปรอบ ๆ พื้นที่ องค์กรสื่อ หน่วยงานระดับจังหวัด ผู้ว่าราชการจังหวัดให้ความสำคัญ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือ อบต. ต้องสนับสนุนด้านงบประมาณ
5. ชุมชนสำคัญที่สุด ความต้องการต่าง ๆ มาจากชาวบ้าน โดยวัดและโรงเรียนในชุมชนมีส่วนสนับสนุน ครู และพระจะมีส่วนในการสั่งสอนและให้ความรู้ชาวบ้าน กับเด็กนักเรียน
6. ชุมชนที่มีความสามัคคี มีคณะกรรมการป่า และผู้นำที่เข้มแข็งเป็นส่วนหลัก ร่วมกับความร่วมมือของชาวบ้าน แล้วมีหน่วยงานในพื้นที่อย่างเทศบาล วัด โรงเรียนมาสนับสนุนงาน

ข้อ 3 กรอบกฎหมายและนโยบายที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นควรแบ่งเป็นด้านใดบ้าง และมีแนวทางหรือมาตรการอย่างไร

กรอบกฎหมายและนโยบายควรมีความครอบคลุม และเฉพาะเจาะจงในเรื่องการจัดการป่าชุมชน ซึ่งต้องอยู่บนฐานขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น โดยต้องมีการผลักดันให้เกิดการบัญญัติ และนำไปใช้ในพื้นที่ด้วยการติดตามและประเมินผลเป็นระยะ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับประเทศไทย และธรรมชาติชุมชนในแต่ละท้องถิ่น โดยมีการดำเนินการดังนี้

1. รัฐต้องออกกฎหมายในแต่ละระดับอย่างไรเพื่อการอยู่อย่างมีความสุขในพื้นที่
2. กรอบนโยบายของหน่วยงานหลักต้องมีที่มาจากในพื้นที่และคนในชุมชน เนื้อหาต่าง ๆ เป็นความจำเป็นของชุมชน

3. การบัญญัติพระราชบัญญัติป่าชุมชนมาใช้ในการดำเนินการเพื่อให้เกิดความครอบคลุม โดยต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับบริบทของประเทศเป็นหลัก ซึ่งในปัจจุบันประเทศไทยใช้กฎหมายป่าไม้แห่งชาติเป็นหลัก ในขณะที่หลายประเทศใช้พระราชบัญญัติป่าชุมชน

4. ในเรื่องกฎหมายตามร่างแนวทาง จำเป็นต้องมี 1) การบริหารจัดการและใช้ประโยชน์ ตามข้อกำหนดในกฎระเบียบป่าชุมชน และ 2) การติดตามและประเมินผลการใช้

แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากผลการวิจัยเกี่ยวกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทย และต่างประเทศ การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา ร่วมกับการสนทนากลุ่มทั้ง 2 รอบ นำมาสู่ “แนวทางการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น” เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการกำหนดนโยบายของหน่วยงานภาครัฐ และภาคส่วนต่าง ๆ รวมถึงชุมชน โดยกำหนดเป็น 3 แนวทางหลัก ในแต่ละแนวทางประกอบไปด้วย มาตรการ และวิธีดำเนินการ ได้แก่

แนวทางที่ 1 : การส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

มาตรการที่ 1 การสร้างความตระหนักรู้

1. ส่งเสริมการสร้างความรู้ความตระหนักรู้ด้วยการสร้างความภูมิใจในภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของคนในชุมชน

2. ปรับเปลี่ยนทัศนคติของคนในสังคมเกี่ยวกับป่าชุมชนให้เป็นเรื่องใกล้ตัว โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการสร้างความตระหนักในคุณค่าและสร้างทัศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับป่าชุมชนให้แก่คนส่วนใหญ่ของประเทศได้รับรู้

3. สร้างความตระหนักในภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ความรู้ของชุมชน ศักยภาพของคนในชุมชนให้แก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ภาครัฐ และเจ้าหน้าที่ภาคส่วนอื่น ๆ เพื่อสร้างทัศนคติที่ถูกต้องในการดำเนินการร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่

4. การสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของป่าชุมชนในมิติที่หลากหลาย เช่น การพึ่งพาในการเป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต การสร้างวิถีการอยู่รอดตามระบบเศรษฐกิจชุมชน การส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดี มีความอยู่เย็นเป็นสุข ความเอื้ออาทร รักใคร่ปรองดอง เป็นต้น

มาตรการที่ 2 การสร้างความรู้

1. ชุมชนร่วมกับองค์กรในพื้นที่ที่สำคัญ เช่น โรงเรียน สถาบันศาสนา ในการจัดการเรียนรู้ เรื่องชุมชนลงในกิจกรรมของชุมชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนรุ่นต่อ ๆ ไป เช่น การจัดตั้งกลุ่ม นักรณรงค์รณรงค์เยาวชนของเด็กในชุมชน

2. ส่งเสริมการสร้างความรู้ในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ องค์กรความรู้และวิธีการจัดการ ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการฝึกอบรม กิจกรรมการสืบค้นของดีในชุมชน การจัดเวทีแลกเปลี่ยน เรียนรู้

3. ส่งเสริมการวิจัยท้องถิ่นด้วยการสร้างองค์ความรู้จากการดำเนินการวิจัยโดยคนในชุมชน มีส่วนร่วม เป็นการวิจัยบนฐานของชุมชน (Community Based Research)

4. ประเมินหาทักษะ และศักยภาพที่จำเป็นของคนในท้องถิ่นในการสร้างความรู้การจัดการ ป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิม เพื่อส่งเสริมให้เกิดทักษะ และศักยภาพเหล่านั้น เช่น การสร้างความตระหนักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่น การสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและคน ในชุมชน ทักษะการเก็บข้อมูล การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน เป็นต้น

5. การส่งเสริมการสร้างความรู้ตามการศึกษากระแสหลักผ่านสถาบันการศึกษาในพื้นที่ เช่น การฝึกอบรม การวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น

6. การยกระดับงานวิชาการด้านป่าชุมชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อมุ่งตอบโจทย์ในอนาคต เช่น การลดภาวะโลกร้อน การพัฒนาเศรษฐกิจฐานชุมชน การกักเก็บก๊าซคาร์บอน ไดออกไซด์ เป็นต้น

7. สร้างคุณค่าของป่าชุมชนในมิติที่หลากหลาย นอกเหนือจากความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม เช่น การเป็นห้องเรียนธรรมชาติ เป็นแหล่งศึกษาด้านระบบนิเวศ การเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหาร เป็นต้น

มาตรการที่ 3 การจัดเก็บความรู้

1. การจัดเก็บความรู้ในช่องทางที่ใช้ประโยชน์ได้จริง เช่น การใช้ประโยชน์ในชุมชนผ่าน ชีงงาน คู่มือการดำเนินงาน บันทึก ภาพถ่าย การใช้ประโยชน์ของคนภายนอกผ่านเว็บไซต์ เป็นต้น

2. การบูรณาการสื่อท้องถิ่นมาใช้เป็นสื่อทางเลือกในชุมชน เพื่อจัดเก็บความรู้ที่ชัดเจนและความรู้โดยนัย

3. ใช้ระบบการติดตาม ประเมินผลเป็นเครื่องมือในการจัดเก็บความรู้ ด้วยการติดตาม ประเมินผลการวิจัย และการศึกษารวบรวมองค์ความรู้ในท้องถิ่น เพื่อประเมินผลความสำเร็จ ศักยภาพของชุมชน สิ่งที่ต้องปรับแก้ไข หรือดำเนินการขั้นต่อไป

มาตรการที่ 4 การถ่ายโอนและใช้ความรู้

1. การส่งเสริมการเผยแพร่และถ่ายโอนความรู้ให้เป็นรูปธรรมผ่านสื่อมวลชน และระบบ การศึกษา เช่น หลักสูตรการฝึกอบรมในชุมชน ชุดความรู้ท้องถิ่นประจำภาค ของดีประจำจังหวัด เป็นต้น

2. ส่งเสริมการถ่ายโอนความรู้ แบบลงมือปฏิบัติให้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เช่น การ เสวนาแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน การจัดทำรายงานผลการ ดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ เป็นต้น

3. ส่งเสริมการถ่ายโอนความรู้ที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ และไม่ใช้การถ่ายโอน ประโยชน์แบบใช้ซ้ำจนเป็นผลิตภัณฑ์ที่ผลิตซ้ำได้ง่าย (Mass Production) ที่ทำลายระบบความคิด สร้างสรรค์

4. ส่งเสริมการทำงานแบบมีส่วนร่วมบนฐานเครือข่ายเพื่อให้เกิดการขยายผลองค์ความรู้ และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ถอดบทเรียนให้มีการถ่ายโอนและไปปรับใช้ในชุมชนอื่น

5. ส่งเสริมการจัดตั้งสถาบันส่วนกลางที่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะ เช่น สถาบันภูมิปัญญา แห่งชาติ ศูนย์ประสานงานการจัดการความรู้ป่าชุมชน เป็นต้น

แนวทางที่ 2 : การส่งเสริมความร่วมมือและการดำเนินการของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

มาตรการที่ 1 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคส่วนที่หลากหลาย

1. ส่งเสริมการดำเนินงานร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ ได้แก่ คนในชุมชน กลุ่มผู้รู้ นักปราชญ์ องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น และ โรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาในพื้นที่

2. ส่งเสริมการดำเนินงานร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องนอกพื้นที่ เช่น นักวิชาการ ดำเนินการช่วยจัดระบบความรู้ และอำนวยความสะดวกทางวิชาการ หน่วยงานภาครัฐดำเนินการ กำหนดกฎ และนโยบายที่เป็นธรรม หน่วยงานภาคเอกชนดำเนินการส่งเสริมการทำประโยชน์ ให้กับชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชนดำเนินการส่งเสริมการขับเคลื่อนงานภาคประชาสังคม และเป็น ตัวกลางระหว่างคนในพื้นที่กับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรระหว่างประเทศดำเนินการส่งเสริมทาง วิชาการและเงินทุน เป็นต้น

มาตรการที่ 2 แนวทางการส่งเสริมในส่วนกลาง

1. องค์กรภาครัฐรับผิดชอบและดำเนินการผลักดันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการกิจของตน เช่น
 - กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยกรมป่าไม้จัดทำพระราชบัญญัติป่าชุมชน
 - กระทรวงศึกษาธิการกำหนดยุทธศาสตร์การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลักดันพระราชบัญญัติส่งเสริมภูมิปัญญาไทย การจัดทำสาระการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับหลักสูตรท้องถิ่น
 - กระทรวงวัฒนธรรมจัดทำคลังข้อมูลทางวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น
 - กระทรวงมหาดไทย โดยกรมการปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินกิจกรรมที่บูรณาการการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน โดยรวมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไว้ด้วย เป็นต้น
2. องค์กรสื่อมวลชนใช้ระบบสื่อสารมวลชนในการสร้างความตระหนักในคุณค่า และสร้างทัศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับป่าชุมชน ผลักดันการขับเคลื่อนการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านระบบสื่อทางเลือก
3. องค์กรทางการศึกษา ดำเนินการขับเคลื่อนการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านระบบการศึกษา เช่น หลักสูตรท้องถิ่น กิจกรรมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การให้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง การส่งเสริมการรู้หนังสือของคนในประเทศอย่างทั่วถึง
4. สถาบันการศึกษาร่วมกับองค์กรในชุมชน ดำเนินการสนับสนุนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้การพัฒนาบุคลากรที่เป็นคนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการในฐานะของผู้ประสานงานท้องถิ่น
5. ภาคเอกชนร่วมกับภาครัฐดำเนินการวิเคราะห์หาจุดร่วมของความต้องการ (Matching) ระหว่างความต้องการในการพัฒนาชุมชนตามหลักการ CSR (Corporate Social Responsibility) หรือความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ กับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

มาตรการที่ 3 แนวทางการส่งเสริมในระดับพื้นที่

1. ชุมชนร่วมกับองค์กรภายในและภายนอกพื้นที่ดำเนินการสร้างความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ ศักยภาพของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. การวางแผนและดำเนินการขององค์กรชุมชนที่เริ่มจากเรื่องใกล้ตัว ความต้องการ และความจำเป็นในพื้นที่

3. การส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้เรื่องป่าชุมชนจากคนในท้องถิ่น ร่วมกับหน่วยงานในท้องถิ่น เช่น อบต. สถาบันการศึกษา และหน่วยงานราชการบนฐานความต้องการของชุมชนในเรื่องความรู้ทางวิชาการ เทคนิค และเครื่องมือต่าง ๆ เป็นต้น

4. สถาบันการศึกษาใช้ระบบการศึกษาตามกระแสหลักเพื่อยกระดับความรู้ป่าชุมชน เช่น การให้ความรู้ การจัดเก็บข้อมูล การวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น

5. สร้างนักวิจัยระดับท้องถิ่นจากคนในชุมชน ผ่านระบบการศึกษาและการเรียนรู้ของชุมชน โดยใช้เทคโนโลยีง่าย ๆ ในการศึกษาวิจัย

6. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น เทศบาล องค์กรบริหารส่วนตำบล องค์กรบริหารส่วนจังหวัด ควรกำหนดแนวทางการส่งเสริมไว้ในแผนพัฒนาตำบล เทศบัญญัติ หรือแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

7. องค์กรชุมชนร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยหัวหน้าส่วนราชการคือผู้ว่าราชการจังหวัดจัดทำแผนพัฒนาระดับจังหวัด โดยการสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่าน อบจ. เพื่อให้ส่วนท้องถิ่นจัดทำแผนพัฒนาตำบลของ อบต. หรือเทศบัญญัติของเทศบาล และให้หมู่บ้านจัดทำเป็นแผนพัฒนาหมู่บ้านต่อไป รวมถึงการกำหนดวิสัยทัศน์ของจังหวัดเกี่ยวกับการสร้างความภาคภูมิใจในป่าชุมชนของจังหวัด การจัดตั้งป่าชุมชนฐานหมู่บ้านระดับจังหวัด การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนระดับจังหวัด การกำหนดวิสัยทัศน์ด้านป่าไม้ของจังหวัด เป็นต้น

8. องค์กรชุมชนร่วมกับสถาบันการศึกษาในพื้นที่ดำเนินการกิจกรรมเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การยกระดับหลักสูตรท้องถิ่น การจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การอบรมทักษะการวิจัยขั้นพื้นฐานให้แก่แกนนำชุมชนและเยาวชนรุ่นใหม่ เป็นต้น

9. ชุมชนดำเนินการประเมินศักยภาพ จุดแข็ง จุดอ่อน และหาแนวทางการแก้ไข และพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง โดยมีองค์กรภาครัฐหรือภาคส่วนอื่น ๆ เข้ามาสนับสนุนด้านความรู้ทางวิชาการ และเทคนิควิธีต่าง ๆ เพื่อแสวงหารูปแบบในการจัดการที่เหมาะสมกับชุมชน

แนวทางที่ 3 : การพัฒนากรอบทางกฎหมายและนโยบาย และการนำไปสู่การปฏิบัติ

มาตรการที่ 1 การกำหนดและจัดทำนโยบาย

1. การจัดทำกรอบทางกฎหมายที่ชัดเจน มีความครอบคลุมมิติต่าง ๆ และสอดคล้องกับนโยบายหลักของประเทศ เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดการศึกษา การพัฒนาประเทศและชุมชน การส่งเสริมวัฒนธรรม และการใช้เทคโนโลยีและการสื่อสาร เป็นต้น

2. การกำหนดนโยบายแบบบนลงล่าง (Top down) ควบคู่กับนโยบายแบบล่างขึ้นบน (Bottom up) จากองค์กรหลักในพื้นที่และคนในท้องถิ่น และเป็นนโยบายที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

3. ผลักดันให้เกิดการจัดทำและประกาศใช้กฎหมายหลัก เช่น พระราชบัญญัติป่าชุมชน

มาตรการที่ 2 การนำนโยบายและแผนงานในโครงการไปปฏิบัติ

1. ผลักดันให้มีการนำนโยบายไปปฏิบัติตามกรอบกฎหมายที่ได้กำหนดไว้ เช่น คู่มือการบริหารจัดการป่าชุมชน การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น การจัดหลักสูตรท้องถิ่น การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตามอัยาศัย เป็นต้น

2. ส่งเสริมการจัดการและใช้ประโยชน์จากนโยบาย และแนวทางในกฎระเบียบป่าชุมชน และแผนการจัดการป่าชุมชน โดยมีการวางแผนที่ครอบคลุมโดยคนในท้องถิ่นเอง

3. ส่งเสริมการใช้สื่อ และช่องทางในการจัดการความรู้ เช่น สื่อท้องถิ่น สื่อทางเลือก โดยเฉพาะการสร้างความรู้ ภายใต้อิทธิพลของชุมชน และความเหมาะสมของช่วงวัยของคนในชุมชน เช่น พัฒนาโครงสร้างสื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อให้เด็กและเยาวชนได้สืบค้น และสร้างองค์ความรู้เพื่อเผยแพร่ การใช้การนำเสนอข้อมูลชุมชนด้วยภาพ และแผนผังแทนตัวหนังสือเพียงอย่างเดียวเพื่อให้ผู้สูงอายุและผู้ที่อ่านหนังสือไม่ออกสามารถเข้าใจได้ เป็นต้น

มาตรการที่ 3 การติดตาม และประเมินผลนโยบาย แผนงานในโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ

1. ส่งเสริมการติดตามและประเมินผลโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้ดำเนินการ โดยให้หน่วยงานที่จัดร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นผู้ร่วมติดตามและประเมินผล ด้วยระบบการติดตามท้องถิ่น (Local Monitoring) เพื่อให้เกิดการนำผลการประเมินไปปรับใช้ในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ ต่อไป

2. ส่งเสริมให้เกิดการขยายผลโครงการนำร่องที่ประสบความสำเร็จ โดยมีการประเมินสภาพความพร้อมของชุมชนหรือหน่วยที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อปรับให้สอดคล้องก่อนการปฏิบัติ

บทที่ 5

บทสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น” ครั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยในการดำเนินการวิจัยทั้ง 3 ขั้นตอน เพื่อนำผลมาอภิปราย และจัดทำข้อเสนอแนะจากการวิจัย ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยในขั้นตอนที่ 1 การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทยและต่างประเทศ และขั้นตอนที่ 2 การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา เพื่อนำมากำหนดแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถสรุปผลเป็น 3 ส่วน ได้แก่

1. การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทยและต่างประเทศ

จากการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิจัยเอกสารของประเทศไทยและต่างประเทศ รวม 8 ประเทศ ได้แก่ ไทย กัมพูชา เนปาล ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย ลาว เวียดนาม และอินโดนีเซีย ผู้วิจัยสามารถสรุปข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ดังนี้

บริบททางสังคม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และภูมิปัญญา ประเทศต่าง ๆ มีรากฐานทางวัฒนธรรมและหลักปฏิบัติ ตามหลักศาสนาด้วยความเชื่อ รวมทั้งมีความหลากหลายทางเชื้อชาติของประชากรที่เป็นชนพื้นเมืองที่กระจายตัวอาศัยอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ สำหรับการดำรงชีวิตของคนส่วนใหญ่ในประเทศที่อาศัยอยู่ในชนบทมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงธรรมชาติในแง่ของปัจจัย 4 และการสร้างรายได้

นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการจัดการความรู้ป่าชุมชน ซึ่งเป็นทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิม และภูมิปัญญาใหม่ที่ได้ปรับใช้ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เช่น การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากเดิมที่เป็นเพียงการพูดคุยกัน มาเป็นการจดบันทึกเพื่อให้ผู้อื่นได้รู้ในภายหลัง และลดความผิดพลาดในข้อตกลงที่ได้จากการพูดคุยกัน เป็นต้น ในส่วนของภูมิปัญญาของคนพื้นเมืองหรือคนที่เป็นชาติพันธุ์จะมีความแตกต่างจากคนในชนบททั่วไป ตาม

ระบบความเชื่อ ศาสนา และพิธีกรรมที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของคนเหล่านั้น ส่งผลต่อความเชื่อ เรื่องผี ความเคารพในธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ที่มีอยู่สูง

การจัดการความรู้ป่าชุมชน มีองค์กรเกี่ยวข้องที่หลากหลาย และมีองค์กรหลัก คือ องค์กรชุมชน เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน สภาชุมชน กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ ร่วมกับองค์กรที่ให้การสนับสนุนในพื้นที่ เช่น นักปราชญ์ผู้รู้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถานศึกษาในท้องถิ่น เป็นต้น และนอกพื้นที่ เช่น องค์กรที่มีหน้าที่ตามกฎหมายคือ กรมป่าไม้ หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศ ซึ่งมีบทบาทในการสนับสนุนการดำเนินงาน

กฎหมายที่ใช้ในการจัดการความรู้ป่าชุมชนมีความครอบคลุมในระดับที่แตกต่างกัน ส่วนใหญ่จะมีการใช้พระราชบัญญัติป่าชุมชนซึ่งมีที่มาจากกฎหมายป่าไม้แห่งชาติ ควบคู่กับนโยบายป่าไม้แห่งชาติ และมีการกำหนดกรอบทางกฎหมายและนโยบายหลักตามหลักสากลที่เป็นที่ยอมรับ การเน้นการจัดการป่าไม้เพื่อความยั่งยืน (Sustainable Forest Management – SFM) ร่วมกับนโยบายที่ใช้แนวคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจให้กับรัฐบาลท้องถิ่น และการมีส่วนร่วม แต่ในการดำเนินการยังมีช่องว่างและความไม่ครอบคลุมในการนำไปปฏิบัติ

สำหรับการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่ามีการจัดทำ “แผนการจัดการป่าชุมชน” เพื่อใช้เป็นคู่มือในการดำเนินงานและทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับ “กฎระเบียบการใช้ป่าชุมชน” ที่ชุมชนได้จัดทำขึ้นจากวิถีปฏิบัติ และภูมิปัญญาดั้งเดิมในท้องถิ่นที่ทุกคนยอมรับร่วมกัน โดยมีจุดเน้นในการสร้างความตระหนักแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ คุณค่าของภูมิปัญญาที่คนในแต่ละท้องถิ่นใช้ประโยชน์และดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และความสามารถของคนในชุมชนในการคิดวางแผน และตัดสินใจ

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้มีความเคลื่อนไหวและปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์และบริบทแวดล้อมภายในประเทศ ร่วมกับการเปลี่ยนแปลงในระดับสากล ประเทศต่าง ๆ จึงใช้การเรียนรู้จากประสบการณ์จริง และมีการเรียนรู้ข้ามประเทศเพื่อนำมาทดลองปฏิบัติแบบลองผิดลองถูก โดยดำเนินการในรูปแบบโครงการนำร่อง

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ มีการใช้เครื่องมือต่าง ๆ ในการจัดการความรู้บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ในแต่ละพื้นที่ เช่น กฎหมาย นโยบายที่ส่งเสริมการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ โดยคำนึงถึงองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และทุนทางสังคมในพื้นที่เป็นพื้นฐานในการจัดการความรู้ในเรื่องที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต รวมทั้งมีการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะของโครงการวิจัย หรือ โครงการนำร่อง เพื่อถอดบทเรียนความสำเร็จและนำไปประยุกต์ใช้ในชุมชนและประเทศอื่น ๆ แต่การใช้กรอบทางกฎหมายในการส่งเสริมภูมิปัญญา

ท้องถิ่น ยังขาดความครอบคลุม และเฉพาะเจาะจงเรื่องภูมิปัญญาโดยตรง และขาดมาตรการที่ชัดเจนเพื่อให้เกิดการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม

การจัดการความรู้ป่าชุมชนประกอบด้วยกระบวนการดังนี้ 1) การสร้างความตระหนักรู้ซึ่งเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะการสร้างความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยวิธีการที่เหมาะสม 2) การสร้างความรู้ของชุมชนท้องถิ่นที่เข้ามามีส่วนร่วม มีการสร้างความรู้ทั้งสองส่วนคือ ภูมิปัญญาดั้งเดิมในแต่ละท้องถิ่น ควบคู่กับวิธีการจัดการป่าตามเทคนิคและเนื้อหาทางวิชาการที่มีการบูรณาการกัน 3) การจัดเก็บความรู้ มีการจัดทำฐานข้อมูลของทรัพยากรป่า และเผยแพร่ทางสื่อต่าง ๆ แต่ยังคงมีความจำกัดในการเข้าถึงคนส่วนใหญ่ของประเทศ และ 4) การถ่ายโอนและใช้ความรู้มีอยู่มาก แต่ยังเป็นการดำเนินการเฉพาะกลุ่ม เช่น การประชุมสัมมนา (Forum) ระดับภูมิภาค หรือระดับโลกเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ การดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ภาครัฐและเจ้าหน้าที่องค์กรต่าง ๆ แต่ในส่วนของภาคประชาชนส่วนมากจะมีส่วนร่วมในระดับประเทศเป็นหลัก

2. การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการศึกษาเอกสารร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในหน่วยงานส่วนกลาง และในพื้นที่ รวมทั้งการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องของชุมชนที่เลือกเป็นกรณีศึกษา 4 แห่ง คือ ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ชุมชนตำบลศิลาแลง ชุมชนบ้านกุดแฮด และชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ผู้วิจัยสามารถสรุปข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ดังนี้

บริบททางสังคม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และภูมิปัญญา คนในชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่า หรือรอบผืนป่ามีวิถีชีวิตที่ผูกพัน และพึ่งพิงป่าทั้งทางตรง คือ ปัจจัย 4 และทางอ้อม เช่น การส่งเสริมความสามัคคี และความภาคภูมิใจในท้องถิ่น สำหรับผู้นำชุมชนที่เป็นแกนนำในการดำเนินการด้านป่าชุมชนจะเป็นแกนนำที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่เป็นทั้งผู้นำตามธรรมชาติ และเป็นผู้รู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วย

การจัดการความรู้ป่าชุมชน องค์กรชุมชนเป็นหน่วยหลักในการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยดำเนินการในนามของ “คณะกรรมการป่าชุมชน” ที่เป็นผู้นำในชุมชนและผู้รู้ที่คนในหมู่บ้านยอมรับ และมีความเชี่ยวชาญในการดำเนินงาน นอกจากนี้ยังมีองค์กรหลักในพื้นที่เป็นผู้สนับสนุนในแง่การให้คำปรึกษา การกำหนดกฎระเบียบการบริหารจัดการ เป็นผู้ประสานระหว่างหน่วยงานภาครัฐ และภาคส่วนอื่น ๆ กับชุมชน เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา เป็นต้น และมีหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่เป็นเครือข่ายที่ดีในแง่ของการสนับสนุน

ทางวิชาการ การร่วมกำหนดนโยบายของชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับหน่วยงานของตน สำหรับบทบาทของหน่วยงานทางการศึกษาในการเป็นผู้ส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้นั้นมีทั้งกิจกรรมที่เริ่มต้นด้วยสถาบันการศึกษา และกิจกรรมที่เริ่มต้นจากชุมชน เช่น หลักสูตรท้องถิ่น การเข้าค่ายเยาวชน การศึกษาเส้นทางธรรมชาติ และกิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

สำหรับแนวทางในการดำเนินการยึดตาม “กฎระเบียบป่าชุมชน” ที่ชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งขึ้นและถือปฏิบัติตามวิธีการจัดการป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น บนพื้นฐานของความเป็นธรรม และระบบการกระจายผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ร่วมกับ “แผนการจัดการป่าชุมชน” ที่ร่วมกันจัดทำที่เป็นแผนแยกเฉพาะ หรือรวมอยู่ในแผนพัฒนาหมู่บ้านหรือแผนพัฒนาตำบล และมีการจัดตั้งกองทุนป่าชุมชน และระบบสวัสดิการในชุมชนที่ดี เพื่อสนับสนุนและดำเนินการด้านป่าชุมชน และกิจกรรมทางสังคมในชุมชน

การจัดการความรู้ประกอบด้วยกระบวนการดังนี้ 1) การสร้างความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติกับการดำรงชีวิต 2) การสร้างความรู้ที่อยู่ในตัวผู้รู้ 3) การจัดเก็บ และ 4) การถ่ายโอนผ่านสื่อและช่องทางในการจัดการความรู้ที่หลากหลายและเหมาะสมกับสภาพบริบทของชุมชน ทั้งเป็นสื่อที่ใช้ภายในหมู่บ้าน และสื่อที่ใช้ถ่ายโอน แลกเปลี่ยนกับคนทั่วไปได้ รวมทั้งมีการใช้การประชาสัมพันธ์เป็นเครื่องมือให้คนในชุมชน และหน่วยงานภายนอกยอมรับความสำเร็จของป่าชุมชน และมีการดำเนินงานด้านป่าชุมชนอย่างต่อเนื่องและมีความเชื่อมโยงกัน เป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับช่วงวัย และความสนใจ การพัฒนาชุมชนจึงมุ่งเน้นที่การพัฒนา “คน” เป็นหลัก โดยมุ่งเน้นการสืบทอดภูมิปัญญาจากการสร้างคนรุ่นใหม่รุ่นต่อรุ่น

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของคนในแต่ละท้องถิ่นมีรากฐานมาจากศาสนา และความเชื่อ ก่อให้เกิดหลักปฏิบัติ และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นกุศโลบายในการสร้างศรัทธา และให้คนเกรงกลัว สำหรับภูมิปัญญาต่าง ๆ ในชุมชนมีทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่คนรุ่นเก่าได้ลองผิดลองถูกปฏิบัติกันมา จนเป็นการทำซ้ำ และภูมิปัญญาที่ได้เรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม ผ่านเครือข่ายภายนอก เช่น การบวชป่าที่คนภาคกลางเรียนรู้มาจากภาคอีสาน ภาคเหนือ เป็นต้น และการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจาก “การเรียนรู้เรื่องของตัวเอง” ในเรื่องใกล้ตัว วิถีชีวิตภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มี โดยมีระบบการศึกษาเป็นส่วนสนับสนุนในการจัดการเรียนรู้ และมีระบบการสืบทอดภูมิปัญญาจากผู้รู้สู่คนในช่วงวัยต่าง ๆ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

3. แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากผลการวิจัยเกี่ยวกับการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทย และต่างประเทศ ร่วมกับการวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา นำมาสู่ “แนวทางการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น” เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการกำหนดนโยบายของหน่วยงานภาครัฐ และภาคส่วนต่าง ๆ รวมถึงชุมชน โดยกำหนดเป็น 3 แนวทางหลัก ในแต่ละแนวทางประกอบไปด้วยมาตรการ และวิธีดำเนินการ ได้แก่

แนวทางที่ 1 : การส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

มาตรการที่ 1 การสร้างความตระหนักรู้

1. ส่งเสริมการสร้างความรู้ความตระหนักรู้ด้วยการสร้างความภูมิใจในภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของคนในชุมชน
2. ปรับเปลี่ยนทัศนคติของคนในสังคมเกี่ยวกับป่าชุมชนให้เป็นเรื่องใกล้ตัว โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการสร้างความตระหนักในคุณค่าและสร้างทัศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับป่าชุมชนให้แก่คนส่วนใหญ่ของประเทศได้รับรู้
3. สร้างความตระหนักในภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ความรู้ของชุมชน ศักยภาพของคนในชุมชนให้แก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ภาครัฐ และเจ้าหน้าที่ภาคส่วนอื่น ๆ เพื่อสร้างทัศนคติที่ถูกต้องในการดำเนินการร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่
4. การสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของป่าชุมชนในมิติที่หลากหลาย เช่น การพึ่งพาในการเป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต การสร้างวิถีการอยู่รอดตามระบบเศรษฐกิจชุมชน การส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดี มีความอยู่เย็นเป็นสุข ความเอื้ออาทร รักใคร่ปรองดอง เป็นต้น

มาตรการที่ 2 การสร้างความรู้

1. ชุมชนร่วมกับองค์กรในพื้นที่ที่สำคัญ เช่น โรงเรียน สถาบันศาสนา ในการจัดการเรียนรู้เรื่องชุมชนลงในกิจกรรมของชุมชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนรุ่นต่อ ๆ ไป เช่น การจัดตั้งกลุ่มนักร้องรักษ์รุ่นเยาวชนของเด็กในชุมชน
2. ส่งเสริมการสร้างความรู้ในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ องค์ความรู้และวิธีการจัดการตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการฝึกอบรม กิจกรรมการสืบค้นของดีในชุมชน การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นต้น

3. ส่งเสริมการวิจัยท้องถิ่นด้วยการสร้างองค์ความรู้จากการดำเนินการวิจัยโดยคนในชุมชนมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยบนฐานของชุมชน (Community Based Research)

4. ประเมินหาทักษะ และศักยภาพที่จำเป็นของคนในท้องถิ่นในการสร้างความรู้การจัดการป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิม เพื่อส่งเสริมให้เกิดทักษะ และศักยภาพเหล่านั้น เช่น การสร้างความตระหนักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่น การสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและคนในชุมชน ทักษะการเก็บข้อมูล การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน เป็นต้น

5. การส่งเสริมการสร้างความรู้ตามการศึกษากระแสหลักผ่านสถาบันการศึกษาในพื้นที่ เช่น การฝึกอบรม การวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น

6. การยกระดับงานวิชาการด้านป่าชุมชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อมุ่งตอบโจทย์ในอนาคต เช่น การลดภาวะโลกร้อน การพัฒนาเศรษฐกิจฐานชุมชน การกักเก็บก๊าซคาร์บอน ไดออกไซด์ เป็นต้น

7. สร้างคุณค่าของป่าชุมชนในมิติที่หลากหลาย นอกเหนือจากความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม เช่น การเป็นห้องเรียนธรรมชาติ เป็นแหล่งศึกษาด้านระบบนิเวศ การเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหาร เป็นต้น

มาตรการที่ 3 การจัดเก็บความรู้

1. การจัดเก็บความรู้ในช่องทางที่ใช้ประโยชน์ได้จริง เช่น การใช้ประโยชน์ในชุมชนผ่านชิ้นงาน คู่มือการดำเนินงาน บันทึก ภาพถ่าย การใช้ประโยชน์ของคนภายนอกผ่านเว็บไซต์ เป็นต้น

2. การบูรณาการสื่อท้องถิ่นมาใช้เป็นสื่อทางเลือกในชุมชน เพื่อจัดเก็บความรู้ที่ชัดเจนและความรู้โดยนัย

3. ใช้ระบบการติดตาม ประเมินผลเป็นเครื่องมือในการจัดเก็บความรู้ ด้วยการติดตาม ประเมินผลการวิจัย และการศึกษารวบรวมองค์ความรู้ในท้องถิ่น เพื่อประเมินผลความสำเร็จ ศักยภาพของชุมชน สิ่งที่ต้องปรับแก้ไข หรือดำเนินการขั้นต่อไป

มาตรการที่ 4 การถ่ายทอดและใช้ความรู้

1. การส่งเสริมการเผยแพร่และถ่ายทอดความรู้ให้เป็นรูปธรรมผ่านสื่อมวลชน และระบบการศึกษา เช่น หลักสูตรการฝึกอบรมในชุมชน ชุดความรู้ท้องถิ่นประจำภาค ของดีประจำจังหวัด เป็นต้น

2. ส่งเสริมการถ่ายโอนความรู้ แบบลงมือปฏิบัติให้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เช่น การเสวนาแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน การจัดทำรายงานผลการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ เป็นต้น

3. ส่งเสริมการถ่ายโอนความรู้ที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ และไม่ใช้การถ่ายโอนประโยชน์แบบใช้ซ้ำจนเป็นผลิตภัณฑ์ที่ผลิตซ้ำได้ง่าย (Mass Production) ที่ทำลายระบบความคิดสร้างสรรค์

4. ส่งเสริมการทำงานแบบมีส่วนร่วมบนฐานเครือข่ายเพื่อให้เกิดการขยายผลองค์ความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ถอดบทเรียนให้มีการถ่ายโอนและไปปรับใช้ในชุมชนอื่น

5. ส่งเสริมการจัดตั้งสถาบันส่วนกลางที่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะ เช่น สถาบันภูมิปัญญาแห่งชาติ ศูนย์ประสานงานการจัดการความรู้ป่าชุมชน เป็นต้น

แนวทางที่ 2 : การส่งเสริมความร่วมมือและการดำเนินการของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

มาตรการที่ 1 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคส่วนที่หลากหลาย

1. ส่งเสริมการดำเนินงานร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ ได้แก่ คนในชุมชน กลุ่มผู้รู้ นักปราชญ์ องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น และ โรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาในพื้นที่

2. ส่งเสริมการดำเนินงานร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องนอกพื้นที่ เช่น นักวิชาการ ดำเนินการช่วยจัดระบบความรู้ และอำนวยความสะดวกทางวิชาการ หน่วยงานภาครัฐดำเนินการกำหนดกฎ และนโยบายที่เป็นธรรม หน่วยงานภาคเอกชนดำเนินการส่งเสริมการทำประโยชน์ให้กับชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชนดำเนินการส่งเสริมการขับเคลื่อนงานภาคประชาสังคม และเป็นตัวกลางระหว่างคนในพื้นที่กับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรระหว่างประเทศดำเนินการส่งเสริมทางวิชาการและเงินทุน เป็นต้น

มาตรการที่ 2 แนวทางการส่งเสริมในส่วนกลาง

1. องค์กรภาครัฐรับผิดชอบและดำเนินการผลักดันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับภารกิจของตน เช่น

- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยกรมป่าไม้จัดทำพระราชบัญญัติป่าชุมชน

- กระทรวงศึกษาธิการกำหนดยุทธศาสตร์การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลักดันพระราชบัญญัติส่งเสริมภูมิปัญญาไทย การจัดทำสาระการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับหลักสูตรท้องถิ่น

- กระทรวงวัฒนธรรมจัดทำคลังข้อมูลทางวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น
 - กระทรวงมหาดไทย โดยกรมการปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินกิจกรรมที่บูรณาการการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน โดยรวมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไว้ด้วย เป็นต้น
2. องค์กรสื่อมวลชนใช้ระบบสื่อสารมวลชนในการสร้างความตระหนักในคุณค่า และสร้างทัศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับป่าชุมชน ผลักดันการขับเคลื่อนการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านระบบสื่อทางเลือก
 3. องค์กรทางการศึกษา ดำเนินการขับเคลื่อนการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านระบบการศึกษา เช่น หลักสูตรท้องถิ่น กิจกรรมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การให้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง การส่งเสริมการรู้หนังสือของคนในประเทศอย่างทั่วถึง
 4. สถาบันการศึกษาร่วมกับองค์กรในชุมชน ดำเนินการสนับสนุนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้การพัฒนาบุคลากรที่เป็นคนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการในฐานะของผู้ประสานงานท้องถิ่น
 5. ภาคเอกชนร่วมกับภาครัฐดำเนินการวิเคราะห์หาจุดร่วมของความต้องการ (Matching) ระหว่างความต้องการในการพัฒนาชุมชนตามหลักการ CSR (Corporate Social Responsibility) หรือความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ กับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

มาตรการที่ 3 แนวทางการส่งเสริมในระดับพื้นที่

1. ชุมชนร่วมกับองค์กรภายในและภายนอกพื้นที่ดำเนินการสร้างความตระหนักในคุณค่าของตัวเอง คุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ ความสำคัญของชุมชน ภูมิปัญญาในท้องถิ่น และศักยภาพของคนในชุมชน
2. การวางแผนและดำเนินการขององค์กรชุมชนที่เริ่มจากเรื่องใกล้ตัว ความต้องการ และความจำเป็นในพื้นที่
3. การส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้เรื่องป่าชุมชนจากคนในท้องถิ่น ร่วมกับหน่วยงานในท้องถิ่น เช่น อบต. สถาบันการศึกษา และหน่วยงานราชการบนฐานความต้องการของชุมชนในเรื่องความรู้ทางวิชาการ เทคนิค และเครื่องมือต่าง ๆ เป็นต้น

4. สถาบันการศึกษาใช้ระบบการศึกษาตามกระแสหลักเพื่อยกระดับความรู้ป่าชุมชน เช่น การให้ความรู้ การจัดเก็บข้อมูล การวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น

5. สร้างนักวิจัยระดับท้องถิ่นจากคนในชุมชน ผ่านระบบการศึกษาและการเรียนรู้ของชุมชน โดยใช้เทคโนโลยีง่าย ๆ ในการศึกษาวิจัย

6. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด ควรกำหนดแนวทางการส่งเสริมไว้ในแผนพัฒนาตำบล เทศบัญญัติ หรือแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

7. องค์กรชุมชนร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยหัวหน้าส่วนราชการคือผู้ว่าราชการจังหวัดจัดทำแผนพัฒนาระดับจังหวัด โดยการสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่าน อบจ. เพื่อให้ส่วนท้องถิ่นจัดทำแผนพัฒนาตำบลของ อบต. หรือเทศบัญญัติของเทศบาล และให้หมู่บ้านจัดทำเป็นแผนพัฒนาหมู่บ้านต่อไป รวมถึงการกำหนดวิสัยทัศน์ของจังหวัดเกี่ยวกับการสร้างความภาคภูมิใจในป่าชุมชนของจังหวัด การจัดตั้งป่าชุมชนฐานหมู่บ้านระดับจังหวัด การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนระดับจังหวัด การกำหนดวิสัยทัศน์ด้านป่าไม้ของจังหวัด เป็นต้น

8. องค์กรชุมชนร่วมกับสถาบันการศึกษาในพื้นที่ดำเนินการกิจกรรมเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การยกระดับหลักสูตรท้องถิ่น การจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การอบรมทักษะการวิจัยขั้นพื้นฐานให้แก่แกนนำชุมชนและเยาวชนรุ่นใหม่ เป็นต้น

9. ชุมชนดำเนินการประเมินศักยภาพ จุดแข็ง จุดอ่อน และหาแนวทางการแก้ไข และพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง โดยมีองค์กรภาครัฐหรือภาคส่วนอื่น ๆ เข้ามาสนับสนุนด้านความรู้ทางวิชาการ และเทคนิควิธีต่าง ๆ เพื่อแสวงหารูปแบบในการจัดการที่เหมาะสมกับชุมชน

แนวทางที่ 3 : การพัฒนารอบทางกฎหมายและนโยบาย และการนำไปสู่การปฏิบัติ

มาตรการที่ 1 การกำหนดและจัดทำนโยบาย

1. การจัดทำกรอบทางกฎหมายที่ชัดเจน มีความครอบคลุมมิติต่าง ๆ และสอดคล้องกับนโยบายหลักของประเทศ เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดการศึกษา การพัฒนาประเทศและชุมชน การส่งเสริมวัฒนธรรม และการใช้เทคโนโลยีและการสื่อสาร เป็นต้น

2. การกำหนดนโยบายแบบบนลงล่าง (op down) ควบคู่กับนโยบายแบบล่างขึ้นบน (bottom up) จากองค์กรหลักในพื้นที่และคนในท้องถิ่น และเป็นนโยบายที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

3. ผลักดันให้เกิดการจัดทำและประกาศใช้กฎหมายหลัก เช่น พระราชบัญญัติป่าชุมชน

มาตรการที่ 2 การนำนโยบายและแผนงานในโครงการไปปฏิบัติ

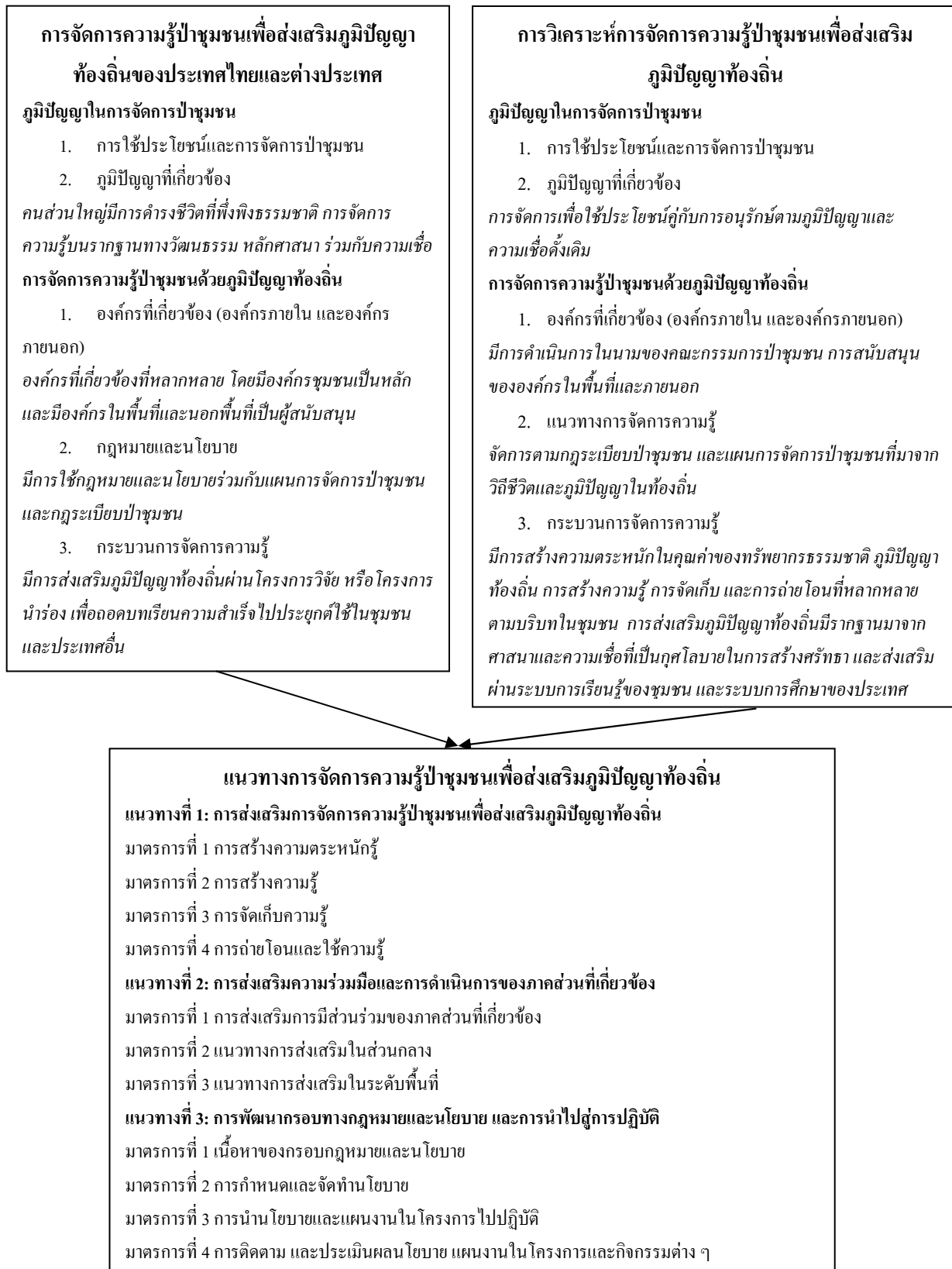
1. ผลักดันให้มีการนำนโยบายไปปฏิบัติตามกรอบกฎหมายที่ได้กำหนดไว้ เช่น คู่มือการบริหารจัดการป่าชุมชน การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น การจัดหลักสูตรท้องถิ่น การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตามอรัยาศัย เป็นต้น
2. ส่งเสริมการจัดการและใช้ประโยชน์จากนโยบาย และแนวทางในกฎระเบียบป่าชุมชน และแผนการจัดการป่าชุมชน โดยมีการวางแผนที่ครอบคลุมโดยคนในท้องถิ่นเอง
3. ส่งเสริมการใช้สื่อ และช่องทางในการจัดการความรู้ เช่น สื่อท้องถิ่น สื่อทางเลือก โดยเฉพาะการสร้างความรู้ ภายใต้อริบทของชุมชน และความเหมาะสมของช่วงวัยของคนในชุมชน เช่น พัฒนาโครงสร้างสื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อให้เด็กและเยาวชนได้สืบค้น และสร้างองค์ความรู้เพื่อเผยแพร่ การใช้การนำเสนอข้อมูลชุมชนด้วยภาพ และแผนผังแทนตัวหนังสือเพียงอย่างเดียวเพื่อให้ผู้สูงอายุและผู้ที่ไม่อ่านหนังสือไม่ออกสามารถเข้าใจได้ เป็นต้น

มาตรการที่ 3 การติดตาม และประเมินผลนโยบาย แผนงานในโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ

1. ส่งเสริมการติดตามและประเมินผลโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้ดำเนินการ โดยให้หน่วยงานที่จัดร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นผู้ร่วมติดตามและประเมินผล ด้วยระบบการติดตามท้องถิ่น (Local Monitoring) เพื่อให้เกิดการนำผลการประเมินไปปรับใช้ในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ ต่อไป
2. ส่งเสริมให้เกิดการขยายผลโครงการนำร่องที่ประสบความสำเร็จ โดยมีการประเมินสภาพความพร้อมของชุมชนหรือหน่วยที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อปรับให้สอดคล้องก่อนการปฏิบัติ

จากการสรุปผลการศึกษาดอนที่ 1 และดอนที่ 2 เพื่อนำสู่การกำหนดแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถสรุปผลการศึกษาดังแผนภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ 7 สรุปผลการศึกษา และแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถนำผลการศึกษามาอภิปรายกับงานวิจัยและข้อค้นพบทางวิชาการที่เกี่ยวข้องในผลการวิจัยทั้ง 3 ส่วนได้ดังนี้

1. การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยและต่างประเทศ

การจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยและต่างประเทศมีแนวโน้มความเป็นสากล มีความเคลื่อนไหวและพัฒนาตลอดเวลา มีการจัดการความรู้ที่เน้นการจัดการป่าชุมชนเพื่อความยั่งยืนบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น สอดคล้องกับความคิดเห็นของสมศักดิ์ สุขวงศ์ (2551) ที่ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากผลกระทบของการทำลายป่าว่า “การทำป่าชุมชนยุคแรก ๆ เน้นเรื่องการป้องกันรักษาป่า ต่อมาก็เน้นเรื่องสิทธิชุมชน การรักษาวัฒนธรรม การแก้ปัญหาความยากจน และธรรมาภิบาลตามลำดับ จนถึงวันนี้ ป่าชุมชนก็มาผูกโยงกับสถานะโลกร้อน นับว่าการทำป่าชุมชนนั้นมีเป้าหมายที่เคลื่อนไหวตลอดเวลา (Moving Target)”

สอดคล้องกับสรุปผลการจัดเสวนากรอบทางกฎหมายด้านป่าชุมชนในเอเชีย ซึ่งมีประเทศที่เข้าร่วมการเสวนา คือ ประเทศไทย กัมพูชา เนปาล ฟิลิปปินส์ ลาว เวียดนาม และอินโดนีเซียของ RECOFTC (RECOFTC, 2005) ซึ่งพบว่าการพัฒนากฎหมายและระเบียบต่าง ๆ โดยจัดทำเป็นกลยุทธ์ที่มุ่งเน้นการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในภูมิภาค และยกระดับการดำรงชีวิตของคนในชนบท ซึ่งมีการจัดการแบบมีส่วนร่วมของหน่วยงานแต่ละภาคส่วน โดยมีรัฐบาลทำหน้าที่กำหนดนโยบายและมีการจัดการร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรระหว่างประเทศบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และองค์กรชุมชนเป็นหลัก

การถอดบทเรียนจากการเสวนาครั้งนี้พบว่าชุมชนในประเทศต่าง ๆ มีประสบการณ์ในการจัดการป่าชุมชนที่แตกต่างกันซึ่งช่วยให้เกิดการถ่ายโอนความรู้และประสบการณ์ เกิดการเรียนรู้ข้ามประเทศ แนวโน้มการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบของป่าชุมชนมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น โดยประเทศต่าง ๆ ใช้การจัดการป่าชุมชนเป็นนโยบายหลักในการจัดการป่าไม้ และใช้รูปแบบการจัดการที่เหมาะสมในแต่ละพื้นที่ ป่าชุมชนซึ่งมีความแตกต่างกัน ซึ่งไม่มีรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ได้กับทุกชุมชน เนื่องจากความแตกต่างทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่มีความหลากหลายในภูมิภาค และทุก ๆ ประเทศใช้ป่าชุมชนเพื่อเป็นกลยุทธ์ในการลดความยากจน และกระจายอำนาจการบริหารจัดการสู่ท้องถิ่น

2. การวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 วิถีชีวิตและการพึ่งพิงป่า

ผลการวิเคราะห์การจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาในประเทศไทยซึ่งพบว่าชุมชนทั้ง 4 แห่ง มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ผูกพันและพึ่งพิงป่าในแง่ของปัจจัย 4 และการใช้กิจกรรมการจัดการป่าชุมชนเพื่อสร้างความสามัคคี ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น โดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งที่เป็นความเชื่อทางศาสนา และศรัทธามาใช้ในการจัดการป่าร่วมกับการเรียนรู้เทคนิควิธีการทางวิชาการในการใช้ประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์ ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ลักษณะการสืบทอดและการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของเสรี พงศ์พิศ (2529) ซึ่งสะท้อนลักษณะของความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ 2) ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน และ 3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้แต่สะท้อนให้เห็นได้จากภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน สอดคล้องกับความคิดเห็นของสมศักดิ์ สุขวงศ์ ที่กล่าวว่า “ป่าชุมชน คือ การใช้ป่าด้วยการควบคุมทรัพยากรเพื่อให้อยู่ได้โดย ผิ ฤดูระเบียบ และ ความรู้ ภูมิปัญญาการจัดการป่าโดยชาวบ้าน โดยมากคือชาวบ้านใช้ความเชื่อเป็นหลัก ป่าจึงอยู่ได้เพราะความเชื่อ ร่วมกับท้องถิ่น การจัดการป่าที่เกิดขึ้นเองโดยชาวบ้านที่พบมากที่สุด คือ การจัดการป่าโดยความเชื่อ ส่วนมากเป็นความเชื่อเรื่องผี เชื่อว่าป่าเป็นที่อยู่ของผี” (สมศักดิ์ สุขวงศ์, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2554)

ส่วนการศึกษาของวิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) เรื่อง การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่าชุมชนมีการเรียนรู้ในการประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ มีการเชื่อมโยงความรู้เก่ากับความรู้ใหม่โดยนำความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นเป็นฐานในการสร้างความตระหนักต่อปัญหาและใช้เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน สอดคล้องกับผลการศึกษาของอิสรภาพ มาเรือน (2550) ที่ได้ศึกษาภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่น่าน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการนำภูมิปัญญามาใช้ในการอนุรักษ์ เกิดขึ้นจากความรัก ความหวงแหนในทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน โดยมีความเชื่อถือ ความศรัทธาและความมีวิสัยทัศน์ของผู้นำชุมชนและคนในชุมชนเป็นพื้นฐานในการดำเนินการ มีการสนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ให้การสนับสนุนองค์ความรู้ วิธีการบริหารจัดการ และงบประมาณในการดำเนินงาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ ดำเนินการผ่านการบังคับใช้กฎระเบียบหรือมาตรการทางสังคม มีการเผยแพร่และถ่ายโอน

ภูมิปัญญาในการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันผ่านกระบวนการศึกษาคูงาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน

และผลการศึกษาของสัทธา วิเศษ (2540) เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ พบว่ากิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าที่มีทั้งกิจกรรมที่เกิดจากความรู้ ประสบการณ์ และกิจกรรมที่เกิดจากการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าโดยใช้กิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมและระบบนิเวศของชุมชน เป็นวิธีการกระตุ้นหรือชี้แนะให้ชาวบ้าน ตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งภูมิปัญญาที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา และภูมิปัญญาที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม กระบวนการเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากธรรมชาติ การนับถือศาสนาพุทธ และความเชื่อในเรื่องผีผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอกที่เรียนรู้ด้วยตนเองและผู้อื่น

2.2 องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ป่าชุมชน

ผลจากการศึกษาพบว่าการจัดการความรู้ป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นของกรณีศึกษา ทั้ง 4 แห่ง จะมีองค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นองค์กรภายในท้องถิ่น และองค์กรภายนอก โดยบทบาทหลักเกิดจากชาวบ้าน หรือองค์กรชุมชนที่ตระหนักถึงปัญหาและความต้องการของตน จนเกิดการรวมตัวกันดำเนินการในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชน หรือกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน โดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันการศึกษาในพื้นที่เป็นร่วมสนับสนุนและผลักดันให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงบทบาทในการเป็นที่ปรึกษา พี่เลี้ยง และผู้สนับสนุนขององค์กรนอกพื้นที่ทั้งที่เป็นหน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรเอกชน หรือสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ซึ่งมีส่วนสนับสนุนในส่วนของความรู้ เทคนิคทางวิชาการ การศึกษาวิจัย และการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สอดคล้องกับแนวคิดในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของเอกวิทย์ ณ ถลาง (2546: 58) ที่ได้กล่าวถึงการนำข้อมูลและความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดทำเป็นระบบตามบทบาทและภารกิจของผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งจะมีส่วนช่วยในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคล 4 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มวิชาการ มีบทบาทในการศึกษาและวิจัย สร้าง เผยแพร่องค์ความรู้ รวมถึงการเรียนการสอน
2. กลุ่มเทคโนโลยี มีบทบาทในการพัฒนาเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการบริหารจัดการและเป็นที่ปรึกษา

3. กลุ่มธุรกิจ มีบทบาทในการบูรณาการองค์ความรู้ให้นำมาใช้งานได้จริง และส่วนหนึ่งมุ่งหวังให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้

4. กลุ่มนักพัฒนา – เครือข่ายชุมชน มีบทบาทในการสนับสนุนให้ชุมชนใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพึ่งพาตนเอง

2.3 การใช้กฎระเบียบป่าและแผนการจัดการป่าชุมชนเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้

ผลจากการศึกษาการดำเนินการจัดการความรู้ป่าชุมชนตามภูมิปัญญาดั้งเดิม ชุมชนจะมีการดำเนินการตามแนวทางที่กำหนดไว้ในกฎระเบียบป่าชุมชน และแผนการจัดการป่าชุมชนที่อาจจัดทำขึ้นโดยเฉพาะ หรือรวมอยู่ในแผนพัฒนาชุมชน โดย “กฎระเบียบป่าชุมชน” มีการปรับให้เหมาะสมกับสถานการณ์ สภาพพื้นที่ และมีความยืดหยุ่น ตรงกับการศึกษาของแผนงานสนับสนุนป่าชุมชนในประเทศไทย (2545: 30) ที่กล่าวว่ากฎเกณฑ์ หรือกฎระเบียบนี้เป็นหัวใจหลักของชุมชนที่ใช้ติดตามควบคุม ดูแลให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน หลายชุมชนอาศัยจารีตประเพณี พิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อและภูมิปัญญาใช้ในการติดตามรักษาป่า เป็นข้อตกลงของชุมชน และเป็นกลไกของชุมชนที่มีผลทางจิตใจ เป็นการป้องกันและปราบปรามมากกว่าการรักษาอย่างเข้มงวดแล้วลงโทษอย่างรุนแรง

สอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของกฎระเบียบป่าชุมชน ดังเช่น สมศักดิ์ สุขวงศ์ กล่าวว่า “กฎสำคัญ ถ้ากฎดี ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้าง ยอมรับ แก้ไข ได้เมื่อถึงคราวจำเป็น มีสมาชิกชัดเจน ในป่าผืนนี้ใครใช้ประโยชน์ได้บ้าง ช่วยเป็นหูเป็นตา มีการลงโทษกัน เป็นกุญแจของความยั่งยืน” (สมศักดิ์ สุขวงศ์, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2554) และความคิดเห็นของวิวัฒน์ ธีระประศาสน์ที่กล่าวว่า “สิ่งที่น่าสนใจมากในเมืองไทยคือเมื่อมีความรู้ก็มีการจัดการ แต่ความรู้ไม่ได้อยู่กับที่ มีการปรับตลอดให้ทันกับสิ่งใหม่ ๆ สถานการณ์ใหม่ก็ต้องปรับตัว อย่างบางพื้นที่เคยบอกใครหาหน่อไม้ก็ได้ แต่จะเหมาะกับช่วงที่คนไม่มาก เดินเท้าเข้าป่าพอคนมาก มีรถยนต์ ต้องปรับกฎใหม่ ป่าชุมชนต้องมีการปรับกฎระเบียบตลอดเวลา ชุมชนที่เข้มแข็งจะปรับให้ทันการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์” (วิวัฒน์ ธีระประศาสน์, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2554)

ส่วนความสำคัญของ “แผนการจัดการป่าชุมชน” เป็นกระบวนการจัดทำแผนการจัดการความรู้ประเด็นที่ต้องให้ความสำคัญ คือ การสืบค้นองค์ความรู้ชาวบ้านเกี่ยวกับการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยแผนงานสนับสนุนความร่วมมือในประเทศไทย (2552: 28) ได้กล่าวถึงกระบวนการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนว่าควรให้ความสำคัญกับแบบแผนหรือรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่มีรากฐานจากองค์ความรู้และวัฒนธรรมท้องถิ่นมากกว่าที่จะมุ่งจัดทำเอกสารแผน

จัดการป่าชุมชน ซึ่งช่วยให้คนนอกชุมชนเข้าใจการจัดการป่าของชาวบ้าน แต่นำไปสู่การดำเนินการได้อย่างค่อนข้างจำกัด หากแผนดังกล่าวไม่สะท้อนความต้องการของชาวบ้านอย่างแท้จริง ฉะนั้น เพื่อไม่ให้ปรากฏการณ์ “การจัดการป่าชุมชนบนกระดาษ” เกิดขึ้น การจัดการป่าชุมชนจึงต้องเปิดพื้นที่ให้กับองค์ความรู้ของท้องถิ่นในการจัดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าชุมชน

องค์ความรู้ท้องถิ่นสามารถใช้ควบคุมการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเหมาะสมกับสภาพชุมชนและบริบทของทรัพยากรในแต่ละพื้นที่ เจ้าหน้าที่ป่าชุมชนต้องเปิดพื้นที่และยอมรับให้องค์ความรู้ของชุมชนในฐานะเป็นองค์ความรู้หนึ่งเทียบเท่าองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และหากสามารถผสมผสานองค์ความรู้ทั้งสองได้จะนำไปสู่ความยั่งยืนของการจัดการป่าและทรัพยากรต่อไป (แผนงานสนับสนุนความร่วมมือในประเทศไทย, 2552: 32)

2.4 ปัจจัยส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

นอกจากนี้ยังพบว่าปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ของชุมชนทั้ง 4 แห่ง ประกอบด้วย การทำงานแบบมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การกระจายผลประโยชน์ การใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ การมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การบริหารจัดการตามกฎหมายที่ตกลงร่วมกัน และการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการป่าตามภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาที่ได้เรียนรู้เพื่อปรับใช้

ผลการศึกษาสอดคล้องกับงานวิจัยป่าชุมชนในประเทศไทยของเสนห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (2536) ซึ่งได้ศึกษาป่าชุมชนในภาคเหนือและภาคอีสาน พบว่าเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จในการจัดการและอนุรักษ์ป่าชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิมมาจาก 1) ชุมชนมีความเป็นชุมชนสูง มีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน 2) มีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชน 3) มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันในชีวิตประจำวัน 4) มีจิตสำนึกในการรักษาป่าที่เกิดจากประเพณี ความเชื่อที่เกิดจากความจำเป็นในการรักษาระบบนิเวศชุมชน การต่อต้านการรุกรานจากภายนอก และปัญหาภัยแล้ง 5) มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ 6) มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่า กลุ่มเหมืองฝาย 7) มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน 8) มีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม โดยมีการยอมรับในจารีตประเพณี การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกัน มีการจัดตั้งกฎระเบียบป่าขึ้นมาเป็นข้อตกลง

สอดคล้องกับการวิเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จของชุมชนที่ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวในช่วง พ.ศ.2542 – 2551 (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2551) พบว่าการรวมกลุ่มคนในชุมชนเพื่อป้องกันรักษาป่า มีการนำความรู้ท้องถิ่นและระบบการจัดการแบบดั้งเดิมมาใช้ โดยมีนวัตกรรมเชิงกระบวนการ และการจัดการอย่างมีส่วนร่วม มีการประสานงานกับเครือข่ายอื่นหรือหน่วยงานภาครัฐ และการ

ถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ โดยสามารถจำแนกได้เป็น 7 ปัจจัยหลัก คือ 1) ความสามารถในการรวมกลุ่มคนให้ตั้งมั่นเพื่อจัดการป่า 2) มีองค์กรจัดการป่าและกฎกติกาที่ปฏิบัติได้จริง 3) มีการจัดการด้านวนวัฒนวิทยา หรือการจัดการระบบนิเวศเป็นองค์รวม 4) ศักยภาพของป่าสามารถยังผลประโยชน์ในการดำรงชีพและรายได้ 5) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน 6) การดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมและการดำรงชีพที่เกื้อกูลต่อการอนุรักษ์ และ 7) ชุมชนได้ถ่ายทอดหรือส่งไม้ต่อจากรุ่นสู่รุ่น โดยมีการถ่ายทอดหลักคิดการอนุรักษ์ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมสู่คนรุ่นใหม่ เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนเข้าร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์ของหมู่บ้าน มีการทำหลักสูตรท้องถิ่น สร้างศูนย์เรียนรู้ จัดค่ายเยาวชน การพยายามสร้างคนรุ่นใหม่ให้รักษาวัฒนธรรมที่เป็นรากเหง้าของตน

และสอดคล้องกับการศึกษาของวิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) พบว่าปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำที่ได้รับความศรัทธา และมีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาชุมชน การสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชน การประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ และอิสรภาพ มาเรื่อน (2550) พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการนำภูมิปัญญาไปใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ประกอบด้วยปัจจัยภายใน ได้แก่ ความรัก ความหวงแหนในทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน ความเข้มแข็ง อำนาจ บารมี ความเชื่อถือศรัทธา และความมีวิสัยทัศน์ของผู้นำชุมชนที่มีต่อการอนุรักษ์ การสร้างให้การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำเป็นนโยบายสาธารณะหรือพันธะสัญญาของชุมชน และการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำในทุกขั้นตอน ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ให้การสนับสนุนองค์ความรู้ วิธีการบริหารจัดการ และให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน

ส่วนกานต์สุตา มามะศิริานนท์ (2546: 58 – 59) ได้สรุปปัจจัยสู่ความสำเร็จในการจัดการความรู้ ดังเช่น 1) ผู้นำต้องตระหนักและเข้าใจคุณค่าของความรู้หรือทรัพยากรทางปัญญาและสนับสนุนให้เกิดนโยบายหรือกลยุทธ์ต่าง ๆ ในการบริหารความรู้ โดยผู้นำต้องทุ่มเทความพยายามและอุทิศตนเองเพื่อเป็นแบบอย่าง 2) บุคลากรตระหนักถึงคุณค่าและความจำเป็นของการบริหารความรู้ โดยให้ความร่วมมือกับองค์กรในการทำกิจกรรมต่าง ๆ สำหรับบริหารความรู้ เนื่องจากการบริหารความรู้ที่บรรลุผลต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายในองค์กรเป็นสำคัญ 3) ผู้รับผิดชอบโดยตรงในการบริหารความรู้ 4) องค์กรต้องจัดกิจกรรมที่กระตุ้นและให้โอกาสบุคลากรในการคิดและแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน รวมทั้งปลูกฝังความรู้ลึกเอื้อเพื่อเผยแพร่สิ่งที่ตนรู้ให้กับผู้อื่น และยอมรับความรู้ของผู้อื่นด้วยแม้ว่าผู้นั้นมีอาวุโสน้อยกว่า 5) การแปลงความรู้ไปสู่การปฏิบัติ โดยองค์กรต้องส่งเสริมให้บุคลากรนำความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้และความสัมพันธ์ของความคิดกับการกระทำ 6) การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้จากวิธีการต่าง ๆ ที่

หลากหลาย และไม่มองข้ามประสบการณ์ที่เกิดจากความล้มเหลว เพราะมีผลต่อการสร้างสรรค์ความรู้และนวัตกรรม และ 7) การกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ นโยบาย และเป้าหมายในขั้นตอนต่าง ๆ ในการจัดการความรู้ที่ชัดเจน

3. แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผลจากการวิจัยซึ่งนำมาสู่การกำหนดแนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยที่ได้กำหนด 3 แนวทาง คือ 1) การส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) การส่งเสริมความร่วมมือและการดำเนินการของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง และ 3) การพัฒนากรอบทางกฎหมายและนโยบาย และการนำไปสู่การปฏิบัติ สอดคล้องกับการวางแผนและดำเนินการเกี่ยวกับป่าชุมชนของประเทศในเอเชีย (RECOFTC, 2005) ที่ประกอบด้วย 4 แนวทางหลัก คือ 1) การสร้างความตระหนักให้แก่ทุกภาคส่วนในสังคมในคุณค่าและประโยชน์ของการจัดการป่าชุมชน 2) การสร้างความรู้และความตระหนักของเจ้าหน้าที่ภาครัฐในการปรับเปลี่ยนบทบาทเป็นที่เล็งและที่ปรึกษาให้กับชุมชน 3) การฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อให้ความรู้ เทคนิควิธีต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการดำเนินงานด้านป่าชุมชน และ 4) การฝึกอบรมชาวบ้านเพื่อสร้างความรู้และพัฒนาทักษะที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าไม้บนฐานขององค์ความรู้เดิม เช่น การบริหารจัดการ การจัดตั้งกองทุน เป็นต้น

ในส่วนของการส่งเสริมการจัดการความรู้ผ่านระบบการศึกษา ประเวศ วะสี (2536) ได้เสนอแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่การศึกษาของชาติ ไว้ว่าควรประกอบด้วยวิธีการ ได้แก่

1. รัฐบาลประกาศเป็นนโยบายให้ระบบการศึกษาทั้งหมด ศึกษา ค้นคว้า เรียนรู้ และทำนุบำรุงภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการพิมพ์หนังสือ และสื่อในรูปแบบอื่นที่ว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีจำนวนมาก และคุณภาพเหมาะสม และให้นำมาใช้ในการศึกษาทุกระดับ
3. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ระบบการศึกษาทุกระดับ ศึกษา วิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. ควรเปิดโอกาสให้ครูที่อยู่ในท้องถิ่นสร้างตำราจากความรู้ท้องถิ่นและใช้ในท้องถิ่น
5. ปรับระบบการศึกษาทุกระดับให้เป็นการศึกษาที่สร้างรากฐานของความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง โดยเรียนจากประสบการณ์ความเป็นจริงในสังคม
6. ส่งเสริม สนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชน หรือจัดตั้งมูลนิธิ หรือสถาบันในรูปแบบเอกชนเพื่อส่งเสริมการศึกษา ค้นคว้าให้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาสู่ระบบการศึกษา

โดยเฉพาะบทบาทของหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่โดยตรงในการจัดการศึกษา และส่งเสริมความรู้แก่ประชาชนด้วยการกำหนดนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น แนวทางของกระทรวงศึกษาธิการในการส่งเสริมภูมิปัญญาในการจัดการศึกษา (สำนักงานเขตพื้นที่สุพรรณบุรี เขต 2, 2551) ได้แก่

1. นำภูมิปัญญาเข้าสู่การศึกษาของชาติ โดยเลือกสรรสาระและกระบวนการเรียนรู้เข้าสู่ระบบการศึกษา ทั้งการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย
2. ยกย่องและเชิดชูเกียรติ “ครูภูมิปัญญา” และสนับสนุนให้มีบทบาทเสริมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาทุกระดับและทุกระบบ รวมทั้งให้แบบอย่างและชี้นำ ด้านวิถีคิด วิถีการเรียนรู้และการดำเนินชีวิตที่ได้ผ่านการทดสอบมามาก
3. สนับสนุนการศึกษาวิจัยด้านภูมิปัญญา เพื่อพัฒนาการจัดการศึกษาที่หลากหลายให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง
4. ประมวลคลังข้อมูลเกี่ยวกับสาระ คณะ องค์กร และเครือข่ายภูมิปัญญา ทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติ

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยนำมาสู่ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายและการปฏิบัติ รวมถึงการดำเนินการวิจัยครั้งต่อไป จำแนกเป็น 4 ประเด็นที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะต่อองค์กรที่เกี่ยวข้องระดับนโยบาย

- 1.1 จัดทำกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ของป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น พระราชบัญญัติป่าชุมชน การจัดตั้งสถาบันภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น
- 1.2 สนับสนุนการเรียนรู้และบูรณาการการทำงานในเชิงเครือข่ายทั้งในแนวดิ่ง เช่น เครือข่ายด้านการจัดการป่าชุมชนของประเทศที่ประกอบด้วยผู้บริหารภาครัฐในหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และตัวแทนคนในชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น และเครือข่ายในแนวราบ เช่น เครือข่ายป่าชุมชนระดับภูมิภาค เครือข่ายป่าชุมชนระดับจังหวัด เป็นต้น
- 1.3 ส่งเสริมการใช้สื่อทางเลือกเพื่อให้ความรู้และสร้างความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่คนทั้งประเทศ ผ่านระบบสื่อสารมวลชน และสื่อท้องถิ่นที่เป็นสื่อทางเลือกของคนในชุมชน

2. ข้อเสนอแนะต่อการจัดการศึกษา

2.1 สนับสนุนให้การศึกษาระบบส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้ทั้งในส่วนของ การสร้างความตระหนัก การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากบุคคลและแหล่งเรียนรู้ ในท้องถิ่นเพื่อเผยแพร่และถ่ายทอดให้คนในชุมชนและนอกชุมชนได้เรียนรู้ผ่านทางสื่อและช่องทางที่ หลากหลาย

2.2 ผลักดันการส่งเสริมการรู้หนังสือที่เป็นวาระแห่งชาติให้เกิดผลในทางปฏิบัติ โดยเฉพาะการส่งเสริมให้คนทุกวัยในชนบทมีความสามารถอ่านออกเขียนได้

2.3 ส่งเสริมการดำเนินการวิจัยในระดับท้องถิ่น โดยการสนับสนุนของนักวิชาการ สถาบันการศึกษา ด้วยการฝึกอบรมกระบวนการวิจัยง่าย ๆ ให้แก่คนในชุมชน รวมถึงการจัด หลักสูตรเฉพาะให้แก่คนในท้องถิ่นที่มีพื้นฐานการศึกษาเพื่อสร้างความรู้และทักษะการวิจัยให้ สามารถตั้งโจทย์การวิจัยในพื้นที่ และดำเนินการวิจัยร่วมกันของคนในชุมชนได้

3. ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานในพื้นที่

3.1 สร้างความตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญา วัฒนธรรม และวิถีการจัดการ ทรัพยากรในชุมชน เพื่อส่งเสริมให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

3.2 ส่งเสริมการถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ในท้องถิ่นทั้งกิจกรรมของชุมชน กิจกรรมการศึกษา และการใช้ชีวิตในครอบครัว

3.3 ผลักดันให้มีการบูรณาการแผนและกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญา ท้องถิ่นเข้าไปรวมอยู่ในแผนพัฒนาระดับท้องถิ่นในระดับจังหวัดจนถึงระดับหมู่บ้าน เช่น แผน จัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด แผนพัฒนาตำบล แผนพัฒนาหมู่บ้าน เป็นต้น

4. ข้อเสนอต่อการศึกษารั้งต่อไป

4.1 การศึกษาการจัดการความรู้ของป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมการพัฒนาในมิติต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจฐานชุมชน วิสาหกิจชุมชน การสร้างอัตลักษณ์และความเหนียวแน่นของชุมชน การจัดการ ท้องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความยั่งยืน เป็นต้น

4.2 การศึกษาองค์ความรู้และวิถีการถ่ายทอดภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค เพื่อรวบรวม องค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนไทยในแต่ละภูมิภาค ดำเนินการจัดเก็บและเผยแพร่ให้เป็น หมวดหมู่ผ่านสื่อต่าง ๆ เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาและพัฒนาของผู้ที่สนใจหรือหน่วยงานที่ เกี่ยวข้องต่อไป

4.3 การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนพื้นเมืองกลุ่มต่าง ๆ ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และการดำรงชีวิตของคนเหล่านั้น เพื่อถอดบทเรียนและนำผลไปปรับใช้

4.4 การศึกษาเปรียบเทียบภูมิปัญญาของคนในกลุ่มประเทศอาเซียน หรือภูมิปัญญาของคนในประเทศตะวันตก กับคนในประเทศตะวันออก เพื่อวิเคราะห์หาแนวทางการพัฒนาประเทศตามบริบทและความพร้อม

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กมลรัฐ อินทรทัศน. รายงานผลการศึกษาผลกระทบโครงการเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อชนบท. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยการจัดการความรู้การสื่อสารและการพัฒนา, 2547.
- กานต์สุดา มาณะศิริานนท์. การนำเสนอระบบการจัดการความรู้สำหรับองค์กรภาคเอกชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. ภาควิชาโสตทัศนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- กิตติยา ศรีเลิศฟ้า. การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศสำหรับการจัดการความรู้ในโรงพยาบาล: กรณีศึกษาโรงพยาบาลตากสิน สำนักการแพทย์ กรุงเทพมหานคร. เอกสารวิจัยปริญญามหาบัณฑิต. ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- กองทุนสนับสนุนการวิจัย, สำนักงาน. ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการความรู้โดยอิสระ. การประชุม “การวิจัยเพื่อท้องถิ่น ครั้งที่ 2 วันที่ 28 – 29”. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, 2545.
- เขตพื้นที่การศึกษาสุพรรณบุรี เขต 2, สำนักงาน. **ภูมิปัญญาไทย** [ออนไลน์], 2550. แหล่งที่มา: <http://mangmoom.suphanburi2.net/modules/article/view.article.php/c1/604> [2550, ธันวาคม 26]
- จิรัชมา วิเชียรปัญญา. การพัฒนาตัวบ่งชี้สำหรับการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. สาขาวิชาหลักสูตร การสอนและเทคโนโลยีการศึกษา ภาควิชาเทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- จิรา เดชรัตน์. กระบวนการจัดการความรู้ชุมชน: กรณีศึกษาตำบลค้อทราย อำเภอดำรงวิทยารัษฎา จังหวัดสิงห์บุรี. เอกสารวิจัยปริญญามหาบัณฑิต. ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- จุมพล พูลภัทรชีวิน. พัฒนศึกษา ทางเลือกใหม่ของสังคมไทยในอนาคต. วารสารครุศาสตร์ 22, 2 (พฤศจิกายน 2541 – กุมภาพันธ์ 2542): 89 – 97.

- ชนิตา รัชภัพลเมือง และคนอื่น ๆ. โครงการวิจัยและพัฒนารูปแบบความร่วมมือในการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2550. (อัครา) (อัครา)
- ธนุ บุญญาวัต และคนอื่น ๆ. การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นโรตีสายไหม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา [ออนไลน์], 2550. แหล่งที่มา:
<http://www.aru.ac.th/images/stories/PDF/rotee-saimai.pdf> [2550, ธันวาคม 20]
- เดชา นันทพิชัย. การรับสารนิเทศด้านวนศาสตร์ชุมชนของเกษตรกรในหมู่บ้านโครงการพัฒนาป่าชุมชน จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต. ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- นิพนธ์ เทียนวิหาร และคนอื่น ๆ. ความรู้ท้องถิ่น การจัดการความรู้สู่การจัดการทางสังคม. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2547.
- นิยม ออไอศุรย์. การศึกษาการสืบทอดงานศิลปะผ้าทอของกลุ่มชนไทยทรงดำในจังหวัดเพชรบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต. สาขาวิชาศิลปศึกษา ภาควิชาศิลปศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์. เทคนิคการสร้างเครื่องมือรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: B&B Publishing, 2542.
- บุญส่ง หาญพานิช. การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทยการวิจัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต. สาขาวิชาอุดมศึกษา ภาควิชาอุดมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- ปฐม นิคมานนท์. การค้นหาความรู้และระบบถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต. ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2535.
- ปณิตา พันภัย. การบริหารความรู้ (Knowledge Management): แนวคิดและกรณีศึกษา. เอกสารวิจัยปริญญาโทบริหารบัณฑิต. ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

- ประกอบ ใจมั่น. การพัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นสำหรับ
มหาวิทยาลัยราชภัฏ. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณศึกษิต. สาขาวิชาอุดมศึกษา ภาควิชา
นโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2547.
- ประเวศ วะสี. การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญา. ในสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
การสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและ
การพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534.
- ประเวศ วะสี. การศึกษาชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น: ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์เอนด์คลับลิซซิง, 2536.
- ประศักดิ์ หอมสนิท และ อรรถิษฐ์ ฒ ตะกั่วทุ่ง. เอกสารประกอบการบรรยายวิชา 2708792
การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์กับการศึกษาในสังคมสารสนเทศ. กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์,
2549. (อัดสำเนา)
- พงศ์ธร โพธิ์พลศักดิ์. การพัฒนาระบบการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทยด้าน
เกษตรกรรม. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณศึกษิต. สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน
ภาควิชาการศึกษานอกโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- พรธิดา วิเชียรปัญญา. การจัดการความรู้ในคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
[ออนไลน์], 2550. แหล่งที่มา: <http://kmi.trf.or.th/Document/Meeting/3Lecture-Pornthida-460627.pdf> [2550, ธันวาคม 20]
- พยุงพร ไตรรัตน์สิงกุล. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้าน
หนองป่าตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา: การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. สาขาวิชาพื้นฐานการศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.
- มณฑล จำริญญพฤษย์. หลักวนศาสตร์ชุมชน. ในศูนย์วิจัยป่าไม้ คณะวนศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, วนศาสตร์ชุมชน: เอกสารประกอบการฝึกอบรมหลักสูตร
KUFF/LAO/SIDA Social Forestry, หน้า 25 – 29. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยป่าไม้
คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2535.

มลฤดี โภคศิริ. ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการยอมรับการจัดการความรู้ของพยาบาลประจำการ สังกัด
โรงพยาบาลกองทัพบก. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร. สาขาวิชาการบริหาร
การพยาบาล คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2549.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์และวิทยาการจัดการ. องค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญา
ท้องถิ่น [ออนไลน์], 2550. แหล่งที่มา: <http://farmang.csc.ku.ac.th/kmsoc/kmsoc003.ppt>
[2550, ธันวาคม 26]

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. โครงการวิจัยห้องสมุดมีชีวิต การจัดการความรู้ภูมิปัญญาไทยใน
การสู่วิชาของชาวอีสาน [ออนไลน์], 2550. แหล่งที่มา:
<http://arcm.rmu.ac.th/baisri/%B9%D3%E0%CA%B9%CD%A9%D2%A11.ppt>
[2551, มกราคม 2]

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์. เอกสารการสอน
ชุดวิชา การป่าไม้ชุมชน. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552.

ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์. การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน
ภาคตะวันออก. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร. สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน
ภาควิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

เยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ. วนศาสตร์ชุมชนกับการพัฒนาป่าไม้. ในคณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง
วนศาสตร์ชุมชน: ทางเลือกในการพัฒนาป่าไม้. หน้า 145 – 151. ขอนแก่น: โครงการวิจัย
วนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2535.

รัตนะ บัวสนธ์. การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น:
กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร. สาขา
สาขาการวิจัยและพัฒนาหลักสูตร คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, 2535.

เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. การสัมมนา เรื่อง การพัฒนาชุมชน เมืองแห่งการเรียนรู้
สำหรับสังคมไทย. สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2547. (อัดสำเนา)

เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. ธรรมนูญปัญญาไทย รุ่นที่ 3 ภาคตะวันออกเฉยงเหนือ.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, 2547.

- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **คู่มือการสรรหาและคัดเลือกสั้คมแห่งการเรี้นรู้ต้นแบบ.**
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, 2551.
- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **นันทัทสนะ: การจัดการความรู้เพื่อสร้างสั้คมฐานความรู้ใน
ภาคการศึกษา.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, 2551.
- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **ประมวลผลงานสำคัญของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
พ.ศ. 2549 - 2550.** กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี่, 2551.
- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไข
เพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545.** กรุงเทพฯ: พรักหวานกราฟฟิค, 2545.
- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **มาตรฐานการศึกษาของชาติ.** กรุงเทพฯ: สหายบล็อ่กการ
พิมพ์, 2548.
- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550.**
กรุงเทพฯ: วี.ที.ซี.คอมมิวนิเคชัน, 2550.
- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนา
การศึกษาไทยกับนานาชาติ: นวัตกรรมด้านการเรี้นรู้ตลอดชีวิตเพื่อยกระดับการศึกษา
ของแรงงานไทย.** กรุงเทพฯ: พรักหวานกราฟฟิค, 2549.
- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **รายงานการวิจัย เรื่อง วิธีวิทยาการประเมินความสำเร็จของ
การศึกษาเพื่อเสริมสร้างสั้คมแห่งการเรี้นรู้.** กรุงเทพฯ: เพลีน สตูดิโอ, 2551.
- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **สั้คมแห่งการเรี้นรู้ต้นแบบ 5 ภูมิภาค รุ่นที่ 1.** กรุงเทพฯ:
ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2551.
- เลขาธิการคณะกรรมการเทคโนโลยีสารสนเทศแห่งชาติ, สำนักงาน. **กรอบนโยบายเทคโนโลยี
สารสนเทศ ระยะ พ.ศ. 2544 – 2553 ของประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: ธนาเพรส แอนด์
กราฟฟิค, 2545.
- วรพร รอดอยู่. **แผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สนับสนุนการพัฒนาองค์กรให้
เป็นสั้คมแห่งภูมิปัญญาและการเรี้นรู้: กรณีศึกษาบริษัท วิทยุการบินแห่งประเทศไทย
จำกัด. เอกสารวิจัยปริญญามหาบัณฑิต. ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.**

- วรวิทย์ องค์กรุทรักษา. กระบวนการถ่ายทอดศิลปะการปักผ้าของชาวเขาเผ่าเย้า บ้านห้วยแม่ซ้าย จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณยัฒบัณฑิต. สาขาวิชาศิลปศึกษา ภาควิชาศิลปศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- วจิรา เชาว์รัตน์. กระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน: กรณีศึกษาตำบลค้อทราย อำเภอค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี. เอกสารวิจัยปริญญามหาบัณฑิต. ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- วิจารณ์ พานิช. การจัดการความรู้ฉบับนักปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2549.
- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณยัฒบัณฑิต. สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- วิโรจน์ สารรัตน์. กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีเพื่อการจัดการความรู้ในองค์กรทางการศึกษา. วารสารบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2, 1 (มกราคม – มิถุนายน 2549): 101 – 124.
- ศรีไพร ศักดิ์รุ่งพงศากุล และเจษฎาพร ยุทธนวิบูลย์ชัย. ระบบสารสนเทศและเทคโนโลยีการจัดการความรู้. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดเคชั่น, 2549.
- ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ. โครงการนำร่องพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์เพื่อสินค้าชนบทและการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ, 2545.
- ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ. แนวคิดและประสบการณ์การพัฒนาศูนย์บริการสารสนเทศชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ, 2546.
- ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ. ศูนย์บริการสารสนเทศชุมชนในประเทศไทย...พัฒนาชุมชนไทยสู่ยุคสารสนเทศ ต่อยอดภูมิปัญญาไทยอย่างทั่วถึงและยั่งยืน. กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ, 2545.
- ศูนย์นวัตกรรมนโยบาย มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี. อนาคตภาพของเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้: กระบวนทัศน์และยุทธศาสตร์เพื่อการเปลี่ยนแปลงจากฐานราก [ออนไลน์], 2545. แหล่งที่มา : <http://www.kmutt.ac.th/pi/backup/project/foresight/final%20Report.pdf> [2551, กุมภาพันธ์ 14]

- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. คาริน อินทร์เหมือน, บรรณาธิการ. **ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2548.
- ส่งเสริมการเกษตร, กรม. สำนักพัฒนาเกษตรกร. **ภูมิปัญญาท้องถิ่น** [ออนไลน์], 2550.
แหล่งที่มา: <http://tkagri.doae.go.th/temp.php?gpg=title02> [2550, ธันวาคม 24]
- ส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, สำนักงาน. **การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย** [ออนไลน์], 2551. แหล่งที่มา: http://www.nfe.go.th/nfe_v3/frontend/theme_v3/fe_study_service.php?ID_stu_serv=3 [2551, กุมภาพันธ์ 15]
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. ส่วนประกอบแห่งความเป็นเลิศที่ได้แสวงหา. ใน **ป่าสร้างชุมชน ชุมชนสร้างป่า** หนึ่งทศวรรษรางวัลลูกโลกสีเขียว. หน้า 22 – 27. กรุงเทพฯ: บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน), 2550.
- สมหมาย สว่างวัฒนารักษ์. การศึกษาการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์. สาขาวิชาศึกษาศาสตร์และพัฒนาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ. **การจัดการความรู้: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ** [ออนไลน์], 2549.
แหล่งที่มา: <http://www.dss.go.th/dssweb/psd/pdf/KM-Imp-49.pdf> [2549, ธันวาคม 1]
- สรสิริ วรรณ. การวิเคราะห์การจัดการความรู้ของแหล่งการเรียนรู้ชุมชน: กรณีศึกษาวิทยุชุมชนในเขตภาคกลาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์. สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- สหทยา วิเศษ. **ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ: ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มอัครีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์. สาขาวิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- สันติสุข กฤดากร. การศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์. สาขาวิชาการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาต่อเนื่อง คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

สัมพันธ์ ทองเดือน. การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของการถ่ายทอดงานปูนปั้นโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดเพชรบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

สามารถ จันทสุรย์. การสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2534.

สุดา เนตรสว่าง. การมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาการติ๊กตองปูจา โรงเรียนเวียงตาลพิทยาคม จังหวัดลำปาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2549.

สุนทร คอนอินทร์ทรัพย์. การศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น “การแทงหยวก” ในจังหวัดเพชรบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. ภาควิชาศิลปศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

สุภาพค์ จันทวานิช. การวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ. 20 วิธีการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม การเรียนรู้โดยการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2545.

เสรี พงศ์พิศ. คีนสู่รากเหง้า: ทางเลือกและทัศนะวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2529.

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ. รายงานวิจัยเรื่อง ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.

เหม ทองชัย. วิถีไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธีรด์เวฟ, 2542.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่. ศูนย์เครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ [ออนไลน์], 2551. แหล่งที่มา: <http://www.cliniccenter-phraepao.com/>, [2551, กุมภาพันธ์, 14]

องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุดรธานี. ศูนย์แก้ปัญหาประชาชนในท้องถิ่น และเพิ่มความสามารถบุคลากรท้องถิ่น [ออนไลน์], 2550. แหล่งที่มา: <http://www.cliniccentrutt.org>, [2551, กุมภาพันธ์ 14]

อรรวรรณ กุหเจริญ นาวายุทธ. ป่าเขตร้อน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2545.

อิสรภาพ มาเรื่อน. ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่น่าน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการบริหารและพัฒนาประชาคมเมืองและชนบท คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2550.

อานันท์ อุเทนสุด. บทบาทของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในการจัดการความรู้: ศึกษากรณีการจัดการความรู้ในองค์กรเครือข่าย. เอกสารวิจัยปริญญาโทมหาบัณฑิต. ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

เอกวิทย์ ฌ ถกลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย: ภาพรวมภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2544.

เอกวิทย์ ฌ ถกลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540.

เอกวิทย์ ฌ ถกลาง และคนอื่น ๆ. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2546.

ภาษาอังกฤษ

Argote and Ingram. **Knowledge management** [Online], 1999. Available from:

http://en.wikipedia.org/wiki/Knowledge_management [2006, August 11]

Argyris, C. and Schon, D. **Organizational learning** [Online], 1978. Available from:

<http://www.sfb504.uni-mannheim.de/glossary/orglearn.htm> [2006, August 14]

Bertels, T. **What is knowledge management.** [Online], 2006. Available from: http://www.km-forum.org/What_is.htm [2006, August 11]

Foundation for the Development of the Central Volcanic Range. **Sustainable development and participatory practices in community forestry: The case of FUNDECOR in Costa Rica** [Online], 2009. Available from: http://www_allacademic_com-mata-p21810_index.htm [2009, February 21]

- Henrie, M., and Hedgepeth, O. **Size is important in knowledge management.** Journal of Knowledge Management Practice (June): 1-23 [Online], 2003. Available from: <http://www.tlainc.com/articl53.htm> [2006, August 11]
- International Land Coalition. **Local wisdom strengthening the rehabilitation of infertile land in West Kalimantan, Indonesia** [Online], 2004. Available from: http://www.landcoalition.org/program/cefp_ppshk.htm [2009, February 19]
- International Union for Conservation of Nature. **Supporting the wisdom of age for effective community forest management** [Online], 2008. Available from: http://cmsdata.iucn.org/downloads/lembus_forests.pdf [2009, February 21]
- Karl, S. E. **What is knowledge management** [Online], 2002. Available from: http://www.km-forum.org/What_is.htm [2006, August 11]
- Marquardt, M.J. **Building the learning organization.** New York: McGraw-Hill, 1996.
- Newman, B.B. **What is knowledge management** [Online], 2006. Available from: http://www.km-forum.org/What_is.htm [2006, August 11]
- Nonaka and Takeuchi. **Knowledge management** [Online], 1995. Available from: http://en.wikipedia.org/wiki/Knowledge_management [2006, August 11]
- Paudel, K.P. and Ojha, H.R. **Contested knowledge and reconciliation in Nepal's community forestry: A case of forest inventory policy** [Online], 2008. Available from: http://www.idrc.ca/en/ev-118388-201-1-DO_TOPIC.html [2009, February 19]
- Srinvas, H. **Knowledge gaps** [Online], 2003. Available from: <http://www.gdrc.org/kmgmt/km-5.html> [2006, August 11]
- Tiwana, A. **The knowledge management toolkit: Practical techniques for building a knowledge management system.** New Jersey: Prentice-Hall, 2000.
- Wiig, K.M. **Knowledge management has many facets** [Online], 2002. Available from: http://www.krii.com/downloads/Four_KM_Facets.pdf [2006, August 11]

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

รายการอ้างอิงการวิจัยเอกสาร

รายการอ้างอิงประเทศไทย

- เจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์. การดำเนินงานส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนในปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต. เอกสารประกอบการบรรยายที่ประชุมสัมมนาเจ้าหน้าที่ป่าชุมชนทั่วประเทศ. [ออนไลน์], 2552. แหล่งที่มา: www.forest.go.th/community_extension/semina_53_003.ppt, [2554, มกราคม 18]
- บุญมี เณรยอด. **หลักการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาบริหารการศึกษา คณะครูศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป..
- บุรินทร์ โชคเกิด. **รวมกฎหมายป่าไม้**. กรุงเทพฯ: นิติบรรณการ, 2538.
- ป่าไม้, กรม. **การจัดการและพัฒนาป่าชุมชนเพื่อความยั่งยืน**. เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน พ.ศ. 2553, 2553. (อัดสำเนา)
- ป่าไม้, กรม. **แนวทางการดำเนินงานจัดตั้งป่าชุมชน ปีพ.ศ.2549**. [ออนไลน์], 2549. แหล่งที่มา: http://www.forest.go.th/plant_forest/data/nawtang_49.doc, [2553, มกราคม 10]
- แผนงานสนับสนุนป่าชุมชนในประเทศไทย, ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก. **บทเรียนการพัฒนาแผนจัดการป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ: บริษัท ดุมาเบส จำกัด, 2552.
- แผนงานสนับสนุนป่าชุมชนในประเทศไทย, ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก. **ป่าชุมชน: สาระสำคัญและประเด็น**. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2545.
- มูลนิธิอภัยเมืองน่าน. **บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม**. น่าน: มูลนิธิอภัยเมืองน่าน, 2550.
- ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก. **รวมบทความป่าชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2545.
- ส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, สำนักงาน. **คู่มือการปฏิบัติงานหัวหน้ากศน. ตำบล**, [ออนไลน์], 2552. แหล่งที่มา: http://www.nfe.go.th/joomla2/attachments/8542_web.pdf, [2554, มกราคม 18]
- สำนักจัดการป่าชุมชน, กรมป่าไม้. **ป่าชุมชน ป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนดีเด่น ประจำปี 2542, 2543 และ 2544**. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2546.

รายการอ้างอิงประเทศกัมพูชา

- Blomley, T., Tola, P., Kosal, M., Dyna E., and Dubois, M. **Review of community forestry and community fisheries in Cambodia.** Report prepared for the natural resource management and livelihoods programme [Online], 2010. Available from: <http://www.phnompenh.um.dk/NR/rdonlyres/5EE63CBD-C870-40DC-84A4-8ADC835F49ED/0/CFCFiReviewReportFINAL.pdf> [2010, July 20]
- CBNRM Learning Institute. **Participatory monitoring and evaluation system for sustainable community forestry management.** Cambodia: CBNRM Learning Institute, 2008.
- Heng S., and Sokhun T. **Cambodia community forestry 2005.** First Regional Community Forestry Forum: Regulatory Frameworks for Community Forestry in Asia. Regional Community Forestry Training Centre, 2005.
- Ministry of Environment, Cambodia. **Learning for change: Ten year of experience on community based coastal resource management and livelihood improvement in Koh Kong.** Cambodia: Ministry of Environment, 2008.
- Regional Community Forestry Training Center. **Community forestry in Cambodia** [Online], 2011. Available from: <http://www.recoftc.org/site/Community-Forestry-in-Cambodia/> [2011, March 5]
- Savet, E. **Forest policy in Cambodia.** Proceedings of the Forest Policy Workshop Kuala Lumpur, Malaysia 22 – 24 January, 2002 [Online], 2002. Available from: <http://www.fao.org/docrep/003/ab576e/AB576E12.htm> [2010, August 10]
- Sokhun, T., Heng, S., and Sethaphal, L. **Institutional arrangements for community forestry in Cambodia.** First Regional Community Forestry Forum: Regulatory Frameworks for Community Forestry in Asia, 2005.

รายการอ้างอิงประเทศเนปาล

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภาคพื้นเอเชียแปซิฟิก. ป่าชุมชนประเทศเนปาล. “ป่ากับชุมชน” 12, 22 (กันยายน – ธันวาคม 2548): 15 – 16.

FAO Forestry Department. **Global forest resources assessment 2010 Nepal country report**

[Online], 2009. Available from:

http://www.forestrynepal.org/images/publications/fra_2010_nepal.pdf [2011, January 10]

Kanel, K.R. et.al. **Nepal community forestry 2005**. First Regional Community Forestry Forum:

Regulatory Frameworks for Community Forestry in Asia. Bangkok, Regional Community Forestry Training Centre, 2005.

Acharya, K.P. **Twenty - four years of community forestry in Nepal** [Online], 2009. Available

from: <http://www.atypon-link.com/CFA/doi/pdf/10.1505/IFOR.4.2.149.17447> [2011, January 10]

Narayan Kaji Shrestha. **Turning back the clock: where is community forestry heading in**

Nepal? Asia – Pacific Community Forestry Newsletter 13, 2 (December, 2000): 53 – 55.

Nirmal Kumar BK and Nanada Raj Gywali. **Ethno political ecology of social exclusion:**

A discourse in community forestry of Nepal [Online], 2009. Available from:

http://www.forestrynepal.org/images/publications/NirmalBK_2009.pdf

[2010 February, 14]

Swoyambhu Man Amatya. **A review of forest policy in Nepal**. Proceedings of the Forest Policy

Workshop Kuala Lumpur, Malaysia 22 – 24 January, 2002 [Online], 2002. Available

from: <http://www.fao.org/docrep/003/ab576e/AB576E17.htm#9517> [2010, August 10]

รายการอ้างอิงประเทศไทยฟิลิปปินส์

- Dolores R. C. **A review of forestry policies in the Philippines.** Proceedings of the Forest Policy Workshop Kuala Lumpur, Malaysia 22 – 24 January, 2002. [Online], 2002. Available from: <http://www.fao.org/docrep/003/ab576e/AB576E12.htm> [2010, August 10]
- Hartanto H. et al. **Learning together responding to change and complexity to improve community forests in the Philippines** [Online], 2003. Available from: <http://www.cifor.cgiar.org/nc/online-library/browse/view-publication/publication/1246.html> [2010 December, 12]
- Pulhin J.M., Marcial C.A., and Bacalla D. **Philippines community – based forest management 2005.** First Regional Community Forestry Forum: Regulatory Frameworks for Community Forestry in Asia. Regional Community Forestry Training Centre, 2005.
- Marcial C.A. **Developing operational guidelines in community – based forest management: the Philippines experience,** 2005.
- Sabban M.V. **The promise unfulfilled: Community forestry in the Philippines.** Asia – Pacific Community Forestry Newsletter 13, 2 (December, 2000): 56 – 57.

รายการอ้างอิงประเทศไทยและเชีย

- Chan Lai Har. **The impact of present forest policies on sustainable forest management in Malaysia.** Proceedings of the Forest Policy Workshop Kuala Lumpur, Malaysia 22 – 24 January, 2002. [Online], 2002. Available from:
<http://www.fao.org/docrep/003/ab576e/AB576E10.htm#2116> [2010, August 10]
- Singh D. **Community forestry as an approach for a sustainable village development in the forest.** A paper prepared for Malaysian Forestry Conference, Kota Kinabalu July 27 – August 2, Kota Kinabaru, Sabah, 1992.
- Na’aman Jaafar. **Recent forest policy reviews in Peninsular, Malaysia.** Proceedings of the Forest Policy Workshop Kuala Lumpur, Malaysia 22 – 24 January, 2002. [Online], 2002. Available from: <http://www.fao.org/docrep/003/ab576e/AB576E12.htm> [2010, August 10]
- Sarawak Forestry Corporation. **Sarawak forestry.** [Online], 2011. Available from:
<http://www.sarawakforestry.com> [2011, February 11]
- United Nations Development Programme. **Malaysia sustainable community forest management in Sabah.** Malaysia: United Nations Development Programme, 2008.

รายการอ้างอิงประเทศลาว

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก. **รวมบทความป่าชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2545.

Bouahong Phanthanousy and Sousath Sayakounmane. **Lao PDR community forestry in production forests 2005**. First Regional Community Forestry Forum: Regulatory Frameworks for Community Forestry in Asia. Bangkok: Regional Community Forestry Training Centre, 2005.

Khamphay Manyong and Phouthone Sophathilath. **Status of community based forest management in Lao PDR** [Online], 2007. Available from: www.nafri.org.la/index.php?option=com_docman&task [2010, April, 20]

Mahanty S., Burslem K., and Lee E. **A fair share? Experiences in benefit sharing from community – managed resources in Asia**. Bangkok: Regional Community Forestry Training Center for Asia and the Pacific, 2007.

Somchay Sanonty. **Forest policy reviews in Lao PDR**. Proceedings of the Forest Policy Workshop Kuala Lumpur, Malaysia 22 – 24 January, 2002. [Online], 2002. Available from: <http://www.fao.org/docrep/003/ab576e/AB576E12.htm> [2010, August 10]

รายการอ้างอิงประเทศเวียดนาม

จดหมายข่าว REDD-net ภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ฉบับที่ 1: พฤศจิกายน 2552 [ออนไลน์], 2552.

แหล่งที่มา: http://redd-net.org/files/REDDnet%20AsiaPacific%20Bulletin%201_Thai.pdf

[3 มกราคม 2553]

Ministry of Agriculture and Rural Development. **Vietnam forestry development strategy 2006**

– **2020**. Vietnam: Agriculture Publisher Ha Noi, 2007.

Nguyen Ba Ngai et al. **Vietnam community forestry 2005**. First Regional Community Forestry

Forum: Regulatory Frameworks for Community Forestry in Asia. Bangkok: Regional

Community Forestry Training Centre, 2005.

Nguyen Thi Hong Mai. **Benefit sharing from community – managed resources**. Vietnam: Thua

Thien Hue Province, 2006.

Phan Trung Dien. **Recent forest policy reviews in Vietnam**. Proceedings of the Forest Policy

Workshop Kuala Lumpur, Malaysia 22 – 24 January, 2002. [online], 2002. Available

from: <http://www.fao.org/docrep/003/ab576e/AB576E22.htm> [2010, August 10]

รายการอ้างอิงประเทศอินโดนีเซีย

- Achmad Pribadi. **Indonesia's forest policy and reviews**. Proceedings of the Forest Policy Workshop Kuala Lumpur, Malaysia 22 – 24 January, 2002. [Online], 2002. Available from: <http://www.fao.org/docrep/003/ab576e/AB576E14.htm> [2010, August 10]
- Hindra B. **Indonesia community forestry 2005** [Online], 2009. Available from: <http://www.dephut.go.id/files/bangkok.pdf> [2009, November 11]
- International Land Coalition. **Local wisdom strengthening the rehabilitation of infertile land in West Kalimantan, Indonesia** [Online], 2009. Available from: http://www.landcoalition.org/program/cefp_ppshk.htm [2009, February 19]
- Regional Community Forestry Training Center. **Community forestry in Indonesia** [Online], 2011. Available from: <http://www.recoftc.org/site/Community-Forestry-in-Indonesia/> [2011, March 5]
- Yasmi, Y. et al. **Positive and negative aspects of forestry conflict: Lessons from a decentralized forest management in Indonesia** [Online], 2009. Available from: <http://www.atypon-link.com/CFA/doi/abs/10.1505/ifer.11.1.98> [2011, March 1]

ภาคผนวก ข

ประมวลภาพการดำเนินการวิจัยภาคสนาม

กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอนีนขาม จังหวัดชัยนาท

การเดินทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง

การเสวนาทิศทางการจัดการป่าชุมชนประจำปีของเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง

การร่วมกับคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองจัดนิทรรศการในงานเสวนาเครือข่ายประจำปี

การสัมภาษณ์นายแฉล้ม เกาะแก้ว คณะกรรมการป่าชุมชน และผู้รู้ด้านสมุนไพร และการจัดการป่าชุมชน

กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านศิลาแลง ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน

การเดินทางศึกษาเส้นทางธรรมชาติ และพืชสมุนไพร
โดยนายอนันต์ ต๊ะแก้ว และนายมัน คำมูล ผู้รู้ และ
คณะกรรมการป่าชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้

ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนตำบล
ศิลาแลงที่เป็นผู้นำจากทุกหมู่บ้านในตำบล

ตัวอย่างผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ผ้าทอไทลื้อ และฝ้ายที่ย้อมสี
ธรรมชาติที่บ้านหัวหน้ากลุ่มแม่บ้าน
สำหรับส่งให้สมาชิกทอเพื่อนำไปจำหน่าย

การจัดเก็บรวบรวมหลายผ้าทอไทลื้อ และอุปกรณ์ใน
การทอผ้าที่จัดแสดงไว้ที่ศูนย์หนึ่งตำบล
หนึ่งผลิตภัณฑ์ ผ้าทอไทลื้อศิลาแลง

กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักแกนนำคณะกรรมการป่าชุมชน (นายถนอมจิต โถแก้วเขียว นายรัช จำวงศ์ลา และนายสำเร็จ ทรงศิริ)

การบรรยายภารกิจและการดำเนินงานของศูนย์อินแปงของนายรัชชัย กุณวณิช แกนนำศูนย์ อินแปงซึ่งเป็นเครือข่ายของบ้านกุดแฮด

การฟ้อนผีหมองของชาวไทกะเลิงในงานรวมใจไทกะเลิง ประจำปี 2554

การซ่อมแซมป้ายเขตป่าชุมชนบ้านกุดแฮด

กรณีศึกษาที่ 4 ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

การสัมภาษณ์แกนนำคณะกรรมการป่าชุมชน
นายบุญทัน บุญชูด้า

การบรรยายภารกิจและการดำเนินงานของกลุ่ม
ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้งให้แก่คณะนักท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บริเวณบ่อน้ำคั้น ทรายดูด
ในป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง

การเดินป่าศึกษาเส้นทางธรรมชาติ ป่าต้นน้ำบ้านถ้ำผึ้ง
โดยเยาวชนที่เป็นมัคคุเทศก์น้อยของบ้านถ้ำผึ้ง
เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้

ภาคผนวก ค

กฎระเบียบป่าชุมชนของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา

กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท

หมวดทั่วไป

1. ห้ามตัดต้นไม้ออกจากพื้นที่หากไม่ได้รับการเห็นชอบจากคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งความเห็นชอบของคณะกรรมการป่าชุมชนจะระบุแบบฟอร์มการขออนุญาต
2. ห้ามขุดต้นไม้ทุกชนิดออกจากพื้นที่โดยเด็ดขาด
3. ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิด (ส่วนของหมู่ป่าหากว่าหมู่ป่าลงมาทำลายข้าวของในไร่ เจ้าของไร่สามารถฆ่าได้ และนำมาขาย เงินส่วนที่เก็บได้แบ่งเข้าบัญชีกองทุนป่าชุมชนครึ่งหนึ่ง)
4. ห้ามนำรถบรรทุก (ตั้งแต่ 4 ล้อขึ้นไป โดยเฉพาะหน้าหน่อไม้) เข้าไปในบริเวณป่าชุมชนเพื่อเป็นการป้องกันการลักลอบตัดและขนย้ายต้นไม้ การบรรทุกหน่อไม้ จำนวนมากเกินไปออกจากพื้นที่
5. ห้ามกระทำการใด เช่น เผาหน่อไม้ในป่า การทิ้งก้นบุหรี่ เป็นต้น ที่ก่อให้เกิดไฟป่าหรือเผาหัวไร่ปลายนาตามแนวเขตป่าชุมชน

6. ห้ามกระทำการใดที่เป็นการบุกรุก และยึดครองพื้นที่ป่าชุมชน

บทลงโทษ

1. ความผิดครั้งที่หนึ่ง ตักเตือน พร้อมยึดของกลาง
2. ความผิดครั้งที่สอง ปรับ 500-3,000 บาท (พิจารณาจากเจตนาและจำนวนต้นไม้ที่ตัด)
3. ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

หมวดการเก็บหาหน่อไม้

1. ห้ามเก็บหาหน่อไม้โดยการใช้อุปกรณ์ทุกชนิดขุด
2. ห้ามเก็บหน่อไม้ที่มีความยาวมากกว่า 1 เมตร
3. จะมีการประกาศวันหยุดเก็บหน่อไม้ทุกปี โดยเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองเป็นผู้ประกาศและห้ามทุกคนเก็บหาหน่อไม้ในช่วงดังกล่าว
4. ช่วงปิดป่าห้ามหาโดยเด็ดขาด

บทลงโทษ

หากผู้ฝ่าฝืนปรับ 500 บาท ต่อคน และเงินที่ปรับจะนำเข้าบัญชีกองทุนป่าชุมชน

หมวดการเก็บหาผักป่าและสมุนไพร

1. การเก็บหาผักในป่า เช่น ผักหวาน ผักอินูนในป่าให้ใช้วิธีการเด็ดหรือสอย ห้ามตัดกิ่งหรือโคนต้นโดยเด็ดขาด
2. การหาพืชสมุนไพรในป่าชุมชน ต้องแจ้งแก่คณะกรรมการป่าชุมชนก่อนทุกครั้ง

บทลงโทษ

หากมีผู้ฝ่าฝืนจะถูกปรับครั้งละ 500 บาท

กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านศิลาแลง ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน

หลักการ

ด้วยพื้นที่ตั้งของตำบลศิลาแลงมีเขตติดต่อกับภูเขา ป่าไม้ อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของตำบล ประกอบกับประชาชนส่วนใหญ่ในตำบลมีอาชีพในการเกษตร จำเป็นต้องอาศัยน้ำในการประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่ตลอดทั้งปี ดังนั้น น้ำจึงเป็นปัจจัยสำคัญอันดับหนึ่งในการยังชีพของราษฎร การที่แหล่งน้ำจะอุดมสมบูรณ์ได้นั้น ต้องอาศัยป่าไม้ ตำบลศิลาแลง ได้เห็นความสำคัญความจำเป็นและตระหนักในเรื่องนี้ จึงได้มีการรณรงค์รักษาป่าไม้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 จนถึงปัจจุบันจำนวน 10,125 ไร่ แต่ก็ยังมีข้อบกพร่องที่สมควรได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ

เหตุผล

ดังนั้น เพื่อให้การรักษาป่าของตำบลศิลาแลงเป็นไปอย่างได้ผลสูงสุด ทางตำบลศิลาแลง จึงได้ออกกฎระเบียบว่าด้วยการรักษาป่าและป้องกันไฟป่าของตำบล ทั้งนี้เพื่อรวบรวมระเบียบข้อตกลง วิธีการต่าง ๆ ในการรักษาป่าไม้ของตำบลไว้เป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป ดังนั้น

1. ระเบียบนี้ให้ชื่อว่า “ระเบียบการรักษาป่าและป้องกันไฟป่า ตำบลศิลาแลง”
2. ให้ใช้ระเบียบนี้ตั้งแต่วันที่ออกระเบียบเป็นต้นไป
3. ประชาชนตำบลศิลาแลงทุกคนมีหน้าที่ช่วยกันรักษาระเบียบนี้ ให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมในตำบลศิลาแลงและตำบลใกล้เคียงสืบไป

4. การรักษาป่าและป้องกันไฟป่าของตำบลเป็นหน้าที่โดยตรงของประชาชน ตำบลนี้จะต้องรับผิดชอบร่วมกันในรูปแบบของคณะกรรมการ

5. กำหนด ผู้ใหญ่บ้านในแต่ละหมู่บ้านมีหน้าที่เสนอชื่อบุคคลในหมู่บ้านของตน จำนวน 3 คน เพื่อร่วมเป็น “คณะกรรมการตรวจป่า” ของตำบล ตลอดจนเปลี่ยนแปลงบุคคลในหมู่บ้านของตนในกรณีที่ไม่สามารถไปปฏิบัติงานได้

6. คณะกรรมการตรวจป่าจะออกปฏิบัติงานตรวจสอบการตัดไม้ทำลายป่าและไฟป่าเดือนละ 2 ครั้ง หรือตามที่คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลงจะเห็นควร

7. การออกตรวจป่าจะกระทำเป็น 2 สาย คือ

สายที่ 1 สายขุนห้วยหาญ ห้วยค้อย ห้วยหินลับ ให้อยู่ในความรับผิดชอบของบ้านเฮี้ย บ้านดอนไชยบ้านศาลา บ้านฝาย โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าคณะ

สายที่ 2 สายน้ำกุ่มห้วยผาจาน ห้วยผีบ้า ให้อยู่ในความรับผิดชอบของบ้านน้ำห้ว บ้านดินตก บ้านหัวค้อย โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าคณะ

8. การออกตรวจป่าในแต่ละครั้งจะมีการนัดหมาย แบ่งงาน เช่นตั้งชื่อ ก่อนการออกปฏิบัติงานทุกครั้ง โดยให้ผู้ที่จะไปปฏิบัติงานไปรวมกัน ณ ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลง

9. คณะกรรมการตรวจป่าจะได้รับคำตอบแทนและการคุ้มครองจากกองทุนป่าชุมชนศิลาแลง ขณะที่ออกปฏิบัติงานในทุกกรณี

10. ถ้าคณะกรรมการตรวจป่าคนใดมีเหตุผลอันตรายถึงชีวิต คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลงจะช่วยจัดเงินสงเคราะห์ให้แก่ครอบครัว เป็นเงินจำนวน 10,000 บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน) จากกองทุนป่าชุมชนศิลาแลง

11. คณะกรรมการตรวจป่า ท่านใดที่ประสบอุบัติเหตุ ได้รับบาดเจ็บขณะปฏิบัติงาน ตรวจป่า คณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลงและองค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลง จะพิจารณาให้ความช่วยเหลือตามสมควรแก่กรณีต่อไป

12. นายองค์การบริหารส่วนตำบล กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นผู้ที่มีหน้าที่ติดต่อประสานงานระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการตรวจป่า กับส่วนราชการ หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการรักษาป่าและป้องกันไฟป่า

13. คณะกรรมการตรวจป่าและป้องกันไฟป่าออกปฏิบัติหน้าที่ เมื่อพบผู้กระทำการใดที่เป็นการฝ่าฝืนกฎระเบียบว่าด้วยการรักษาป่าและป้องกันไฟป่า ให้มีอำนาจจับกุมผู้กระทำความผิด รายงานส่งองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อประสานคณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลง เพื่อพิจารณาความผิดที่ฝ่าฝืนกฎระเบียบนี้

14. ประชาชนในพื้นที่ตำบลศิลาแลงทุกคนมีสิทธิ์จะแจ้งใช้ไม้จากป่าชุมชน

กรณีเกิดสาธารณภัยขึ้น เพื่อนำมาทำการปลูกสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของตน โดยมีหนังสือแจ้งใช้ไม้ผ่านผู้ใหญ่บ้านสู่ที่ประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อพิจารณาเห็นควรในที่ประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในแต่ละครั้งต่อไป

15. ผู้ที่แจ้งใช้ไม้ไปแล้ว จะต้องปลูกไม้ทดแทนไม้เดิม อย่างน้อยในอัตราส่วน 5 ต้นต่อ 1 ต้น

16. ห้ามบุคคลใดยึดถือครอบครองทำประโยชน์ในที่ดิน ก่อสร้าง ขยายเขตพื้นที่ทำกินเข้าไปในเขตป่าชุมชน แล้ววาง เผาป่า ตัดต้นไม้ การใช้สารเคมีทุกชนิด หรือกระทำด้วยประการใด ทุกชนิด อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่า เว้นแต่หาของป่ามาเป็นอาหารหรือสมุนไพร

17. ห้ามบุคคลหนึ่งบุคคลใดนำของป่าออกมาจำหน่ายเป็นอาชีพ เช่น หน่อไม้ ผึ้ง กล้วยไม้ ฯลฯ ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับตั้งแต่ 1,000 บาท ขึ้นไป

18. ผู้ใดจุดไฟเผาป่าเพื่อล่าสัตว์หรือหาของป่าที่เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นการกระทำความผิดอย่างร้ายแรง

19. ห้ามผู้ใดล่าสัตว์ป่าในเขตป่าชุมชน เช่น กวาง เก้ง หมู หมี เสือ ลิง ชะนี เลียงผา ไก่ป่า ฯลฯ ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับตั้งแต่ 1,000 – 10,000 บาท

20. ผู้ใดที่มีที่ดินทำกินติดกับเขตป่าชุมชนของตำบล ไม่ได้ทำแนวกันไฟไว้ เมื่อเกิดไฟรุกเข้าไปในเขตป่าชุมชนทำให้ป่าได้รับความเสียหาย ก็ถือเป็นการละเมิดกฎระเบียบนี้

21. หมู่บ้านใดหรือบุคคลใดไม่ให้ความร่วมมือและไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบนี้ ที่ประชุมมีมาตรการลงโทษไว้ ดังนี้

ว่ากล่าวตักเตือน ถ้ายังไม่เชื่อฟัง ฝ่าฝืนกระทำการใดที่เป็นการก่อกวนแก่ง ไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม ก็ถือเป็นการกระทำความผิดที่องค์การบริหารส่วนตำบลพิจารณาตัดสิทธิ์ผลประโยชน์ที่จะได้รับ หรือสนับสนุนโครงการและความร่วมมือแก่หมู่บ้านและบุคคลนั้นต่อไป

22. ผู้ใดทำลายหลักเขต – ป้าย หรือเครื่องหมายอื่นใดที่จัดให้มีขึ้น มีโทษปรับตั้งแต่ 500-5,000 บาท

23. ไม้ ของป่า เครื่องมือ เครื่องใช้ อาวุธ สัตว์พาหนะ ยานพาหนะ หรือเครื่องจักรกลใด ๆ ซึ่งบุคคลใช้หรือได้มา โดยการกระทำความผิดกฎระเบียบนี้ให้ริบเสียทั้งสิ้น

24. การเข้าไปตัดไม้ยืนต้นตายตามธรรมชาติ ตัดทอนหรือแปรรูป ไม้ล้มขอน หนอนไพร จะต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนศิลาแลงและองค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลง หากฝ่าฝืน มีโทษปรับตั้งแต่ 1,000 บาทขึ้นไป

25. ห้ามบุคคลภายนอกพื้นที่ตำบลศิลาแลง เข้าไปตัดไม้ไผ่ทุกชนิด มีโทษปรับตั้งแต่ 500 บาทขึ้นไป

26. การเข้าไปตัดต้นไม้-กานต้นไม้ ทำให้ต้นไม้โค่นล้ม ยืนต้นตาย โดยกรณีใดก็ตาม เจ้าของที่ดินต้องรับผิดชอบ มีโทษปรับตั้งแต่ 2,000 บาทขึ้นไป ต่อต้น สำหรับไม้ยืนต้นที่มีขนาดความสูงตั้งแต่ 30 เซนติเมตร และมีโทษปรับตั้งแต่ 500 บาทต่อต้น สำหรับไม้ยืนต้นที่มีขนาดความสูงต่ำกว่า 30 เซนติเมตร

27. ผู้ที่มีที่ดินติดกับป่าชุมชนให้ช่วยดูแล และรักษาต้นไม้บริเวณนั้นด้วย หากมีต้นไม้ถูกทำลาย ถ้าจับคนกระทำไม่ได้เจ้าของที่ดินแปลงนั้นจะต้องถูกปรับตามที่คณะกรรมการพิจารณาเห็นสมควร และผู้ที่มีที่ดินติดกับเขตป่าชุมชน ถ้าจะปลูกต้นไม้ ต้องห่างจากเขตป่าชุมชนอย่างน้อย 5 เมตร

28. ผู้ที่สามารถให้ข้อมูลในการลักลอบตัดไม้ เเผาป่า และล่าสัตว์ป่าแก่คณะกรรมการตรวจป่าได้ ถ้าข้อมูลเป็นความจริง และคณะกรรมการป่าชุมชนได้ลงโทษผู้กระทำความผิดไปแล้ว องค์การบริหารส่วนตำบลจะได้จัดเงินสมนาคุณให้ร้อยละ 50 ของค่าปรับ หลังจากที่มีการปรับกันแล้ว และอีกร้อยละ 50 นำเข้าเป็นเงินรายได้ของกองทุนป่าชุมชนศิลาแลง

29. บุคคลหรือองค์กรใดจะเข้ามาศึกษาวิจัยทางวิชาการในเขตป่าของตำบลศิลาแลงจะต้องได้รับอนุญาตจากองค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลงเสียก่อน

30. ผู้ใดฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตาม กฎ ระเบียบของตำบลศิลาแลง ว่าด้วยการรักษาและป้องกันไฟป่า จะต้องดำเนินเรื่องตามกฎหมายต่อไป

31. สมาชิก ราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสป.) ทุกคน และราษฎรในหมู่บ้านกรณีได้รับการร้องขอจากราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสป.) ต้องให้ข้อมูลข่าวสารรายละเอียดที่ถูกต้องและให้ความร่วมมือกับพนักงานเจ้าหน้าที่ของทางราชการในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

32. ระเบียบนี้อาจได้รับการแก้ไข เพิ่มเติม เปลี่ยนแปลง ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ได้ตามความเหมาะสม แต่ต้องมีเสียงสนับสนุนอย่างน้อย 2 ใน 3 ของผู้เข้าร่วมประชุม

กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

หมวดที่ 1 ข้อความทั่วไป

1. ระเบียบนี้เรียกว่า “ระเบียบป่าชุมชนบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร”

2. ที่ทำการป่าชุมชนบ้านกุดแฮดตั้งอยู่ที่อาคารหอธงป่าชุมชนบ้านกุดแฮด หมู่ 4 ถนนกุดแฮด – บ้านดินจี่ อำเภอกำแพง

3. ในข้อความนี้

“ป่าชุมชน” หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้รับการจัดการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากประชาชนและองค์กรชุมชน ตามความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

“ของป่า” หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดและมีในป่าชุมชน ได้แก่ สัตว์ป่าทุกชนิด พืช รังผึ้ง ยอดผัก ดอกผัก หน่อไม้ กกล้วยไม้ กกล้วยไม้ทุกชนิด เห็ด สมุนไพร รวมทั้งไม้ที่ล้มขอน หนอนไฟ

“เขตป่าชุมชนบ้านกุดแฮด” หมายถึง เขตพื้นที่ป่าที่ได้รับการอนุมัติและเขตขอดูแลร่วม ได้แก่ บริเวณบนเขา ประกอบด้วย หลุบป่าแฝก โนนอ่ามดแดง ดงถ้ำพระถ้ำยี่ ถ้ำพวง ท่าช้าง ท่าคู ดานหมาใน ดานหลวง อ่ามโนราห์ อ่ามแหน ถ้ำข่า ถ้ำงูเหลือม ถ้ำสอ โลกถ้ำหุบ บริเวณลุ่มเขาซึ่งเป็นเขตขอดูแลร่วมประกอบด้วย โลกทับเต่าใบ หนองดาวง โลกเหวน้อย โลกหนองกะเน ผากว้าง ดานขวางตะเวน ภูสูง ภูหนอง หนองใหญ่ หนองเป็ดเก่า คำสร้อย คำไก่อ้อย คำบักดอก แก่งกะลั้งกะลาด ห้วยแก่งแคน

หมวดที่ 2 การเก็บหาของป่า

1. การเข้าไปเก็บหาของป่าในเขตป่าชุมชนบ้านกุดแฮด เฉพาะชาวบ้านกุดแฮดสามารถไปเก็บหาได้โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมแต่อย่างใด

2. ชาวบ้านอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ชาวบ้านกุดแฮดต้องชำระค่าธรรมเนียมบำรุงป่า คนละ 10 บาท ต่อครั้ง

3. ห้ามตัดต้นไม้ทุกชนิด ไม้ทุกชนิด ออกจากพื้นที่ หากไม่ได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งความเห็นชอบของคณะกรรมการจะระบุในแบบฟอร์มขออนุญาต
4. ห้ามเก็บหน่อ ไม้ที่มีความยาวมากกว่า 1 เมตร
5. จะมีประกาศวันหยุดเก็บหน่อไม้ของทุกปี โดยกรรมการป่าชุมชนบ้านกุศเสดเป็นผู้ประกาศ และห้ามทุกคนเก็บหาหน่อไม้ในช่วงดังกล่าว
6. การหาหน่อไม้ เก็บหาได้ไม่เกิน 1 กระสอบปุยอาหาร ต่อคน
7. การเก็บหาผักทุกชนิดในป่า เช่น ผักหวานในป่าให้ใช้วิธีการเด็ดหรือสอย ห้ามตัดกิ่งหรือโค่นต้นโดยเด็ดขาด
8. การหาพืชสมุนไพรในป่าชุมชน ต้องแจ้งแก่คณะกรรมการป่าชุมชนก่อนทุกครั้ง
9. ห้ามขุดต้นไม้ทุกชนิด ออกจากพื้นที่โดยเด็ดขาด
10. ห้ามล่าสัตว์ป่าทุกชนิดในเขตป่าชุมชน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์บก สัตว์ปีก สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์เลื้อยคลาน
11. การจับหาสัตว์ครึ่งบก ครึ่งน้ำ เช่น อึ่งอ่าง เขียด ห้ามหาโดยการขุดตามริมลำห้วย และห้ามจับขณะเป็นลูกกบ ลูกเขียด ลูกอึ่ง (ลูกอ๊อด ลูกฮวก) โดยเด็ดขาด
12. ห้ามกระทำการใด ๆ เช่น เผาไม้ในป่า การก่อไฟ ที่ก่อให้เกิดไฟป่า หรือ เผาหัวไร่ ปลายนาตามแนวเขตป่าชุมชน
13. ห้ามทำการใดที่เป็นการบุกรุก และยึดครองพื้นที่ป่าชุมชน
14. ห้ามขุดตักหน้าดิน หรือดินลูกรังในเขตป่าชุมชนโดยเด็ดขาด
15. การเก็บหาไม้พืนแห้งที่ปริมาณเกินการแบกหามได้ (เป็นรถบรรทุกเดินตามขึ้นไป) ต้องขออนุญาตคณะกรรมการทุกครั้ง
16. ห้ามทำลายหรือทำให้เสียหาย เคลื่อนย้ายป้ายบอกเขตป่าชุมชน ป้ายประกาศ หลักบอกเขต
17. ห้ามก่อให้เกิดความสกปรก เช่น ทิ้งขยะที่ไม่ย่อยสลายริมถนน หรือนำขยะมาทิ้งในเขตป่า
18. การเดินป่าศึกษาธรรมชาติเป็นหมู่คณะ ต้องติดต่อกรรมการป่าชุมชนบ้านกุศเสดและชำระค่าบำรุงป่าตามแต่สมควร

บทลงโทษ

1. ความผิดครั้งที่ 1 ตักเตือน พร้อมยึดของกลาง
2. ความผิดครั้งที่ 2 ปรับ 500 – 3,000 บาท (พิจารณาจากเจตนาและจำนวนต้นไม้ที่ตัด)
3. ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

กรณีศึกษาที่ 4 ชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง ตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

1. ระเบียบนี้เรียกว่า “ระเบียบป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง พ.ศ. 2550”
 2. คณะกรรมการหมายถึง “คณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง หรือคณะกรรมการชุดอื่นที่เลือกตั้งขึ้นในเรื่องนี้
 3. สมาชิกหมายถึง “สมาชิกป่าชุมชน สมาชิกกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง และบุคคลทั่วไปที่มีรายชื่อ อยู่ในทะเบียนบ้าน หมู่ที่ 5 ตำบลต้นยวน อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่มีอุดมการณ์อนุรักษ์
 4. วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งป่าชุมชนบ้านถ้ำผึ้ง
 - 4.1 เพื่อจัดการป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้กฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับ และแผนงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอาจสอดคล้องกับความเชื่อและค่านิยมงานดังกล่าว เพื่อการอนุรักษ์และให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
 - 4.2 สร้างจิตสำนึกให้ชุมชน ได้รู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ รู้จักหวงแหน และใช้อย่างจำกัด มีประโยชน์ คุ่มค่า และให้เขารู้ว่านั่นคือทรัพยากรของเราเอง
 - 4.3 สร้างความสามัคคีในชุมชน โดยมีกิจกรรมร่วมกัน แบ่งปันประโยชน์ร่วมกัน
 - 4.4 ให้ชุมชนอยู่ได้ด้วยหลัก เศรษฐกิจพอเพียง ประหยัด รู้คุณค่า รู้จักสร้างภูมิคุ้มกัน
- หมวดที่ 1 ป่าต้นน้ำ เนื้อที่ 311-2-23 ไร่
5. ป่าต้นน้ำ เป็นป่าที่อนุรักษ์ไว้เป็นแหล่ง ต้นน้ำลำธาร เป็นต้นกำเนิดของ คลองบางคู และเพื่ออนุรักษ์สัตว์น้ำ และสัตว์ป่าทุกชนิด ที่มีอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำ เพื่อการศึกษาธรรมชาติ ระบบนิเวศ ป่า น้ำ สัตว์ คน อื่น ๆ

6. ห้ามบุคคล กลุ่มคน หรือธุรกิจประการใด ประการหนึ่งบุกรุก แฝวถางหรือจับจอง เป็นเจ้าของไม่ว่าด้วยเหตุประการใด ห้ามตัดไม้ พันธุ์กล้วยไม้ หวาย ไม้ไผ่ ของป่าอื่น ๆ รวมทั้ง สมุนไพร นำออกจากป่าตามข้อ 5

7. ผู้ใดฝ่าฝืนกระทำความผิดตามข้อ 6 หากไม่รุนแรงจะกล่าวตักเตือน ตามดุลยพินิจของ คณะกรรมการ หากรุนแรงจะส่งดำเนินการตามกฎหมาย

8. ห้ามจับ สัตว์บก สัตว์น้ำ ทุกชนิด

9. ผู้ใดฝ่าฝืนกระทำความผิดตามข้อ 8 ถ้าเป็นเรื่องเล็กให้พิจารณาตามดุลยพินิจของ คณะกรรมการ ปรับตั้งแต่ 500 บาท ถึง 5,000 บาท เป็นอย่างน้อย แต่ถ้าหากจับได้พร้อมอาวุธ จะส่ง ดำเนินคดีตามกฎหมาย

10. ผลผลิตของป่าที่นำมาเป็นอาหารได้ สูญเสียเปล่าโดยใช่เหตุ เช่น สะตอ ลูกเนียง เหยียง หรือผลไม้อื่น ๆ ที่เป็นไปตามฤดูกาล หรือสิ่งหลงที่มาทำรังตามฤดูกาลในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ให้ผู้ที่มีความประสงค์ที่จะได้ ให้ทำหนังสือถึงคณะกรรมการ ซึ่งจะพิจารณาเป็นราย ๆ ไปตามความ เหมาะสม

หมวดที่ 2 ป่าบ่อคัน-ทรายคูด มีพื้นที่ประมาณ 224-2-54 ไร่

11. ป่าบริเวณบ่อน้ำคัน-ทรายคูด หรือป่าทุ่งหญ้า เลี้ยงสัตว์ อนุรักษ์ไว้เป็นครัวของชุมชน ซึ่งในพื้นที่ดังกล่าว ก็จะเต็มไปด้วย พืชผักสวนครัว และอีกส่วนหนึ่งที่เป็นบ่อน้ำคูดของน้ำ ซึ่งเป็น ส่วนหนึ่งของ “คลองบางเตา”

12. ห้ามบุคคล กลุ่มคน หรือธุรกิจประการใด ประการหนึ่งบุกรุก แฝวถาง หรือจับจองถือ ครองเป็นเจ้าของไม่ว่าด้วยเหตุประการใด ห้ามตัดไม้ พันธุ์ไม้ พันธุ์กล้วยไม้ หวาย ไม้ไผ่ สมุนไพร ของป่า อื่น ๆ นำออกจากป่า ตามข้อ 11

13. ผู้ใดฝ่าฝืนกระทำความผิดตามข้อ 12 หากไม่รุนแรงจะกล่าวตักเตือนหรือปรับตามดุลย พินิจของคณะกรรมการ หากรุนแรงจะส่งดำเนินการตามกฎหมาย

14. ห้ามจับ สัตว์บก สัตว์น้ำ ทุกชนิด

15. ผู้ใดฝ่าฝืนกระทำความผิดตามข้อ 14 จะปรับตั้งแต่ 500 บาท ถึง 5,000 บาท ตามดุลย พินิจของคณะกรรมการ แต่ถ้าหากจับได้พร้อมอาวุธ จะส่งดำเนินคดีการตามกฎหมาย

16. ผลผลิตของป่าที่นำมาเป็นอาหารได้ เช่น ยอดเหียง ยอดหวาย หน่อไม้ หรืออื่น ๆ ที่ ขึ้นอยู่กับป่า ให้ผู้ประสงค์จะได้แจ้งต่อคณะกรรมการ และเมื่อคณะกรรมการพิจารณาให้ผู้ใดเข้าไป

เก็บ ให้ผู้นั้นช่วยกันดูแลรักษาและขยายพันธุ์เพิ่มขึ้นในบริเวณนั้นตามความสมควร การขยายพันธุ์เพื่อการศึกษาค้นคว้า ปรับปรุง และเป็นอาหารชุมชน โดยเน้นพันธุ์ไม้ท้องถิ่น พันธุ์ไม้หายาก พันธุ์ไม้พื้นบ้าน พืชสมุนไพร เพื่อเป็นอาหารชุมชนต่อไป

หมวด 3 ป่าบริเวณภูเขาบางคุยตลอดแนว มีเนื้อที่ประมาณ 1,100 ไร่

17. ป่าบริเวณภูเขาบางคุยตลอดแนว อนุรักษ์ไว้เพื่อนำมาใช้สอยในชุมชน ตามสภาพและความจำเป็น และตามข้อสันนิษฐานของสมาชิก ว่าป่าในบริเวณนี้อาจเป็นพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งกักเก็บน้ำ และไปผุดตรงบริเวณ บ่อคัน ทรายคู

18. ห้ามบุคคล กลุ่มคน หรือธุรกิจประการใด ประการหนึ่งบุกรุก แคว้งถาง หรือจับจองถือครองเป็นเจ้าของไม่ว่าประการใด ห้ามตัดไม้ พันธุ์ไม้ พันธุ์กล้วยไม้ หวาย ไม้ไผ่ สมุนไพร ของป่าอื่น ๆ นำออกจากป่า ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิด

19. ผู้ใดฝ่าฝืนกระทำความผิด ตามข้อที่ 18 ให้คณะกรรมการพิจารณาเป็นราย ๆ ไป ตามดุลยพินิจของคณะกรรมการ หากรุนแรงส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

20. สมาชิกคนใดต้องการใช้ไม้ในพื้นที่ป่าตามข้อที่ 18 มาใช้สอย ให้แจ้งความประสงค์ต่อคณะกรรมการเพื่อพิจารณาตามความสมควร และไม้ที่สมาชิก จะตัดนำมาแปรรูป เพื่อใช้สอยนั้นต้องเป็นไม้ที่โตแล้ว ไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายธรรมชาติ และเมื่อตัดต้นไม้แล้วให้นำพันธุ์มาปลูกใหม่ ทดแทน อย่างน้อยคนละ 5 ต้น ดูแลรักษาอย่างน้อย 3 ปี และต้องนำไม้นั้นใช้สอยในชุมชน คริวเรือน และสาธารณะหมู่บ้านเท่านั้น

21. ผู้ใดฝ่าฝืนกระทำความผิดไม่ทำตามข้อที่ 20 ให้คณะกรรมการพิจารณายึดไม้ ที่นำออกจากป่าดังกล่าว เพื่อนำไปให้สมาชิกคนอื่นที่แจ้งความประสงค์ไว้ต่อไป และให้ตัดสิทธิ์ของบุคคลที่ฝ่าฝืนทุกกรณี

บทเฉพาะกาล

22. ให้คณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านถ้ำผึ้ง และคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้รักษาการตามระเบียบนี้

23. กฎ ระเบียบ ข้อบังคับใดที่ออกโดยหมู่บ้าน/ชุมชน ที่ขัดแย้งกับระเบียบนี้ ให้ใช้ระเบียบนี้แทน

24. อานาจหน้าที่ใดที่นอกเหนือจากระเบียบนี้ ให้คณะกรรมการประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรนี้ ให้เป็นไปตามกฎหมายกำหนด และดำเนินการตามกฎหมายกับกรรมการผู้รับผิดชอบเรื่องนี้

25. ระเบียบนี้สมาชิกเสนอ รับความเห็นชอบจากที่ประชุมอย่างเป็นทางการ

26. ระเบียบนี้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันประชุมใหญ่สามัญประจำปี จะแก้ไข เพิ่มเติมได้ก็ต่อเมื่อมีมติของที่ประชุมใหญ่สามัญประจำปีในปีถัดไป

ภาคผนวก ง

(ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ที่ใช้ในการสนทนากลุ่มรอบที่ 1 กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ

ในวันที่ 30 มีนาคม 2554 เวลา 13.30 – 16.30 น.

ณ ห้องประชุมสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กรุงเทพมหานคร

แนวทางที่ 1 : การส่งเสริมการดำเนินการแบบมีส่วนร่วมและการบูรณาการ

มาตรการที่ 1 การทำงานแบบมีส่วนร่วม

1. การทำงานบนฐานเครือข่าย เพื่อให้เกิดการขยายผลองค์ความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ถูกถอดบทเรียนได้มีการถ่ายโอนและนำไปปรับใช้ในชุมชนอื่น
2. กำหนดโครงการและแผนงานที่มีผู้รับผิดชอบหลัก และแสวงหาเครือข่ายที่เข้มแข็งเพื่อส่งเสริมการดำเนินงานในเชิงเครือข่ายให้ชัดเจนขึ้น โดยหน่วยงานภาครัฐหรือภาคเอกชนที่มีอำนาจหน้าที่ กำลังคน และงบประมาณสนับสนุน เป็นผู้เริ่มกระบวนการ

มาตรการที่ 2 การจัดตั้งสถาบัน

1. จัดตั้งสถาบันส่วนกลางที่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น สถาบันภูมิปัญญาแห่งชาติ
2. จัดตั้งส่วนงานที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ของป่าชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นมาโดยเฉพาะ โดยเป็นองค์กรที่มีความคล่องตัว ยืดหยุ่น เป็นอิสระ และได้รับการจัดสรรงบประมาณจากภาครัฐ

มาตรการที่ 3 การดำเนินการบนฐานทุนทางสังคม ความต้องการ ความพร้อม และบริบทของแต่ละชุมชน

1. ดำเนินการส่งเสริมการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยให้องค์กรชุมชนประเมินศักยภาพ จุดแข็ง จุดอ่อน และหาแนวทางการแก้ไข และพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง โดยมีองค์กรภาครัฐหรือภาคส่วนอื่น ๆ เข้ามาสนับสนุนด้านความรู้ทางวิชาการ และเทคนิควิธีต่าง ๆ เพื่อแสวงหารูปแบบในการจัดการที่เหมาะสมกับชุมชน
2. ดำเนินการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนผ่านช่องทางและองค์กรต่าง ๆ โดยเฉพาะองค์กรในชุมชน เช่น สถาบันการศึกษาขั้นพื้นฐาน สถาบันอุดมศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ด้วยการทำแผนพัฒนาหมู่บ้าน แผนพัฒนาตำบลแบบบูรณาการให้มีความสอดคล้องกับองค์กรที่เข้ามามีบทบาทสนับสนุน

แนวทางที่ 2 : การส่งเสริมบทบาทและการดำเนินการขององค์กรที่เกี่ยวข้อง

มาตรการที่ 1 การดำเนินการขององค์กรภาครัฐ

1. กำหนดให้มีองค์กรภาครัฐที่ดูแลและรับผิดชอบการดำเนินงานตามกรอบกฎหมาย และนโยบายในส่วนที่ตนเองมีความถนัดและมีความหน้าที่ตามกฎหมาย ในระดับขององค์กรที่มีศักยภาพเพียงพอ เช่น หน่วยงานระดับกรม

2. องค์กรภาครัฐรับผิดชอบการดำเนินการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตนเอง เช่น

- กรมป่าไม้ และกรมอุทยาน สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ดำเนินการประสานความร่วมมือในการจัดทำพระราชบัญญัติป่าชุมชน การกำหนดแนวทางในการบริหารจัดการร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ภาครัฐกับประชาชนในการดูแลป่าชุมชนในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติ เป็นต้น

- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ดำเนินการผลักดันพระราชบัญญัติส่งเสริมภูมิปัญญาไทย การจัดตั้งสถาบันภูมิปัญญาแห่งชาติ เป็นต้น

- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดำเนินการส่งเสริมให้สถานศึกษาในสังกัดจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นที่บูรณาการเรื่องเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น และจัดสาระการเรียนรู้ให้มีความสอดคล้องกัน เป็นต้น

- สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ดำเนินการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ของคนในชุมชนผ่านแหล่งเรียนรู้ และผู้รู้ที่มีอยู่ในชุมชน ด้วยกระบวนการจัดการความรู้ เป็นต้น

- กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น ดำเนินการสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดำเนินกิจกรรมแบบบูรณาการการพัฒนาทุก ๆ ด้าน เป็นต้น

มาตรการที่ 2 การดำเนินการขององค์กรเอกชน

1. สนับสนุนแหล่งเงินทุน และความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน เพื่อดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในท้องถิ่นให้ตรงตามความต้องการในแต่ละชุมชน

2. สนับสนุนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้การพัฒนาบุคลากรที่เป็นคนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการในฐานะของผู้ประสานงานท้องถิ่น

3. ดำเนินการวิเคราะห์หาจุดร่วมของความต้องการ (Matching) ระหว่างความต้องการในการลงไปพัฒนาชุมชนของหน่วยงานภาคส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะภาครัฐ และภาคเอกชนที่มีเงินทุน สนับสนุนตามหลักการ CSR (Corporate Social Responsibility) หรือความรับผิดชอบต่อสังคมของ

ธุรกิจ กับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน เพื่อให้เกิดการส่งเสริมและการแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับชุมชน และลดความสูญเปล่าของงบประมาณและการดำเนินการ โดยอาจใช้ช่องทางของหน่วยงานภาครัฐ เช่น กรมป่าไม้ กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ และฐานข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนอยู่แล้วเป็นผู้ประสานหาความต้องการ

มาตรการที่ 3 การดำเนินการขององค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศ

1. สนับสนุนกิจกรรมการให้ความรู้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ เช่น การจัดเวทีเสวนา การจัดประชุมเครือข่ายประจำปี การจัดทำจดหมาย การถอดบทเรียนการดำเนินงานในพื้นที่ที่เข้าไปทำโครงการวิจัย หรือโครงการนำร่องเพื่อเผยแพร่ในสื่อต่าง ๆ

2. ประเมินหาทักษะ และศักยภาพที่จำเป็นของคนในท้องถิ่นในการจัดการความรู้ การจัดการป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิม เพื่อส่งเสริมให้เกิดทักษะ และศักยภาพเหล่านั้น เช่น การสร้างความตระหนักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่น การสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง และคนในชุมชน ทักษะการเก็บข้อมูล การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน เป็นต้น

มาตรการที่ 4 การดำเนินการขององค์กรชุมชน

1. องค์กรหรือกลุ่มในชุมชนกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาโดยยึด “คน” เป็นศูนย์กลางในการพัฒนา และกำหนดแผนงานและโครงการที่สอดคล้อง

2. ชุมชนร่วมกันจัดทำ “แผนพัฒนาชุมชน” โดยรวมการพัฒนาด้านการจัดการป่าชุมชน และการส่งเสริมภูมิปัญญาเข้าไว้ด้วย

แนวทาง 3 : การพัฒนารอบทางกฎหมายและนโยบาย และการนำไปสู่การปฏิบัติ

มาตรการที่ 1 เนื้อหาของกรอบกฎหมายและนโยบาย

1. เนื้อหาของกฎหมายต้องมีความครอบคลุมในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ด้านป่าชุมชน ด้านการศึกษา ด้านการพัฒนาประเทศและชุมชน ด้านวัฒนธรรมด้านเทคโนโลยีและการสื่อสาร

2. เนื้อหาของกฎหมายและนโยบายแบ่งเป็นด้าน และมีหน่วยงานที่รับผิดชอบตามกฎหมาย

มาตรการที่ 2 การกำหนดและจัดทำนโยบาย

1. การจัดทำกรอบทางกฎหมายที่ชัดเจน มีความครอบคลุมมิติต่าง ๆ และสอดคล้องกับนโยบายหลักของประเทศ

2. การกำหนดนโยบายแบบบนลงล่าง (Top down) ควบคู่กับแบบล่างขึ้นบน (Bottom up) และควรเป็นนโยบายสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

3. ผลักดันให้เกิดการจัดทำและประกาศใช้กฎหมายหลัก เช่น พระราชบัญญัติป่าชุมชน

มาตรการที่ 3 การนำนโยบายและแผนงานในโครงการไปปฏิบัติ

1. ผลักดันให้มีการนำนโยบายไปปฏิบัติตามกรอบกฎหมายที่ได้กำหนดไว้ เช่น การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ การปฏิรูปการศึกษารอบ 2 หลักสูตรท้องถิ่น กิจกรรมส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นต้น

2. ส่งเสริมการใช้สื่อ และช่องทางในการจัดการความรู้ภายใต้บริบทของชุมชน และความเหมาะสมของช่วงวัยของคนในชุมชน เช่น พัฒนาโครงสร้างสื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อให้เด็กและเยาวชนได้สืบค้น และสร้างองค์ความรู้เพื่อเผยแพร่ การใช้การนำเสนอข้อมูลชุมชนด้วยภาพ และแผนผังแทนตัวหนังสือเพียงอย่างเดียวเพื่อให้ผู้สูงอายุและผู้ที่ไม่อ่านหนังสือไม่ออกสามารถเข้าใจได้ เป็นต้น

มาตรการที่ 4 การติดตามและประเมินผลนโยบายและแผนงานในโครงการ กิจกรรมต่าง ๆ

1. ส่งเสริมการติดตามและประเมินผลโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้ดำเนินการ โดยให้หน่วยงานที่จัดร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นผู้ร่วมติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดการนำผลการประเมินไปปรับใช้ในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ ต่อไป

2. ส่งเสริมให้เกิดการขยายผลโครงการนำร่องที่ประสบความสำเร็จ โดยมีการประเมินสภาพความพร้อมของชุมชนหรือหน่วยที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อปรับให้สอดคล้องก่อนการปฏิบัติด้วย

(ร่าง) แนวทางการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น
ที่ใช้ในการสนทนากลุ่มรอบที่ 2 กลุ่มผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ และแกนนำชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา

ในวันที่ 11 เมษายน 2554 เวลา 13.30 – 16.30 น.

ณ ห้องประชุมสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กรุงเทพมหานคร

แนวทางที่ 1 : การส่งเสริมการจัดการความรู้ของป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

มาตรการที่ 1 การสร้างความตระหนักรู้

1. ส่งเสริมการสร้างความรู้ความตระหนักรู้ด้วยการสร้างความภูมิใจในภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของคนในชุมชน

2. ปรับเปลี่ยนทัศนคติของคนในสังคมเกี่ยวกับป่าชุมชนให้เป็นเรื่องใกล้ตัว โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการสร้างความตระหนักในคุณค่าและสร้างทัศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับป่าชุมชนให้แก่คนส่วนใหญ่ของประเทศได้รับรู้

3. การสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของป่าชุมชนในมิติที่หลากหลาย เช่น การพึ่งพาในการเป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต การสร้างวิถีการอยู่รอดตามระบบเศรษฐกิจชุมชน การส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดี มีความอยู่เย็นเป็นสุข ความเอื้ออาทร รักใคร่ปรองดอง เป็นต้น

มาตรการที่ 2 การสร้างความรู้

1. ส่งเสริมการสร้างความรู้ในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ องค์กรความรู้และวิธีการจัดการตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. การสร้างองค์ความรู้จากการดำเนินการวิจัยโดยคนในชุมชนมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยบนฐานของชุมชน (Community Based Research)

3. ประเมินหาทักษะ และศักยภาพที่จำเป็นของคนในท้องถิ่นในการสร้างความรู้การจัดการป่าชุมชนบนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิม เพื่อส่งเสริมให้เกิดทักษะ และศักยภาพเหล่านั้น เช่น การสร้างความตระหนักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่น การสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและคนในชุมชน ทักษะการเก็บข้อมูล การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน เป็นต้น

4. การส่งเสริมการสร้างความรู้ตามการศึกษากระแสหลักผ่านสถาบันการศึกษาในพื้นที่ เช่น การฝึกอบรม การวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น

5. การยกระดับงานวิชาการด้านป่าชุมชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อมุ่งตอบ โจทย์ในอนาคต เช่น การลดภาวะโลกร้อน การพัฒนาเศรษฐกิจฐานชุมชน การกักเก็บก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ เป็นต้น

6. สร้างคุณค่าของป่าชุมชนในมิติที่หลากหลาย นอกเหนือจากความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม เช่น การเป็นห้องเรียนธรรมชาติ เป็นแหล่งศึกษาด้านระบบนิเวศ การเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหาร เป็นต้น

มาตรการที่ 3 การจัดเก็บความรู้

1. การจัดเก็บความรู้ในช่องทางที่ใช้ประโยชน์ได้จริง เช่น การใช้ประโยชน์ในชุมชนผ่านชิ้นงาน คู่มือการดำเนินงาน บันทึก ภาพถ่าย การใช้ประโยชน์ของคนภายนอกผ่านเว็บไซต์ เป็นต้น

2. การบูรณาการสื่อท้องถิ่นมาใช้เป็นสื่อทางเลือกในชุมชน เพื่อจัดเก็บความรู้ที่ชัดเจนและความรู้โดยนัย

มาตรการที่ 4 การถ่ายโอนและใช้ความรู้

1. การส่งเสริมการเผยแพร่และถ่ายโอนความรู้ให้เป็นรูปธรรมผ่านสื่อมวลชน และระบบการศึกษา

2. ส่งเสริมการถ่ายโอนความรู้ แบบลงมือปฏิบัติให้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต

3. ส่งเสริมการถ่ายโอนความรู้ที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ และไม่ใช้การถ่ายโอนประโยชน์แบบใช้ซ้ำจนเป็นผลิตภัณฑ์ที่ผลิตซ้ำได้ง่าย (Mass Production) ที่ทำลายระบบความคิดสร้างสรรค์

4. ส่งเสริมการทำงานแบบมีส่วนร่วมบนฐานเครือข่ายเพื่อให้เกิดการขยายผลองค์ความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ถอดบทเรียนให้มีการถ่ายโอนและไปปรับใช้ในชุมชนอื่น

5. ส่งเสริมการจัดตั้งสถาบันส่วนกลางที่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะ เช่น สถาบันภูมิปัญญาแห่งชาติ ศูนย์ประสานงานการจัดการความรู้ป่าชุมชน เป็นต้น

แนวทางที่ 2 : การส่งเสริมความร่วมมือและการดำเนินการของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

มาตรการที่ 1 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคส่วนที่หลากหลาย

1. ส่งเสริมการดำเนินงานร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ ได้แก่ คนในชุมชน กลุ่มผู้นักปราชญ์ องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น และ โรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาในพื้นที่

2. ส่งเสริมการดำเนินงานร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องนอกพื้นที่ เช่น นักวิชาการ ดำเนินการช่วยจัดระบบความรู้ และอำนวยความสะดวกทางวิชาการ หน่วยงานภาครัฐดำเนินการ กำหนดกฎ และนโยบายที่เป็นธรรม หน่วยงานภาคเอกชนดำเนินการส่งเสริมการทำประโยชน์ให้กับ ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชนดำเนินการส่งเสริมการขับเคลื่อนงานภาคประชาสังคม และเป็นตัวกลาง ระหว่างคนในพื้นที่กับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรระหว่างประเทศดำเนินการส่งเสริมทางวิชาการและ เงินทุน เป็นต้น

มาตรการที่ 2 แนวทางการส่งเสริมในส่วนกลาง

1. องค์กรภาครัฐรับผิดชอบและดำเนินการผลักดันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับภารกิจของตน เช่น กรมป่าไม้จัดทำพระราชบัญญัติป่าชุมชน กระทรวงศึกษาธิการผลักดันพระราชบัญญัติส่งเสริม ภูมิปัญญาไทย การจัดทำสาระการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับหลักสูตรท้องถิ่น กระทรวงวัฒนธรรมจัดทำ คลังข้อมูลทางวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น กรมการปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุนให้องค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นดำเนินกิจกรรมที่บูรณาการการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน เป็นต้น

2. ใช้ระบบสื่อสารมวลชนในการสร้างความตระหนักในคุณค่า และสร้างทัศนคติที่ถูกต้อง เกี่ยวกับป่าชุมชน

3. การขับเคลื่อนการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านระบบสื่อ ทางเลือก

4. การขับเคลื่อนการจัดการความรู้ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านระบบ การศึกษา เช่น หลักสูตรท้องถิ่น กิจกรรมการเรียนนอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การให้ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง การส่งเสริมการรู้หนังสือของคนในประเทศอย่างทั่วถึง

5. สนับสนุนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิ ปัญญาท้องถิ่น โดยใช้การพัฒนาบุคลากรที่เป็นคนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ ในฐานะของผู้ประสานงานท้องถิ่น

6. ดำเนินการวิเคราะห์หาจุดร่วมของความต้องการ (Matching) ระหว่างความต้องการใน การพัฒนาชุมชนตามหลักการ CSR (Corporate Social Responsibility) หรือความรับผิดชอบต่อทาง สังคมของธุรกิจ กับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

มาตรการที่ 3 แนวทางการส่งเสริมในระดับพื้นที่

1. การสร้างความตระหนักในคุณค่าของตัวเอง คุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ ความสำคัญของ ชุมชน ภูมิปัญญาในท้องถิ่น และศักยภาพของคนในชุมชน

2. การวางแผนและดำเนินการขององค์กรชุมชนที่เริ่มจากเรื่องใกล้ตัว ความต้องการ และความจำเป็นในพื้นที่

3. การส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้เรื่องป่าชุมชนจากคนในท้องถิ่น ร่วมกับหน่วยงานในท้องถิ่น เช่น อบต. สถาบันการศึกษา และหน่วยงานราชการบนฐานความต้องการของชุมชนในเรื่องความรู้ทางวิชาการ เทคนิค และเครื่องมือต่าง ๆ เป็นต้น

4. สถาบันการศึกษาใช้ระบบการศึกษาตามกระแสหลักเพื่อยกระดับความรู้ป่าชุมชน เช่น การให้ความรู้ การจัดเก็บข้อมูล การวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น

5. สร้างนักวิจัยระดับท้องถิ่นจากคนในชุมชน ผ่านระบบการศึกษาและการเรียนรู้ของชุมชน โดยใช้เทคโนโลยีง่าย ๆ ในการศึกษาวิจัย

6. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด ควรกำหนดแนวทางการส่งเสริมไว้ในแผนพัฒนาตำบล เทศบัญญัติ หรือแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

7. หน่วยงานในระดับพื้นที่ดำเนินการเพื่อส่งเสริม เช่น การยกระดับหลักสูตรท้องถิ่น การจัดทำแผนพัฒนาระดับจังหวัด การสร้างความภาคภูมิใจในป่าชุมชนของจังหวัด การส่งเสริมความเข้มแข็งระดับท้องถิ่นด้วยการจัดทำเทศบัญญัติใช้ในชุมชน การจัดตั้งป่าชุมชนฐานหมู่บ้านระดับจังหวัด การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนระดับจังหวัด การกำหนดวิสัยทัศน์ด้านป่าไม้ของจังหวัด เป็นต้น

8. ชุมชนดำเนินการประเมินศักยภาพ จุดแข็ง จุดอ่อน และหาแนวทางการแก้ไข และพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง โดยมีองค์กรภาครัฐหรือภาคส่วนอื่น ๆ เข้ามาสนับสนุนด้านความรู้ทางวิชาการ และเทคนิควิธีต่าง ๆ เพื่อแสวงหารูปแบบในการจัดการที่เหมาะสมกับชุมชน

แนวทางที่ 3 : การพัฒนารอบทางกฎหมายและนโยบาย และการนำไปสู่การปฏิบัติ

มาตรการที่ 1 เนื้อหาของกรอบกฎหมายและนโยบาย

1. เนื้อหาของกฎหมายต้องมีความครอบคลุมในมิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดการศึกษา การพัฒนาประเทศและชุมชน การส่งเสริมวัฒนธรรม และการใช้เทคโนโลยี และการสื่อสาร เป็นต้น

2. เนื้อหาของกฎหมายและนโยบายแบ่งเป็นด้าน และมีหน่วยงานที่รับผิดชอบตามกฎหมาย

มาตรการที่ 2 การกำหนดและจัดทำนโยบาย

1. การจัดทำกรอบทางกฎหมายที่ชัดเจน มีความครอบคลุมมิติต่าง ๆ และสอดคล้องกับนโยบายหลักของประเทศ
2. การกำหนดนโยบายแบบบนลงล่าง (Top down) ควบคู่กับนโยบายแบบล่างขึ้นบน (Bottom up) และควรเป็นนโยบายที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง
3. ผลักดันให้เกิดการจัดทำและประกาศใช้กฎหมายหลัก เช่น พระราชบัญญัติป่าชุมชน

มาตรการที่ 3 การนำนโยบายและแผนงานในโครงการไปปฏิบัติ

1. ผลักดันให้มีการนำนโยบายไปปฏิบัติตามกรอบกฎหมายที่ได้กำหนดไว้ เช่น การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น การจัดหลักสูตรท้องถิ่น การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตามอรัยาศัย เป็นต้น
2. ส่งเสริมการใช้สื่อ และช่องทางในการจัดการความรู้ เช่น สื่อท้องถิ่น สื่อทางเลือก โดยเฉพาะการสร้างความรู้ที่ตรงกับบริบทของชุมชน และความเหมาะสมของช่วงวัยของคนในชุมชน เช่น พัฒนาโครงสร้างสื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อให้เด็กและเยาวชนได้สืบค้น และสร้างองค์ความรู้เพื่อเผยแพร่ การใช้การนำเสนอข้อมูลชุมชนด้วยภาพ และแผนผังแทนตัวหนังสือเพียงอย่างเดียวเพื่อให้ผู้สูงอายุและผู้ที่อ่านหนังสือไม่ออกสามารถเข้าใจได้ เป็นต้น

มาตรการที่ 4 การติดตาม และประเมินผลนโยบาย แผนงานในโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ

1. ส่งเสริมการติดตามและประเมินผลโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้ดำเนินการ โดยให้หน่วยงานที่จัดร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นผู้ร่วมติดตามและประเมินผล ด้วยระบบการติดตามท้องถิ่น (Local Monitoring) เพื่อให้เกิดการนำผลการประเมินไปปรับใช้ในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ ต่อไป
2. ส่งเสริมให้เกิดการขยายผลโครงการนำร่องที่ประสบความสำเร็จ โดยมีการประเมินสภาพความพร้อมของชุมชนหรือหน่วยที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อปรับให้สอดคล้องก่อนการปฏิบัติ

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวกาญจนา หงษ์รัตน์ เกิดเมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ.2521 ที่อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีศึกษาศาสตร์บัณฑิต (วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทจิตวิทยาและการแนะแนว) คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในปีการศึกษา 2542 และปริญญาตรีรัฐศาสตรบัณฑิต (ทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์) สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ในปีการศึกษา 2543 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทวิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (จิตวิทยาอุตสาหกรรม) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีการศึกษา 2545 เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกหลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พัฒนศึกษา) คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2549

ปัจจุบันรับราชการในตำแหน่งนักวิชาการศึกษา ที่สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ